XII. KÁROLY
ÉS A SVÉDEK ÁTVONULÁSA MAGYARORSZÁGON

1709—1715

IRTA

BALLAGI ALADÁR

A Flór Gyula-alapítvány támogatásával

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1922

Ára 200 korona

Tört.
O. 5581.

XII. KÁROLY

ÉS A SVÉDEK ÁTVONULÁSA MAGYARORSZÁGON

1709—1715

IRTA

BALLAGI ALADÁR

A Flór Gyula-alapítvány támogatásával

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1922

100402

MAGY. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

BIBLIOTHECA ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

R 1977

Értekezésem világraszóló nagypolitikai helyzetekről és a falu tornya körül forgó helyi aprólékosságokról szól. Mindkettőnek feltárására *egyenlő* gondot fordítottam.

Svédországot a nagyhatalmiságban az itt tárgyalt események során váltotta fel Oroszország. E fordulatot mindenekfölött siettette XII. Károly távolléte birodalmától, melynek már az egykorúak is nagyon meg tudták ítélni végzetes következményeit.

Azt azonban soha senki nem mutatta ki, *miért* nem rohant hát a király azonnal vissza a földre, mely őt Antaeusként nyomban talpra állíthatta volna?

A svédek nagy történetírója, Fryxell szerint (256. l.) «a király büszkesége nem engedte, hogy kilenc győzelmes év után, a tizedikben a szerencse tengerén hajótörött gyanánt térjen vissza hazájába». Ám e föltevést végkép megcáfolja a királynak művemben bemutatott tömérdek hazatérési kísérlete.

Arra a nagy kérdésre, hogy miért vesztegelt XII. Károly hatodfél évig a török birodalomban? — azt hiszem jelen értekezés adja meg a világirodalomban először a minden ízében okiratokkal igazolt elfogadható feleletet. Meijerfelt küldetése Rákóczihoz, az áttörés lehetetlensége Lengyelországon keresztül, az angol politika hirteleni irányváltozása, Eugen és Görtz szerepe, a császár félrevezetése épen Eugen által, Welczek szándékos elkésése és a magyarországi pestis közbejötte, főkép pedig mindezeknek nagy összefüggése, — teljesen tisztázza a kérdést s amellett annyira új álláspont, hogy nagyon szeretném, ha művem svéd vagy más fordításban is megjelennék.

A király és a svéd sereg magyarországi útjának állomásról-állomásra való megállapítása oly helyrajzi és nyelvi ismereteket követel, hogy e feladatot csakis magyar történetíró oldhatta meg szabatosan. Amit eddig tudtunk róla, tele van mesével és tévedés-

sel : külföldi íróknál a magyar, magyaroknál a svéd és a nemzetközi viszonyok körüli tájékozatlansággal. Az átvonulásnak különösen magyar művelődéstörténeti vonatkozásait, — alapos előmunkálatoknak mondhatni teljes hiánya miatt — természetszerűleg más, mint vérbeli magyar hisztorikus nem hozhatta tisztába.

Művem elsősorban *itinerarium*, ami magyar tudományos akadémiai felolvasásomnak címében is benne volt. E tekintetben részint a kiadatlan, részint a már közzétett kútfők nagy tömege alapján, eredeti feladatomat, mely kézzelfogható realisztikus jellegű munka, sikerült minden ízében megoldanom. Napról-napra, helyről-helyre pontosan és minden hézag nélkül állapítom meg mikor, hol és minő körülmények között tartózkodott úgy XII. Károly, mint serege és kísérete Magyarországon, sőt — rövidebbre fogva — Török- és Németországban is. Művem nyomán rengeteg téves állítás dől halomra s helyébe lép, azt hiszem maradandó biztossággal a megdönthetetlen történelmi igazság. Igaz, hogy csak egy részletkérdésben ; de mégis számottevő eredménynek tartom, hogy a világirodalom, amennyiben foglalkozik e tárggyal, megbízható kalauzul fogadhatja el dolgozatomat.

Az eszmei rész természetesen más képet mutat. Egyetemes nagypolitikai vonatkozások megítélése, többé-kevésbbé hypothesisek nyomán, melyeket a történelem ép úgy nem nélkülözhet, mint a természettudomány, — mindig nagy kérdés, vajjon megállhat-e az utókor előtt?

A fölvett tárgyat évtizedek óta tartom szemmel. Azalatt végzett tanulmányaimat egy vagy másban készségesen elősegítették Westrin Tivadar János, báró Taube B. E. K., Odhner Tivadar Kolozs és Hillebrand Emil stockholmi levéltárnokok, gróf Lewenhaupt upsalai könyvtárnok, Bailleu Pál berlini, Posse Ottó drezdai levéltári igazgató, Farges Lajos francia külügyminisztériumi levéltárnok ; gróf Wilczek Hans v. b. t. t., továbbá Goldmann Arthur, udvari, Gömöry Gusztáv százados és gróf Toldalagi Zsigmond őrnagy, hadi, Eckhardt Ferenc közös pénzügyminisztériumi levéltárnokok Bécsben ; Ányos Lajos és Baranyai Béla orsz. levéltári levéltárnokok, Berzeviczy Albert a M. Tud. Akadémia elnöke, Bogat István gyalogsági tábornok s főhadparancsnok, Csűrös István ref. főgimn. tanár, Dedek Crescens Lajos esztergomi kanonok, Éber László egyetemi magántanár Éble Gábor nyug. levéltárnok, dr. Garda Samu fógimnáziumi tanár, Gárdonyi Albert a székesfőváros levéltárnoka, Görgey

Albert Toporcon, Gross Gyula, a brassói ág. h. ev. főgimnázium igazgatója, Holik Samu leánygimnáziumi h. tanár, Nyiregyházán, dr. Horváth Jenő akad. tanár Nagyváradon, dr. Iványi Béla debreceni egyetemi tanár, Karácsonyi János c. püspök, Orbán Kálmán biharmegyei s. tanfelügyelő, Reimesch Frigyes szászhermányi ág. h. ev. lelkész, dr. Schuster Hugó, Szabady Béla tatabányai káplán és Vadász Ede. Az élőknek őszinte köszönettel, az elhunytaknak hálás megemlékezéssel tartozom, amit helyénvalónak láttam e sorokban nyilvánítani.

Budapest, 1918 okt. 1.

A legendák.

Mohács óta koronás fő jelenléte Magyarországon eseményszámba ment. A magyar állam ily szempontból tulajdonkép monarchia — monarcha nélkül. Csak rendkívüli alkalmak hozzák ide királyainkat s ha van nádor, azt, mint alkirályt, az arisztokratikus magyarság királyi hódolatban részesíti.

A XVIII. században I. József csak megkoronáztatására jött Pozsonyba ; III. Károly szintén, azzal a különbséggel, hogy Magyarországot vadászterületnek nézve, időnként el-ellátogatott Moson megyébe, a féltoronyi vadászkastélyba. Mária Terézia a pozsonyi koronázáson kívül megfordult Szencen, Vácon és Gödöllőn is, hol emlékoszlopok s legendák örökítették meg kivételes magatartását. Így keletkezett az a szájhagyomány, hogy Erdélyben járt volna, hogy az Erdődyek budai palotájában táncolt volna, hogy nyár derekán Pestről Gödöllőre, a Grassalkovics herceg által sóval behintetett országúton, szánkázott volna. Amely úri mulatság egyébként előfordul az 1799-iki rastatti kongresszus évkönyveiben is.

A királyaitól és a királyoktól elszokott magyar királyságban 1714-ben nagy hír kerekedett királyjárásról, még pedig arról, hogy a világhírű hősök-hőse, «Észak oroszlánszívű Richárdja» XII. Károly, megy majd keresztül egész Magyarországon, leghosszabb átmérőjén fogva az országot, Törcsvártól a Lajtáig!

A hír valóra vált s emléke — épen mert oly ritka volt a király, aki Magyarország földjére teszi a lábát — sokáig visszhangzott provincia jellegű hazánkban s melegágya lett a történelmi legendáknak, melyek kiirtása, ha nem is elsőrendű, de nem is utolsó feladata a történetírásnak.

XII. Károly magyarországi utazásáról tömérdek s jobbára jóhiszeműleg megőrzött legenda maradt fenn.

Ilyen legenda az, hogy egy éjjel Szepes megyében *Toporcon* pihent volna meg, ahol, Berzeviczy Egyed tanusága szerint, ma is mutogatják a szobát, melyben útjában meghált.[1]

Vagy az, amit a szepesbélaiak beszélnek a szomszéd *Keresztfalvá*ról,[2] — hogy ott a királyt vendégszeretően fogadták, aki egy éjszakát töltött a faluban s reggelre kelve folytatta utazását.[3]

Vagy az, ami Berzeviczy Albert szerint szájról-szájra száll a Máriássy és a vele több ízen rokon Berzeviczy-család körében. «Máriássy Ödön márkusfalvi kastélyában — úgymond — van egy régi kép, mely kétségkívül, a rajta lévő felírás szerint is, XII. Károly svéd királyt ábrázolja s amely nyilván egykorú festmény. Erről a képről én, megboldogult sógorom Máriássy Ferenc idejében, azt hallottam, hogy arra nézve a családi szájhagyomány az, miszerint e kép Máriássy Ferenc nagyanyjától származik, aki a gradeci Horváth-Stansith-családból való volt s akinek egyik őse ezt a képet ajándékba kapta, magától a svéd királytól azért, mert ez utóbbit Magyarországon való átutazása alkalmával keresztfalvai házában vendégül látta. A szóbanforgó keresztfalvai ház eredeti formájából meglehetősen kivetkőztetve, jelenleg községi tulajdon.

Ehhez a szájhagyományhoz azonban még egyéb is fűződik és pedig az, hogy XII. Károly ezen keresztfalvai beszállásolása idejében kíséretének egy része nem ott, hanem a közeli Nagyőr (Nehre) községben szintén a Stansith-Horváthok birtokában lévő kastélyban volt beszállásolva, mely kastély jelenleg is Szepes megye egyik legérdekesebb ódon úrilakja s Czóbel István és neje, Mednyánszky bárónő tulajdonában van. Az itt beszállásolt kíséret között volt egy svéd ezredes, aki a magyar urakkal kártyázván és bor mellett mulatozván, a bor a vendégek fejébe szállt, ebből és a kártyából verekedés támadt és a verekedés folyamában a magyarok a svéd ezredest agyonverték. Lett természetesen nagy ijedelem. A halottat éjnek idején levitték a pincébe s ott elásták. Ennek

[1] *Századok*, 1900. évf. 658. l.

[2] Hivatalosan, a törzskönyvi bizottság legújabb, végleges megállapítása szerint «Keresztfalu», holott már 1498-ban «Keresztfalva» (*Csánki:* Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. 260). Stansith-Horváth Boldizsár «Keresztfalvae, 5. Febr. 1714» keltezi levelét *(a Szirmay-család levéltárában)*; St.-Horváth Gergely 1766-iki végrendelete is a magyarosabb «Keresztfalva» néven említi (*Történelmi tár.* 1904. 149. l.).

[3] *S. Weber:* Zipser Geschichts- und Zeitbilder. SS. 300., 301.

helyét a kastélyban még most is mutogatják s a néphit szerint természetesen a svéd ezredes lelke ott koronkint kísért is.»[1]

Ugyanilyen mesebeszéd, hogy XII. Károly «*Besztercén* és *Désen* átkelve» jött volna hazánkba.[2]

Sohasem járt se Besztercén, se Désen.

Ennek a párja egykorú naplóírók azon állítása, hogy «*Rozsnyón* át (durch Rosenau)» tért volna vissza hazájába.[3]

Már egykorúlag is konstatálták, hogy sohasem volt Rozsnyón.[4]

Höltövényen úrvacsorát vett volna a király s ezért a Krisztus kínszenvedését ábrázoló oltárképet ajándékozott az egyháznak. Ugyanitt még az 1870-es években is mutogatták azt a kovácsműhelyt, ahol megpatkoltatta volna a lovait.[5]

Holott — sohasem volt Höltövényen.

Ilyen legenda az, hogy XII. Károly török területről isteni tiszteletre incognito *Brassóba* rándult volna, hol az ő kedvéért az ág. h. ev. lelkész «hochdeutsch» nyelven prédikált.[6] Vagy, hogy *Prázsmár* (Tartlau) valaha szállíthatott volna élelmiszert «a svéd király számára».[7] De már az, hogy 1714. okt. 20-ika körül

[1] *Berzeviczy Albert* értesítése. «Ennyi az, — úgymond — amit a dologra nézve már régebben hallottam s amit most unokaöcsém, Máriássy Ödön elbeszélése is megerősít. Természetes, hogy mindez tisztán a vidéken elterjedt szájhagyományon alapul s hogy egyáltalán nincsen semmi följegyzés vagy okirat, mely ennek a hagyománynak történeti alapot kölcsönözne.»

[2] *Csúthy Zsigmond:* Magyar protestáns egyháztörténet 1712—1782. Debrecen, 1878. 116. l.

[3] Virorum Coronæ eximiorum vita, honores et mors, 9—15. Nov. 1714. — *Quellen* zur Geschichte der Stadt Brassó. V. 132. — «die 9. Nov. Rex Sveciæ Carolus 12. per Rosonium iter fecit, salutat me confessarius illius Königsm.» Gassner, Rector Gymn. Coron. *U. o.* VII. 574.

[4] «1714. Die 8. Nov. His sequentibus diebus cohortes aliquot Sveciæ e Transalpina per aditum Törtsvariensem in Barciam nostram egressæ Rosonium, sed in distinctis 5 terminis venerunt, quarum postremæ et maximæ Suam Regiam Maiestatem interfuisse *falso* creditur.» Annotata historica ex scriniis Martini Ziegleri († 1716 febr. 6). *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 256.

[5] *Archiv* für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XVII. 305., 306.

[6] *Martin Schmeitzels* Entwurf derer vornehmsten Begebenheiten, die sich in Siebenbürgen v. 1700 bis 1746 zugetragen haben. Einigen Landesleuten mitgetheilet zu Halle, A. 1746. S. 50. (A brassai ev. gimnázium kézirattárában, Q. 11.)

[7] «1714. Für den Schwedenkönig werden geliefert 16 Stück Schlachtochsen, welche kosten 89 ung. fl.» Tartlauer Chronik. *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó, 1915. VI. 81.

Brassóból indult volna másodmagával emlékezetes útjára,[1] pusztán csak irodalmi tévedés.

Pontosan megállapították, hogy Erdélybe érkeztekor milyen kitünően fogadta Stainville, az erdélyi főhadparancsnok [2] és hogy mikor vonult keresztül svédjeivel a *Barcaságon* (durch Burzenland), hazafelé igyekezvén[3].

Kár, hogy XII. Károly soha a színét se látta se a Barcaságnak, se Stainville-nek.

Kőhalmon az a szájhagyomány, hogy a király ott is úrvacsorát vett — épen úgy, mint Höltövényen! — s Figuli Pál evangelikus lelkészhez ebédre hivatván, asztalbontás után tányéra alatt egy cédulát találtak volna eme megható szavakkal: «imádkozzék a szerencsétlen svéd királyért (Beten Sie für den unglücklichen König von Schweden.)» Amire az anekdota első közlője ezt a megjegyzést teszi: «Es ist kein Grund da, die Glaubwürdigkeit dieser Tradition zu bezweifeln; sie hat alle innere Wahrscheinlichkeit, wenn sie gleich nirgends gedruckt steht».[4]

Holott XII. Károly soha közel se ment Kőhalomhoz.

Hasonló tévedés az az állítás, hogy «XII. Károly svéd király törökországi fogságából menekülve Erdélyen át s *Udvarhelyszéken Vargyas, Udvarhely* s innen *Maros-Vásárhely felé száguldott* keresztül kiséretével, 1714 okt. elején».[5] Mert a király soha életében nem volt a Székelyföldön.

Ugyanilyen beszámítás alá esik az, hogy a király valaha megfordult volna *Segesváron*.[6] Pedig ott egy poharat is mutogat-

[1] «Gegen den 20. Octobr. befande sich der König zu Cronstatt in Siebenbürgen, allhier nahm er den Obrist-Lieutenant Dürring zu sich, u. ritte mit ihm in höchster Eil fort.» Neueröffneter *Historischer Bilder-Saal.* VIII. 297.

[2] Itt *Jorga*, Hurmuzakinak általa idézett szövegét félreérti. Studii şi Documente cu privire la Istoria Romînilor. IX. 110.

[3] J. Teutsch († 1770): Kurzgefasste Jahrgeschichte v. Siebenbürgen, besonders Burzenland, 9—15. Nov. 1714. — *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. IV. 124., 125.

[4] *Blätter* für Geist, Gemüth und Vaterlandskunde. Kronstadt, 1838. S 85. — *Müller:* Siebenbürgische Sagen. S. 294.

[5] *Jakab E. és Szádeczky L.:* Udvarhely vármegye története, 447. l.

[6] *Transsilvania* (Siebenbürger Bote). 1840. S. 150. — *Müller Frigyes* segesvári ev. tanítónőképezdei igazgató értesítése szerint most is forog a lakosság közt, mint «alaptalan szájhagyomány»

tak, melyet vendéglátó gazdájának XII. Károly ajándékozottvolna.[1] Mondják, hogy *Zsibón* is meghált volna a br. Wesselényi udvarban, hol hiába kínálták boritallal, mert az anyjának gyermekkori fogadását meg akarta tartani. Váltott lovakon ment volna tovább.[2]

Egykorú és amint hátrább kifejtem, szándékos megtévesztésnek tartom, hogy a király *Aradon* ment volna keresztül.[3] Szintén egykorú, egyébként jól értesült svéd forrás tévedése az, hogy *Székesfehérváron* («Stul-Weisenburg») át ment volna Bécsbe.[4]

Állítólag *Vácon* is megfordult. Dezsericzky írja XII. Károlyról 1763-ban, hogy «Bender tengermelléki (!) városban (in Bender Civitate maritima) töltött számüzetésének hatodik évében megindult hazafelé s Pesten és Vácon át Bécsbe tartott védelmezőjéhez, VI. Károlyhoz».[5]

Kétségkívül e szövegből merítette Vác városa történetének újabb monographusa a következő állítását: «Vácott — úgymond — 1714-ben egy koronás fő is megfordult; t. i. XII. Károly svéd király, aki Benderből (!) egy évi (!) távollét után a császárhoz Bécsbe utazván 1714-ben útközben Vácott is kiszállott».[6]

Holott XII. Károly sohasem ment a császárhoz és sohasem járt Vácon, vagy ha úgy tetszik «Vácott».

— Nemcsak a nyelvtudomány, a történelem sem lehet el «antibarbarus» nélkül s amint a nyelv az idegen szót és idegenszerűséget: úgy igyekszik kiküszöbölni az igazmondásra hivatott történelem a betolakodott idegen elemet, a valótlanságot. A jelen esetben, midőn egy csomó tévedést fogunk kiigazítani, egyúttal

[1] *Fr. Teutsch:* Gesch. der Siebenbürger Sachsen. Hermannst., 1907. II. 48.

[2] Szájhagyomány Szilágycsehiben. *Csűrös István* értesítése.

[3] *Om Carl XII:s och svenska krigarnes hemfärd* från Turkiet genom Siebenbürgen, Ungern och Osterrike. Haag, 1872. — *Retour* de la Turquie de Charles XII. par la Transylvanie, la Hongrie et l'Autriche. Trad. de l'original Suédois revue et augmentée. Bruxelles, Société des Bibliophiles de Belgique, 1874. p. 99. Amateur-kiadás 100 példányban. A gyűjteményemben lévő ritka munka 84. számú; a névtelen szerző, Burenstam, ajándékozta Székács József szuperintendensnek.

[4] *(Jörgen A. Nordberg):* Konung Carl den XII:tes Historia. Stockholm, 1740. II. 469.

[5] «per Pesthum Hungariæ, VACIAMque tendens Vindobonam ad Carolum VI. Assertorem suum.» *J. I. Desericii* Historia episcopatus dioecesis et civitatis Vaciensis. Pestini, s. d. (1763) f. 227.

[6] *Karcsú Antal Arzén:* Vác város története. Vác, 1880. I. 73

meg fogjuk magyarázni, hogy miként támadtak ezek!? Értekezésünk során meg fogjuk látni, hogy a felhozott helyeken XII. Károly csakugyan sohasem járt, de amellett mindeniknek meg van a maga magyarázata s mindenikök többé-kevésbbé jóhiszemű félreértésből vagy kombinációból ered. «Fama quippe (ut Maro ait) mobilitate viget, viresque acquirit eundo, quo fit, ut falsa multoties veritati adjungantur» (Erasmus: Apophthegmata, lib. 8).

A svéd naptár.

A régiek azt tartották, hogy a történelemnek két szeme van: a chronologia és a geographia. Itinerariumok tudományos tárgyalásában most is ez a kettő a legfontosabb.

A földrajzi részt, ha magyarországi útról van szó, más mint magyar ember nem derítheti föl pontosan. A svédek a magyar helyneveket hihetetlenül eltorzítják, amint ez értekezés tömérdek helyen bizonyítja. A torzításnak kettős forrása van: részint az, hogy az ittjáró egykorú svéd rosszul hallotta s értette a magyar helynevet magyar ajakról; részint pedig, hogy kiadott művekben a rosszul leírt magyar helynevekhez még a hibás olvasás és a sajtóhiba is járul.

A chronologiát különösen megnehezíti, hogy a jelen esetben háromféle időszámítással kell számot vetnünk. Más a magyar, más az orosz és más a svéd.

Még némely svéd történész se tudja, hogy náluk a XVIII. század elején csak tíz nap különbséget vettek föl a Gregorianum és *saját naptáruk* között. Azt hiszik hogy ez hibás keltezés (d'une façon fausse): a XVII. századi tíz napos különbség átvitele a XVIII. századba, amikor tényleg már tizenegy nappal maradt el a Julianum a Gregorianumtól. S így igazítják ki pl. a 30. sept./10. oct. kettős keltezést 29. sept./10. octóberre.[1] A dolog azonban nem így van. A kérdést szabatosan eldönti egy magyar történelmi kútfő.

Krmann Dániel zsolnai ev. lelkész és szuperintendens írja 1709-ben, hogy XII. Károlyhoz Oroszországba menetele idején, «a karácsonyt nem kevesebb mint háromszor ünnepelték: t. i. először *dec.* 25-*én* a Magyarországban használt Gergely-féle

[1] *Burenstam:* Retour de la Turquie de Charles XII. p. 39.

javított naptár szerint; másodszor a svédek módjára *(juxta consuetudinem Svecorum)* tíz nap mulva, *jan. 4-én;* harmadszor az oroszok és a görög egyház szokása szerint, tizenegy nappal az említett Gergely-féle dec. 25-ike után, vagyis *jan. 5-én*».[1]

Az időszámítás e zűrzavarát az idézte elő, hogy a naptárjavítást is a kor uralkodó eszméje, a vallási álláspont szerint ítélték meg. XIII. Gergely pápa naptárigazítása az egykorúak szemében az ellenreformáció ténye gyanánt jelentkezett. A kath. papság mindenütt elfogadta. Nem úgy a protestánsok. Mikor 1583-ban királyi rendelettel akarta Rudolf életbe léptetni, a magyar megyék és városok a naptárügyet törvény útján kívánták rendezni.[2] Így jött létre az 1588 : XXVIII. t.-c. az 1588. január havában hozott országgyűlési határozat alapján, melyben a rendek kifejezték, hogy jobb' szeretnék a régi, megszokott naptárt fenntartani. Mindamellett a Felség intelméhez képest elfogadják ugyan az újat, «de határozottan kifejezve, hogy ezt *egyesegyedül* a királyi felség hatalmánál fogva engedik életbeléptetni».[3]

Ami azt jelenti, hogy a magyar rendek *nem a pápa*, hanem a király kedvéért engedtek. Erdély, katholikus fejedelme alatt, 1590-ben hozta be országgyűlésileg az új naptárt. (Appr. Const. P. III. tit. 13), mely azonban csak 1625 táján vált általánossá.

A német birodalomban a protestánsok csak nagykésőn, 1699-ben fogadják el az új kalendáriumot, de a legfontosabbat, a husvétot 1775-ig még mindig a régi szerint számították. Magyarországon is, még 1641-ben is súlyos összeütközés volt Pécsett a Gregorianumot követő r. kath. papok és «*veterista*» *r. kath.* híveik közt, kik az ó-naptár szerint követelték a husvét megünneplését.[4]

Svéd különlegesség volt a «Pascha Suecicum». A középkorban négy napja volt a husvétnak. Nálunk a XV. századtól fogva már csak husvét első, másod- és harmadnapját ünnepelték. Svédországban is három napra zsugorodott össze a husvét, de azzal a különbséggel, hogy ott a husvétnak első, második és *negyedik* napját

[1] *Historia ablegationis* ad Regem Sveciæ Carolum XII. p. 532.

[2] *Századok.* 1882. évf. 657. l.

[3] *Magyar országgyűlési Emlékek.* VII. 337.

[4] «Non multo post contigit, ut hoc anno quadragesimam, et Pascha nostrum cum Romana-Catholica Ecclesia 31. Martii, quinque septimanis *ante* Quadragesimam, et Pascha Veteristarum celebraremus.» *Tudományos Gyűjtemény.* 1833. II. 7., 8. — V. ö. *Kazy (Timon):* Historia Regni Hungariæ. Tyrnaviæ, 1741. p. 37.

ülték meg. Így, a felvett kort nézve, 1709-ben április 28-án, 29-én és május 1-sején volt a husvét.[1] E részben mintegy megtartották a középkori naptár kereteit; a holdkulcsot pedig a Kepler-féle Tabulæ Rudolfinæ szerint számították.

Svédország, hol legelőbb terjedt el a lutheri reformáció és amely egészen protestáns ország volt, — a «svéd stylust (svenska stilen),» mely a Julianumot is megelőzte egy nappal 1712-ig állhatatosan megőrizte.[2]

A svéd stilust, vagyis a Gregorianumtól 10 nappal elmaradó időszámítást csak 1713-ban kezdik abbahagyni,; akkor kezdik a svédek is használni a 11 napi különbözettel számító Julianumot. De Briant svéd kapitánynak báró Müllern kancellárhoz 1713-ban írt levelében ez a passzus fordul elő: «Hétfőn reggel, t. i. január 12-én (om måndogz morgon som war 12 Januari)».[3] Már pedig hétfő, Szent-Vince napja, 1713-ban nem a svéd stilus szerinti tizedik, hanem a Julianum szerinti tizenegyedik napra esett. Ettől fogva egy ideig s ép azon időpontban, melyről értekezünk, mind a három stilust keverve használják, ami fölöttébb megnehezíti s csak egybevetésekkel teszi lehetővé az idő pontos megállapítását.[4]

Az ekként bekövetkezett magna confusio elhárítására protestáns részről többféle kísérlet történt. Tárgyunkra nézve különösen fontos Brecht von Brechtenberg brassói gimnáziumi lektor Szebenben megjelent naptárjavító kísérlete,[5] mely a régi stilust «pogánynak» nevezi, s az időszámítást a tavaszi évszakkal, március havával kezdi. E naptárról a Brassóban mondhatni megtelepedett, Szebenben pedig folytonosan jövő-menő svédek okvetlenül tudomást szereztek. Sőt nem tartom lehetetlennek, hogy meg-

[1] *Krmann:* Historia ablegationis, p. 542.

[2] *Konung Karl XII:s* egenhändiga bref. Stockholm, 1893. s. V.

[3] *Hurmuzaki:* Documente privitóre la Istoria Românilor. Bucuresci, 1897. Vol. IX. P. 1. p. 501.

[4] A Gregorianumot csak 1753-ban, egész Európában legutoljára, hozták be Svédországba, febr. 17-ike után kiküszöbölve az utolsó 11 napot. *Pilgram:* Calendarium chronologicum, 1781. p. 156.

[5] Göttlicher, immerwährender *Fest- und Historien-Kalender*, nach der Form und Eintheilung, die der Heilige Geist selbst gestellet, und im Alten und Neuen Testament gebrauchet. Darinnen, auf was vor einen Tag u. Jahr die berühmtesten Feste u. Historien gefallen, zu finden. Nach welcher auch die heutige heydnische Kalender-Form corrigirt etc. Hermanstadt, 1714. in-4. (A szászsebesi ferencrendi zárda könyvtárában.)

jelenése is tudomásukkal történt. Annyi bizonyos, hogy ama kalendárium címe és iránya nagyon a lelkéhez szólt a kegyes gyakorlatokba merült svédeknek s ha nem is fogadták el, bizonyosan megszerezték, mikor a török birodalomban annyira nem voltak ellátva naptárral, hogy évekig úgyszólván csak találomra s emlékezetből számították az időt.

A svéd keltezés hibáinak is igen fontos, általános okául tekintendő az, hogy Benderben jó ideig egyáltalán nem volt naptáruk. A helyszínén szerzett tapasztalás alapján írt egykorú, hiteles forrásban olvassuk: «A (svéd) seregnek (Benderben) nem volt naptára, amiből sok mindenféle zavar származott. Ez csak akkor sült ki, mikor a naptárak Svédországból megérkezvén, nyilvánvaló lett, hogy az ünnepnapokat s így a vasárnapi evangéliumok sorrendjét is egészen elhibázták. Akadt ugyan egy orvos, aki a csillagászatban jártas lévén, számukra egy naptárt talált ki; ezt azonban nem fogadták el vagy legalább is nem alkalmazkodtak hozzá».[1]

Naptárak akkoriban még kevéssé voltak elterjedve. Még legjobban a híres lőcsei, mely 1626-tól 1766-ig magyar, német és tót nyelven jelent meg. Ezt aztán úgyszólván hivatalosan is küldözgették. Így Andrássy István írja id. Görgey János szepesvári parancsnoknak Lőcséről 1710 január 8-án: «Egy pár Calendariumot kegyelmednek küldöttem».[2] A lőcsei naptár azonban, bár az a mondás járta róla, hogy «hét országra szól, mint a lőcsei kalendárium». (Ballagi M.: Példabeszédek. 3291. sz.), úgylátszik csakis magyar földön forgott. Erre mutat az, hogy külföldi könyvtárban soha egyetlenegyet sem találtam.

Rákóczi tisztán látta, mennyire hátrányára van különösen a hadviselés érdekeinek a naptárok hiánya. S főként ez lehetett az oka, hogy 1707 július 11-én dr. Kochanszky Mihály krakkói egyetemi tanárnak naptár-kiadási engedélyt adott Magyarországon.[3]

A sok elkallódott *szebeni* naptár közül máig fönmaradt az 1612-iki és az 1613-iki.[4] Jóformán egész sorozatuk megvan 1654-től fogva; *Brassóban* a legrégibb csak 1655-ből való. 1714-ben mind-

[1] *Schwedische Reisz-Beschreibung* von Pultawa nach Bender. S. l. 1715. SS. 99., 100.

[2] P. S. *a Görgey-család levéltárában.*

[3] *Történelmi Tár.* 1879. 399., 400. l.

[4] Erdélyi Múzeum. XV. 59.

két helyen kiadatott. Az ez évi brassai naptárnak két olyan példánya maradt meg a brassai ev. gimnázium könyvtárában, melyek egyikét minden bizonnyal Leszczyński Szaniszló lengyel király[1] környezete használta Benderben és Brassóban, a másikat pedig XII. Károly valamelyik svéd alattvalója Dimotikában.

Szaniszló embere a Gregorianum, XII. Károlyé a Julianum számítása szerint tette följegyzéseit. Ez utóbbiról kiadója azt mondja, hogy «naptári jegyzeteit csudálatosképen az ó-naptár dátumaihoz fűzi, miből azt lehet következtetni, hogy oly országban tartózkodott, ahol aszerint számítottak, — *talán* Törökországban».[2]

Miért talán? mikor a kiadó is hivatkozik rá, hogy ily jegyzetek vannak benne: «20. Jan. 1714. (des alten Kalenders). Dass mich Gott aus Turckeie helfen wolle. — 1. Februar (des alten Kalenders). Wegen der Schlacht mit die Turken und Tattarn da wir gefangen wurden und losgekommen.» Ez utóbbi a benderi kalabalik pontos dátuma. — «4. Nov. (des alten Kalenders). Dass Gott mir helfen mag nach mein Land.» Ami azt jelenti, hogy a már hazafelé indult király után ő is szeretne hazamenni. Végre az utolsó bejegyzés okát is adja a följegyző visszamaradásának. Betegsége miatt nem mehetett: «25. Nov. des alten Kalenders). Erlöst hat von der Krankheit und Pest».[3] Így a király kisérőitől és a seregétől elmaradva, valószínűnek tartom, hogy nem is tudott többé Brassónál tovább vergődni. Nyugot-Európa legkeletibb városában maradva, kalendáriuma, svéd stilus szerinti bejegyzéseivel így került brassai közgyűjteménybe.

E két naptár, bármily jelentéktelennek látszik, annyit mégis bizonyít, hogy már 1714-ben, az előző évektől eltérően, Benderben és Dimotikában a svédek és lengyelek el voltak látva naptárral, még pedig nemcsak svédországi,[4] hanem brassói kalendáriummal is.

[1] «Der König S: Laus (?)» okvetlen a. m. Stanislaus; amit bizonyít kiséretének ugyanott közölt lajstroma: «General Poyotofksy (a. m. Poniatowski), Oberster Koskull, Capitain Tortenson (!), Capitain Sparr» stb. *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 162.

[2] *U. o.* S. XV.

[3] *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 163.

[4] «da die Calender aus Schweden ankamen». *Schwedische Reisz-Beschreibung.* S. 100.

Meijerfelt svéd tábornok küldetése Rákóczihoz.

A poltávai csatavesztés, 1709 július 8-án, véget vetett Svédország nagyhatalmi állásának. XII. Károly megsebesülten, serege romjaival a szultán védelme alá Besszarábiába (tatárul Bucsák)[1] menekült. Ezzel közvetlenül a francia-török nagypolitikai érdekkörbe lépett.[2]

Lakhelye ezentúl negyedfél évig a törököktől *Bender*nek, lakóitól s a környékbeliektől *Tigin*, *Tigine*,[3] *Tegene*,[4] *Tegenye*[5] vagy *Tekkin*nek[6] nevezett (oroszul Bendery, kiejtés szerint Benderü) erős török vár és vilajeti székhely mellett volt, a Dnjesztr partján. Híres, nevezetes benderi tartózkodása alatt sohasem lakott se a várban, se a városban ; aminthogy örökös hadakozásai idején, egyetlenegyszer, Heilsbergben (Ermeland) lakott városban.[7] Máskor mindig tábori életet élt, a legtöbbször sátor alatt. Bendernél háromszor változtatta szállását. Eleintén a Dnjesztr északkeleti, aztán a délnyugati felén, végre a szomszédos *Varnitza* falu mellett tanyázott.[8]

[1] XVIII. századi kitünő ismertetése : «La Bessarabia è un piccolo paese chiamato anche *Budziach*. *Bender*, capitale della medesima, piazza di armi e citta fortificata sulle rive del Niester sede di un governo a parte e di un Bassà Ottomano, essendo considerata da Turchi come un baluardo de' loro stati della parte del Settentrione. Vien chiamato altrimenti *Tenia o Techin*.» *Fr. Becattini:* Storia della Crimea. pp. 12., 13.

[2] Átalános-politikai gyönyörű magyarázata *Vandalnál:* Une ambassade en Orient sous Louis XV. pp. 188., 189.

[3] «Bender, das bey den Moldauern Tigine heiszet.» *Kantemir:* Gesch. des osmanischen Reichs. Hamburg, 1745. S. 281. «Tyginye.» *Cserei*, 416. l.

[4] 1707 : «Tegene vel Bender.» *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 434.

[5] 1653 : «Tegenye nevű vár.» *Okmánytár* II. Rákóczy György diplomáciai összeköttetéseihez, 129. l. A 393. lapon említett «Tegire» sajtóhiba lesz.

[6] 1709: «dass sich der König selber an einem Bein hart blessiert schwerlich habe auf türkischen Boden in die Festung Teckin unter türkischen Schutz retirieren können.» *Simon Christophori:* Unparteischer Bericht, SS. 97., 98.

[7] *E. Carlson:* Karl XII : s egenhändiga bref, s. XXI.

[8] A három tábor részletes nagy képét közli *De la Motraye:* Voyages en Europe, Asie et Afrique. La Haye, 1727. II. 110., 135.

A benderi szeraszker-basa, a szultán nevében, fejedelmeket megillető legnagyobb hivatalos pompával fogadta, melyen átcsillogott személyi tisztelete és szeretete. Elébe lovagolt félmérföldre ; [1] és azután, nemcsakhogy a város kulcsait adta át neki, hanem — ami példátlan! — fényes díszben, de *gyalog* kereste föl.

A törökség rajongó csodálata a szerencsétlen hős királlyal szemben jó ideig egyre fokozódott. XII. Károly jámborsága, a táborában naponként háromszor végzett isteni tisztelet, egyszerűsége, mértékletessége, amellett pazar bőkezűsége s szerencsétlenségében is hallgatag, büszke magatartása nem csoda, ha megkapta a törökség képzelmét. És amikor véletlenül elmaradt a Dnjesztr szokásos áradása s a folyó partján szelid szarvasok egész falkájától kísérve léptet végig a király, úgy ülve meg délceg lovát, mint senki más, — nem csoda ha benne felsőbb lényt bámulnak, kit ha Allah nekik adott volna, meghódíthatják vala az egész világot.

Részint ily kedvező körülmények, részint — amint említettük — büszkesége miatt [2] határozta volna el XII. Károly azt, hogy Törökországban marad. Ezt vallja az egész egyetemes történelem ; de azt hiszem egyetemleg hibásan.

Eleve lélektani bizonyosság volt előttem, hogy XII. Károly nyugtalan és dicsvágyó szelleme nem nyugodhatott bele leveretésébe. Egyátalán nem vezet félre az, hogy Károly a poltávai csatáról csak mint «szerencsétlen véletlen»-ről szólt s remélte, hogy «rövid időn minden rendben lesz».[3] E hazaküldött levelet nem puszta optimizmus, se nem pusztán fatalizmus mondta tollba, hanem kétségkívül a raison d'état, mely megkövetelte, hogy tartsa, ahogy csak tudja a lelket az országban s csekélybe véve a rettenetes vereséget, útját vágja a kétségbeesésnek.

Azért írta még Bender felé menekültében 1709 július 11/21-én a svéd «védelmi-bizottság»-hoz : «ez a veszteség (a poltávai) mindenesetre nagy ; de megkeressük a módját, hogy ezáltal az ellenség semmiféle túlsúlyra ne vergődjék és hogy a legcsekélyebb előnyhöz se jusson».[4]

Az a «mód» pedig, amit akkor a király, nagy titkon, fejében

[1] *Schwedische Reisz-Beschreibung.* 1715. SS. 80., 81.
[2] *Fryxell:* Geschichte Karl des Zwölften. Lpz., 1860. SS. 255., 256.
[3] 1709. aug. 9/19. *Konung Karl XII:* s egenhändiga bref, s. 97.
[4] *U. o.* s. 364.

forgatott, ha nem csalódom a jelekben, Magyarország felé utalt. XII. Károly első gondolata az volt, hogy tovább halad nyugat felé, még pedig II. Rákóczi Ferenc segítségével.

*

Kezembe akadt egy «Schwedische Reiszbeschreibung» című, 1715-ben egészen névtelenül megjelent könyv,[1] melyet végigolvastam anélkül, hogy megtudtam volna, kinek az utazása? S csak a véletlen vezetett rá a dolog nyitjára.

1708 május havában ugyanis Krmann Dániel zsolnai prédikátor és ág. h. ev. szuperintendens, Podhorszky Sámuel trencséni polgár és a kalauzul szolgáló Hermsohn Samu kíséretében a svéd királyhoz indult, hogy felkérje szorongatott magyarországi hitfelei védelmére s különösen, hogy szorgalmazza a császárnál a jezsuiták által elvett eperjesi kollégium visszaadását.

Krmann megjárta Poltávát, elkísérte onnan a királyt Benderbe s úgy tért vissza hazájába. Utazásáról nagybecsű naplót vezetett.

Ha már most ezt a Krmann-féle naplót egybevetjük az említett névtelen itinerariummal: ennek dátumaiból és az úton végbement eseményekből pontosan és minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a «Schwedische Reisz-Beschreibung» *Meijerfelt* svéd tábornoknak XII. Károlytól Benderből, Rákóczihoz Munkácsra, Krmannal együtt tett utazását tartalmazza.

Báró Meijerfelt János Ágost, XII. Károlynak bizalmas diplomatája és hadvezére, 1664-ben született. Dicsőséges csatái után 1704-ben draganyos-ezredet verbuvál németekből (regimen Germanicum); 1705-ben tábornok.[2] Poltáva után nyomban azt a megbízást nyerte, hogy békeajánlatot tegyen a cárnak. E célját ugyan nem érte el, de egy becses okmány birtokába jutott, melynek később nagy hasznát vette. A mult télen ugyanis eltörte a

[1] Schwediſche Reiß-Beſchreibung Von PULTAWA nach BENDER, Und durch die Wallachey und Moldau Nach Teutſchland /Worinn die dabey ſich ereignete ſeltſame Zufälle communiciret werden. Noch iſt hiebey gefüget: Die groſſe MISSIVE Und das Göttliche Manifeſt An das zwar Gedruckte aber nicht unterdruckte SCHWEDEN/ Betreffend: Die veritable und Weltkündige Gewißheit der Gegenwart CAROLI XII. Königs in Schweden ꝛc. Zu Stralſund in Pommern. Gedruckt im Jahr Chriſti 1715. 8-r. 148 lap.

[2] *E. Carlson:* Konung Karl XII:s egenhändiga bref, s. 333., 341. — *Krmann:* Historia, 502.

lábát s most a cártól, fürdőbe menetel címén, útlevelet kért és kapott.[1] Benderbe visszatérve, onnét a király mondhatni azonnal útra küldte. Parancsokat vitt a szenátushoz Stockholmba, valamint leveleket az özvegy királynéhoz és a svéd királyi hercegnőkhöz.[2] S vitt még magával szóbeli és írásbeli mindennél fontosabb utasításokat, melyekről később lesz szó.

Az expedició a következő tagokból állott: Meijerfelt vezérőrnagy (generalis major), Löwenheim János főhadbíró, Schultz János főhadsegéd, Bennet (Binnet) Keresztély testőrkapitány (?) és alezredes,[3] Würzburg Frigyes, a württembergi herceg titkára, Wallrave Jakab és Oxhufvud Keresztély királyi testőrök, Rydell Péter a király udvari papja, Frahser Róbert Gusztáv és Peterson draganyos kapitányok, Arnkiel Frigyes lovaskapitány, Piper Károly gyalogkapitány, Gerten János gyalogtiszt és Holm Áron hadbíró,[4] valamint Bardilli, Meijerfelt titkára[5] és még körülbelül 22 főből álló svéd szolgaszemélyzet.[6] Velök ment még Krmann Dániel harmadmagával, továbbá egy aga, ki a falvakban élelemről, italról s friss lovakról gondoskodott, meg egy zsidó tolmács.

A tábornok értesülvén Krmann hazamenő szándékáról, a *király felhívására* augusztus 19-én fölkerestette s meghívta, hogy tartson vele. Egyúttal figyelmeztette, hogy a királytól búcsúvétlen ne távozzék, mert már bejelentette, hogy együtt fognak elutazni. A szuperintendens tehát kihallgatásra ment a királyhoz, ki őt török sátorában (in tentorio turcico) fogadta. A kor szokása szerint ünnepélyes búcsúbeszédet intézett hozzá. Elmondta abban, hogy már egy éve van Ő Felsége táborában s bár a svéd miniszterek azt tanácsolták, hogy az oroszokhoz menjen útlevélért: mégis itt maradt, hogy bebizonyítsa a saját maga és magyar nemzetének ragaszkodását a királyhoz. Mivel pedig ma reggel a király azon kívánságáról értesült, hogy Meijerfeltet Magyarországba kísérje: üdvözlés nélkül nem akart eltávozni. Megköszönte a király jóakaratát és a visszatérésére Piper által a minapában az ő részére ki-

[1] *D. Krmann:* Historia ablegationis ad Regem Sveciæ Carolum XII. p. 561.

[2] *E. Carlson:* Konung Karl XII:s egenhändiga bref, s. 96. n.

[3] *Nordberg:* Histoire de Charles XII. La Haye, 1744. II. 374.

[4] Elfogott titkos jegyzék a *Magyar Nemzeti Múzeum kézirattárában* 1709. okt. 3. és 9.

[5] *Krmann:* Hist. abl., p. 594.

[6] *Archivum Rákóczianum.* VI. 326.

utalt száz tallért. Végül ismételve kérte a király jóakaratát a szorongatott magyar evangélikusok részére és hogy tegyen meg mindent külügyi államtitkárának, a Poltávánál orosz rabságba esett Hermelin Olofnak kiszabadítására, mert az a magyar evangélikusoknak különösen jó barátja.

A király megköszönte a jó kívánatokat, minden jóról biztosítá Krmannt s kegyelemben elbocsátá. Azt hiszem — bár erről Krmann nem szól — XII. Károly ez alkalommal különösen Rákócziról tárgyalhatott vele egészen bizalmasan. Erre vall az is, hogy a szuperintendens követtársa, Podhorszky, nem volt benn a királynál. Az egész kihallgatás alatt a sátor előrészében tartózkodott (non prodierat ex antecamera).

A kis karaván gyorsan felkészült. Egy zsidótól kocsibavaló tatár lovat vettek 12 tallérért. Éjfél felé megjelent Meijerfelt titkára Bardilli s a király nevében útravalóul egy erszény pénzt (sacculum pecuniæ) adott át a szuperintendensnek.[1]

Augusztus 20-án pitymallatkor indultak meg nagy örömmel «az édes hazába (in dulcem patriam)».[2] A Dnjesztrtől folyton északnyugati irányban haladva, rongyos falvakon mentek keresztül, melyek oly nyomorúságosak, hogy nem vettek bennök szállást, hanem inkább a szabad ég alatt, a gyepen háltak. Lovaikat kicsapták legelni.[3]

Annyira siettek, hogy minden órában egy mérföldnyi utat tettek. Augusztus 22-én már átkeltek a Pruthon. Az agát, a benderi pasa levelével s útleveleikkel előre küldötték *Jászvásárba* (Iaşi) a vajdához, ők maguk pedig a fekete áfonyával («Haydelbeere» ; vaccinium myrtillus, törökül kara boghdai) ellepett erdőben — amiről nevezték a törökök Bogdánnak (Boghdan, Bugdana) Moldvaországot [4] — telepedtek le, lovaik azalatt füveltek. A moldvai vajda, Rakovitza Mihály, jóindulattal viseltetett XII. Károly iránt. Épen azért Velence jólértesült portai követe még azt is valószínűnek tartotta, hogy a király állandóan Moldvában fogja

[1] *Krmann:* Historia ablegationis, pp. 586., 587.

[2] *Krmann:* Hist. abl. p. 588.

[3] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 105—107.

[4] V. ö. a *Sitzungsberichte* der phil.-hist. Classe der kaiserl. Akademie. Wien, 1862. XL. 557. közölt 1742-iki török forrással. — «Turcis Carabogdania, id est, Nigra Bogdani Terra dicitur, quia nigri cujusdam frumenti ager illius ferax est». *Timon:* Imago novæ Hungariæ, 1754. p. 83.

felütni sátorát.[1] Rakovitza készséggel kiadta az átvonulási engedélyt, mire Meijerfelték délután négy órakor, 25 órai s ugyanannyi mérföldnyi út után, bevonultak a fával födött «hodályhoz (Schaaf-Hütte) hasonlító városba.» A vajda bort és élelmiszereket küldött számukra. Egyúttal két kapitányt 24 katonával (s négy oláhot) rendelt mellékök kisérőül. Biztosította őket, hogy nem kell tartaniok a zsiványoktól, mert ő azoktól Moldvaországot megtisztította. Arról is intézkedett, hogy útközben a községek minden szükségükről gondoskodjanak.

Augusztus 23-án megindultak Jászvásárból s estére *Harlău* (Herlow) nevű faluba értek (40 km.), hol a baromtenyésztő magyar lakosok[2] részéről tűrhető ellátásban részesültek. Másnap a fa- és kőnélküli puszta vidéken, folytatták az utat, melynek körülbelül 15 mérföldnyi vonalán alig két vagy három, faházakból épített falut láttak. Amint azonban a hegyekhez közeledtek, nagy meglepetéssel látták, hogy a törökök, még apróbb folyók fölé is, mindenütt kőhidakat építettek.[3] Ez egyébként így volt a török birodalom egész területén. Tudtommal valamennyi, olasz kőfaragók és építészek műve.

Augusztus 25-én elérték *Szucsavát* (Soczowa), mely néptelen, jóformán romokban heverő városka. Innét augusztus 26-án országúton mentek egy nap alatt *Kimpolung*ra (Compulon, Kampolon). Ez még Szucsavánál is hitványabb. Fenyőfa kalibáiban sok a ruthén kereskedő, kik Lengyelországból hordják áruikat Erdélybe. Az expedició oláh fedezete visszatért ; csak az aga és a zsidó maradt velük továbbra is.

Itt sokat tanakodtak, merre menjenek? Besztercének-e Erdélyen át, vagy Magyarországnak? Mindvégig egyik irányban sem lehetett kocsival közlekedni ; ezeket tehát részint olcsó áron vesztegették el, részint egyszerűen elhagyták ebadóba.

Az erdélyi, t. i. a Borgó-Prund—Besztercei vonalon az út elég széles. Egy darabig kordéval, kis kocsival is járható. Lóháton, nehezen megházható hegyi ösvényei és szakadékai közt

[1] *Állami levéltár, Velence.* 1709 szept. 29.

[2] *Pater Bandin* 1648-iki kéziratában (a gyöngyösi franciskánusok levéltárában) «Herlo» ; *Timonnál* (Additamentum ad Imagines antiquæ et novæ Hungariæ, p. 21) szintén ; mindkettő szerint magyar lakosai voltak.

[3] *Schwed. Reisz-Beschr.*, 105—112. — *Krmann*, 588.

még úgy, ahogy el lehetett menni.[1] De a moldvai hegyeken át Mármarosba vezető ösvényeket akkoriban egyenesen «járhatatlanok»-nak tartották.[2]

Meijerfelt mégis, főként amiatt, mert nem volt császári útlevele, a mármarosi útra határozta el magát. Ezt tanácsolta a külföldi egyetemekről Lengyelországon át hazatérőfélben lévő Meiss Sámuel nevű nagyszebeni származású diák is. A lakosok megadták az útbaigazítást, közölvén azt a hírt is, hogy «néhány nappal ezelőtt svéd hadseregbeliek (etliche von der Schwedischen Armee) ugyanezen az úton mentek, úgy, hogy még utolérhetik őket».

Gyorsan felkészültek a lóháton megteendő útra, bárha lovuk jóformán nem volt. Félig vasalt lovaik máris mondhatni kidőltek, mert nem akadtak cigányra, aki megpatkolta volna azokat. Beteg lovaikat meg eladták. De mire való lett volna az aga, ha ilyenkor se tudott volna segíteni? Tiszti hatalmánál fogva (autoritate prætoria) egyszerűen összefogdostatta a szabadon legelésző lovakat s mintegy kicserélte a végkép megrokkantakkal. Baj volt azonban a nyeregszerszámmal is. Krmann csak nagy kunyorálásra s méregdrágán, hat rajnai forintért tudott egy csupasz, svédszabású fanyerget (ephippium Svecicum) szerezni.

Szűk völgyben vágtak neki a moldvai hegyeknek. Eleintén a Moldva vize mentén haladtak, melyen Kimpolungig is vagy tízszer keltek át, most meg még többször. Aztán a lankák ösvényein kocogtak, melyek «inkább kecskék, mint lovak számára valók». A keskeny ösvény helyenként fölismerhetetlen s lóra és lovasra egyaránt veszélyes. Egyre nagyobb hegyekre kapaszkodtak, hol lovaik a rettentő fáradságtól majd megszakadtak. Naplemente után fenyőfák alatt telepedtek le, melyeket a két nap óta szakadatlanul ömlő eső miatt köpönyegekkel és szőnyegekkel borítottak.

Korán reggel felkászolódva, az eddigieknél még magasabb hegyeknek rugaszkodtak s mikor már azt hitték, hogy túl vannak a nehezén, hát uram fia, ott oromlik ám előttük egy egetverő irdatlan nagy hegy! Mikor arra felkapaszkodtak, azt hitték, a

[1] *Schwed. Reisz-Beschr.*, 113., 114. — *Krmann*, 589.

[2] Dd. 1710. «propter impractibilitatem montium per Máramarosium»; «propter impracticabiles montes Moldaviam a Máramarosio separantes». *Archivum Rákóczianum.* VIII. 233., 251.

felhőkben járnak. Még hozzá, az ellenség betörésének meggátlása végett kidöntött szálfák, meg aztán vízzel telt gödrök és sziklák állták el az utat. Előcsapatjuk zsiványok hírével riogatja őket; kisérőik el-elmaradoznak vagy a lovak farkába kapaszkodva vergődnek előre.

Moldva határán, az utolsó moldvai gunyhónál (Kirlibabán túl egy mérföldnyire) ágazik el az út Erdély s Magyarország felé. Itt értesültek, hogy még két álló napig kell utazniok, míg a hegyek s erdők közül kiverekedhetnek. Miután tehát a gunyhóban megháltak, korán reggel keltek s négyszer is átgázolva egy hegyi patakon— úgy gondolom a Bisztricán — csupa hegy-völgy között ismét hegyhátakon nyomakodtak előre. S mivel zsiványbandák híre járt a vidéken, óvatosságból két embert előre küldtek, maguk pedig meglepetéstől tartva, jobbra-balra tekintgettek. Megriadtak, mikor a hegyek tetején az erdőben néhány magyar lovas-ember jött velök szemben. Ezek azonban a moldvai hospodárhoz küldött kurucok (a svéd leírás szerint Moldvába menő magyar kereskedők) voltak, kik még útbaigazítással szolgáltak nekik.

Amint leértek a völgybe, megint egy irgalmatlan hegy esett útba, melyre csak estére tudtak felkapaszkodni, de legalább a tetőn innivaló vízre bukkantak. Bőrig ázva, lombokból nagy kínnal csinált födözék alatt, a hideg miatt tűz mellé kuporodva várták míg megvirrad s beesteledett mire a hegy végéhez értek. Ez a hegy, számításom szerint a Szessul lehetett.

Nehéz volt a fölmenetel, de még nehezebb volt a leereszkedés a mármarosi völgyekbe. A hegyoldal annyira meredek volt, hogy alig van háztető, mely olyan meredek lenne. Nyaktörő volt minden lépés, amit a sziklákkal s gödrökkel elborított hegyen tettek. Itt már gyalog kellett menniök s minden percben attól tarthattak, hogy a vezetéken utánuk baktató lovak a nyakukba szakadnak. Krmann, agyonfáradottan, hasmenéstől elgyötörve, lehetőleg lóháton maradt, de mivel lova nem volt felfarmatringozva, akárhányszor nyergestől a ló fejéig csúszott, ámbár a nyereg a hevederrel jól le volt szorítva.

Egy teljes óráig tartott ez a kimondhatatlan kínos leszállás. Vízzel átitatott ólomsúlyú ruháikban, végkép elcsigázva értek végre a hegy lábához. Mármaros megyében voltak, melyet Máramarosnak (Maromarus) írnak, — amint ott ma is úgy hívják, — de a nevét a Maros vizétől (Marus) származtatják, amin természetesen csak mosolyogni lehet. Az itteni havasok háta annyira hideg,

hogy jó ha két évenként egyszer szabadulnak a hótól. Krmann azt mondja róluk, hogy ezek megmászására «vad kecskék vagy kutyák, törökök és tatárok vagy gyalázatos halálra ítéltek» inkább valók, mint keresztyén emberek. Hálákat ad az Istennek, hogy ezeken aránylag rövid időn, két-három nap alatt, átmehetett s augusztus 28-ára, 46-ik születésnapjára már túl volt rajtuk.

A nagy meredek alatt nehány lépésnyi széles völgy kezdődik, mely aztán mindjobban kiszélesedik. A völgy szélén egy patakcsa ered, mely csakhamar egész folyóvá lesz. Ez, a svéd leírás szerint az Iza lenne (von denen Innwohnern Iza genennet), de amely nyilvánvalóan a *Visó*. Csoda, — úgymond — mily gyorsan dagad meg e víz : forrásánál három ujjnyi s egy óra mulva már a lónak a hasáig ér. Megjegyzi azonban, hogy ennek az esős idő is lehet az oka, amit mutat a vizen keresztül-kasul úszó sok fa és töremora. A Visó széles völgyében az ide-oda kanyargó Visón (amihez később hozzácsapja az Izát!) nem kevesebb, mint negyvenszer gázoltak át.

Mindjárt a meredek hegy tövében Rákóczi seregéből való őrökkel találkoztak, kik közül egy lovas-katona azonnal bevágtatott *Borsára* (Borsch), hogy megjelentse az idegenek érkezését. Szintén előresietett az utasok közül Krmann, Podhorszkival és négy oláhval.

Borsán a hely főnöke (capitaneus) jelölte ki a vándorok lakását, mely nagyon rossz volt ugyan, de legalább megszáríthatták benne ruháikat s kissé kipihenhették magukat. Itt várták meg az alispán rendelkezéseit, kihez Podhorszkyt küldték.

A Krmannak juttatott két kulacs jó bor, a jó magyar ételek és az egészséges levegő egészen elmulasztotta a szuperintendens kólikáját. Meijerfelt fölöttébb csudálkozott rajta, hogy míg ő hiába etette édes levessel, cukorral és mazsolával Krmannt : a savanyú ételek, a tejben főtt sajt és a magyar kászu-túró (burenda Ungarica) tökéletesen helyrehozta egészségét.

Augusztus 30-án az alispán, ítélőszéken (sedria) lévén, kimenté magát és a szolgabíró, — kit a svédek a falu bírájának tartottak — vállalta magára a társaság vezetését.[1] Eddigi kalauzaikat Meijerfelt visszabocsátotta, miután mindegyiket a XII. Károly egész környezetét jellemző pazar bőkezűséggel megjutalmazta. A benderi aga húsz aranyat, pár-pisztolyt s egy, akkoriban mindenekfölött nagyrabecsült szépmívű angol órát (anglicum horo-

[1] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 115—125. — *Krmann*, 589—592.

logium affabre factum)[1] kapott ; a zsidó tolmács nyolc aranyat, a többi 24 ember pedig fejenként három jó tallért, összesen körülbelül 300 rajnai forintot, az órán kívül, mely legalább 40 tallért ért és a pár-pisztolyon kívül, melyet alig lehetett volna megvenni tíz talléron. Ezentúl, a svéd útleírás szerint, csupa keresztyénből, még pedig legnagyobbrészt evangelikusokból áll az utazó társaság.

Augusztus 31-én tovább mennek a Visó völgyén. Vezetőik igen barátságosak s valamennyien szemenszedett Rákóczi-érzelműek (alle gut Ragozisch gesinnet). *Mojszin*on túl átcsapnak az Iza völgyébe. Délutánra elérik *Dragomérfalvát* (Targumen ; oláhul Dragomireşti), hol etetvén, a folyó mentén haladnak tovább. Nagy akadályokkal küzdenek. A Visón is vagy negyvenszer kellett átkelniök, de az Izán meg' vagy nyolcvanszor.

Eznap úgy tíz óra hosszant mentek. Nagy meglepetéssel hallották magyar kísérőiktől, hogy mégsem tettek többet három mérföldnél. «Ennek azonban a magyar mérföldszámítás (Ungarische Meil-Rechnung) az oka, mert ez nemcsak a török és az oláh mérföldet, — ami nem sok — hanem a németet is meghaladja egy órajárásnyival.»[2] Akkori számítás szerint a közönséges német vagy földrajzi mérföld annyi, mint 4 olasz mérföld vagy 32 stadium vagy 4000 lépés ; míg a magyar mérföld annyi, mint 5 olasz mérföld vagy 40 stadium vagy 5000 lépés, sőt néha még több is.[3]

Másnap megjött a szolgabíró, aki rendkívüli vendégszeretettel, szeretetreméltón és udvariasan fogadta az utasokat. Intéz-

[1] «Horologium Anglicanum.» *Történelmi tár.* 1880. 183. V. ö. «uhren u. dergleichen, hatt man schöner u. artiger in Engellandt, alsz hir» (t. i. Versaillesban, 1715). *Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte v. Orléans,* S. 545. — XII. Károly mai átlagos nagyságú födeles angol zsebórája. Svédország és 24 tartozéka címerével, láncostul és kulcsostul most is megvan a svéd állami történelmi múzeumban. Ábráját közli *Martin Veibull och Magnus Höjer:* Sveriges Storhetstid, från år 1611 till år 1718. Stockholm, 1881. s. 583.

[2] *Schw. Reisz-Beschreibung,* 115., 116. — *Krmann,* 592.

[3] «Milliare Hungaricum non est ubique æquale, habet tamen communiter 5. Italica, seu 40. stadia, imò plus in quibusdam locis. — Pro æquandis milliaribus, resolvantur data milliaria in suos passus, et dividantur per passus milliarium quæsitorum. Sic 40. milliaria Germanica (quo utuntur Geographi), reducuntur in 32. Hungarica. Si enim 40. Germanica per 4000. multiplicentur in passus, et producti passus 160000. dividantur per 5000 passus Geometricos unius milliaris Hungarici, elicientur 32.» *P. Lucas à S. Edmundo,* è Sch. Piis (= Moesch Lukács): Arithmeticus practicus. Tyrnaviæ, 1697. p. 43.

kedett, hogy mindenütt bizton és szabadon utazhassanak s minden jóban ingyen részesülhessenek. Mikor pedig ezt megillető módon megköszönték volna, nagy szerényen visszautasított minden hálálkodást.

Tíz napja voltak már útban. A svéd naplóíró megjegyzi, hogy ez idő alatt két lova dőlt ki. Törődöttek lévén, Borsán egy napig rostokoltak, mely alatt fáradalmaikat kipihenték. S örült a lelkük, hogy végre valahára tisztességes emberek közé kerültek, kiknek egy részével már tolmács nélkül érintkezhetnek ; «mert minden magyar nemes-ember tud latinul».

Estére ismét egy szegény faluban kerültek fedél alá, ahol azonban a moldvai és olához képest «fejedelmileg voltak ellátva (en Prince accommodirt)». Mert a legjobb svéd fehér kenyérhez hasonló rendkívül szép kenyeret kaptak, víz helyett pedig — melyet eddig lovaikkal és a madarakkal közösen élveztek — párját ritkító bort kortyontgattak.

Borsától kezdve feltűnt a svédeknek a sok cigány. Ezeket svédül tatároknak (tattare, tâter) hívják ; az alnémetben tater, tâder, datter.[1] Utleíróink elmondják, hogy a cigányok, mivel ki vannak tiltva a városok és falvakból, azokon kívül ütik fel hurubáikat. A kereskedésen kívül főfoglalkozásuk a kovács-mesterség ; úgyhogy ha itt kovácsra van szükség, csak a cigányért mennek. Toulouseben hallottam, hogy ott az üstfoldozó (chaudronnier) és a cigány, azonos fogalom. Nálunk a cigány jóformán a kováccsal volt egyértelmű.[2]

A szolgabíró, miután félnapig vezette a vándorokat s Meijerfelttől két arany jutalomban részesült, visszatért, maga helyett vezetőül egy mármarosmegyei esküdtet állítván.

Bár augusztus 31-én reggel indultak el Borsáról, fáradt lovaikkal oly lassan kocogtak, hogy csak szeptember 1-én reggel 9 órakor értek az öt mérföldnyire eső *Mármaros-Szigetre* (Sigeth).

Ott a legnagyobb becsülettel fogadta őket Darvay Ferenc alispán. Vasárnap lévén, a református fiatalság énekkel s rövid

[1] *Korrespondenzblatt* des Vereines für siebenb. Landesk. 1878. SS. 9., 25., 43.

[2] V. ö. *Kamarai levéltár, Budapest.* 1712 febr. 13., 1714 jul. 8. — *Balla Gergely:* Nagykőrösi krónika, Kecskemét, 1856. 111. l. — *Archiv* d. V. für siebenbürgische Landeskunde. XXXVII. 37. — *Közös pénzügyminiszteriumi levéltár, Bécs.* 1714. jun. 4. — *Segesvár város «régi» levéltára.* 1699—1726. stb.

köszöntővel tisztelte meg a reggeliző Meijerfeltet s tőle hat tallért kapott. Szent Dávid zsoltárából két verset adott elő a kántus, «a reformátusoknál szokásos nagy és elhúzott hangon», egy kis latin köszöntőt fűzvén hozzá, mire Meijerfelt Krmann tolmácsolásával válaszolt.[1]

Az alispán már eddig is nevezetes szerepet vitt az expedició történetében. Egyéniségéről érdemes lesz pár szót szólanunk.

Darvay Ferenc, de eadem Darva, Rákóczi bizalmas hű embere, a megyei fokozatokon emelkedett fel az alispánságig, mely tisztet 1703 óta viselte. Mint kiválóan gyakorlati, megbízható embert, a fejedelem megtette tábori főkomiszáriusnak, vagyis főhadbiztosnak s aztán a mármarosi óriási fiskális javak igazgatójának.[2] A lengyelekkel állandó kapcsolatban lévén, kétségkívül értesült már a poltávai ütközetről és hogy a svéd király súlyosan megsebesült a lábán. De tudhatta Rákóczitól is, ki már 1709 augusztus 29-én sajátkezüleg így írt udvarmesteréhez : «Az svéciai király, bizonyos emberem által tudom, hogy Benderbe az lábán lévő sebbül curáltatja magát».[3] Most maga előtt látva a Benderből incognito jövő sebeslábú svéd tábornokot, abban nem ok nélkül sejthette magát a királyt. Így történt, hogy hűségétől indíttatva, menten futárt küldött Rákóczihoz azzal az üzenettel, hogy megjött a svéd király!

Föltevésünket különösen két körülmény igazolja. Az egyik az, hogy úgy a Meijerfelt-féle, mint a Krmann-napló *egyesegyedül* a Darvay által történt fogadtatást emeli ki, mely tehát valóban királyt megillető, rendkívüli fogadtatás lehetett. Meijerfelték azt írják, hogy az alispán nagy udvariassággal látta őket ; [4] Krmann pedig, hogy a legmegtisztelőbb módon fogadtattak.[5]

A másik körülmény teljes bizonyosságra emeli, hogy a svéd tábornokot csakugyan XII. Károlynak nézték. Rákóczi ugyanis Munkácsról már 1709 szept. 4-én, mikor Meijerfelték még csak útban vannak Munkács felé, így ír Bercsényihez :

«ezen órában érkezék *az svécziai király* lármája is, az ki

[1] *Schwedische Reisz-Beschr.*, 126., 127. — *Krmann*, 592.

[2] *Mármaros megye jegyzőkönyvei*, az ottani levéltárban.

[3] *Archivum Rákóczianum.* II. 524.

[4] «und genossen (wir) von dem Vicespan grosse Höflichkeit». *Schwedische Reisz-Beschreibung*, S. 127.

[5] «Honestissime ibidem excepti fuimus per dominum vicecomitem Franciscum Darvai.» *Historia ablegationis*, p. 592.

sub nomine Generális beérkezett *Máramarosban:* mivel azon levél, mellyet az *vicispánnak* ír, saját kezeírása Hermelinnek, titkos secretariussának. *A fictus Generális sebes az lábára, török kísírte az határig.*»[1]

A dátum, szept. 4-ike, egybevetve a vicispán megemlítésével, azt hiszem kétségtelenné teszi, hogy a svéd király megérkezéséről szóló hírt senki más nem küldhette, mint Darvay alispán, kit e véleményében megerősíthetett az úri megjelenésű tábornoknak lépten-nyomon nyilvánuló gavallér-bőkezűsége.

Szept. 2-án az alispán a maga kocsiján vitte tovább nyugat felé, a Tisza mentén a tábornokot. Útközben alkalmat adott egy nemes embernek, hogy jól megtraktálja a társaságot, mire ez, tiszteletét tette egy ottan betegen fekvő Rákócziánus-generálisnál,[2] — úgy sejtem Rhédey Pálnál.

Csakhamar ismét kocsira ülve, hajón keltek át a Tiszán — bizonyosan Técsőnél, hol a rendes átjáró volt[3] — s *Vajnág*ra hajtattak, Darvay udvarházába. E hely Krmannál (pag. 592) «Varnag», ami azonban tévedés, mert olyan nevű helység tán a világon sincs. Ellenben Vajnág, a Darvayaknak, Mármaros megye eme törzsökös nemes családjának ősi birtoka, melynek nevét, Darvay Ferenc fia Gábor, prædicatumúl is használta.[4]

Vajnág Urmezőnél, a Talabor mellett fekszik: a szigethuszti útról alig fél mérföldnyi kitérővel érhető el. Határa akkoriban részben az alispáné, részben kincstári jószág volt. 1710. dec. 25-én a vármegye itt tartotta gyűlését, kétségkívül azért, mert a két földesúr kuriái, tiszti- és gazdasági épületei alkalmassá tették nagyobb számú úri vendég elhelyezésére.[5]

Az időben, immár három éve, Mármaros vármegye tele volt a császáriak elől Erdély többi részéből menekült urakkal, kik ott «Erdély országából kibujdosott és mostan Nemes Máramaros vármegyében commoráló nemes communitás» név alatt úgyszólván az összes Rákóczi-párti Erdélyt képviselték.[6] Most különösen

[1] *Archivum Rákóczianum.* II. 535.

[2] *Schwed. Reisz-Beschr.*, 127. — *Krmann*, 592.

[3] *Ráday Pál* benderi utazásának diariuma, 1709-ben; 405. l.

[4] «Gabriel Darvai de Vajnág». *A kegyesrendiek központi levéltárában, Budapesten.* 1728. aug. 30.

[5] *Mármaros megye levéltára*, dd. 1699., 1707., 1710. 1715.

[6] *A M. N. Múzeum levéltárában.*

újabbak is jöttek hozzájok, kik már az okt. 12-ére Husztra hirdetett erdélyi országgyűlésre igyekeztek.

A régi erdélyi bujdosók közül Vajnágon, a Darvay kurián, az előkelő vendégek tiszteletére megjelentek zabolai[1] gróf Mikes Mihály generális; az öreg gróf Bethlen János, komoly, tudós ember, Arelt János besztercei polgár, a fejedelem titkos tanácsosa stb. S amint a vendégek elszállásoltattak, Meijerfelt sietett tisztelgő látogatást tenni a köszvényes[2] Mikes Mihálynál, természetesen Krmannal, mert az volt a latin tolmácsa.

Az alispán fényes lakomát rendezett a nagy vendég tiszteletére, aki ha nem maga a király, akkor legalább is a «király képe», mivelhogy követi járatban van a fejedelemhez. Meijerfelt a kitüntető fogadtatást valóban úgy viszonozta, mint ahogy XII. Károly szokta tenni. Lehúzta az ujjáról a XII. Károly arcképével ékes arany gyűrűjét s tisztelte jeléül hódolattal nyujtotta át a ház asszonyának.

Épen ekkor történt, hogy a császáriak Besztercéről betörtek az aranytermő Nagy-Bányára,[3] honnét borsos váltságdíj reményében rabságra hurcolták a bírót és a református papot. Az utasok erről értesülve, nagy félelemmel teltek el, mert alig voltak négy mérföldnyire Bányától.

Szept. 3-án elbúcsúztak az alispántól, ki úti biztost s más embereket rendelt kíséretökre. Ebédre *Huszt* városába értek,[4] mely fölött emelkedik az ekkori Erdély igen megerősített határvára. Ennek a parancsnoka Móricz István volt.[5] Ez alkalommal, a kor szokása szerint, kétségkívül ő vitte Huszton a vendéglátó gazda tisztét.

Borsától Husztig a természeti viszonyok jelölik ki az utat s innen van, hogy ugyanazon 1709. évben Ráday Pál, Rákóczi követe XII. Károlyhoz Benderbe, ellenkező irányban, egészen azon az úton ment, mint Meijerfelték. 1709 okt. 27-én indult meg Husztról s Técsőn és Szigeten át, «mindenütt fel az Iza vize mellett a völgyön, egynehány rendben gázolván át a vízen», «Dragomir mellett elmenvén», a Visó völgyébe csapott Mojszinnál

[1] *Krmann*-nál (p. 592) hibásan «de Zambolya».
[2] *Teleki Mihály naplója.* 1709 dec. 18.
[3] V. ö. *Archivum Rákóczianum.* II. 535. (1709 szept. 4.)
[4] *Schwed. Reisz-Beschr.*, 128. — *Krmann*, 593.
[5] *Mármaros megye levéltára*, 1709 aug. 17.

s úgy ért Borsára. «Ott az irtóztató nagy havasoknak kezdvén, a hegyre 3 óráig ment fel» s nov. 3-án «jó hajnalban onnét megindulván a Zimborszlav (Zimbroglava) nevű hegyre kapván és a Czibó hegyén leereszkedvén» másnap ért Kimpolungra.[1] Nyilvánvaló, hogy ez az út minden részletében azonos a svédek útjával!

Szept. 3-án elhagyták Erdélyt s a már Magyarországhoz számító Ugocsa megyébe mentek, de nem a mostani nagy országúton, Veresmartnak, hanem az adatok egybevetése nyomán, kétségkívül a Tisza balpartján. Így juthattak Kirván át, hegyenvölgyön keresztül *Veréce* nevű orosz faluba. A községet egyik forrásunk se nevezi meg, de amint az út folytatásából következtetjük, ide kellett kilyukadniok. Azt írják ugyanis, hogy Huszttól két mérföldnyire, erdő mélyén rejtőző puszta faluban háltak meg, melyet szegény lakosai, a szakadatlan, mindennapi katonai beszállásolások miatt üresen hagytak.[2] Valóban nagy nyomor volt a Tiszaháton. Más forrásból tudjuk, hogy ez évben Ugocsa megyében «sok helyeken a szegénység idegen ételnek nemeire, úgymint mogyorófa-, barka- és tengerikocsány-kenyérre szorulván, tengeti magát». A pusztán hagyott falu se volt ritkaság ; mert ugyanott és ugyanakkor jelenti a vármegye, hogy «amint a szegénység meghallja, hogy exequálni akarják, nem szánt, nem vet, nem arat többé, hanem menekül amerre szemével lát, Lengyelországba és másfelé. Kivált az oroszok és oláhok szökdösnek ilyenkor s 2—3 falu is lakatlan marad».[3]

Szept 4-én *Királyházára* mentek, melynek vára *Nyalábvár*. — Krmann (p. 593.) illetőleg kiadója, hibásan «Nyálávárnak» nevezi — már akkor közel negyven éve romokban hevert (arx desolata). A huszti császári őrség rontotta le.[4]

Majd átkeltek a Tiszán s szőlők között mentek tovább, melyekben a mult tél annyi kárt tett, hogy sok helyen vagy semmi vagy csak kevés szőlő termett és sok fa kiszáradt. *Nagy-Szőllősre* érve — melyet a svéd útleíró «Salisch-nak» (S. 128.), Krmann kiadója pedig «Nagy-Szulősnek» (p. 593.) nevez — a lakosok, bizonyosan a svédek nyugati szabású ruhájáról ítélve, azt hitték

[1] *Ráday Pál:* Benderben menő utazásomnak diariuma, 404., 405. l.

[2] *Krmann*, p. 593.

[3] Követi utasítás Ugocsa megye szirmai gyűléséből, 1709 márc. 20. *Történelmi tár.* 1901. évf. 408., 410. l.

[4] *Cs. és k. hadi levéltár*, Registrálva 1671 aug. 9.

róluk, hogy az Erdélyt megszállva tartó s Nagy-Bányát már kifosztott császári katonaság előhírnökei. Erre a lakosság úgy megriadt, hogy nagy sebtiben összepakolta holmiját s a közeli erdőbe futamodott.

E városkában a «Nagyságos Perényi (Prinyi) uraknak pompás kastélyai (eximia castella) vannak». Krmann nem mulasztja el megjegyezni, hogy ezek ivadékai annak a Perényi Péternek, aki nádori hatalmával [1] mindjárt kezdetben leginkább előmozdította a lutheri reformációt.

Nagy-Szőllősön csak az egyik Perényinek az özvegye volt odahaza. Özvegy magyar úriasszony azon időben «régi magyar szokás szerint szürke vászonyban gyászolta az urát» [2] s idegen embereket, családtag jelen nem létében, az illendőség megsértése nélkül nem fogadhatott. Ennek tulajdonítom, hogy Meijerfelték a vármegyei jegyzővel ebédeltek; de azért Perényiné látta el őket minden jóval. Különösen nagy hatást tett a lakomához küldött két kulacs nemes bor, a mézédes szőlő, a szeder és a barack, amit Meijerfelt még soha életében nem látott (quales nondum viderat noster dominus Majerfeld).

Nagy-Szőllőstől kezdve (woselbsten die ordentliche Posten anfangen) a rendes erdélyi fejedelmi póstaúton haladtak. Régi, járt úton. Innét Kis-Szebenig már 1630-ban ugyanezen a vonalon ment Haller Gábor, amint a következő állomásai mutatják: «Szőllős, Munkács, Zeregnie (Szerednye), Zobrancs (Szobráncz), Varonnya (Varannó), Szent-Mihály,[3] Liblió (Lubló)».

Napszállatkor «egy vízen» (a Vérkén) átkelve, *Benére* értek, mely falunak tünt föl, ámbár a svéd leíró szerint némely térképen mezővárosként szerepel. Nyilvánvaló, hogy a tájékozatlan idegen, Bene magyar falut a közeli, alig egy mérföldnyire eső és népesebb Bereggel vagy Beregszásszal téveszti össze.

Benén megháltak s aztán erdőkön és mocsarakon (a Szernyén) keresztül északra tartottak, Munkács felé. Mielőtt azonban oda bementek volna, éjfél után, szept. 5-ére virradólag Krmann,

[1] «auctoritate sua palatinali». Tévedés; az atyja, Imre volt a nádor. Perényi Péter koronaőr, erdélyi vajda s végre kancellár volt.

[2] *Gr Andrássy-család levéltára, Krasznahorka.* 1714 jan. 25.

[3] Szabó Károly összetéveszti Nagy-Mihállyal, azt mondván, hogy ez «Szent-Mihály mezőváros Zemplinben» (*Erdélyi történelmi adatok.* IV. 4.) Holott ez csakugyan «Szent-Mihály»: Nagy-Sáros és Kis-Szeben közt fekvő sárosmegyei község, a régi erdélyi fejedelmi pósta útvonalán.

Podhorszki és Meijerfelt titkára Bardilli előre siettek Munkácsra, hogy megtudják, ott van-e a fejedelem s ha ott tartózkodik, tőle engedélyt kérjenek a bemenetelre. A többiek az üzenet megérkeztéig Munkács előtt várakoztak.

Az engedély nemsokára megérkezvén, a követség Munkács városába ment, mely, amint írják, faluhoz hasonló, rossz és jelentéktelen fészek, ahol csak a fejedelemnek van egy elég tisztességes háza.[1] Egykorú források szerint Rákóczi a várból csakugyan gyakorta lement a városkában lévő házába; néha éjszakára is ott maradt.[2]

A fejedelem még aznap, szept. 5-én délután fogadta Meijerfeltet.[3] Azt mondja róla, hogy «ezen Generális igen emberséges, okos embernek látszik lenni.»[4] Számos diplomáciai küldetése, melyekben ügyesen járt el, arra vall, hogy csakugyan az volt. S ezzel utóvégre alig van ellentétben marquis de Bonac francia követ azon állítása, hogy rátartós és kétszínű lett volna, kit csak a gazdája kedvel.[5]

Rákóczi 1709 szept. 5-én Munkácsról ezt írja Nedeczky Sándornak, a cár melletti követének:

«E mai nap érkezék ide a svécziai király *Mayerfeldt* nevű Generálisa, kinek *lába* két helyen *eltörvén*, amidőn némellyek *mankón* való járását meglátták vólna béjövetele alkalmatosságával az országban, *sokan az svécziai királynak szupponálták lenni;* ez inhabilis persona lévén, és csak maga gyógyítása kedvéért meleg fürdőket keresvén: tűlünk általbocsáttatik ugyan, kivánsága szerént, mindazonáltal assecurálhatja Kegyelmed a Felséges Czárt, hogy oly vigyázással leszünk, hogy az ezen általmenők ő Felségének ártalmára ne lehessenek, amint is praevie jól megvizsgáltatjuk: micsoda járatbeli emberek?»[6]

A svéd napló szerint szabad átvonulást engedő útleveleiket azért nem kapták kézhez oly gyorsan, mint szerették volna, mert másnap, szept. 6-án a fejedelemnek vezeklő-napja (seine Fast- und Feiertage) volt. Ők azalatt, engedélyt nyervén rá, a munkácsi

[1] *Schwed. Reisz-Beschr.*, 128., 129. — *Krmann*, p. 593., 594.
[2] *Beniczky Gáspár naplója*, 66., 212., 215. l.
[3] *Beniczky Gáspár* naplója, 214. l.
[4] *Archivum Rákóczianum.* II. 543.
[5] Mémoires. *Revue d'histoire diplomatique.* 1888. II. 625.
[6] *Archivum Rákóczianum.* II. 537.

várat tekintették meg.[1] Szept. 9-én «feles Mosqvák érkeztenek, levelet hozván Mosqva Czártul».[2] S emiatt, a svédek, hogy el ne árultassanak, nagy csendben húzták meg magokat.

Négy napig vesztegeltek Munkácson,[3] míg végre kiállították számukra a fejedelem útlevelét. Ámde e késedelmet aligha a «vezeklő-nap» vagy a «muszka követ» okozta. Azt hiszem, hogy sokkal nagyobb dolog hátráltatta elutazásukat.

*

Alig érkezett a király Benderbe, már indulni akart Pomerániába. Azt mondják, hogy e szándékában lábsebének elmérgesedése akadályozta meg. Az igaz, hogy sebe üszkösödni kezdett s egy darab csontot ki kellett venni a lábából. Orvosság bevételére is csak úgy lehetett rábírni, hogy máskülönben le kell vágni a féllábát. Állapota azonban csakhamar annyira javult, hogy augusztus közepén már tudott járni[4] s egy hónap múlva már bízvást útra kelhetett volna.

XII. Károly egészségének helyreállása és Meijerfelt kiküldetése szoros kapcsolatban áll egymással. Mert a tábornok nemcsak azért ment Rákóczihoz, hogy útlevelet kérjen a maga és kísérete számára. Titokzatos megbízatása volt, melyet elszórt adatok és megjegyzések alapján pontosan meg lehet állapítani.

Meijerfelt a királytól nagy üzenetet hozott a fejedelemnek. Közölte vele, hogy XII. Károly Benderből, saját csapatain kívül török, tatár, lengyel, magyar és oláh kísérettel Felső-Magyarországba akar vonulni,[5] ahol *Rákóczi adjon neki menedéket* s biztosítsa róla, hogy nem fogja őt kiadni senkinek.[6] Rákóczi segítségével Szilézián vagy a sziléziai és lengyel határmesgyén keresztül menne tovább Lengyelországba. Ott aztán, a Krassow tábornok vezetése alatt még mindig Lublin táján tanyázó 8000 főnyi svéd sereggel egyesülve: könnyűszerrel fog hazajuthatni Pomerániába.[7] Ha e célját

[1] *Schwedische Reisz-Beschreibung.* S. 129.

[2] *Beniczky Gáspár* naplója, 215. l.

[3] *Schwedische Reisz-Beschreibung,* S. 129.

[4] *De la Motraye,* I. 416.

[5] Talmann konstantinápolyi császári követ jelentése, 1709 szept. 15. *Udvari levéltár, Bécs.*

[6] «refugium, cum fide non extradationis». 1709 szept. 7. *Archivum Rákóczianum.* VI. 319.

[7] Talmann jelentése, 1709 okt. 4. *Udvari levéltár, Bécs.*

török, lengyel, magyar és francia segítséggel csakugyan eléri : Rákóczinak, támogatása fejében, kilátásba helyezte «foganatos protectióját» az egyetemes béke megkötésénél, amit — Rákóczi szavai szerint — «Krmann és most általment követje (Meijerfelt) által assecurált.»[1]

Rákóczit XII. Károlynak e diplomatiai föllépése egyáltalán nem lepte meg ; mert minden ízében ismerve a nagypolitikai helyzetet, *előre látta*, hogy be fog következni. Már egy hónappal előbb így írt Bercsényihez : «hallván hírét az svécziai király Moldva felé szaladásának, nem hiszem, hadaim messze létek miatt impediálhassam *általmenetelit ;* nem is vagyok oly hiszemben, hogy az német birodalom által való menetelit præferálja a svécus : mert *a császárt jobban contemnálta*, mintsem engemet ; szerencsétlenségében is mentűl potensebb kézben esik, annál nagyobb veszedelemben ejti magát, mindenkor természet szerint való ellenségeskedés lévén az austriai és svécziai ház között. De én is azon hiszemben vagyok, hogy úgy jár, mint az Bertalan kígyója[2] ; nagy madár vólna is ez az munkácsi kalyitkában!»[3]

Mindamellett most, hogy Meijerfelt útján az előre látott ajánlatot megkapta, Rákóczira egyfelől orosz, másfelől francia szövetsége miatt, nagy gond szakadt. Alig mult egy negyedéve, hogy üdvözölte Péter cárt Poltáváért![4] Úgy látszik, nem is adott határozott választ a tábornoknak. Előbb közölte az ügyet Bercsényivel, kinek két ízben is kikérte véleményét.

Bercsényi, a fejedelemhez írt levelében nagyon találóan jegyezte meg Meijerfeltről : «ezt Isten s a szerencse próbájul hozta Fölségednek, mint Király-fia Kis Miklósnak az arany patkót, s igazán úgy van : ha (f)elveszed is megbánod, s ha nem veszed is megbánod.»[5] Maga pedig mindenekelőtt Meijerfelt tábornok útlevélügyét próbálta elintézni. Gróf Golovkin orosz főkancellárhoz írt jegyzékében gratulált a poltávai győzelemhez, mely összetörte a svéd királynak maga feje szerint igazodó s jóformán egész Európára nézve tűrhetetlen ambitióját (intollerabilem jam quasi toti Europæ

[1] 1709 szept. 5. *Archivum Rákóczianum.* II. 593.

[2] t. i. se ég se föld be nem veszi, s végtére is összezúzzák. Bővebben megmagyaráztam a *Pallas Lexikonban*, III. 177. V. ö. *Apátzai Tsere J.:* Magyar Encyclopædia, 1653. 212. l.

[3] 1709 aug. 6. *Archivum Rákóczianum.* II. 512.

[4] Sárospatak, 1709 jul. 29. *Állami levéltár, Moszkva.*

[5] 1709 szept. 7. *Archivum Rákóczianum.* VI. 316.

ambitionem). S ez alkalomból szükségesnek látja közölni vele, hogy azon tiszteken kívül, kiknek lajstromát már megküldötte, most ismét, hazájába visszatérni szándékozó 35 svéd tiszt és közember kért tőle útlevelet. Van köztük egy tábornok (supremus vigiliarum præfectus, a. m. vezérőrnagy, Generalfeldwachtmeister, kétségkívül Meijerfelt) néhány kapitány és alantas tiszt. Oly csekély számmal s oly állapotban vannak, hogy úgy véli, a főkancellár se fogja ellenezni hazatérésüket.[1]

Egyidejüleg válaszolt a fejedelemnek is. Szokása szerint határozottan. A fejedelem semmi körülmények között sem adhat segítséget XII. Károlynak a hazamenetelre, mert ezzel feltétlenül magára haragítaná úgy a cárt, mint a lengyelséget, azt a két tényezőt, mely azon idő szerint immár legfontosabb volt a magyar ügyre nézve. «Nem jó — mondotta — belékevernünk magunkat; jobb ő, ha elkezdte, vesszen, mintsem mindnyájan hazástul miatta!»[2] «Ha még ollyanformán talpra kaphat az svécus: nem kis hátrája lehet reménségünknek, mert nem lesz bátorsága új hadba keveredni az cárnak érettünk.»[3]

Tökéletesen így ítélte meg a helyzetet Vetési László, Rákóczi nagyeszű diplomatája. Ő már szept. 8-án, Párizsból levelet ír Rákóczihoz, mely így kezdődik:

«Még azt mondják, hogy a svéd király Magyarországban vonja meg magát. Ha ez így van, Felséged tudni fogja mit kell tennie.»

Nem hiszem, nem is találom nyomát, hogy Párizsban XII. Károlynak Magyarországba meneteléről beszéltek volna. Ezt Vetési alkalmasint csak ürügyül használja, hogy mint az északeurópai nagypolitika legalaposabb ismerője, kéretlenül is, a legudvariasabb formában, irányító tanácsokat adjon a fejedelemnek, ha XII. Károly, — amit valószínűnek tartott, — csakugyan jelentkeznék nála.

«Lekötelezni — úgymond — ezt a szerencsétlen királyt, Felségedre is nagy kötelezettséget ró s nagy következményekkel jár a miatt, mert ez nagyon fel fogja háborítani a cárt. A svéd király ugyancsak segítségére lehet majd Felségednek, de mielőtt oly állapotba jutna, hogy segítséget adhatna, a cár sokat árthat

[1] Tornallya, 1709 szept. 8. *Arch. Rákóczianum.* VI. 326. 327.
[2] Pelsőcz, 1709 szept. 7. *Archivum Rákóczianum.* VI. 319.
[3] 1709. szept. 14. *Archivum Rákóczianum.* VI. 331.

s van ereje hozzá. Nagyon nehéz lesz úgy kötelezni le e két ellenfél egyikét, hogy a másikat neki ne vadítsuk. Franciaország örömmel veszi mindazt, amit Felséged e király javára tesz ; de nem tudom helyt áll-e majd a veszedelemben, aminek Felséged kiteszi magát a muszkák megtámadásával. Mert még az esetben is, ha Krassow (Crassau) tábornok egyesülni tud e szerencsétlen király vezetése alatt álló sereggel, bizonyosan nyakunkra hozzuk a háborút.»[1]

Bercsényi és Vetési véleménye közt csak az a különbség, hogy amaz, aggodalmai kifejezése mellett, nem maradt a puszta negativumnál, hanem azt is részletesen kifejtette, mi hát a legközelebbi teendő?

A menekvőnek, Bercsényi szerint, adhat szállást a fejedelem, de csak úgy, ha összeköti Péter és XII. Károly *kibékítésével*. — Ez esetben mindenekelőtt «rettenetes sietö curirt» küldjön a cárhoz, pontosan tudósítván arról, hogy a királyt «nem lehetett nem assecurálni de securitate refugii, mert abból származhatott az jó békessíg, sine offensa Principum aliorum». «Azért adjon az cár assecuratiót : rajta nem gyün, — és így habebit occasionem gloriosissimæ pacis. Különben ki nem gyün (XII. Károly), hanem az némethez megyen»[2] — vagyis a császárhoz szegődik.

Des Alleurs, a francia követ Rákóczi udvarában, egészen másként fogta fel az ajánlatot. Örömmel üdvözölte. Elébe fog menni Mármarosba[3] s minden módon előmozdítja a király ügyét. Amire aztán Bercsényi ezt a megjegyzést teszi : «nem csudálom : nagyobbra tartja ő *annak* dolgát, az mi veszedelmünknél».[4]

A portai francia követ, az ottani svéd megbízottal együtt, szintén verte a vasat XII. Károly munkácsi útja érdekében. Részükre vonták a nagyvezért is. A nagyvezér, Talmann császári rezidens állítása szerint értesítette volna ládonyi Horváth Ferencet, Rákóczi portai ügyvivőjét, hogy XII. Károly «török-*tatár*» kísérettel Felső-Magyarországba akar menni.[5] Ezt azonban nem lehet elhinni ; mert a nagyvezér *kevéssel előbb* meggyőződhetett róla, hogy *Rákóczi semmi szín alatt nem ereszt be tatárokat Magyarország*

[1] Párizs, 1709 szept. 8. *Actenstücke* zur Gesch. Franz Rákóczy's I. 146.
[2] *Archivum Rákóczianum*. VI. 318., 319.
[3] *A M. N. Muzeum kézirattárában*, 1709. szept. 10.
[4] *Archivum Rákóczianum*. VI. 321.
[5] *Udvari levéltár, Bécs*. 1709 okt. 4.

területére.[1] Pálffy János behozhatta, be is hozta nemzetére a rácot, kik akkor szerezték a «vadrác» nevet és akik egykorú beavatottak ítélete szerint *«ugyanazt* a szolgálatot tették a császári Felségnek, mint a tatárok a szultánnak.»[2] De Rákóczi az efféle országpusztítókat mindig és minden körülmények között távol tartotta hazájától.

A nagyvezér megkérdezte Horváthtól, vajjon nem lenne-e hajlandó a fejedelem kellő kísérettel látni el XII. Károlyt, hogy Felső-Magyarországból Lengyelországba mehessen Krassow seregéhez? Arról nem esett szó, — amit Bercsényi érint, — hogy «lopva bocsátva» vagyis mély incognitóban (incognito parfait) menne haza.[3]

Rákóczi azonban, a cárhoz való viszonya miatt, nem tehetett egyebet, mint hogy megfogadta Bercsényi tanácsát. Ehhez képest még 1709 október havában Ráday Pált Benderbe küldte, azon utasítással, hogy békítse ki a svéd királyt a cárral s vonja el a török szövetségtől. Ráday, aki már 1704. és 1706-ban is követségben járt a királynál, okt. 27-én indult Husztról. A Tisza, az Iza és a Visó völgyén át, ugyanazt az utat tette meg a magyar határig — ellenkező irányban — amit Meijerfelt. De már azon túl nem Szucsavának, hanem attól délre, a Moldova vonalán, Baján át ment Jassyba és Benderbe, hova nov. 17-én érkezett meg. Benderben nem ért el semmit. Csak a szerdárral és a svédek főembereivel tárgyalt. A király színe elé nem juthatott.

XII. Károly már ekkor neheztelt Rákóczira, a Meijerfelt küldetése körül tanusított habozó magatartása miatt. De jelentkezik immár a fergeteg előszele is, mely hivatva volt a két fejedelem közti barátság végleges elsodrására. Müllern svéd kancellár Rádayval közvetlenül elmenetele előtt, okt. 12-én, közölte, «hogy — úgymond — nagy híre vagyon, mintha a király mellett levő kozákokat a fejedelem számára kívánná megfogadni».[4] Ez világos célzás egyéb

[1] «quand le Visir auroit voulu donner des Tartares au prince Rakoczy, il ne les auroit pas accepté, parce que ces gens là ne valent rien pour le combat, ne sont bons que pour ruiner un pays, que la Hongrie 'est assez, et que tous les Hongrois se seroient révoltés contre le Prince.» 1709. febr. 3. Correspondance du *marquis de Ferriol*, ambassadeur de Louis XIV. a Constantinople. Anvers, 1870. p. 363. V. ö. *Az igazi Rákóci* c. művem 72—80. l.

[2] «ils sont (les *Rasciens*) a Sa Majesté Imperiale, ce que les *Tartares* sont au Grand Seigneur». dd. 1714. *De la Motraye:* Voyages. II. 202.

[3] *Archivum Rákóczianum.* VI. 317.

[4] *Ráday Pál* benderi diaruma, 418. l.

«kozákokra», kiket épen akkor fogadott szolgálatába Rákóczi Ferenc.

A kiewi palatinus, Potocki, Szaniszló lengyel király fővezére, az oroszokat kétszer visszavervén, Wiznicára, majd a magyar határokra húzódott.[1] 1709 okt. havában Rákóczihoz fordult, hogy fogadja be : Magyarországba akar jönni seregével együtt. Rákóczi, Bercsényi tanácsára[2] azt válaszolta, hogy a cárnak szövetségese lévén, «mindaddig nem bocsáthatja be, amíg a cár ellenségeinek, a svéd királynak vagy Szaniszló királynak szolgálatában van. Más útjok tehát a menekülésre nincs, mint az, hogy — úgymond — szolgálatomba lépvén nekem hűséget esküsznek».[3] «Ha hadát szolgálatunkra adja és maga mintegy asylum-formában jön mellénk, — ezen prætextussal fogjuk magunkat megmenthetni s őtet is a persecutiótúl.»[4]

Ily alapon a kioviai palatinussal Okolicsányi Mihály a fejedelem nevében meg is kötötte a szerződést,[5] s azonnal számbavette a Bjelke svéd ezredes által részben új taktikai egységekbe osztott sereget.[6] Ennek zöme egy vértes és egy könnyű-lovas lengyel (kozák) ezredből és a francia hadi foglyokból alakult Zülich-féle svéd draganyos ezredből állott. Nyomon követte őket Grudziński starostának egy csapata.

Alig volt megkötve a szerződés, Rákóczi oroszországi követe, Nedeczky, már így ír hczzá : «féltenek bennünket a Czár haragjától, miért fogadta be Felséged maga, ellene tartó kioviai palatinust lengyel hadával együtt».[7] Egy-két hét mulva a cár a fejedelemtől csakugyan számon kérte, mint ellene irányuló cselekményt, Meijerfelt átbocsátását és a kioviai palatinus befogadását.

«Adjuk tudtára Fölségednek, — írja Rákóczihoz oroszországi

[1] *Nordberg :* Histoire de Charles XII. T. II. p. 359.

[2] *Archivum Rákóczianum.* VI. 410.

[3] Mémoires du *Prince Fr. Rakoczy.* La Haye, 1739. II. 7.

[4] *Archivum Rákóczianum.* II. 569.

[5] Puncta Capitulationis cum Domino Comite Michaele Potoczki. *A kamarai levéltár* limbusában, *Bp.* s. d.

[6] Des Herrn Graf Bielke Proposition u. Project ein Regiment zu Pferde u. ein Regiment Dragoner aufzurichten, alles von alten Knechten theils Sächsisch Gefangenen, theils Franzosen, so auch gefangen waren, alles versehen mit tüchtigen schon gedieneten Officieren, gezogen aus den Schwedischen Trouppen. *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár,* s. d.

[7] Jaraszló, 1709 dec. 29. *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár.*

követe — ha Fölséged elégséges quarantiát, zálogot, fidejussiót nem állít, hogy Kioviai Palatinus soha ezen háború alatt semmi hostilitást nem teszen, in priori amicitiæ statu megtartatik, ha penig valamikor vagy elpártul Fölségedtül s más félhez áll, nem az Palatinust, hanem igyenesen Fölségedet és magyar hazabeli assecláit persequálják igyenesen Magyarországon, azokhoz itt való hadat visszaküldik. Erre Fölséged mentül hamarább igyenes választ adjon. Úgy tudom penig, immár is ide az gránicokra kezdik helyheztetni a hadakot, hogy ex hibernis stationibus vigyék ki quártélyokat és itt talpon legyenek, s mihelt egy kis jó idő talál lenni, kicsapjanak minden passuson be országunkba.»[1] A cár nyomban el is küldte az elzálogosított szepesi városokba Goltz tábornokot, hogy mintegy megfigyelje a föltevése szerint Rákóczi segítségével hazafelé igyekvő XII. Károly útját.[2]

Ezzel szemben Bercsényi meggyőzően védte meg a fejedelem álláspontját. «Ezen had — úgymond — simpliciter szolgálatot vett s nincs is már commandója alatt az palatinusnak, és harcol az némettel. Ha svécus királyt várná, az mint az hamis hírből mondják, nem járna ott Vadkert körül!» — ahol tényleg részt vett az ütközetben. «Isten meg ne áldjon, — mondja más alkalommal Bercsényi, — ha álmodik is itt valaki arrúl, hogy az svécus erre menjen által.»[3]

Nedeczky, Rákóczi oroszországi követe ez időpontban igen helyesen ítéli meg a helyzetet Moszkvából a fejedelemhez intézett levelében. «Császár követi gróff Vilcsek — úgymond — potenter sürgeti az ellenünk való segítséget ; de az mint ezeknek elméjeket veszem, denegálni fogják kívánságát, csak securusok legyenek Fölségedben, hogy in neutralitate conservállya oda folyamodott és oda jövendő lengyelséget, se Fölséges sveciai királlyal vagy törökkel ellenek nem cimborál.»[4]

A veszedelem elhárítására igen fontosnak tűnt fel, hogy a Szaniszló-párti, svédszövetséges Potocki, ne a maga neve alatt szerepeljen. Ehhez képest Bercsényi és Potocki, tisztára a magok fejétől, elhatározzák, hogy csak *sub incognito* tartózkodik a csapa-

[1] Nedeczky Rákóczihoz. Lemberg, 1710 jan. 17. *Gr. Erdődy-levéltár, Vörösvár.*

[2] «quasi Regis Sveciæ iter observaturus». *Arch. Rák.* VIII. 170.

[3] 1710 jan. 31. *Archivum Rákóczianum.* VIII. 167., 169.

[4] 1710 márc. 14. *Gr. Erdődy-levéltár, Vörösvár.*

toknál.[1] Ami a cárnak értésére esvén, egészen megnyugtathatta, annyival inkább, mert Rákóczi, a kioviai palatinus írásban adott becsületszavára támaszkodva, biztosította róla, hogy lengyel-svéd csapatai semmit sem fognak az ő érdekei ellen végbevinni.[2]

Így a fejedelem is megnyugodott egy pillanatra. Most már, Horváth Ferenc levelének vétele után, csak a töröktől tartott: «talán titkosan fogja kívánni, hogy az moskva híre nélkül átbocsássuk az svécziai királyt».[3] De alig simúltak el ebbeli aggodalmai, midőn egyszerre újabb, váratlan zaklatás éri.

A Magyarországba jött lengyelek soraiban működő cári kémek, valamint a cár Krakkóban lévő német tábornoka, az Eugentól megvesztegetett Jahnus von Elberstädt: nagy hévvel szították a visszavonást Rákóczi és XII. Károly között. E végből Jahnus, kétségkívül a cár tudtával, Kollenbach főszállásmester-helyettest küldte Rákóczihoz. A küldetés célja volt: sürgős válasz követelése a lengyel csapatok és a svéd király közt fennálló kapcsolat tárgyában, hogy megtehessék az óvóintézkedéseket.[4]

Ily fenyegető körülmények között szánhatta rá magát a fejedelem, hogy Kropatow orosz brigadérosnak oly nyilatkozatot állítson ki, mellyel végveszedelembe sodorta önmagát. Ő ugyanis bizakodva a kioviai palatinus igéretében, hogy a cár ellen semmit sem tesz, biztosította róla a brigadérost, hogy a szolgálatába fogadott palatinus «saját alattvalója gyanánt, *békésen* (pacifice) fog nála tartózkodni».[5]

Nyilvánvaló, hogy e fontos kijelentés a cár minden áron való megnyugtatása céljából készült s épen ezért kelleténél többet mond. Mert igaz ugyan, hogy a fejedelem a palatinust a maga szolgálatába szegődtetvén, ezzel mintegy alattvalójává

[1] «azt tudják: az kioviai Palatinus suo nomine van itt succursusunkra, mint maga hadával, — semmi sincs abban!» Bercsényi Nedeczkyhez, 1710 jan. 31. *Arch. Rák.* VIII. 168. — «nihilominus certis ex rationibus, quas ipsa etiam Excellentia Vestra approbabit, incognito in Hungaria versuri, et interim famam spargere, me in Moldoviam abiisse, pro consulto duxi». Potocki Bercsényihez. Munkács, 1710 febr. 3. *Gr. Erdődy-levéltár, Vörösvár.*

[2] Mémoires du *Prince Fr. Rakoczy.* II. 20.

[3] 1710 márc. 25. *Archivum Rákóczianium.* III. 79.

[4] «pour solliciter une prompte reponce — sur l'intelligence et liaison que ces trouppes (polonoises) conservent actuellement avec Sa Majesté le Roy de Suede». 1710 márc. 31. *Erdődy-levéltár, Vörösvár.*

[5] «. . . ac si proprium subditum pacifice vivere». *Arch. Rák.* VIII. 297.

tette : de seregét hadi célokra használván föl, «békés» tartózkodásához sok szó fér.

Az orosz tábornok csakugyan jól be volt avatva a garázda lengyelség titkaiba. A kióviai palatinus 1710 ápr. 12-én éjjel — amint Rákóczi írja nagy sietséggel Vay Ádámnak — «szedtevedte magát, az lengyelséggel Sarodrúl (Sarud, Heves m.) megindult és az mint collimálom, kétségkívül Máramaros felé, oly véggel mégyen, hogy magát az (svéd) királlyal conjungálhassa. Melyre nézve, mivel érettek, az átkozottakért, az moszkva előtt kezes vóltam : lázíttassa fel Kegyelmed ellenek Máramarost és valahol elől-utól érik, mint ellenséggel úgy bánjanak (velök)».[1]

A rettenetesen kompromittált fejedelmet — ki maga mondja, hogy adott szava forog kockán,[2] — csak az vigasztalta, hogy épen nála volt négy orosz tiszt, aki bizonyságot tehet Jahnus előtt «de peractis». A svéd tiszteket visszatartotta, hogy ha Rádaynak baja esnék, megtorlással élhessen. Teendője most már, mint maga mondja : «hogy az cárral elhitethessük, hogy megcsaltanak ; ebből mindazonáltal világosan fogja általlátni, hogy errefelé nem szándékozik általmenni az svécus».[3]

Dehogy látta be! Nem telt bele két hét s ím azt írja Homonnáról Okolicsányi Mihály Bercsényinek, hogy «már orderezve (van) egynehány ezer moskva errefelé, mivel valami istentelen ember olyat vitt oda innét Magyarországbul, hogy a svéciai király 6000 emberrel ide gyütt és Kijovszkival (t. i. a palatinussal) conjungálta magát».[4]

Jahnus tábornokhoz is ily riasztó hír érkezhetett, mert csak így érthető az a kegyetlen levél, melyet Jaroszlavból e napokban intézett Bercsényihez. Ebben kifejezi, hogy nem akar szólani a fejedelem adott szaváról és Bercsényi biztosításairól, bár úgy véli, hogy a lengyelek szökését meg lehetett volna gátolni. Ezt azonban a cár ítéletére bízza. A maga részéről csak azt kívánja tudtára adni Bercsényinek, hogy *ha a svéd király a kioviai palatinus seregének segítségével menne Magyarországba*, vagy ha csak a palatinus vagy seregének egy része térne oda vissza : «ezt

[1] *Archivum Rákóczianum.* III. 96.

[2] «la parolle, que nous avions donné pour lui, peut estre soubsonné». 1710 máj. 30. *Fiedler:* Actenstücke. I. 177.

1710 apr. 16. *Arch. Rák.* III. 98.

[4] 1710 ápr. 29. *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár.*

nem vehetné másnak, mint *nyilt szakításnak* (une rupture ouverte) ő cári Felségével!»[1]

Bercsényi azonnal válaszolt a kemény levélre, nyugodtan, előkelő, úri hangon. Nem mentegetőzik, azt azonban megállapitja, hogy «se Ő Felségének az erdélyi fejedelemnek, se neki, semmi része a palatinus szökésében».[2] Viszont Rákóczi, a cár bizodalmának megnyerése végett elmegy a legszélsőbbig. Herbaix francia követet felhívja azon ajánlata közvetitésére, hogy a svéd király magyarországi átvonulása megakadályozásának ürügye alatt, küldjön a cár helyőrséget Munkácsra.[3]

Moszkvában Nedeczky, a követ, a fejedelemhez írt jelentése szerint, igen meggyőzően beszélt Golovkin miniszterrel. «Hogy megcsalta Felségedet — úgymond — vojvoda uram, arról nem tehet, mert nyakára nem köthette őtet Felséged s hogy hérdetik magyarországi útmutatói voltak egész Moldváig, az is meglehet: ottan pénzért elég parasztembert s lovast is fogadhatott; többé, ha vissza akarna jönni vajvoda uram, nem fogadja be (Felséged). — Már nem tudom mi lesz tovább — így végzi — de veszem észre, az: ad instinctum domus Austriacæ, csak garázda-keresés.»[4] Amiben tökéletes igaza volt.

Mindez nem lendített a dolgon. Abban volt a hiba, hogy két malomban őröltek. Károly monomaniacus a cár elleni gyűlöletében s veszett ügye van előtte annak, ki e tekintetben gyanússá válik. Péter cár ugyanígy van, ellenkező irányban. Rákóczi összemorzsolódik a két malomkő között. Nincs az a politikus, aki az ő helyzetében s erejével ki tudta volna vágni magát.

A kióviai palatinus esete után XII. Károly nem fogad el többé semmi ajánlatot vagy közvetitést. Bosszút liheg Rákóczi ellen s szóra sem méltatja többé.[5] Rákóczi orosz rezidensének

[1] 1710 máj. 1. *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár.*

[2] 1710 máj. 6. *Archivum Rákóczianum.* VIII. 255. V. ö. VI. 511.

[3] «sous le pretexte d'empecher le passage par l'Hongrie au Roy de Svede». 1710 máj. 30. *Fiedler:* Actenstücke. I. 179. 199.

[4] 1710 jun. 29./jul. 10. *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár.*

[5] 1710 dec. 24.: «le Roi, bien loin d'avoir aucun commerce avec le Prince Ragotsky, il lui veut tant de mal, à cause de mauvais traitemen t qu'il a fait aux troupes du Palatin de Kiovie, qu'il s'en vengera tôt ou tard». 1711 febr. 26.: «il offre (t. i. Rákóczi) encore sa mediation pour la paix entre le Czar et le Roi, mais je sais qu'on le meprise tellement, qu'on n'y fera pas seulement reponse». *Fabrice*, pp. 37., 51.

az a töprengése: mi történnék akkor, «hogyha maga a svéciai király a kióviai palatinussal edgyütt Magyarországon által venné vissza maga uttyát?»[1]; Bercsényi biztatása, hogy «bizony az svéciai király az Fölséges Fejedelem akaratjával Magyarországon által nem megyen, sem ezen által nem segíti magát»,[2] — lassankint teljesen tárgytalanná vagy időszerűtlenné vált.

Az 1711 tavaszán kitört orosz-török háború végzetes kimenetele után, a bécsi udvar sem tart többé a cár és Rákóczi szövetségétől.[3] A svéd és a lengyel szintén «semmi vonzalommal nincs» többé Rákóczi és elvesztett ügye iránt.[4]

Rákóczi 1712-ben próbált utoljára érintkezni XII. Károllyal. De a legbeavatottabb kútfő szerint «a király már annyira összeháborodott Rákóczival és Bercsényivel», hogy mikor a fejedelem küldöttje, Pápay János konstantinápolyi ügyvivő Müllern kancellárnál jelentkezett, a király megtiltotta, hogy szóba álljon vele.[5]

XII. Károly ezúttal is, mint mindig, hű maradt önmagához: Rákóczival soha többé ki nem békült.[6] Erős egyéniségek, mint aminő ő volt, ha reményükben megcsalatkoznak, a bennök emiatt támadt gyűlöletet képzelmükben teljes frisseségben őrzik meg időtlen időkig.

*

Meijerfelték, amint megkapták útlevelüket és a tábornok a további levelezés fenntartása végett titkosírás-kulcsot cserélt Rákóczival, folytatták útjukat Németország felé. Kiséretök vezetésével a fejedelem Klement Jánost, lángeszű diplomatiai ügyvivőjét bízta meg,[7] aki, zólyommegyei ember létére, egyebek közt tótul is igen jól tudott. Mindjárt Munkács alatt átmentek a La-

[1] Talaba Rákóczihoz. Jaraszló, 1710 jul. 1. *Gr. Erdődy-levéltár, Vörösvár.*

[2] 1710 aug. 11. *Archivum Rákóczianum.* VIII. 283.

[3] «Es könte seyn, daß wan der Czar besseres Glück wieder die Türken gehabt hette, Er sich des Ragozzi angenommen hette.» Tiepoldt a császárnőhöz. Boroszló, 1711. szept. 30. *Udvari levéltár, Bécs.*

[4] Poniatowski levele, 1711 febr. 11. *Állami levéltár, Stockholm.*

[5] *Fabrice*, p. 139. V. ö. *Mercure historique et politique.* 1712. pp. 666., 821.

[6] V. ö. 1712 aug. 3. *Archivum Rákóczianum.* VII. 179. 182., 190.

[7] *Actenstücke* zur Gesch. Fr. Rákóczy's. II. 7.

torczán (Latorza); de mivel későn indultak, aznap, szept. 10-én csak harmadfél mérföldet tudtak megtenni. Már *Szerednyén* (Seredine) megháltak.

Másnap folytatták útjokat *Ungvárra*, hol megemlítik az erős várat (akkor Bercsényié volt) és azt, hogy e város nevét a mellette elfolyó Ung vizétől nyerte. Innét kezdve a svéd napló nem említi többé az időpontot. De tovább is felsorolja azon helyeket, ahol megháltak. Eszerint Ungvárról *Nagy-Mihályra* (Neigmitier) s onnét *Varannóra* (Wranau) mentek.[1]

Varannón csatlakozott a svédekhez egy Schultze I. nevű svéd főtiszt, Poniatowski embere, kit véleménye szerint a muszkák följelentésére a kurucok elfogtak s miután Sárospatakon két hétig volt fogságban, onnan csak Des Alleurs francia követ közbenjárására bocsátotta szabadon Rákóczi. Egyszersmind elrendelte, hogy Varannón csatlakozva a svédekhez, velök együtt menjen ki az országból.[2]

A hegyeken át *Eperjesre* érve, ott úgy az előkelők, mint a közemberek nagy udvariassággal s barátsággal fogadták őket. Rákóczi ottlakó két minisztere által két napig traktáltattak.[3] Ottlik György, a fejedelem udvarmestere pedig azon fáradozott, hogy császári útlevelet szerezzen számukra.[4]

Eperjesről, a császári hadak közelléte miatt, nem az egyenes úton, Szepesvára felé mentek Lőcsének, hanem nagy kerülővel, *Kis-Szebenen* át (Zelin; ném. Zeben, tótul Sebjnow vagy Sabinow). Innét pedig azért nem választották a Lublón át haladó utat, mert ott meg a császárpárti Lubomirski területe volt. Így hát Szebenről Berzevicén át kanyarodtak le *Lőcsére*, «e nagy bányavárosba.»[5]

Lőcse és Késmárk táján már akkor sűrűn kalandoztak a császáriak. S az utasok eddig szerencsésen kikerülhették — ki is kerülték — a lengyeleknek elzálogosított XIII szepesi várost; de már Lőcséről okvetlen ezeken, legalább is Ruszkinon és Leibitzon keresztül kellett menniök. Ezért, az utasok biztonságára, báró Andrássy István, Rákóczi tábornoka kíséretül Késmárkról

[1] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 130.

[2] Schultze I. elfogott levele, dd. «Potok, 10. Sept. 1709». *A Magyar Nemzeti Múzeum* kézirattárában.

[3] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 130.

[4] *A Magyar Nemzeti Múzeum kéziratlárában.* 1709 szept. 17.

[5] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 130.

Lőcsére csapatokat küldött, kiknek fedezete alatt «későn estve» bevonultak Meijerfelték *Késmárkra.*[1]

Eddig ment velük a fejedelemtől Munkácson kirendelt kíséret.[2] Klement János úgy vált el a tábornoktól, hogy küldetésének céljáról nem tudott meg semmit. Amit hat év mulva irkált róla,[3] mikor elárulta Rákóczit a császárnak, csak azt bizonyítja, hogy a mindenek fölött kényes ügy kizárólag a király és a fejedelem, Meijerfelt és Bercsényi titka volt és az is maradt.

Késmárk, a hazai lutheránusok egyik főhelye, már előbb is kapcsolatban volt a svédekkel. Mikor ugyanis a város a Lipótkori üldözések idején, nagynehezen engedélyt kapott arra, hogy a felső külvárosban, a régi kocsma helyén templomot építsen: két supplikáns egyháztag, Vitális Pál és Michaelides János Dániában és Svédországban is gyüjtött e kegyes célra. Általában hitsorsosi benső viszonyt tartottak fenn az erős lutheránus skandináv államokkal. Úgyhogy 1702-ben, mikor az a hír járta, hogy a svédek Krakkó elfoglalása után már a hét mértföldnyire fekvő Novytarg lengyel határszéli városban vannak,[4] a késmárkiak aligha voltak emiatt megdöbbenve. Tíz év mulva újra megindult a gyűjtés a templomépítésre. Svédország most is kitett magáért, amit hajlandó vagyok a Késmárkról már akkor megtért Meijerfeltnek és társainak tulajdonítani. Rokonszenvük nagy mértékben fordult a késmárkiak felé. Hiszen alig hogy eltávoztak onnét, hírét vehették a virágzó város bombáztatásának, bevételének és tönkretételének Heister császári tábornok által. Jóformán tanúi voltak annak is, mikor a vérszomjas és kérgeslelkű vén tábornok a késmárki ev. egyház előljáróit, a svédeknek személyesen megbecsülhetetlen szolgálatokat tett Kray Jakabot, társaival, Lányi Mártonnal és Toperczer Sebestyénnel együtt mint eretnekeket és pártütőket könyörtelenül lefejeztette.

A késmárkiak a svédek iránti hálából, templomukat, a híres «fatemplomot» egészen a Svédországban látott és megfigyelt ev. templomok mintájára építtették fel 1717-ben.[5] E templom alap-

[1] Andrássy István eredeti levelei *a M. Nemzeti Múzeumban*, 1709 szept. 17. és egy s. d.

[2] *Actenstücke* zur Gesch. Fr. Rákóczy's. II. 7.

[3] *Állami levéltár, Berlin.* 1715. nov. 29.

[4] *Sváby:* A XIII. szepesi város története. Lőcse, 1895. 235., 236. l.

[5] *Collecta-könyv* a késmárki ev. egyház levéltárában. — V. ö. *Geo. Bohuss:* Historico-geographica terræ Scepusiensis descriptio. A késmárki ev. lyceum kézirattárában, cca. 1718.

terve egyenszárú kereszt, belül a felhős eget ábrázoló bolthajtással, mely négy barokk csavart oszlopra támaszkodik. Az oltár fölött a Szent-Háromság, alól az apostolok képei és a bibliai történetből vett jelenetek. Ily művészi kivitelű fatemplom nálunk egyedülálló, a svédeknél a XVII. és XVIII. században mindennapi jelenség.

Meijerfelt utazásának Késmárkon kezdődött a neheze. Mert ettől északra a császári érzelmű Lubomirski, nyugotra a Liptó csücskében tanyázó császáriak zárták el az útját.

Andrássy István, bár gyengélkedett, kitüntető előzékenységgel fogadta a tábornokot. Készséggel megtette neki, hogy a Liptó-Ujváron lévő Jörger zu Tollet Ferenc császári lovassági tábornokhoz fordult Liptón át Sziléziába szóló útlevél kiállításáért. Meijerfelt egy kapitányát küldte el Andrássy levelével Tollethez. Az azonban a maga szakállára, amig Pálffyt meg nem kérdi, nem mert intézkedni, hanem a megérkezendő útlevél kézbesítésére magánál fogott két svéd katonát, a svéd kapitányt pedig visszaküldte Meijerfelthez.[1]

Meijerfeltnek magyar részről is lassan intézték a dolgát, melyet Bercsényi közvetlenül Rákóczi hatáskörébe utalt.[2] A császáriaktól kért útlevelét sem győzte bevárni. Hiszen Andrássy István Késmárkról csak 1709 okt. 30-án írja Bercsényinek: «4 vagy 5 napja, hogy Tollet Ebergényi passusát elküldötte Majerfeld Generalisnak; nálam van.»[3]

A tábornok, kinek igen sietős volt az útja, meg akarta kockáztatni, hogy *útlevél nélkül*, mély *titokban* megy tovább. Még pedig Lengyelországon át, Krościenkónak menve, hova a XIII. szepesi városhoz tartozó területen keresztül vitt az út, melyet azonfelül ép ez időben a császárpárti Lubomirski Tódor hercegnek féktelenül garázdálkodó s nagy károkat okozó hadai tettek bizonytalanná.[4]

Nagy elővigyázatra volt szükség, hogy keresztül tudjon «osonni» a Poprád és a Dunajec közt mindenfelé portyázó ellenséges csapatok közt.[5] De viszont még akkor azon a sehogy sem

[1] Andrássy Bercsényihez. Hunfalva, 1709 szept. 21. *A M. Nemz. Múzeum kézirattárában.*

[2] 1709 szept. 24. *Archivum Rákóczianum.* VI. 348.

[3] Eredetije *a M. Nemz. Muzeum kézirattárában.*

[4] A károk specificatiója 1709. és 10-ben *Szepes megye levéltárában.*

[5] «die Keyserligen dem Herrn General-Lieutenant Meyerfeld ohnzehlige Schwierigkeiten gemachet» O. de Klinckowström levele. *Állami levéltár, Stockholm.* 1710 okt. 27.

adminisztrált vidéken igen erős volt a Rákóczianus protestáns nemesség.[1] S ezek hitbuzgalma a svéd király főembere utazásának biztosítására elegendő kezességet nyujtott.

Meijerfelt megszöktetésének ügyét — mert arról volt szó — id. Kray Jakab, Rákóczi lelkes híve, amellett híres «practicus» vagyis ügyes ember,[2] aki ezer veszély közt szállította a fegyvert Danzigból a magyar hadsereg számára, — vette a kezébe. Mindenfelé szétküldözte embereit, hogy kikémleljék az ellenséges csapatok mozdulatait s előre megállapítsák a tábornok biztos szállóhelyeit. Mikor aztán emberei minderről hírt hoztak, Meijerfelt szept. 26-án csakugyan rászánta magát az incognito-utazásra. Megbízható kalauzt is Kray adott melléje.[3]

Ekkor mehetett Meijerfelt *Keresztfalvára* a lutheránus grádeci Horváth-Stansith Boldizsár kastélyába, kinek felesége az erős kálvinista és Rákócziánus Máriássy-család sarjadéka volt. A XII. Károly ottjártáról, a Máriássy meg a vele többszörösen rokon Berzeviczy család körében fennmaradt szájhagyomány, melyről bevezetésünkben szóltunk, *minden bizonnyal* Meijerfeltre vonatkozik.

Igaznak tartom, amit Arany János mond naiv-eposzunkról szóltában: «mintha pusztáink rövid emlékezetű Kalliopéja nem eszmélne tovább, csupán a közelebbi divat-haramiáig; mintha népünket nem érdekelné sorsa a nemzetnek, mely őt századokon keresztül dolog (res) gyanánt tekintette». De viszont igaz az is, hogy az ú. n. történelmi családok, épen mert történelmiek, mert annyi ideig voltak kizárólagos élvezői minden hatalom és dicsőségnek: a mult idők hagyományainak természetes őrizői s emlékezetük szájhagyomány útján különösen Rákóczi dicsőséges koráig, amint számos példa bizonyítja, igen is visszanyúlik.

Az említett legendának tehát, hogy XII. Károly Keresztfalván járt volna:[4] az lesz a kulcsa, hogy a szintén sánta vagy inkább sérült lábú Meijerfelt svéd tábornokot, kit már Munkácsra menetelekor a svéd királynak néztek, Keresztfalván is annak

[1] *Dr. Iványi Béla:* A Máriássy-család levéltára. Lőcse, 1917. I. köt. XLVIII. l.

[2] «war ein fürtrefflicher Practicus, daher er auch von dem Fürsten Rakoczi in unterschiedlichen secret-Sachen in andere Lænder geschickt worden». *A XIII szepesi város jegyzőkönyve.*

[3] Kray levele Rákóczihoz a *M. Nemz. Múzeum kézirattárában*, s. d.

[4] *Századok.* 1900. 658. l.

tartották. Az egykorúak szemében a sánta láb, a titokzatos incognito s a tábornoknak kétségtelen svéd volta, mind csak arra szolgált, hogy megerősítse a hírt.

Szinte történelmi bizonyosságra emeli e föltevésünket az a körülmény, hogy épen Meijerfelt késmárki időzése alatt, 1709 szept. 20-án a szomszéd Gömör megyében, Ráhón tartózkodó Bercsényi így ír róla Rákóczihoz: «exivit vox inter populum, s mindennek nagyon nevelkedett reménsége van itt mindenütt, s már communiter kezdik ismét irogatni, hogy *az svéciai király, — Generálissa nevezeti alatt,* — maga volt Munkácson, kivel Fölséged titkon volt szemben, s nem volt két embernél többnek szabad látni.»[1]

A hír tehát, hogy XII. Károly Meijerfelt tábornok álneve alatt jár-kel az országban, elevenen és elpusztíthatatlanul élt Meijerfelt szepesmegyei tartózkodása idején is Magyarországon. De Bécsbe is eljutott, még pedig azonnal, már szeptember elején. «A svéd király — amint a császárvárosban rebesgették — kieszközölvén az oláhországi szeraszkertől (t. i. a benderi pasától), hogy néhány emberét (t. i. Meijerfeltéket) Stockholmba küldheti: álruhában ő maga is velök ment («uscì anch' esso travestito da Bender per l'Ungheria»), de fölismertetvén, vissza kellett térnie.»[2]

Mint a XII. Károly keresztfalvi tartózkodásáról szóló legendának, ugyanoly alapja van a szintén bevezetésünkben említett, reá vonatkozó toporci szájhagyománynak. *Toporc*, a Görgeyek családi fészke, a Keresztfalváról egyenesen Krościenkónak vivő útban fekszik. Ott állott Görgey János nemesi udvarháza, aki előbb alispán, ezidőszerint pedig, mint Rákóczi hű embere, szepesvári parancsnok volt. Az ág. hitv. evangelikusok oszlopembere lévén, ha az ellenség közelléte megengedte volna Szepesvárból távozását, kétségkívül ő látta volna vendégül a hitfelei körében «hitvédőül» tisztelt svédek főemberét. Így azonban az ottani evangelikus pap vendége lett. Toporc artikuláris hely volt, melynek evangelikus templomát 1705-ben épen Görgey János fia, György, adatta vissza Rákóczi által jogos birtokosainak.[3]

Így ment Meijerfelt Novytarg és Jordanowon át *Zywiecre*

[1] *Archivum Rákóczianum.* VI. 337.

[2] Vienna, 14 settembre 1709. *Jorga:* Studiĭ şi Documente cu privire la Istoria Romînilor. Bucureştĭ, 1905. IX. 45.

[3] *Görgey Albert:* A Görgeyek és a reformáció. Igló, 1916. 51—54. l.

(Saybusch), ahol Rudkowski nevű podstarosta,[1] Leszczyński Szaniszló lengyel király és XII. Károly megbízható híve gondoskodott továbbutazásáról. Stockholmba 1709 okt. 26-án érkezett meg. Csakhamar résztvett a helsingborgi csatában s a következő év dec. 19/29-én ismét Benderbe ment, — mely úton, nem tudom. 1711 január végén, vagy február elején Benderből levelekkel megrakodva megy Konstantinápolyba, honnét a Balkánon át tért vissza ismét hazájába.[2] 1714-ben grófi rangra emeltetett[3] s 1749-ben halt meg.

Meijerfelt útitársainak egy csoportja, mely csak két napig gyönyörködött Késmárkon «a Kárpátoknak a felhőkön túl érő csúcsaiban», még ő előtte kelt útra. Krmann és kísérői lehettek ezek, hozzájuk csatlakozott egy-két svéddel. Zsolnára mentek, a császáriak discretiójára bízva magukat.

A harmadik csoport több mint egy hónapig tartózkodott Késmárkon. Ez idő alatt pénzük elfogyott, lerongyosodtak s idegen segélyre szorulván, érezték, hogy terhére vannak a lakosságnak.[4]

Ha a tőszomszéd *Nagy-Őrön* (Nehre) magyar urak csakugyan megöltek egy velük kártyázó és borozgató svéd ezredest,[5] úgy ez hihetőleg a szóbanforgó csoportból való volt, bárha erre vonatkozólag így ír hozzám Görgey Albert Toporcról: «A helybeli egyházak irattárát átböngésztem, de a svédek nyomára nem akadtam. Tudomásom van azonban, hogy 1704(?) év elején járt a Szepességen két svéd. Az egyiket Nagy-Őrön, a Horváth-kastélyban meggyilkolták, a másik pedig itt tartózkodott Toporcon, Görgey Pálnál. Ez utóbbi svédnek sikerült megmenekülni.[6] Hogy nem a legjobb szándékkal viseltettek itt sem irányában, arról Görgey Pálnak az egyik Horváthhoz írott levele tanuskodik. Ezen levél nem áll rendelkezésemre, de eredetiben létezik Nagy-Őrön jelenleg Czóbel István tulajdonában.»

A Meijerfelt kíséretéből hátramaradt harmadik svéd csapatnak, Heister közeledtére ezer veszély közt végre is rá kellett szánni magát a továbbutazásra. Még vagy száz mérföldnyi út

[1] *A M. N. Múzeum kézirattárában*, 1709 szept. 10.
[2] *E. Carlson:* Karl XII:s egenhändiga bref, ss. 96., 108., 112.
[3] *Nordberg:* Histoire de Charles XII. La Haye, 1748. III. 148.
[4] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 131.
[5] Ld e mű 8. l.
Ez Meijerfelt lehetett. B. A.

volt előttük, melynek magyarországi részét a Vág és a Kiszuca mentén tették meg.

Késmárkról *Szent-Péter*, *Liptó-Szentmiklós* és *Teplán* (Deplo) át mentek Rózsahegyre. Ott lovastól tutajra szálltak és a Vágon Szucsány (Susan) előtt elevezve *Budetinre* (Budiezin) értek, ahol otthagyták ingyenbe, pénzen vett szálfáikat s szárazon folytatták utazásukat *Kiszuca-Ujhelyen* (Neustättel) keresztül.

Igy jutottak Magyarország határhelyéhez, a *Jablunkai sánchoz*, mely Sziléziát, Magyar- és Lengyelországot választja el egymástól. «Ezzel — írja a svéd naplóíró — a veszedelmeknek is végére jutottunk. Mert bár még jókora út volt előttünk, több bajtól nem féltünk ; vígan mentünk azért Teschennek (Teschin) Sziléziában s hálát adtunk ISTENnek, hogy szerencsésen idáig segített bennünket.» [1]

Klinckowström küldetése Rákóczihoz és Szaniszló lengyel királyhoz.

Nyomban Meijerfelt elutazása után, XII. Károly, kancelláriai tisztjét, Klinckowström Ottó Vilmost küldi utána, Rákóczihoz és Szaniszló lengyel királyhoz [2] szóló üzenettel. Bár Klinckowström még csak 26 éves volt (szül. 1683), személyileg és családi kapcsolatainál fogva igen megbízható emberének tarthatta a király ; mert különben nem alkalmazta volna kancelláriáján, ahol mindenkitől feltétlen titoktartást követelt. Öccse Lénárt, ugyancsak a királyi kancellárián szolgált ; bátyja Károly Bernát, mint kamarás-apród (kammarpage), amíg csak Kalisznál 1704 okt. 26-án le nem lőtték, mindig a király mellett volt.[3]

Megbizatása után Klinckowström azonnal felkészült, hogy Benderből Belgrádon keresztül Bécsnek menjen. Tervéről azonban lebeszélték. Jobb lesz Rákóczihoz és a mellette lévő Des Alleurs tábornok, francia követhez fordulnia, akik majd kimódolják továbbmenetelét.

[1] *Schwedische Reisz-Beschreibung*, S. 132.

[2] Rákóczi levele Vetésihez. Hrabóc (Fiedlernél tévesen «Rabov»), 1709 dec. 8. *Actenstücke* zur Gesch. Fr. Rákóczy's I. 336. Egyedül Rákóczi említi, hogy e kiküldetés Szaniszlóhoz irányult.

[3] *Konung Karl XII:* s egenhändiga bref, s. 21.

Így ment, bizonyosan a Meijerfelt-járta úton, Mármaroson keresztül (übers Gebirge) Magyarországba, ahol már előbb is keresztülutazott. Most ott alaposan megváltozott viszonyok szemlélője. «A fejedelmet — úgymond — a császáriak immár annyira sarokba szorították, hogy már minden intézkedést megtett az Oláhországba húzódásra : Ráday, kancelláriai igazgató már előre ment Benderbe, hogy az ottani basa útján a portánál kieszközölje a biztos visszavonulást.» [1]

Gazdája, XII. Károly szerencsétlenségének hírével is tele volt az ország. A császáriak körében elfogatásáról meséltek.[2] Károlyi Sándor meg' holt hírét vette.[3]

Klinckowström Munkácson 1709 dec. 2-án jelentkezett Rákóczinál,[4] aki őt, a már két év óta Magyarországon tartózkodó francia követ, marquis de Des Alleurs jelenlétében fogadta. Minden bizonnyal igen előzékenyen ; mert egy hét mulva ezeket írta róla és küldőjéről Vetésihez : «e fejedelemmel (t. i. XII. Károllyal) amint csak lehet csínján bánok és fogok bánni. Benderi tartózkodása óta tőlem telhetőleg kedvében járván, igen kedvező és súlyos nyilatkozatokat tett előttem. Most abban járok, hogy egyik küldöttét (t. i. Klinckowströmöt) Szaniszlóhoz segítsem.»[5]

Rákóczi Des Alleurs-rel együtt föltárta Klinckowström előtt, hogy mennyire nehéz, sőt csaknem lehetetlen az oroszoktól erősen megszállott határon áthatolnia. Egy nappal előbb érkezett Magyarországba az oroszok elől menekülő Potocki, a kioviai palatinus, szétszórt serege egy részével, melyet Rákóczi, semlegessége megőrzése céljából, szolgálatába fogadott. Krassow is visszavonult Lengyelországból Pomerániába. Lengyelországban tehát nincs senki, akire Klinckowström átutazásában támaszkodhatnék. A császáriak pedig az imént távozott Meijerfeltnek is tömérdek nehézséget gördítettek útjába.

Mindamellett Rákóczi és Des Alleurs, Klinckowström ügyének megbeszélése végett elhivatták a Munkácshoz nyolc mérföld-

[1] Klinckowström a svéd kancelláriához. 1710 okt. 27. *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] «der König von Schweden, nebst seinen Rest undt übrigen Ministres undt Generalen, völlig gefangen sein sollte.» Rahó, 1709 okt. 18. *Archivum Rákóczianum.* VI. 341.

[3] «Itten ollyan hir vagyon az sveciai király Benderben megholt, az Czár késértette által koporsóban országában.» Bercsényihez ; Tornallya 1709 nov. 11. *A M. Nemz. Muzeum kézirattárában.*

[4] V. ö. *Beniczky Gáspár* naplója, 223., 224. l.

[5] *Actenstücke* zur Gesch. Fr. Rákóczy's I. 337., 338.

nyire tartózkodó gróf Tarło lengyel korona-almarsallt. Tarło már a következő nap megjött s a határon lévő birtokairól ajánlott egy embert, aki jól ismeri a hegyeken átvezető útakat. Bízott benne, hogy arrafelé veszély nélkül mehet keresztül a svéd király küldötte.[1]

Rákóczi ez expeditióról dec. 5-én így ír Ráday Pálnak: «a svécziai király a minap erre jött emberét Gróff Tarło uramhoz dirigáltuk Bártfára, aki is Sleziában való iktatását magára vállalta.»[2] Klinckowström a tanácskozást követő napon gr. Tarłoval Bártfa felé indult, honnan a kalauzzal és egy szolgával ment tovább. Éjszakának idején szerencsésen átlopódzott az orosz őrségeken, Piwnicznánál (Pivnice) azonban Lubomirski szepesi («Spicki») sztaroszta[3] emberei, akik néhány foglyot vittek a belzi palatinushoz, feltartóztatták. Mivel pedig se orosz, se lengyel útlevelet nem tudott fölmutatni, Lubownia (t. i. Lubló) várába vitték[4] s onnét átszolgáltatták az ausztriai házzal jó lábon álló Goltz orosz tábornoknak.[5]

Az elfogatásról Rákóczi is csakhamar értesült. Dec. 26-án utasítja Rádayt: «Adja tudtára a svécziai udvarnak, hogy Klinkenstrom[6] nevű embere Lengyelországban való menetelével Lubomerszkitúl elfogattatott.»[7]

Klinckowström sokáig lehetett fogságban, mert jól megtanult lengyelül és csak 1710 okt. 27-én értesíti közvetlen hatóságát, a svéd kancelláriát Bartból (Pomeránia) eredménytelen küldetéséről és fogságáról.

Másfél év mulva — talán már előbb is — szabadlábon volt. 1712-ben kényes természetű követségekben jár el Lengyel- és

[1] *Állami levéltár, Stockholm.* 1710 okt. 27.

[2] *Archivum Rákóczianum.* II. 592.

[3] Lengyelül «starosta spiski». — *Fiedler* (Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's. I. 121. II. 669) azt a komikus tévedést követi el, hogy «Spiszki» vagy «Szpiski» nevű embernek nézi! Kiadványában a Klement-féle hamis másolatok közt említett «Spitzki» (II 90), a levél hiteles eredetijében, *a berlini állami titkos levéltárban* «Szpiszki»-nek van írva, egészen magyaros kiejtés szerint és helyesírással.

[4] *Állami levéltár, Stockholm.* 1710 okt. 27.

[5] «Contigit interim quendam hominem Regis Sveciarum ex Bender per limites Hungariæ quodammodo transiisse, qui Lublyoviæ captus et ad Dnum Generalem Goltz translatus, fama fert, quasi eundem dixisse: prætextum solum esse conservandæ militiæ hujus et acceptatorum servitiorum nonnisi titulus esset.» Bercsényi Klementhez. *Actenstücke* zur Gesch. Fr. Rákóczy's II. 81.

[6] E kiterjedt régi svéd nemesi családot Németországban széltire «Klinckenstromnak» hívták. *Desing:* Auxilia historica. Suppl. III. 581.

[7] *Archivum Rákóczianum.* II. 603. V. ö. VIII. 158.

Törökországban.[1] Már akkor külügyi titkár volt az úgynevezett «német ügyek osztályában (Département des Affaires d' Allemagne)» s ezt a tisztet viselte 1714-ben, a király hazatértekor is.[2]

A király hazatérésének terve Lengyelországon, Magyarországon vagy a tengeren át 1709—14.

Poltáva után a királynak első gondolata volt, hogy azonnal hazamegy. Még csak útban van Bender felé, mikor már Ocsakovból 1709 júl. 3/13-án hosszú levelet ír a szultánhoz, melyben kifejti, hogy rögtön haza akar térni *Lengyelországon keresztül.* Terve végrehajtásához a kitünő török lovasságot kéri segítségül.[3] Egyúttal felszólítja a szultánt formaszerinti szövetségre.[4]

Benderbe érve, ügyének közvetítését a portán, a lengyel származású Juszuf basa, benderi parancsnok vállalta magára. Juszuf, a politikai viszonyok teljes ismerete mellett, XII. Károly hazamenetelére kettős javaslatot tett. Ha a porta hajlandó elegendő haderőt bocsátani a király rendelkezésére, úgy hogy biztosan elérheti a célját: akkor, seregének maradványaival együtt, Szmolenszk felé, Lengyelországnak veszi az útját. Ha azonban erre nem hajlandó, akkor tegye lehetővé, hogy maga a király a Fekete-tengeren, Konstantinápolyon s Marseille-en át térhessen vissza Svédországba.[5]

A szultán politikai számításból az első javaslatot fogadta el, mert azzal a felelősséget elháríthatta magáról. Így Juszuf basa útján értesíthette a királyt, hogy hazatérésére ezer főnyi török, tatár, lengyel, magyar és oláh csapatot bocsát rendelkezésére.[6]

[1] *Fabrice*, 135., 141. *De la Motraye*, II. 118.

[2] *Nordberg*, III. 150.

[3] «d'aller incessamment rejoindre l'armée que nous avons laissée en Pologne»; «de retourner surement en Pologne et en nos Provinces, sous la garde d'un corps de votre vaillante cavalerie» *De la Motraye*, Appendix, I. 20.

[4] *E. Carlson:* Sveriges historia under konungarne af Pfalziska Huset. Stockh., 1910. VIII. 88. N. — 280.

[5] Talmann jelentése, 1709 aug. 5. *Udvari levéltár, Bécs.* — V. ö. *Állami levéltár, Velence.* 1709 nov. 15.

[6] Talmann jelentése, 1709 szept. 15. *Udvari levéltár, Bécs.* — Erről Rákóczit Lengyelországból úgy értesíté a követe, hogy a király már el is indult: «Ma jelent híre — úgymond — hogy az török porta Benderbül svéciai királyt Havasalföldire 1000 lovassal bekésértette.» 1709 szept. 16. *A Nedeczky-család levéltárában*, Nedeczky Tibornál.

A sokféle elemből alakuló sereg azt a látszatot kelthette, hogy nem a porta, hanem maga a király toborzotta össze a Besszarábiában nagy számmal lebzselő mindenféle kalandorokból.

A szultán, ki nagyon megtisztelve érezte magát azzal, hogy a keresztyénség első vitézét vendégbarátjául láthatja, csakis első felbuzdulásában tehette meg előzékeny ajánlatát. Meg is járta vele kegyetlenül, hogy — úgyszólván — a kis ujját nyujtotta az ördögnek.

Mert valóban ördögi következményekkel járt a szultán azon «*igérete*», hogy XII. Károlyt Lengyelországon keresztül haza segíti. Károly ugyanis, — épen mint Rákóczi — bármely souverain társának igéretét olyan becsületszónak tartotta, melyet minden körülmények között, feltétlenül meg kell tartani, s mely alól nincs helye semmiféle kibúvásnak.[1] Így lett megvetésének tárgyává a császár, a cár, a szász választó, kiket egyenként közönséges szószegő, hitvány embereknek tartott. Most a szultán volt a soros, kitől azt az igéretet kapta, hogy Lengyelországba fedezetet ad hazamenetelére. Ezt ragadta meg, s ehhez mérte feltételeit. Mert szokott módja volt, hogy bárminő körülmények között, senkitől nem fogad el feltételeket : azokat majd ő szabja meg.

A szultán csak azon föltétellel akarta megadni a lengyelországi kiséretet, ha előbb XII. Károly elismeri Ágost szász választót lengyel királynak. Az természetesen felháborodva utasítá vissza az ajánlatot. Jól mondta róla Bercsényi : «a svéd király minden poklokat megmozgat, de addig nem lesz béke, míg Ágost uralkodik.»[2]

A király — Müllern kancellár szerint — nagyon elfogadható okokat hozott föl a Lengyelországon keresztül való menetel mellett. 1. hogy ez a legrövidebb út ; 2. hogy egy svéd sereg és Szaniszló király is ott van ; 3. hogy csakis így tarthatják meg lengyel párthíveiket ; 4. hogy úgy a török mint a tatár téli szálláson ott tartózkodhat ; 5. hogy az ellenség nem vetheti meg ott a lábát.[3]

Ily nyomós érvekkel fölszerelve, XII. Károly nem kevesebb mint 50,000 főnyi segítséget kért a szultántól, lengyel útjára. Ezt pedig a szultán nem adhatta meg ; mert ekkora fegyveres

[1] «ce Prince, ennemi de l'injustice ou de la parole violée» *De la Motraye*, II. 11.

[2] «Acheronta movebit Rex Sveciæ, nec unquam pacem admittet regnante Augusto.» 1709 okt. 15. *Archivum Rákóczianum*. VIII. 139.

[3] Bender, 1709 okt. 13. ld. *Carlson:* Sveriges historia under konungarne af Pfalziska Huset. VIII. N. 91.

kíséret bevonulását a lengyel is, az orosz is békeszegésnek vette volna, s menten kitör a háború.[1]

E jelenségek magyarázatát abban látom, hogy Poltáva után XII. Károly egészen más szemmel nézi a nagypolitikai viszonyokat, mint annakelőtte. Egész addig, mint igaz lutheránus fejedelem, «legyőzhetetlen ellenszenvvel (avec une repugnance invincible)» viseltetett a törökkel való bármily csekély kapcsolat iránt.[2] Most, bár lenézi, számításaiban első helyen áll s felfogását minden igyekezettel iparkodik rátukmálni. Rákóczival óvakodott szorosabb összeköttetésbe lépni.[3] Most legelőször ahhoz fordul. XIV. Lajost is távoltartotta magától. Most keresi a szövetségét. Ami mind csak arra vall, hogy Benderben legelőször ő előtte villant meg teljes világosságban *Francia-, Svéd- és Törökország, Magyar- és Lengyelország érdekegysége*, Oroszország és a Német birodalom államaival szemben, melyek majdan tényleg feldarabolásuk- vagy beolvasztásukra törnek.[4]

A bécsi udvar XII. Károly eddigi magatartásáról meglehetős pontosan volt értesülve. Kémszolgálata, Eugen és Öttl irányítása mellett, minden tekintetben kiváló volt. Meijerfelt útja Rákóczihoz, Rádayé majd Tarłoé XII. Károlyhoz nem maradt titok előtte. S valósággal megriadt, midőn hírét vette a Rákóczival Munkácson és Benderben folytatott tárgyalásoknak. Immár nem ok nélkül tartott egy alakulófélben lévő svéd-magyar-francia és török szövetségtől,[5] mely Sven Hedin most megjelent műve szerint (Bagdad, Babylon, Ninive, 1918) csakugyan más képet adhatott volna egész Kelet-Európának!

Ausztria, érdekeinek megvédése végett, mindenekelőtt a portával akart tisztába jönni. Már 1710. elején megkérdeztette, mit akar a szultán a «lázadó» magyarokkal? S azt az őszinte választ

[1] *Hadi levéltár*, Bécs. 1709 dec. 19.

[2] Dd. 1707. *Recueil* des instructions données aux ambassadeurs de France. Suéde, par Geffroy. p. 235.

[3] «Man wird sich schwer der Überzeugung verschliessen können — und alle die hinziehenden, unbestimmten Antworten Karls deuten mit grosser Wahrscheinlichkeit darauf hin, — dass Karl nie an eine wirkliche und thatsächliche Unterstützung der Ungarn gedacht hat.» *Heinr. Bundt:* Carls XII. Verbindungen mit Frankreich während seines Aufenthalts in Sachsen im Jahre 1706/7. Rostock, 1875. S. 16.

[4] G. Syveton: Une hypothèse sur Charles XII. *Revue historique.* LXIV. 68. Meijerfelt küldetését nem ismervén, Magyarországról nem szól.

[5] 1709. dec. 19. *Hadi levéltár, Bécs.*

kapta, hogy a porta nem tesz értök semmit, ami a császárnak kárára lehetne.

Most Eugen lépett sorompóba. A romhányi ütközetben, 1710 jan. 22-én a császáriak egy svéd tisztet fogtak el, aki Rákóczi zászlai alatt, a kióviai palatinus seregében ellenök harcolt. A svéd tisztet Bécsbe vitték s Rákóczi hiába ajánlott fel érte cserébe császári tiszteket: Eugen nem adta ki a világért sem.[1] Hatalmas fegyvernek nézte tervei kivitelében: a svéd király dolgát első sorban ezen a ponton fogta meg.

Másik fegyvere egészen más természetű volt: az udvarias lekötelezés. Gyorsan elintézte a király által pártfogolt sziléziai protestánsok sérelmeinek orvoslását. Ez hatott legelébb. Nagy volt az öröm Benderben, mikor a király megkapta a Regensburgban összegyűlt birodalmi protestáns fejedelmek köszönő-levelét a sziléziai protestánsok ügyében tanusított fáradozásaiért.[2]

Ily művészi előkészítés után jelenik meg a benderi árva udvarban a császár követe. A követ előbb puhatolózott, vajjon a király csakugyan Rákóczi segélyével akar-e hazatérni Magyarországon keresztül? Aztán, meggyőződvén föltevése alaptalanságáról, szóvá tette a király előtt, mit akar jelenteni, hogy katonája, — holott az Rákóczié volt! — a Romhánynál elfogott svéd tiszt, a császár ellen harcol?

Ha ismerjük XII. Károly egyéniségét s azon főcélját, amit abban az időben, szokásos monomaniájával űzött: eleve tisztában lehetünk a meglepő kérdésre adott válaszával.

XII. Károly, a született autokrata, minden «tête sacrée» osztályos-társa,[3] Rákóczit, egész élete bizonysága szerint, sohasem nézte másnak, mint lázadónak, törvényes souverainje elleni rebellisnek. És ha ez a souverain hozzá, mint rangbeli társához fordul, kötelezve érzé magát elégtételt adni neki, bármi áron. Főként mivel az kereste föl őt, a száműzöttet, követével!

Így a király, egyénisége teljes megőrzésével, készséggel közeledhetett, ha nem is a császárhoz — mert ezzel szemben kérlelhetetlen maradt, — hanem a császári politikához. Örömest tette

[1] *Archivum Rákóczianum.* VIII. 200.

[2] *Nordberg*, II. 390, 391.

[3] Voltaire, XII. Károly életéről papirra vetett brouillonjaiban (*Bibliothéque nationale.* 2-r.) egyebek közt a következő igen jellemző kérdés megfejtését tűzi maga elé: «Est-il vray qu'il refusa d'abord l'alliance des Cosaques parce qu'il les crut des sujets rebelles au Csar?»

meg e lépést, miután tapasztalnia kellett, hogy a török csak általtatja, a mindenfelől szorongatott Rákóczi meg' nem meri ő érte kockáztatni a cár barátságát. De örömest főként azért, mert lengyel útjához konokúl ragaszkodva, ezt csak úgy vélte kivihetőnek, ha a császár Sziléziában, melyen Pomerániába igyekezve, okvetlen keresztül kellene mennie, szabad útat enged neki.

A császár követe fölajánlotta a királynak, hogy Erdélyen és Magyarországon át térjen haza. Rangjához méltó fogadtatásáról és biztos fedezetéről a császár fog gondoskodni.[1]

Az ajánlatot XII. Károly azzal honorálta, hogy a Rákóczi seregében elfogott svéd tiszt ügyében teljes elégtételt szolgáltatott a császárnak. 1710 február 27-én utasította Magyarországon tartózkodó tábornokát, Zülich Gusztávot, hogy az ő nevében a következő nyilatkozatot tegye Rákóczi előtt:

«A király nincs megelégedve azzal, hogy draganyosai, az ő tudtán kívül, *barátja és szövetségese a császár* csapatai ellen alkalmaztatnak. Ő Felsége úgy véli, hogy nevezett draganyosokat a fejedelem nem fogja többé kényszeríteni a császáriak elleni háborúra, amibe Ő nem egyezhetnék belé anélkül, hogy ne vétene a császárra fennálló szövetség ellen.» Ehhez Zülich a maga részéről azt a megjegyzést fűzte, hogy ha a fejedelem mégsem lenne hajlandó elbocsátani a király draganyosait, engedje meg legalább a távozni akaró svéd tiszteknek, hogy a császár tábornokától kérendő útlevéllel Németországba menjenek.[2]

XII. Károlynak a császárral való szövetsége okmányilag egyesegyedül ezen a maig ismeretlen helyen fordúl elő. De a király sarkonfordulását két közvetlen megfigyelője is azonnal észrevette. Az egyik, Rákóczi követe, Tarło, aki azt írja a fejedelemnek, hogy a király, a töröktől rászedetve, a császár birodalmán akar keresztülmenni.[3] A másik Des Alleurs, a Benderben időző francia követ. A király, úgymond, azon útra terelődött, hogy forma szerint egyezkedik a császárral.[4]

[1] Stjernhök levele Horn Arvidhoz, 1710 ápr. 17/27. *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] Átány, 1710 ápr. 10. *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár.*

[3] 1710 ápr. 19. «sed cum per Turcam deceptus sit, velle transire per terras Cæsaris.» *Gr. Erdődy-család levéltára, Vörösvár.*

[4] 1710 ápr. 26. «videntur specifica signa arctioris cujusdam amicitiæ Regis Sveciæ, partes Imperatorias formaliter amplectendi.» *Arch. Rák.* VIII. 247. V. ö. *Actenstücke* zur Gesch. Fr. Rákóczy's. I. 346.

XII. Károly közeledése Ausztriához és eltávolodása a töröktől, 1711 elején két nevezetes politikai nyilatkozatra adott okot. Eugen herceg a titkos conferentián utasíttatni kívánja a konstantinápolyi követet, hogy a svédről ne beszéljen többé úgy, mint Ausztria ellenségéről, a törököt pedig, ha lehet, vesztegetéssel tartsa távol a magyar határoktól. Seilern meg' kifejezte azon véleményét, hogy a svéd nem fog összefogni a törökkel Lengyel- vagy Magyarország megtámadására.[1] Ami igaznak is bizonyult.

Mert a király tántoríthatatlanul ragaszkodott a lengyel út kierőszakolásához. A porta már 1710 február havában fölajánlotta neki, hogy a legközelebbi kikötőből (a quelque distance de Bender), tehát Akkermánból (régi magyar neve Rádaynál : Magyar-Neszter-Fejérvár) a Fekete-tengeren át, kilenc hadihajón haza szállítja.[2] Ezt a király kereken visszautasította.

A portának most nagyon kapóra jött, hogy a cár félelmetes előhaladása miatt aggódó európai hatalmasságok, Hollandia és Anglia, sőt XIV. Lajos is[3] egymásután jelentették ki készségöket XII. Károly hazasegítésére. Hajóhadat küldenek érte s úgy viszik haza. De a király mereven ragaszkodott a szultán igéretéhez. «A szultán — úgymond — megígérte, hogy erős fedezetet ád Lengyelországba ; szavát meg kell tartania és én csak ezen az úton fogok hazamenni.»

A porta ekkor kezdi észrevenni, kivel van dolga, s mindenképp szabadulni igyekszik *drága* vendégétől. De minden kísérlete és mesterkedése falrahányt borsó volt. Nem tudta rávenni a királyt, hogy lemondjon a nagypolitikai conceptiójával kapcsolatos lengyel útról!

A lengyelországi átvonulást Konstantinápolyban különösen Tolstoi, az orosz követ ellenezte, Ali nagyvezérrel együtt, aki a zsebében volt. Velök szemben állott a király kitünő diplomatája Poniatowski Szaniszló, valamint a császárral való megegyezés elhárítása okából, Rákóczi rendkívül furfangos ügyvivője, ládonyi

[1] «Svecum etiam ceu hostem nostrum non nominet» ; «si posset avertj bellum ab Hungaria pecunia doceat tempestive» ; «non credit Suecum cooperasse, ut Turca Poloniam, aut Hungariam invadat». *Udvari levéltár, Bécs.* 1711 jan. 18.

[2] *Nordberg*, II. 391. — Egy császári kémjelentés május havára teszi az ajánlatot, s csak aug. 16-án közli Eugennal. *Udvari levéltár, Bécs.*

[3] *Hurmuzaki:* Documente privitóre la Istoria Românilor. Suppl. I. vol. 1. p. 378.

Horváth Ferenc.[1] Horváth a háremőröknek szakadatlanul mesélte XII. Károly felülmúlhatatlan hőstetteit, amit azok továbbadván, lassankint a svéd király rajongó pártosává lett az egész hárem,[2] még maga a validé szultána is.[3]

A parasztfurfang aknamunkája fényesen sikerült. Ali nagyvezér megbukott s helyébe Nuuman basa lépett, a harcias Köprili nemzetségből. Ez kardcsörtetéssel kezdte. 1710 jún. 24-én az orosz követnek tudtára adta, hogy a svéd király 50,000 török s tatár kíséretében Lengyelországon fog átvonulni. A cár és Ágost lengyel király ennek megvalósítását hadüzenetnek minősíték. Ők csak a svédekkel és legföljebb 3000 főnyi török kísérettel, kozákok és oláhok nélkül, hajlandók átbocsátni a királyt.[4]

Ausztria, vagyis Eugen, finom diplomaciával és bőkezű vesztegetéssel látott a nagyon aggasztó ügy elsimításához. A török, svéd és lengyel terv végrehajtása főkép a miatt volt veszedelem Ausztriára, mert magyar alattvalóit még nem verte le, vele szemben Rákóczi még mindig fegyverben áll s épen a lengyel határon. Ha e vonalon a sereggel vonuló király miatt a császári Erdély és Magyarországon valami baj származnék, azért felelőssé teszi a portát. De egyszersmind a császár a legudvariasabban felajánlja a királynak, hogy udvarával együtt Belgrádon és Magyarországon keresztül térjen vissza hazájába.[5] Arra menve, nem érintkezik se az orosszal, se a lengyellel, se Rákóczival!

A harcias hírű, de a valóságban igen békeszerető nagyvezér tovább is fenyegetőzött ugyan, de titokban immár ő is azon dolgozott, hogy a király Magyarországon át térjen haza. Pár hónap mulva megbukott s helyébe Mehemet Baltadzsi, vagyis a favágó, egy legalacsonyabb rendű olasz renegát lépett. Ekkor történt — mint ma már pontosan tudjuk, — hogy Cederhjelm megkerítette Péter cárnak Tatárország és Konstantinápoly elfoglalására vonatkozó tervét, és azt XII. Károly közvetítésével a szultán kezébe juttatta.

[1] «En ungrare vid namn Horvat Ferens, hvilken fordom varit en af Tekelis anhängare men».

[2] *Poniatovskis* berättelse om sina öden. H. T. 1890. X. 216, 217.

[3] «il trouva la clef du Serrail, gagna la Sultanne Validé et le favori du Grand Seigneur». Voyage du Sieur *Paul Lucas*, fait en 1714, par ordre de Louis XIV. dans la Turquie etc. Amsterdam, 1720. I. 107.

[4] *Külügyminiszteri levéltár, Páris.* 1710 szept. 14.

[5] A haditanács Talmannhoz, 1710 aug. 7. *Hadi levéltár, Bécs.*

Részint e miatt, részint a bécsi udvar sikeres ármánykodásai következtében,[1] 1711 tavaszán csakugyan kitört a török-orosz háború, melyben XII. Károly a törökkel szövetkezve óhajtott részt venni. Egyátalában nem feszélyezte többé, hogy mit szól hozzá a világ, más szóval a rendszeresített szemforgató képmutatás. Keresztyén és «legkeresztyénebb» fejedelmek rengeteg példája volt előtte, akik szintén tényleg szövetkeztek a «pogánynak» rágalmazott törökkel [2] s gondoskodott róla, hogy ezeknek egy részét I. Ferenctől Apaffy Mihályig bemutassa a nagy közönségnek.[3] Egyéb röpiratok is, alkalmasint szintén az ő sugalmazására, még a szentírásra is hivatkozva,[4] igazolni igyekeztek nagy elhatározását.[5]

XII. Károly tele volt reménységgel a háború fényes sikere iránt. Nem ok nélkül. Egy császári alezredes Pétervárott megfigyelvén a török ellen kivonuló egész orosz haderőt, «oly rossznak találta», hogy ítélete szerint azt a svéd király, ha magához kaphatja hadait, a törökök segítsége nélkül is, egymaga össze-

[1] Herberstein a császárhoz. Danzig, 1711 márc. 18. *Udvari levéltár, Bécs.*

[2] V. ö. *Ballagi Aladár:* Az igazi Rákóczi. Bp. 1916. 69—79. 162., 163. l.

[3] *Schreiben* Eines vornehmen Schwedischen Officiers N. N. aus Bender An Seinen Freund N. N. in Pommern. Nebst einem wohlgegründeten Raisonnement über die Jetzige Schwedische Alliance Mit der Ottomannischen Pforte. Stettin im Monat Martio 1711. 4-r. 12 szn. lev. (A Cerkow és Galicinféle városi könyvtárban, Moszkvában). Elmondja, hogy XII. Károly török segítséggel akar visszatérni honába: «und viele diesz vor eine gantz unerhörte Sache ausschreyen | dasz ein Christlicher König sich mit den Ungläubigen in ein Bündnisz einlasse. Zweiffels ohne werden die gelehrten Feder-Fechter hin u. wieder mit ihren aus der Theologia u. Politica zusammen gestoppelten Rationibus zum Vorschein kommen: u. ich würde mich als ein Luxbruder unter ihnen durchschlagen müssen | wenn ich jeden bereden sollte | dasz in Krieges- u. Staats Angelegenheiten sich tausenderley Conjuncturen ereignen | welche sich aus Schertzeri Systemate Theologico od. Cellarii Politica nicht entscheiden lassen ... Ich glaube unser König werde hierinnen nichts thun | was er sich nicht bey Gott u. allen vernünfftigen Staaten der Christenheit zu verantworten getraue».

[4] *Christliche Vorstellung* Aus Heil. Schrifft, Dasz Königl. Majestät zu Schweden, etc. Carolus XII. Nicht wieder Gottes Wort, Vielmehr demselben zu Folge, Durch Beystand der Ottomannischen Pforte, der Menge seiner Feinde begegne u. sich derselben Gewalt entlade. Im Jahr Christi 1711. 4-r. 63 lap. (A stockholmi kir. könyvtárban.)

[5] *G. E. K.* Samtida skrifter rörande Sveriges förhållanden till fremmande magter. Sthm., 1881—83. s. 335, 336.

morzsolhatja.[1] Bécsben már attól tartottak, hogy a török a svéddel betör Lengyel- vagy Magyarországba.[2] Híre szaladt, hogy Rákóczi 15,000 emberrel Benderbe ment.[3] Maga a király fennen hirdette, hogy pomerániai hadteste, Svédországból várható 16,000 emberrel erősbülve, okvetlen betör Lengyelországba,[4] útat nyit előtte, és ő Orosz- és Lengyelországon keresztül ugyanazon úton fog hazatérni, amelyen jött.

Mennyi reménykedés, s utána minő csalódás! Az orosz-török háború tudvalevőleg úgy végződött, hogy Nagy Péternek július 20 és 21-én a Pruth mellékén egészen bekerített seregét a megvesztegetett nagyvezér szabadon bocsátotta, s vele nyomban békét kötött. A békeszerződés 6. cikkelye szerint: «a svéd királyt, a szultán vendégbarátját hazamenetelében ne gátolja a cár: a porta örvendene, ha köztük a viszály megszűnnék».[5]

XII. Károly magán kívül volt a valóban példátlan árulás miatt. Poniatowski tábornok által azonnal tiltakozott a béke ellen, udvari kancellárja, Müllern útján pedig leleplezte és bevádolta a nagyvezért a szultán előtt.[6]

A hatalmavesztett király nagyon jól tudta, mit jelent az, hogy szembeszáll a hatalmas, ármánykodásban megaggott nagyvezérrel. S ahhoz képest intézkedett a maga védelméről. Mindenekelőtt otthagyta Bendert, hol épen akkor a Dnjesztr kiáradt s elöntötte a svédek táborát. Ezt a király ürügyül használta föl, hogy elkészüljön «a legszélsőbbre (zu denen angetroheten extremitäten)» s védhetőbb helyre, a szomszéd *Varnitzára* húzódjék.[7] Ettől fogva

[1] «Ein Kayserl. Obristerlieutenant, immediate v. Petersburg kommend, hoch u. thewer, auf sein gutt soldatisch, versichert, dasz Er die alldort gewesene, nachdem gegen die Türckische Gräntzen aufgebrochene gantze Moscovitische Macht gesehen, Sie aber so schlecht befunden, dasz Er fast versichert wäre, wann der König von Schweden 20/m seiner eigenen Trouppen zu sich bekähme, dasz Er ohne die geringste Hilfe der Türcken alles was Er wolte, wieder diese Lewthe ausrichten würde». *Állami titkos levéltár, Berlin.* 1711 márc. 29.

[2] Seilern véleménye a miniszteri conferentián, 1711. jan. 18. *Udvari levéltár, Bécs.*

[3] Talmann a haditanácshoz. 1711 jan. 19. *Udvari levéltár, Bécs.*

[4] Talmann a haditanácshoz. Konstantinápoly, 1711. febr. 24. *Udvari levéltár, Bécs.*

[5] *W. Theyls:* Het leeven van Karel de XII. Leiden, 1721. s. 25.

[6] *Hadi levéltár,* Bécs. 1711 júl. 27. és aug. 11.

[7] *Udvari levéltár, Bécs.* 1711 aug. 21.

itt tartózkodtak a svédek, de azért dátumokban továbbra is akárhányszor Bendernek nevezték lakhelyüket.

A nagyvezér sem maradt tétlen. Sikerült neki a királynak a szultánhoz intézett levelei közül néhányat kézre kerítenie, s fölismerve azokból az őt fenyegető veszedelmet : a maga szakállára próbált intézkedni a király eltávolításáról. Előbb csak szép szerével. Megírta neki, hogy a békeszerződés értelmében a cár áteresztí Oroszországon vagy Lengyelországon keresztül.[1] Ha pedig arra nem akarna menni, hazamehet Belgrádon vagy Temesváron át.[2] «A német császár főminisztere — úgymond — már régen kitárta előtte birodalmát, s ajánlatát újabban is megismételte. Még hintót is küld elébe. Ne gondoljon hát ki újabb ürügyeket a halasztásra : hanem induljon azonnal Belgrádon át Pétervárad nak vagy pedig Temesváron át Arad és Csanád felé.»[3] Egyesegyedül őtőle függ, hogy az orosz, lengyel vagy magyar útirányt választja-e? Mind a három nyitva áll előtte ; a fődolog az, hogy összes embereivel együtt ne a jövő tavaszon, mint ahogy kijelentette, hanem haladék nélkül keljen útra. A benderi szeraszker Hasszán basát fogja mellé adni kísérete vezetőjéül.

A király azonban állhatatosan megmaradt a régi álláspontján. Nem tágított a lengyel úttól, de ismét kérte hozzá az «elegendő számú kíséretet (tillräckligit antal aff manskap)!»[4] S bizakodott benne, — legalább úgy mutatta — hogy erős török-tatár fedezettel, csakugyan Lengyelországon át fog hazamenni.[5] Holott nyilvánvaló, hogy az ő értékelése szerinti «elegendő számú kíséret» követelése egyértelmű volt az elutazás újabb elodázásával.

Mikor a király válaszát Funk konstantinápolyi svéd követ a nagyvezérrel közölte, az megkérdezte tőle, «miért nem akarja királyod elhagyni a szultán birodalmát?» Mire a követ, kétségkívül utasítása alapján, ezt a súlyos, a nagyvezér csalafintaságát legközelebbről érintő választ adta : «Uram királyom nem adta okát ; de amint tudom, előbb értesülni akar róla, mi a véleménye a szultánnak a cárral kötött békéről ; mert az egyenes ellentétben van a szultán írásbeli ígéretével!»

[1] *Nordberg*, II. 517.

[2] «En traversant Belgrade *et* Temesvar». *Fabrice*, p. 75. Ez tévedés, mert az a két hely két külön irányt jelöl ; az «et» helyett «ou» olvasandó.

[3] A nagyvezér eredeti latin levele *Nordberg*-nél, III. 250.

[4] 1711 aug. 7. *Konung Karl XII:s* egenhändiga bref, ss. 381, 382.

[5] 1711 aug. 12. sv. st. *Lind:* Carl XII. i Turkiet. Carlstad, 1875. s. 30.

A nagyvezér találva érezvén magát, éktelen haragra lobbant. «Ha a király — így szólt — el nem utazik : megkötözve tétetem kocsira (il le lieriot sur un chariot)!»[1] S rövid idő mulva csakugyan oly magatartást tanusított, mintha parancsa lenne a király és serege elszállítására. 1711 szept. első hetében megparancsolta az oláh fejedelemnek, hogy Benderbe 300 szekeret küldjön a király málhájáért s úti szükségletére Jassyban nagymennyiségű élelmiszert halmozzon fel.[2] Aztán felhívta a királyt, hogy menjen már Isten hírével. 6000 törököt ad kiséretéül.

A király hajlandónak mutatkozott az elutazásra Lengyelországon át, de nem 6000 törökkel, hanem 10,000 szpahival és 30,000 bucsáki tatárral, 600,000 tallér előlegezése mellett!

A nagyvezér csak 150,000 tallért akart adni s ismét ajánlotta a magyarországi, belgrád-bécsi utat, vagy ha ez nem tetszik, menjen *Oroszországon* át ezer szpahival. Teljes biztonságban megteheti ezt az utat is, mert Safirovval elintézte már a dolgot. «Visszautasítás esetén pedig, kénytelen lenne fegyveresen kényszeríteni rá s akarata ellenére vitetné ki az ottomán porta területéről.» Rákóczi úgy tudta Safirovtól, hogy «feje levágatásával (de lui faire ccuper la teste)» is megfenyegették a királyt.[3]

«A szándékaiban mindig megingathatatlan király (le Roi toujours inebranlable dans ses desseins)» büszkén válaszolt, hogy ragaszkodik lengyel útjához, melyre a portának két év óta bírja ígéretét. Az erőszakot erőszakkal viszonozza s már kiadta a parancsot, hogy az első törököt, aki véteni merne az őt megillető tisztelet ellen, — le kell lőni.[4]

Mikor aztán a nagyvezér felszólította, hogy ne várakoztassa tovább a már hónapok óta készenlétben veszteglő kísérő-sereget és málhavonatot : a «*Vasfejű* (demir-bas)» nevének megfelelően kereken kijelentette, hogy még az erőszaknak sem enged. Nem megy egy tapodtat sem! S hogy helyben maradó szándékát minél szembeötlőbben kimutassa, Varnitza és Bender között erősségül szolgáló kőházat építtetett magának, másfél rőfnyi vastagságú

[1] *Nordberg*, II. 522.

[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1711 szept. 14. — *Állami titkos levéltár, Berlin.* 1711. okt. 7.

[3] Rákóczi nem bízott benne, hogy a király Lengyelország felé megy haza ; szerinte : «il prendera le chemain de hongrie, ou par la mere». Varsó, 1711. szept. 4. *Fiedler:* Actenstücke. I. 363., 364.

Fabrice, 84, 85. — *Archivum Rákóczianum.* VII. 86.

falakkal. Serege számára pedig, *Carlopolis*nak nevezett körülsáncolt táborában apró házakat építtetett. Az építkezés alatt 30 draganyost feltűzött szuronnyal rendelt sátra elé, kik tudatták a hozzá jövő török küldöttekkel, hogy a király az első sértő szóra nagy dolgot művel : lepörkölteti a szakállukat!

A serailpártnak sikerült ugyan Mehemet Baltadzsit megbuktatni ; de most már a helyébe lépő új nagyvezér, Juszuf sem tanusított sokkal több jóakaratot Károly iránt. Közvetlenül hatalomralépte előtt a porta már azon a ponton volt, hogy elfogadja Ausztria javaslatát : XII. Károlyt a lengyel határra viszi, ott átadja a lengyeleknek s ezzel megszabadul minden további cselszövéstől.[1] Juszuf más úton kereste a megoldást. Felszámította, hogy a benderi emigráns eltartása eddig több mint 3 millió forintba került.[2] Távozása égetően sürgős ; lengyel útja bonyodalmakkal járna, vitorlázzon hát a király *Franciaországba*. Mikor pedig a király ezt a felhívást is visszautasította, — török részről vele szemben először hivatkoznak a parancsoló szükségre, mely komoly eszközök alkalmazását kívánja.

A török elleni második hadüzenet 1711. dec. havában egy időre ismét elodázta a király eltávolítását, aki ezt fölhasználta arra, hogy egyedül neki engedelmeskedő hadat gyűjtsön lengyelek, kozákok és tatárokból. 12,000 főre szaporodott serege Bender környékén és Moldvában rekvirálásból tartotta fenn magát. Moldva emiatt panaszt emelt a portánál. A szultán most megparancsolta, hogy a gyülevész-hadat azonnal verjék ki az országból, annyival inkább, mert ugyanekkor, 1712. április 5/15-én békét kötött a cárral, azon föltétellel, hogy XII. Károly *Lengyelországon* át szabadon vonulhat ugyan haza, de útjában zenebonát nem támaszt.[3]

A király ekkor úgy tett, mintha nem lenne tudomása a hazatéréséhez kötött föltételről. Seregét, melynek okvetlen el kellett hagynia Moldvát, Grudzińskira bízta, kit két évvel azelőtt, mikor a kióviai palatinus seregében szolgált, Rákóczi tett meg tábornokká. Grudziński, Leszczyński Szaniszló régi párthíve, azt a megbízást nyerte, hogy Moldvából Lengyelországba törjön s

[1] *Hadi levéltár*, Bécs, 1711 szept. 14.
[2] *W. Theyls:* Het leeven van Karel de XII. Leiden, 1721. p. 46.
[3] *W. Theyls:* Leeven van Karel XII. pp. 70., 71., 86., 87.

igyekezzék a Pomerániából közelgő Stenbock svéd tábornokkal egyesülni. Grudziński május elején indult Lengyelország felé. Kiáltványában tudtul adta a lengyeleknek, hogy törvényes királyuk Szaniszló és XII. Károly megbízásából jön. Bercsényinek pedig levelet írt, melyet az így közölt a fejedelemmel: «üzenetibül Grudzinskinak írhatom Fölségednek, hogy most, ugyan tegnapelőtt, indúlt Grundzinski Szinyatíntúl 5 ezer válogatott lovassal; megyen igyenessen Krakó felé, hogy megegyezzen (egyesüljön) Stanislaussal, és úgy egyezett erővel térjenek eleibe vissza az királnak (XII. Károly), ki is azalatt mindenestűl Szinyatínhoz fog gyünni bizonyos kísérő törökökkel. — Ha általbocsátják békivel, — békivel mennek, senkit sem bántanak, s maga költségin viszi az király az hadát is; ha nem bocsátják, — útat csinál magának.» [1] Ez volt a terv. Grudziński tényleg már júniusban előrenyomult egészen Posenig, hova azonban még nem érkezett meg Stenbock. A bár 15,000 főre szaporodott, de magára hagyott sereget aztán körülkapták az oroszok és lengyelek s szerte szét szórták. Grudziński maga is csak egy maroknyi emberrel menekülhetett.

E kudarccal egyidejüleg a szultán Benderbe küldött, sajátkezűleg lepecsételt levelében, a maga határozott kívánsága gyanánt fejezte ki, hogy a király a tél folyamán okvetlen hazamenjen.[2] Nem bánja, hadd menjen Lengyelországon keresztül, a benderi basa és a tatár khán fedezetével; csak az a fő, hogy minden békebontástól tartózkodjék.[3]

Most már indulhatna a király, ha — amint az angol rezidens írja — annyira koldúsbotra nem jutott volna, hogy a maga erejéből egy tapodtat sem mehet.[4] Elfogadta tehát a felhívást, de ő nagy nyomorúságában az útra nem kevesebb mint 1200 erszényt (600,000 tallér), 4—500 lovat s 200 kocsit kért a szultántól. Ebből nagynehezen és nagykésőn megkapott 1000 erszényt, de már akkor úgy el volt adósodva, hogy emiatt újabb 1000 erszényre volt szüksége.[5] Így a lengyel út ismét dugába dőlt.

[1] 1712 máj. 16. *Archivum Rákóczianum.* VII. 138.

[2] *Állami titkos levéltár, Berlin.* 1712 jun. 18.

[3] *Hadi levéltár, Bécs,* 1712 jún. 6.

[4] «Svenskarna äro så ömkansvärdt utarmade, att de utan penninghjälp af Porten ej kunna taga ett steg från Bender.» Kapten Jefferyes bref till engelska regeringen från Bender och Adrianopel 1711—14, från Stralsund 1714—15. *Historiska Handlingar.* XVI. 13.

[5] *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 10—12.

A szultán megint a tengeri utat hozta elő. Menjen a király *Szalonikiból* Franeziaországba. Ágost király kijelentette, hogy nem ereszti át többé Lengyelországon s ez időből való ismeretes hencegése: «Ich habe meinen Bären in Bänder (Bender) gebunden.» Ausztria, újabb háborútól tartva, követe útján szintén nagyon ellenezte az erős fedezettel megteendő lengyel utat. Felajánlotta, hogy *Magyarországon át* készséggel haza segíti a királyt, kit a benderiek is igyekeztek rábeszélni az erdélyi út elfogadására.[1]

A következmények nélkül elpárolgott harmadik orosz hadüzenettel, 1712. őszén beállott bonyodalmak miatt ismét elhalasztódott a király utazása. Achmed bey mint követ [2] szept. 20-án hiába tette meg négy pontból álló javaslatát a lengyel főkoronamarsallnak, mely szerint 1. a porta kibékül Lengyelországgal, ha eltávolítja a muszkát; 2. külön követet küld oda, tisztán azért, hogy megegyezzenek XII. Károly átvonulása dolgában; 3. Lengyelország szabad utat enged a királynak s ez esetben 4. a porta elismeri Ágostot lengyel királynak.[3] Ez a kisérlet is dugába dőlt s az ismét kitörőfélben lévő háború egyik főokának török részről méltán tüntették fel azt, hogy voltaképpen a cár nem ereszti Lengyelországon át hazájába a királyt.[4]

Ekkor egész váratlanul közbejő ismét egy esemény, ami magában véve elegendő volt arra, hogy megint odaszegezze a királyt Benderhez. Poniatowski Konstantinápolyban nyomára jött a tatár khán és az Ágost-párti gr. Sieniawski Ádám, a korona nagymarsallja közti titkos levelezésnek XII. Károly kiszolgáltatása dolgában.[5] A király hazakísérésére kiszemelt khán ugyanis

[1] *Lind:* Carl XII. i Turkiet. Carlstad, 1875. s. 25.

[2] Talmann jelentésében: «der nach Polen zur Loswirkung des königl. schwedischen Durchzuges abgeschickte Aga.» *Hadi levéltár, Bécs*, 1712. szept. 6.

[3] *Lamberty:* Memoires pour servir à l'histoire du XVIII. siècle. Amsterdam, 1736. VII. 605.

[4] «Comme ce prince (a cár) a toujours regardé le passage du Roy de Suede dans ses Etats comme un obstacle a sa premeditée conqueste de la Pologne, il veut empecher ce passage, et suivant ses mauuaises intentions, surprendre la Moldavie, dez qu'il se sera rendu maitre de la Pologne, et ensuite enuahir l'Empire Ottoman.» A szultán körlevele a hadseregheż a hadüzenet alkalmából, 1712. nov. 20. *Hurmuzaki:* Documente privitóre la Istoria Românilor. VI. 133.

[5] *Lamberty:* Memoires. VIII. 319. 320.

akkép egyezkedett a nagymarsallal, hogy embereit apránként visszaküldi, úgyhogy mire a lengyel határra ér, megfogyatkozott csapatkája könnyű szerrel szétugraszthatő legyen. Amint erről Károly Poniatowski útján értesült, megbízta főhadsegédét, Dougalt, hogy maga mellé véve húsz szemenszedett, markos (gens de main) svéd tisztet, a khán és a marsall közt közvetítő kapitány titkárát rohanják meg és szedjék el a nála talált leveleket. A tervet tatároknak öltözött legelőkelőbb svéd tisztek[1] 1712. dec. havában főként a tatárul jól beszélő Gierta testőrkapitány (?) fortélyával, pontosan végrehajtották s Károly megbizonyosodott az ellene szőtt összeesküvésről, melyben részes volt a benderi szeraszker, sőt Beskow szerint, állítólag maga a cár is.[2]

Az elfogott leveleket egyedül a király olvasta. De tartalmukat sejteti az, hogy ezentúl állandóan ez a mondás járta nála: «el vagyunk árulva!» A tatár khán pedig halálos ellensége lett, aki a békeállapot megszilárdulásával egyenesen a szultán megbízásából egyre keményebben sürgeti a király távozását. Harmadik küldöncével már azt üzeni neki, hogy ha nem megy, népével együtt mindenestül a Dnjeszterbe dobatja![3] Mindeddig nem lehetett szavát venni a királynak. Most, a durva fenyegetésre, hasonló hangnemben válaszolt.

1. Nem szabad tőlünk — úgymond — lehetetlent kívánni. Azt se szabad rólunk föltenni, hogy hazudunk s kevesebbre van szükségünk, mint amennyit követelünk, mert ezt nem engedi se a mi becsületünk, se a (török) császáré.

2. Ha nem tudják megadni azt, amire utunkban szükségünk van, adjanak haladékot, míg magunk szerezzük be. A vallás alapelvei ellen van, vendégektől megvonni a szállást.

3. Kivel annyi ideig vendég gyanánt bántak, nem hajtható ki gyalog, mint a barom, az országból s anélkül, hogy a császár látta volna leveleit, melyeket hozzá írt s amelyeket készakarva eltitkoltak előtte. Ha nincs más módja, készen várjuk a szélsőségeket is (och vill man altså afventa extremiteten).

4. Mindaddig, míg erőszakkal akarnak bennünket kiverni, világos, hogy tele vannak álnoksággal és hogy minket, — hiába

[1] Billstein ezredes, gr. Torstenson, Posse, Adlerfelt, Gierta testőrkapitányok (?), gr. Bjelke Ture, br. Ribbing, Tegenskjöld, Wallenstjerna és Koskull testőrkáplárok, Roos, Dougal, Smitterloo testőrök stb. *Nordberg*, II. 642.

[2] Svenska Akademiens *Handlingar*. XL. 127. s köv.

[3] *Nordberg*, II. 644

biztosítanak az ellenkezőről — az ellenség kezébe akarnak játszani. Ennek elkerülése végett, inkább itt maradunk (Bender mellett), amig maguk egész nyiltan erőszakhoz nem folyamodnak s Törökország belsejébe nem hurcolnak, semminthogy oly módon elárultassunk, amint némelyek a császár tudtán kívül tervezik. De arra is készen vagyunk, hogy szembeszálljunk azokkal, akik meg akarnak támadni.[1]

A porta az orosz háborúig, Bécs ellenére,[2] XII. Károlyt örömest tartotta Benderben, mely «az iszlam erős vára Oroszországgal szemben.»[3] De a békekötés óta «a békegyűlölő király (friedhässiger König)» ottléte kész veszedelemnek tűnt fel s már az 1712. év derekán szóban forog, hogy Konstantinápolyba belebbezik.[4] Most, a khánhoz küldött üzenet után csordultig telt a pohár s a porta immár erélyesen készül föllépni a vendégjoggal visszaélő fejedelemmel szemben. A diván összeül, még pedig a szultán személyes elnöklete alatt, ami csak legfontosabb állami ügyek elintézésénél szokott megtörténni. Kemény határozatokat hoztak. Utasítandó a tatár khán és a benderi basa, hogy szépszerével indítsák útnak a királyt. Ha ez nem sikerülne : vonják el tőle a díszőrséget, a napi tartásdíjat, meg az élelmi szereket. És ha még így se jutnának dülőre, *erőszakkal, élve vagy halva vigyék Drinápolyba.*

1713. jan. 5-én ért a szultán parancsa Benderbe, melyet a basa, csak a tatár khánnal tartott tanácskozás után, jan. 13-án közölt hivatalosan a királlyal. Még egyszer és utoljára próbálta rábeszélni, hogy menjen *Szalonikin át* Franciaországba.[5] A király tagadó válaszára, tudtára adta, hogy akkor parancsa szerint erőszakkal viszi. «Ha megtámadnak, — így szólt a király — védeni fogom magam ; ez a válaszom, — elkotródhatsz!» Erre megvonták tőle a díszőrséget és állítólag a taint.[6] Károly ekkor legelőbb is

[1] Bender mellett, 1712 dec. *Karl XII.*s egenhändiga bref, ss. 393., 394.

[2] Kurze Reflexiones über den bevorstehenden Türken-Krieg (1711). *Udvari levéltár, Bécs.*

[3] Török kútfő 1742-ből. *Sitzungsberichte* der phil.-hist. Classe der kaiserl. Akad. der Wissenschaften. Wien, 1862. XL. 578.

[4] Kémjelentés, 1712 jún. 25. *Hadi levéltár, Bécs.*

[5] *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII., p. 81.

[6] Valószínüleg csak a természetben kiszolgáltatott részét, mert a porta XII. Károlynak 1713-ban «Benderbe» 5877 magyar, 2080 frengi, 1160 tugrás aranyat, 8000 régi zoltát, 13,151 új zoltát s azonkívül sok ezüst pénzt (akcsa) küldött póltra, susták, gurusban. *Karácson Imre:* Török-magyar oklevéltár, 1914. 333. l.

lelövette azt a 19 lovat, a mit a szultántól kapott ajándékba. «Ha nem ad a szultán szénát, a lova se kell!» A jancsár díszőrséget pedig draganyosaival pótolta, kik feltűzött szuronnyal vonultak föl őrállomásukra. Aztán hozzálátott lakása megerősítéséhez, melyet körülözönlött a 26,000 főnyi török-tatár had 12 ágyúval és két mozsárral. A svédek 600 vagy 700-an voltak. Hiába küldik a királyhoz a kapidzsi-basikat, hogy ne tegye ki magát veszedelemnek. Hiába kérleli Fabrice s egész környezete. Hiába mondja Daldorf, feltárva sebeit, hogy ez «szégyent hoz a svéd névre, mert most nem az ellenség ellen küzdünk, hanem barátaink és jóltevőink ellen.» A király minderre csak azt mondja: «nem megyek!» s ezzel vége a vitának.

Idáig fajulván a dolog, végre a mufti kiadta a fetvát, hogy a svéd királyt bármikép el kell fogni![1] Így következett be 1713. febr. 11-én a «benderi zenebona»,[2] a híres *kalabalik*, amint a törökök nevezték. A király, 600 svéd élén, szembeszállt 26,000 török s tatárral. A verekedést 15 svéd, 200 török és tatár életével fizette meg. De végtére is a jancsárok elnyomták a királyt s kitekerték a kezéből a fegyvert, mellyel már vagy egy tucat müzülmánt küldött a másvilágra.[3] Ruháját darabokra tépték, hogy a rongyok felmutatásával igazolják részvételüket az elfogatás körül s biztosítsák maguknak a jutalmat.[4]

A másik tébolygó királyt, Szaniszlót Jassyban fogták el, hova svéd alezredes incognitójában érkezett.[5]

[1] *Hammer:* Gesch. des osmanischen Reiches. Pesth, 1836. IV. 117.

[2] «Benderske tumultet». *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. pp. 505., 506.

[3] Benderből Brassóba érkezett svéd tisztek előadása alapján a kalabalik részletes és hiteles, eddig sehol föl nem használt bő leírását adja azon frissiben, 1713 márc. 6-án, a Gross Gyula brassai ev. főgimn. igazgató által újonnan felfedezett *Christophori:* Tagebuch. SS. 45—48. — Továbbá: Warhaffte und Umbständliche Relation, Von demjenigen /Was im nächstverwichenen Januarÿ und Februarÿ Monathe/ Mit Ihro Kônigl. Majestät zu Schweden /Bey Bender vorgefallen. Aus mündlichem Bericht gewisser vornehmer Officirer/ welche mit zur Stelle gewesen /und allem/ was daselbst vorgegangen /mit beygewohnet/ zu Pappier gebracht. Hamburg /—1713. 4-r. 4 szn. lev. (A szentpétervári volt császári közkönyvtárban.)

[4] V. ö. «Glaubhaffte und jüngste Nachricht von des Kônigs in Schweden Zustand in Bender.» 4-r. 4. szn. lev. A levél kelte és címe: «Aus Siebenbürgen von 27. Febr. 1713.» (A szentpétervári volt császári közkönyvtárban.)

[5] *Fabrice*, p. 218. *De la Motraye*, II. 145. 149.

Az eddig Moldvában és Besszarábiában elszórva élt svédeket, Sparre Axel gyalogsági tábornok parancsnoksága alatt, Benderbe és környékére internálták. Egy csomó tiszt és közlegény azonban nem birta ki tovább a nyomorgó számkivetést. Útlevelet szereztek hát Fabrice közvetítésével a benderi basától s följebbvalóik engedélye nélkül Jassyn és Brassón át visszatértek hazájukba, magukra vonva a király haragját, ki ezt nekik soha meg nem bocsátotta.[1]

Ezek közül kilenc svéd alezredes és kapitány 1713 március 6-án ért Benderből Brassóba. Velük együtt jött Würfler vagy Wirfel nevű greifswaldi egyetemi tanár, a svéd király udvari prédikátora[2] két tiszt társaságában.[3] Március 9-én ismét néhány «a benderi küzdelemből megmenekült» svéd tiszt érkezett Brassóba.

A kiváló szónok hírében álló Magister Würfler március 12-én, Reminiscere vasárnapján prédikálni akart a brassai nagytemplomban. Azonban leintették, attól tartva, hogy ez rossz vért szülne a császári helyőrségben. Jobb lesz ha nem idegen, hanem maga a brassai pap tartja meg az isteni tiszteletet «in hochteutscher Sprache.»[4] Würfler aztán, március 13-án megint két orosz tiszt társaságában, egy heti tartózkodás után, hazafelé indult Brassóból.[5]

A basa az elfogott XII. Károlynak megengedte, hogy 50 vagy 60 főnyi kíséretét maga szemelje ki. Aztán, a kalabalik után hetednapra, megindult vele a török birodalom belsejébe. A király nem tudja, hova viszik. Híre járt, hogy Candiába vagy éppen Nicomediába, Thököly Imre helyébe.[6] Pár hét mulva meg azt emlegették, hogy vagy Szalonikiból,[7] vagy Konstantinápolyból hajón küldik Marseillebe. XIV. Lajos már utasította is Provence

[1] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. 1. p. 507. — *De la Motraye*, II. 152. tévesen teszi 1712-re úgy ezt, mint a kalabalikot.

[2] Tagebuch des *S. Christophori.* S. 45.

[3] Daniel Fronius: Diarium. *Blätter* für Vaterlandskunde. 1838. S. 322. — *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VII. 413.

[4] Tagebuch des *S. Christophori.* SS. 50., 51.

[5] *D. Fronius:* Diarium, i. h.

[6] «Il devoit aller prendre la place du feu Comte Tekely, à Nicomedie, ou au champs des fleurs.» *De la Motraye*, II. 150. V. ö. «Nicomédiánál beljebb Ázsiában Bythyniában az tenger végén túl két órányi földet az Illés prophéta hegye alatt, a Virágok mezején vette meg ő nagysága (Thököly) ezt az Virág czifliket vagy majorházat, melyben most lakunk.» *Komáromi János* diariumja, 78. l.

[7] *Külügyminiszteri l véltár, Párizs.* 1713 máj. 26.

kormányzóját, hogy minden tisztességgel fogadja (de lui faire toute sorte d'honneurs).[1]

Ismeretes, hogy XII. Károly ez időtől fogva betegnek tetette magát s több mint tíz hónapig állandóan ágyban vagy divánon feküdt — egészségesen, az az ember, kinek a szabad mozgás, az erőfeszítő testgyakorlás minden neme valóságos életeleme volt.[2] Négylovas kocsijába hat ember tette bele, mint valami halottat.[3] Derekaljra helyezték s az egész úton azon feküdt; lábaihoz Grothusen telepedett. A másik kocsiban Müllern és Feif foglalt helyet. Körülöttük s utánuk lóháton a svédek, fegyver nélkül, a török csapatok fegyveresen.

Az utazás török mód szerint nagyon lassan ment. Naponkint alig tettek három-négy mérföldet. Első nap, febr. 17-én csak a közeli *Stari-Kausanyig* (til bygen Stara Kauciahn)[4] mentek, másodnap *Arsa* nevű tatár faluig («till tattar bygn Ass», Aas; jelenleg Kol. Jefimowka) haladtak. Harmadnap nekivágtak a Kogilnik folyótól a Dunáig terjedő tatárjárta puszta vidéknek, melyet azóta német, orosz és részben bolgár telepítvényesek szállottak meg. E tájon a régi helynevek eltűntek: a svédek említette *Gussin* (Juschin) és *Kereit*[5] (Georg Kirck) községeknek sehol semmi nyoma. Csak ötödnap, *Izmail*nál érték el a Duna deltáját, melynek mindkét ágán át kellett kelniök a bámulatosan sűrű nádasok közt, hogy *Tulcsába* (Tulcea, sv. staden Tullscia) jussanak. *Babadag* (Staden Baba, Baba dagi)[6] és *Iszteriköj* (Staden Isther)[7] városkában két-két napig időztek. *Murfatlar* török falu (Turckbyg Möravatla, Morawatlar; Vaudoncourtnál: Muradlar), *Agemler* (sv. Gemle, Jemlik), *Karagacs* (sv. Karatz), *Hadzsi-Oglu-*

[1] Journal du *marquis de Dangeau*. XIV. 406., 413.

[2] V. ö. «anstatt der unnachlässigen Bewegung zu Pferde sich numehr in sein Cabinet retirieret und vitam sedentariam erwählet.» *Christophoris* Tagebuch, 118.

[3] *Axintie* Kogalniceanunál: Cronicele Romănieĭ. Bucureşti, 1872. II. 150.

[4] *Ráday Pál* 1709. benderi diariumában, 411. l.: «egy tatár Causan nevű város.» *Fabricenál*, (p. 221.) ki a királyt idáig kísérte: Couchan; *De la Motrayenál:* (II. 147. és app. 27.) Cauchan.

[5] Aas—Juschin—Kereit: ces endroits sont des villages Tartares. *Nordberg*, III. 68. — Arsa, az Arsa érnél, az *orosz vezérkari térképen*.

[6] Drabanten *Giertas* anteckningar.

[7] A *cs. és kir. vezérkar* ált. térképén (1 : 200,000) «Ester»; *Kiepertnél:* General-Karte von der europäischen Türkei, 1870: «Isteriköi.»

Pazardzsik (sv. Staden Hatziaulo Passatchi) és *Kozludzsán* (sv. Kolosche, Koslutscha) át nyílegyenest mentek mindig DDél-nyugatnak Bolgárországba, egészen *Provadijáig* (Staden Bravada, Pravada). Onnét kezdve a terepnehézségek miatt girbegurbán. *Köprüköjnél* (sv. Kypperkij, Kupperkoi) hágtak fel a Balkánra[1] s ereszkedtek le a hegy tövében fekvő *Nadir-Derbendbe* (sv. Nader-Dervent)[2] A közeli *Aitosz* városkában (Staden Aijdäss) találkozott a király a Drinápolyból elébe jött Poniatowskival. *Karnobat* városkában (staden Karnabatt ; török : Karin Abad)[3] hat napig.[4] *Jambol* városában[5] a Tundzsa vize partján négy napig pihentek. *Kajadzsik* (sv. Kaijgesick, Kojadzchick) és *Gerdeme* (sv. Jardime) falvakon át *Musztafa-Pasa-Köprü* városnál érték el a Maricát (Staden Mustafa Bassa Kiöpgrij, s. Möritz t. i. a Maricánál ; Mustapha Bassa Kuprisi),[6] s itt átkelve a gyönyörű szép kőhídon,[7] *Kumarli* török falunál az Ardát (sv. Turck. bygn Kumarle, s. Arda), míg végre, Drinápoly elkerülésével, márc. 28-án[8] bevonultak *Dimotikába* (Dimitoka ; sv. Demitoka, staden Demotocka),[9]

[1] *Giertas* anteckningar.

[2] *Kiepert* 1853-iki térképén ; az 1870-ikin «Nadirköi.» — «Nadir-Déré.» *Ami Boué:* Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe, 1854. I. 137.

[3] «türkisch Karinbat, bulg. Karnobad od. Karnovo genannte Stadt» a Karnovska Gora mellett. *Jireček:* Gesch. der Bulgaren, S. 374.

[4] V. ö. *La marquise Des Réaulx:* Le Roi Stanislas et Marie Leczinska. Paris, 1895. p. 399.

[5] *Nordberg*, III. 68., 69., 72., 77.

[6] 1578 : «Mustaha Bassa Dschwori auff Deutsch desz Mustafa Bassa Bruck.» *Steph. Gerlachs* Tagebuch. S. 513.

[7] 1687 : «Musztaha Pasa Küprüszi. Itt olyan szép híd vagyon a Mirissen, kit ez a Musztaha Pasa építtetett volt, hogy mását nem láttam ; hossza mind faragott kőből való.» *Sándor Pál* konstantinápolyi naplója, 187., 193. l.

[8] 1713 márc. 29. írja *Fabrice*, p. 238. Drinápolyból : «le Roi est arrivé à Demi-Tocca, à six heures d'ici, où on lui a meublé un serrail, et où il demeurera quelque tems.»

[9] 1433 : «Dymodique, bonne ville, fermée d'une double enceinte de murailles.» Voyage de *La Broquière*. Mémoires de l'Institut. Paris, An XII. T. v. p. 670. «Cette ville est bâtie dans la vallée du Kisildeli-Tschaï, non loin de son débouché dans la Maritza. Sur la colline de 200 à 300 p. sont les restes d'un ancien château à casemates souterraines et au-dessous de sa double enceinte de murailles sont les ruelles pavées, élevées et en pente de Dimotika.» *Ami Boué:* Recueil d'itinéraires, pp. 102., 103.

a gelibolui szandzsák városkájába, hol a királyt a legnagyobb és legszebb házba szállásolták el.[1]

Dimotikából ápr. 20-án [2] költöztették át a királyt előre kijelölt belebbezési helyére, a Kara Musztafa nagyvezér által építtetett demir-tasi kastélyba.[3]

Demir-tas [4] az északi szélesség 41° 36', a párizsi keleti hosszúság 24° 11' alatt, Drinápoly központjától, csekély nyugati elhajlással, mereven délre 10 és ½ kilométernyire fekszik, Dimotikától északra toronyiránt 29, az úton 30 kilométernyire.[5] A török humor megelégedetten konstatálta, hogy a «vasfejűt» (Demir-bas) t. i. XII. Károlyt «vaskőre» helyezték, mert azt jelenti törökül Demir-tas.[6]

A portán ezentúl jó ideig úgy bántak a királlyal, amint azt Kumurgi, a kegyenc javasolta. Teljes közönnyel nézték a dolgát. Biztonságáról gondoskodjék maga. Eltartására nem adnak többé pénzt, csak éppen élelmiszert. Eddigi meghatalmazottját, Poniatowskit és Funkot visszaküldték s nem fogadtak el többé svéd követet a fényes portán.[7] Tehet amit akar ; tessék neki ott maradni vagy elutazni, — a porta nem szól bele. Csak épen Lengyelország felé nem ereszti. Mert ez már keresztezte volna a török politikát. A porta a közel jövőben Ausztriával és Velenczével akart leszámolni s méltán tartott tőle, hogy a kalandos lengyel út Oroszországgal, Lengyelországgal és Ausztriával idő előtt háborúba keverhetné.

[1] «C'est une petite ville qui s'est appellée autrefois Plotinopolis. Le château est habité par des Grecs, et la basse ville par des Turcs. Les maisons en sont assez bonnes. Le Roi étoit logé dans la meilleure et la plus grande qui étoit meublée à la Turque.» *De la Motraye*, II. 153.

[2] *Giertas* anteckningar.

[3] «Le Roi fut transferé de Demotica à Demirtache, situé à un petit quart de lieue d'Andrinople, où Sa Majesté fut logée dans un grand palais bâti par Cara Mustapha.» *De la Motraye*, II. 154. *Fabrice*nál, p. 242. : «dans un serail de l'Empereur.» Mindkét adat helyes ; mert a megzsinórozott nagyvezér javait a szultán részére kobozták el.

[4] *Hurmuzaki:* Fragmente, IV. 79. Dimotikát és Demir-tast, tévesen egynek veszi. Szerinte «Dimotika türkisch Demürtasch.» — *Rozsnyay Dávid* az utolsó török deáknál, 301., 302. l. 1666-ban az egyik : «Demerdes», a másik : «Demetoka nevű vár, igen erős kősziklán áll, víz alatta.»

[5] Egyedül *Kiepert* 1870-iki új fölvételű térképén található.

[6] *Hammer:* Gesch. des Osmanischen Reiches. IV. 119

[7] *Fryxell*, 311.

Viszont Eugen elérkezettnek látta az időt, hogy bármiképp haza segítse a királyt. Hyltén moldvai svéd ügyvivő 1713. ápr. 19. st. vet. oly levelet intéz Bukarestből a királyhoz, melyet akár csak maga Eugen diktált volna. «Báró Tige, vezénylő tábornok Brassóban — úgymond — aki, amint észrevettem, *igen jól van informálva Bécsből* (hafwa noga underrättelser uhr Wien) és aki egyébként nagy tisztelettel és gyöngédséggel nyilatkozott Felségedről, értésemre adta, hogy Törökország nagyban készül ugyan a háborúra, mindamellett a Felséged által török kísérettel tervezett *Lengyelországon keresztül való menetel tisztára lehetetlennek tekintendő* (för en blott omöjlighet); ha az egész keresztyénség körében helyreáll a békesség, a császárnak és másoknak szabad kezük lesz azt nyiltabban és erősebben ellenezni.» [1]

Nov. 14-én (vagy 19-én) a királynak vissza kellett költöznie Demir-tasból *Dimotikába*,[2] ahol életrendjében csakhamar nagy változás jelentkezett. Az 1713-ki svéd karácsonyestét (a. m. 1714. jan. 4.) azzal ünnepelte, hogy fölkelt tíz hónap óta őrzött ágyából. Ezzel okvetlen kapcsolatos — másként Deus ex machina lenne! — Fleischmann császári rezidens föllépése a portán. A rezidens, kilenc nappal előbb, 1713. dec. 26-án «igen tisztességesen (in beleefde termen)» értésére adta a nagyvezérnek, hogy ha a svéd király haza akar menni, a császár a határon rangjához méltóan fogja fogadtatni s birodalmán keresztül teljes biztonságban kísérteti. A nagyvezér a császári rezidensnek azt mondta, hogy majd meggondolja a dolgot s annakidején értesíti. De az ugyanezen ügyben eljáró francia követnek megüzente, hogy a svéd király a porta által javaslatba hozott többrendbeli útvonal közül egyiket sem fogadta el. Most tehát reáhagyja, hogy *menjen amerre akar*. A porta csak a király nyilatkozata után foglalhat állást.[3]

Erre a király a svéd újév napját is (a. m. 1714. jan. 12.) jókedvvel ülte meg: a kalibalik óta először, ismét kilovagolt s általán mindenben visszatért régi szokásaihoz.

[1] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 511.

[2] *Giertas* anteckningar. Az itinerarium szerzője, aki résztvett a király vándorlásaiban, itt «naplójáról» szól («nu fölger Jehurnalen»); ez azonban elveszett vagy lappang.

[3] *W. Theyls:* Het leeven van Karel de XII. Leiden, 1721. pp. 233—236.

«Svéd pósta» Magyarországon. 1710—14.

A Benderbe menekült XII. Károly, gyér érintkezését Svédországgal, kezdetben — éppen mint Rákóczi a magáét [1] — leginkább a francia diplomatia útján tartotta fenn, amit bizonyít Des Alleurs francia követnek XII. Károlyhoz intézett s máig fennmaradt számos levele.[2]

Benderből Svédországba, illetőleg Svéd-Pomerániába a legrövidebb úton Moldván, Felső Magyarországon és Szilézián vagy Lengyelországon keresztül lehetett eljutni. Rákóczi is a németországi postaforgalmat Lengyelországon és Szilézián keresztül bonyolította le. Főudvarmestere, Ottlik György összeköttetésben volt Rudkowski nevű zywieci (Saybusch, Galicia legnyugatibb szélén) podsztarosztával, aki a küldeményeket Szilézián át továbbította.[3]

A Bender-moldvai legrövidebb út azonban — lucus a non lucendo, mert úttalan út. A közbeeső moldvai és mármarosi irdatlan havasok inkább valók voltak kecskéknek vagy égi madaraknak, mint a föld vándorának. Mégis erre kellett járni úgy a svédeknek, mint a kurucoknak mindaddig, míg egymással barátságos, a császárral ellenséges lábon álltak. A sokkal jobb erdélyi úton nem közlekedhettek. Erdélyt 1708 őszén Rákóczi végkép elvesztette s kiszorult onnét mindenki, aki vele tartott. Magyar menekvők egész hadserege lepte el Moldovát.

Innen van, hogy 1709 aug. havában a Munkácsra igyekvő Meijerfelt svéd tábornok nem megy a császárivá lett Erdélynek, Besztercén át,[4] a jobb úton, hanem Mármarosnak. Klinckowströmöt 1709 nov. havában szintén ily politikai tekintet kényszeríti a már-

[1] *Archivum Rákóczianum.* II. 326., 592.

[2] *Állami levéltár, Stockholm.* Section Gallica.

[3] *M. N. Múzeum kézirattára.* 1709 szept. 10.

[4] «Weilen nun beede Wege über das Gebürge führten, so wehlte man Bistrice nicht, sonderheitlich, da man beförchten muszte, daselbsten, als an einer Gräntz-Vestung aufgehalten zu werden.» *Schwedische Reisz-Beschreibung,* 1715. SS. 113., 114. — «Dominus Majerfeld — metuens, ne per Cæsarianos, qui Transilvaniam præsidiis suis tenebant, detineretur, elegit iter per montana.» *Krmann:* Hist. ablegationis, 589.

marosi hegyek tetejébe, hogy Munkácsra jusson.[1] S ugyanez okból vág neki ugyanakkor «a nagy irtóztató máramarosi havasoknak» a Benderbe menő Ráday Pál.[2]

Ez a rendes közlekedési vonal Munkács és Bender között, amint Bercsényinek is egy missilis levélre tett következő feljegyzése bizonyítja: «staffetaliter expediáltatott Munkácsra, Vay Ádám Uramhoz: Munkácsról dirigálja Moldvába, *szokott útján* Bender felé.»[3]

1710 március elején az öreg Des Alleurs francia követ Munkácsról szintén «a mármarosi hegyeken át» megy Jassyba s onnét «három rövid nap alatt» Benderbe, majd Konstantinápolyba. Rákóczi rendeletet küldött Mármaros vármegye tisztjeihez, hogy teljes biztonságban vigyék át Moldvába.[4] Útjában egy 12 vagy 15 lábnyi mélységű patakon menve át, beszakad a jég alatta s hat lova a kocsival együtt végkép elmerül. Mindössze 4—5 útiládája maradt. Kénytelen volt fölfogadni 300 parasztot, kiknek kétharmada útat tört (frayaient le chemin) a vadonban, egy harmada meg kenyeret szedett össze a követségnek innen-amonnan. Takarmányt is útközben kellett gyűjteni a lovak számára, melyeknek fele kidőlt a nagy hóban.[5] A moldvai vajda, bár idejében értesült a francia követ jöveteléről, nem igen erőltethette meg magát az utazás előkészítésével.[6]

1710 június havában a királynak egy főhadsegéde jött «Slézián és a német párton át», Árva, Liptón keresztül Murány várába, onnét kuruc kísérettel Kassára. Ungmegyében Bercsényi kivallatta, hogy mi járatban van. Gyanus volt előtte, «hogy miért iktatták az németek oly hát megűl felénk» t. i. a császári csapatoktól megszállt Liptóból Murány várába. Ezért megparancsolta Vay Ádám udvari marsallnak, hogy amíg a fejedelem meg nem vizsgálja a dolgát «addig *Máramaroson* (vagyis a «szokott úton») által ne bocsáttassék.»[7]

Már ekkor Mármarosból is megkezdődött az odamenekült erdélyi kurucok kivándorlása moldvai területre. A császáriaktól

[1] *Állami levéltár, Stockholm.* 1710 okt. 27.
[2] Benderben menő utazásának *diariuma*, 405. l.
[3] 1710 jan. 19. *Archivum Rákóczianum.* VIII. 144. V. ö. II. 397.
[4] *Histoire* des Revolutions de Hongrie. A La Haye, 1739. VI. 23
[5] *Hurmuzaki:* Documente. Suppl. I : 1. pp. 375—379.
[6] *Jorga:* Studii şi Documente, 1905. IX. 60.
[7] *Archivum Rákóczianum.* VI. 521., 522. VIII. 285.

megszállott Erdélynek nem mehettek ; tehát szintén a koesival járhatatlan és rablóktól ellepett havasok hátán húzódtak nagy kínnal Moldvába.[1]

Ugyanezen év nyarán a kióviai palatinus egész seregét a hegyeken, Moldván át viszi Magyarországból Benderbe.[2] Ez expeditió — amint kimutattuk — közelebb hozta a császárt és XII. Károlyt egymáshoz. A svédeknek immár politikai ok miatt nem kell elkerülniök a császárvárost. Az út is legbiztosabb arrafelé. Hogy mégsem jártak jó ideig Bécsen át, annak nagyon elfogadható magyarázatát adja egy egykorú irat. Még néhány évvel előbb rettegtek tőlük Ausztriában : Poltáva utáni nyomorúságukban nem csoda, ha nem akartak mutatkozni azon a tájon.[3]

Ausztria, mint rendőrállam, már akkor rég felügyelet alá helyezte az idegenforgalmat. A Bécsbe érkező úrirendű idegenek név szerint közöltettek az akkori hivatalos lapban, a Wienerisches Diariumban, mely később Wiener Zeitung nevet vett föl.

Poltáva évében (1709) egyetlen svéd se ment keresztül Bécsen. 1710-ben is csak szept. 28-án «H. v. Zechielm, Schwedischer Cavalier, kommt v. Regenspurg.»[4] S bár három futár érkezett Németországból Benderbe, a király nem küldte egyiket se vissza ; úgy hogy környezete Svédországba szóló leveleit kénytelen a legközelebbi svéd követséghez, vagyis *Konstantinápolyba* küldeni továbbítás végett.[5]

A következő évben a Boroszlóból jövő «H. Joh. Ehrensiold, Corporal von der kgl. Schwedischen Leib-Trabanten Gardi zu Pferd» az egyetlen svéd vendég Bécsben.[6] Azután még egy évig megint nincs egy se. A svéd futárok azonban, mióta XII.

[1] «cum familia mea commigravi (a. 1710.) itinere sat molesto, quod ex Comitatu Maramaros in Moldaviam ducit, per Alpes curribus impervios, in octo milliarium longitudinem extensos, et latronibus nimis expositos.» Descriptio vitæ *Stephani Liberi Baronis de Daniel et Vargyas*, 1764. p. 28.

[2] 1710 júl. 16. *Archivum Rákóczianum.* VIII. 296., 297.

[3] «Über Constantinopel durch Ungarn nach Wien zu gehen, war wol der richtigste und sicherste. Ob es aber so in der Stille angegangen und nicht höchst-empfindlich wäre, einen Ort in solcher Gestalt zu passiren, da man kurtz zuvor in weit höherem Ansehen, ja ein Schrecken war, lasz ich andere urtheilen.» *Schwedische Reisz-Beschreibung*, 1715. SS. 96., 97.

[4] *Wienerisches Diarium.* 1710. Nr. 747.

[5] *Fabrice:* Séjour, p. 19.

[6] *Wienerisches Diarium.* 1711. Nr. 794.

Károly szakított Rákóczival, nagy kerülővel ugyan, de mégis kénytelenek Bécsnek járni.

Benderből a svédek leveleit, Rákóczi hadai miatt, 1710 óta Jassy, Szucsava, Bukarest és Viddinen át a rendes török pósta (poste reglée) szállította Belgrádba (a római Singidunum). Onnan ez, a maig «Rimski vagy stari putnak» nevezett római úton haladva kapcsolódott bele a császári posta déli végállomásába Pétervárad on (Cusi). A futárokat egész eddig jancsár-őrség kísérte.[1]

A Duna mentén régi jó római úton mentek tovább Banostoron (Bononia) és Szottinon (Cornaco) át Eszéknek (Mursa), miközben csak az volt a baj, hogy Szlavóniában híre-hamva se volt vendégfogadónak. A lakosokhoz sem lehetett betérni, mert azok «a föld alatt laktak, mint a patkányok (ou les gens habitent déja sous terre, comme des rats).» Az utasok, mint néhol Magyarország főpostavonalain,[2] itt egészen a postamesterek vendéglátására voltak utalva. Eszékről Varasdnak[3] s onnét Pettaun és Grácon át jártak Bécsbe.[4] A Dráva vonalán és Stájerországon keresztül közlekedtek Béccsel, mert még mindig tartottak a félelmetes kuruc portyázóktól.

Erre járt a Konstantinápoly - Belgrád - pétervárad i svéd magánposta is, melyet Funck svéd ezredes és portai követ, úgy látszik már 1711-ben rendszeresített.[5] E vonalon 1711 dec. havában a nagyvezér, politikai okokból, egy időre megszüntetett mindennemű postaszolgálatot.[6] A Konstantinápolyból jövő svédek és futáraik kimutathatólag csak 1712 óta mennek Belgrád, Eszék, Pécs, Szigetvár (Zigeth), Nagy-Kanizsa, Körmend (Ker-

[1] *Fabrice*, p. 107.

[2] Pl. «14. dec. Vacsorára a dédai póstaházhoz. Egész útunkban ennél drágább statiónk nem volt: úgy meghúzott az az póstamester: embertelen ember is volt.» *Gr. Székely László* élete. (Kézirat a pædagogium könyvtárában, Budapesten.)

[3] *Fabrice*-nál, p. 7. «Waradein»; ez hát Várad lenne, de csak sajtóhiba «Warasdin» helyett.

[4] 1710 jún. és júl. *Fabrice*, pp. 7—14. cf. pp. 28., 80.

[5] «Je suis apres à tacher d'etablir une *poste reglee* entre ici et Belgrad qui nous fera bien du plaisir a tous deux par les nouvelles que nous aurons souvent l'un de l'autre.» Konstantinápoly, 1711 jún. 8. *Állami titkos levéltár, Berlin.*

[6] *Fabrice*, p. 84.

mentz), Sopronon át, vagyis mindvégig Magyarországon keresztül Bécsbe.[1]

1711 nyarán Péter cár elfoglalván Moldvát, emiatt XII. Károly póstafutárainak továbbra is le kellett kerülni az Alduná-hoz s még mindig nagy kerülővel, Belgrádon át közlekedni a nagy-világgal.[2] A moldvai hospodár, merő szívességből, «igen gyakran (som offtast)» átvette és továbbította a király levelezését.[3] Ez így tartott egész 1712 június hó végéig. Utolsó adatom, mely még a Bender-belgrádi útvonal használata mellett szól: Bartholdi bécsi porosz követnek 1712 június 18-án kelt híradása egy Péter-váradról Bécsbe igyekvő svéd futárról s annak útközben történt szerencsétlenségéről.[4]

A nagy kerülővel és kevés biztonsággal járó postai közlekedés nem elégíthette ki a királyt. Azért, Rákóczi példájára, aki Munkács és Danzig között, Lengyelországban magánpostát szervezett: [5] hasonló alkalmatosságot akart létrehozni Bender és Brassó között. Evégett diplomatiai úton kellett eljárnia. Mert a postajog, a vele kapcsolatos útlevél-kiállítással együtt a török birodalomban is felségjognak tekintetett, melynek gyakorlatát Moldvában a szultán a hospodárra, Benderben a szeraszkerre ruházta.

Abban az időben a császári s egyúttal a nyugateurópai posta végállomása Brassó volt. XII. Károly, még mielőtt megérkezett volna postaengedélye a portáról, már 1712 március első napjaiban ideküldött egy svéd kapitányt, — valószínűleg Strahlen-

[1] *De la Motraye:* Voyages, II. 161.

[2] «il rè, non potendo mandare le sue lettere per la via di Moldavia, si serviva della strada di Belgrado, per Vienna, in Svezia.» *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII. Rè di Suezia, p. 64.

[3] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 501.

[4] «Ein Kayserlicher Officier, nahmens von Nostitz, welcher von Peterwardein nach Wien gekommen, soll, wie mir ein gewisser Hoff-Kriegs-Rhat gesaget, erzehlen, dasz ein Schwedischer Expresser, der wichtige Briefe, unter welchen auch vor den Kayserlichen Hoff einige gewesen, von dem König in Schweden aus Bender bey sich gehabt, mit Ihm gereiset, aber wiederum zurück kehren müszen, weil sein Cammerdiener, der das Pacquet auf einem besonderem Wagen mit sich geführet, in einem starck angelauffenem Strom ertruncken, und man weder Ihn noch die Briefe wieder finden können, worüber der Schwedische Courrier schier inconsolabel gewesen.» *Állami titkos levéltár, Berlin.*

[5] *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. II. 359., 360.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

berget — sürgősebb postai küldeményeinek továbbítása végett és hogy előkészítse a berendezendő *svéd postát.*[1] Négy hónap telt bele, míg végre megkapta a király az engedélyt, hogy Bendertől Moldván át Brassóig (genom Moldau på Cronstat) külön magánpostát járathasson,[2] mely 1712 július hónapja óta állandó, rendszeres összeköttetésbe hozta az európai postahálózattal.[3]

Nagy vívmány volt ez az új intézmény! Jelentősége a királyra nézve ugyanaz, ami az 1620-ban rendszeresített svéd nyilvános postáé volt a svéd államra. Ez Svédországot emelte ki elszigeteltségéből s mintegy előfutára gyanánt tekinthető a svéd állam nagyhatalmiságának.[4] A Bender-brassói posta mondhatni véget vetett XII. Károly rideg barbaricumi számkivetettségének: immár rendszeresen érintkezhetik a nagyvilággal, ami nélkül hatalmi állása visszavívására még csak nem is gondolhatott volna.

Akkor még nem volt meg a mostani, Brassótól Uzonig községet sem érintő nyílegyenes országút. Két vonalon jártak Ojtoz felé: Szász-Hermányon és az Olton át Illyefalvának, vagy pedig Prázsmáron[5] és a Feketeügyön át Uzonnak. A régi postautat Brassótól Jassyig, a mérföldjelzéssel, pontosan leírja Sebesi Ferenc, I. Rákóczi György követe 1656-ban, Chmelnicki kozák hetmanhoz tett utazása alkalmából. Az itinerarium szerint: «1656. jun. 27: *(Brassóból)* ebéd után indultam, háltam *Hermanban*, mill. 1.—28: Ebédre *Illyefalvára*, mill. 1. ott költöztem hidason az Olt vizén; hálni *Kézdivásárhelyre*, mill. 4.—29: Ebéd után *Bereszkben*, mill. 1.—30: az Tatros vize felé Tatrosnál. — Julius 1: *Bacsóra* (a. m. Bákó; Bacău), mill. 5. Az Tazó (Tazló) vizén is által kell menni;

[1] «Die 13. Martii ward ich verlässlich berichtet, dass der schwedische Hauptmann, welcher vor wenigen Tagen aus Bender allhier arrivieret, sich eine Zeit lang hier aufhalten werde, um seines alldorten commorierenden Königes Posten hin und her zu bestellen.» Tagebuch des Simon Christophori alias Gaitzer. *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. Brassó, 1917. VII. Bd. Beiheft II. S. 1.

[2] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 484.

[3] «la poste nouvellement etablie entre Cronstadt et ici (Bender)». *Fabrice:* Sejour du Roi de Suede, pp. 129., 130., 134.; «une poste suedoise reglée entre Cronstadt et ici» p. 142.

[4] *T. Holm:* Sveriges allmänna postväsen. I. Stockholm, 1906: «Offentlig svensk post Stockholm —Markaryd—Hamburg.» 1620—35.

[5] Itt azonban a pósta csak 1862-ben állíttatott fel: «Im Jahre 1862 wird in Tartlau die erste Post errichtet.» *Quellen* z. G. der Stadt Brassó VI. 104.

ugyanott hidason költeztem az Beszterce vizén 2-án *Románvásárra*, mill. 5. ott az Moldova vizén mentem által. 3-án költöztünk az Szeret vizén által hidason Skegi nevű falunál, mill. 2. hálni *Szépmezőre* (Têrgu-Frumos), mill. 4. 4-én *Jászvásárra*, mill. 4.» [1]

Az új posta az itt leírt régi úton Brassóból indult s Szász-Hermány, Illyefalva, Uzon, Kézdi-Vásárhely, Bereck elhagyásával, az ojtozi szoroson ment ki Moldvába, hol *Okna* (Têrgu-Ocna, az ottani magyaroknál: Akna),[2] *Román* (Reychersdorfnál, 1550: «Romani wiwar», azaz Románújvár; később Románvásár), *Jassy* (Jaşi; Jászvásár; az erdélyi szászoknál: Jäschmarkt) és *Orhéjen* (Orheiu, Orgjejew) [3] át érte el *Bendert*. Jellegére nézve nem nyilvános ugyan, de azért «*ordinaria* (posta)»; mert kocsija vagy kordéja [4] kezdetben minden negyedik héten, később kéthetenként rendesen indul.[5] Csak futárai mentek alkalmilag. Szállítmányairól mindössze két közelebbi adatom van. Egyszer 9 csomag és két nagy turbából (9 paqueter och twå stora rijd taskor),[6] más alkalommal két tömött bőrzsákból (2 heela väskor fulla) állott a málha.[7] A kulcsra járó «turbát» (a. m. lederne Reittasche) a nyeregre akasztva, lova farán vitte a kurír.[8] Időnkint egy-egy útban lévő svéd tiszt magával vitte Brassóból a levélpostát [9] és ha futároknak volt erre fölhatalmazásuk, akkor azok is.[10]

Miként nálunk, Rákóczi korában «sehol az egész országban dupla posta nincsen, hanem csak simpla»[11]: a svéd postán sincs se dupla, se semidupla állomás. Brassó, Okna, Román, Jassy,

[1] *Sebesi Ferenc* naplója, 377. l. V. ö. 379., 517., 518. l.

[2] *Állami levéltár, Drezda.* 1713. febr. 9.

[3] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 506. — *Reychersdorf*-nál is, 1550: «Orhe». — «Orheiu». *Zamfir C. Arbure:* Basarabia in secolul XIX. 1899. p. 16. — Alexics György szerint e székely alapítású város eredeti neve «Őrhely» volt. *Magyar Nyelv.* 1913. 349. l.

[4] *Bethlen Miklós*-nál (Önéletírása, I. 317.): «ordinaria posta-kolyesza.»

[5] *Fabrice*, p. 143. et pass.

[6] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 501.

[7] *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 72.

[8] 1603: «egy turba volt a *lován*». *Nagy Szabó Ferenc* memorialéja, 82. — 1672: «inasomnak *lova farára* köttetém pénzes turbámat.» *Rozsnyay Dávid* önéletrajza, 351. — *Jókai* (A Damokosok, 2. l.) tévesen magyarázza.

[9] *Historisk Tidskrift* 1900. s. 72.

[10] *Fabrice*, pp. 222., 236.

[11] 1706 márc. 14. *Pósta-Közlöny.* 1869. 88. l.

Orhé és Bender, valamennyi egyaránt u. n. simpla-posta, egy-egy postamester-kapitánnyal s két-két lóval. E főállomások közt vannak a lóváltó-helyek, egy-egy veredariusszal.

Brassó mellett a svéd posta legközelebbi lóváltó helye, ahol valószínüleg a brassói állomás lovait is tartották, *Szász-Hermányban* (Honigsberg) volt. Itt a svédek emléke máig fennmaradt. «XII. Károly — így olvassuk — katonái egy részét már 1710-ben hazaküldte, akik az ó-sánci szoroson át jöttek a Barcaságba. Hermányba érve, főtisztjük az ottani lelkészt, Teutsch Pált istenitisztelet tartására kérte föl. A svéd katonák ugyanazon egyházi énekeket énekelték, mint a szászok, csakhogy természetesen a maguk nyelvén. Azután a lelkész prédikált németül, amit a svédeknek parancsnokuk magyarázott meg.»[1]

Az ó-sánci szoroson sohasem jártak svéd csapatok s 1710 ben XII. Károly nem küldte haza katonáit vagy azok egy részét, hanem azok az ő tudta és híre nélkül mentek haza. Ezek a Benderből az ojtozi szoroson át jövő svédek 1710-ben pénzt adtak össze a szászhermányi ev. egyház javára, s ebből építették az oltárt.

1712. vagy 13-ban a svédek újabb adománnyal örvendeztetik meg a szászhermányi ev. egyházat. Ennek a történetét forrásaink kétféleképp adják elő.

Az egyik szerint 1713 március 20-án a brassai vásárbírót, «egy 30 éves svéd tiszt, báró Flemminger Ádám kereste föl, aki azt mondta, hogy szereti, ha franciául beszélhet; azonban — nem igen tudott se franciául, se németül, úgyhogy kevés tanulság volt beszédében.» Kalandjairól regélt hat pontozatokban, melyek tele voltak ellenmondással, amit elegendően igazol a harmadik és a hatodik pont szembesítése. Az egyik a kalabalikról, a másik a szászhermányi újabb svéd alapítványról szól:

«3. a benderi támadáskor úgy kifosztották, hogy a testén lévő ingén kívül semmije sem maradt.»

«6. Benderbe nem menne vissza többé, még ha a kalapját tele tömnék arannyal is, ami annyival inkább elhihető, mert igen bőkezűen szórta a pénzt. Szász-Hermányon átvonultakor is, két

[1] *Friedr. Reimesch:* Heimatkundlicher Lesestoff für Honigberg. Honigberg, 1916. SS. 15., 16.

[2] «1710. schenkten die durchpassierenden Schweden Geld bey die hesige Kirche, woraus der Altar ist gemacht worden.» *A szászhermányi ág. h. ev. egyház albumában.*

pajtásával együtt 150 forintot adott az egyház orgonájára,[1] valamint, saját állítása szerint 10 aranyat a szegényeknek.»[2]

Itt csak az a kérdés, miből adta, ha egy hónappal előbb mindenéből kifosztották? Amennyire valószínűtlen báró Flemminger előadása, ép oly hiteles a másik, amit maga az egyház regisztrált. Eszerint *Soldan Gusztáv* svéd tiszt alapítványából csinálták 1712 vagy 13-ban az egyház orgonáját.[3]

A finn eredetű Soldan-család, mely Svédországnak sok jeles embert adott, maig tud ez alapítványról; tehát kell a kezükben lenni valami följegyzésnek, mert különben ily természetű tény emléke nem szokott a nyolcadik-tizedik nemzedékre szállani. Egyik tagjuk fel is akarta keresni Szász-Hermányt.[4]

Soldan Gusztáv szoros kapcsolatban volt a Brassó-benderi postával. Mint főhadbiztos (öfverkrigskommissarie) ő gyakorolta a főfelügyeletet a svéd posta fölött. A három főállomás: Brassó, Jassy és Bender postamester-kapitányai csak az ő alárendeltjei voltak.[5]

A brassói postamesterség tisztét Strahlenberg Péter Szigfrid, Södermanland-ezredbeli kapitány[6] viselte. Brassói források mint «az itteni svéd kapitányról» szólnak róla. Az ottani lakosok, ha valami ujságot akarnak hallani vagy bővebb felvilágosítást szerezni benderiekről: rendszerint őt keresik föl.

Strahlenberg, mint állandóan Brassóban lakó svéd kapitány[7] indította a rendes svéd postajáratokat, ő vizsgálta meg az útleveleket, melyek nélkül akkor senkinek sem volt szabad utazni s ő kezelte a leveleket és csomagokat. Nagyjából önállóan,

[1] «zu einem Positiv.» *Positiv* a. m. régi fajta kis orgona, melynek nincs pedálja és amely rendesen kiszökellik a chorusra.

[2] Tagebuch des Simon *Christophori*. SS. 52., 53.

[3] «171? (valószínüleg 1712 v. 13.) ist auch das Positiv aus dem Legat Gustavi Soldan, eines schwedischen Offiziers gemacht worden.» *A szászhermányi ev. egyház albumában.*

[4] *Wawrinski Ede* svéd országgyűlési képviselő értesítése.

[5] *Állami levéltár, Stockholm.* 1713 ápr. 3.

[6] «Per Sigfrid Strahlenberg, kapten vid Södermanlands regemente». *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 77.

[7] «1712 szept. 3.: «un Capitaine Suedois qui y (à Cronstadt) reside.» *Fabrice*, p. 138. — 1713 febr. 8.: «der hiesige Schwedische Hauptmann H. Petrus von Strahlenberg»; 1714 jan. 29.: «der annoch hier residierende Schwedische Hauptmann von Strahlen-Berg». Tagebuch des Simon *Christophori*. SS. 41., 118. cf. S. 1. (1712 márc. 13.); S. 23. (1712 dec. 9.)

kétségkívül azon utasítások szerint, melyek hivatalos gyüjteményét Schmedeman János, az 1702-ben kinevezett svéd főpostamester adta ki a postamesterek számára 1709-ben.[1] De már nagyobb küldemények továbbításához engedélyt kellett kérnie a császári posta főfelügyelőjétől, a brassai császári parancsnoktól,[2] kivel mindenkor igen barátságos viszonyt tartott fenn: a generális vendégül látta őt asztalánál s egészen bizalmas lábra helyezkedett vele szemben.[3] A diplomatiai vagy pártfogolt küldeményeket az udvar borítékában (sous le couvert de la cour) küldötték, ami azokat már akkor a nemzetközi jog védelme alá helyezte s mentesité minden vizsgálattól.[4] Ily küldemények elszállítása volt a legfőbb feladata a svéd postának. De Briant postamesterkapitány szerint, «neki nincs más rendelete, mint hogy elküldje a királyi kancellária leveleit és azokat, melyek a kancellária borítékában foglaltatnak.» [5]

Idegen posta magyar területen, egész multunkban egyedülálló jelenség. De más szokatlan sajátsága is volt a magyarországi svéd postának. A brassai postaszállítmány ugyanis, melyet gyorsan (en hâte) továbbítottak, mindig sokkal nagyobb volt, mint a Benderből érkező.[6] Ez aránytalanságot a király jelenléte Benderben magyarázza, aki, a vele együtt levő főméltóságokkal, sokkal több levelet kapott, mint amennyi választ írt azokra. Akárhányan meg' nem is felelhettek tetszésük szerint hazulról érkezett leveleikre. Mert a királynak nagyon kedve ellenére volt, hogy környezete értesítse a benderi állapotokról az otthonvalókat.[7] Egyeseket el is tiltott a levelezéstől. Hyltén svéd tanácsosnak el kellett hagynia a kancelláriát, mert külön fölhatalmazás nélkül

[1] «Kungl. stadgar och andra förordningar angående postväsendet.» V. ö. J. A. *Thurgren:* Stadgar rörande postväsendet i Sverige. Stockh., 1858. *Historisk Tidskrift.* 1914. Ö. o. gr. s. 2.

[2] *Fabrice*, p. 227.

[3] Tagebuch des *S. Cristophori.* 1712 dec. 9., 1713 febr. 8. SS. 23., 41.

[4] *Fabrice*, p. 143.

[5] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 480.

[6] *Fabrice*, pp. 142., 143., 144. V. ö. 250., 253.

[7] «Ein Schwedischer Officier, der seinen Abschied bekommen, und sich schon etliche Tage hier aufhält, ist seinem Vorgeben nach, den 15. Aug. von Bender aufgebrochen, erzehlet — dasz Ihre königliche Mayestät alle Correspondentz verbothen hätten, welches gar glaublich zu seyn scheinet.» Mörlin a porosz királyhoz. Bécs, 1711 szept. 23. *Állami titkos levéltár, Berlin.*

küldött tudósításokat Svédországba Benderből.[1] A postaindítás is annyira titokban ment,[2] hogy csak a beavatottak tudtak róla s emberei legtöbbjének már csak emiatt sem igen nyílt alkalma magánlevelei elküldésére.

Árgusszemekkel őrködött a király a benderi postán. Nem adhattak fel ott semmit az ő híre nélkül. De még a többi állomáson sem. Jefferyes angol követ Jassyban hiába hivatkozik az angol-svéd szövetségre : a postamester-kapitányt nem tudja rábirni, hogy fölvegye küldeményét «a király tudtán kívül (utan min aldranådigste konungz wetskap).»[3]

XII. Károly határtalan autokratizmusa természetesen a levéltitok szentségét sem ismerte. Környezetének leveleit, vagy a hozzájuk intézett leveleket akárhányszor minden teketória nélkül sajátkezűleg felbontotta és elolvasta.[4] Nem is volt szüksége külön cabinet noir-ra.

1713 elején, viszonválaszúl a tatár khán és a lengyel nagymarsall közti levelezést közvetítő lengyel kapitány megrohanására (ld. 67., 68. l.) : nagy veszedelem fenyegette a svéd postát. Jassyban ugyanis De Briant, a svéd postamester-kapitány, ki már előbb kurir-szolgálatokat is teljesített,[5] Zülich svéd tábornoknak a lengyelekhez intézett levelét titkon elküldötte. E titkos levelezést (hemelig correspondance) a moldvai hospodár, bosszúból, a lengyelek fellázítására célzó politikai bűnténynek minősítette és a kapitányt őrizet alá helyeztette. De Briantnak első dolga volt, hogy a kályhába vetette a kezelésben lévő leveleket, szalmát szórt reájuk s állandóan égett a tűz, hogy menten lángra lobbanthassák, ha esetleg el akarnák kobozni.[6]

A leveleknek semmi bajuk sem lett. De a moldvai svéd postásokat Oknán és Románban elfogták és megkötözve[7] küldték Jassyba De Brianthoz. A postaközlekedés Brassó és Bender kö-

[1] *Fryxell:* Berättelser ur Svenska historien. 23 dl. III. 27.

[2] «avec un si grand mistère». *Fabrice*, p. 143.

[3] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 480.

[4] *Fryxell:* Gesch., 261., 262.

[5] «es ist ein gewiszer Capitain v. Ihro Mayestät v. Pohlen, nahmens Brian alhier (Sárospatakon) durchgangen.» *M. N. Múzeum kézirattára*, 1709 szept. 10. — «a Svétziai királynak kapitány-ember Priant nevű Curérja». *Ráday Pál* benderi diariuma, 406., 416. l.

[6] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. pp. 500—504.

[7] *Állami levéltár, Drezda.* 1713 febr. 3.

zött, Strahlenberg kapitány tudósítása szerint, 1713 január havában egészen szünetelt.[1] Februárban is csak Wallenstjerna és Roos testőr, kik sürgönyöket vittek Wellingkhez és Meijerfelthez, majd két nap mulva báró Rålamb és Bauman kapitány, mehettek kivételesen a szeraszker basa útlevelével, Benderből a szokott úton Brassóba. De ezek is külön felügyelet alatt. Egy török tiszt kísérte őket az erdélyi határig.[2] A hospodár, Soldan főhadbiztos és Hyltén tanácsos közbevetésére rövid idő mulva nagynehezen engedett ugyan és a postások ismét elfoglalhatták helyeiket, de azért beletelt még két vagy három hónap, míg a Brassó-benderi posta a régi kerékvágásba jutott.[3]

Mivel akkoriban senki sem utazhatott útlevél nélkül, a Brassóba érkező és a török birodalomba igyekező svédek még a benderi basától kapták a fermánt s ezért egyik-másik huzamosabb ideig tartózkodott Brassóban. Így Ranck tábornok, kinek Fabrice 1713 március havában küldte a basa útlevelét Benderből Brassóba,[4] mellyel aztán Dimotikába mehetett.[5]

Dimotikával a király odavitele után alig van valami kapcsolata a svéd postának. Hyltén svéd ügyvivő 1713 nov. 12-én kelt s Dimotikába szánt levelét Tergovistből Brassón át küldi — Benderbe! Mert úgy volt értesülve, hogy a királlyal rossz lábon álló oláh vajda, töröknek öltözött oláhokkal akarja elfogatni a levélvivő svéd kurirt. Éppen ezért azt ajánlja Károlynak, hogy Benderbe szóló leveleit havonként egyszer vagy kétszer *török* futárokkal (Turske expresser) küldje Oláhországon át Brassóba.[6]

A Dimotikától 9 mérföldnyire eső Tatarkőiben tartózkodó Fabrice és báró Görtz közt a bizalmas postaszolgálatot egy Brassóból kiinduló magyar ember végezte. Fabrice 1714 nyarán, a konstantinápolyi tárgyalások miatt, két hétig tartotta magánál a magyar postát, ami húsz aranyába került.[7]

1713-ban Ausztria mindinkább közeledik a törökhöz és távolodik az orosztól. Most már, az egyre erősbödő cár ellenében

[1] 1713 febr. 8.: «seine ordinaire Correspondence nacher Bender gänzlich unterbrochen worden.» Tagebuch des *Simon Christophori*. S. 41.
[2] *Nordberg:* Histoire. III. 69.
[3] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. pp. 505—512.
[4] *Fabrice*, pp. 234., 236.
[5] *De la Motraye*, II. 210.
[6] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. 1. pp. 515., 516.
[7] *Fabrice*, p. 318.

Eugen is mindenkép azon van, hogy minél előbb hazasegítse a svéd királyt. E fordulat magyarázza, hogy a svédek ezentúl kivétel nélkül Bécsnek mennek s onnét a magyarországi postán Benderbe, majd Dimotikába.

A rendőri jegyzékek szerint 1713-ban Bécsen mentek keresztül:

Jan. 22. «HH. Mölzer u. Schulz, Schwedis. Curriers, kommen v. Bender.»

Jan. 29. «H. Eichstät, Schwedis. Obrister; H. Baron Taub, kommen v. Bender.»

Jan. 30. «H. Duwen, Schwedischer Kammer-Herr, kommt v. Bender.»

Apr. 2. «Zween Schwedische Rittmaistere, kommen v. Kronstadt.»

Máj. 3. «H. Meltzer Schwed. Capitain, kommt v. Breslau.»

Júl. 17. «Zwey Schwedische Officierer, kommen v. Breslau.»

Dec. 16. «H. Michael Enneman, ein Schwed, kommt v. Adrianopel.»

Dec. 28. «H. Andreas Rosenstrom, Schw. Currier, k. v. Breslau.» [1]

Ez időtájban a svédeknek a nagy világgal való érintkezésében Bécs mellett *Brassó* a legfontosabb pont. Svéd katonák, különösen tisztek egymást érik a városban, hol szorgalmasan részt vesznek az ág. h. ev. isteni tiszteleteken.[2] A jövő-menők közül 1712 utolsó napjaiban Dückenbusch svéd kapitány ágynak esik Brassóban, fennen hirdetve állhatatosságát az evangelium szerinti igazságban.[3] 1713-ban Brassóban halt meg gróf Portenson svéd tiszt és ugyanott temettetett el a «fekete-templomban.» [4]

[1] *Wienerisches Diarium*, 1713. Nrr. 989., 991., 1009., 1018., 1039., 1083., 1086.

[2] *Schmeizel:* De statu ecclesiæ Lutheranorum in Transsilvania. Jenæ, 1722. p. 69.

[3] 1712 dec. 20.: «Aegre decumbens capitaneus Svecicus Dükkenbusch fiduciam suam in Salvatorem tam firmam esse asserit, ut nullo dolore, vel etiam igne se amoveri putet. Quemadmodum is, cum a pedibus ad cingulum usque ureretur propter religionem, se nihil sentire diceret. Id quod ipse et audivit et vidit in bello Gallico contra Hugonottos tribus milliaribus a Piemont.» *Daniel Fronius:* Diarium. 20. Dec. 1712.

[4] «Hoc anno stirbt in Kronstadt der von Bender hieher gekommene schwedische Offizier Graf Portensohn und wird in die grosze Stadtkirche begraben.» Virorum Coronæ eximiorum etc. *vita*, a. 1713.

Onnét kürtöli világgá, úgy látszik a svéd posta, a hamis jó híreket XII. Károly állapotáról.[1] «1713 március 6-án érkezett Brassóba a portai svéd követ (t. i. Grothusen) felesége nagy kísérettel, magával hozva, sok mindenféle ritkaság mellett, szerecseneket, tevéket, macskamajmokat (Meer-Affen), meg szép török lovakat.»[2] S kevés idő mulva ugyancsak Brassóban rendeli el Ehrenskjöld alezredes, hogy ezentúl a Brassó-bécsi vonalon minden levél v. Rad Kristóf és v. Hässlein Bertalan császári udvari titkos ötvösök kezén menjen át, kik a költségekről gondoskodnak.[3]

Majd Koskull svéd alezredes megy Brassóba, hogy fegyvert és az ottani híres posztókallókból ruhának valót szerezzen Szaniszló király testőrei és draganyosai részére.[4]

Brassónak abban az időben egyik legfőbb iparága a cigájagyapjúmosás és a posztógyártás, kézi osztovátákon. Az Erdélyt ellepett császári hadsereget is részben brassai posztóval ruházták. 1713-ban a bécsi haditanács hajlandó volt az erdélyi főhadparancsnokság területén elhelyezett császári sereg minden fölszerelését Erdélyben készíttetni. Ezt azonban Stainville nagyon ellenezte. Az ő felhívására adta Jörger zu Tollet csapatparancsnok azt a véleményt, hogy az erdélyi posztó «drága és rossz» ; mire az erdélyi kancellária 1714-ben úgy válaszolt, hogy két éven át a Pálffy-gyalogok formaruhája tisztára «ex panno Transsylvanico» készült s igen meg voltak vele elégedve.[5]

1714-ben a király hazakészülődése miatt a brassai és a bécsi vonalon még nagyobb a forgalom, mint az előző évben. A bécsi jegyzék szerint 1714 őszéig a következő svédek érkeztek oda :

Jan. 3. «H. Otto Fridrich v. Grund, ein Schwed. Officier, kommt v. Adrianopel.»

Febr. 12. «Ein Schwed. Hauptmann, kommt aus Pommern.»

[1] *Copia* eines Schreibens von einer glaubwürdigen Person aus Cronstadt, den 21. Febr. 1713. den guten Zustand I. Kgl. Majestät zu Schweden und dero Trouppen betreffend. 4-r. (A kopenhágai kir. könyvtárban.)

[2] Tagebuch des *Simon Christophori*. S. 52.

[3] Axel Sparre XII. Károlyhoz. Bender, 1713. márc. 31. *Historisk Tidskrift*. 1900. s. 77.

[4] *Nordberg:* Histoire. III. 105. V. ö. III. 76.

[5] *Erdélyi udvari kancelláriai levéltár*. 1713 okt. 9., nov. 29., nov. 30., 1714 : aug. 20.

Febr. 17. «H. v. Menzer, kgl. Schwed. Obrister, kommt v. Cronstadt, aus Sibenbürgen.»

Ápr. 27. «H. Dielke, Schwedischer Offizier, k. aus Pommern.»

Jun. 6. «2 Schwedische Officiers, kommen v. Bender.»

Jun. 18. «H. Rosz, Schwedisch. Obrist-Lieutenant, kommt v. Bender.»

Jun. 22. «Ein Schwedischer Currier, kommt aus Hungarn.»

Jun. 23. «Ein Schwedischer Officier, k. aus der Türkey.»

Jul. 10. «H. v. Rechel, Schwed. Obrist-Lieutenant, k. v. Breslau.»

Jul. 20. «H. Spaar u. H. Welling,[1] Schwed. Cavaliers, kommen v. Breslau.»

Aug. 12. «H. v. Reichel, Schwed. Obrist, kommt v. Breslau.»[2]

Aug. 12. «H. Baron v. Löwen, Schwed. General-Adjutant, k. v. Stralsund.»

Szept. 23. «H. Molk, Schwed. Capitain, k. aus Dännemark.»

Szept. 27. «H. Obrist-Lieutenant Groll u. H. Baron v. Löwen, General-Adjutant von Schwedischen, kommen aus Türkey v. Timotica.»

Okt. 26. «H. Dybiz, Schwed. Capitain, kommt gestern v. Zwey-Brück.»[3]

Ez évben még 30 svéd főméltóság és tiszt ment keresztül Bécsen, kikről hátrább lesz szó.

1714 jan. 1-én Brassóba, mint a Dimotikában tartózkodó király és a Benderben lévő svéd csapatok között, a nyugateurópai postahálózat végén fekvő központi helyre, bizonyosan határozott misszióval telepedik le egy Zöge nevű svéd tábornok, aki onnét csak nov. 10-én távozott,[4] csatlakozva XII. Károly hazamenő svéd csapataihoz. Zöge 1713 február havában még mint ezredes

[1] Br. Sparre Erik és gr. Wellingk Móric. 1714-ki bécsi tárgyalásukat Eugennal ld. *F. F. Carlson:* Om fredsunderhandlingarne, åren 1709—1718. Stockholm, 1857. ss. 71., 72.

[2] Alkalmasint azonos a júl. 10-én érkezett «Rechel» alezredessel. Boroszlóból jött úgy Rechel (?), mint Reichel, s mindkettő «logiert im Wilden Mann.»

[3] *Wienerisches Diarium*, 1714. Nrr. 1088., 1099., 1101., 1120., 1132., 1135., 1136., 1137., 1141., 1144., 1151., 1163., 1164., 1173.

[4] «Den 1. Jan. kompt bei uns zu logieren Herr General-Major Bengk Fabian v. Zöge. — Den 10. Nov. reist v. Cronstadt (General) Major Zögen, Ihrer kgl. Majestät v. Schweden gewesener General-Wacht-Meister.» *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 162.

neveztetett ki a Benderben fekvő lovasság és a draganyosok felügyelőjévé ; novemberben lépett elő tábornokká.[1]

A szó szoros értelmében sereghajtónak, legeslegutolsónak maradt Brassóban a svéd posta főnöke, Strahlenberg Péter kapitány. Csak 1714 nov. 14-én hagyta oda Brassó városát.[2] Ő a Barcaságon átvonuló legutolsó svéd csapatnak is kétségkívül a málhavonatához csatlakozott a brassai svéd posta lovaival és kordéival egyetemben. Ezzel a magyarországi «svéd posta», nem lévén rá többé szükség, végleg megszűnt.

Haza fog menni a király, még pedig Magyarországon keresztül.

Dimotikában a király helyzete hovatovább tarthatatlanná vált. 150 főnyi kíséretéből a dühöngő pestisben huszonketten haltak meg.[3] Maga a király állandóan beteges ; néha hetekig őrzi az ágyat. Úszik az adósságban, készpénze semmi,[4] s a porta tainja semmi más, csak egy-egy adag kenyér, bor, hús, rizskása stb. Egy párizsi kereskedőnek a bárói címért fizetett réztallérjai és Cook bankár uzsorás váltókölcsönei nélkül a királyi asztal szerény költségeit sem tudták volna fedezni ; amit a király halálos ellenségei, a dánok, egy év mulva nagy csúfondárosan kürtöltek világgá.[5]

Svédország is felbomlófélben. A 14 éves szakadatlan háború okozta közelégedetlenség már a «*trónfosztást*» kezdi emlegetni,[6] úgy hogy a senatus tanácsosnak látta Ulrika Eleonora hercegnővel országgyűlést hivatni össze.[7]

[1] *Nordberg:* Histoire. III. 53., 67.

[2] *Quellen* zur Gesch. der St. Brassó. VI. 162.

[3] *Fabrice*, 1713 okt. 6. p. 279. — *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII. p. 109.

[4] «l'argent est une chose si rare ici, qu'on en a presque entierement perdu l'usage, et qu'on ne sait presque plus, si les espèces sont rondes ou quarrées.» *Fabrice* Görtzhöz, 1714 márc. 28. p. 299. — *Westrin:* Anteckningar om Karl XII : s orientaliska kreditorer, s. 14.

[5] *Aufgedeckte Schande* der unsinnigen Schwedischen Proceduren. Kopenhagen, 1715. S. 24. (gyűjteményemben.)

[6] *Malmström:* Handlingar rörande Sveriges Historia, u. å. 1713—1720. . 16.

[7] V. ö. Brefväxling mellan konung Carl XII. och rådet, 1713/14. *Historiska Handlingar*, 1892. XI. 2. — XIV.

Az országgyűlés a züllött belállapotok megszüntetése végett báró Liewen Henrik vezérőrnagyot küldte Dimotikába, hogy hazatérésre bírja a királyt. Az igen eszes és tiszta jellemű tábornokot az emberekkel való bánni tudása mindenekfölött képesítette a nehéz feladatra. A svéd karácson estén, 1713-ban utazott el Stockholmból s csak 1714 márciusában érkezett Dimotikába.

A tábornok négyszemközt tárgyalt a királlyal. Feltárhatta előtte, hogy egyedül személyes jelenléte mentheti még meg a koronát és az országot a megsemmisüléstől. A király egész környezete segédkezett Liewennek.[1] Fabrice felmutatta a vele cimboráló Görtz levelét, mely valószínűnek mondta, hogy ha a király nem tér vissza, az agyonnyomorgatott Svédországban lázadás tör ki. A levélnek ezt a részét háromszor olvastatta fel a király Fabriceszal. Odahaza az országgyűlésen alig tudják a király emberei elfojtani a regenssség kimondását[2] s csak vaklármának bizonyult, hogy Dimotikában megismétlődött volna a kalabalik.[3] Újabb küzdelem fölvétele még azt jelentette volna, hogy a király számít a politikában s azért akarják megtörni az erejét. De a szultán tényleg semmibe se veszi többé a királyt, kinek éreznie kellett, hogy immár a legnagyobb veszedelem, a politikai teljes elértéktelenedés fenyegeti otthon és külföldön egyaránt.

Ily helyzet mérlegelése érlelte volna meg XII. Károlyban azt az elhatározást, hogy most már csakugyan hazatér. Ezt vallja az egész egyetemes történelem s szó sincs róla, hogy ez is egyik oka volt a király útrakelésének. De csak az egyik.

Menten felötlik az a kérdés, hogy miért nem ment haza már előbb, mikor már régóta tudta, mi folyik odahaza? Nagyon érthető, hogy a lengyel utat erőszakolta mindaddig, míg Benderben tanyázott és amíg el nem ejtette Leszczyński lengyel királyságát. Dimotikában azonban nincs előtte többé lengyel politicum. Csak az, hogy miként szabaduljon minél előbb! Mégsem mozdult ; — mert nem mozdulhatott.

Olyan akadály állott útjában, amit eddig soha senki nem vett figyelembe.

Magyarországon 1709-től 1711-ig állandóan dühöng a pestis.

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. ápr. 14.

[2] *F. F. Carlson:* Om fredsunderhandlingarne, åren 1709—18. ss. 58—59.

[3] *Malmström:* Handlingar, s. 26.

Akkor egy kevés ideig lappang ; de már 1712 őszén újra kitör Nyitra- és Pozsonymegyében,[1] sőt Ausztriába is átcsap, Brucknál.

Így adja ki a császári kormány 1712 nov. 25-én, majd kibővítve 1713-ban is, szigorú rendeletét, mely aztán érvényben volt a pestis megszűnéséig, 1714 február végéig. «Örökös királyságunknak, Magyarországnak — mondja a pátens — megtiltjuk, hogy ezen alsóausztriai főhercegséggel közlekedjék és a két országot teljes zárlat alá vetjük.» Magyarországból különösen, senkit, bárki legyen, nem szabad beereszteni Ausztriába (niemanden mehr aus Hungarn, er möge auch seyn wer oder woher wolle, herein zu lassen). Hogy ez végrehajtható legyen, minden mellékutat elzártak, árkokkal, cölöpökkel használhatatlanná tettek. A főútvonalakon pedig, egy, két, sőt hat mérföldnyire az osztrák határtól, t. i. Somorján, Lébeny-Szt.-Miklóson, Magyar-Óvárt, Sopronban és Szent-Gotthárdon vesztegzárakat állítottak föl.

Így az egész forgalom egyszerre megszűnt. A posta is nagy elővigyázattal füstölte és mártogatta ecetbe a leveleket. Csak két fővonalon járt : Pozsonyból Vimpácon át, a Lajta túlsó partján szemközt fekvő Wampersdorfig. Akit beeresztettek a quarantainebe s kiállotta a megfigyelésre szánt időt, az is csak saját személyére kapott egy, vagy legföljebb két napra szóló útlevelet.[2]

A pestis pedig nem állt meg a Lajtánál ; Bécset is ellepte, ahol már 1712 decemberében 47-en betegedtek meg benne s 17-en haltak meg. 1713 januárjától 1714 februárig Bécsben annyira dühöng a pestis, hogy az alig 130,000 lélekből álló városban közel 9000-en haltak meg benne.[3]

Erről a nagy pusztulásról pedig XII. Károlyt több ízben pontosan értesítette bécsi ügyvivője. És mivel a király igen fontosnak tartotta, hogy ellenfelei rémületére villámgyorsan teremjen ott hazájában : *nem tehette ki magát annak, hogy útközben feltartóztassák.* Ezért még Ruszcsukból is, 1714 okt. 1-sején, mikor már szabad volt az út, szokott bizalmatlankodásával «a leggyorsabban»

[1] *Nyitramegye levéltára.* 1712 nov. 12.

[2] *Linzbauer:* Codex sanitario-medicinalis Hungariæ. I. 413—449.

[3] 8862-en. *Bensa:* Historica relatio pestis anni hujus sæculi XII., XIII. et XIV. Austriam infectantis. Viennæ, 1717. p. 247. — 8644-en. *Fuhrmann:* Alt- und Neues Wien. Wienn, 1739. II. 1344. — 18,772-en. *Ritter György János* sopronyi polgár krónikája (580. l.) szerint. Itt az ezresek előtt az *egyes*, bizonyosan sajtóhiba.

kért választ Stjernhöktől «vajjon nincs-e valahol Magyarországon vagy az osztrák tartományokban vesztegzár?»[1]

A király, aki nem egyedül van, hanem ha mozdul, seregével megy : mindaddig oda volt kötve Törökországhoz, míg embereivel együtt nem mehetett. A pestis pedig ezt feltétlenül lehetetlenné tette. De amint biztos hírt vett róla, hogy a pestis Magyarországon és Alsó-Ausztriában teljesen megszűnt :[2] azonnal hozzálátott mihamarábbi elutazása előkészítéséhez. Bizonyos, hogy már 1714 június első napjaiban, adósságai utólagos kifizetésének igérete mellett, fermánt vagyis útlevelet kért a portától, mely őt felhatalmazza a török terület elhagyására és «a keresztyének» földjére menetelre. Erről gróf Colier Jakab, Hollandia konstantinápolyi meghatalmazott minisztere értesült legelőbb.[3] Az épen akkor, hadi és követségi titkárból ujonnan előléptetett császári rezidens, Fleischmann Anzelm Ferenc, székfoglalása szertartásos előkészületeibe merülve,[4] csak 19 nap múlva tudta meg a nagy újságot![5]

Még ennél is később érkezett Bécsbe báró Löffelholz pétervároadi császári parancsnok híradása a fermánkérésről, amit az Coliertől és az akkor Pétervároadon időző Hyltén svéd tanácsostól tudott meg.[6] Valószínű lévén, hogy a király a császári örökös királyságok és országokon keresztül szándékozik jönni : Löffelholz sürgősen kért magatartására vonatkozó utasítást a haditanácstól, mert «könnyen megeshetik, hogy a király, kíséretével, váratlanúl meglepi.»[7]

Löffelholz aggodalma korai volt. Mert a porta a «keresztyén országokba» menetel megjelölésével nem érte be, hanem az útirány pontos meghatározását követelte.[8] A porta csak az «ausztriai tartományokba» volt hajlandó kiállítani a fermánt, s azt is csak abban

[1] «om nu för tijden på något ställe hålles quarantaine antingeni Ungern eller ock i Österrijkiske länderne?» *Konung Karl XII:s* egenhändiga bref, s. 404.

[2] Stájerországban még 1715-ben is dühöng. *Steiermärkische Geschichtsblätter.* 1885. S. 192.

[3] Jelentése Konstantinápolyból a holland főminiszterhez (pensionnaire), 1714 jún. 26. *Állami levéltár, Hága.* Register der secrete brieven.

[4] *Europäische Fama.* 1714. SS. 454., 736.

[5] Jelentése Konstantinápolyból, 1714. jún. 26. *Udvari levéltár, Bécs.*

[6] *C. Burenstam:* Retour de la Turquie de Charles XII. pp. 2., 3.

[7] Pétervárad, 1714 júl. 5. *Hadi levéltár, Bécs.*

[8] 1714 júl. 16. *Fabrice:* Séjour, p. 317.

az esetben, ha a király a császárnak ebbeli, formaszerint kiállított engedélyét bemutatja, mert a fennforgó körülmények között kerülni akart minden netaláni bonyodalmat Ausztriával.

A már különben is több ízben önként felajánlott engedélyt XII. Károly Ausztria konstantinápolyi követétől, előzetesen, bizonyos fenntartásokkal, könnyű szerrel megkapta.[1] Egyuttal azt is tudatták vele, hogy br. Grothusent, rendkívüli svéd követi minőségben hajlandó a szultán elfogadni.

Grothusen július 29-én a nagyvezér előtt pontos felvilágosítást adott a király tervbevett útjáról. E szerint XII. Károly Dimotikából Bukaresten, Tergovisten és Brassón át veszi útját Erdély és Magyarország felé, amint erről Fleischmannt maga a nagyvezér értesítette.[2]

A porta azonban, a szükséges intézkedések megtétele végett, tudni akarta az indulás napját is. A király dacosan válaszolt. Nemhogy a napot, de még a hetet sem árulja el. ‚Kinek mi gondja rá!?' Tudni akarja a porta, hol találkozik Benderben levő seregével? ‚Ott ahol Nekünk tetszik' — válaszolt a király. «Ezt a porta Nekünk — úgymond — se meg nem tilthatja, se valami mást, — ahelyett amit célszerűnek látunk, — nem szabhat elénk.» De amellett kijelenti, hogy eszeágában sincs Benderbe menni. Az ottvalókkal könnyebben egyesülhet, ha valami útbaeső helyre rendeli őket.

Végül Grothusen, a kölcsönök kieszközlésének nagymestere, megkérdezte a királytól, hogy elfogadhatja-e a nagyvezértől kilátásba helyezett tekintélyes útiköltséget?

E kérdésre a király, kinek egyebe sem volt mint rengeteg adóssága, így felelt: «mondja meg a szultánnak, hogy Országunkban egyátalán nem szokás pénzbeli ajándékot elfogadni, s ennélfogva Reánk nézve nem lenne kellemes, ha Nekünk affélét felajánlanának. Ha tehát Önnek akár nagy akár kis összegben pénzajándékot kínálnának, semmiképp se fogadja el.»[3]

Íme XII. Károly, a maga igaz valóságában. Tetőtől-talpig úr,

[1] Fleischmann levele Konstantinápolyból 1714 júl. 22. *Udvari levéltár, Bécs.* — Müllern udvari kancellár Stjernhökhöz, Demotika, 1714 júl. 13/24. *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] Fleischmann Konstantinápolyból, 1714 aug. 27. *Udvari levéltár, Bécs.*

[3] Dd. Demotika, 7. aug. 1714. *Kon. Karl XII:s* egenh. bref, ss. 399—401.

a kor felfogása szerint, aki évekig eltartatja magát a szultánnal, de az, mint vele egyenrangú, ne merészeljen előtte pénzről beszélni, mert akkor azzal együtt megveti!

Ellenben ugyanakkor megbízza követét, hogy «egyes emberektől szép módjával (med godt maner)» minél hamarább hajtson föl valami pénzt. Ami meg is történt. — nem kevesebb, mint 30 %-nyi kamat előleges levonásával.[1]

Már ekkor a hadi tanács a legmélyebb titoktartás külön kiemelt kötelezettségével megküldte az utasítást a két török határszéli parancsnoknak, Löffelholznak és Stainvillenek egyaránt. Nem lehet ugyan — úgymond — attól tartani, hogy a király, kíséretével együtt, előzetes megkeresés nélkül lépne cs. és k. területre ; ha azonban ez, minden várakozás ellenére, mégis bekövetkeznék : fogadja őt a tábornok minden udvariassággal s tiszteletadással, «örömet lövessen» a tiszteletére, s lássa el mindenütt, ahol megfordul, megillető őrséggel és kísérettel. De aztán udvariasan mentse ki magát, hogy mivel bejelentés nélkül jött, s így az udvartól nem kaphatta meg a szükséges parancsokat : fogadtatásának minden ténye «egyedül és kizárólag a maga belátása szerint történt (blosz und allein von ihme selbsten beschehen seye)». Ha pedig a király, átvonulása dolgában egyenesen egyik vagy másik tábornokhoz fordulna, azonnal jelentsék azt futár által Bécsbe, hogy a szükséges intézkedéseket a haditanács idejében megtehesse.[2]

Az augusztus 13-án Trautsohn lakásán tartott miniszter-tanácson Herberstein indítványozta, hogy a király királyilag fogadtassék, tisztjeit úgy lássák el, mint a császári tiszteket szokták s Budáról láttassanak el ezüstneművel.[3] Született uraknak ezüst asztalkészlet dukált. Régi családok körében most is mondják a parvenükről : «meglátszik, hogy gyerekkorában nem evett ezüstkanállal».

Mivel souverain-fejedelem fogadtatásáról volt szó, — nem tudom ugyan bécsi aktával igazolni — mégis kétségtelennek tartom, hogy az udvar azonnal megtette megfelelő intézkedéseit. Erre vall a francia udvar körében, Fontainebleauban 1714 szept. 12-én följegyzett következő hír : «Bécsből jelentik, hogy a svéd

[1] *Wesirin:* Anteckningar, 18—19.

[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 júl. 14.

[3] «Rex bene et regie tractetur, eius officiales sicuti nostri, — et a Buda providentur mit Silber.» *Udvari levéltár,* Conferenz-Prothocoll.

király végre elutazott Demir-Tocából s Pétervároadon (à Petri-Waradin) várják, hova a császár parancsot küldött a kormányzónak, hogy jól fogadja a svéd Felséget, kinek részére minél jobb ellátása s pompásabb fogadtatása céljából, maga a császár sok ezüst edényt küldött oda. A császár birodalmában egy tábornok fogja kísérni.»[1]

Az ezüstneműt a király fogadtatására, ha végrehajtották a minisztertanács határozatát, Budáról,[2] valószínűleg a várparancsnokságról küldötték Brassóba Stainvillehez.[3]

VI. Károly császár spanyol királyi címe.

A bécsi udvarral megindult tárgyalások nagypolitikai jellegűek s lényegökben négy nagy kérdés körül forogtak. Ezek:

1., VI. Károly császár spanyol királyi titulusának (Rex Catholicus) elismerése XII. Károly részéről. — Nem akarta megtenni, nem is tette meg soha.

2., hogy XII. Károlynak, mint római német szentbirodalmi fejedelemnek (Reichsfürst) följebbvalója (Oberherr) a császár. — Szintén soha el nem ismerte.

3., hogy a svéd király kíséretéből eltávolíttassék minden Rákóczi-párti «rebellis», mert ha ezek bejönnek, Magyarország úgy van hangolva, hogy újra kitör a szabadságharc.

4., hogy a svéd királyt, mint a protestánsok hitvédőjét (defensor fidei), embereivel együtt okvetlen el kell szigetelni az idehaza elnyomott protestánsoktól, főleg a lutheránusoktól.

*

Arnethnek Eugenről írt alapvető munkája, első nagy összefoglalása a kitünő hadvezér és diplomata életének. De a legnagyobb vigyázattal használandó, mint minden irányzatos panegyris. Alapjában véve, az Eugenre és a császári házra vonatkozó rengeteg

[1] Journal du marquis de *Dangeau*. XV. 241.

[2] «Parentur necessaria pro sumptibus regis et in specie Buda.» *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 aug. 13.

[3] Journal du m. de *Dangeau*. XV. 241.

tudatos elhallgatás és szépítgetés miatt, — történetellenes mű, amire iskolás példa lehet a XII. Károly és Eugen közti viszony tárgyalása.

XII. Károly szertelenségeiről szólva, elmondja Arneth, hogy az ő «meggondolatlan, sőt eszeveszett hadvezetése mennyire ellenkezett Eugen szellemével.» Ez igaz ; de aztán így folytatja : «Hogy Eugen a háborútól nem idegenkedett, hanem örömest viselte azt, természetes volt, mert az szolgált neki lépcsőül a dicsőséghez és nagysághoz. Az azonban, hogy XII. Károly a háborút pusztán a háborúért szerette,[1] az izgalmak és vakmerőségek kedvéért : Eugennek igazi emberies felfogása előtt, minden tekintetben irtózat tárgya volt (ein Gräuel).»

«Annálinkább felháborította a király bizakodó föllépése Németországban s tiszteletlen magaviselete a császár irányában. Eugen herceg már 1708-ban — annyira fel van ingerelve a svéd király ellen, amennyire csak lehet.»[2]

Milyen kicsinyes, személyi torzsalkodásra alapított megítélése ez, egy valóban nagypolitikai helyzetnek.

1708-ban — amely évről Arneth beszél — az Ausztriai-ház legnagyobb vállalata a spanyol trón megszerzésének kísérlete volt, Károly főherceg, a későbbi VI. Károly számára. S hogy ez megbukott, abban jelentékeny része volt XII. Károlynak. «Az ausztriai fegyverek szerencsétlensége — mondja egy igazi történetíró, Coxe — a touloni támadás kudarca és a szövetségesek tétlensége Németalföldön — mindezen végzetes események nem kevésbbé származtak az egyetértés hiányából, mint azon aggodalomból, mely a nagy szövetség minden egyes tagjában élt XII. Károly magatartása miatt.»[3]

Ez már, mint a király céltudatos semlegességének kihatása, nem is szólva az altranstädti békéről, azt hisszük komolyabb magyarázata Eugen «irtózatának», mint XII. Károly Don Quichotteade-jai. Főkép ha meggondoljuk, hogy a császár, főminisztere Eugen útján, már 1706-ban kénytelen volt XII. Károly akaratához alkalmazkodva Leszczyński Szaniszlót lengyel királyúl elismerni; minek fejében viszont, a konok svéd király semmiképp sem volt

[1] Ez álláspont léhaságát igen meggyőzően mutatja ki *Hjärne* Harald. *Internationale Monatschrift* für Wissenschaft, Kunst u. Technik. 1918. S. 739.

[2] *Arneth:* Prinz Eugen v. Savoyen, II. 376. 377.

[3] *Coxe:* History of the House of Austria. Chap. LXXV. a. 1708.

rábírható, hogy a császár testvérét, Károlyt, elismerje Spanyolország királyául.[1]

1714-ben is a spanyol cím kérdése volt előtérben. VI. Károly mindennél többre becsülte azt, hogy ő *Rex Catholicus*, vagyis spanyol király,[2] s az üressé vált címről nem is mondott le soha. Ép úgy, mint ahogy XII. Károly meg soha, semmi szín alatt nem ismerte őt el spanyol királynak. Miután a spanyol örökösödés kérdésében XIV. Lajos mellé állott: adott szavától legalább is mindaddig lekötve érezte magát, míg a spanyol örökösödési háborút befejező békekötés esetleg ki nem mondja, hogy VI. Károly megtarthatja a spanyol királyi címet.[3] Addig azonban ezt épen most volt legkevésbbé hajlandó megcselekedni, mikor, ha másból nem, a neki tett ajánlatokból jól láthatta, mennyire érdekében áll a császárnak, hogy minél előbb otthon legyen.

Az ajánlatok mögött pedig ott látjuk ugyanazt a Szavojai Eugent, a korlátlan cabinet-politika nagymesterét, aki előtt még 1708-ban ugyanazon XII. Károly «irtózat tárgya» volt. Ő volt az, akinek végre-valahára sikerült kimozdítani a királyt Dimotikából.

1714 szept. 6-án este Szavojai Eugen a legbizalmasabban tárgyal, a svájci Badenben, XIV. Lajos meghatalmazott miniszterével Villars tábornaggyal, kivel még kilenc hónappal azelőtt fegyveresen mérkőzött. E három-órás nagykövetkezményű beszélgetés közben, szó került az északi háborúra, melyről Eugen kijelenti, hogy a császár melegen óhajtana e tekintetben a királlyal karöltve járni el (de concert avec le roi)!

Aztán azt mondta Villarsnak Szavojai Eugen, «hogy feltehetőleg már útban van államai felé *a svéd király, kinek hazatérését ő vitte keresztül* (qu'il avoit pratiqué le retour du roi de Suède).»[4]

Mert Anna angol királynő váratlan halálával (1714 aug. 11.) és I. György hannoveri választófejedelemnek az angol trónra jutásával, egyszerre úgy fordult a világ sora, hogy Svédország

[1] *Landau:* Gesch. Kaiser Karls VI. als König v. Spanien. Stuttgart, 1889. S. 462.

[2] «L'Empereur donneroit de tout son cœur l'Empire, l'archiduché d'Autriche, les Royaumes de Boheme et de Hongrie pour etre Roy d'Espagne ayant toujours fort reveur et d'une fierté surprenante.» *Hadi levéltár, Bécs,* 1713 szept. 12.

[3] *F. F. Carlson:* Om Fredsunderhandlingarne åren 1709—18. Stockholm, 1857. s. 72.

[4] Mémoires du Maréchal *de Villars.* Paris, 1891. IV. 37.

németországi birtokainak Poroszország és Hannover közt tervezett felosztása: szoros érdekegységet teremtett az eddig egymással tusakodó Franciaország és Ausztria között. A két udvar menten közeledett is egymáshoz, s előre volt látható, hogy a császári udvar, ha titkon is, de nem kevésbbé fogja előmozdítani XII. Károly ügyét, mint ahogy Franciaország nyíltan cselekedte.

A két udvarnak hathatósan kezére járt a kor egyik legkörmönfontabb diplomatája báró Görtz holsteini minister, kit diplomatiai okiratok ellopatása miatt ekkor tiltott ki az állam területéről a pulykamérgű porosz király. Görtz, miután mesterileg megírt röpiratokban csurdén állította közszemlére «a becsületes világ elé (der ehrbahren Welt)» a porosz politikát, 1714 július 22-én sietve ment Bécsbe, egyrészt hogy előkészítse XII. Károly hazautazását, másrészt hogy a császári udvart bujtogassa Poroszország ellen.[1] S kétségkívül ő volt az, aki tudatta a vele sűrű levelezésben, Nordenflycht szerint «cimboraságban» álló Fabrice útján XII. Károllyal, hogy a porosz király ravasz fortéllyal el akarja foglalni Stettint.[2]

A dátumok, a helyzet és a szereplők egybevetése alapján teljes biztossággal állapíthatjuk meg, hogy Görtz nyerte meg személyesen Szavojai Eugent XII. Károly ügyének. Őt bízta meg XII. Károly azzal, hogy hazaérkezésére előteremtse a megindítandó háború eszközeit, miket az előzmények után Eugen bízvást tarthatott Porosz- és Oroszország ellen irányulónak. Eugen aztán kezébe véve az ügyet, a király magatartására, a közös érdek feltűntetésével, irányítólag tudott hatni. Eugennek ebben is, mint általában a magyarországi és keleti ügyekben Öttl titkos tanácsos volt a jobb keze. Öttlnek kedvenc leánya, kiről azt olvassuk, hogy «feltétlenül rendelkezett apjával», Fleischmann konstantinápolyi követnek volt a felesége,[3] s így Eugen bizalmasa, kedves veje útján végezhette a kényes ügy nyélbeütését.

A konstantinápolyi császári követ ez időben szavahihető forrásból tudja, s ez alapon értesíti a császári udvart, hogy «a svéd tanácsosok minden erejökkel rajta vannak, hogy a királyt rábírják

[1] *Droysen:* Gesch. der preussischen Politik. IV : 2. SS. 94. 95.

[2] «nous avons des avis seurs et réiterés, que le Roi de Prusse tache de s'emparer par ruse de cette ville». *Fabrice*, p. 333.

[3] «Madame de Fleischmann est la fille favorite de Monsieur Öttl et elle en dispose absolument». *Állami titkos levéltár, Berlin.*

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

a császári és *katholikus* Felséghez — tehát a spanyol cím alkalmazásával intézendő udvarias levél megírására. Ezt a levelet a király elutazása után, báró Grothusen svéd követi minőségben vinné a császári udvarhoz.»[1]

Mindeddig épen a spanyol cím miatt XII. Károlynak nem volt követe Bécsben. A követséget az úgynevezett «svéd bizottság» pótolta. 1704 óta ennek titkára, Stjernhök János Károly vitte az összes svéd ügyeket a bécsi udvarnál.

A követküldés XII. Károly részéről, magában véve mintegy hallgatag elismerése lett volna a császár spanyol királyságának. VI. Károlynak hivatalos rövid címében is benne volt az «Empereur» mellett az «et Catholique», — míg «magyar» királyi címe mellőztetett. Ha tehát követet küldenek hozzá, már e ténnyel elismerik elválaszthatatlannak minősített császári és spanyol királyi *kettős* souverainitását. De meg a követküldéssel múlhatatlanul együtt kell vala járnia a követi megbízó-levélnek (creditiva), melyből semmiképen sem hiányozhatott a spanyol titulust is magában foglaló hivatalos rövid cím; mert különben VI. Károly okvetlen visszautasítja.

Erre azonban nem került sor. XII. Károly Stjernhökhöz intézett levelében határozottan nyilatkozott VI. Károly spanyol igényei ellen. Elégtétellel vette hírül — úgymond — mily nagy bizalommal s barátsággal viseltetik irányában a császár, ha ő hasonló hajlandóságot tanusít, s ezt kinyilvánítja. Ő készséggel viszonozza a jó indulatot. Nem irigyli a spanyol monarchiát VI. Károlytól, sőt megelégedetten vette tudomásúl, hogy annak egyes részeit meghódította a császár. De amíg tényleg nem foglalta el az említett monarchiát, a spanyol királyi cím megtagadása nem szolgálhat akadályul két monarcha igaz és állandó barátságának. Ő ennek a fenntartására mindent megtesz; de épen a spanyol cím miatt nem keresheti föl a császárt személyesen levelével.[2]

Szeptember 14-én gróf Herberstein, a haditanács helyettes elnöke kérette magához Stjernhököt, s fogadta azt Öttl, a magyar ügyek titkos referendariusa és a minisztertanács rendes jegyzője jelenlétében. Herberstein tudtúl adta a svéd ügyvivőnek, hogy a

[1] Fleischmann jelentése Konstantinápolyból, 1714 aug. 27. *Udvari levéltár, Bécs.*

[2] Stjernhök németre fordított levelének másolata Szavojai Eugenhez. 1714 szept. *Udvari levéltár, Bécs.*

császár «kedves és szívesen látott vendégéül fogadja a királyt.» *Elvárja* azonban, hogy futár által *közvetlenül* értesítse őt az út irányáról, amelyet választott.[1] Ugyanily értelemben adott utasítást a hadi tanács Fleischmann portai követnek.[2] Ez megint a spanyol cím miatt történt, miután a király közvetlen üzenetet, legalább is a rövid vagy kis-cím alkalmazása nélkül, nem küldhet a király a császárhoz.

Ugyanekkor, a bécsi udvarral szoros kapcsolatban álló körökben azt a hírt terjesztik, hogy a császár nevében talán Eugen fogja a királyt személyesen üdvözölni, vagy épen maga a császár, egy ez alkalomra rendezendő vadászat köpenye alatt fog beszélni vele.[3]

Eugen szept. 23-án felszólította Stjernhököt, hogy a király küldje már követét Bécsbe, aki az ő nevében formaszerinti felhatalmazást kérjen a szabad átmenetelre. Nagyon csodálkozott azon, hogy ez még mindig nem történt meg. Mindaddig míg a svéd követ meg nem érkezik Bécsbe, vagy helyettesítésére Stjernhök nem kap fölhatalmazást, a császár megbizottja Welczek altábornagy nem mehet a király elé, hogy üdvözölje és elkísérje.

Stjernhök azzal mentegette a királyt, hogy a követküldést akkorára halasztotta, mikor Grothusen visszatér Konstantinápolyból. Egyébként igen melegen biztosította a herceget róla, hogy a király nagy jóindulattal viseltetik a császár irányában.[4]

Már ekkor két svéd tiszt, mint futár, útban volt a király szept. 9-én megírt levelével Bécs felé. Tizennegyedikén indultak Dimotikából s 25-én vagy 26-án érkeztek Stjernhökhöz Bécsbe.

Stjernhök szept. 29-én fölkereste Eugent. Tudatta vele, hogy a király csekély kísérettel, incognito, postán megy Pomerániába ; kéri, hogy senkit se küldjenek üdvözletére vagy kíséretéül. Útjáról hivatalosan nem fogja értesíteni az udvart ; de nem rossz szándékból, hanem «*egyedül a spanyol királyi cím miatt* (bloss wegen des Spanischen Titulsz)». Amiben tehát nem enged!

Eugen így válaszolt : «nem tudom megérteni, hogy minden legcsekélyebb formaszerinti hivatalos értesítés nélkül miként jö-

[1] Stjernhök XII. Károlyhoz. «Wien, 5/15. sept. (præs. Demotica).» *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 szept. 16.

[3] «das ist eine Sage der Leute, aber keine Philosophische Gewiszheit.» *Europäische Fama.* 1714. SS. 454. 455.

[4] Stjernhök levele XII. Károlyhoz. «Wien, 14/25. sept. 1714. præs. Drenowitza 29. sept.» *Állami levéltár, Stockholm.*

hetne Ő Felsége országaiba a király? — hozzá még, tudvalevő, hogy a Lengyelországgal, Moldvával és Oláhországgal határos *Magyarország nyilt ország s tele van zsivánnyal*, ami miatt nincs rá lehetőség, hogy feleljünk a király biztonságáról.»[1]

Nyolc évi háború után, nem Magyarország specialitása, ha megtelik zsivánnyal. Ez minden nagyobb háború természetes következménye. S e törvényszerű jelenség, épen a XII. Károly által használandó útvonalon csakugyan konstatálható. Szebenben épen ekkor egy «Stan Baltesch» nevű veszténvi oláhot végeztek ki többrendbeli rablás miatt. A kínpadon nem kevesebb mint hatvanegy társára vallott, kik egy szász-ember kivételével valamennyien oláhok voltak. Egyetlen nyomozó okiratban számos, fosztogatásból élő szökött jobbágy, bocskoros nemes és császári katonán, köztük egy hadnagyon kívül, aki a rác csapatok közt szolgált: név szerint felsorolt huszonkét útonálló zsivány és hegyi tolvaj fordúl elő. Ezek Szász-Örményestől (Küküllőmegye) és Kövesdtől (Felső-Fehérmegye), Veszténvig (Szebenmegye), Brassóig, Páváig (Háromszék) és a moldvai havasokig veszélyeztettek minden közbiztonságot.[2] Kauermann erdélyi főpostamester szintén 1714-ben így ír a guberniumhoz: «Zilah felé a postamestereknek securitása nincsen: már is elmentek a tolvajok miá; szükséges azért provideálni a Nemes Vármegyének, hogy Felséges Urunk szolgálattyának promoveálására, károk és veszedelmek nélkül statiójokba megmaradhassanak.»[3]

Bécsben egyébként a diadalában tobzódó császári párt, élén Pálffy Jánossal, nem átallotta ugyanekkor «zsiványoknak» kinevezni a felvidéki kuruc mozgalom vezetőit, Czelder Orbánt és Pongrácz Jánost, Rákóczi egykori vezéreit, kiknek mint «zsiványoknak» kézrekerítésére hívta föl a magyar vármegyéket.[4]

Eugen fenti nyilatkozata és Pálffy magatartása után, nem csoda ha Magyarország állandóan mint zsiványtanya szerepel. Így emlékezik róla úgy a Stainvillenak, mint a Welczeknek adott utasítás.[5] Ami egyébként, ha színigazság, XII. Károlyt akkor sem

[1] Prot. Conferentiæ de 30. Sept. 1714. *Udvari levéltár, Bécs.*

[2] Szeben, 1713. dec. 16. *Csíkmegye levéltára.* — Szeben, 1714. jan. 3. *Brassómegye és város levéltára.*

[3] *Erdélyi főkormányszéki levéltár*, 1714. Nr. 166.

[4] *Szabolcsmegye levéltára*, 1714 jan. 11.

[5] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 okt. 2. — *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 okt. 22.

riasztotta volna vissza föltett szándékától. ‚Veszedelmes Magyarországon át utazni?' — ha ezt meghallja, bizonyosan így felel rá: ‚hát akkor épen Magyarországon át fogok menni!' Aminthogy ultimátuma is elhárított minden aggodalmat. «Sem a Magunk, sem Kíséretünk részére nincs szükség egyéb biztonságra, mint amit átalában minden utazó szokott élvezni, amiért is nem kívánjuk a császártól, hogy az említett biztonság megszerzése végett, további óvóintézkedések megtételével terhelje magát.»[1]

Eugen most, az ügy fontosságához képest azonnal összehívta a maga lakására a «titkos conferentiát», vagyis az akkori államtanácsot. Ezt azonban csak a forma kedvéért tette; mert ott úgyis csak az történt, amit ő akart. A beavatottak igen jól tudták, hogy a pártcsoportokra szakadt bécsi udvarban Eugen főereje épen az államtanácsban van, melyet a maga teremtményeiből szedett össze és a császárral szemben, ki mindig legalább is idegenkedett tőle, főként annak a segélyével tudta magát fenntartani.[2]

Eugen a minisztertanács egyetlen tárgyául a császár spanyol királyi címének (Rex Catholicus) dolgát tűzte ki.[3] A szept. 30-án megtartott titkos értekezleten, a miniszterek szokás szerint egymásután adták elő indokolt «votumukat.»

Herceg Trautsohn Lipót, főudvarmester és miniszter, Eugen legbensőbb híve, azt mondta, hogy a spanyol cím megadását XII. Károlytól erélyesebben kell követelni, mint bárki mástól (contra Regem Sueciæ magis, quam contra quemcunque alium). Az ő makacsságával hasonló makacsságot kell szembeállítani. Semmi helye engedmények megadásának, s nem szabad félelmet mutatni. Ha aztán a király incognito akar útazni, — megteheti. De meg kell neki tiltani, hogy Szilézián keresztül menjen.

Mindkét indítvány Eugen akaratát tolmácsolta, s az érte-

[1] *Konung Karl XII:* s egenh. bref, ss. 402. 403.

[2] «la Cour de Wienne consistoit de quatre principales fractions . . .; la principale etoit celle du Prince Eugene soutenue par le Prince de Trautson, les Comtes Thomas de Starenberg et de Zinzendorff chancelier de la Cour; cette partie ayant entre ses mains les conferences secrettes etoit maitresse des affaires comme la plus habile; elle etoit soufferte par cette raison mais pas aimée de l'Empereur.» *Állami titkos levéltár, Berlin*, dd. 1719. f. 91.

[3] «Materia: Die vom Schwedischen Secretari Störnhök für den König in Schweden gethane declaration, nemblich derselbe könne an Kayser wegen des Spanischen Tituls nicht schreiben, noch sein durchreiß förmlich notificiern.» Minutája *az udvari levéltárban, Bécsben.*

kezlet el is fogadta mind a kettőt. A legfontosabb, t. i. a spanyol cím kérdésében a minisztertanács minden egyes tagja fenntartás nélkül csatlakozott Trautsohn herceg véleményéhez.

Báró Seilern János, udvari kancellár és miniszter úgy nyilatkozott, hogy ha XII. Károly incognito utazik, akkor az az ő veszélyére megy. Stjernhök *nem a király parancsából* tette kijelentését; ha tehát a király nem írásban kér engedélyt a szabad átmenetelre, vagy evégett nem küld valakit, aki az *ő nevében* kéri azt: közöltessék Stjernhökkel, hogy legalább ő jelölje meg az útvonalat (itinerarium), melyen Felséges ura haladni akar. Legjobb lenne, ha a király és csapatai részére bizonyos útvonal jelöltetnék ki, melyet követniök kell. A svéd csapatoknak pedig ne legyen szabad sokáig időzni a birodalom országaiban.

Gr. Zinzendorff Fülöp Lajos, udvari kancellár szerint az egész ügyet Stainvillere kell bízni. Annak a feladata tudtára adni a királynak, hogy nem engedik meg, hogy nehány embernyi kísérettel veszedelemnek tegye ki magát.

Gr. Starhemberg Tamás, az udvari kamara elnöke, bevárandónak tartja, míg XII. Károly, útja felől újabb értesítést küld Stjernhökhöz. Meg kell tiltani neki, hogy csapataival akár Erdélyben, akár Sziléziában időzzék. Ha pedig a király a maga kedve szerint kíván utazni s az útvonalat is úgy akarja választani: erről Stainvillenek kell őt lebeszélni, az ezzel járó veszélyek feltárásával. Rábeszéléssel kell reá hatni, nem pedig erőszakkal.

A votumok előadása után az értekezlet elhatározta, hogy nem engednek se a címzés, se az út dolgában.[1]

XII. Károlynak Stjernhökhöz intézett levelét, Eugen véleményét és az értekezleten elhangzott votumokat — a szereplők neveinek elhagyásával — az értekezlet jegyzője, Buol foglalta össze. Az így megszerkesztett okirat pedig a császár elé terjesztetvén, az még aznap reáírta: «*placet in toto. Carl m. pr.*»[2]

A minisztertanács megállapodásainál, melyekből egyetlen pont sem hajtatott végre, hasonlíthatatlanul fontosabbnak tartom Stjernhök értekezését Eugennal, egy nappal előbb, szept. 29-én. Az ügyvivő felolvasta Eugen előtt a király futárok-hozta

[1] «Conclusum: nil immutandum nec de titulatura, nec de itinere.» Eredeti fogalmazványa *az udvari levéltárban, Bécsben.*

[2] Protocollum Conferentiæ de 30. Sept. 1714. Eredeti tisztázata *az udvari levéltárban, Bécsben.*

levelének kivonatát; majd át is adta. Nincs ugyan rá fölhatalmazva, — úgymond — de úgy véli, hogy ezt a maga elhatározásából is megteheti, az lévén a küldetése, hogy a két koronás fő között a jó viszonyt ápolja. Egyúttal megköszönte a császár jóakaratát s azt az engedélyét, hogy a király Erdélyen át térhet haza.

Eugen most, a minisztertanács előtt tett kijelentése szerint azon megjegyzéssel vette át a király levelének kivonatát, hogy azt *egyedül* a császárral fogja közölni.[1]

A király erdélyi és magyarországi útja dolgában nézetem szerint ez a döntő mozzanat. A császár alteregója, Eugen herceg, még a titkos miniszteri tanácsot sem avatja be a két souverain titkába. Így az egész ügy a két autokrata t. i. VI. Károly és XII. Károly személyi ügyévé alakul át! E ténnyel szemben, ismerve az egyéneket s a kor eszméit, minden egyéb másodrendű s minden tárgyalás jelentéktelen.

A császár és Eugen *négyszemközt* döntötték el az ügyet, melyben, mivel a király levelének különösen «a hangján» ütköztek meg, okvetlenül elsőrendű szerepet kellett vinnie a császár és XII. Károly, mint egyebek közt római-német szent birodalmi fejedelem (Reichsfürst) közti viszony elbírálásának is.

Arneth, Eugen álláspontjára helyezkedve, nagy kedvtelléssel emlegeti, hogy XII. Károly, akinek mint birodalmi fejedelemnek a császár «följebbvalója *(Oberherr)*» volt, minő hangra lett volna kötelezve a császár irányában.[2]

Az igaz, hogy a III. Ferdinánd és Krisztina svéd királyné közt megkötött osnabrücki (vesztfáliai) béke szerint a császár által a svéd királyok számára «örökhűbér» gyanánt átengedett németbirodalmi részek t. i. *hercegségek*, *püspökségek* és *városok* fejében (art. X. §. 3.) kikötötte, hogy a svéd korona «*ezen német tartományokra nézve* a császárt hűbérurául ismeri el s ezekre nézve ugyanazon hűségesküt teszi le, mint a többi birodalmi vazallus» (art. X. §. 15.) : de ez a viszony XII. Károly felfogása szerint nem jelentette azt, hogy ő mint svéd *király*, mint *koronás fő*, tehát «tête sacrée» is lemondott vagy lemondhatott volna teljes souverainitásáról s e címen egyenrangúságáról, a császárral szemben.

[1] «welches alles der Prinz *lediglich* Ihrer Kayserl. Majestät vorzutragen übernommen.» *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 szept. 30.

[2] *Prinz Eugen von Savoyen.* II. 378., 379.

Mint «divino jure rex», azt tartotta, hogy souverainitása korlátlan s nem tűr maga fölött más felsőbbséget, mint az Istent, kinek egyedül felelős tetteiért s kinek nevében uralkodik.

Dánia elsőbbséget követelt Svédország és Lengyelország fölött, ősibbsége jogán (en vertu de l'ancienneté), amit a császár is elismert azzal, hogy vetélytársainak elébe tette : követeit, azok előtt, jobbjára ültette.

Svédország azonban mindig vitatta a maga elsőbbségét. Az upsalai érsek már a bázeli zsinaton így végezte beszédét : «Speramus, Reverendissimi Patres, judicabitis, in ordine sedium, nostrum Regnum *primum*, et si non primum, tamen *primo proximum locum* sibi vindicare.»

A vesztfáliai békében is fenntartotta Svédország azt az álláspontját, hogy teljes souverainitása jogcímén legalább is egyenlő (in præcedentia et in prærogativa) még a leghatalmasabb Franciaországgal is. S miután épen ez a béke adta meg a kegyelemdöfést a hűbérrendszernek és a császárság főhatalmának : ettől fogva Nyugateurópa souverain államok conglomeratumává lett, s tényleg ezek mindenikében a központosított fejedelmi főhatalom senkinek alá nem vetett egyedüli úrrá változott át. Már a XVIII. században a belügyekben absolut fejedelmi hatalom, mely korlátlanul rendelkezett az alattvalók (sujets) életéről és vagyonáról : nemzetközi érintkezésekben is, kizárólag személyi és családi szempontok szerint igazodva, fölébe kerekedett minden jognak, s így a csak *választott* császárt, Svédország *örökös* királya, az írott jog elhárításával, semmi tekintetben sem ismerte el följebbvalójának (Oberherr). Hanem továbbra is vitatta a maga elsőbbségét minden keresztyén fejedelem fölött.[1]

Ez a tényállás általában ; de különösen XII. Károlynál, ki amint a maga országát habozás nélkül áldozta fel kényúri hajlamainak (enväldet) : úgy ezeket teljes tekintetnélküliséggel érvényesítette minden külhatalommal szemben. Kora gyermeke volt s azt minden ízében képviselte. Az a kor pedig, Anglia kivételével, a *nemzetközi jogi exlex* időszaka! Azért kellett megbuknia Rákóczi Ferencnek, mert a «törvény» uralmát és kötelező erejét követelte, melyet akkor lábbal tiport minden hatalom.

*

[1] V. ö. «la grandeur, qu'il pretend *devant* les autres Princes chretiens.» *Fabrice:* Sejour, p. 93.

Azalatt a király már meg is indult hazafelé s útközben Ruszcsukban sajátkezűleg megírta ultimátumát a császári udvar számára, természetesen Stjernhöknek címezve.

«Ami — úgymond — a Magunk és Kiséretünk számára a császár országain keresztül való szabad és biztos átvonulás végett a császárhoz intézendő jegyzéket és megkeresést illeti: ezt Mi már Demotikából elküldöttük, természetesen oly formában, aminő a spanyol cím ismeretes akadálya miatt ez idő szerint lehetséges. — Tudtára adhatja az udvarnak, hogy *ha a spanyol cím akadályul nem szolgál*, nem idegenkedünk attól, hogy valakit odaküldjünk. Ha ez az akadály egy vagy más módon elháríttatnék, amennyiben t. i. azt, akit kiküldünk, elfogadnák *a császárhoz szóló megbízólevél (creditiva) nélkül*, de ahelyett vagy nyilt felhatalmazással, vagy pedig akként, hogy udvari kancellárunk valamelyik császári miniszterhez intézett levéllel akkreditálja: hajlandók Vagyunk — amint a császári birodalom határaihoz Érünk — követet küldeni a császári udvarhoz. Ez *minden jelleg (character) nélküli* lehet s akkor nem kell kihallgatást kérnie a császártól.» [1]

«Ha azonban most egyszerre megadnók a császárnak a spanyol címet, amit eddig megtagadtunk tőle, ez *illetlen* cselekmény lenne úgy a Magunk, mint a császár szempontjából. Nem is lehetne másként magyarázni! Mert e lépés azt a látszatot keltené, hogy a császár az ő országain keresztül való Utazásunk véletlenét kizsákmányolva csikarja ki Tőlünk e címet és mintha Mi kényszerítve Lettünk volna ennek megadásával vásárolni meg átvonulási Engedélyünket. A felhozott okoknál fogva tehát, saját Országainkba Érkezésünk előtt, ezt most nem Tehetjük meg.» [2]

«Végül legkegyelmesebb parancsunk önhöz, hogy minden időhaladék nélkül *a császár szavával* (ved Keijsarens parole) szerezzen Számunkra határozott biztosítást, hogy Minket semmiféle ürügy alatt átvonulásunkban semmiképp fel nem tartóztatnak.

[1] Tapasztalata volt benne. A kor diplomatiai szokását világosan feltárja XII. Károly portai küldöttjének, Neugebauernek az esete 1709-ben: «Ebbe (l'inviato svezese) Martino Negebaur (!) l'audienza co' soliti onori, dal Vezir Ali-Bassà; mà gli fù *rifiutata* l'audienza del Gran-Sultano, *non avendo carattere*, nè d'inviato, nè d'ambasciatore». *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII. (ed. Jorga), pp. 46. 47.

[2] A király levelének e fontos részéről, bizonyosan kém útján, egészen pontosan értesült a francia udvar. 1714 nov. 18. Journal du *marquis de Dangeau*. XV. 280.

S ne próbáljanak Minket ezen alkalommal olyan összeköttetésbe hozni, ami Nekünk nem tetszik, — bármi legyen egyébként ezzel a céljuk. Sőt inkább szabadon és akadály nélkül hagyjanak Minket, valamint kiséretünket, észrevétlenül keresztülvonulni a császár örökös királyságain és tartományain. Ami a Magunk személyét illeti, Mi afféle biztosítás kézhez vétele előtt, a császár országain keresztül való utazásunkat nem kezdjük meg ; ha pedig azt nem kapjuk meg, akkor Mi *a császár országain keresztül csak a kíséretünkben lévő tiszteket és hivatalnokokat fogjuk küldeni*, Magunk azonban egyedül és ismeretlenül valami kikötőbe próbálunk verekedni, ahol tengerre szállva folytatnánk Utunkat Országainkig.»

«A császárnak Velünk szemben ily módon nyilvánítandó készségét, mindenkor hálás emlékezetben fogjuk tartani s nem mulasztjuk el, hogy alkalmilag kifejezést ne adjunk az ő irányában táplált Barátságunknak. Mindezekre a leggyorsabb választ várunk, még mielőtt átlépnénk a határt ; úgyszintén tudósítást arról, nincs-e ez idő szerint valahol *quarantaine* Magyarországon vagy az osztrák tartományokban.»[1]

Ez a legfontosabb okmány XII. Károly világhírű vállalkozásának történetében. Soha senki ügyet sem vetett rá.

XII. Károly e levele kétségkívül Eugennak van szánva, hogy fedezze azt a császárral szemben. Célja a *legteljesebb incognito* bejelentése mellett, egész utazásának elintézése, minden idegen beavatkozást elhárító saját korlátlan akarata szerint. Mert a császár ajánlatának birtokában, úgy intézi a dolgot, hogy az utazásához szükséges államfői külön beleegyezést (l'assentiment du souverain du pays) Bécsből már alig, vagy csak későn kaphatja meg. Esze ágában sincs a tengeren át menni hazájába, — hiszen már útban van Magyarország felé — de vegyék úgy, mintha arra ment volna, bárha tudják, hogy nem arra ment. Ezzel ki van kerülve az, hogy ő a császárral találkozzék.

A császár és a király közti kiegyenlíthetetlen ellentét egyedül ily módon volt elsimítható. Nem veszik észre egymást! Nem volt akkor még egy olyan fejedelem, kinek ismert lovagiasságában úgy meg lehetett volna bízni, mint XII. Károlyéban, aki ha azt mondja, hogy «észrevétlenül» akar menni, azt csakugyan meg is fogja cselekedni. Nem kompromittálja a császárt, de végrehajtja,

[1] 1714 okt. 1. (12). *Konung Karl XII:s egenhändige bref*, 401—404.

amit a fejébe vett, — a spanyol cím megadása, más szóval egyénisége megtagadása nélkül.

Már Pitesten van a király, mikor okt. 20-án újabb staféta jön Bécsből Stjernhök levelével. Ebben az ügyvivő értesíti a királyt, hogy a császári minisztertanács, tekintetbe véve, mennyire óhajt a császár személyesen érintkezni vele, a találkozásra irányadó normativumot keresett. Ilyennek minősítette I. Lipót császár találkozását III. János lengyel királlyal 1683-ban és Péter cárral 1698-ban.[1]

Szinte el tudom képzelni, minő gúnyos kacajjal fogadta ez értesítést a király, aki teljesen tájékozott lehetett az említett híres, tizenöt-húsz évvel azelőtt végbement fejedelmi találkozások lefolyásáról, melyek őt mint svéd királyt különben is a legközelebbről s személyileg érdekelték.

A lengyel királlyal való egy színvonalra helyezése méltán tűnhetett föl előtte a képzelhető legnagyobb sértésnek. Fel akarják újítani a vitát a svéd és a lengyel király elsőbbsége körül? Hiszen az akkor már rég eldőlt a svédek javára! Dynasticus szempontból előbbrevaló a svéd király, mert az *örökös* király, míg a lengyel csak *választott*. Ő «ex sanguine Regio» a «jus perpetuum et hæreditarium» címén uralkodik, míg a lengyel király, csak a «temporarium jus ex electione» címén. Hiszen XII. Károly maga is adott, kifogástalanul törvényesen, a lengyeleknek királyt! Ő választtatta meg Leszczyński Szaniszlót.

Különösen sértőnek vehette a párhuzamba állítást a császár részéről, kinek még harmadik fejedelmi rangja, t. i. a magyar királyság is, *amit kis-titulusába föl se vett*, «jure gentium et communi» mindenkor elébe helyeztetett a lengyel királyságnak, még pedig több címen.

Minden rangkérdésben, szerintünk, legelső a hagyomány, vagyis a régiség. *A magyar királyság* először is ez alapon, t. i. «in antiquitate dignitatis Regiæ», a történelem tanusága szerint, előbbrevaló, mint a lengyel királyság. A római curia is, az «antiquitas» mozzanatát a keresztyénségre vonatkoztatván, nagy szertartásain azért helyezte a magyar királyt három fokkal előbbre a lengyelnél, mert a magyar király a keresztyén souverainek sorába előbb lépett, mint a lengyel.

[1] Stjernhök XII. Károlyhoz. «Wien, 1714 sept. 30/oct. 10. (præs. Pitest, 20. oct.).» *Állami levéltár, Stockholm.*

Másodszor azért, mert a magyar király «birodalom» ura és mint ilyen, *archirex*, ki négy királyság, t. i. a magyar, dalmát, horvát és szlavon királyságok méltóságát egyesíti magában, sőt az igények fenntartása alapján még Bosznia és Szerbia koronája is a magyar király diadémájában nyer kifejezést.

Harmadszor azért, mert a magyar királyság immár, 1687 óta örökös (hæreditarius), míg a lengyel csak választott (electus).

Az orosz párhuzamra Bécsben azért gondolhattak, mert az is északi hatalom, mint a svéd, és a fiatal Péter cár szintén incognito, mint Michailof Péter találkozott Lipót császárral. Csak azt felejtették el, hogy ez a magánjellegű szembenlétel az európai udvarokban köznevetség tárgya volt, amit ha valaki, XII. Károly nagyon jól tudott. Mennyit emlegették azt a groteszk jelenetet, mikor a «góliát-termetű» cár, kinek fogalma sincs az udvari életről, zavarodottan forgatja a keziben a kalapját, s nem tudja hova tenni ; míg előtte a «kis gnómszerű» császár (Leopoldus Magnus) föltett kalappal, mereven érvényesíti az etiquette hautaine-t. Mennyit emlegették, hogy odaállt a díszebéden Lefort széke mögé s a császár engedelmével felhajtotta a neki hátranyujtott egy pohár borocskát [1] stb.

Ezt a præcedenst elfogadni, erre utalni, erre emlékeztetni egy XII. Károly-féle autokratát, kivált szerencsétlen helyzetében, megengedhetetlen izléstelenség volt s mindenesetre elegendő ok a felháborodásra. Már az maga, hogy bárminő párhuzamba állítják szerencsés és halálos ellenfelével, oly fából faragott egyéniséget, mint XII. Károly, ki amellett az udvari élet alapos ismerője, méltán kihozhatott a sodrából. Mert az orosz még akkor félig ázsiai, félbarbár hatalom, melynek fejedelmei nem is voltak bevéve az európai souverainek családjába.

Nem ismerem XII. Károly válaszát, de azt tudom, hogy ez az «affront» semmiképp sem hátráltatta utazását. A még akkor egészen Eugen rendelkezése alatt álló államtanács valószinüleg azért kivánta csak úgy fogadtatni XII. Károlyt, mint a lengyel és orosz souveraineket szokták, hogy ezzel a császár ismeretes szertelen gőgjét legyezgesse ; de ugyanakkor gondoskodott a herceg róla, s a királyt is értesíti, hogy háborítatlanul s teljes biztos-

[1] «Pierre Michaïlof prend ici sa première leçon de diplomatie et commence à comprendre l'inconvéniant des travestissements». *Waliszewski:* Pierre le Grand, 107. — *Brückner:* Peter der Grosze, 162—165.

sággal fogja elérni főcélját, a találkozás feltétlen elkerülését. Nagyon jól tudta, hogy XII. Károly, habár csak félhivatalosan is, sohasem fog a Reichsfürstök módjára levett kalappal kecskelábozni a feltett süvegű császár előtt! — amint az udvari etiquette kívánta.[1]

A következmények azt mutatják, hogy a császár végre is mindenben meghajolt a «Vasfejű» hajthatatlan autokratizmusa előtt. Sürgősen követelte ezt a hirtelen megváltozott nagypolitikai helyzet. A whigek uralomra kerülte és a szept. 7-én Eugen és Villars által megkötött badeni béke után, a császári dölyföt s minden személyi tekintetet meghaladó állami érdek volt az, hogy XII. Károly minél előbb haza kerüljön, hol majd remélhetőleg azonnal fölveszi a harcot az Ausztria nyakára nőtt két «puissance naissante», t. i. Oroszország és Poroszország ellen.

A kuruc kérdés.

Körülbelül egy évvel a szatmári béke után, miután VI. Károly császár Magyarország királyává koronáztatott: egész Magyarország összes katonai és polgári hatóságai hajtóvadászatot indítanak a «rebellisekre.»[2]

Budára, Pétervárádra, Nagyszebenbe, a kassai generalatushoz és Montecuccoli altábornagyhoz Debrecenbe külön parancs megy az üldözés megkezdésére. Megjelölvék a személyek, akiket el kell fogni, kínpadra feszítni vagy kivégezni.

A haditanács felhívására utasítás megy a vármegyékhez, hogy a gyanús egyéneket felügyelet alá helyezzék. Ha ezek mozgolódnak, rögtön vegyék igénybe a katonaságot.[3] Azok meg is

[1] «Der Kayser stehet bedeckt, der Fürst trit aber unbedeckt hinein. Der Kayser grüszt den Fürsten mit Abziehung des Hutes, geht ihm auch drey bisz vier Schritt entgegen, und setzt ihn wieder auf, der Kayser giebt dem anredenden Fürsten ein Zeichen, dasz er sich auch bedeckt. Kurtz darauf nimmt der Fürst den Hut wieder ab, und redet ferner unbedeckt mit dem Kayser, welcher bedeckt bleibet.» *Von den Visiten* u. persönlichen Zusammenkünfften der grossen Herren, 1729. S. 370.

[2] V. ö. *Ballagi Aladár:* Az igazi Rákóczi. Budapest, 1916. 81—83. l.

[3] «an die Gespannschaften zu verordnen, dergleichen verdächtige Leute genau beobachten lassen, um auf Verspürung einiger Machination, den bedrohenden Übel vermittelst militairischer Assistenz zeitlich steuern zu können.» A haditanács a magyar udvari kancelláriához, 1713 máj. 15. *Hadi levéltár, Bécs.*

teszik s vicispánok és szolgabírák buzgó segédletével egész századok, sőt néhol egész zászlóaljak (pl. az Uhlefeld és a Cusani-ezredből) járják az országot, — hogy úgymondjuk — a brigantaggio végrehajtására.

Erre hallatlan módon megindult a denunciatió. Aki előre akart menni, legbiztosabban úgy tehette meg, ha felcsapott kémnek vagy denunciánsnak. Sok magyar báróságot osztottak ki ama három borzalmas év alatt afféle szolgálatokért.

Mindez azt mutatja, hogy *Rákóczi szelleme elevenen él a magyarságban még a leveretés után is.* 1713-ban Simontornyáról jelentik Szavojai Eugennak, hogy a magyar püspökök saját asztaluknál gyanús beszédeket (suspecte Reden) folytatnak, még pedig egyenesen Ő Felsége személye ellen is. A denuncians egy püspököt név szerint is megnevezhetne, aki így nyilatkozott ; a nevét nem meri papirosra tenni, hanem kész azt élőszóval megjelenteni, alattvalói hűsége és devotiója szerint, aminthogy ezennel kötelességszerűleg fel akarta említeni. Jelentheti továbbá, hogy Magyarországon minden rendű és rangú ember, minden tartózkodás nélkül, nagy örömmel beszél Rákóczi visszatéréséről, a vásárokon pedig jóformán mást sem keresnek és árusítnak, mint fegyvert és lószerszámot ; a fegyver még a paraszt kezében is oly közönséges, mint akár a kurucvilág alatt.[1]

A haditanács Felső-Magyarországon kívül különösen Erdélyt tartotta szemmel,[2] melyről Caraffa óta meggyökeresedett Bécsben az a vélemény, hogy «Transylvania omnium Hungariæ malorum caput.»[3] A lengyel királyhoz, a moldvai fejedelemhez és a konstantinápolyi császári követhez intézett számos felszólítás és megkeresés bizonyítja, hogy a császári kormányzat attól tart, hogy a lengyelországi kuruc emigránsok Felső-Magyarországon, a moldvai és törökországiak pedig Erdélyben idézhetnek elő zűrzavart. 1713-ban — így olvassuk — «még Rákóczi Ferenc élet-

[1] «es wird auf dem Landt unter aller Sorten Leuthen ohne Scheu von des Ragoczy Wiederkhunfft mit solchen Freiden geredet, dass Ich die Erzählungen mit höchsten Verdruss anhören muess ; — nicht weniger thue Ich vernehmen, dass auf Jahrmärckten hin und her umb nichts mehrer gefraget und verkaufft wird, als von Sättlen, Pferdt-Zeug und Gewähr ; das letztere ist auch wiederumben bey denen Bauren so gemein worden, als es baldt jehmalen gewesen ist.» *Hadi levéltár, Bécs.*

[2] Az udvari haditanács Stainvillehez, 1714 júl. 18. *Hadi levéltár, Bécs.*

[3] *Vicus:* De rebus gestis Antonj Caraphæi. Neapoli, 1716. p. 322.

ben lenni hallattatván, azért valami új háborúnak félelmétől tartván az ország, a Székelységen a fegyvert mind elszedettette, halálos büntetést tévén fel mindennek, aki elé nem adná.»[1]

Ilyen politikai viszonyok mellett, nagyon érthető, hogy a török területen lévő magyar emigránsok rögtön szóba jönnek, mihelyt a török földről jövő XII. Károly magyarországi útja napirendre kerül. Moldva tele volt kuruccal s XII. Károlynak egyik hadsegéde is, előbb állítólag Rákóczi seregében szolgált mint ezeres-kapitány.[2]

A magyar emigránsokra legelőbb Starhemberg hívta föl a figyelmet, a király átvonulása ügyében tartott első miniszter-tanácson. Votuma így szól: «a királynak a császárt mindenkép biztosítania kell, hogy rebelliseket (nullos rebelles) nem hoz magával.» Herberstein csatlakozott hozzá, az indítványt megtoldva azzal, hogy «ennélfogva a királytól elkérendő kíséretének lajstroma.»[3]

A javaslat, pótlékával együtt határozatba ment s ehhez képest Öttl titkos tanácsos, a magyar ügyek előadója a hadi tanácsban, felszólította Stjernhök svéd ügyvivőt, hogy a király, mielőtt Magyarország területére lépne, küldje be egész kíséretének névszerinti kimutatását; mert azt meg akarják vizsgálni, vajjon nem keveredtek-e közéjök esetleg «Rákóczi-emissariusok»[4] — ahogy akkor az emigránsokat hívták.

A haditanács nyomban az első miniszter-tanács után Fleischmann konstantinápolyi császári rezidenshez küldött leiratában, háromszor is lelkére köti annak, hogy «a királlyal jövő személyek számáról és minősítéséről (in numero et qualitate) kérjen részletes kimutatást (Specification) vagy furir-lisztát.» Ezt okvetlen meg kell szereznie, ámbár a haditanács különben is bizonyos benne, hogy a svéd király «nagylelkűsége» nem engedné meg, hogy «előttünk gyanús személyek (dissorths verdächtige Persohnen), akik t. i. a császári örökös tartományokban zavarokat idéztek elő,» vele együtt jöjjenek be; sőt inkább távol fogja azo-

[1] *Szeles János* memoriáléja Székely-Udvarhelyről, 589. l.

[2] Mich. Conr. v. Heidendorff önéletírása. *Archiv* f. siebenb. Landeskunde. N. F. XV. 148.

[3] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 aug. 13.

[4] Stjernhök XII. Károlyhoz. Bécs, 1714 szept. 5/16. *Állami levéltár Stockholm.*

kat tartani udvarától, s nem tűri, hogy katonái közé elegyedjenek. [1]

Mire az ily értelemben fogalmazott utasítást Fleischmann Konstantinápolyban megkapta, már akkor neki biztos tudomása volt róla, hogy XII. Károly környezetében van egy veszedelmes Rákóczi-párti magyar ember, t. i. Talaba, aki állítólag az ő kegyeibe is akart férkőzni [2] és már tán el is indult a királlyal Magyarország felé. Amint tehát értesült a haditanács tilalmáról és a furír-liszta követeléséről, sietve szalajtotta Vener Ádám császári tolmácsot a már csakugyan útban levő XII. Károly után. A tolmácsnak az volt az utasítása, hogy báró Müllern svéd kancellártól szerezze meg a király kiséretének névjegyzékét és állapítsa meg, még mielőtt az erdélyi határra érnének, nincs-e köztük Talaba vagy más gyanús kuruc, mert azoknak bejövetelét a császári kormány nem engedi meg.

A tolmács, bolgárországi Kumarovában [3] (Fleischmannál Commorava) érte utól a királyi karaván. A svéd kancellár készséggel eleget tett kívánságának : átadta neki a király kíséretének névjegyzékét.[4] Bizvást átadhatta ; nem fordult elő abban se Talaba, se egyetlen más, a császáriak szemében «gyanus (suspect)» egyén.[5] Mert ott volt ugyan Talaba a király kíséretében ; de még török területen jártak s ahhoz a bécsi császárnak semmi köze. A jegyzék természetesen csak a császár birodalmán átvonulandó kíséretet tartalmazta. Oda pedig a király nem viszi magával, seregei közé se ereszti a kuruc emigránst.

Fogarasi *Talaba* vagy Thalaba Máté vagy Mátyás vagy János, erdélyi nemes ember, előbb Forgách Simon és Eszterházy Antal hadsegéde, később Rákóczi moszkvai rezidense [6] és meghatalmazott ministere, «ő is ottan minister-ábrázatot repræsentálván.» Hármas keresztneve onnan van, mert kortársai a Máté

[1] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 aug. 16.

[2] *Burenstam:* Retour de la Turquie de Charles XII. p. 45.

[3] «Kumrova». *Gierta:* March-Route uhr Turckkij.

[4] XII. Károly tévesen írja, hogy már Dimotikából elküldte volna a névlajstromot. *Konung Karl XII:* s egenh. bref, s. 402.

[5] Fleischmann a hadi tanácshoz, 1714 okt. 19. *Udvari levéltár, Bécs.*

[6] Péter cár levele Rákóczihoz : «a Vestra Serenitate ad Aulam Nostram commorandi causa generalis adjutantius Vester Matthæus Thalaba pro residente missus est.» Egykorú fordítás a *Nedeczky levéltárban* (Nedeczky Tibornál), 1708 júl. 29.

(Matthæus) és Mátyás (Matthias) nevet egynek vették, bárha épen 1708-ban Pápai Páriz (Dict. Hung.-Latinum) megkülönböztette a kettőt egymástól. Talabát mégis, ugyanazon körben fölváltva nevezik egyszer Mátének,[1] másszor Mátyásnak.[2] — Közhivatalai révén *kétségtelenül* megállapítható, hogy mindkét név egy ugyanazon személyre vonatkozik ; arra utal a harmadik, a János név is, melyet kegyelmi kérvényében azt hiszem azért adott magának, hogy mint erősen kompromittált egyén félrevezesse az udvart.

Vele szemben a bécsi udvarnál különösen 1711-ki megbízatása eshetett súlyosan a latba. Talaba akkor, Des Alleurs francia követtel azon dolgozott Konstantinápolyban, hogy menedékhelyet eszközöljön ki Rákóczi részére a török birodalom területén.[3]

Talaba 1714 július első napjaiban érkezett Franciaországból Olaszországon át Dimotikába, hol értesülvén XII. Károly hazamenő szándékáról, kegyelmi kérvényt írt a császári hadi tanácshoz, melyben kifejti, hogy «nolens volens» csatlakozott ugyan a lázadó Rákóczihoz, mint udvari nemes ember (gentilhomme), de soha sem küzdött fegyverrel a császár ellen.[4]

Az ügyesen, bár nagyon érthetően, a tényállás nem épen hű feltüntetésével megírt folyamodványban, Talaba három erős érvet hoz föl. Ezek közt legfontosabb, s amellett színigazság az, — amiről a bécsi kormány aktaszerű meggyőződést szerezhetett, — hogy kegyelmi kérvényét azért nem adta be a külföldön tartózkodó magyarok számára engedélyezett hat heti határidőn belül,[5] mert

[1] 1706 : Talaba Máthé generál-adjutant ; 1707 : Thalaba Máté ; Mattheus T., generalis-adjutans ; 1708 : Th. Máté. *Gr. Eszterházy Antal Tábori könyve*, 49. 449. 538. 600. 632. 1708 : T. Máté moskvai residensünk. *Archivum Rákóczianum.* II. 360.

[2] 1706 : Talaba Mátyás generál-adjutant. *Eszterházy A. Tábori könyve*, 400. 1708 : T. Mátyás. *Arch. Rákóczianum.* II. 193. «Az orosz udvarnál levő residensünk T. Mátyás» utasításának egykorú másolata *a Nedeczky-család levéltárában.*

[3] «Ragoczy hatte vor Kurzem ein gewisszen Hungarn nahmens Tallaba an den gedachten Monsieur des Alleurs, bey welchem Er sich annoch befindet, hieher geschikhet, dises sein intent bey der Porten auszuwürkhen.» Talmann császári követ a haditanácshoz, 1711 febr. 24. *Udvari levéltár, Bécs.*

[4] Egykorú másolata *az udvari levéltárban, Bécsben*, s. d.

[5] Pálffy *távollétében* hozott minisztertanácsi határozat : «ut ÿ, qui in Hungaria commorantur intra tres : qui extra Hungariam sunt, intra sex septimanas ad fidem et subjectionem debitam redeant.» Conferentia coram Cæsare, d. 14. Febr. 1711. Eredeti fogalmazata *az udvari levéltárban, Bécsben.*

épen akkor, Moszkvából Konstantinápolyon át Franciaországba úton, illetőleg kiküldetésben volt és így az amnestia csak akkor jutott tudomására, mikor a határidő már lejárt.[1]

Sok ilyen ügy forgott úgy a minisztertanács, mint a haditanács előtt. A lengyelországi emigránsok amnestiájának rendezésével megbízott császári rezidens, Pleyer Ottó, állandóan, több alkalommal a lehető legmelegebben ajánlotta amnestiára az uton vagy kiküldetésben levő Rákóczi-pártiakat.[2] Csak a császárnál is császáribb gr. Pálffy János nem ismert semmi irgalmat-kegyelmet az emigráns magyarsággal szemben.[3] Ha rajta áll «gyökerestül» írtja ki valamennyit. De a minisztertanács megfogta az elvakult ember bosszuálló kezét. A Wratislawnál, Trautsohn herceg elnöklete alatt tartott miniszteri titkos értekezlet merőben idegen tagjai, Pálffy ellenére kimondották, hogy átalában aki a lengyelországi rezidensnél jelentkezik, s be tudja bizonyítni, hogy a kegyelmi hirdetményt idejében nem kapta meg : szintén részesül az amnestiában.[4]

Ez nagy jótétemény volt az akkor legnagyobbrészt Lengyelországban bujdosó magyar emigránsokra nézve, kik közűl számosan használták fel ezt az utolsó alkalmat hazajövetelükre. Ámde Talaba akkor Franciaországban volt ; nem jelentkezhetett hát se Jaroslawban, se Varsóban.

[1] Talmann jelentései Konstantinápolyból 1711 jan. 19. febr. 24. júl. 5. *Hadi levéltár, Bécs.* — *Udvari levéltár, Bécs.*

[2] «weilen sie ausser des landes und königreich, einige weit entlegen in verschikungen waren, und von solchen geschlossenen tractaten nicht so geschwind, als die in Ungarn wohnende, also nicht ehender, als da der termin fast schon verflossen war in erfahrung gebracht»; másik levelében : «diese Ungarn alhier lamentieren sehr, dasz man ihnen den verlauff des termin zuemuthen will, und der Herr general Palffy keinem einen salvum conductum geben wolle, dadurch ihnen der rukweg naher Hungarn verschlosszen ; sie aber bitten inständig, dasz man doch consideriren wolle, dasz sie ausser landes weit entlegen, einige gar in expeditionen verschiket waren.» stb. *Udvari levéltár, Bécs.*

[3] «Betreffendt nun deren in ihrer renitenz und hartnäckigkeit perseverirten Herrn Hungarn verlangende passport, so mag dermahlen solche umb so weniger zu ertheillen, als der præfigirte terminus bereits expiriret, und die unwissenheit selbe nicht entschuldigen kan, inmaszen das gantze werckh gar publique gehandlet worden.» Pálffy levele, dd. Caschau 17. Juny, 1711. *Udvari levéltár, Bécs.*

[4] «concedendum ÿs, die sich angemeldet beym Welczek, und zeigen können, dasz ihnen die notification gratiæ in termino nicht intimirt.» Conferenz-Protokoll, dd. 18. Julÿ, 1711. *Udvari levéltár, Bécs.*

Azóta három év telt el, s ami változás az alatt történt, mind csak Talaba érdeke ellen volt. Mindenekelőtt az, hogy maga XII. Károly engesztelhetetlenül meggyűlölte Rákóczit.[1] Ennek aztán természetes következménye lett, hogy midőn Talaba 1714-ben Müllern svéd udvari kancellárhoz fordul a császár konstantinápolyi rezidenséhez szóló ajánlatért, ezt a kancellár a szintén üldözöttől nem tagadja ugyan meg, de úgy állítja ki, hogy nem volt benne köszönet. Müllern ugyanis a rezidenshez oly ajánlattal küldte meg Talaba folyamodványát, melyben kifejezi, hogy azt tőle «úgyszólván kicsikarták», és «nem ismeri ugyan a körülményeket» — vagyis nem igazolja a tényállást! — hanem azért kéri a császár emberét, hogy amit tehet, tegyen meg érte.[2]

Ez más szóval azt jelentette, hogy mellékelve küld egy hivatalos aktát — a papirkosár számára.

A másik veszedelme Talabának az volt, hogy Rákóczi alkotmányvédelmi harcának leveretése óta Magyarország tényleg megszállott tartományként kezeltetett, ahol a központi kormány tűzzel-vassal üldözi az úgynevezett «Rákóczi-emissáriusokat». Hogy' remélhette volna hát egy kiszolgált Rákóczi-diplomata, aki bármi oknál fogva, de tényleg nem vette igénybe az amnistiát, hogy bűnbocsánatot kap 1714-ben! — mikor már elő volt készítve a Rákóczi hazaárulásáról szóló törvény.

Szegény Talaba nem láthatta meg Fogarast, csak a fogarasi havasokat, «Erdélynek a köpönyegit», miként majdan, huszonöt év múlva Mikes Kelemen.

Stjernhök mikor figyelmeztették Bécsben, «hogy a király kíséretében ne türjenek meg olyan magyar embert, aki a most elnyomott lázadásban részt vett: a király nevében kijelentette a császár előtt, hogy afféle magyar ember nincs a kíséretben, nem is tűrnék meg.» «Az az erdélyi ember, aki magát Talabának nevezi, miután Fleischmann rezidensnél jelentkezett, Konstantinápolyból a király udvarához jött ugyan, de azt csak az erdélyi határig kíséri (umb bisz an die Sibenbürgische gränze mitzufolgen).»[3]

[1] «le Roi, bien loin d'avoir aucun commerce avec le Prince Ragotsky, il lui veut tant de mal, à cause de mauvais traitement, qu' il a fait aux troupes du Palatin de Kiovie, qu'il s'en vengera tôt ou tard.» *Fabrice:* Sejour, p. 37.

[2] *Udvari levéltár, Bécs.* «Demitocka, den 13. July 1714.»

[3] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 17.

A protestáns kérdés.

Svédországban, az egyház és az állam szoros uniója mellett, az «Istentől való király», XI. Károly és XII. Károly korában egyúttal *summus episcopus*. Országos törvény mondta ki 1686-ban, hogy «Isten egyházának és községének felügyelete, gondozása és védelme az Istentől való királyt illeti.» Ő az egyház látható feje. Nagy a hatalma *circa sacra*. Az egyházhoz való viszonyának bensőségét pedig mindennél inkább bizonyítja államegyházi kiáltványa, melyet minden év végén országszerte a szószékből szoktak kihirdetni. Ebben számbaveszi az épen lefolyt év állami és egyházi eseményeit és a népet Isten kegyelméért való hálaadó imára, vezeklő magába szállásra és hívő reménykedésre inti.[1] Oly rendszabály, mely sehol a világon másutt elő nem fordúl!

Az ág. h. ev. világban a Gusztáv Adolf emlékétől körülsugárzott svéd király jelentősége, ha lehet még emelkedett 1697 óta, midőn a német birodalmi Corpus Evangelicorum feje, a szász választófejedelem odahagyta atyái hitét, s helyét többé nem lutheránus fejedelem, hanem a református brandenburgi választó foglalta el. Ez időtől fogva, XII. Károly nemcsak a svédeknek, hanem mondhatni az egész lutheranismusnak summus episcopusa. — Ő a «lutheránus pápa!» S amint nálunk, Tiszántúl a kálvinistaságnak «magyar vallás» a neve: a lutheranismust a magyar lutheránus ember is készséggel elismerte «svéd hitnek».[2]

XII. Károlyt mindenkor áhítattal és bizalommal keresik föl magyarországi hitfelei. A XIII. szepesi városi polgárság, vallása miatt üldöztetve, benne veti minden reménységét s fölszólítja, hogy vegye «protectiója» alá Magyarország, Szilézia és Lengyelország protestánsait.[3] A magyar ág. h. evangélikus státus két ízben is hozzá küldi védelemért esedező követségét: 1705-ben Szirmay Miklós és Meltzel Mihály,[4] 1709-ben Krmann Dániel

[1] *A. E. Knös:* Die vornehmsten Eigenthümlichkeiten der schwedischen Kirchenverfassung. Stuttgart, 1852. SS. 30., 31., 53., 59—61.

[2] «ex sacerdoto isto intelligens me esse Svecicæ religionis.» *Krmann:* Historia ablegationis ad Regem Carolum XII. dd. 1709. p. 553.

[3] Memoriale de arce Lublo. *Állami levéltár, Stockholm.* s. d. (cca 1704).

[4] «Universus Status Evangelicus Regni Hungariæ» folyamodványa a királyhoz «datum Eperjesini 6. Jun. 1705.» nagy részben elrothadva *a stockholmi állami levéltárban.*

vezetésével. S nem kevésbbé jellemző az, hogy az erdélyi szászok hitelt adnak a császári tisztek közt szállingó mendemondának, mely azt susogja, hogy a négy év óta Benderben lakó király a lutheránus vallásra téríti át — a török császárt!

> Hilf Gott! Wenn das geschicht, so könnte man wol fragen:
> Wer hat des Herren Rat auf Erden je erkannt?
> Ja alles, was da lebt, das würde dir Lob sagen,
> Dass du des Schweden Schmach zu deiner Ehr gewandt.[1]

Stjernhök a királyhoz 1714 okt. 22-én írt levelében elmondja, minő tisztelettel és szeretettel viseltetnek XII. Károly iránt a magyar protestánsok. Pozsonyban okt. 16-án, a császár feleségének Erzsébet Krisztinának magyar királynévá koronáztatása alkalmával, a protestánsok azon kívánságukat fejezték ki, mennyire javukra válnék, ha a király és a császár között minél bensőbb barátság jönne létre. A koronázás alatt Stjernhök a pozsonyi ág. h. evangelikus első papnál lakott, s állandóan érintkezett a magyar protestánsokkal, kik közül nehány szintén ott volt szálláson.

Ez alkalommal Szavojai Eugen barátságosan mosolyogva, így szólt Stjernhökhöz: «A jezsuiták collegiumukban szállásolták el a pápai nuntiust; a lutheránusok első papja meg Önt, mint pápájuk nuntiusát, a maguk oratoriumában helyezte el. Kívánjuk, hogy *a lutheránus pápa* igaz barátja legyen a császárnak s azt hisszük, hogy ez bizony javára válnék neki a világiakban is.»[2]

Annyi bizonyos, hogy XII. Károlyt az egész protestáns világ, főleg a lutheránusok, nem hiába tartották személyileg hitbuzgó lutheránusnak. Nyolc évvel ezelőtt oly dolgokat művelt Sziléziában, melyek miatt nagyon érthető, hogy egyénileg is rajongó tiszteletet vívott ki magának hitfelei körében.

Sziléziában, mely akkor a császáré volt, főként 1675 óta a protestánsokat minden módon sanyargatták, templomaikat és iskoláikat elszedték.[3] Így történt, hogy mikor 1706-ban, hatalma tetőpontján, XII. Károly, Szászországot leverve, engedély nélkül

[1] 1713. jan. 8. Tagebuch des Simon Christophori alias Gaitzer. Veröffentl. v. Julius Gross. *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. Brassó, 1917. VII. Bd. Bh. II. S. 33.

[2] Stjernhök a királyhoz. «Presburg 11/21. oct. 1714. præs. Pitest 22. oct. 1714.» *Állami levéltár, Stockholm.*

[3] V. ö. «Totalextirpation der evang. Religion.» *Nils Herlitz:* Studier över Carl XII:s Politik. Stockholm, 1916. s. 40.

vonul át Szilézián : az ottani protestánsok benne egy új Gusztáv Adolfot látnak, kinek az a hivatása, hogy kihozza őket «a szolgaságnak házából». Károly, hagyományaihoz híven, vállalta e szerepet, s úgy lép föl a császárral szemben, mint Gusztáv Adolf testamentumának végrehajtója. «Elégtételt» követel a protestánsok részére a császártól. 1707-ben előbb az osnabrücki (vesztfáliai) béke alapján, melynek ő, mint svéd király a kezese,[1] az 1648-ki állapotok teljes restitutióját követeli. Majd még tovább megy, s az osnabrücki béke V. cikkelyének 2. §-át alkalmazva, 1624-et tűzi ki normális évül. S végre követeli a maga és a német birodalmi protestáns rendek részére a felügyeleti jogot a sziléziai vallásügyekben és a császár igéretét, hogy jövendőben ily «beavatkozások nem lesznek hiábavalók és eredménytelenek». Szóval döntő bíróul lép föl a császár és alattvalói között s rendőri felügyelettel akar beavatkozni a császárság belügyeibe.[2]

A császár küldötte, Wratislaw cseh alkancellár, jó katholikus, de mint államférfi tisztán látja a helyzetet, ami abban áll, hogy ki kell egyezni bármi áron a svéd királlyal, mert különben szétesik az egész monarchia.[3] Szilézia Csehország melléktartománya, tehát legközelebb sorra jő a cseh és morva protestánsok ügye ; aztán jön a fegyverben álló Magyarország, hol eddig is a legnagyobb erőfeszítéssel tudták visszatartani Anglia és Hollandia beavatkozását. A tisztán katonai és politikai helyzet is rémületes ; mikor a francia áttört a német határokon, az orosz a Visztula mögé hátrált s Rákóczival paktál, Szászország a svédeké, a porosz lesi a koncot, Magyarország elszakadó félben!

Sürgősen kell cselekedni. Mert, Wratislaw szavai szerint,

[1] «punctum de restitutione omnium templorum in Silesia oblatorum contra mentem pacificationis Osnabrugensis, cujus guarantiam in se susceperat Sua R. M. Sveciæ tanquam defensor religionis.» *Krmann:* Historia ablegationis, p. 537.

[2] XII. Károly sziléziai táborozását Klement János 1710-ben Ilgen porosz miniszterhez írt levelében, *Fiedler* kiadványa szerint (Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's. II. 89), præcedensül hozta volna fel a cárra nézve, «welches der gemeinen Sache keinen Schaden thun kann, absonderlich da solches schon ehmals durch den König v. Schweden practiciret worden.» Klement e levele megvan *a berlini állami titkos levéltárban*, de a hivatkozott passus *nincs benne!*

[3] «Die Consequenz davon ist der Ruin aller Erblande Ew. kaiserlichen Majestät.» *v. Noorden:* Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert. II. 585—586.

neki «nem egy értelmes (vagyis okokkal meggyőzhető) emberrel van dolga, hanem egy *vad emberrel*», kinek parancsára «a svéd előcsapatok már megindultak Szilézia felé.»[1]

Így a császár, rettenetes helyzetében, megalázkodva kénytelen engedni, s 1707 aug. 31-én megegyeznek abban, hogy a sziléziai prot. egyház 1648-ki birtokállományába helyeztetik vissza, és az evangelikusok teljes vallásszabadsága biztosíttatik.[2]

Mikor aztán két hét mulva, 1707 szept. 15-én XII. Károly elköveti azt a példátlan vakmerőséget, hogy fényes nappal, ötödmagával belovagol halálos ellenfele Ágost király székvárosába, Drezdába, s az nem mervén elfogatni, vele együtt lovagol: a 25 éves hőst, a protestánsok hatalmas védőjét kitörő örömmel kíséri az egész lakosság.[3] Képzelmükben feltámadt Gusztáv Adolf! Íme az az ember, aki Sziléziában ki tudta vinni azt, amit a lakosság a császári udvartól 59 évi kemény küzdelem után sem tudott kieszközölni.

Az ausztriai kormányzat ritkán ment keresztül nagyobb ijedelmen, mint a sziléziai ügy alkalmából. Hét év múlva még nagyon jól emlékezhetett rá. Tisztában volt azzal is, hogy XII. Károly kiszámíthatatlan «vad ember», kiért az egész világ protestánsai, mint «a vallás védőjéért (defensor religionis)»[4] rajonganak. Főként a magyarok, kiknek érdekében, a vesztfáliai békére hivatkozva, szintén bátran és eredményesen lépett föl a király a császári udvarnál.[5] Kész veszedelem tehát, a katholikusokkal szemben még mindig túlnyomóan protestáns Erdélybe és Magyarországba, kellő óvórendszabályok nélkül, bocsátani.

Magyarország recatholisatiója már akkor legfőbb államérdek gyanánt jelentkezett. Végrehajtása épen abban az évben, az 1714

[1] «denn ich habe nicht zu thun mit einem räsonnablen, sondern recht mit einem wilden Menschen;» «schon beginnt die Avantgarde gegen Schlesien zu defiliren.» *I. h.* II. 586.

[2] *Noorden:* Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert. II. 583—590.

[3] *Vehse:* Geschichte der Höfe des Hauses Sachsen. IV. 320., 321.

[4] *E. Carlson:* Om Karl XII: s vistelse i Sachsen 1706—1707. Stockholm, 1877. pp. 71., 72.

[5] «de persecutione et violentia ob religionem» XII. Károly utasítása bécsi miniszteréhez, báró Strahlenhoz: «idcirco a Cæsarea Majestate *postulatur*, ut et Nobis hoc in negotio det non fucatae amicitiæ, et Evangelicis simul Hungaris clementis æquique animi *documentum*.» «Raviziæ die III/XIII. julii MDCCV.» Elrothadt fogalmazata *a stockholmi állami levéltárban.*

ápr. 28-án kiadott királyi rendelettel megkezdődött. 1714-ben a túl a tiszai ref. egyházkerület június 8-ára kitűzött zsinatát már nem meri megtartani, s a következő évben a protestánsok eltiltattak a zsinattartástól.

Azt meg már Törökországban is beszélték, hogy Erdélyben a kormány teljesen fölkészült az «akatholicus» templomok elvételére,[1] ami tényleg akként hajtatott végre, hogy a református és unitárius nagy templomokat elszedték, míg a kormánnyal jobb lábra helyezkedett szászok nagy templomait meghagyták ugyan, de gondoskodniok kellett nagyobb városaikban a katholikusok részére templom vagy kápolna átadásáról vagy építéséről. Hogy mindez nem 1714-ben, hanem csak a következő években ment végbe, azt hajlandó vagyok mindenek előtt a hitvédő (defensor religionis) svéd király közellétének, illetőleg átutazásának tulajdonítani.

Az egész, lényegében katholikus császári politika tettei és még inkább *szándékai* tudatában, a lehető legkényelmetlenebbül érezhette magát XII. Károlynak Erdély határain feltűnése miatt.

Bécsben a bristoli püspök csak a mult évben nyujtotta át gr. Zinzendorffnak a prot. hatalmak utrechti tanácskozmányának memorandumát, mely konstatálja, hogy a protestánsok Magyarországon ötször annyian, Erdélyben meg még többen vannak.[2]

Azon időben egész Magyarország és Erdély legnépesebb városa Brassó volt, — körülbelül 18,000 lakossal! Roppant szám a néptelen országban, hol ugyanakkor, nagy területű vármegyékben, mint Bács-Bodrogban csak 12,000, Csongrádban csak 9000, Békésben meg épen csak 6000 volt az összes lakosság lélekszáma. Brassó sz. k. városa, a kalibások nélkül, fölért Abauj vármegye lakosságával, amely pedig soha sem volt török hódoltság.

A Királyföld és Erdély másik legnépesebb városa Nagy-Szeben, szintén jóval több mint 10,000 lakossal. Mindkettő egészen az ág. hitv. evangelikus szászok irányítása alatt állott, s mindkettőben méltán tarthatott a központi kormány kiszámíthatatlan következményű csoportosulásoktól.

[1] A haditanács Stainvillehez, 1714. aug. 15. *Hadi levéltár, Bécs.*

[2] «Et cum insuper constet, Evangelicos in Hungaria quinquies et in Transylvania adhuc majori numero Romano-Catholicis plures esse,» etc. *Állami titkos levéltár, Berlin.* 1713. jan. 9. — Az eredeti fogalmazat (Ultrajecti, 9. dec. 1712) még csak általánosságban mondja: «Cum igitur inconfesso sit, Evangelicos in Hungaria, quanto magis in Transylvania Romano-Catholicis numero admodum plures esse.» *Állami levéltár, London.*

Egy XII. Károlyról ki tudta volna előre megmondani, hogy elzüllött seregével Kelet-Európa protestáns fellegvárába férkőzve, esetleg micsoda kalandos terveket próbál megvalósítani a vulkanikusnak ismert talajon? Azt sem lehetett tudni, vajjon a lutheránus szászság nem áll-e be közvetítőnek XII. Károly és a magyar kálvinistaság közé, mikor kimutatható, hogy egyszerű erdélyi szász polgárok is tőle várták az evangelikus egyház megmentését.[1] Nemcsak Sziléziában, hanem Nagy-Szebenben is saját vallomásuk szerint «második Gusztáv Adolfnak» nézik XII. Károlyt, épen 1714-ben,[2] s az a név veszedelmes lobogó: Magyarországon a két felekezet unióját jelentette az ellenreformátió és a Habsburgok ellen.

A jámbor üdvkeresés és a gyakorlati ujjászületés azon időben lábrakapó pietisticus rendszeréről sem lehetett tudni, nem rejtőznek-e mögötte rajongó s kitörésre váró szenvedélyek. De azt már a központi kormány világosan láthatta, hogy a prot. vallásrendszernek épen akkor érvényesülni törekvő amaz irányzata, a legbensőbb kapcsolatot létesítheti a király és a szászok között. — A koronás fők között épen XII. Károly volt a legfőbb képviselője a pietizmusnak, mely a szászok ev. egyházában széltire elharapózott.

1713-ban Nagyszebenben az egészen ág. h. ev. városi tanács, a császári főhadparancsnok Stainville felhivására «ob suspicionem Pietismi» kénytelen eljárni a gymnasium három első tanítójával szemben.[3] Ezek mindhárman a Francke-féle hallei pietizmus hívei gyanánt szerepeltek. Az egyik sziléziai, aki egyébként tagadta a vádat, hogy hazájában a «nova hæresis» hirdetése miatt elmoz-

[1] 1713-ban azon álhírről, hogy XII. Károlyt megölték, így ir egy brassai polgár: «es wäre ein schröckliches Gericht Gottes teils vor Schweden, teils vor die gesamte evangelische Kirche, woraus nicht allein der Schweden Feinde, sondern auch die Verfolger der evang. Lehre Ursach nehmen dürften, dem ganzen Zeug Israels Hohn zu sprechen u. ihr Aeusserstes an ihnen zu versuchen.» *Christophori:* Tagebuch, SS. 44., 45.

[2] «l'occasion de montrer leur veneration pour un Prince qu' ils (t. i. a szebeniek) regardoient comme un autre Gustave Adolphe, ou comme une des principales colonnes de la Religion Protestante (ce sont leurs expressions).» *De la Motraye*, II. 227.

[3] «Se. Exc. der Command. H. General die drey Primarios Gymnasii huius Collegas ob deme Pietismo in einem schwehren Verdacht habe.» *Programm* des ev. Gymnasiums zu Hermannstadt. 1876/7. S. 6.

dították volna állásától;[1] a másik kettő szebeni, illetőleg brassói származású erdélyi szász.

A fővád az erdélyi szász gymnáziumi oktatók ellen: «dass Sie die Leute zu einem *stetigen Beten* anhielten.»[2] Vagyis ugyanúgy nézik ugyanazon vallásrendszer feladatát, mint maga a svéd király, kiről az a hír járja a szászoknál, hogy «mit continuierlichem Bibellesen und *stetigem Beten*» foglalja el magát.[3] XII. Károly nyilvánosan is mindig a papok dandárával járt; napjában háromszor imádkoztatott; számos régi tisztje — «de gamla Karoliner!» — állandó levelezésbe volt a hallei Franckeval.[4]

Stainville a pietismust oly fontos politicumnak minősítette, hogy 1713. őszén helyénvalónak látta több ízben bőven értesíteni róla az udvari haditanácsot, mi van az ujonnan behozandó vallással Nagy-Szebenben (mit der neu einführen wollenden Religion). Különösen kiemeli e részben a szebeni királybíró és polgármester rossz magaviseletét (üble Aufführung),[5] kiknek száműzetését hozza javaslatba. A maga hatáskörében pedig, sok zaklatás után,[6] rászorította a szebeni tanácsot, hogy a gymnasium nagyhatású tanárait 1713 őszén önkényesen elcsapja. Kifizették a póstát Szerdahelyig öt rajnai forintokkal, s szélnek eresztették mind a három vádlottat.[7] Más erdélyi szászok pörei, számüzetése, a pietista könyvek elkobzása stb. még 1714-ben is foglalkoztatják az erdélyi kormányszékeket.[8]

Ily viszonyok között igen természetes, hogy a haditanács a lehető legnagyobb gondot fordította a lutheránus kérdésre. Stainville-lal 1714 szept. 19-én titkos jegyekkel írt parancsban közölte, hogy «a népnek, főként lutheránus helyeken nagyon bizonyosan bekövetkezendő szerfölötti csoportosulását *és azt, ami abból következhetnék* (und was mehrers daraus entstehen möchte) — a lehető legsímábban hárítsa el.»[9]

[1] *Korrespondenzblatt* d. Vereins für siebenb. Landesk. IX. 1886. SS. 25—30.

[2] *Programm* des ev. Gymnasiums A. B. zu Hermannstadt. 1876/77. S.7.

[3] dd. 1714. *Christophoris* Tagebuch. S. 118.

[4] *E. Carlson:* Sveriges historia under konungarna af Pfalziska Huset. Stockholm. 1910. VIII. 299., 300. not. 615.

[5] *Hadi levéltár, Bécs.* 1713, szept. és okt.

[6] *A. Kurz:* Magazin für Gesch. Siebenbürgens. Kronstadt, 1844. SS. 163—171.

[7] *Programm* des ev. Gymnasiums A. B. zu Hermannstadt. 1876/77. (Heinrich Herbert) és 1895/96. (Carl Albrich sen.) passim.

[8] *Erdélyi udvari kancellária levéltára.* Nr. 111.

[9] *Archiv* für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XVII. 314.

Welczek utasításában szintén benne van, hogy «a királynak és kíséretének minden lépését, sub specie obsequii szemmel tartsa», kivált lutheranus helyeken. De még meg van toldva azzal, hogy a csoportosulás meggátlása esetén «ürügyűl» azt hozza föl a svéd miniszterek és tábornokok előtt, hogy ez részint az incognito miatt, részint azért történik, mert — nem lehet tudni kik vannak a tömegben? Ha pedig a király vagy miniszterei az ország lakosai közül egyik vagy másikkal érintkezni akarnának, azt nem kell épen megakadályoznia (nicht positive zu hindern), de jól meg kell jegyeznie kikkel beszéltek?[1]

Az útirány megállapítása, melyet XII. Károlynak követnie kell, szintén szorosan összefügg a protestáns kérdéssel.

Kezdetben, a diplomatiai tárgyalások megkezdése előtt, a hadi-tanács a maga fejétől úgy okoskodott, hogy a király «inkább Pétervárad, mint Erdély felől» fog érkezni.[2] Bécsben mindenesetre jobb' szerették volna ha a király a pétervároradi vonalat választja, mint az erdélyit. Mert a pétervároradi útban csak kálvinista magyar paraszt községeken kellett a királynak keresztülmennie, míg az erdélyi vonalon elkerülhetetlenűl útba esnek a lutheránus szász polgárok, kiket — láttuk — mennyire távol igyekezett tartani a bécsi kormányzat «hitvédő» koronás pártfogójuktól.

Még fontosabbnak tűnt fel az udvar előtt az, hogy — kétségkívül az 1707-ki szilézíai események miatt — XII. Károly valahogy *Szilézíának ne vegye az útját*. A minisztertanácson ezt javasolta Starhemberg, s Herberstein azon indokolással csatlakozott hozzá, hogy a császár «a nép vonzalma vagy hangulata miatt (ob affectum populi)» ne eressze Szilézíába a svéd királyt.[3]

Az udvar ebbeli kívánságát Fleischmann tudatta a királlyal, akitől megtudta, hogy Bukarest, Tergovist és Erdélyen keresztül szándékozik hazatérni,[4] s onnét, a neki tett ajánlathoz képest Nagyváradon és Budán át megy Alsó-Ausztriába.[5]

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 22.

[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. aug. 15.

[3] Conferentia de 13. aug. 1714. *Udvari levéltár, Bécs.*

[4] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. aug. 27.

[5] «Se. Mayt. ihren Zug über Sibenbürgen durch die Kayserl. Erb. Königr. u. Lande u. zwar dem gemachten antrag nach aus gedachtem Fürstenthumb in die gegend Groszwardein u. soforth weithers auf Ofen, von dannen aber in dasz Ertzherzogthumb Nider-Össtereich nehmen werden.» Öttl az udvari kamarához, 1714. szept. 15. *Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.*

Mivel azonban az udvar, kétségkívül a spanyol cím kicsikarása miatt, mindenkép azon volt, hogy a király a maga elhatározását futár útján jelentse meg : a király igéretét olybá vette, mintha nem is tudna róla.

Öttl titkos referendárius szept. 15-én, ugyanaz nap, midőn a király elhatározását tudatta az udvari kamarával, közölte Stjernhökkel, hogy a császár értesítést kíván az útirányról, akár Belgrádnak és Pétervároadnak, akár Oláhországnak és Erdélynek akar menni a király és hogy Ausztrián és Bajorországon vagy pedig Szilézián keresztül akarja-e folytatni útját? A császár nem teszi föl a királyról, hogy esetleg Szilézián keresztül akarna utazni. Nagyon kedve ellenére lenne, ha mégis ezt az útat választaná. Egyfelől azért, mert Ő Felsége (XII. Károly) veszedelemnek tenné ki magát ha Szilézián át menne Pomerániába ; másfelől azért, mert ezen út választása nagy zavarba hozná a császárt.[1]

A haditanács pedig pár nap mulva útasította a törökországi császári rezidenst, lépjen érintkezésbe Grothusen ottani svéd követtel, s adja neki tudtúl, hogy ha Erdélynek megy a király, az esetben csakugyan Nagy-Váradon, Budán és Alsó-Ausztrián keresztül menjen. Mert a császár nem egyezhetik belé a szileziai útba (Se. kayszerl. May. in die Reysz durch Schlesien nicht einwilligen kunten). Részint mivel, ha arra megy, Kursachsen és Kurbrandenburg úgy sem adnak neki átvonulási engedélyt ; részint azért, mert a tetőtől-talpig fegyverben álló északi hatalmak Szilézziában fölkeresnék (vagyis megtámadnák) s ezzel háborút hoznának a császár saját országaira! — amit a király méltányosan nem kívánhat előidézni.[2] Ha azonban mégis «quocunque modo» arra felé akarná venni az útját : azt a császár meg fogja akadályozni![3] A bécsi udvar nem tehetett másként. Már ekkor, a rastatti béke óta gyökeresen megváltozott nagypolitikai helyzet, főként a feszült viszony a fenyegetően elhatalmasodó és jóformán kiszámíthatatlan Poroszországgal, melynek területén át kellett volna okvetlenül haladnia XII. Károlynak, ha Szilézia felé megy : e vállalkozást semmiképen sem engedhette meg.[4]

[1] Stjernhök XII. Károlyhoz. 1714. szept. 5/15. *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. szept. 16.

[3] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. szept. 19.

[4] V. ö. *Droysen:* Gesch. der preuszischen Politik. IV : 2. SS. 82—102

Ily előzmények után hozza meg határozatát a Szavojai Eugen elnöklete alatt tartott minisztertanács. E szerint «nem engedhető meg, hogy a király ezen vagy azon császári örökös tartományon keresztül saját önkénye és tetszése szerint (nach eigener willkühr und belieben), a császár előzetes beleegyezése nélkül vonulhasson át, vagy hogy akár maga, akár még kevésbbé a vele együttmenő legénység talán Erdélyben vagy Sziléziában hosszú időre *letelepedjék*, s ezzel, személye miatt háborút idézzen elő.»[1]

A haditanács az ennek alapján kiadott utasításokban a sziléziai út elhárításával kapcsolatban, azt is kívánja, hogy a királlyal érintkezésbe lépő két főtábornok tudja meg tőle, merre felé akarja a király elhagyni az örökös tartományokat. (Austritt aus denen Erblanden)?[2]

Szilézia felől a bécsi udvart végre is nem a bécsi svéd ügyvivő, hanem, hogy nagyobb súlya legyen, gróf Wellingk Móric svéd államtanácsos, Bréma és Verden főkormányzója nyugtatta meg, ki épen akkor fontos diplomatiai munkát végzett az orosz támadásoknak ez év nyarán való visszatartása ügyében.[3] Ünnepélyesen kijelentette, hogy a király elfogadja a javasolt útat s «nem Szilézián, hanem Ausztrián és Felső-Németországon keresztül fog országaiba visszautazni,[4] hozzátéve, hogy e nyilatkozat «Ő Felsége parancsából» történt.[5]

Eugen azonban, jól tudva, milyen kiszámíthatatlan emberrel van dolga, s tisztán látva milyen veszedelmeket hozhat a császárságra a sziléziai út : *még ezután is* utasításokat adott a XII. Károly mellé rendelt főkatonáknak, hogy — bár nem lehet föltenni a királyról — de ha mégis Szilézia felé akarna fordulni, figyelmeztessék Stjernhök igéretére. Szándéka végrehajtását pedig gátolják meg, s erről őt azonnal értesítsék.[6]

[1] Minisztertanácsi jegyzőkönyv, 1714. szept. 30. *Udvari levéltár, Bécs*

[2] Stainvillehez, 1714. okt. 2. *Hadi levéltár, Bécs.*

[3] *F. F. Carlson:* Om fredsunderhandlingarna åren 1709—18. s. 62.

[4] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 17.

[5] «la declaration que j'ay faite par ordre de Sa Majesté.» Wellingk Stjernhökhöz, 1714. okt. 13/23. *Állami levéltár, Stockholm.*

[6] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 22.

A király útja Dimotikától Pitestig.

A haditanács Fleischmann császári ügyvivőtől már 1714. aug. havában azt a «megbízható» értesítést kapta, hogy a király, Juszuf aga kapidzsi-basával «legközelébb (ehistens)» elindul Dimotikáról Bukaresten és *Tergoviston* át Erdélybe.[1] — Nagyon messze volt még akkor az a «legközelébb!»

Magáról az útrakelésről Bécsben a haditanács legelőbb Stainvillenek Dévától stafétával küldött jelentéséből értesült. E szerint a király már *szept.* 20-*ika* táján megindult Dimotikából.[2] Ez persze, mint Stainvillenek ez ügyben tett minden jelentése, csak arra szolgált, hogy félrevezesse a haditanácsot. Mert a rémséges tudatlan tábornok figyelmen kívül hagyta, hogy a Balkánon nemcsak a görögök, hanem még az olaszok is[3] a *Julianum* szerint számítanak, s görög vagy olasz kémjének pontos tudósítását a naptárkülönbség tekintetbevétele nélkül közölte Béccsel!

Vener Ádám császári tolmács már jobban hajazott az igazsághoz. A haditanács az ő Drinápolyból, szept. 26-án Löffelholz pétervárади főhadparancsnokhoz küldött jelentéséből tudta meg, hogy a király csak okt. elseje táján fog megindulni.[4]

De la Motraye azt mondja, hogy a király és kísérete «október másodikán délelőtt tíz órakor ült lóra s délután négy órakor ért Demirtasba, hol az első éjszakát a kapidzsi-basa által e célra felüttetett sátorban töltötte.[5] Jorga különböző adatok egybevetése alapján, abban a véleményben van, hogy XII. Károly elutazására okt. elseje volt kitűzve, másodikán ért a demirtasi táborba, s csak harmadikán utazott el.[6]

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 aug. 27.

[3] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 szept. 25.

[3] Partì li 22 di settembre stil vecchio dell'anno 1714 il rè da Dimotica. *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII., p. 109.

[4] «Der Aufbruch (des) — Königs in Schweden v. Dimatoka nacher Bukarest, Cronstatt u. soforth in die Christenheit den Montag alsz 1-en Oct., unfählbar aber selbige wochen noch — (wird) erfolgen». *Udvari levéltár, Bécs,*

[5] *Voyages* en Europe, Asie et Afrique. II. 214.

[6] *Studiĭ şi Documente* cu privire la Istoria Romînilor. Bucureşti. 1905. IX. 109.

A király útrakelésének sokat vitatott napját pontosan, minden kétséget kizáróan megállapítja egy legelsőrendű kútfő, t. i. Swahn András svéd udvari számvivő (hofbokhållare) kézirati naplója, mely tudtommal mai napig ismeretlen és kiadatlan. Swahn, aki a király oldala mellett volt, így jegyzi fel a dátumot és a tényt: «szept. 20-án Ő Felsége menetelése kíséretével Demirtasig a. m. 6 óra járásnyira.»[1] A király tehát az új naptár szerinti *okt. 1-sején* indult nagy útjára. Kísérete körülbelül 130 főre rúgott. A bécsi haditanács, intézkedéseiben mélységesen hallgat a király udvarának létszámáról; seregét is csak úgy találomra becsülte 00,[2] illetőleg ezer emberre.[3]

Kalauzul egy kapidzsi-basit rendelt a királyhoz a porta, mint mihmándárt (mehmendár)[4] hat csausszal, kik 300 lóval s 60 kocsival[5] jelentek meg. Az utazás államköltségen (a spese dei Turchi) ment.

Még az indulás napján Demirtasba érve, ott a kapidzsi-basi pompás sátorba vezette a királyt. Átadta a szultán üdvözletét, aki szerencsés útat kíván neki és megtiszteli úgy ezzel a kibontott sátorral, mint egy drágakövekkel kirakott értékes szablyával és 11 (De la Motraye szerint 8, Amira szerint 12) arab lóval.[6] A király meghajtotta magát: ez a szultánnak szólt! — megköszönte a szultán ajándékát s azonnal viszonozta azt a kapidzsi-basinak ajándékozott cobolybundával.[7]

Nagy bajjal járt a király útjára okvetlenül szükséges minimális utiköltség fölhajtása. Des Alleurs a francia követ a konstantinápolyi francia gyarmaton nagy kínnal tudott összeszedni 20,000 birodalmi tallérnyi kölcsönt a végkép hitelvesztett király számára. Grothusen, a király kegyence, gazdája részére, 1714. szept. 6-án a «Th. and J. Cooke» cégtől mindössze 52,673 biro-

[1] «Sept. 20. Marscherade Hans Maÿ. med sin suite, till Demurtasch. 6 timmar.» *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] *Kamarai levéltár, Budapest.* 1714. okt. 22.

[3] *Archiv* d. V. für siebenb. Landesk. XVII. 319.

[4] «Mihmándár», a vendég kalauzolásával és ellátásával megbízott udvari hivatalnok. *Karácson Imre:* A Rákóczi-emigráció török okmányai, 114. l.

[5] *Amira* szerint (Autentica istoria di Carlo XII. p. 108.) 320 ló, 75 kocsival.

[6] Drabanten *Christian Gierlas* anteckningar.
De la Motraye: Voyages. II. 215.

dalmi tallért tudott kiszorítani, 75,247 tallérról kiállított váltóra.[1] Mindez nyomorúságos summa egy XII. Károly kezében. El is ment az utolsó poltráig, még mielőtt a magyar határra ért volna.

Indulás előtt azt tanácsolták a királynak, hogy a svédeknek Benderben s Dimotikában felgyülemlett adósságából csak annyit ismerjen el, a mennyit tényleg megkaptak. Kamatot meg ne számítson, mert a török törvény, mint a középkori pápaság, minden kamatvételt uzsorának minősít és szigorúan tilalmaz. Így a névérték szerinti óriási adósság oly csekélyre olvad, hogy azt már Svédországból könnyen ki lehet majd egyenlíteni Konstantinápolyban.

A gavallér-király azonban kereken elutasította az ajánlatot. «Ámbár — úgymond — tisztjeim vagy draganyosaim tíz tallér helyett százról állítottak ki kötelezvényt, azért én az egész összeget ki fogom fizettetni Svédországban.» Ehhez képest minden egyes hitelezőnek egy-egy lovat s ötven tallér utiköltséget adatott, hogy követhessék. A görög, örmény, zsidó, török és arab hitelezők hada pedig, számszerint 60 vagy 70 ember, húsz janicsárral, az erdélyi határig, sőt a fele az egész hosszú úton együtt ment a svédekkel, mint *atra cura* a lovagok mögött![2]

A király a sátorban hált meg. A kapidzsi-basi egy svéd szállásmesterrel és egy tolmáccsal előre ment. Fabrice, kinek saját fogata volt, De la Motraye-vel együtt Drinápolyba rándult egy-két napra s Pasakőjnél («Bacchikoi»; a Guide-Joanneban: Pašakiöj) csatlakozott ismét a menethez. A kíséret legelőkelőbb tagja Poniatowski táborszernagy volt, aki miután Leszczyński Szaniszlót Zweibrückenbe kísérte, onnét azonnal Drinápolyba sietett.[3]

Demirtasból kissé keletre hajlóan folytonosan észak felé tartott a karaván. Fokozódó lassúsággal döcögtek. Első nap *Karabonatig* 4, másodnap *Kücsük-Derbendig* (sv. Kutzuick dervent) már 3, harmadnap *Pasakőjig* (sv. Bassa Käij) már csak 2 órányi útat tettek.[4] A törökök komoly méltósága a vendégki-

[1] *Th. Westrin:* Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer, s. 18., 19.

[2] *De la Motraye:* Voyages, II. 214. — *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII. p. 108.

[3] *Historisk Tidskrift.* 1890. s. 224.

[4] *Swahns* dagböker. — *Gierta:* March Ruta uhr Turckij.

rály személye iránti tiszteletlenségnek tartotta volna, hogy siettesse annak kikísérését a szultán birodalmából (de presser sa sortie des Etats du Grand Seigneur).

De a király hamar megunta a csigaparipát. Már negyednap mintegy átvette a mihmándártól a vezetést azzal, hogy okt. 5-én éjfél után egy órakor indulót fuvatott. Mindenki engedelmeskedett, tudva, hogy az, a ki ezt elrendelte nem tűr ellenmondást. Ettől fogva a bolgár szorosok között többnyire éjjel utaztak, fáklyafény mellett. Egyremásra szakadt a hám, tört a lőcs ; több mint húsz tönkrement kocsit hagytak az út szélin. Mire a király nevetve jegyezte meg : se baj, jut is marad is ; több kocsink van, mint amennyi szükséges.[1] (Könnyen beszélt, mikor ő nyeregből nézte a világot.)

Most már a Dunáig naponként 5½—12 órányit haladtak. Miután okt. 5-én *Basali* (sv. Backzelij ; Kiepertnél Baschly, a vezérkari térképen Bašali) községet elhagyták, gyorsan közeledtek a Balkán-hegységhez, melyet a régi magyar utazók Noah vagy Novák havasának neveztek, «egy Noah nevű híres hegyi tolvajról.»[2]

Október 6-án és 7-én a Csatal-Balkán déli lejtőjén fekvő *Kumarova* bolgár falu (sv. Kumrova, De la Motrayenál Commorava, Sebesi Ferencnél 1657 : Kumanova és Kumonyova ; Ami Bouénál : Komarova ou Koumarova, a vezérkari térképen Komarevo) ; 8-án *Csali Kavak* (sv. Dervent Sellekva ;[3] Komárominál 1697 : Cselilova) ; 9-én a Kücsük-Balkánon átkelve, a romokban heverő *Eszki-Sztambol* (jelenleg : Prjeslav) ; 10-én *Drjanovec* (vezérk. tk. ; Kiepertnél : Drantscha ; sv. Dranerwitz, Drenowitza) bolgár falunál[4] többnyire sátor alatt vagy kocsin megháltak, okt. 11-én *Ruszcsuk* (sv. Rusce, Russik, Russok) városánál — melyet akkor magyarul Orosz-Csíknak hívtak,[5] érték el a Dunát.

[1] *De la Motraye*, II. 215., 216.

[2] *Komáromi János* diariumja, 12. l.

[3] *Gierta:* March Ruta uhr Turckij.

[4] *Swahns* dagböker. — Stjernhök «12/22. sept. 1714» meg «14/24. sept. 1714.» keltezett levele a svéd kancellária jelzése szerint «præs. Drenowitza 29. sept.» *Állami levéltár, Stockholm.*

[5] *Strassburg Pál* svéd követ 1631-iki naplójában ennek megfelelően : «Horozcik.» XII. Károlynak okt. 1/11. innét írt levelén is : «Ruszcik». *Kon. Karl XII:s* egenhändiga bref, s. 401.

Útközben,[1] még okt. 7-én, tehát kétségkívül Kumaróváról meleghangú búcsúzó levelet írt a király a tatár khánnak, melyben szívére köti a szolgálatában állott s tatár területeken tanyázó zaporogi kozákok sorsát.[2] Majd Ruszcsukból egynapi pihenés után továbbfolytatva útját, okt. 13-án hajókon (med prâmar) kelt át a Dunán,[3] a magyaroktól akkoriban Fekete-Gyergyónak nevezett *Gyurgyevo* váránál[4] (sv. Staden Jurie, Jurgof; ma Giurgiu), a császári kémek becslése szerint négy-ötszázadmagával.[5] Zimmermann az átkelést okt. 24-ére teszi,[6] oly indokolással, mely a tárgy körüli nagyfokú tájékozatlanságot árul el.

Gyurgyevóból az Argesen át egyenesen *Bukarest*be megy a király. Útja Drinápolytól Bukarestig helyről-helyre megegyezik Révay László 1621-iki követségi utazásával,[7] ami azt jelenti, hogy mindketten a természeti viszonyoktól kijelölt legjártabb úton haladtak észak felé.

Az oláh területen tünik ki különösen, hogy a porta a királyt a szó szoros értelmében kikísérteti az országból, hogy szabaduljon tőle. Se Bukarestben se másutt nem fogadták őt se a fejedelem, se a bojárok. A fejedelem, Kantakuzino István, Tergovistbe (Tîrgoviște) húzódott előle;[8] mert a porta bizonyára politikai okokból úgy neki, mint a bojároknak szigorúan megtiltotta, hogy a svéd királlyal érintkezzenek. Ellenben kötelességévé tette, hogy a király ellátásáról és kísértetéséről gondoskodjék.[9]

[1] *Amira*, p. 109. — *Burenstam*, p. 82. itt azt a komikus tévedést követi el, hogy az Amirától idézett «útközben»-t («*Dal camino* scrisse il rè al Chano») helynévnek veszi s így fordítja: «*A Dalkamino*, Charles XII. écrivit au khan des Tartares.»

[2] «ut ejus salus sit Vobis cordi, multum rogamus». *Nordberg*, III. 278.

[3] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.

[4] V. ö. «andarono al Castello che è fabbricato sulle rive del Danubio; chiamasi questo Castello Giurgievo, ed è lontano da Bucoresti 12 ore di camino». *A. Del Chiaro:* Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. Venezia, 1718. p. 117.

[5] Stainville jelentése Gyulafehérvárról Hartleben tábornokhoz, 1714. okt. 17. *Hadi levéltár, Bécs.*

[6] *Archiv* für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 297.

[7] *Magyar történelmi tár.* III. 249.

[8] *Jorga:* Studii şi Documente, IX. 109.

[9] Fleischmann jelentése Konstantinápolyból, 1714. okt. 15. *Udvari levéltár, Bécs.*

Csak okt. 19-én érkezett a király *Pitestre*,[1] mely akkor jelentéktelen városka volt.[2] Itt, az ausztriai-ház birodalmának közelében, hazatérése küszöbén, mindenekelőtt számbavette adósságait. Az összeszámolás elképesztő eredménnyel járt. Tartozása angol és francia kereskedőknél, Fabrice miniszternél, azonkívül zsidó, örmény, görög, török és arab uzsorásoknál nem kevesebb mint 444,984 császártallérra, azaz 1.156,958 forintra rúgott![3] Mindamellett, miután már a Konstantinápolyban legújabban fölvett kölcsöne is elúszott: oly szűkiben volt a pénznek, hogy hosszabb utazásra nem vállalkozhatott. Eddig a porta költségén jött; most kénytelen volt Ehrenskjöld János testőrt és alezredest Brassóba küldeni Stainvillehez, előlegért. Stainville, a király fogadtatására elegendő pénzzel lévén ellátva, teljesen megfelelt a benne helyezett reménységnek. Részint állami pénzből, részint a magáéból azonnal átadott Ehrenskjöldnek 50,000 rajnai forintot.[4] Az ügyletnek végleges lebonyolítása is egészen Ehrenskjöldre hárult. Bécsben várta meg a hazulról érkező pénzt, kijelentvén, hogy mindaddig ott marad míg kötelezvényét be nem válthatja.[5] Decemberben sikerült neki Rad és Hässlein «császári udvari és titkos ékszerészektől» 100,000 birodalmi (species) tallérnyi kölcsönt kieszközölnie, 9%-ra.[6] Az év utolsó napjaiban még mindig Bécsben volt,[7] bizonyosan azért, hogy a vonuló svéd sereg szükségleteire is juttasson valamit; de már az ékszerészek kölcsönének rendezését nem várhatta be Bécsben. Sokáig kellett volna ott lazsnakolnia, mert a kölcsönnek egy része a svéd kincstárt terhelő függő adósság volt még 1730-ban is![8]

Okt. 20-án érkezett Pitestre Stjernhök stafétája azon nevezetes levéllel (ld. 110 l.), mely tudatja vele, hogy a császári miniszteriánács a király találkozását a császárral a lengyel vagy az

[1] *Anders Swahns* dagböker. — Drabanten *Chr. Giertas* anteckningar. — *Acte şi Fragmente.* I. 101. — Zimmermann nagy elszámítással nov. 3-ára teszi! *Archiv.* N. F. XVII. 297., 337.

[2] *Jorga:* Studii şi Documente. IX. 109.

[3] *Westrin:* Anteckningar, s. 20.

[4] Stjernhök Vellingkhez, 1714. nov. 17/28. *Állami levéltár, Stockholm.*

[5] A haditanács Stainvillehez, 1714. dec. 12. *Hadi levéltár, Bécs.*

[6] *Westrin:* Anteckningar. H. T. 1900. 21.

[7] *Burenstam*, 83.

[8] *Westrin*, i. h. 21.

orosz souverain fogadtatása szerint kívánja rendezni.[1] Ez nagy dolog volt ugyan, de még sem olyan, mely huzamosabb ideig akadályozta volna a király továbbmenetelét.

A király elutazását Pitestről, legközvetlenebbül az okvetlenül szükséges utiköltség beszerzése hátráltatta. Az eredeti terv szerint Tergovisten, a megmásított szerint Pitesten egyesülvén Benderből odarendelt hadaival, Dimotikából való elindulásától számított négy hét mulva, tehát okt. 28-án kellett volna átlépnie az erdélyi határt.[2]

A kitűzött határidő azonban már ugyancak eltelt és a király még mindig nem mozdult Hosszúra nyult pitesti tartózkodása miatt a törökök megint élnek a gyanupörrel, hogy a király még mindig a nyakukon akar maradni.

Ekkor a király egy császári gyorsfutár érkezését használja föl késedelmezése igazolására. Torcy, francia követ szerint Bécsbe küldött saját futárának a visszajövetelére várt volna.[3] A kettő összefügg és mind a kettő igaz — magában véve. A császári futár hozta sürgöny újra feszegeti a magyar protestáns és kuruc kérdést és kijelenti, hogy a király Szilézián keresztül nem mehet haza. Mindez, amint kimutattuk rég el volt intézve. Wellingk főkormányzó a király nevében feltétlenül megnyugtató nyilatkozatot adott. A bécsi udvart jellemző «óvatosság és bizalmatlanság»[4] érthetővé teszi ugyan az afféle teljesen fölösleges rendszabályokat, de a futárváltásnak, amint kimutatom, más lehet a magyarázata.

A király, a futár megjövetele után közölte Musztafa agával, a kapidzsi-basival, hogy a császári udvar, mivel magyarországi fogadtatásának előkészületeivel nincs még rendben, arra kéri: maradjon még 14 napig Oláhországban. A kapidzsi-basi ezt megjelenti a nagyvezérnek, ki meg viszont a konstantinápolyi rezidenst, Fleischmannt keresi meg, fölvilágosítást kér tőle s

[1] Stjernhök XII. Károlyhoz. Bécs, 1714. szept. 30/okt. 10. «præs. Pitest, 20. oct.» *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] Fleischmann jelentései, 1714. okt. 15. és nov. 7. *Udvari levéltár, Bécs.*

[3] *Jorga:* Acte şi Fragmente. I. 101.

[4] «un principe de precaution et un reste de mefiance conservée depuis les tems passés.» Wellingk levele Pozsonyból, 1714. okt. 13/23. *Állami levéltár, Stockholm.*

minden teketória nélkül kifejezi azt a gyanuját, hogy ez csak ujabb ürügy az utazás elhalasztására.

A rezidens azt válaszolta, hogy tudomása szerint, épen ellenkezőleg áll a dolog. A császár részéről már minden intézkedés megtörtént a király fogadtatására s csapatai átvonulására. Mire a nagyvezér egyszerűen konstatálta, hogy ez hát megint csak kifogás és a királytól már megszokott halogatás. De nem akarja tovább űzni-fűzni a dolgot; hiszen úgyis csak 14 napról van szó. Mikor azonban a két hét is eltelt, egy tatár aga utján megbízta a kapidzsi-basit, hogy szólítsa föl a királyt a török területnek azonnal való elhagyására.[1]

Úgy számítom, hogy a tatár aga jó ha elért a kapidzsi-basihoz, mikor már XII. Károly árkon-bokron, Törökországon túl volt. Előbb azonban gondoskodott a kapidzsi-basi félrevezetéséről. Megparancsolta főhadsegédének, Bjelke grófnak, hogy az ő elutazása utáni napon, tehát 8-án keresse föl a kapidzsi-basit s biztosítsa róla, hogy a király *holnap*, azaz 9-én okvetlen el fog utazni.[2]

A tizennégy-napos huzavona első sorban csak arra való volt, hogy a király azalatt pénzhez jusson. Be kellett várnia Ehrenskjöldöt a császártól, illetőleg Stainvilletől kölcsönzött 50,000 forinttal. De ezenkívül halogatásra volt szükség azért is, hogy a király, Szavojai Eugennal együtt megállapított tervét teljes biztossággal hajthassa végre.[3] Ez, ha nem csalódom, először is abban állott, hogy a király *az nap* lépi át Vöröstoronynál az erdélyi határt, amikor a svéd sereg Törcsvárnál teszi ugyanazt. Így a sereg, a királlyal párhuzamosan több mérföldnyi távolságban menetelve, állandóan elvonja annak incognitó-útjáról a figyelmet.

Ugyanazon célt szolgálta az az elővigyázat, hogy valamiképp meg ne tudják a törökök, *mikor* indul a király a császár biro-

[1] Fleischmann levele Stainvillehoz. Konstantinápoly, 1714. nov. 3. Másolat *a bécsi udvari levéltárban.*

[2] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[3] «den königlichen Einmarche in Sibenbürgen nicht die bey der Porthen von Seithen Schweden zur Entschuldigung ihres längern Verweillen in der Wallachey vorgegebene dißseithige spätern Veranstaltungen der Verpflegung, sondern ganz andere Ursachen zurückgehalten haben». A haditanács Stainvillehez, 1714. nov. 24. *Hadi levéltár, Bécs.*

dalmába? XII. Károly nem bizott bennük. Tudta, hogy Byzanc politikájának egyenes örökösei pénzért mindenre kaphatók.

A király nem ok nélkül tarthatott tőle, hogy a törökök «kiszolgáltatják Lengyel- vagy Muszkaországnak».[1] A politikai merényletek, akár orgyilkosság, akár letartóztatás formájában, soha míg a világ! nem mennek ki divatból. Károly korában meg' különösen virágjukban voltak. Épen Kelet-Európában Károly tudhatott róla, hogy császári törzstisztek vállalkoztak Rákóczi és Bercsényi meggyilkolására, hogy az ifjabb Sobieskit miként akarták kézrekeríteni. Tanuja volt Szaniszló király letartóztatásának, tudta, hogy Poniatowskit le akarták szúrni, majd megmérgezni Konstantinápolyban. Saját tapasztalatából ismerte miként játszott össze a szeraszker, a tatár khán és a moldvai vajda a célból, hogy kiszolgáltassák a cárnak vagy Ágost lengyel királynak.

A kételyektől zaklatott királynak az út dolgában fölmerülő újabb és újabb aggodalmait végtére is a furfangos Görtz miniszter oszlatta el. Miután Görtz meghozta neki Eugen hercegnek azon nyilatkozatát, hogy mindenben a maga feje szerint járhat el: teljesen megnyugodott. Minden részletében előre megállapított utazásának nincs többé se erkölcsi se anyagi akadálya. Miután biztosítva van róla, hogy VI. Károly birodalmában minden politikai kötelezettségtől mentesen, tehet amit akar, most már elhatározza, hogy «azonnal (genast)» megindul hazafelé.[2]

XII. Károly a csapatok elindítása után, nov. 6-án délután fél háromkor Pitestről félmérföldnyire lovagolt, a szőlők közé,[3] oly helyre, mely távol esik az országúttól. Alig érkezett oda, a paplakról levelet írt a szultánhoz. Ismételten melegen köszöni a Nagy Úrnak irányában tanusított vendégbarátságát s egyuttal bejelenti, amiért e levelet voltaképen írta, hogy nyomban át fogja lépni Erdély határát.[4] Veszély nélkül megtehette, mert mire tudósítása a szultánhoz ér, akkorára már Isten segedelmével minden valószinűség szerint odahaza lesz.

[1] Neu eröfneter *Historischer Bilder-Saal.* VIII. 297.

[2] «Baron Görtz betog honom all tvekan genom försäkran, att prins Eugéne hade sagt, att det stod konungen fritt att afhandla statsangelägenheter eller icke; hvarefter han icke tvekade att genast företaga resan.» Fabrice Müllernhez, 1714. okt. 19/30 és 20/31. *Lind*nél: Carl XII i Turkiet, s. 97.

[3] «till ett vinberg». *Bjelkes* egenhändiga journal.

[4] *Nordberg*, III. 279.

Azt hiszem azért indúlt fényes nappal, hogy elutazása szokásos délutáni sétalovaglásának tűnjék föl. Környezetéből kiválasztotta a legbátrabb, a legfürgébb és természetesen a legmegbízhatóbb 24 urat és szolgát, s azok körében vonta meg magát a pitesti szőlők közt egy paplakban, hogy idegen ember ne is sejtse mikor, merre és kivel vagy kikkel indul nagy útjára.

Másnap, nov. 7-én főhadsegédét Rosen brigadérost két izben küldte be Pitestre, összesen tíz szolgával és 19 lóval, hogy ezek Sparre hadosztályával menjenek haza.[1] Maradtak tehát mindössze 14-en, kikkel a király különböző lovas gyakorlatokat tartott. A levegőbe dobált keztyűt sebes vágtatva elkapdosni, vagy a földről fölkapni s más efféle, bizonyosan a kozákoktól látott műlovas különlegességek járták. Majd még nehezebb s igazán nyaktörő lovaglásra mentek át. A pitesti szőlők horhosai közt keskeny mesgyéken s szűk gyepük és kapuk közt a leggyorsabb tempóban lóháton vakmerősködni, oly veszedelmes mulatság volt, hogy ezt már igazán nagy lelki gyönyörűséggel gyakorolhatta a király, kivált miután egy alkalommal úgy beszorúlt lovastul két kapubálvány közé, hogy alig lehetett onnan kivájni.[2]

Ugyancsak nov. 7-én a király a vele jött kicsiny kíséretből Buddenbrook testőr-őrnagy vezetésével Sternberg Károly és Savary Ker. János «királyi komornyikokat» egy szolgával[3] útnak indította Belgrádba,[4] hogy onnét Péterváradon, Eszéken és Budán át egyvégtiben siessenek haza. Mivel Savary királyi tolmács volt, tanult ember, aki megírta XII. Károly törökországi tartózkodásának történetét,[5] — második helyre sorozva említtetik komornyik (lifknecht) gyanánt: kétségtelen, hogy ez esetben a «komornyik» elnevezés alatt a királynak legalább is oly kiváltságolt helyzetű udvari belső szolgái értendők,[6] mint

[1] *Bjelkes* egenh. journal.

[2] *Fryxell:* Gesch. Karl des Zwölften. SS. 321., 322.

[3] *Lundblad*, II. 421. Rosen után tévesen mondja, hogy Neumann, Savari, és két lakáj ment Buddenbrockkal.

[4] *Bjelkes* egenh. journal.

[5] Relation om Karl XII:s vistelse i Turkiet. *Karolinska förbundets årsbok.* 1913. s. 223—307.

[6] Így *Ráday Pál* is benderi naplójában, 413. 414. l. vendéglátó úri gazdáját «a svétziai király Diben nevű komornyikjának» nevezi, Müllern udvari kancellárt pedig «a király főkomornyikjának». Düben András új nemes, a király bizalmasa, karmester (kapellmästare) volt. *Carlson:* Karl XII:s bref, s. 4. — *F. O. Nordenflycht:* Die schwedische Staats-Verfassung. S. 264.

aminők voltak Lipót császár udvarában az abbé Pacichelli által leírt fekete kulcsos komornyikok, a «Kämmeriere mit dem schwarzen Schlüssel».

A kíséret legelőkelőbbjei t. i. Poniatowski táborszernagy, alezredesi incognitóban,[1] gr. Bjelke Ture főhadsegéd, Adlerfelt Károly Albert testőrkapitány és a languedoci származású Bousquet alezredes, mint kapitányok, komornyikokkal, szakáccsal, szolgákkal és két lovászlegénnyel keltek útra. A király parancsára másnap, tehát nov. 8-án este $^{3}/_{4}6$-kor indultak, egy úton a királlyal, de utasításuk szerint mindig egy napi távolságra kocogva utána.[2]

Még messzebb maradt el a királytól három svéd tiszt, ú. m. Cedercreutz Hermann, Gyllenkrok András és Ferman Antal, kik a király kíséretének utócsapata gyanánt tekintendők. Mert ezek sem mentek Brassón át a sereggel, hanem a Feif svéd államtitkártól még Pitesten kiállított útlevéllel, Nagy-Szebenen keresztül.[3] Bécsig ugyanazt az útat tették meg amit a király, csakhogy három nappal később.

Maga a király, amúgy is szemenszedett kíséretéből mindössze két embert választott ki. Ezek voltak hivatva arra, hogy kalandos útján kenyeres társai legyenek.

A kitüntetett katonatisztek: *Düring* Ottó Frigyes, a holsteini hercegről elnevezett és Pomerániában maradt lovas-ezred ezredese,[4] ki egy év múlva Stralsund ostrománál esett el[5] és *Rosen* Gusztáv Frigyes brigadéros, főhadsegéd, ki nagyon hasonlított a királyhoz. Kortársai azt mondják róla, hogy «rendkívül előkelő modorú tiszt, akit mindenki szeret. A király gyakran alkalmazza, s mindig tökéletesen beválik». Dicsérik nagy bátorságát; hogy mennyire szereti a király; hogy lengyel csapatok parancsnoka s nem fog megöregedni mint svadronyos kapitány.[6]

[1] *Lundblad*, II. 421.

[2] *Bjelkes* egenh. journal.

[3] *Udvari levéltár*, *Bécs*. 1714. nov. 17.

[4] «der Obrister Thüring von dem Hollsteinischen allhier in Pommern stehenden Regiment». *Theatrum Europaeum*. XX. 389. — *Zinkeisen*-nél Gesch. d. osm. Reiches, V. 460. tévesen «*General* Dühring».

[5] *Carlson:* Karl XII:s bref, s. 350.
Burenstam: Retour, 85., 86.

Gr. Welczek küldetése.

Az udvari haditanács jegyzőkönyvei szerint három tábornok kapott utasítást XII. Károly fogadtatása, kalauzolása és ellátására nézve, ú. m. Löffelholz, Stainville és Welczek. Báró Löffelholz Vilmos altábornagy, pétervárади főparancsnoknak, mivel a király nem Belgrád felé ment, tényleges szerepe nem volt.[1] Az egész fogadtatás lebonyolítása a másik két tábornokra maradt.

Az erdélyi útra, Törcsvártól Szilágysomlyóig gróf Stainville István lovassági tábornok s erdélyi főhadparancsnok kapott megbízást. Összes utasításai együtt vannak a 12. számú hadtestparancsnokság registraturájában : eredetiben 9, másolatban 5 okirat.[2]

A magyarországi útra, Somlyótól Bécsig gr. Welczek altábornagy volt a haditanács, illetőleg a császár megbizottja. Aktái közül, úgy látszik, többet kiselejteztek, de 8 darab megmaradt.[3]

Welczek megbízatása, mint minden, amit Eugen tervezett, a haditanácsban nagy akadályokba ütközött. Ellenjelöltje gróf Althann Gundacker volt, aki előbb a lengyel udvarban, Erős Ágost mellett viselt követséget.

A XII. Károly fogadtatása ügyében Trautsohn lakásán tartott első minisztertanácson, 1714 aug. 13-án, Seilern szükségesnek látta, hogy a biztos kiküldésével várjanak addig, míg megtudják Grothusen küldetésének eredményét. Starhemberg szerint «Welczek tábornok kisérheti a királyt ; de ha betegsége gátolná, Althann tábornok menjen». Herberstein votuma : «Mittatur vel Viltscheckh vel Anhallt (!)». A határozat is ilyen vagylagosan mondatott ki.[4]

Welczek kiküldetése ellen a Svédországgal ellenséges lábon

[1] A Hofkriegsrathsprotokollon kívül csak két darab hozzáintézett levirat van meg *a hadi levéltárban, Bécsben.*

[2] *Archiv* für siebenbürgische Landeskunde. N. F. XVII. ; különnyomatban *Fr. Zimmermann:* Der Schweden Durchzug, durch Siebenbürgen um das Jahr 1714. Hermannstadt, 1883. SS. 17—47.

[3] *Hadi levéltár, Bécs:* Exp. 52 ; 155 ; 190 ; 266 ; 312. és Registr. 402 ; 403, 1714. novemberről ; Exp. 297. decemberről.

[4] «denominetur Welschek vel Allthan commissarius.» Conferentia de 13. aug. 1714. *Udvari levéltár, Bécs.*

álló államok bécsi diplomatái is nagyban ármánykodtak. Weyberg dán miniszter, Wackerbarth a szász és Matucoff az orosz követ előterjesztéssel éltek ez ügyben, s bár Eugen igyekezett megnyugtatni őket, mindamellett nem nyugodtak meg. Azt hitték, — Wackerbarth ennek hangot is adott, — hogy Welczek, az oroszellenes körmönfont diplomata, a császár és XII. Károly közti szövetség előkészítésére van kiszemelve. Mikor aztán egy hónap mulva Welczek Spielbergből Bécsbe érkezett s be kellett látniok, hogy az udvar, *t. i. Eugen*, semmi szín alatt sem hajlandó őt mással cserélni föl : [1] azon voltak, hogy Althan menjen legalább vele.[2] Ez a kívánságuk se teljesedett.

Althann mellett keverte a kártyát a holsteini báró Görtz is, ki akkor gr. Rewentlownál, a holsteini udvar bécsi követénél lakott. A nagy cselszövő — később XII. Károly pénzügyminisztere, kit a király halála után a svéd országgyűlés lefejeztetett — kétségkívül Eugennel egyetértve, Rewentlow által vitte keresztül a császárnál, hogy Welczek akadályoztatása esetén a szintén megbízható Althann készenlétben legyen a király elé menetelre.[3] Amire azonban nem került rá a sor, mert, úgy látszik szándékosan, elkéstek vele.

Úgy szept. 21-én közölték Stjernhökkel Welczek (Wilczek) kiküldetését, kinek feladata az lesz, hogy «üdvözölje és kisérje a királyt a császár országain való átutazásában, az lévén a császár szándéka, hogy a királyt, ha hivatalosan utazik, ugyanolyan tiszteletben részesítse, mint aminő őt magát illeti meg. Ez pedig nem történhetnék meg, ha a király incognito utaznék».[4]

Welczek (Wilczek) Henrik Vilmos altábornagy, államtanácsos és Spielberg parancsnoka (szül. 1665 szept. 17. meghalt mint v. b. titkos tanácsos, altábornagy és államminiszter, 1730 márc. 19), ki bárói rangról ép ekkor, 1714 április 8-án emeltetett grófi rangra, s egy év mulva 1715 június 10-én magyar indigena lett : Szavojai Eugen legbizalmasabb embere volt. Nagy tapintatot s feltétlen megbízhatóságot kívánó legtitkosabb állami megbízatá-

[1] Stjernhök XII. Károlyhoz. 1714. szept. 14/24. (præs. Drenowitza). *Állami levéltár, Stockholm.*

[2] Hamel Bruyninx bécsi holland követ jelentése. *Állami levéltár, Hága.* 1714. okt. 24.

[3] *Burenstam:* Retour, pp. 23., 24.

[4] *Állami levéltár, Stockholm.*

sokban sűrűn járt el. A Rákóczit átkozó gr. Forgách Simon, mikor Lengyelországba emigrál, mint az udvar viszonyai körül tájékozott ember, azonnal hozzá fordul.[1] 1709-től 1712-ig 18 hónapon át viselte a császári követ tisztségét Nagy Péternél, s ő volt megbízva azzal, hogy elbánjon Rákóczival és Bercsényivel.

A lengyel származású Welczek, aki tájékozott volt az orosz és lengyel ügyekben, nemcsak a császár, de XII. Károly szempontjából is nagyon elfogadható volt a kettőjük közti közvetítésre. Stjernhök nagy megelégedéssel közölte a királylyal, hogy Welczek «jól ismeri a cárnak Rákóczival a császár ellen szőtt terveit még abból az időből, mikor a cár a császárság szomszédságában Moldva s Oláhország meghódításával akart terjeszkedni».[2]

A viszonyok ismerete mellett könnyen érthető és kimagyarázható, miért ragaszkodott annyira Eugen épen Welczek kikülde téséhez?

Eugen a hazamenetelre csak úgy tudta rábírni XII. Károlyt, ha biztosítja, hogy nem kell találkoznia a császárral. A herceg ezúttal az államérdeket elébe helyezte a császár kívánságának. Ily munkában fáradozván, résen kellett lennie. A kényes feladat végrehajtását csakis legbizalmasabb, ilyféle ügyekben már kipróbált emberére bízhatta. S Welczekkel őt, okmányilag igazolható sötét politikai kapcsolatok fűzték össze élethossziglan.

Az akkori politikai államművészet és titkos diplomácia felülmúlhatatlan jellemző példája, hogy pontos utasítást kap a király fogadtatására az, kinek a valóságban épen az a tisztje, hogy *ne* fogadja a királyt és ezzel hiusítsa meg annak szembenlételét a császárral.

Ha Welczek mint útimarsall fogadja a királyt, nem kalauzolhatja úgy, hogy a császár kívánságát ne teljesítse. A császár a póstán utazó király átvonulásakor előreláthatólag vagy Pozsonyban van még mindig, mely a rendes postajárat állomása, tehát nem hagyható ki, vagy pedig Bécsben, ahol a postaház tíz percnyire van a Burgtól.

Welczeknek ekként látnia sem szabad XII. Károlyt, akit

[1] «bejövén Lengyelországban, mindjárt insinuáltam magamat groff Vilczek urnál». A nádorhoz írt levelének eredeti fogalmazata, dd. Zulkva, 28. 9-br. 1714. *a gróf Forgách-levéltárban.*

[2] *Állami levéltár, Stockholm*, dd. 12/22 sept. præs. Drenowitza, 29. sept. 1714.

kalauzolnia kellene. Ő most a spielbergi várban van Morvaországban s a királyt Szilágysomlyón kellene fogadnia. Souverainek fogadtatásánál a kirendelt hivatalos apparátus jóval előbb szokott megjelenni a kitűzött helyen. Néha hetekkel előbb. A dolog rendje megköveteli, hogy még a legfőbb méltóságok is idejekorán *várják* a magas vendéget s mindent eleve elkészítsenek az érkezés helyén. Hogy tehát ily fontos, nemzetközi jellegű államügyben, hirteleni megbetegedés kivételével bármi okból, elkéssen a hivatalos kiküldött, aki még hozzá *katonai* biztos : azt, akinek csak halvány fogalma is van a XVIII. század szertelen etiquette-kultuszáról, valóságos lehetetlenségnek fogja minősíteni.

De még a kiküldöttnek véletlen rosszullétét is mindig tekintetbe vették, nehogy esetleg emiatt a koronás fő kalauz nélkül maradjon. Bevett szokás volt, hogy az utimarsall helyetteséről is minden esetben gondoskodtak. Ez alkalommal Stainville tábornok fogadja a királyt Brassóban s végigkíséri egész Erdélyben.[1] De egyúttal megparancsolja a haditanács Stainvillenek, hogy a király mellé rendelt kisérő biztos, gr. Jörger zu Tollet Ferenc tábornok (Generalfeldwachtmeister) mindaddig a király mellett legyen, *míg* a kiséret és ellátás tisztét *Welczeknek át nem adhatja.*[2] Egyszersmind utasította a főhadbiztosságot, hogy Welczek megérkeztéig mindenben kezére járjon s engedelmeskedjék Tolletnek,[3] akinek részére a haditanács hasonló tartalmú, az összes csapatparancsnokokhoz szóló nyilt parancsot adott. Útközben Stainville lássa el annyi pénzzel Tollet tábornokot, amennyi elegendő Welczekhez érkeztéig.[4] Tollet tehát Erdélyben úgy tekintendő, mint a királyfogadó Stainville helyettese. Annál felötlőbb, hogy ily helyettesről Welczek mellett, a bevett szokás ellenére, csakis post festa történt intézkedés. Pedig — ami még különösebb — a haditanács előre is lehetségesnek vette, hogy katonai megbízottja el fog késni!

A haditanács Welczek utasítását szokatlan s minden szabállyal ellenkező módon bizonytalan kitételekkel, nem is parancs formában, akkép fogalmazta, hogy mintegy előre lehetőnek tartja, sőt kilátásba helyezi az elkésést. Az altábornagy úr — úgymond —

[1] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. szept. okt. 11.
[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. szept. 19., okt. 23.
[3] Pozsony, 1714. okt. 21. *Magyar udvari kancelláriai levéltár, Budapest.*
[4] Pozsony, 1714. okt. 23. *Hadi levéltár, Bécs.*

ha nem érhetne idejében Somlyóra, rajta legyen, hogy legalább a Tiszáig eljusson, mire odaér a király.[1]

Eleve föltételezni az elkésést! — ki hallott ilyet. Nem hiszem, hogy még valaha adott volna ki a haditanács ilyféle parancsot, főkép ha meggondoljuk, hogy a rendelkezésre álló idő alatt, Spielbergből, Welczek akkori tartózkodó helyéről (okt. 24-től számítva nov. 10-ig), *háromszor is* kényelmesen és idejében megtehette volna az utat Szilágysomlyóig, — ha meg akarta volna tenni.

Welczek, XII. Károly mellé «császári kísérő biztosúl (kayserlicher Beglaitungs-Commissarius)» már szeptemberben ki volt szemelve.[2] De egy újabb híradás miatt, végmegállapodás nem létében, a megbízó-levél kiállítása tovább húzódott. Azt hiszem, kapóra jött az ujdonság, mely miatt újabb tanácskozásra volt szükség, s így annál később indulhatott az altábornagy a király udvarlására.

Okt. 19-én Szavojai Eugen lakásán ismét minisztertanács volt, melyen Trautsohn herceg, Seilern, Zinzendorff és Starhemberg grófok s Öttl magyarországi referendárius haditanácsos vettek részt. Tárgya az értekezletnek Stjernhöknek Öttlhez intézett levele, melyben a svéd király által szept 28-án Dimotikából hozzá írt levélnek kivonatát közölte. Ebben azt mondja a király, hogy Erdélyen, Magyarországon és Ausztrián át Zweibrückenbe (!) incognito akar menni, kiséretével és több mint ezer főnyi katonaságával együtt.

Az értekezleten a be nem avatottak mindenekelőtt azt hozták szóba, hogy ha a király incognito jő, érdemes-e Welczeket elébe küldeni? A többség a kiküldetés fenntartása mellett döntött. Még ha meg is marad a király incognito-szándéka mellett, Welczek jelenléte akkor sem fölösleges. Mert ez esetben is a nagy pusztaságon átvezető utakon az ő feladata kalauzolni a királyt, akit rá kell bírnia, hogy ne utazzék kevesedmagával, mert az Magyarországon veszedelemmel jár. Különben is Stjernhök útján közölni kell a királlyal, hogy őt a császár nem incognito, hanem méltóságához mérten óhajtaná fogadni.

További határozatok: a svéd katonaság élelmezése államköltségen megy, még pedig a tiszteké megkülönböztetett módon. Welczek állandóan 15 vagy 20 személyre szóló szabad asztalt

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 22.

[2] *Burenstam*, p. 15.

tart. A magyar és erdélyországi összes tábornokokhoz szóló nyilt parancsot kap kézhez, s ő rendelkezik az egész hadsereggel. Végre Stainville belátására bízzák, hogy a svéd csapatokat egy vagy két részre osztja-e s egy vagy két úton indítja-e el ; kötelezik azonban, hogy elhatározását véleményezés végett közölje a főhadbiztossággal.[1]

Ily előzmények után adatott ki a részletes utasítás Welczek részére Pozsonyban a királyi várban, a császár jóváhagyása mellett, 1714 okt. 22-én.

E szerint Welczek a magyar határon, Szilágysomlyón fogadja a császár nevében a királyt. Kijelenti előtte, minő különös barátsággal viseltetik iránta a császár s mennyire örvend, hogy országaiba érkezett. Ellátja minden szükségessel.

Mivel azonban a svéd megbízott értesítése szerint a király incognito akar utazni, mint a császár képviselője, nyilvános tiszteletadással természetesen nem járulhat elébe. De halmozza el minden képzelhető tisztelettel, és udvariassággal, úgy, mintha a császár maga lenne jelen (als ob wir selbsten zugegen weren).

Ha a király vagy miniszterei a közügyekről akarnának vele beszélni, jelentse ki, hogy ő a királyhoz nem mint miniszter, hanem mint tábornok küldetett ki, kinek feladata a király személye iránt a császár barátságát és őszinte jóakaratát tanusítani. Meghallgathat mindent, tudósítsa arról az udvart, de véleményét semmiben se nyilvánítsa.

Végül még egyszer és utoljára, újra felüti a fejét a «kényes kérdés» tengeri kígyója : miként lehetne személyesen összehozni a császárt és a királyt? Az utasítás nagyon óvatosan ugyan, de azért elárulja, mily szívósan ragaszkodik a császár a találkozás megejtéséhez. «Ámbár — így szól az utasítás — nem lehet föltenni, hogy a király, mivel incognito akar maradni, velünk beszélni óhajtana : mindamellett ő, az altábornagy (doch Er Feldtmarchallleuthenant) egész udvariasan tudtára adhatja, hogy e részben nincs utasítása ; a maga nevében pedig jelentheti, hogy ez talán a szertartás miatt nehézségre találna. Amennyiben azonban a király megmaradna kívánsága mellett, ennek elintézését magára vehetné, minket futár által azonnal értesítvén. E célból vele (már

[1] Conferentia de 19. oct. 1714. Eredeti fogalmazat *az udvari levéltárban, Bécsben.*

mint gróf Welczekkel) egy tábori futárt küldünk, hogy ilyen vagy olyan körülmények között hozzánk jelentést küldhessen».[1]

A futár Hollenberg személyében csakugyan ki is rendelték melléje. A haditanács utasította, hogy várja be Welczeket; intézkedett az ostorpénzéről (Rittgelt) és a várakozási illetményéről (Warttgelt) is, ami naponként egy forint 30 krajcárra rúgott. Kidobott pénz volt: nem akadt dolga, mert XII. Károllyal lett volna dolga. A várva várt hírt nem vihette meg az udvarba.

A haditanács tizenkét pontból álló fenti utasítását Welczek számára, *Öttl* Antal József titkos tanácsos, Magyarországnak úgyszólván akkori kormányzója írta.

Stjernhök a királyhoz írt levelében kiemeli, hogy Öttl, akit «meg tudott nyerni a király érdekei számára», németül írta az utasítást, alkalmasint azért, hogy Eugen, aki gyenge német, ne vegye észre az abban előforduló kedvező kifejezéseket. Bőven ír róla. Aztán áttér Welczekre. Ajánlja XII. Károlynak, hogy «királyi kegyelmének a hasonló alkalmakkor szokásos némi bizonyságát adja Welczek iránt», amit tanácsos megtennie részint azért, hogy az altábornagy «kedvező jelentést tegyen kiküldetéséről», részint «a császári udvar iránti figyelemből.»[2]

Öttl mint megvesztegethető ember volt ismeretes.[3] Stjernhök kétségkívül megalkudott vele. Erre utal, hogy míg Welczeknél csak a királyi kegy valami nyilvánításáról beszél, Öttlnél, a titkos tanácsos úr bokros érdemeinek felsorolása mellett, pontosan megmondja az ajándékba adandó summát. E szerint Öttlnek, a Welczekféle utasítás szerkesztéséért, a «Rad und Hässlein» augsburgi bankház útján, mely ötvösművekkel is kereskedik, ezer birodalmi (species) tallér értékű terebelt ezüstkészlet lenne küldendő királyi ajándékúl. Öttl különben is rászolgált a jutalomra, «mert több év óta ő szolgáltatta ki az útleveleket a svéd futárok és utazók számára, és mert *értesítéseivel készséggel szolgált a király érdekeinek*».[4] A XVIII. század diplomatái így szokták körülírni nagyurak kém- és egyéb aljas szolgálatait. Ez tárgyunkra nézve főként azért fontos, mert amint majd látni fogjuk, Öttl az egyetlen,

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 22.

[2] Pozsony, 1714. okt. 13/24. *Állami levéltár, Stockholm.*

[3] «je sçais par ma propre experience que Monsieur d'Öttl prend de l'argent». *Állami titkos levéltár, Berlin.*

[4] Pozsony, 1714. okt. 13/24. *Állami levéltár, Stockholm.*

akiről kimutatható, hogy a király incognito-utazásának legleplezettebb rejtelmeibe is be volt avatva.

A Stjernhök-javasolta királyi ajándék Öttl részére, a viszonyokhoz képest rendkívül nagy értékű. Bízvást beválik — tán nem is annyira a multban szerzett, mint inkább a jelenben, az átvonulás körül szerzendő érdemei fejében nyújtott «discretiónak» — amint akkoriban a megvesztegetést nevezték. XII. Károly kétségkívül elfogadta a javaslatot. ‚Megfizette a selmát'. Ajándékokkal nem szokott adós maradni. Ha anyagi jutalmazásokról volt szó, az előterjesztéseket mindig jóváhagyta ; legföljebb annyit változtatott rajtuk, hogy igen gyakran fölemelte a duplájára.

Egészen más természetű volt Welczek jutalmazása. Azt már «úrnak» nézi a király s «kegyelmes hajlandóságát» vele szemben emlékjellel mutatja ki. Hans Wilczek gróftól, a híres utazótól tudom, hogy a családjában élő hagyomány szerint, őse, Welczek altábornagy, egy érdemrendet kapott a királytól 1714-ben. Ez azonban tévedés lesz, mert tudtommal a három régi svédrendet, t. i. a Seraphin máskép «kék-szalag-,» a kard vagy «sárga-szalag-,» és az Észak-csillaga vagy «fekete-szalag-rendet» IX. Károly száz évvel előbb megszüntette s csak I. Frigyes állította vissza mind a hármat 1748-ban.

Szerintem Welczek a királytól tényleg nem érdemrendet, hanem királyi kitüntetésnek minősítendő ékszert kapott, melynek fődísze a családja által «sárga gyémántnak (gelber Diamant)» nevezett ékkő volt. Ez, gyűrűbe foglalva, most is megvan ; a gróf nekem is megmutatta. Én úgy találtam, hogy a «sárga gyémánt» inkább fehér zafir, melybe újabban a Wilczek-család címerét vésették. A sárarany (sárga ötvözetű) tömör gyűrűt azonban, kidolgozásáról ítélve, feltétlenül XVIII. századi ötvösműnek tartom. Mindenkor a Wilczek-család majorescoja tulajdonában van ; jelenleg az agg Hans Wilczek gróf őrzi Bécsben, Herrengassei palotájában.

Visszatérve Welczek küldetésére, megállapíthatjuk, hogy az altábornagy úr ugyancsak lassan kászolódott. Még okt. 23-án is csak «néhány nap mulva (in wenig Tagen)» akar indulni a póstán, Bécsből.[1] Pár nap elteltével Stjernhök tudósítja Welczeket, hogy a vele a királyhoz küldeni szándékolt leveleket, Szaniszló

[1] *Hadi levéltár, Bécs.*

királynak aznap este gyorskocsin indulandó titkárjára bízta. Egyuttal mintegy marasztani látszik az altábornagyot, arról értesítvén, hogy a király 15-én még mindig Oláhországban volt.[1]

Welczek ekkor Pozsonyban időzött, honnét okt. 29-én kellett volna útra kelnie.[2] Tényleg azonban, végre valahára, csak okt. 31-én este hét órakor indult el, póstakocsin. Budára. «éjjel-nappal» vagyis megszakítás nélkül menve, csak nov. 2-án reggel hatkor érkezett meg. Nagyon fontolva haladhatott, mert az 57 és ¼ póstai mérföldet nem kevesebb mint 35 óra alatt tette meg.

Budán azt remélte, hogy vagy Stainvilletől, vagy a városi tanácstól hírt kap a király útjáról. E várakozásában csalódott. De mialatt a parancsnok, a főhadbiztos és a postafőnök látogatását fogadta, megérkezett egy svéd tiszt, ki magát mint báró Newingert mutatta be. Ez elmondta, hogy okt. 28-án hagyta el Pitestet, hol XII. Károly a báró Sparre Axel vezetése alatt Benderből közeledő katonáira várakozott. E hírre Welczek másnapra halasztotta elutazását.[3]

Azalatt a hg. Hohenzollern vértes-ezred három százada felvonult Somlyóra s készenlétbe helyezkedett, hogy díszkíséretül szolgáljon a királynak. Debreczentől a Tiszáig ugyanez a feladat várt volna báró Rottenhan ezredes személyes vezetése alatt, a Montecuccoli vértes-ezred három századára.[4]

Mindez csak szinpadi fölvonulás. Mindez csak arra volt hivatva, hogy igazolja a császár előtt Welczek küldetésének komolyságát.

Eugen és XII. Károly már rég megegyeztek abban, hogy a király *nem* fog találkozni Welczekkel. Mert ha ez megtörténik, Welczek hivatalosan kénytelen kísérni a királyt, s akkor nem lehet elkerülni, hogy a császár hőn óhajtott kívánsága, XII. Károllyal való találkozása teljesedésbe ne menjen.

Welczek saját jelentése szerint csak nov. 10-én,[5] vagy tán

[1] 1714. okt. 27. Egészen sajátkezű eredetije *a gróf Wilczek-család kreuzensteini levéltárában.*

[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. okt. 27.

[3] Welczek a haditanácshoz. Buda, 1714. nov. 2. *Hadi levéltár, Bécs.*

[4] Tudósítás F. Magyarországból, 1714. nov. 21. *Wienerisches Diarium*, 1714. Nr. 1183.

[5] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. nov. 17.

még két nappal később, nov. 12-én érkezve Somlyóra, — betű szerint *szerencsésen* elkésett.

Nem lett érte semmi baja ; jelentése fölött a haditanács szó nélkül tért napirendre. Ellenben a magyar országgyűlés, Eugen vakeszköze, a legközelebbi alkalommal megtette magyar hazafinak (indigenának) (1715 : 134. t.-c.)!

Fogadtatási előkészületek Erdélyben.

XII. Károly utazását, ha Erdélynek megy, természetszerűen az erdélyi főhadparancsnoknak kellett elintézni. Ezt a tisztet akkor, a régi lotharingiai francia főnemesi családból származott gróf *Stainville* István lovassági tábornok viselte. Nevét nálunk rendszerint, felemás német és francia összetételben, hibásan írják és ejtik Steinvillenek. Önmaga állítólag úgy hivatkozott volna rá fenyegetésképen, hogy az Stein-Wille-t (kőakarat),[1] magyarán «vasakaratot» jelent.

Stainville szenvedélyes, de gyönge katona volt. Rákóczi elleni harcaiban, mint a Bányavárosok parancsnoka, semmi sikert nem tudott felmutatni. Sok tekintetben rokonjellem XII. Károllyal. Igen becsületes, igazságtalanságot nem tűr, alantasai nem szeretik, mert nála nincs szabad préda. Az akkori császári tábornokok közt nagy kivétel annyiban, hogy discretiót, még ha kínálják se fogad el, legföljebb egy kis bort, amit az ajándékozók egészségére igér meginni. Mikor a Rákóczi szabadságharc leveretése után bevonult Brassóba, a városi tanács egy szép fogat lóval kedveskedett neki. Nem fogadta el ; de a tiszteletére rendezett ebéden jókedvvel vett részt. A tanács csak urizáló húzódozásnak vette ajándékának visszautasítását. Eddigi tapasztalatai után nem tudta elhinni, hogy lenne a világon olyan császári tábornok, ki a felajánlott «prezentet» komolyan visszautasítaná. Azért utána küldte az ajándékot, melyet azonban a tábornok elhárított magától, mert ő «nincs efféléhez szokva (dasz er dergleichen hochschätschbahre präsente anzunehmen nicht gewohnet).»[2]

[1] *P. Szathmáry Károly:* A Gyulafehérvár-nagyenyedi Bethlen-főtanoda története. Nagy-Enyed, 1868. 162. l.

[2] Brassó város jegyzőkönyve és Stainville levele a városhoz. Zágon 1711. jul. 6. *Brassó vármegye és város levéltárában.*

Átalában egész egyénisége az igénytelenség bélyegét hordja magán. Nőgyülölő agglegény létére untig elégnek tartotta fizetését, melyből béke idején tisztességesen megélhet, táborban pedig «nem kell mindig meleg étel: jó egy darab kenyér is egy kis hideg sülttel».

A tudomány fáját nem igen rázogatta, bár a kor divatjához alkalmazkodva, alchymistáskodott. Latinul, németül édes keveset tudott s anyanyelvén, a francia irodalom klasszikus korában élve, úgy írt mint a legutolsó kondás. Óvakodott is névaláírásán kívül egyébbel koptatni a pennát. Welczekhez írt sajátkezű levele, melyet titkos jellege miatt mással nem irathatott, fehérholló szerű ritkaság.[1] De bármily tanulatlan volt, a Friedrich-Wilhelm Offizierek aranykorában, származása és vak subordinatióval egybekötött feltétlen szolgálati készsége fölemelte a legmagasabb polcig. Erdélyben ő a «császár-képe», a császár alteregója, a tartomány ura és parancsolója, közszóval élve ő a «kis-isten» hosszúhosszú éveken át.

1714 szept. 20-ika körül Stainville azt a hírt veszi báró de Tige tábornoktól (Generalfeldwachtmeister), hogy a király közeledik. Ez téves értesülés volt, mint minden, ami szerint Stainville igazodott. Természetesen azonnal kimozdult székhelyéről Gyula-Fehérvárról, s Nagy-Szebenbe, onnan pedig tovább ment a határok felé.[2] Nagy dolga volt, sietett. Abban még nem volt része, hogy királyt üdvözöljön, hozzá még a világ leghíresebb, vitéz katonáját.

A királyjárás bejelentésétől fogva Stainville állandóan úton. Számbaveszi a csapatokat, ami egyuttal arra is szolgál, hogy mintegy begyakorolja azokat a király fogadtatása körüli szertartásokba s taktikai mozdulatokba. Mert az őt, mint főhadparancsnokot megillető fogadtatás csak abban különbözik a souverainekétől, hogy a császárnak vagy más uralkodó felségnek a gyalogság térdhajtva tiszteleg (mit Knye gebogener Reverenz) s háromszor hajtja meg a főzászlót, míg a főhadparancsnoknak csak egyszer.

Ha a Felség a szárnyak felől jő, a gyalogezred századai, mikor elébük ér, egymásután (consecutivement) tisztelegnek,

[1] *A gr. Wilczek-család levéltárában, Kreuzenstein.* 1714. nov. 8. Ld. a Függelékben.

[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. okt. 2.

a fő- és altisztek pedig «süveget vetnek» vagyis markukba kapják kalapjukat. Ha azonban a Felség szemközt jő, a homlokvonal elé: akkor valamennyi századnak egyszerre kell tisztelegnie, ami zászlóaljanként az őrnagy (Obrist-Wachtmeister) által karddal adott jelre történik. Amint a porosz királyi hadseregben, úgy a császár hadában is nagyon sokat adtak rá, hogy a tisztelgés, vagy az «örömlövés» (Salve, Salvenfeuer) csakugyan egy szempillantásban menjen végbe. Ám ehhez nagy gyakorlat kellett, s azt hiszem, hogy 1714 őszén az erdélyi gyalogcsapatok minden idejét igénybe vette a szabatos, egyszerre való tisztelgésnek betanulása. Lovas ezredeknek könnyebb soruk volt, mert azok kardjukkal tisztelegtek, csákósan vagy sisakosan, kivéve az altiszteket, akik az egész szertartás alatt kivont karddal, mozdulatlanul ültek a nyeregben, még fejvetéssel sem üdvözölve az uralkodót. A draganyosgránátosok tisztjei is kivont karddal voltak ugyan, de a jeladáskor balkezüket kalapjuk karimájához emelték.[1]

A főhadparancsnok a király (állítólagos) közeledéséről menten értesítette a polgári hatóságokat. Elsősorban az erdélyi főkormányszéket. A kormányzó épen akkor nem volt a székhelyén, Nagy-Szebenben. Bogácson (Medgyes-szék) érte őt utól a Tolle-ezred zászlós stafétája.[2]

A király jövetelének híre lázas izgatottságba hozta egész Erdélyt, mely századok óta nem látott koronás főt s csak «a régiek alig hihető mondáiból»[3] tudott róla, hogy egykor, régesrégen Zsigmond, majd Mátyás király, személyesen keresték föl ezt az Isten hátamögötti, elfelejtett országrészt.

Épen kapóra jött, hogy a királyi főkormányszék Nagy-Szebenben, csak az imént szervezte, az 1714 jan. 6-iki szebeni országgyűlés határozatából, az erdélyi tartományi főhadbiztosságot, még pedig választás utján, állítólag vallásra való tekintet nélkül. Megválasztatott a r. kath. gróf Kornis István,[4] az erdélyi

[1] *Observations-Puncten.* Lintz, s. a. II. 134. 135.

[2] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1715. szept. 28.

[3] «aus den Sagen der Alten, denen sie wegen des Altertums kaum mehr trauen konnten.» *Quellen* der Stadt Brassó. VI. 582.

[4] «Discurritur de constituendo supremo commissario et denuntiatur Incl. Statibus, ut sine omni religionum respectu in votis suis procedant erga personam capacem seu in gubernio, seu inter status constitutam.» — «Denunciatur I. Statibus per votorum pluralitatem declaratum esse in supremum commissarium C. Steph. Kornis.» *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 39., 42.

rendekre egy évvel előbb ráerőszakolt gubernátornak, Kornis Zsigmondnak a testvéröccse.

Elsősorban a főbiztos hatáskörébe tartozott a seregátvonulásokról (transenna) gondoskodni. A főkormányszék tehát azonnal, már szept. 28-án, hozzá fordult. «Méltóságos commandirozó generalis eő excellentiája intimatiója stafetaliter jövén a sveciai király eő felsége minden udvarnépével és ott lévő hadaival érkezése felől», — utasította Kornis főbiztost, hogy a teendők megbeszélése végett mindenekelőtt Rosenzweig főhadbiztossal lépjen érintkezésbe. Ugyanaz nap ez alkalomra gr. Mikes Mihály guberniumi tanácsost rendkívüli biztosul küldötte ki, megparancsolván neki, hogy «minden dolgait mindjárt félretévén, induljon bé Brassó felé ; oly készülettel, dispositióval legyen, hogy kegyelmes Urunk intentiója szerint, prætitulált felséges királyt, királyi majestásához szükséges és minden megkívántató mediumokkal készen várja, excipiálja». Kornisnak pedig megparancsolta, hogy Mikesnek mindenben kezére járjon, «mindenfelé minden késedelem nélkül szoros parancsolatokat küldjön ki, hogy az altisztek, konyháravaló, abrak és széna felől prævie dispositiót tegyenek, úgyhogy mindjárt az felséges királyt kísérő commissarius atyánkfia (t. i. Mikes) dispositiója szerint, oda vitethessék, az hová kívántatik, tartván magokat minden ide kivántató expensák és vecturák s minden egyéb szükséges dolgok præsentálása iránt az commissarius uramnak parancsolatjához.»[1]

Mikes Mihály azonnal Brassóba ment, megtette az intézkedéseket s 300 székelyt vett maga mellé, hogy azokkal a királyt az oláh határon tisztességgel fogadja.[2] Melléje élelmezési biztosokul a főkormányszék okt. 6-án kirendelte kucsulátai Boér József fogarasi alkapitányt,[3] Petki Nagy Zsigmondot és Gidófalvi Gábort,[4] — birtokaik után ítélve, alkalmasint Fogáras vidéke, Felső-Fehérmegye és Háromszék részéről. A átvonulás útjától félreeső, de szolgáltatmányokra felhívott[5] Csik, Gyergyó és Kászon-szék csak «legátust» küldött, Czirjék László személyében.[6]

[1] Liber regius Hungaricus, *az erdélyi főkormányszék levéltárában.*

[2] *Blätter* für Geist, Gemüth u. Vaterlandskunde. Kronstadt, 1838. S. 322.

[3] *Nilles:* Symbolæ. Oeniponte, 1885. I. 408.

[4] Liber regius Hungaricus, *az erdélyi főkormányszéki levéltárban.*

[5] 1714. okt. 8. *Csikmegye levéltárában.*

[6] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1715. febr. 28.

Okt. 21-én Stainville «az Oláhországon át *Brassóba* utazó *svéd király* fogadtatására» nagyban fölkészülve, Brassóba érkezett.[1]

A szebeniek 12 köböl gabonáján kívül,[2] magával vitt még 15,000 rajnai forint értékű ezüst asztali készletet. Ezt, a kor szokásához képest, kétségkívül maga az államfő, tehát VI. Károly küldötte.[3] Ha egy souverain egy másik souveraint huzamosb ideig vendégül látott, még ha maga nem lehetett is jelen, asztali teritékéről rendszerint személyesen gondoskodott.

A király első állomáshelyéül *Barcarozsnyót* jelölték ki. Ott rendezték be számára a paplakot, királyhoz méltó szállásul, falait teleaggatva értékes persa szőnyegekkel. Odavitették a pompás asztali ezüstneműt, a piacon pedig a kíséret részére nagy konyhát állítottak fel.[4] A tőszomszéd, alig ¾ mérföldnyire eső *Keresztyénfalván* hasonló intézkedéseket tettek,[5] valószinűleg azért, hogy ha netán tovább akarna menni a király, ott is kényelmesen elhelyezkedhessék.

Stainville úgy állapodott meg a már akkor jó ideje Brassóban tartózkodó Mikessel, hogy az a királyt Erdély határán üdvözli és fogadja 300 székellyel, ő pedig Brassóban, s onnét kíséri Erdély magyarországi határáig.[6]

Erdély akkor, ép úgy mint Magyarország, rakva volt katonasággal, főként lovassággal, amiatt, mert a pénz szűkiben lévő, de egyébként maga zsírjában fuldokló Kanahánon, hol bőven volt az olcsó élelmiszer és takarmány: a császári sereget legolcsóbban lehetett eltartani, s viszont a vármegyék pénzben fizetendő adója is csökkent az élelmiszereknek természetben kiszolgáltatásával.[7]

[1] Daniel Fronius: Diarium. *Blätter* für Vaterlandskunde. 1838. S. 322. — *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VII. 415.

[2] *Archiv* für siebenbürg. Landeskunde. N. F. XVII. 305.

[3] V. ö. Journal du *marquis de Dangeau*. XV. 241.

[4] *Blätter*, i. h. Nr. 40.

[5] *Colb Lukács* barcarozsnyói ev. lelkész naplója, u. o.

[6] *Hadi levéltár*, Bécs. 1714. okt. 11. — *Blätter*, Nr. 40.

[7] V. ö.: «quia vero certum et illud foret, in nonnullis antelati regni nostri Hungariæ partibus, majorem alimentationis et pabuli copiam, minorem vero distractionis occasionem reperiri: hinc ut hoc quoque pacto miseræ plebis alleviationi, et ulteriori subsistentiæ commodius prospici possit, benigne etiam resolvimus, ut equestris militiæ nostræ, per comitatus, ubi major alimentationis et pabuli copia esset, majori omnino numero repartitionem Fidelitates Vestræ instituant, quo pacto eadem militia naturalia in majori quantitate consumendo, minor iisdem comitatibus, alioquin distractionis beneficio destitutis, pecuniaria quotta ex rato et obtingenti suo persolvenda remanebit.» *Helytartótanácsi levéltár*. Mandata. Viennæ, 21. jul. 1727.

Ez a nagy katonai helyőrség most mintegy megfigyelő hadtestté s hogy egy anachronicus szóval éljek, csendőrséggé alakult át, amit bizonyít az, hogy a seregnek a svéd király jövetele és az erdélyi országgyűlés okából összeállított elhelyezési tervében igen sok csapattestnél egyenesen meg van mondva, hogy az «ad dispositionem dominorum officialium comitatus v. sedis» rendeztetik.

Valamennyi Erdélyben állomásozó csapattest a központi, bécsi kormányzat szempontjából megbízható volt. A szatmári béke óta ezekkel tartották féken az országot.

Ott feküdt ugyanis gr. Stainville és gr. Breuner vértes-ezrede, összesen 22 század; a gr. Vehlen-féle draganyos ezred a. m. 12 század; gr. Virmond, gr. Jörger de Tollet és br. Wellenstein gyalog-ezrede és 16 rác század, összesen 65 század; s ezenkívül a tábori tüzérség (artilleria campestris),[1] mely akkor szintén kizárólag idegenekből állott.

Az összes erdélyi csapatok azon időre, amíg a királlyal együttmenő Stainville-t annak a kiszolgálata (Bedienung) foglalja el, Tollet tábornok parancsnoksága alá rendeltettek. A haditanácsnak Öttl aláírásával e tekintetben Pozsonyból kiadott nyilt parancsa a «magyarországi» összes csapatparancsnokokhoz szól ugyan, de ez csak a szokásos slendrián. Mert Tollet megbizatása csakis az indulófélben lévő gr. Welczek Szilágy-Somlyóra érkezéséig terjed. Tehát Erdélyre; ahol «különös bizalomból teljhatalommal felruházva», gondoskodnia kell főként a tiszteletadásról és a király biztonságáról. E célból azon idő alatt az összes csapatparancsnokok, császári kegyvesztés terhe alatt, kötelesek

[1] *Cs. és k. hadi levéltár*, s *Erdélyi főkormányszéki levéltár;* a szebeni hadparancsnokság levéltárából Zimmermann is közli (*Archiv* für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 334—337) — de az állomáshelyeket nagyon hibásan. Igy a Vehlen-ezred állomása nem «Straszfalu», hanem Szászfalu (ma Kézdiszászfalu) s nem «Nynyrod», hanem Nyujtód (Háromszék m.); a Stainville-ezredé nem «Pénzek,» hanem Péntek (Szászpéntek, Kolozs m.); a Breuner-ezredé nem «Pecset» és «Szegh», hanem Pecsétszeg (Szolnok-Doboka m.), viszont a Virmond-ezredé nem «Selyekendő», hanem Selye (Nyárádselye) és Kendő (Maros-Torda m.); nem «Ecsed», hanem Ehed (Maros-Torda m.); nem «Kutifalva», hanem Kutyfalva (Alsó-Fehér m.) s nem «Oláh Bellő», hanem Oláh-Dellő (Torda-Aranyos m.); a Wellenstein-ezredé nem «Vingrad», hanem Vingárd s nem «Brozd», hanem Buzd (Alsó-Fehér m.) stb.

neki, ellenmondás nélkül, mindenben azonnal engedelmeskedni.[1]

Azalatt telt az idő, de a király csak nem jött. Senki sem tudta, hogy hol van és mikor érkezik. Az erdélyi hatóságok a nagy bizonytalanságban mindent megtettek a király jövetelének kipuhatolására. Brassó város számadásaiban előfordul, hogy Gross András Bukarestbe ment a svéd király végett, s utjáért 7 forintot kapott; hogy Jorka István «a svéd király jövetelének kikémlelésére Oláhországba küldetett s lovát agyonnyargalván 15 forintot fizettek neki.»[2] A brassói szászok és magyarok már csak vallásuk elnyomatása miatt is, akkortájban kétségkívül még szorosabb vagy inkább *még bensőbb* kapcsolatban voltak havasalföldi vérrokon hitfeleikkel, mint most.[3] A brassói kiküldöttek mégsem tudhattak meg tőlük semmit, mert — amint látni fogjuk — azok sem tudták, hol van a király?

A vármegyékhez már okt. 3-án kézirat ment a guberniumtól, hogy «az útakat præprimis mindenütt megcsináltassa»; az országút mentén levő helyekre élelmiszereket s kocsikat rendeljen, «magok személyekben pedig készen legyen, hogy tisztességes comitivára elegendő nemességet vévén fel, ha arra fogja maga útját continuálni, eleiben menni s az præscribált majestást excipiálni, kísérni el nem mulassza».[4] Ám e rendeletnek kevés foganatja lehetett, mert egy hónap mulva Stainville felkéri a gubernátort, hogy Kolozsvártól Somlyóig javíttassa ki az országutat.[5] A főkormányszéki rendelet az érdekelt négy vármegyéhez, bár elkésve, hat nap mulva csakugyan ki is adatott, hogy a «Somlyóig menő rendes postautat» hozzák rendbe.[6]

[1] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. okt. 23.

[2] *Archiv.* N. F. XVII. 297.

[3] «Non vi mancano anco alcune famiglie di Sassoni-Transilvani, di religion Luterana, parte de' quali vi esercita la profession di orefice, ed altri tengon bottega di corde, di tele grossolane, e di altri utensili da cucina, che vengon loro mandate dalla città di Corona. Ai suddetti Sassoni, siccome a quegli Ungheri che sono Calvinisti, non è permesso il tener chiesa, o altro pubblico luogo per farvi le loro preghiere.» *Antonmaria Del Chiaro*: Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia. Venezia, 1718. p. 109.

[4] *Erdélyi főkormányszéki levéltár. — Brassó város és vármegye levéltára.* 1714. okt. 3.

[5] *Erdélyi udvari kancelláriai levéltár,* 1714. nov. 3.

[6] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714. nov. 9.

Ugyancsak a gubernium Brassó városához,[1] a tartományi főbiztos meg Nagy-Szebenhez[2] a következő sürgős különparancsot küldte: «mivelhogy ide be azon királyi majestásnak asztalára kívántató borok szűkebben találtatnak, mi is, provisiót az sietö idő s alkalmatlanság nem engedvén meg, kegyelmeteknek tempestive parancsoljuk, az megírt majestasnak maga asztalára borról provisiót tenni el ne mulassza» s arról való nyugtáját annak idején kifizetés végett terjessze föl.[3]

Az erdélyi törvényhatóságok átalában nagy készséggel, sőt örömmel tettek eleget főként a lakmározásra vonatkozó rendeleteknek. A kijelölt útba eső törvényhatóságok (az egészen r. kath. Csíkszék nem volt köztük), a vezetést illetőleg még akkor csaknem kizárólag protestánsok; élelmi szerek s italok, bár rossz termés volt, mindenütt elég bőven. Hogy'ne látták volna szívesen hitfelüket, Gusztáv Adolf hősies utódját. Közép-Szolnok megye pl. a rendelet vétele után egy hétre már elhatározta a fogyasztási cikkek bőséges felhalmozását a király és kísérete számára. «Ezen felséges alkalmatosságra kivántató szerszámok megvásárlására Enyedre expediáltatik Szabó János atyánkfia; Ködről két ló, Zilajról pedig két lovas és egy ló rendeltetik. — A lovas nemesség oly készen legyen, hogy valamikor parancsolatot vesznek, jó apparatussal compareálhassanak. — Ezen alkalmatosságra zilahi bíró úr két negyvenest[4] az ott való nemesség pedig egyet válasszon olyat, mely jobbnak comperiáltatik.»[5]

Szóval, ment minden mint a parancsolat, hogy more patrio fogadják a királyt dictiókkal, fényesen lássák el, adjanak neki jó bort, s diadalmenetben kísérjék Brassótól Somlyóig vármegyei nemes banderiumokkal és székelységgel és császári katonasággal.

Magyarországra nézve az volt a terv, hogy itt a sereg élelmezése és ellátása az Erdélyben már gyakorlatba vett norma szerint folytattatik. E célból a haditanács által a fő- vagy hadbiztos (Ober- oder Kriegscommissarius) mellé külön «élelmezési biztos (Spesirungscommissarius)» küldetik ki, kinek egyik fontos

[1] *Brassó város jegyzőkönyve.* 1714. okt. 3.

[2] *Archiv* für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 296.

[3] Liber regius Hungaricus. *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714. okt. 3.

[4] T. i. két negyvenakós hordó bort.

[5] *Szilágyi Ferenc:* Zilah történelméből, 51. l.

feladatául azt tűzték ki, hogy hadbiztosi utalványra, későbbi elszámolás fejében, az országból elő nem teremthető élelmiszereket s szükségleti cikkeket készpénzen szerezze be.[1]

Szaniszló lengyel király és svéd kiséretének utazása Magyarországon.

Leszczynski Szaniszló lengyel király, XII. Károly teremtménye, Poltáva után Pomerániában vonta meg magát. Azon volt, hogy «bármi áron»[2] kiegyezzék a lengyel ellenkirállyal, Ágosttal, ami, Flemming főminiszter közvetítésével, *előzetesen* meg is történt. A végleges megegyezést, vagyis lemondását, XII. Károly hozzájárulásától tette függővé, amit személyesen akart kieszközölni a királytól. E végett 1712 utolsó napjaiban Németországból útra kelt Bender felé. Svéd alezredesi[3] vagy őrnagyi incognitóban utazott Harang nevű svéd szolgálatban álló tiszt útlevelével,[4] egyedül báró Sparre Erik svéd tiszttől[5] s néhány szolgától kisérve. 1713 első napjaiban Bécsben volt,[6] ahol, az ausztriai háznak érdekében álló politikai lépésről lévén szó, valószínűleg érintkezett Eugennal. Innét, könnyűszerrel szerzett útlevéllel, postán indult Magyarországba.

A trónjavesztett király erdélyi titokzatos útjáról egyetlenegy kútfő ad megbízható értesítést. Gróf Mikes Mihály erdélyi főkormányszéki tanácsos így ír Ádámosról (Küküllőmegye) gr. Károlyi Sándornak: «Irhatom bizonyos relatiókbul Staniszlaus királynak Erdélyben Brassó *felé* való általmenetelét és noha

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. okt. 22.

[2] Campredon jelentése. *Malmström:* Handlingar rörande Sveriges historia. Upsala, 1854. s. 21.

[3] *Fabrice*, pp. 217—220.

[4] *Voltaire:* Histoire de Charles XII. Basle, 1785. p. 272. Szaniszlóra vonatkozólag, a Nordberg által kifogásolt részek kivételével, Voltaire bízvást használható; mert — saját vallomása szerint — «de roi de Pologne Stanislas m'a fait l'honneur de m'apprendre la plupart de ces particularités» p. 274.

[5] Igen ügyes, fürge diplomata és vitéz katona. Később párizsi svéd követ, államtanácsos és gróf. Szül. 1665, megh. 1726. *Carlson:* Karl XII:s bref, s. 22.

[6] «9. janv. 1713. le roi Stanislas a passé incognito à Vienne, allant trouver le roi de Suède à Bender». Journal du *marquis de Dangeau.* XIV. 321.

titkosan continuálta útját, mindazáltal Bécsbül passuáltatott volt; Generalis Baron Tiss (Tige) uram is látta magát a királyt».[1]

Báró Tige lovassági tábornok 1712 okt. 14-én vette át Brassóban a parancsnokságot. Kétségkívül ott találkozott Szaniszlóval, kinek nála okvetlen jelentkeznie kellett. Híre is járt, hogy ott volt.[2] Szaniszló Brassóból nem mehetett a svéd postán, Ojtozon át Benderbe, mert az, 1713 január havában, a már elmondott okokból (ld. e mű 87. l.) szünetelt. Igy kénytelen volt Bukarest felé megindulni, hogy onnét a török postán folytassa útját Jassyn keresztül Benderbe.[3] Már akkor végbement a kalabalik (1713 febr. 11.) és XII. Károly elhurcolása, aki útközben értesült Szaniszló szándékáról. Onnét küldött gyors futárt Szaniszló elébe, hogy az Isten szerelméért ne tegye meg azt a lépést, mely a világ szemében mindkettőjüket kompromittálná. Isten segedelmével majdcsak jobbra fordul a dolguk.[4] Küldötte, egy francia ember, Brassótól néhány mérföldnyire érte utól Szaniszlót, kit azonban mind hiába igyekezett visszatérésre bírni.[5]

Moldvában Szaniszló, oláh forrás szerint, Burs Lőrinc svéd ezredesnek adta volna ki magát.[6] Egy bojár föltartóztatta és a hospodár, Maurokordatos Miklós elé vitte, Jassyba. A hospodár már értesült a tatár khántól, hogy a lengyel király útban van Bender felé. Latinul beszéltek egymással. *Major sum* (t. i. incognitója szerint Harang őrnagy) — szólt a király. *Imo maximus es*, felelt a hospodár, ki fölismervén a királyt, tüsténT karszékkel kinálta.[7] Szaniszlót a hospodár előbb Jassyban egy klastromba, majd a szultán parancsára Benderbe küldte, hova március elsején, XII. Károly elhurcolása után tizenkét nappal érkezett meg.[8]

[1] *A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.* 1713. jan. 31.

[2] V. ö. «Es continuiret noch immer das Gespräch zwischen hohen und niedrigen Standespersonen, dass Stanislaus, — vor wenigen Wochen allhier in Cronstadt gewesen und per posta durch die Wallachei incognito zu seinem Patron nacher Bender gereiset». Tagebuch des *Simon Christophori.* 1713 febr. 9.

[3] «Il rè Stanislao, partito da Svezia, passato per Vienna e Bucaresti, a Jassi, all'incognito, vestito alla tedesca, in guisa d'officiale svedese». *Amira*, 84.

[4] *Nordberg:* Histoire de Charles XII. III. 76.

[5] *A francia külügyminisztérium levéltárában.* 1713 jún. 1.

[6] *Axintie*, Kogălniceanunál: Cronicele Romaniei, 1872. II. 148.

[7] *Voltaire:* Hist. de Charles XII. p. 273.

[8] *Jorga:* Gesch. des osmanischen Reiches. Gotha, 1911. IV. 318.

A benderi basa souveraineket megillető tisztességgel fogadta,[1] de csakhamar parancsot kapott, hogy vigye száműzetésbe Akkermán (Neszter-Fehérvár) várába. Ott élt a politikai viszonyoknak reá nézve kedvezőbb alakulásáig, melyek során 1713 aug. 19-én ismét királyként vonul be, Brassóban fölszerelt kicsiny testőrségével és draganyosaival,[2] régi tartózkodáshelyére Benderbe.[3]

XII. Károly azalatt, még Dimotikába menet, Karnobatból («Karnabad») biztató levelet intéz Szaniszlóhoz. «Minden jól megy, csak az a fő, hogy bátran és állhatatosan tartson ki közös érdekeik mellett s dicső példájával kitartásra lelkesítse a jóérzelmű lengyeleket is».[4] Dimotikából pedig utasította konstantinápolyi követét: «értesse meg a portával, hogy semmi sem segíti annyira elő az ő lengyelországi útját, mint az, ha a porta elismeri Szaniszlót Lengyelország törvényes királyának. Mert ha ez megtörténik, (hazamenetelükkor) úgy tódul majd hozzájuk a lengyelség, hogy egyátalán nem lesz szükségük valami nagy (török) kiséretre».[5]

Mikor azután a szultán és a másik lengyel király, Ágost közt 1714 ápr. 22-én létrejött egyezmény, Szaniszló visszahelyezésének még a reménységét is megsemmisítette: a nem kevésbbé szorongatott XII. Károly sem erőszakolta többé a végleg megbukott király ügyét. Tegyen, amit akar. Legjobb lesz, ha Brassóba megy és a császár oltalma alá helyezi magát.[6]

Szaniszló helyzete csakugyan lehetetlenné vált a török birodalomban. A benderi basa, nyomban az egyezmény megkötése után parancsot kapott, hogy a még ottlevő lengyel «elégedetleneket», kik közt hallgatólag a lengyel király is értendő, szólítsa fel a török terület elhagyására.[7]

A mindenkitől cserbenhagyott fejedelemhez az egyezmény hírére két hű főembere csatlakozott. Az egyik, gróf Poniatowski, a kitünő diplomata és katona, május elején kereste őt fel Bender-

[1] *Amira:* Autentica istoria di Carlo XII. p. 92. *De la Motraye*, II. 152.

[2] *Nordberg*, III. 76. 105.

[3] *Jorga:* Studiĭ şi documente. IX. 85—87. V. ö. Axel Sparre leveleivel 1713 febr. 25—máj. 5. *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 59—82.

[4] *La marquise Des Réaulx:* Le Roi Stanislas et Marie Leczinska. Paris. 1895. p. 399.

[5] *Konung Karl XII:s* egenh. bref, s. 395.

[6] *Fabrice*, pp. 296, 303.

[7] *Theyls:* Het leeven van Karel XII. geduurende sijn verblijf in het Ottomannische gebied. Leiden, 1721. I. 240.

ben. A másik, gróf Tarło Szaniszló, lengyel főkonyhamester (chronkiökmästaren), aki, miután Péter cár és Ágost király hadai elől Kassára szorult, 1710-ben Rákóczitól követségbe küldetett XII. Károlyhoz Benderbe,[1] s azóra itt élt. A Szaniszlótól ajánlott és Ágost által jóváhagyott egyezmény Tarło részére biztosította, hogy javaiba és méltóságába visszahelyeztetik.[2]

Már ekkor XII. Károly annyira lemondott Szaniszló visszahelyezésének még a reménységéről is, hogy magára vállalta a benderojtozi útvonalra okvetlen szükséges portai útlevelek megszerzését. Szaniszló és kisérete részére a fermánt, mely «szabad utat enged bizonyos számú tisztnek Svédországba visszatérésre», a király kérésére a portán azonnal kiállították, s Poniatowski vitte Dimotikán és Brassón át Benderbe.[3]

Poniatowski megérkezése után Leszczyński Szaniszló rögtön, még 1714 május közepén[4] megindult Benderből[5] Brassó felé. Gróf Torstensson kapitány vitte meg számára — úgy látszik elkésve — a császár engedélyét a «sub incognito» utazásra.[6] A két lengyel grófon kívül vele együtt kelt útra Adlerfelt svéd tábornok vezetésével[7] negyvenkét svéd tiszt és egy aga, ki az erdélyi határig kalauzolta őket. Egész addig a költségeket a porta viselte.[8]

A lengyel királyt Erdélybe kisérő tisztekről két egykorú lajstrom maradt fönn: az egyik, egy brassai kalendáriumi bejegyzés alakjában,[9] a másik egy svéd forrásban.[10] Eszerint Szaniszlóval Benderből Erdélybe vonultak: Koskull András ezredes, Tegenskjöld (a brassai jegyzékben Tegenschildt) alezredes, Loos őrnagy, báró Sparre, gr. Torstensson és Hierta kapitányok, báró Üxküll[11]

[1] *Archivum Rákóczianum.* VIII. 281, 285.

[2] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. 1. pp. 516, 517.

[3] *Nordberg,* III. 154. V. ö. *Fabrice,* p. 305.

[4] *Engel*nél: Gesch. der Moldau u. Walachey. II. 296. kettős tévedés, hogy «er reiste endlich im *April* 1714 v. Bender nach *Lothringen*».

[5] *De Limiers*nél: Hist. de Suede sous le regne de Charles XII. Amsterdam, 1721. V. 476. tévedés, hogy «Ackierman»-ból indult volna Zweibrückenbe.

[6] *Relationis* historicæ semestralis vernalis *continuatio,* a. 1714. p. 36.

[7] *Fabrice:* Séjour du Roi de Suede, pp. 304, 305, 310.

[8] *De la Motraye:* Voyages. II. 215.

[9] *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 162.

[10] *Nordberg.* III. 154.

[11] A brassai jegyzékben tévesen «Upkull»; Sparre Axel leveleiben «leutnant Yskul» és «Yxkul». *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 74, 75.

és Gerta (Gersha) hadnagyok, Wrangel, Tranfelt és Blomhjelm (a brassai jegyzékben «Blomgelen») testőrök, valamint igen sok altiszt. Kiséretében volt még Silfverhjelm György ezredes, aki Brassónál elvált tőle, hogy Dimotikába menjen a királyhoz.[1]

Szaniszló Benderből Jassyba s onnan oláh kútfő szerint azon az úton, melyen már előbb is járt, tehát Bukaresten keresztül ment volna Erdélybe.[2] Ez azonban tévedés. Szaniszló, egykorú svéd kútfő szerint, az ojtozi hágón át, a svéd posta útvonalán ment Erdélybe. Itt esett meg vele, hogy amint az ojtozi szorosúton *Bereczkre* («Beritz») a határszéli legelső városkába ért, a szoros védelme végett ott tanyázó császári csapatkülönítmény parancsnoka feltartóztatta. Addig nem akarta bebocsátani az országba, míg följebbvalójától, Montecuccoli tábornoktól útlevelet nem szerez. Koskul svéd ezredes azonnal egy tisztet küldött a tábornokhoz a XII. Károly által küldött útlevéllel. A brassai császári parancsnokot báró Tige-t is értesítették helyzetükről.[3]

A lotharingiai francia származású báró Tige, akit az erdélyi magyarság igen jellemzően *Bárány Tizs*-nek (Baron Tige) nevezett,[4] jó modorú, udvari dolgokba beavatott, gavallér ember volt.

Svéd forrásunk azt mondja, hogy Szaniszló király és svéd kísérete Tige engedélyével Brassóba ment, hogy ott várja be az előre küldött tiszt által Montecuccolitól hozandó útlevelet.[5] Egy másik híradás szerint 35 személyből álló kísérettel érkezett volna szintén Brassóba.[6] Ez azonban egyik sem eléggé szabatos adat. A brassai császári parancsnok kétségkívül tájékozva volt a császári kormány következetesen űzött politikájáról, mely nem engedhette meg, hogy annyi svéd a nagy szász lutheránus városban huzamosabban időzzék. Föltevésünket megerősíti a brassai egykorú naptári bejegyzés, mely szerint Szaniszló svédjeivel «Brassó *előtt* vagy *mellett* vonult el».[7]

[1] *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 162.
[2] *Axintie*, Kogălniceanunál: Cronicele Romaniei, II. 165.
[3] *Nordberg*. III. 154, 155.
[4] Tagebuch des *S. Christophori*, 11:
Die Unger haben ihn vor Bárány Tisch genennet,
Das heisst in unsrer Sprach: ein liebes Lämmelein.
[5] *Nordberg*, III. 155.
[6] *Theatrum Europaeum*. XX. 108.
[7] «Cronstadt vorbei passieret». *Quellen* d. St. Brassó. VI. 162.

Ha azonban Brassóba nem mehetett Szaniszló, viszont messze sem távozhatott tőle, mert hosszú útra indulása előtt oda intézett, futárhozta leveleket várt[1] úgy látszik magától XII. Károlytól. Igy történt, hogy május 23-án kiséretével együtt a szebeni postaút mentén fekvő *legközelebbi* községben, *Vidombákon* vonta meg magát, bárha e község egy-két héttel előbb, május 14-én felerészben leégett.[2]

Vidombákon a svédek emléke jó ideig megmaradt. Egy Thoisz nevű özvegyasszonynál még a mult század elején megvolt egy rézmedence, melyet az öregapja kapott egy svéd tiszttől.[3]

Leszczyński Szaniszló mint «souverain voyageant incognito» *gróf Cronstein* nevet vett föl. Útlevelében alezredesnek volt minősítve (Lieutenant-Colonel, Comte de Cronstein).[4] Vidombákról vagy a tőszomszéd Brassóból, hova időnként kétségkívül bejárt, miután Poniatowski és Hierta kapitány előre ment Bécsbe, május 30-án indult el. Innét Fogarason és Nagyszebenen át a rendes postaúton, császári csapatok fedezete alatt ment Budának, hova 1714 június 14-én érkezett meg.[5] *Budán* nagy feltünést keltett a vele menő 35 főnyi svéd csapat megjelenése, s híre ment, hogy köztük van maga XII. Károly is.[6]

Budán arról értesült Szaniszló, hogy az újonnan kinevezett várparancsnok, gróf Regal Miksa Lajos császári altábornagy rendeletet kapott az átvonuló svéd tisztek letartóztatására. Árulást sejtett, s csak abban reménykedett, hogy az egész rendszabály azért van, hogy a bécsi udvar így akar megbizonyosodni róla, vajjon nem rejtőzik-e a svédek között maga XII. Károly?[7] Az egész dologból azonban semmi sem lett, s Szaniszló június 17-én zavartalanul folytathatta útját Budáról Bécsnek, ahol csak keresztül ment s jún. 23-án a közeli Purkersdorfon (Bugersdorf) szállt

[1] *Fabrice:* Séjour, 310.

[2] *Quellen* zur Gesch. d. St. Brassó. IV. 58. V. 386.

[3] *Blätter* für Geist, Gemüth u. Vaterlandskunde, 1838. S. 322. — *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VII. 415.

[4] *Nordberg*, III. 154, 155.

[5] *Mercure historique et politique.* A la Haye, 1714. LVII. 32. — *Theatrum Europaeum.* XX. 108.

[6] «Einige der Meynung waren, es habe sich auch der König in Schweden nebst dem König Stanislao in Ofen eingefunden». *Relationis historicae continuatio*, a. 1714. p. 36.

[7] *Nordberg*, III. 155.

meg.[1] Poniatowski egy nappal előbb ment Bécsbe. 23-án Stjernhökkel együtt kihallgatáson volt Eugennél, kétségkívül azért, hogy Szaniszló zweibrückeni letelepedéséhez a császár beleegyezését kérje, amit meg is kapott. Bécsben azalatt, ép úgy, mint Budán, híre ment, hogy XII. Károly vagy Szaniszló kiséretében van incognito vagy pedig csakhamar utána fog jönni.[2]

Linz táján Szaniszló és kisérete különvált. Csak Koskull ezredes, két fő- és két altiszt maradt mellette. A bajor határtól kezdve ezek is csak bizonyos távolságra mentek utána gyorskocsin. A svédek zömét Tegenskjöld alezredes vezette Nürnbergig, honnét a csapat útja ismét kétfelé ágazott: egy részök Zweibrückenbe, a másik Pomerániába ment.[3]

A lengyel király jövetelének hírét a zweibrückeni kormányzónak Poniatowski vitte meg, aki 1714 július 3-ikán ért oda néhány tiszttel. Mivel a király incognito utazott, hivatalos fogadtatása nem volt. A zweibrückeni polgárság és az ott fekvő 400 főnyi svéd helyőrség, tudomást sem vett jöveteléről. A kormányzó azonban, a vett értesítés után, Rothalbenig, a fejedelmi személyeket megillető hatlovas hintót küldött elébe,[4] s a király azon hajtatott be július 4-én este fél hatkor, a báró Sparre ezredéből való négy svéd tisztből álló kiséretével [5] a zweibrückeni palotába, hol őt a kormányzó fogadta s üdvözölte. Már azon este nyilvánosan vacsorázott, úgy hogy mindenki láthatta. Egykorú leírás szerint «barátságos képű, tömzsi ember, jól beszél németül, latinul és franciául, gyalog jár nyilvánosan az utcán és a templomba, mindig csizmásan s néha bőrkabátban, tarka parókával».

Julius 5-én a király kíséretéhez tartozó még egynehány tiszt érkezett Zweibrückenbe. Összes számuk körülbelül tizenkettőre tehető.[6] Eszerint a Leszczyński Szaniszlóval Brassóból kiindult negyvenkét tisztből alig maradt több Leszczyński mellett egy harmadrésznyinél.

Szaniszló már jul. 9-én átköltözött a fejedelmi palotából

[1] *Mercure* hist. et pol. 1714. LVII. 34.

[2] *Theatrum Europaeum.* XX. 109.

[3] *Nordberg*, III. 155.

[4] *D. C***:* Histoire de Stanislas I. Roi de Pologne. Londres, 1741. I. 180.

[5] Journal du *marquis de Dangeau.* XV. 188.

[6] *Die Europäische Fama*, welche den gegenwärtigen Zustand der vornehmsten Höfe entdecket. 1714. 159. Th. SS. 229., 230.

egy úri lakásba. XII. Károly hazautazásáról nem hozott ugyan semmi biztos hírt,[1] de mivel Poniatowski tábornok Zweibrückenből csakhamar Landauba készült menni, ebből sokan azt következtették, egész biztossággal, hogy nem telik bele hat nap, s Ő Felsége, Svédország királya, ugyanolyan csendben, meg fog érkezni Zweibrückenbe».[2] Ami azonban nagyon téves föltevésnek bizonyult.

Poniatowski Dimotikába ment, hogy hírt adjon az expeditióról a királynak.[3] XII. Károly aztán bécsi megbizottja utján udvariasan megköszönte a császárnak a lengyel király átvonulása tárgyában tanusított jóakaratát. Úgy vette azt, mintha csak a maga személye részesült volna benne.[4]

Fabrice és De la Motraye útja Magyarországon.

Míg a király Dimotikában volt, báró Fabrice Frigyes Ernő, kiről már több ízben szóltunk, közel hozzá, Drinápoly mellett két mérföldnyire, «a világ legszebb vidékén» saját villájában tartózkodott. Hat lovas hintaján, mint valami uralkodó herceg, időnként be-berándult Drinápolyba vagy Dimotikába. Hat nyerges lova és húsz darabból álló kopó-füzére módot adott vadász szenvedélye kielégítésére. Jó asztalt és nagy személyzetet, titkárt, szakácsot, egy svéd, egy német és egy görög szolgát tartott, s a jövő-menő svéd és lengyel gavallérok «jó társaságában» kedvére élte világát.[5]

Sűrűn érintkezett vele De la Motraye A., gazdag francia kereskedő, szenvedélyes éremgyűjtő, ki már húsz esztendeje járja merő tudvágyból az idegen országokat Angliától a Kaspitóig és Afrikától Lappóniáig. Világlátottsága és éles megfigyelő képessége különösen értékessé teszi, egyébként tévedésektől

[1] *Malmström:* Handlingar, 1713—1720. s. 24.

[2] *Europäische Fama.* 1714. 159. Th. S. 230.

[3] *Nordberg*, III. 155. — *Historisk Tidskrift.* 1900. 224.

[4] «als wenn solches Ihre aigenen Persohn widerfahren». Pro Memoria Stjernhöktől, mint melléklet «Presburg 11/21. Oct. 1714. præs. Pitest 22. oct. (t. i. nov. 2) 1714». leveléhez. *Állami levéltár, Stockholm.*

[5] *De la Motraye:* Voyages en Europe, Asie et Afrique. A la Haye, 1727. II. 213.

épen nem mentes, két vaskos kötetben kiadott utirajzait. S úgy Török-, mint Svédországban annyit időzött XII. Károly körül, hogy műve a király életének, főleg jellemének megismerésére is igen megbízható forrás.

Fabrice és De la Motraye a Dimotikából hazatérő királlyal együtt mentek Ruszcsukig. Itt elváltak a király kíséretétől s Gyurgyevón át Bukarestbe siettek. A «jó' népes de piszkos és rosszul épült városból, hol a fejedelem palotája nagyobb és kényelmesebb, mint szép», — lóháton mentek Tergovistbe, majd Rucarun (Rouca), a törcsvári hágón és Rozsnyón [1] át Brassóba. Odamenet megbámulták a Kárpát-hegység «csodálatosan magas láncolatát, melynek hágóját a törökök *Demir-kapu*nak (Demir-Capi, a. m. vaskapu) nevezik». Ez újabb adat azon megfigyelésemre, hogy a töröklakta vagy járta vidékeken rendkívül gyakori «vaskapu» elnevezés: a törököknél voltaképen nem külön helynév, hanem általában a nagy havasok hágóit jelenti.

A Kárpátok csúcsán, ott ahol 1585-ben egy kereszt jelölte az erdélyi és az oláh határt,[2] egy rongyos vityillóban lakó katholikus remetére bukkantak, aki alamizsnát kért és kapott tőlük. Innen egy német helyőrségű kicsiny várda (t. i. Törcsvár) mellett leereszkedtek «a kellemes síkságra, mely körülveszi Brassó városát».

«Cronstat» — úgymond — «a régi Corona és Stephanopolis; az ország lakosai Brassónak (Braslaw) hívják. Jól megerősített, magyarokkal, bennszülött szászokkal, németekkel s némi szökevény oláh és bolgársággal népes város».

Stainville és a városi tanács elképedve hallotta meg utasainktól, hogy a svéd király, kit ők a császárt megillető módon akartak fogadni, — incognito utazott el más világtáj felé. Fabrice, a nagy világfi, alig győzte fogadni a városi előkelőségeket, kik elárasztották kérdéseikkel s mindnyájan siránkoztak a nagy vendég, a legelső protestáns fejedelem elmaradásán. Ha pedig

[1] *De la Motraye*, II. 226. (hibás lapszám, 218 helyett) téves állítása szerint: «après avoir traversé trois grands villages nommez Grisonlitz, Scala et *Rosnau*, nous arrivames à *Rouca*, qui est la derniere ville de Valaquie». Előbb kellett az oláhországi Rucaruban lenniök, mint a barcasági Rozsnyón!

[2] «Pres d'une lieuë du chateau Tartschwar, idest chasteau tenant (magyarból fordítja le Törcsvár eltorzított nevét «tarts várnak») au sault du mont y a une croix, qui faict separation de la Transylvanie et Valachie», *Bongarsius* naplója, 157. l.

kimentek az utcára, a nép mindig a sarkukban volt s nyomon követte őket. «Ennek egyébként Fabrice görög siheder szolgája is lehetett az oka, akit nagyon megbámultak, mert nemzeti ruhájában feszelgett.» [1]

Brassótól Szebenig régi, járt úton mentek. Erre vitt századok óta a török és az erdélyi posta. Révay László 1621-ben ugyanezt az utat tette meg junius 6-tól jun. 27-ig. Drinápolytól kezdve főbb állomásai voltak ugyanis: Komarova, Oroszczik (Ruszcsuk), Gyirgyő (Gyurgyevo), Bukarest, Tergovistya, Rukka, oláh falu, Keresztény nevű falu (Keresztyénfalva), Brassó, Sárkányfalva [2] (a mai Sárkány), Fogaras, Szeben.[3]

A természeti viszonyok által kijelölt e vonalon járt az 1712-ben ujonnan berendezett posta is. Első állomása *Vledény* (Vadeni), a második *Sárkány* (Csarkán) volt.[4] Fabrice és De la Motraye itt, «a la seconde maison de poste», egy császári tiszttel, Stainville tábornok kiküldöttével találkoztak. A tisztnek az volt a feladata, hogy hírt adjon a király utjáról s az időről, mikor átlép a határokon. Mikor meglátta az utasokat svédeknek nézte őket s utasításához képest kérdéseket intézett hozzájok. Fabrice felvilágosította a tisztet tévedéséről s egyúttal tudatta vele, hogy kár fáradnia, mikor a király utjának rejtelmeibe úgy sincs beavatva senki a világon! Megmondhatja a gazdájának. Erre a tiszt rögtön visszafordult, ők pedig folytatták útjokat, — az Olt mentén, *Fogarason*, *Szombatfalván* (Somboth), és *Porumbák*on (Vornbach) át, — csakhogy lassabban, mert nem valami híres volt az alkalmatosságuk.[5]

*Nagy-Szeben*ben már tudták, hogy a király észrevétlen távozott. A város előkelőségei ott is megrohanták Fabrice-t kérdéseikkel, s «kifejezték mennyire fájlalják, hogy nem lehetett alkalmuk tiszteletüket nyilvánítani a fejedelem előtt, kit — saját mondásuk szerint — «egy második Gusztáv Adolfként tekintettek, mint egyik fő oszlopemberét a protestáns vallásnak». Ehhez De la Motraye azt a megjegyzést fűzi, hogy «Erdélyben sokkal kevesebb a katholikus, mint Magyarországon és az ország

[1] *De la Motraye*, II. 226 (helyesen 218. lap).
[2] Tévesen «Sárbanyifalvának» nyomatva.
[3] *Történelmi Tár*. III. 249.
[4] *Közös pénzügyminiszt. levéltár, Bécs*. 1712. márc. 23
[5] *De la Motraye*, II. 227. (voltakép 219. l.).

városai többségének kormányzata a lutheránusok vagy a kálvinisták kezében van.»[1]

Nagy-Szeben akkor «nagyobb volt mint Brassó, de erődítései kevésbbé szabályosak; templomai elég szépek, házai jól, de régi módon épültek».

Utasaink ott töltötték az éjszakát, s reggelre kelve, amíg Fabrice az első polgármesternél volt látogatóban, futár érkezett hozzá báró Görztől, a holsteini régens-herceg első miniszterétől. Fabrice megértvén a miniszter leveléből, hogy az a harmadik postaállomáson, tehát Szász-Sebesen van, s értesíteni akarja a király utjáról, rögtön jó lovakat rendelt, s gyorsan utána rugaszkodván a miniszternek, azt csakhamar elérte.

Báró Görtz ekkor külön szobába vonult Fabrice-szel s két óra hosszant értekezett vele, egészen az ebéd idejéig, melyet Fabrice szakácsa készített. Asztal fölött a királyról és Törökországról beszélgettek. A természeténél fogva pedáns és komor Görtz nagyon jóizűen nevetett mikor a dévaj Fabrice elbeszélte micsoda tanácsot adott a királynak, ha azt akarja, hogy föl ne ismerjék.[2]

Ebéd végeztével Görtz a maga kocsijába vette Fabrice-t, De la Motraye a titkárral postakocsira ült. Igy értek el *Gyula-Fehérvárra* («Gula Feriwar; Wiszembourg; Alba Julia»). «E város emelkedett helyen fekszik az Ompoly (Ompay) vize mellett, kilátással szántóföldek, mezők és ligetekkel tarkított nagy síkságra. Házai és utcái szépség dolgában nem mérkőzhetnek a szebeniekkel, de erődítményei különbek azoknál. Épen nagy csomó ember foglalkozott az erődítések bővítésén és a régi falak szabályosabbá tételén. Hajdan ez volt az ország vajdáinak (értsd «fejedelmeinek»; az írónak az oláh «vajdák» jártak az eszében) székhelye, most pedig a (katonai) kormányzóké.

Váltott postalovakon gyorsan beérkeztek *Kolozsvár*ra. «Nagy, de gyér népességű város, s ez az oka, hogy rosszul épített házai nagyobbrészt elhanyagolt állapotban vannak vagy rombadőltek. Latin keresztet kifejező (en croix Latine)[3] négy temploma közül legnagyobb az ariánusoké (t. i. unitáriusoké); egy a lutheránusoké, egy a reformátusoké, melyek a hívek számához képest

[1] *I. h.* II. 227. (recte 219.).

[2] Lásd 174. lap.

[3] T. i. oly templom, melynek alapterve szerint főhajója egy negyeddel hosszabb, mint két oldalt kiugró kereszthajója.

kelleténél tágasabbak ; végre a legkisebb a katholikusoké. Ebből az tűnik ki — úgymond — hogy a lelkiismereti szabadság, korán sincs kitéve annyi szenvedésnek, mint ahogy azt az elégedetlenek (les mécontens) el akarják hitetni a világgal.»

Jött volna csak két évvel később ide, majd meglátta volna, hogy álltunk «a lelkiismereti szabadsággal». Már akkor «a ref. hitvallásúaktól Gyula-Fehérvárott elvétetett mindenök» ; Kolozsvárt az unitáriusok «nagypiaci templomát», a reformátusok óvári «kistemplomát» elszedték Stainville «kegyetlen vasas németjei».[1]

«Kolozsvárt a r. kath. templom — így folytatja — mivel később építették, legszabályosabb. A többi templom is eredetileg nyilván a katholikusoké volt s csak a politikai és vallási forradalmak idején cseréltek gazdát.»

«Az ország mindenütt termékeny és kellemes, gazdag változatosságban tárva föl halmokat, síkságot, mezőséget, szántóföldet, erdőt, bár itt-ott akad aztán néhány vár és falu, melyet rombadöntött a háború vihara.»

Útjokat a postaúton folytatták,[2] amint a rémségesen eltorzított következő állomáshelyeik mutatják :

Corrad a. m. *Kóród;* jelenleg Nádaskóród, Kolozs vármegyében ;

Perrend : *Berend;* ma Nádasberend, Kolozs m. ;

Samber : *Zsombor;* most Magyarzsombor, Kolozs m. ;

Major Egm : *Magyar-Egregy;*[3] most Alsóegregy, Szilágy m. ;

Bred : *Bréd;* jelenleg Beréd, Szilágy m. ;

Silvy : az egymás után következő *Zilah,* vagy *Szilágysomlyó* (az egyiket kihagyta). Mindkét helyen keresztül kellett menniök. Fabrice cselédei, néhány török lóval, november 15-én vonultak át Szilágy-Somlyón ;[4]

[1] *Vizaknai Briccius György* naplója, 116. l. — *Szakál Ferenc* naplója, 73. l. — *Jakab Elek:* Kolozsvár története. III. 177. — *Fabó:* Codex evang. utriusque confessionis. I. 297—299.

[2] *De la Motraye,* II. 220.

[3] Az akkori Doboka megye ezen igen forgalmas, legnyugatibb községében, hol emiatt a megye katonai szállásbiztosa is lakott, — *Hodor Károly* (Doboka v. m. esmértetése, 482. l.) szerint, amint kétszer is elmondja, csak «1722 óta» volt rendes postahivatal, holott ez már 1712-ben szervezetett. *Közös pénzügym. levéltár, Bécs.* 1712. márc. 23.

[4] «den 15-ten dieses alhie mit einigen Thürckhischen pferdten passierten bedienten des Hollsteinischen gesandten Fabrizi». *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. nov. 17.

Kermar : *Kémer*, Szilágy m. ;

Deda : *Déda*, most Berettyódéda, Bihar m. ;

Shomḅis ; tévedés lesz, — Déda után a legközelebbi postaállomás Margitta volt!

Strale ; alkalmasint Székelyhíd, mely Margittán túl a legközelebbi postaállomás volt, s melyet szerzőnk kihagyott!

Margite : *Margitta*, Bihar m. ;

Letha : *Léta ;* most Nagyléta, Bihar m. ;

Pally : *Pályi ;* a. m. Hosszúpályi, Bihar m. ;

Debrezzin : *Debrecen*. «Ez a város egyike a legnagyobbaknak Felső-Magyarországon, Kálló (Kalow) megyében t. i. Szabolcsban, s kevésbbé rosszul épült mint a többi. Vezetése a kálvinisták kezében van. Igen eszélyesen tudta megőrizni semlegességét a régi forradalmak idején, de Szolnok (Zolmac) és Kassa (Caschow ou Cassoria) eleste után a császár pártfogása alá vetette magát». Itt töltötték az éjszaka egy részét. Továbbhaladva a szép és nagy szarvasmarhákkal rakott legelőkön elterülő kicsiny falvak (?) estek útba, ugymint :

Treuwardi : *Fegyvernek*, Debreczen város pusztája, a Tisza felé az első postaállomás.

Wiwarii : *Ujváros*, — ma Balmazújváros, Hajdú m.

Hordoua : *Hortobágy ;* aztán :

Borusto : *Poroszló*, Heves m. ; — itt a sorrendet ismét elhibázza, mert előbb van a Tisza-balparti Csege, mint a jobbparti Poroszló ; szerzőnk fölcseréli a kettőt ;

Tscheiga : *Csege ;* — ma Tiszacsege, Hajdú m. ;

Avogalatz : *Árokszállás*, ma Jászárokszállás ;

Haduaro : *Hatvan*, Heves m. ;

Arsadi : *Aszód*, Pest m. ; s végre

Keruva : *Kerepes*, Pest m. «Valamennyinek igen termékeny a határa».[1]

Pesten és Budán De la Motraye már ez év (1714) május havában is megfordult, s akkor a két városról ezt a leirást adta :

«*Pest* (Pesth) elég téres, de elhanyagolt, Budánál kevésbbé népes és kevésbbé erős hely, a görögöknek elég szép templomával. Papjuk, akihez azért fordultam, mert beszélte a görög népnyelvet, igen udvarias és lekötelező volt velem szemben. Meghivott ebédre, el lévén ragadtatva — mondá — hogy olyan idegenre bukkant,

[1] *De la Motraye*, II. 220.

aki beszéli az ő nyelvét s utazott Görögországban, mely iránt nagy gyöngédséggel viseltetett».[1]

Repülő-hidon (sur un pont-volant), vulgo kompon keltek át a Dunán Budára, «mely város sokat szenvedett úgy a törököktől, mint a németektől. Vára falain az ágyúgolyók és bombák ütötte rések még nincsenek kijavítva (1686, vagyis 28 év óta!). Dolgoztak ugyan rajtok, de nagy lassúsággal. A hely igen kiterjedt s Felső- és Alsó-városra oszlik. Az Alsó-város nyilt és igen népes, főként kelet felé, ahol sűrűn lakják a rácok vagy szlovákok (Rasciens ou Esclavons) meg a szerbek (Serviens); az előbbiek római katholikusok, az utóbbiak görög vallásúak. Vannak itt azonkívül örmények s két vagy három török család,[2] mely keresztyénné lett, részint hogy megtarthassa javait és házait, részint pedig, hogy házasságra léphessen a németekkel vagy ráczokkal. A hittül szakadás azonban igen ritka eset a törökök közt, sokkal ritkább, mint a keresztyéneknél. Mert nemcsak azokat vetik meg, kik az ő egyedül igaznak tartott vallásukat elhagyják, de azokat se becsülik, kik meglett korukban térnek az övékére, kivéve, ha nyilvánvaló, hogy ez nem érdekből történik. Az említett török családok egyike ügyel fel a meleg fürdőkre, melyek jóltevő hatásuk miatt igen jóhírűek. Kelet felé két mecset áll még fenn, mint Kanizsán, több török sírral; elég pompásak s kupolások, mint Törökországban. De már keresztyén kápolnákká vannak átalakítva».[3]

Báró Görtz, Fabrice és De la Motraye Budáról ismét a postaúton mentek Bécs felé, amint a következő állomáshelyeik tanusítják:

Weresuar: *Veresvár*, — ma Pilisvörösvár, Pest m.;
Dorak: *Dorog*, Esztergom m.;
Neidorst: Neudorf, — ma *Nyergesujfalu*, Esztergom m.;
Newsmul: *Neszmély*, Komárom m.;
Congo: *Gönyő*, — ma Gönyű, Győr m.;[4]
Raab: Raab, t. i. *Győr*, melyről szerzőnk első útja alkalmából úgy emlékezik, hogy a művészet és a természet egyaránt megerősítette és hogy a lakosok inkább hívják Raabnak, mint

[1] *De la Motraye*, II. 201.
[2] Sokkal több! Ld. Némethy Lajos cikkét, *Századok*. 1877. 138—148. l.
[3] *De la Motraye*, II. 201.
[4] *De la Motraye*, II. 220.

Győrnek (Javarin),[1] ami szerintem azt mutatja, hogy több benne a német, mint a magyar ;

Hochstrasen : Hochstrass, — *Öttevény*, Győr m. ;

Jarendorff : Jahrndorf, — *Németjárfalu*, Moson m. ;

Alzemburg : *Altenburg*, t. i. Deutsch-Altenburg és Tichia : *Fischament*, — mindkettő már Alsó-Ausztriában.[2]

Igy értek Bécsbe, a Känthner-Thor-on át, a rendőri jelentés szerint okt. 29-én : «Herr Baron v. Görtz, komt von Hermanstatt, logiert in der Mehlgruben ; ein Officier von der Holsteinischen Gesandschaft (Görtz titkára), komt v. Siebenbürgen, log. auf der Mehlgruben»[3] stb. Ez a hosszú idő mutatja, hogy jó lovakon, de kényelmesen utazva, mennyi időbe került az út Törcsvártól Bécsig. XII. Károly Vöröstoronytól Bécsig *nyolc* nap alatt ment, míg Fabrice-ék Törcsvártól Bécsig *tizennyolc* nap alatt.

De la Motraye itinerariumában sehol sem említem a napokat, melyeken az egyes helyeken tartózkodtak, mert ezek jobbára hibásak, amint ezt már Fabrice kiadói konstatálták.[4]

Bécsben Fabrice a császári udvarnál kifejezte XII. Károly köszönetét a neki szánt tisztességért, s egyúttal kimentette, hogy nem vette azt igénybe.[5] Aztán elbúcsúztak báró Görztől, aki Boroszlón, Berlinen és Hamburgon át dec. 5-én érkezett Stralsundba, hol még aznap jelentkezett XII. Károlynál.[6]

Fabrice és De la Motraye nov. 18-án hagyták el Bécset.[7] Együtt mentek Prágán, Drezdán, Lipcsén, Hallén, Braunschweigon keresztül Hamburgba.[8] De la Motraye ottmaradt, Fabrice pedig a holsteini hercegkormányzóval Stralsundba ment, ahol november 27-én tisztelgett a királynál.[9]

[1] *De la Motraye*, II. 200.

[2] *De la Motraye*, II. 220.

[3] *Wienerisches Diarium*, 1714. Nr. 1173.

[4] «les dates, dans lesquelles il manque horriblement». *Fabrice:* Séjour, p. 342.

[5] *De la Motraye*, II. 221.

[6] *Europäische Fama*. 1715. 165. Th. S. 807.

[7] *Fabrice*, p. 343.

[8] *De la Motraye*, II. 221—227.

[9] *Europäische Fama*. 1715. 165. Th. S. 803.

XII. Károly u. n. «gyorslovaglása» Magyarországon át Stralsundig.

XII. Károly magyar- és németországi világhírű úgynevezett gyorslovaglásáról két elsőrendű, de nagyon nem egyenlő értékű kútfő maradt fenn. Mindakettőt főhadsegédei írták.

Az egyik kútfő, *Rosen* Gusztáv Frigyes brigadéros és főhadsegéd munkája, aki négy órányi távolságban ment mindig a király után. Emlékiratát a király közvetlen s egyetlen útitársa, Düring ezredes elbeszélése nyomán készítette, de csak negyvennyolc év mulva, 1762-ben. Nagy idő! sokat kopik azalatt a még oly erős emlékezőtehetség is. Az így támadt mű megbízhatóságához sok szó fér, főkép ha az időpontot óránként is megakarja jelölni.

A világirodalom e tárgyról szóló összes termékeinek (Westrin Tivadar kicsiny értekezése kivételével) — Rosen emlékirata a forrása, úgy amint azt Lundblad Kanut svéd svadronyos huszárkapitány, a báró Rosen-család iratai közül, 1839-ben megjelent műve II. kötetében közzétette.[1]

A másik, de már soha föl nem használt forrás, gr. *Bjelke* Ture G. főhadsegéd hivatalos naplójának kivonata a híres «Skokloster (tulajdonkép Skogkloster, a. m. erdei zárda) samlingenben» (Miscellanea XXIII), hol Odhner fedezte föl.[2]

Monarchiákban a főhadsegéd tisztje a fejedelem személyes őrizete. Ezt a feladatot közvetlenül a király személye mellett tényleg Düring ezredes teljesítette. De utánok ment négy órányira Rosen brigadéros, főhadsegéd, 24 órányi távolra Bjelke főhadsegéd. Minden adjutanturának az a főfeladata, hajdan és most egyaránt, hogy a fejedelmet éjjel-nappal szemmel tartsa. A szolgálat átadása a nap, az óra és a perc megjelölésével történik s nem szabad benne

[1] Knut *Lundblad:* Carl XII:s historia. Christianstad, 1839. II. del. — Németül: Gesch. Karl des Zwölften. Nach dem schwedischen Original frei übersetzt u. mit erläuternden Anmerkungen begleitet v. G. F. v. Jenssen, kön. dänischem Kapitän. Hamburg, 1840. II. — Ebből közli a *Transsilvania* (S. B.). Hermannstadt, 1840. Nr. 38.

[2] Vägen som högstsahl. Konung Carl den XII:te tagit uppå des resa ifrån Turkiet til Stralsund; utdragen utur det egenhändiga journal, som hans Excell. R. R. Hr Grefve Thure G. *Bielke*, såsom då varande Kongl. General Adjutant, deröfver hållit.

megszakításnak lenni, mert így kívánja ezt a fejedelem személyi biztonsága. Kisebb jelentőségű, de tárgyunkra nézve fontosabb kötelessége még a főhadsegédnek minden udvarban, hogy a fejedelem tartózkodásáról (séjour) és működéséről naplót (journal) vezessen.

Ilyen hivatalos jellegű, a király útjáról egyidejűleg vezetett napló az, amely Bjelke főhadsegéd sajátkezű naplójának kivonatában reánk maradt. Düring, aki mindig a király oldala mellett volt, a lóhalálában megtett út alatt nem jegyezhetett semmit. Rosen főhadsegédet, aki Düring után legközelebb volt a királyhoz, parancsőrtiszti munkája akadályozta. Így hárult az okvetlen teljesítendő feladat, a királyi napló (journal) vezetése Bjelke főhadsegédre, aki a maga itinerariumával egyúttal a királyét is megírta ; csak a dátumokat kell magyarországi útja idején egy nappal előbbre igazítani.

Látnivaló, hogy Bjelke naplója, tárgyunkra nézve, minden egyéb emléknél fontosabb. Feltétlen hitelességű, legelsőrendű kútfő, mellyel szemben úgy Rosennek, az utazás után negyvennyolc esztendővel írásba foglalt emlékirata, mint minden egyéb följegyzés valósággal eltörpül. A sok ellentétes tudósítás közt mindig Bjelke naplója adja meg a vitazáró feleletet. Ez ki fog tünni a tévedéseknél, melyeket kivétel nélkül feltüntetek épen azért, hogy örökre eltünjenek az irodalomból.

1714 nov. 6-án éjjel egy órakor indult volna világhírű útjára XII. Károly, Düring és Rosen társaságában. Rosen emlékiratának hibás adata alapján ezt hirdeti az egész világirodalom. De még e hibás dátumot is igen kiváló írók helytelenül állapítják meg. Zimmermann Ferenc a Rosen-féle memoire adatát [1] így fejti meg : «in der Nacht vom 25. auf den 26. Oktober (gregorianisch 6. *und* 7. November)».[2] Holott a Gergely-féle naptár különbözete akkor 11 nap volt, — az ó-naptár júliusi vasárnapi betűje egy hét és négy nappal maradt el az ó-naptárétól, — október hónapja rendületlenül 31 napból áll, tehát Rosen szerint az indulás nem a nov. 6. és 7., hanem a nov. 5. *és* 6-ika közti éjjelen történt. Így van ez átszámítva Zimmermann saját forrásában is, melyet már egy régebbi erdélyi szász folyóirat is pontosan közölt.[3]

[1] «om natten kl. ett, emellan den 25 och 26 oktober». — *Giertas* anteckningar : «26. oktober.»

[2] *Archiv* für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 298.

[3] *Transsilvania* (Siebenbürger Bote). 1840. Nr. 38.

Az 1714 nov. 10-én kelt Torcy-féle francia jelentés szerint «a svéd király f. hó 5-én elindítván Brassó felé csapatait, miután elmenetelét tudtul adta az őt Pitestig kisért három basának : a csütörtök s péntek közti éjjelen (la nuit de jeudy au vendredy) ő maga is titkon elutazott». Ezt Jorga érthetetlenül *nov.* 19-re (hétfő!) magyarázza,[1] holott ennek a nov. 8. (csütörtök) és 9. (péntek) közti éjszaka felel meg. Ha már az eredeti dátum mindenkép hibás, legalább a megfejtése legyen szabatos!

A király indulását a pitesti szőlőkből egyedül a Bjelke-féle főhadsegédi napló határozza meg egészen pontosan, pillanatra ; megállapítván, hogy okt. 27-én (a. m. «*nov. 7-én) 11 óra 10 perckor* (Rosen adatával egyeztetve, föltehetőleg : *éjfél előtt) utazott el maga a király Düringgel és Rosennel*».[2] Nem lehetetlen azonban, hogy Bjelke a napnak svéd naptár szerinti megjelölésénél nem 11, hanem még mindig csak 10 nap különbséget vesz föl. Ez esetben dátumai egy nappal előbbre teendők.

A király két társával együtt lóháton ment s mindeniküknek egy-egy vezeték-lovat vitt magával kantárszáron. Mind a három mint kapitány szerepelt : a király Frisk Péter, Rosen brigadéros Palm János, Düring ezredes Ungern Erik név alatt.[3]

Bukarestben e szándékolt incognitóról beszélgetve, Fabrice holsteini miniszter, elválása előtt így szólt a királyhoz :

‚Sire, ha Felséged tökéletesen incognito akar maradni, azt hiszem, csalhatatlan módját tudom én annak.

No hát mi az? kérdezte a király.

Sire, — így válaszolt Fabrice — tegye föl Grothusen fekete parókáját, húzzon a fejébe hálósapkát és öltsön hálóköntöst, ha nem kapna Oláhországban, vegye kölcsön Müllerntől vagy Dübentől. Városokban szálljon Felséged a legjobb fogadóba, rendeljen mindjárt bort, mivelhogy gyakran szomjas, beszéljen róla a fogadósnéval, kivel, ha fiatal és szép vagy ha van a háznál hasonló leány, hát azzal húzassa le a csizmáját s adassa elő velük hálóköntösét és papucsait. Mikor aztán jól evett-ivott, bújjon az ágyba

[1] *Acte şi Fragmente.* I. 100.

[2] «27. Octob. kl. 11 och 10 min. afgick Konungen sielf med Düring och Rosen.» *Bjelkes* egenh. journal.

[3] *Zinkeisennél:* Gesch. des osm. Reiches, V. 460. kettős tévedés, hogy a király «als schwedischer *Cornett* verkleidet, mit *General* Dühring» utazott volna!

s aludjék késő reggelig. Ha mindezt megteszi, nem hiszem, hogy lenne valaki a világon, aki ráismerne a svéd királyra!'

A király mosolygott s így szólt : ‚Jól van, ha nem is mindenben, de egy és másban követni fogom tanácsait.'[1] Követte is, mert magyarországi útjára «sötétszínű parókát (en mörck Peruque)».[2] vett föl, ami 14 év óta nem volt a fején. [3] Bajuszt eresztett, s azt feketére festette.[4] Állítólag aranyszegélyű kalapot tett föl,[5] minő még soha sem ülte meg a fejét. Közönségesen ismert kék kabátját pedig barnával váltotta föl.[6]

Fabrice fenti tréfája kitünően jellemzi a bornemissza királyt, aki került minden kényelmet, hajnal előtt kelt, lovagcsizmában járt, legjobban érezte magát nyeregben, örömest aludt felöltözve s ha csak tehette, sátor alatt, a nőkre pedig, telivér misogam létére, soha rá sem nézett. Benderben a legesleghitványabb szobában, földre terített puszta szalmán hált, lepedő nélkül ; takaróul egy ócska kék köpönyeget vetett magára, mely se jobb, se szebb nem volt, mint bármely szolgáé. Hálósapkát sohasem viselt és sehogysem tudták rábírni, hogy kopasz feje miatt legalább télen vegye föl. «Én biz' azt — úgymond — Stockholmban felejtettem, parókámmal, hálóköntösömmel, cipőmmel s papucsaimmal együtt : az elpuhultság e limlomjait nem is használom addig, míg vissza nem térek».[7] Akkor is, mikor egyik nővére, Ulrika Eleonora, értesülvén róla, hogy köhög, fejrevaló csuklyával (Carpus, a. m. Kapuze) és parókával kedveskedett neki, hamar készen volt a válasszal. «Nagyon köszönöm, szivem (mon coeur), abbeli gondoskodását, hogy nekem fejrevalót és parókát küldött. Emlékül megőrzöm s föl is tenném azokat, ha a fejem rég el nem szokott volna tőlük annyira, hogy aligha tudná elviselni az afféle fejdíszt (hufvudbonad), fülem tája meg az állandó meleget».[8]

[1] *De la Motraye*, II. 217. — *Fabrice*, 340., 341.

[2] *Nordberg:* Konung Carl XII : s historia, II. 468 ; *Conlinnál* «kohlschwartze Perruque». *Torcy* jelentésében «perruque brun».

[3] *Burenstam*, p. 87.

[4] Egyedül *Voltaire*-nél : Hist. de Charles XII. Oeuvres completes. Basle, 1785. p. 293.

[5] *J. R. Conlin:* Carolus VI. Augspurg, 1721. S. 659.

[6] «Elle (t. i. Sa Majesté) prit un habit brun et une perruque de meme couleur.» *Jorga:* Acte şi Fragmente. I. 100.

[7] *De la Motraye*, II. 13.

[8] *Konung Karl XII :* s egenhänd. bref, s. 165.

A három incognito-kapitány részére Feif Kasten svéd kancelláriai tanácsos a következő németnyelvű útlevelet állította ki:

«Ez irat előmutatói, Johan Palm, Erick von Ungern és Peter Frisck [1] Svédország Ő királyi Felségének kinevezett kapitányai, bizonyos ügyekben Németországba menni szándékozván, nagyobb biztonság okáért tervbe vett útjokra a jelen útlevélért illendően folyamodtak, amiért is ezennel mindenki rangjához képest barátságosan és jóakarattal megkerestetik, hogy a megnevezett Johan Palmot, Erick von Ungernt és Peter Friscket málhájukkal és szolgáikkal mindenütt szabadon és akadály nélkül bocsássák át s utazásukat szabadon folytatni engedjék. Amely szivesség viszonzását egy vagy más módon nem fogjuk elmulasztani. Kelt Pitesten az oláh határon, 1714 okt. 25 (a. m. nov. 5). — (Királyi pecsét). — Ő királyi Felségének legkegyelmesebb parancsára C(asten) Feif».[2]

Ezen kívül még okt. 23-án (a. m. nov. 3) a három útitárs álnevére külön-külön is kiállíttatott egy-egy útlevél. Most ugyan már csak a közös és a Düring ezredesnek szánt «Erick von Ungern» névre szóló útlevél van meg, 1874-ben mindakettő gr. Rosen Adolf E. birtokában volt; de háromnak kellett lenni, mert mindeniköknek szükségük volt igazoló iratra, nem tudhatván előre, vajjon kalandos útjukon nem szakadnak-e el egymástól. Rosen említi is memoirjában a magáét: «Elválásunkkor — úgymond — Keninben (t. i. Caineniben) XII. Károly «capitaine Johan Palm» névre és címre szóló útlevelet adott át nekem, mely már előbb ki volt állítva; mert (magam maradván) a három névre szólót nem használhattam».[3] Csupán a király passzusa tűnt el egészen nyomtalanul. De ha valakinek, neki bizonyosan volt: nem tehette ki magát feltartóztatásnak!

Útleveleik teljesen megegyeztek azon útitervvel, melyet — annyi tárgyalás után! — a király kizárólag maga állapított meg s bécsi ügyvivője útján a haditanáccsal, illetőleg Eugennel és Öttllel is közölt. «Mivel Mi — így adta tudtúl akaratát Stjernhöknek — utazásunkat a császári területen át teljesen ismeretlenül (alldeles okände) akarjuk megkezdeni és folytatni, nemkülönben azt kivánjuk, hogy a kiséretünkhöz tartozó személyek közt

[1] *Nordberg*nél (Konung Carl XII:s historia. Sthm., 1740. II. 468), tévesen «*Carl* Frisck».

[2] *Burenstam:* Retour, pp. 88., 89.

[3] *Burenstam:* Retour, p. 88.

semmi különbség ne tétessék, hanem valamennyien utazó tisztekül tekintessenek: kegyelmes Akaratunk, hogy ön, jó modorral, de végkép igyekezzék megakadályozni, hogy valaki, bárki légyen az, a császár által a határra küldessék Fogadtatásunkra és Előttünk hódolatuk nyilvánítására vagy hogy Minket a császári örökös tartományokon át kisérjen».[1]

A király feltételeit, ha nem is a császár — kinek háta mögött ment végbe az actió, de a császári birodalom legelső, leghatalmasabb embere Szavojai Eugen kétségkívül elfogadta s mindenben ahhoz alkalmazkodott.[2] A király tehát nem megy lopva, suttyomban, hanem teljes incognitóban (incognito parfait ou entier), mely valóban példátlan azért, mert fölvételekor egy korlátlan uralkodó, nem-souverain, előkelő «alattvaló» társaival egészen egyenlő lábra helyezkedett.

XII. Károly egyszerű kapitányi incognitóját, társaival elvegyülve, egész útja alatt tökéletesen meg tudta őrizni. Három oláh bojár volt a svédek úti- és élelmiszer-biztosa Oláhországban, s még ezeknek a vezetője, Radu Popescu is azt mondja róla, hogy «titokban, postalovakon sietett hazájába és senki se tudta, hol van a király azon svédek közt, akik a postán mentek.»[3]

Mikor, a tárgyalások során, a császár a svéd csapatok kiséretét és eltartását fölajánlotta, Stjernhök, a királyhoz írt levele szerint, így válaszolt: «Felséged nem kivánja, hogy csapatait küldöttségek fogadják vagy hogy azok eltartassanak. De mivel *a császár maga akarja viselni a költségeket*, nem gondoltam helyénvalónak, hogy azt nagyon ellenezzem vagy épen feltétlenül tiltakozzam ellene, tudva, hogy ez nem szolgálna a Felséged és a császár közti barátság ápolására s tudva azt, hogy e részben a császár mennyire érzékeny és kényes».[4]

Úgy látom, hogy XII. Károly csakugyan államköltségen utazott, és a császári udvari haditanács rendezte az egész utazást. Erre magyarázom, hogy a király *aznap* mikor hosszú útjára indul, nemhogy lovakat szerezne, hanem még meglevő lovaiból is

[1] Dd. 1/11. okt. 1714. *Konung Karl XII:* s egenhändiga bref, s. 402.

[2] V. ö. Stjernhök XII. Károlyhoz, Bécs, okt. 20/30. «præs. Somlo d. 8. Nov. 1714». *Állami levéltár, Stockholm.*

[3] *Magazinul* istoricu pentru Dacia. IV. 34. *Jorga:* Studiĭ şi Documente. IX. 110.

[4] Stjernhök XII. Károlyhoz, Bécs, okt. 20/30. «præs. Somlo d. 8. Nov. 1714.» *Állami levéltár, Stockholm.*

tizenkilencet Brassónak menő seregéhez küld Rosen brigadérossal. Föltevésem mellett szól a királynak az utána jövő négy főembere részére kiadott azon parancsa is, hogy lovaikat hagyják a határon, mert *az egész úton ő maga fog gondoskodni lovakról.*[1] Hogy' vállalkozhatott volna tartalék-lovak nélkül ily feladat teljesítésére vad-idegen és tudvalevően nagyon kezdetleges viszonyok közt levő országban, mikor még hozzá, villámgyorsan akart utazni! Bár Stainville is azt mondja, hogy «saját lovain ment»: [2] ez egyáltalában nem számít; mert a főhadparancsnoknak XII. Károly átvonulására vonatkozó minden nyilatkozata és intézkedése — merő tájékozatlanság.

XII. Károly lovak dolgában tett rendelkezéseinek csak az lehet a kulcsa, hogy a császári kormányzat minden feltünés nélkül, nagy csendben, már előbb gondoskodott kellő számú váltott lovakról a király és kísérete számára, s ezt jó előre élőszóval tudatta vele. Élőszóval azért, mert a titkos munkák felülmulhatatlan művésze, Szavojai Eugen, mikor a császár megkerülésével, annak akarata ellenére cselekszik, semmi esetre sem foglalhatta intézkedéseit írásba.

Ily eljárás abban az időben nem kivétel, hanem következetesen és állandóan gyakorolt rendszabály. A «cabinet- vagy camarilla-politika», mely akkor volt fénykorában épen azt jelenti, hogy annyi ember amennyi egy kis szobácskában (cabinet, camarilla) elfér, intézi a legfőbb állami ügyeket, minden ellenőrzés nélkül. S a titkos diplomatiának épen az a törvénye, hogy minél fontosabb az államtitok, annál kevesebb embernek szabad róla tudni. Igy például tudjuk, hogy a világpolitika akkori legnagyobb kérdésébe, a spanyol örökösödés ügyeibe a bécsi szerződés megkötésekor nem volt beavatva senki más, mint egyfelől XIV. Lajos, Lyonne a külügyminiszter és Grémonville a bécsi követ; másfelől Lipót császár, Lobkowitz és Auersperg fóminiszterek!

Az erdélyi határig megtett útat Rosen emlékirata részletesen ismerteti, úgy amint Düring visszaemlékezett reá. A király vaktában, vezető nélkül vágott neki a nagy útnak. Bízott magában, hogy kalauz nélkül is eltalál a vöröstoronyi szoroshoz. Ám az Arges és az Olt közt elterülő táj: csupa hegy, völgy, szakadék,

[1] «och sade sig sielf villa beställa hästar för dem, det ock hans Maijtt hela vägen giorde.» *Bjelkes* egenh. journal.

[2] «il ce sèr de ces propre chevaux». Stainville sajátkezű levele Weczekhez, 1714. nov. 8. *Gr. Wilczek-család levéltára, Kreuzenstein.*

debrő, zakota, csermely, erdő és útvesztő bozót, — szóval az elképzelhetően legnehezebben áttekinthető szaggatott terep, aminőn még mai térképek használata mellett is, közönséges hadgyakorlatokon, akárhányszor megesik, hogy egész csapattestek eltévednek.

E lakatlan földön, hol útnak, ösvénynek nyoma sincs, bolyong a király, s még az égtáj szerinti főirányt is eltéveszti. Okt. 26-án (a. m. nov. 6 — hibás dátum!) az éj leszálltakor végre egy gunyhóra bukkan. Itt Rosen tolmácsolása mellett, aki «ismerte a nyelvet», mert Moldovában megtanult oláhul, — megtudta, hogy az országúttól nem kevesebb mint ötödfél mérföldnyire tértek el. Irányt változtattak tehát azonnal, hogy az útat a nagy sötétben megint el ne hibázzák. Egy ideig, lovaikat kantárszáron vezetve, gyalogszerrel mentek egy keskeny csapáson. Kilenc óra felé mégis nyomot vesztettek s éjfélutáni három óráig megint csak tájékozatlanul tébolyogtak. Ekkor a király a pusztaságon tüzet vett észre. Odaérve, egy mélyen alvó kondásra bukkantak. Nagy nehezen tudták fölverni. Azzal a kedves hírrel lepte meg őket, hogy az országúttól még mindig majdnem két mérföldnyire vannak s kilenc mérföldnyire Vöröstoronytól.

Most már a király is belátta, hogy ily lakatlan és szaggatott földön nem nélkülözheti a vezetőt. Sok rimánkodásba került míg rászánta magát a kondás, hogy — jól van no! — elkalauzolja őket az országútig. Igy akadtak végre valahára, «okt. 27-én» (a m. nov. 7. — hibás dátum!) az országútra. Sötét volt mikor az Olt mentén belovagoltak *Caineníbe* (Rosennél : Kenin), az erdélyi havasok tövében fekvő oláh faluba, hol a király éjfélig pihent.

Innét kezdve a kalandos út egészen más színt öltött. A török birodalom vazallus tartományában, mióta megszabadultak a kapidzsi-basitól, fölfedezés veszélye nélkül utazhattak. Vöröstoronynál megszünt e biztonságuk, s ettől fogva a nyugoteurópai viszonyokhoz alkalmazkodnak. Ezentul a király is csak oly svéd tiszt mint társai. Fölvett nevükön szólítják egymást. Együtt esznek. Két óránként fölváltva őrködnek. A király ép úgy maga nyergeli és szereli föl a lovát, mint társai.

Caineníban válnak el egymástól. A király most már csak Düring ezredest tartja maga mellett. Rosen parancsot kapott, hogy a király indulása után négy órával keljen útra, s ezentúl ily távolságban kövesse állandóan.

Éjfélután a király mindenkép indulni akart, s ha valamit akart azt meg is tette. Hiába kérték a falubeliek, hogy várjon reggelig, mert a szűk és nyaktörő úton veszedelmes éjszaka bandukolni. A király nem hajtott a jó tanácsra, hanem fáklyavivő kalauzt fogadott s nov. 8-án (okt. 28), kevéssel éjfél után, Düring ezredessel megindult az Olt völgyén.[1]

A verestoronyi hágón akkortájban a coziai kolostortól fogva csak lóháton lehetett keresztül verekedni.[2] Mikor itt három év mulva, 1717-ben Schwantz császári mérnökkapitány hozzáfogott a «via vehicularis» kiépítéséhez : ezt csak «effractis rupibus, præcipitiis in planum ductis» végezhette. S évek sorozatára volt szükség, míg elkészült itt az erdélyi havasok egyik legszebb útja, melyet az uralkodóról Via Carolinának neveztek el.[3]

Hajnalhasadtakor XII. Károly a *vöröstoronyi császári sáncerődítéshez* ért. Ennek parancsnoka, egy Jörger zu Tollet draganyos ezredbeli hadnagy kölcsönzött számára lovakat Szebenig.[4] Bojcától kezdve, világos nappal és síma úton, vígan ügethetett s november 8-án (d. e. 11 óra felé[5] vagy délben),[6] *Nagy-Szeben* városába érkezik.

Nagy-Szebenben, a maig fennálló, egykor Colignon-féle vendégfogadó, melyet az 1772-ben odaszállott II. Józsefről mai napig «Römischer Kaiser»-nek hívnak : látta volna vendégül XII. Károlyt. Ezt állítja egy XVIII. századi versezet :

Von euch, ihr Hermanns Häuser,
Ist dieser Vorzug mein,
Ein König und ein Kaiser
Ging einst hier aus und ein ;

Nur mit dem Unterschiede :
Der Eine auf der Flucht ;
Der Andre, der nie müde
Huldreich sein Volk besucht.[7]

[1] *Nordberg: Konung Carl XII: s historia.* II. 468. — *Lundblad*, II. 421., 422. — *Transsilvania* (Siebenb. Bote). 1840. S. 150. — *Burenstam*, 90—93.

[2] *Bielz:* Transsilvania. N. F. III. 1863. S. 141.

[3] *Felmer:* Primæ lineæ historiæ Transsilvaniæ, pp. 278—280.

[4] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[5] *Lundblad*, II. 421. — *Burenstam*, 93.

[6] *Nordberg*, III. 169.

[7] *Bielz:* Transsilvania. N. F. III. 1863. S. 77.

Helyi, immár elfelejtett szájhagyomány volt, hogy a király Szebenben részt vett egy bálon, s egy ottani szépséggel táncolt volna.[1] (Dehogy táncolt, hiszen misogam volt!) — Felmer szerint (Annotat. ad Notitiam Rer. Patriar.) XII. Károly átutazásakor vitte volna el egy svéd tiszt Szebenből Svédországba a berethalmi születésű Heldmann Andrást, ki később upsalai egyetemi lektor lett és Erdélyt ismertető latin író. Csak az a bökkenő, hogy Heldmann 1709-től 1711 dec 6-ig tanult a szebeni gymnáziumban, s kibucsuzása után rögtön kiment külföldi egyetemekre. Schmeitzel Márton 1713-ban már Svédországban beszélt vele![2]

E mesékkel szemben az a történelmi igazság, hogy a király amint Szebenbe ért azonnal postalovakat fogadott s két fullajtár vezetésével vágtatva indult hazája felé.[3]

Azalatt Poniatowski és társai, egy úton menve a királlyal, nov. 9-én a Pitesthez 22 órányira eső «Laquina» nevű faluban háltak meg, hol átkeltek az Olton, s miután saját lovaikat Vörös-tornyon a császári sáncban hagyták, nov. 10-én Nagy-Szebenbe értek. Itt meg Neumann Menyhért komornyikot, Boberg szakácsot és egy szolgájukat hagyták hátra, azzal az utasítással, hogy Szilézián keresztül postai alkalmatossággal menjenek Stralsundba.[4]

Szebenből akkoriban két úton közlekedett a posta Magyarország felé. Az egyik, a rövidebb, Szász-Csanád (Alsó-Fehér m.) és Pánádon (Kis-Küküllő m.) vitt keresztül. Pár nappal a király jövetele előtt erre kalauzoltak a szebeniek egy svéd tisztet.[5] A másik Szerdahelyen (Szeben m.) és Gyulafehérváron át Kocsárdra, ahol a két postajárat egyesülvén, Tordán keresztül ment Kolozsvárra.[6]

Hogy merre ment a király, arra nézve igen tanulságos egy egykorú svéd kútfő *tévedése*, mely magában véve *tájékoztat* bennünket az utirány felől. Nordberg ugyanis azt írja, hogy XII.

[1] *Transsilvania* (S. B.) 1840. S. 150.

[2] *Seivert:* Nachrichten v. Siebenbürgischen Gelehrten. Preszburg, 1785. S. 147.

[3] *Lundblad*, II. 422.

[4] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[5] «6. Nov. 1714. Merten Herbert hat einem schwedischen Officier den Weg nach Csanad gewiesen Den. 24.» *Archiv* für siebenbürg. Landeskunde. N. F. XVIII. 305.

[6] *Közös pénzügymin. levéltár, Bécs.* 1712. márc. 23. — Specification deren Posten v. Wien durch gantz 7-bürgen. *M. Nemz. Muzeum kézirattára.*

Károly Székesfehérváron («Stul-Weisenburg») és Budán keresztül jutott el Bécsbe. Ő ezt Rosen főhadsegéd szájából hallotta. «1714-ben, Ő Felsége visszatéréséről Törökországból — úgymond — az első értesítést báró Rosen Gusztáv Frigyes államtanácsos Ő Excellentiájától nyertem, aki a két első napon kisérte a királyt ; később elmondta nekem az egész utazást, úgy amint azt neki Düring Ottó Frigyes ezredes elbeszélte.»[1]

Kétségtelen, hogy Rosen élőszóval csak Fehérvárról (Weissenburg) beszélt, értve alatta Gyulafehérvárat, s ezt az erdélyi Fehérvárt tette meg Nordberg a sokkal ismertebb, minden térképen meglevő Székesfehérvárnak (Stuhlweiszenburg). Viszont a király utazásának úgy az iránya, melytől mindenkép félre- és távolesett Székesfehérvár, valamint az a körülmény, hogy a király a postauton ment, Székesfehérvár pedig akkor még nem volt postaállomás, — mindenkép kizárja annak a lehetőségét, hogy Székesfehérváron át ment volna. Akik Arad-, Csanád-, Csongrád- és Pest-megyén át jelölik meg a király útját Székesfehérvárra s onnét Budára : Nordbergtől félrevezetve, voltakép csak találomra dolgoztak.[2] Bár az aradi út egyidejűleg is szóba jött.

Ehrenskjöld és Fock Szilágy-Somlyón azt mondták Welczeknek, hogy a király *Aradon* ment keresztül. A svédek ezt a hírt elterjesztették az oláh parasztok közt is. Welczek azonban nem hitte el. A haditanácshoz írt levele szerint «nem foghatta föl miért tett volna ekkora kerülőt olyan útért, mely oly rossz állapotban volt», mint akkor a Szászsebes-aradi országút.[3]

Stainville-t meg' úgy értesítette egyik kiküldött tisztje, hogy a király a *vulkáni szoroson* jött be a hátszegi völgybe s onnét *Aradon* és *Szegeden* át Budára akar menni, hol majd postára ül. A már akkor sokszorosan csalódott tábornok szintén megbízhatatlannak találta a híradást.[4]

A király bizony Szebenből nem ment se Aradnak se Székesfehérvárnak, hanem a legjobb, legbiztosabb postaúton sietett a Maros völgyébe Gyulafehérvárnak. Útjában a második község amin keresztülvágtatott, *Keresztyénsziget* (Grossau) szász-oláh falu, mindjárt Szeben alatt. Itt ugyan, ahol postaállomás sem volt,

[1] *Nordberg:* Konung Karl XII. Senare delen, s. XXIV.
[2] Így pl. *Burenstam*, 96. és *Carte* de l'itinéraire du Roi Charles XII.
[3] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. nov. 21.
[4] Stainville a haditanácshoz, 1714. nov 13. *Udvari levéltár, Bécs.*

alkalmasint meg sem állott. De már keresztülmenetelét magában véve elegendő alapnak vették egy sokat firtatott mendemonda kovácsolására.

Keresztyénszigeten hagyott volna a király fizetés fejében egy 4¾ font és másfél lat súlyú rézlapot, melyről azt olvassuk, hogy később, az 1808 júl. 28-án meghalt Dietrich János ottani ág. h. ev. lelkész birtokába került.[1] Ily pénzeket vagy inkább bélyegzett rézlapokat legelőbb Krisztina svéd királyné hozott forgalomba, s úgy mondják, hogy a pincében tartotta, mert nagy súlyuk miatt összedőlt volna a ház. Ez a rézlap azonban tárgyunkra nézve semmi súllyal nem esik a latba, bár Zimmermann volt szebeni levéltárnok elfogadja, azt állítván, hogy «dies scheint um so glaubwürdiger, als die Münzabdrücke zweifellos echt sind».

A szóban forgó négyszögletű rézlapot ugyanis, melynek körirata : CAROLVS XII. D(ei). G(ratia). SVE(corum). GOT (horum). WAN(dalorumque). REX. s közepén 3 sorban : 2 DALER Sölff Mȳt. — Svédországból, a rézkiviteli tilalom miatt életveszéllyel (cum capitis periculo) hozta ki a brassai származású Schmeitzel Márton még 1709-ben ; 1748-ban megszerezte Agnethler Mihály Gottlieb szebeni polgár és író, s hazájába térve, 1751-ben a szebeni közkönyvtárnak ajándékozta.[2] Az azonban sohasem kapta meg, s Dietrich keresztyénszigeti lelkész hagyatékában sem találtatott![3]

Igy az egész mesében nincs egyéb igazság, mint az, hogy volt valamikor egy XII. Károly feliratú, közel 5 fontos rézlemez, mely erdélyi emberek kezén forgott! Ennek persze semmi köze XII. Károly utazásához.

A király Szebenből a még akkor fennállott keleti típusú lovasposta (reitende Post ; poste aux chevaux de selle ou à monter) lovain indult meg a Cibin mentén, két postalegény vezetésével, Düringgel együtt. Mindnyájan nyeregben. A király elemében volt. Sok mindenféle szenvedélye között talán a legnagyobbnak vehetjük a vakmerő, a nyaktörő lovaglás iránti előszeretetét.

Düring azonban nem volt hozzászokva ily gyors menethez és már az első postaállomás (*Szecsel* oláh falu) előtt ájultan bukott

[1] *Archiv* d. V. für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 300. — *Korrespondenzblatt* d. V. für siebenb. Landesk. VI. 142.

[2] *Agnethler:* Index Bibliothecæ res Hungariæ Transilvaniæque illustrantis, quam M. Schmeizel instruxit. Halæ propter Salam, 1751. pp. 50. 51. — *Seivert:* Nachrichten v. siebenbürg. Gelehrten, S. 368.

[3] *Korrespondenzblatt*, 1883. VI. 142.

le a lováról. A király és a postalegények locsolták fel, nagy nehezen előkerített vízzel. Ez sok időbe került, a nap meg rövid volt ; rájuk esteledett, mire elérték az első postaállomást.

A király nem tudta mitévő legyen. Nem bízott benne, hogy Düring kibírja a gyors lovaglást. Végre is ott hagyta az állomáson az idősebb postalegénnyel, azon reményben, hogy egészen magához térve, majd csak nyeregbe szállhat. Ő maga pedig a fiatalabb postalegénnyel tovább vágtatott a sötét éjszakában. A surján siheder nem tudta magát kellően tájékozni, úgy hogy szerencsésen eltévedtek.

Az alatt Düring teljesen magához jött és mivel a tapasztaltabb postás a jó úton vezette, előbb érkezett meg a második postaállomásra *(Szerdahely)* mint a király, aminek ez igen örült.[1]

Voltaire ugyanezen kalandot bővebben írja le. Fölemlítem, mint egykorú ember tanúságát, aki hallomásból, — igaz, hogy mindig kiszínezve, — sokat vett föl munkájába.

«Mikor Düring — úgymond — ájulásából magához tért, így szólt hozzá a király : mennyi pénz van nálad? Düring azt felelte, hogy ezer tallér aranyban. Add ide mondta a király — a felét! Düring kérve kérte, hogy csak három óra hosszant várjon ; az alatt ő magához jön annyira, hogy újra nyeregbe szállva, ismét követheti. Gondolja meg micsoda veszedelemben foroghat, ha egyedül megy. A király kérlelhetetlen maradt. Magához vette az ötszáz tallért s lovat rendelt. Düring, megrettenve a király határozatán, ártatlan fortélyhoz folyamodott. Félrevonta a postamestert és a svéd királyra mutatva így szólt hozzá : ‚ez az ember unokabátyám és mi ugyanegy ügyben utazunk ; ámbár látja, hogy beteg vagyok, mégis, csak három óráig sem akar rám várakozni ; kérem adja alá a legrosszabb lovat, ami van az istállójában, nekem meg kerítsen egy postakocsit. Erre két aranyat nyomott a postamester markába, aki aztán minden kívánságát teljesítette. A királynak rokkant sánta lovat adott, melyen az, este tíz órakor, koromsötét éjjel tovalovagolt a havas esőben. Utitársa, néhány órai alvás után, jó erős lovaktól vont kocsiban sietett utána. Nehány mérföldnyire utólérte a svéd királyt, ki alatt a rosz ló felmondta a szolgálatot, úgyhogy a király kénytelen volt gyalog keresni föl a szomszéd postát. Kényszerítették,

[1] *Nordberg:* Konung Carl XII. hist., II. 469. — *Lundblad*, II. 422. — *Burenstam*, 93., 94.

hogy szálljon a Düring kocsijába, hol elaludt a szalmán. Azután is együtt utaztak, nappal lóháton mentek, éjjel a kocsiban aludtak s időzésre sehol meg nem álltak.»[1]

Voltaire ez előadását már az egykorú Nordberg elejétől végig hamisnak minősíti, «bárki adta légyen hozzá az adatokat».[2] S íme mégis, oly alapos történetíró, mint Geffroy, ezt az anekdotát nemcsak elfogadja, hanem kiterjeszti XII. Károly egész hazautazására. Szóról-szóra átveszi Voltairenek a «rokkant sánta lóról» szóló meséjét, de még megtetézi azzal, hogy időnként a király «gyalog» kullogott volna![3]

Poniatowskival és társaival is történhetett valami Szász-Sebesen, mert Adlerfelt ottan egy szolgával elmaradt tőlük.[4] De már Zilahon megint együtt találjuk mind a négyet.

Szász-Sebesnél ketté ágazott a posta: Szászváros, Déva, Lippa, Arad, Szeged, illetőleg Gyulafehérvár, Enyed, Kocsárd, Torda felé.[5] A király ez utóbbi vonalon ment.

A harmadik postaállomáson, t. i. Szász-Sebesen — így olvassuk — véget ért a lovas posta s kezdődött a szekérposta. A király tehát kocsira ült, melyen Düring felüdülhetett s híven követhette fejedelmét egész hosszú útjában.[6]

Váltott lovakon, gyorsan haladtak. Kétszáz évvel ezelőtt Kelet-Európában és Spanyolországban lehetett, jó fizetség mellett, leggyorsabban utazni. Sokat járt-kelt úri ember írja épen 1714-ben erdélyi utjáról, hogy «nagyon gyorsan mentünk, mert mindenütt postalovakat váltottunk.»[7] Minél kezdetlegesebb az állami postaberendezés, annál inkább megtörténhetett, hogy a postalovakat busás borravaló fejében, úgyszólván agyonhajszolják. Rákóczi kiadta ugyan rendeletben, «hogy nem a lovaknak vesz-

[1] *Voltaire:* Histoire de Charles XII. pp. 293., 294.

[2] *Nordberg:* Histoire. III. 169.

[3] «On sait comment il quitta enfin la Turquie et traversa l'Allemagne avec un seul compagnon, tantôt sur un cheval boîteux et rétif, tantôt à pied, tantôt dans la paille sur une charrette, en plein mois de novembre 1714, à travers le vent, la neige et la pluie.» *Revue des Deux Mondes.* 1869. LXXXIV. 380.

[4] *Bjelkes* egenh. journal.

[5] *Közös pénzügyminiszteriumi levéltár.* 1712. márc. 23.

[6] *Lundblad*, II. 422. — *Nordberg*, III. 169. — *Burenstam*, 94.

[7] «comme nous prenions partout des chevaux de poste nous fimes grande diligence». *De la Motraye*, II. 220.

tegetésével nyargalózván, hanem a szekerezésben rendes ügetéssel, a lovaglásban penig habukozással legyen» a posta : mindamellett a nagy hajszolásban tömérdek ló eldöglött, sokat a kijelölt állomásokon túl a másik stációig is elvittek s akadt olyan postillon, aki «annyira nyargalta, vesztegette lovát, szemét kivervén semmivé tette».[1] Emiatt épen 1714-ben is, az erdélyi posták reformálása céljából szerkesztett emlékirat, szigorú intézkedésre hívja föl a guberniumot. «Szokásba ment az is, — úgymond — hogy semmi kimillése nincsen az ország lovainak, nem gondolván némely engedetlen posták, sem az kemény tilalommal, sem az büntetéssel, lovakra gondot illendőképpen nem viselnek, utazásokban nem kimillik, hanem majd szánt szándékkal rontyák ; azért erre is ő kegyelme szorgalmatosan vigyázzon, és parancsollja meg, kiki jó gondot visellyen a kezibe adott ország-lovára, ne roncsa, koplaltassa s erőtlenítse.»[2]

De nemcsak a borravaló, hanem gyakran a *virtus* is sarkalta a postásokat gyors, sőt eszeveszett hajtásra. Ha más kocsival kerültek össze, mint még most is tapasztaljuk az Alföldön, — nosza rajta, kezdődik a futtatás. «Még a ló se szereti, ha elibe kerülnek» — mondja a ceglédi ember. Egy erdélyi utazó, Bécs felé utaztában, népjellemfestő élénk képet ad egy ily országuti versenyről 1743-ban. «Míg postán mentünk — úgymond — két helyt a postamesternek nem lévén legénnye elég, maga ült fel az úr az ezüstgombos mentével s hajtotta a lovakat ;» — «de futottak is egymás mellett a két szekeresek, hogy lóháton sem különben ; sokszor valami túrásban ütközvén a kerék, felpattant mind a négy kerék a földről, az tengely füstölt a sebes menés miatt és sokszor nem találván más vizet, az millyen nállunk vólt azzal öntöztük a tengelyt hogy hangot (langot, t. i. lángot?) ne vessen» [3]

A Maroson átkelve, a király útjába eső első nagyobb hely *Gyulafehérvár* volt, melynek várát, Erdély legnagyobb erősségét, ép akkor kezdték újra építeni és bővíteni. Egykorú tudósítások szerint az új várparancsnok, Wobeser ezredes 1714-ben nov.

[1] *Posta Közlöny*, 1869. 37, 113., 121., 125. l.

[2] Meditatio circa instructionem Postarum Magistri Provincialis. *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* Szeben, 1714 márc. 17.

[3] *Gr. Székely László* élete, 275. l. (Kézirat a polgári iskolai tanítóképezde könyvtárában, Budapest.)

1-jén a mélyen fekvő vár alapozásánál működött sánchányókat, a beállott hideg miatt (wegen des eingefallenen kalten Wetters), 800 ember kivételével, szállásaikra bocsátotta. De épen XII. Károly ottjártakor megenyhült az idő, s nov. 15-én állandó jó időben (bey anhaltend-gutem Wetter) ismét munkába áll a várműveknél 600 muskétás és a Maros meg az Ompoly (Ampoa) csatorna munkálatainál 1200 parasztember.[1]

A következő állomáshely *Nagy-Enyed*, bástyákkal körülvett, elparlagiasodott iparos városka : [2] a reformátusok híres kollégiuma még akkor, 1716 márc. 27-ig Gyulafehérvárt volt. Enyeden az a hagyomány maradt fenn, hogy XII. Károly a Tövisutcában a patakhídon felül jobbról, az utcára erősen kiszögellő házban szállt meg. Még az utcára kiálló szobát is mutogatták ahol meghált volna. A házat azonban vagy 30 esztendeje lebontották s újat építettek a helyére.[3]

E szájhagyomány nem épen alapnélküli. Mert bizonyos, hogy XII. Károly járt Enyeden (Bjelkénél «Engert») s ha egyáltalán szobában és nem a postakocsiban hált, lehetséges, hogy az országut mentén fekvő postaházban pihent meg. Az utána egy nappal jövő főemberei ugyan november 10-én *Felvinc*ig mentek ; de a király könnyen megállhatott egy stációval előbb.

Felvincről a posta Kocsárdon, a Keresztesmezőn és az Aranyos vizén keresztül (utmed strömmen Aringa) ment *Tordá*ra s onnét *Kolozsvár*ra, hova a király nov. 10-én érkezett.[4] Itt azt olvassuk róla, hogy gyengélkedett ; ami azonban nem gátolta őt a továbbutazásban.[5] Rosszulléte miatt állítólag orvosi tanácsot is tartottak volna fölötte Kolozsvárt.[6]

XII. Károly kolozsvári tartózkodásáról két közelegykorú följegyzés emlékezik.

Az erdélyi udvari kancellária katholikus tagjai a fejedelemséget sujtó sok mindenféle csapást, 1724-ben írt emlékiratukban, leginkább annak tulajdonítják, hogy az Isten fiát káromló uni-

[1] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nrr. 1178, 1180.

[2] *A. Pinxner:* Apodemia ex Transylvania per Pannoniam suscepta. Wittenbergæ, 1694. p. 41.

[3] *Gáspár János* ny. megyei főjegyző, v. orsz. képviselő és *dr. Garda Samu* tanár közlése.

[4] *Bjelkes* egenh. journal.

[5] *Fryxell:* Gesch. Karl des Zwölften, S. 323.

[6] *Szilágyi Ferenc:* Zilah történelméből, 54. l.

táriusok felekezete (Ariana secta, filii Dei blasphema), melyet a keresztyének már mindenünnét elűztek, Erdélyben, az ausztriai ház uralma alatt, még mindig szabad vallásgyakorlatot élvez. E jelenségen — egész Erdélyben elterjedt hír szerint — maga a svéd király is, mikor Kolozsvár városán keresztülutazott, nyilvánosan fejezte ki csodálkozását.[1]

E felekezeti gyűlölködéstől lángoló irat, mely azzal biztatja a császárt, hogy ha kiveri az országból «az istenkáromlókat»: ebbéli «kegyes fáradozásai jutalmául» fiú-örököse fog születni, — aligha mond igazat.

XII. Károly «a nagy hallgató», gondolatait, terveit magába zárta. A titoktartás és véleményének rejtegetése az idők során második természetévé vált s ezt még környezetétől is megkövetelte. «Nem szükséges, hogy mások mindent tudjanak» — mondogatta saját legbizalmasabb körében.[2]

Ily fejedelemről egyáltalában nem lehet föltenni, hogy incognito, idegen államban utazva, annak legbelsőbb belügyeibe kárhoztató nyilatkozatokkal avatkozzék. Kivált az unitáriusok érdekében. Ha van valami alapja a fenti emlékiratban idézett véleménynek, azt legföljebb valami más, Kolozsváron átutazó svéd tiszt mondhatta.

A második emlékezés Károly kolozsvári időzéséről sokkal rövidebb. Dezsericzkynél találtam, aki kétségkívül hallomásból közli — miután nyomatott könyvben nem olvashatta, — hogy a svéd király Kolozsváron át tért haza.[3]

Ha igaz az a XVIII. századi naplóföljegyzés, hogy a király *Nemes-Zsúkon* (Kolozsmegye) is megfordult: akkor oda is Kolozsvárról rándulhatott ki. Nemes-Zsúk az ujonnan fölállított, Kolozs-

[1] «Neque essent in hoc proposito (exterminii Arianorum e Transilvania) alii ibidem Acatholici considerandi, cum ipsimet mirati sint et mirentur, hanc sectam undique in Christianitate eliminatam adhuc in Transilvania, et quidem sub clementissima Domo Austriaca tolerari, id quod ipsemet *Rex Sueciae*, communi in Transilvania rumore, *occasione sui per civitatem Claudiopolitanam transitus*, publico suo sermone admiratus est». *Erdélyi udvari kancelláriai levéltár.* dd. 1724.

[2] *Karl XII:s* egenhändige bref, 132, 250, 304, 314, 408. V. ö. *A. Legrelle:* La diplomatie française et la succession d'Espagne. Gand, 1892. IV. 444.

[3] «Per Claudiopolim Transylvaniæ.» *J. I. Desericii* Historia episcopatus diœcesis et civitatis Vaciensis. Pestini, s. d. (1763) f. 227.

várról Désen át Szatmárnak menő posta vonalán az első, a legközelebbi postaállomás volt.[1] Állítólag ide tért be a «sub incognitó» utazó király, gróf Székely Ádám, buzgó református főúr kastélyába.

A grófnál épen vendégül volt a szomszéd Felső-Zsúkról Suki István, főrend, unitárius ember, «cui — a napló szerint — præter Religionem Unitariam nihil restabat». Ugyancsak nála volt bekvártélyozva egy német tiszt, aki a királyt harmadmagával közeledni látván, latinul azt mondá a grófnak, hogy ő a svéd király szolgálatában állott s majd meg fogja neki mutatni.

Mikor aztán a király és két társa belépett a szobába, a német tiszt csakugyan bökdösött a király felé. Az a jeladást észrevehette, mert a tisztre nézve, azonnal megkérdezte szintén latinul «gróf úr, mit keres ez itt?» Székely így válaszolt: «Felséges király, kvártélyon van nálam.» A király tiltakozott: «Gróf úr, én nem vagyok király!» — a német tiszt pedig meghajtván magát, kiment a szobából, hol a svédeken s a házi gazdán kívül még csak Suki István maradt. Beszédbe ereszkedtek, majd megebédeltek.

Mindezt gr. Székely László, Ádám gróf fia beszéli el. S aztán így folytatja:

«Azomban a királynak magával lévén egy kedves vizslája, az atyámnak mondotta, hogy az vizslájának valami levest csináltasson, melyre az atyám ezüst tálban téjlevest hozatott, és az vizsla abból megévén a levest, az király az ujjából egy szép gyűrűt kivévén, az atyámnak eszt mondotta oda nyujtván az gyűrűt: Domine illustrissime Comes, accipiat in perpetuam rei memoriam; de az atyám egynéhányszori kínálása után is el nem vette a gyűrűt. Suki István igen szép gyűrűnek mondotta nékem lenni, sőt aszt mondotta, hogy maga haragudott, hogy miért nem vette el az atyám a gyűrűt.»[2]

Gr. Székely László 49 év mulva, 1763-ban, hallomásból tette följegyzéseit. Mikor a svéd király Zsúkon járt, akkor ő még a világon sem volt. Előadása mindamellett teljesen pontosnak és megbízhatónak látszik.[3] Bizonyos, hogy XII. Károly harmad-

[1] *Közös pénzügyminiszt. levéltár*, Bécs, 1712 márc. 23. — Gyenge másolata a *M. Nemz. Muzeum kézirattárában*, a kamarai iratok közt.

[2] *Gr. Székely László* élete. Idevonatkozó nagyobb részét közölte már Király Pál. *Budapesti Szemle*, 1887. LI. 248, 249.

[3] *A gróf Bánffyak* közt maig élő hagyomány szerint XII. Károly csakugyan járt volna Zsúkon.

magával ment és «hogy a király ismeretlen légyen — a memoireíró szerint — azoktól nem tiszteltetett úgy, amint kellett volna.» Tudjuk, hogy a három utitárs, mint egyenrangú kapitány, egészen egyenlő lábra helyezkedett egymással. XII. Károlyra vall a gyanakvás a német tisztre és hogy kinézi azt a szobából. A vizslajelenet s főként a vele szemben tanusított szívességnek rögtöni és bőkezű honorálása, szintén az ő egyéniségének ismertetőjele. Így ajándékozta gróf Welczeknek azt a nagy fehér zafirral ékes gyűrűt, melyet utódai közül most is visel a családfő.

De különösen valószínűvé teszi a kutyajelenet. XII. Károly bolondja volt a kutyáknak, melyekről nagy előszeretettel emlékezik egyébként szűkszavú leveleiben. Legkedvesebb kutyája volt a *Pompe*, mely «este egészségesen feküdt le — úgymond — s reggel már halva (död) feküdt ágyamban». Erről szól Holmström Izrael epigrammája :

Pompe, kungens trogne dräng,
sof hvar natt i kungens säng.
Sist af år och resor trötter,
led han af vid kungens fötter.

Pompe, királyunk hű szolgája,
Ki véle lakott s véle hála,
Az úttól s kortól megviselve,
Lábánál húnyt el egy reggelre.

Pompe, a király leveleiben, mint «legrégibb utitársa (min äldsta rescamrat)» szerepel. De azonkívül *Musa* is, melynek «szép neve» nem tévesztendő össze a «muszkával (Musko)» ; «azt a kegyet élvezte, hogy mindenütt vele mehetett». A király kedvenc kutyái (konungens favorithundar) közül *Caesar*, *Snushane*, *Turc* fordul még elő leveleiben, melyektől időről-időre tréfás üdvözletet küldözget nővére kutyájához : «Pompe és Snushane jelentkeznek Madame Minionne-nál, mint alázatos szolgái» ; «Pompe és Snushane megkértek, hogy üdvözöljem Madame Minionne-t és a netán még kéznél lévő udvari kutyákat (hofv hundar)». Mikor pedig a Cæsar elpatkol, szomorúan jelenti, hogy «az a nagy szerencsétlenség érte, hogy Cæsar, itt, az idegen országban hirtelen meghalt, úgy hogy a fajtájából már csak Turc él».[1]

Egyedül Székely László naplójában fordul elő, hogy XII. Károly magyarországi útján sem hagyta el magától kedvenc kutyáját. Ami csak természetes oly embernél, aki egy ágyban hál a kutyájával ; de viszont ama körülmény fölemlítése, épen

[1] *Karl XII:s* egenhändige bref, 15, 33, 42, 53 ; Pompesaken, 462—465.

mert különcködő magatartást tár föl, nagyban emeli az említett kútfő hitelességét.

De bár minden amellett látszik bizonyítani, hogy csakugyan a király járt Nemes-Zsúkon : ez mégis a lehetetlenséggel határos. Mert a király oly gyorsan ment, hogy a legegyenesebb postaútról való bármily csekély kiruccanás — már nem futja az útból. Ha ő — amint kétségtelen — Vöröstoronytól Zilahig toronyiránt 33 mérföldet tett meg nem egészen két nap alatt : nem igen lehetett érkezése harmadfélmérföldnyi kitérésen félnapi mulatozásra. Az utat sem téveszthette el ; mert tudjuk, hogy őt az «ordinaria posta» vitte : az meg csak tudta az utat.

Már most természetszerűleg az a kérdés ötlik fel, hogy volt akkor lehetséges, hogy a királynak nézett svéd tiszt szokásaiban tényleg annyira hasonlítson a királyhoz?

E jelenség magyarázata az udvari élet családias jellegében keresendő. Abszolut fejedelmi udvarokban «regis ad exemplum totus componitur mundus», mint ahol mindenki a fejedelem szempillantását lesi, szokásait elsajátítja, modorát utánozza, kedvteléseit magáévá teszi, életmódját, sőt még az arcát is annak a hasonlatosságára rendezi be, szakállal vagy anélkül, vagy kiborotválva stb. Ehhez járulhatott a fennforgó rendkívüli körülmények között a király szerepének tudatos játszása a közönség szándékos megtévesztése céljából, ami csak javára válhatott a király utazása biztonságának.

Kolozsvárról bizony a király egyenest ment a postával *Kóród* (most Nádas-Kóród), *Berend* (most Nádas-Berend), *Magyar-Nagy-Zsombor* (most Magyar-Zsombor), *Magyar-Egregy* (most Alsó-Egregy ; akkor Doboka-, jelenleg Szilágymegye), *Bréd* (sv. «Brett» ; most Beréd) állomásokon át *Zilah*ra [1] (akkor Közép-Szolnok-, most Szilágymegye).

Itt Közép-Szolnok vármegye, mely *qua vármegye* tiszta református volt : nagy felbuzdulással várta a királyt. Okt. 11-én Zsibón tartott közgyűlése «svéciai király ő Felségének Törökországból haza jövetele alkalmatosságából» részletes intézkedéseket tett az élelmiszerek és italok bőséges beszerzéséről. A király és kisérete részére vadat és halat és ami jó falat «sietve» kiván összegyüjteni. «A megyének mind négy járására repartiálandó mentől több halak, madarak» fogattassanak. Vadászatra külön biztosok

[1] «Sillain». *Bjelkes* egenh. journal.

«denomináltatnak, applicálván puskásokat ezen munkára». A halászatra szintén. A nemesség egy, a zilahi bíró két negyvenakós jó bort adjon. S végre «jó apparatussal compareáljon» a banderiumba gyűlt «lovas nemesség».

A törvényhatóság lelkesedése hát nagy volt, de ha lehetséges, tán még nagyobb a tájékozatlansága. A mesterileg megőrzött incognito mellett senki sem tudta, hol van a király? S Közép-Szolnok megye még mindig várja, mikor már rég keresztül ment rajta. Nov. 12-én, Zilah közelében Kis-Dobán tartott közgyűlésén a következő határozatot hozta a vármegye: «Gólya György uram Nemes Gáborral beküldetnek Erdélybe Kolozsvárig, hogy voltaképen az felséges svétziai király jöveteléről, hol létéről, elérkezése idejéről hozzanak igaz reportumot. Pro viatico conferáltatik ungar. flor. 6».[1]

Zilahon azonban nemcsak a vármegye, hanem nagyban várta a királyt s készülődött fogadtatására a városka első embere, Zoványi Pipis György református pap és krasznai esperes, a későbbi erdélyi püspök is. Zoványi értesülhetett róla a Középszolnok megyéhez intézett királyi leiratból, hogy a király «Buda felé» fog menni.[2] Ha pedig arra megy, jöjjön bár Brassóból vagy Szebenből, Zilah városát okvetlen útba kell ejtenie, mivelhogy a legrövidebb postaút Zilahnak ment Buda felé. Még akkor a Királyhágón nem járt posta.

Az esperes úr tehát mindenekelőtt intézkedett róla, hogy a koronás vendég számára minden jobb háznál szobát fűtsenek; tyúkól-utcai házában lakó gazdáját pedig utasította, hogy a városkába érkező felötlően idegen vendéget, hacsak szerét ejtheti, vigye oda, szállásolja el s megérkezéséről őt azonnal értesítse.

Oly korban, midőn «fogták» a vendéget s hogy egyhamar el ne menjen, kiszedték a kocsi kerekit: bármily különösnek lássék, nagyon el lehet hinni afféle előkészületeket. Mert ezek szokatlan módon hajtattak ugyan végre, de egy valóságos, hozzá még világhírű király jelenléte még szokatlanabb tüneményszámba ment Zilah városában! Koronás főt Zilah városa 1551 aug. 10-én látott utoljára, amikor Izabella királynő már épen kiszolgáltatta a magyar koronát Ferdinándnak és a Meszes-kapu hágójánál

[1] *Szilágyi Ferenc:* Zilah történelméből. Pest, 1870. 51—53. l.

[2] *Magyar udvari kancelláriai levéltár.* 1714. okt. 5. Egész terjedelmében fölvéve *Bihar megye jegyzőkönyvébe.* 1714 okt. 18.

méla lemondással véste tölgyfába a híres «Sic fata volunt» kezdőbetűit.

Zoványi háza, Zilah városának északkeleti részén, a templom közelében, a Tyúkól-utcában feküdt, melyet a szájhagyomány szerint azért neveztek így, mert egy alkalommal minden háza leégett, csak egy tyúk-ól maradt épen benne. Azóta, 1879-ben, a városi képviselőtestület XII. Károlyról Király-utcának nevezte el.[1]

A Zoványi-házat, melyben XII. Károly megszállott, Zilahy (Kiss) Károly, Felházy Károly álnév alatt lerajzolta, s 1867-ben közzétette.[2] Akkor Kerekes Sándor zilahi református tanár birtokában volt, majd özv. Kerekes Sándorné, azután Bari Károlyné tulajdonába ment át ; most Balog Gyula és Balog Sándoré. E Király-utca 34. szám alatti zsindelyes háznak deszkából van a vértelekje, ambitusát hét szál gerenda támogatja. «Egészben véve, — 1869-ből való leirása szerint — ma is régi állapotában áll fenn. Az első és utcai szobának deszka felső padlózata van ; a hátulsó — melybe két garádicson kell a közbül eső konyhából bemenni — bolthajtásos, erős, vastag falakkal ; az ajtók keskenyek és alacsonyak ; általában a ház alakja annak ódonszerűségét mutatja».[3]

A ház homlokzatán most 3 ablak van és egy boltajtó. Közepén szürke betonba foglalva egy tüdőveres színű, 55 cm magas és 75 cm széles márványlapon 1911 óta a következő felirat olvasható :

E HÁZ BOLTOZATOS SZOBÁJÁBAN
SZÁLLOTT MEG
XII. KÁROLY SVÉD KIRÁLY
1714. XI/9.[4]

XII. Károly zilahi tartózkodásáról a legelső közlemény 1853-ban jelent meg,[5] melyet később Zilahy Károly a költő, Felházy Károly álnéven kivonatolt.[6] E cikkről Szilágyi Ferenc azt mondja, hogy «alaptalan s hitelt nem érdemlő adatokat tartalmaz, sőt abban a Zoványi György elégett naplójára hivatkozás, kohol-

[1] *Szilágy.* 1879 júl. 5-iki 27. szám.

[2] *Hazánk s a Külföld.* 1867. V. 181. A ház mai képe : *Hvar 8 dag.* 1913. s. 489.

[3] *Szilágyi Ferenc:* Zilah történelméből, 55. l.

[4] *Orbán Kálmán* biharmegyei s. tanfelügyelő értesítése.

[5] *Hetilap.* Kolozsvár, 1853. 70. sz.

[6] *Hazánk s a Külföld.* 1867. V. 180—183.

mány». Más helyt aztán a maga forrását így írja le : «Zoványi György hasonnevű unokájának s zilahi papnak fia Zoványi Imre, Zilahon orvostudor készítette püspök Zoványi György életrajzát annak irományaiból, főkép *Naplójából*. E kéziratot Bátori Gábor tasnádi ügyvéd, ki az említett orvos nővérének, Zoványi Anna, Deáki Jánosnénak leányát tartotta feleségül, betette a zilahi reform. egyház levéltárába, hol azt 1529 levéltári szám alatt tartják. Midőn 1869-ben nyáron Zilahon voltam, én azt lemásoltam ; e dolgozatomban az adatokat belőle híven közöltem».[1] Eszerint a közvetlen forrás Zoványi Imrének, Zoványi György püspök naplója és irományai *alapján* készített életrajza. Maga a napló azonban mégis csak elpusztult. A legilletékesebb tanú, Zoványi György hivatali utódja, mondja róla : «Ki nem adott, *elégett* művei : *a)* Magyarázat a heidelbergi kátéra. *b)* Dogmatica Theologia. *c) Évi naplója*, melyek elégtek».[2]

De bár elhamvadt ez a kézirat, tárgyunkat illetően, tartalmilag egészen megvan Szilágyi Ferenc közleményében. E szerint, amint a király behajtatott Zilahra, a tyúkól-utcai gazda nyomban tudatta az idegen vendég érkezését Zoványival, aki rögtön odasietett. Zoványi úgy látszik ismerte az udvari szokást, hogy fejedelmi személyeket nem szabad megszólítani, hanem be kell várni, míg az áll szóba a föld vándorával. Viszont a király eléggé tájékozott volt abban, hogy a korabeli magyar papoknak nincs más nemzetközi érintkezési nyelvük, mint a latin.

XII. Károly csak anyanyelvén, svédül tudott jól beszélni. Németül, svéd mondatszerkezettel, de azért úgy beszélt, hogy meg lehetett érteni. Franciául értett, de csak nagy ritkán vette ajkára a francia szót környezetével és nem-francia követekkel szemben. Egyéniségére igen jellemző, amit Lindskjöldnek mondott, mikor ez rá akarta bírni, hogy a francia követtel franciául beszéljen. «Kedves Lindskjöldöm — úgymond — én tudok franciául s azt a nyelvet még jobban meg akarom tanulni. Ha Franciaország királyával jövök össze, *vele* az ő nyelvén fogok beszélni ; ha azonban egy francia követ jön ide, sokkal illendőbb, hogy az tanuljon

[1] *Zilah történelméből*, 39., 55. l. V. ö. *Vasárnapi Ujság*. 1869. 591. l.

[2] *Magyarósi István* zilahi ref. pap : A zilahi ev. ref. anyaszentegyház története. Kolozsvár, 1880. 133. l. — Megerősíti ezt *Kádár Géza* zilahi ref. lelkész 1917 dec. 11-én kelt értesítése, mely szerint «Zoványi püspök naplója a templomot és anyakönyveket elhamvasztó tűzvész alkalmával elégett».

meg az én kedvemért svédül, mint hogy én, ő miatta, franciául!»[1] A görög nyelvben annyira vitte, hogy a vasárnapi evangeliumot az eredetiben megértette. Latinban nagyobb volt a készsége. Latin irálygyakorlatai, sententiái most is megvannak két saját-kezű levelével együtt 1690-ből. E nyelv tanulására főként az vitte, hogy a lengyel és a dán király tud latinul, s egy svéd király nem maradhat azok mögött hátra. Csak a helyesírással volt megakadva ; azt semmiféle nyelven nem tudott.[2]

Igaz, hogy a latinban sem vitte sokra. Fabrice egy alkalommal, épen 1714-ben, ezt a tréfát engedte meg vele szemben : «Felséged anyja attól tartott, hogy a tanulás megrontja Felségedben a katonát, s kárára lesz harcias külsejének. Nagy gondja volt hát rá, hogy ne tudjon egy szót se latinul, ami csodálatosan sikerült!»[3] Ez azonban túlzás. Ha nem lenne az, Fabrice nem tréfálózhatott volna ilyen hangon a királlyal.

XII. Károly leghosszabb latin beszélgetését magyar forrás, Zoványi naplója őrizte meg.

Amint Zoványi belépett, a király megszólította latinul : «Ki vagy te? kié ez a ház? úgy tetszik, hogy én téged valaha láttalak, de nem tudom, hol?»

A hozzáintézett kérdésekre Zoványi sorjában válaszolt, hogy ő a zilahi pap, a ház az övé, s Ő Felsége Hollandiában, Franekerben látta.[4]

— Hát azt ugyan honnan tudod, hogy én király vagyok?

— Még Franekerből — válaszolta Zoványi, s hozzáteszi naplójában, hogy Károlyt, ki 15 éves korában örökölte a svéd trónt, atyja végrendelete értelmében, öreganyja, Hedvig Eleonora, külföldi útra avégett küldötte, hogy kitombolja magát. Így ment XII. Károly Franekerbe, hol a híres egyetemen hat hónapot töltött, s ott ismerkedett meg Zoványival.

[1] *Fryxell*, 4.

[2] V. ö. *Karl XII:s* egenhändige bref, 350, 351.

[3] *Fabrice:* Séjour, 311.

[4] Az 1811-ben megszünt *franekeri egyetem albuma* szerint 1696 április 25-én beiratkoztak : «Franciscus Soos, Transylv., Georgius P. Zovanyi, Transylv., Petrus Czengeri de Varad, Transylv.» — Ugyanez magyar kiadványban így említve : «25. Aug. 1696. Georgius P. Zoranyj (!) Sylvano-Ung.» *Történelmi Tár.* 1886. 799. l. — Campegius Vitringa franekeri hírneves theol. tanár tanítványai jegyzékében : «1696. Georg. Szovanyi sylv.» *Nagykőrös város levéltárában.* — Zoványi Franekerben volt még 1698 márc. 8-án is. *Magyarósi:* A zilahi ref. egyház története. 129. l.

Burenstam [1] erre azt a megjegyzést teszi, hogy «Zoványi képzelme bizonyára nagyobb volt, mint az igazmondása. Mert semmi adat nincs arra, hogy XII. Károly 1700 előtt külföldön járt volna. 1697-ben Péter cár tartózkodott Hollandiában, s valóban különös lenne, ha őt nézte volna Zoványi XII. Károlynak!»

Az már csakugyan különös lenne! Mert Péter cár ép úgy nem volt soha életében Franekerben, mint XII. Károly. Ismerjük Péter cár hollandiai itinerariumát s tudjuk, hogy Klevéből ment Zaandamba, hol egész legendakör támadt róla, onnét Amsterdamon át Hágába, majd egyenest Angliába.[2] Ez útvonaltól pedig messze, de messze északra esik Franeker; nem ejthette tehát útba.

Egészen helytelen Burenstam további fejtegetése is, mely szerint Franeker helyett «még érthetőbb volna, ha Upsalában találkoztak volna».[3] Itt a svéd író figyelmen kívül hagyja, hogy Upsalában, ahol lutheránus theológiai facultás állott fenn, Zoványi nem tanulhatott, lévén ő az orthodox református egyház papnövendéke! Amiért is teljesen fölösleges fáradság volt végigforgatnia az upsalai Album studiosorumot 1696-tól 1698-ig, s abból konstatálni, hogy Zoványi neve nem fordul elő benne. Mert azt úgy is tudjuk, hogy a XVII. században *kálvinista* theologus soha egyetlenegy sem hallgatta *lutheránus* egyetemen az ígét!

A további beszélgetés során, Zoványi engedélyt kért, hogy a kor szokásához képest, Ő Felsége tiszteletére egy «dictiócskát» mondhasson. A király ezt készségesen megengedte, mire Zoványi egy szépen kiesztergályozott dicsőítő latin beszédet mondott, melynek az volt a vége s egyúttal csattanója, hogy a király az elnyomott magyar «reformált protestáns evangelicus» vallás sérelmeinek orvoslása végett kegyeskedjék a maga tekintélyét latba vetni.[4]

Károly a beszédre szintén latinul felelt, pár szóval. Igérte, hogy hazatértekor úgy róla, mint egyházáról meg fog emlékezni, s magát imáiba ajánlotta. Aztán kifejezte, mennyire meg van elégedve a jó meleg szobával.

Most Zoványi és Düring ezredes [5] fölkérték a királyt, hogy

[1] *Retour* de la Turquie de Charles XII. p. 108.

[2] *Waliszewski:* Pierre le Grand. Paris, 1897. pp. 92—102.

[3] *Burenstam*, pp. 114, 115.

[4] A latin eredetit egész terjedelmében közli *Szilágyi:* Zilah történelméből, 57. l. és *Magyarósi:* A zilahi ref. egyház története. 131. l.

[5] *Szilágyi F.* (i. h. 57. l.) tévesen mondja «br. Liewen tábornoknak», mert ez, akkor már visszatért Stralsundba.

enne valamit. A király eleintén vonakodott eleget tenni a kérésnek. Zoványi ismételve kérte, hogy a felesége által készített ebédet fogadja el, mi gyöngélkedése miatt is szükséges volna. Düring is unszolta, úgy hogy végre is asztalhoz telepedett.

Zoványi ekkor — bizonyosan, mivel figyelmeztették, hogy a király idegenkedik minden fehérszemélytől — maga látott az asztal megterítéséhez. Igen jó asztali és aszuszőlő-bort rakott az asztalra s az ennivalót is behozatta. A király pedig az ezredessel együtt helyet foglalt s mindketten jóízűen ettek. Az asztali borhoz hozzá se nyúlt a király, de annál inkább ivott a jóféle, valószínűleg érmelléki aszuból. Ebéd végeztével azonnal tovább akart menni, s már postát is rendelt ; de mivel a télies, rossz időben tett utazása miatt igen törődött volt s a kivételesen megízlelt finom aszú is megtette hatását, ledőlt egy ágyra szundikálni. Mélyen aludt esti hét óráig. Akkor meg már a vaksötét miatt maradt ott éjszakára is.

Másnapra kelve, «vidámabb ábrázattal s friss egészséggel volt, s megköszönvén Zoványi vendégszeretetét, szekérre ült», hogy továbbfolytassa vándorlását.[1]

Az ekként megfigyelt egyéniségben XII. Károlyra vall az, hogy a maga királyi rangját kérdésbe teszi ; — hogy a protestáns papnak imáiba ajánlja magát ; — hogy egyszerre három kérdést intéz hozzá ; — hogy közönséges bort nem ivott, csak édes aszubort ; — hogy semmiféle asszonyi állatot nem eresztett a maga közelébe, még a papnét se, akinek vendége volt és aki az ebédjét főzte ; — hogy azonnal menni akart — s végül megfelel a történelmi igazságnak, hogy kocsin ment tovább.

De az átdolgozott napló két legfontosabb adata, az étkezés és az indulás napja, okvetlenül hibás. A király a napló szerint nov. 14-én érkezett volna Zilahra. Ezt már Burenstam, az egyetlen svéd író aki tudomást vett a király zilahi időzéséről, méltán kétségbe vonta. «Nem lehetetlen — úgymond — hogy Zoványi 1714. nov. 14-én a király után jövő számos svéd tiszt közül fogadott kettőt, kik a király parancsához híven megőrizték XII. Károly utazásának titkát s mulattak rajta, hogy egyikük a király, másikuk utitársa gyanánt szerepelt.»[2]

Burenstam még tovább is megy a kételkedésben. Szerinte Zoványi naplója Károlyt «gyenge és beteges testalkatúnak (de

[1] *Szilágyi F.:* Zilah történelméből, 56—58. l

[2] *Burenstam* p 114.

la constitution faible et maladive)» írta volna le, ami — úgymond — inkább vonatkozhatik a gyönge és kistermetű Feif Kasten államtitkárra. Hát az államtitkár csakugyan olyan volt, amilyennek állítja.[1] De XII. Károlyról Zoványi naplója sehol se mondja, hogy «kistermetű» vagy épen «gyönge és beteges testalkatú» lett volna. Csak annyit hoz fel róla, hogy «hasmenése volt s emiatt gyöngélkedett». Ami olyan nagy különbség, hogy inkább szerepelhet bizonyítékul a király személyazonossága mellett, mint az ellen. Főleg ha tekintetbe vesszük, hogy svéd forrás szerint is a király ugyanazon napon, Kolozsvárt csakugyan rosszul volt.[2]

Zilahhoz a legközelebbi postaállomás *Szilágy-Somlyó* (Kraszna megye). XII. Károly egész magyarországi útja alatt, ez a legnevezetesebb hely, mert itt kellett végrehajtania Eugennel rég kifőzött tervét. Itt kellett szándékosan elkerülnie a császár küldöttét Welczeket. A császári udvarral kötött titkos és ismeretlen egyezménynek titokzatos csomóját egyedül szilágysomlyai átsurranása pontos feltüntetésével lehet megoldani. Ennek szabatos ismerete, időrendileg végleg tisztába hozza a király egész magyarországi utazását Bécs városáig.

A feladat nem könnyű. Mert kitünően végrehajtott incognito-úttal állunk szemben, melynél elsőrendű fontosságú a minden irányban való megtévesztés, jól kiosztott s ügyesen megjátszott szereppel. Ami csak végbemegy, csupa szemfényvesztés. Nehéz a nyitjára akadni, ha nem is épen lehetetlen.

Annyi bizonyos, hogy Zilahon a király mellett, odaérkezésekor, csakis Düring volt ; mert a nyomában haladó Rosen főhadsegédet a király útközben üzenettel, illetőleg paranccsal visszaküldte az egynapi járóföldre utána jövő Poniatowskiékhoz.[3]

A király tudta Stjernhök leveléből,[4] hogy most kell megérkeznie Welczeknek Szilágy-Somlyóra. Tudta ezt Bjelke főhadsegéd is.[5] Küszöbön volt az út kritikus része : Welczek elkerülése Szilágy-Somlyón. Erre pedig természetesen már előbb, Zilahon kellett előkészülni. És mivel a stratagema végrehajtásá-

[1] *Fryxell:* Berättelser ur Svenska historien. 23 d. III. 29.

[2] *Fryxell:* Gesch. Karl des Zwölften. S. 323.

[3] «denna dagen blef Rosen efter med ordres at gå emellan Konungen och denna suiten». *Bjelkes* journal, 1714 okt. 31/nov. 10.

[4] «Presburg, 13/23. oct. 1714». *Állami levéltár, Stockholm.*

[5] «Somlyo, 1. (a. m. 11.) nov. 1714. der mötte dem Gen. Feldmarechal Grefve Wilscheck skickad af Käijsaren emot hans Maijt». *Bjelkes* journal.

hoz többek jelenléte volt szükséges, mert a tisztek közt könnyebben elvegyülhet a király: a Rosennel Poniatowskiékhoz küldött parancs, minden valószinűség szerint arra vonatkozott, hogy siessenek Zilahra a postaházba.

A királyi parancs következtében gyorsan igyekvő Poniatowski és társai csakugyan még Zilahon érik a királyt, aki este felkeresi őket a postaházban. Sokan lévén, az ottani «szimpla-posta» nem tud nekik elegendő kocsit kiállítani. De a király, mint mindig, most is siet és az eredeti tervhez ragaszkodva még azon éjjel előremegy másodmagával. Utitársa itt, a kritikus ponton, kivételesen nem Düring, hanem kíséretének első embere, Poniatowski táborszernagy.[1] Azzal hajtat a sötét éjszakában Zilahról Szilágy-Somlyóra, szembe Welczekkel, természetesen úgy intézve az útját, hogy éjfélután, vaksötétben haladjanak el egymás mellett. Kísérete másnap követte csoportokban, úgy amint kocsit kapott.

Föltevésünket igazolja ugyanezen társaságnak második találkozása Bécsben. A Wienerisches Diarium szokatlanul nem a vendégek lajstromában, tehát nem a rendőrségi jegyzék szerint, hanem az ujdonságok közt közli nov. 14—16-iki számában, hogy «pénteken, nov. 16-án Oláhországból ide érkezett nyolc svéd tiszt, kik azonnal tovább folytatták útjokat a birodalom belsejébe.»[2]

Ez a *nyolc* tiszt pedig, aki négy-öt nap alatt ért Bécsbe, és nem szállt a város valamelyik vendégfogadójába, mint a Wienerisches Diarium szerint minden más svéd tiszt, hanem azonnal továbbhajtatott, — nem lehetett más mint *maga XII. Károly* és Düring, aztán Rosen, továbbá a Pétervárad előre küldött Buddenbrock, végre az egy nappal később indult Poniatowski, Bjelke, Bousquet és Adlerfelt. Ezt különben a nevek említése nélkül, már egykorú hírlapok és diplomaták is rebesgették.

A brüsszeli hivatalos lap Bécsből már nov. 17-ikéről ujságolja: «Sokan azt hiszik, hogy Ő Felsége azon néhány svéd tiszt közt volt, aki postán ment át a városon Linznek és onnan a birodalom felé, — de a svéd titkár, aki az udvarnál van (t. i. Stjernhök), semmit sem akar tudni róla.»[3]

[1] «der König nicht in dieser Gesellschaft, sondern den Tag zuvor vorausz gangen»; — «und zwar in der Gesellschaft des Herrn General Poniatowsky». Welczek a haditanácshoz, 1714 nov. 17. *Udvari levéltár, Bécs.*

[2] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nro 1178.

[3] *Relations veritables.* 4. dec. 1714.

A bécsi holland követ, Hamel Bruyninx, kivel Stjernhök bizalmas lábon állott, haza küldött jelentésében ezt írja: «Sokan azt állítják, hogy a svéd király itt incognito azon nyolc svéd tiszt között utazott át, kikről mult levelemben szólottam.»[1]

Ez a vélemény egykorúlag a közönség körében csakugyan el volt terjedve. Még azt az anekdotát is hozzáfűzték, hogy Bécsben a lóváltáskor magától a társai közt elvegyülő XII. Károlytól kérdezték volna: «nincs-e a svéd tisztek közt a király?» — mire ő «nincs»-csel válaszolt.[2]

Az út időtartama Szilágy-Somlyótól Bécsig szintén erős bizonyíték az előbbeniekben előadott föltevésünk mellett. Gr. Welczek altábornagy nov. 11-én, vagy ami sokkal valószínűbb 12-én hajnal előtt verekedett be Szilágy-Somlyóra. Ott minden átutazó svéd tisztről pontos jegyzéket vett föl. 14-én jött meg a király kíséretének utócsapata, t. i. Cedercreutz Hermann, Gyllenkrok András és Ferman Antal,[3] kik közül a két előbbi nov. 18-án, Ferman pedig 19-én ért Bécsbe.[4] Nov. 16-án ismét három svéd tiszt érkezett, Stainville tábornok által Brassóban Åkerhjelm Sámuel kapitány, Feiffer Magnus kapitány és Ehrenpreuss Károly Didák[5] részére kiállított útlevéllel.[6] Nov. 20-án ez a három is Bécsben volt.[7] Az út tehát Somlyótól Bécsig váltott lovakon átlag *négy-öt nap;*[8] ugyanannyi, amennyi alatt a társait beváró király, nyolcadmagával eljutott oda.

Welczek, Bjelke főhadsegédet és társait még ott kapta Somlyón. Megkérdezte tőlük «hol van a király?» s megjegyezte, hogy tegnap beszélt azzal a tiszttel, aki lovakat rendelt számára.[9] Négy nap mulva az újonnan jövők közül az, aki Feiffer Magnus

[1] *Állami levéltár, Hága.* 1714 dec. 3.

[2] Neu eröfneter *Hist. Bilder-Saal.* VIII. 298.

[3] «Ceder Creütz, Gillenbrock, Fermann». *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 17.

[4] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1178.

[5] A külügyi osztály titkára, később báró és államtanácsos. *Burenstam,* p. 117.

[6] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 17.

[7] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1179.

[8] Dugonics Ádám 1792-ben csak Pesttől Bécsig ment, igaz, hogy «rossz kocsissal» 5 nap, s «4 napok alatt» jött vissza. *Dugonics András* följegyzései, 110., 119. l.

[9] «Han frågade hvar Konungen vore och sade det han dagen förut talt med de officerare, som bestält hästar». *Bjelkes* egenh. journal.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

kapitányként szerepelt, mentegette magát előtte, hogy a király akaratából nevük és jellegük megmásításával utaznak; mert rangjuknak megfelelően, mostani helyzetükben nem léphetnek föl. Neki is álneve és jellege van, mert ő voltaképen nem Feiffer Magnus és nem kapitány, hanem — Feif Kasten svéd államtitkár.

Az altábornagy további kérdezősködésére Feif Kasten bizalmasan (in confidentia) közölte vele, hogy a király, aki Poniatowski tábornokkal együtt jött (?) a postán, — kétségkívül Zilahon, — annyi lovat nem kapván, amennyire egész kíséretének szüksége lett volna (weill so vill pferdt alsz Sye sambentlich nöttig gehabt, auf einmahl auf der Post nicht finden können): maga, egyetlenegy tiszt kíséretében már régen elment!

E beszélgetés nyomán, most már Welczek is visszaemlékezett rá, hogy nov. 10-én éjjel, mikor Szilágy-Somlyóhoz már csak félórányira volt, a nagy sötétben csak a postakürt szavára vette észre, hogy a posta jő vele szemközt. Ő a maga kocsijából átszólt ugyan a postakocsiban ülő két tiszthez, de azoknak vonásait nem vehette ki. Most azonban, az államtitkár értesítése után, semmit sem kételkedik benne (nicht im geringsten zweifflen), hogy az a két tiszt a király és a kísérője volt.[1]

Minden körülmény, de különösen a Zilahon összegyűjtött kíséret nagy száma, a szilágysomlyói éjszakai út, egybevetve a Bécsbe érkezéssel: világosan mutatja, hogy a dolog csakugyan úgy történt, amint Welczek előadta. Az erdélyi főkormányszék is úgy értesült, hogy nov. 10-én «két óra tájban nyolcadmagával, az mint az kik láthatták azoktól opináltatott, de már alkalmasint bizonyosodott, ab incognito postán, lovakon» ment által a király.[2]

Aznap mikor Welczek fenti jelentését megírta, megint két svéd tiszt, Ehrenskjöld és Fock, érkezett Szilágy-Somlyóra. Ezek szintén úgy nyilatkoztak előtte, hogy a király már régen elment, de nem Somlyónak, hanem *Aradon* keresztül. A hiradásnak, melyet egyébként «más svéd tisztek is buzgón terjesztettek az erdélyi oláh parasztok (!) közt,»[3] nyilvánvalóan félrevezetés volt a célja. Csakhogy elkéstek vele s rosszul választották meg

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 17.

[2] Liber Regius Hungaricus. *Erdélyi főkormányszéki levéltár,* 1714 nov. 11.

[3] *Burenstam,* p. 99. V. ö. *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 13.

a mediumot. Jobban tudta Welczek a dörgést, mint ők ketten együttvéve! Nem is tett rá egyéb megjegyzést, mint ennyit: «nem fér a fejembe, miért tett volna akkora kerülőt olyan rossz út kedvéért». [1]

E napokban még mindig Somlyón lesi a királyt Biharvármegye kiküldötte, Balku László, aki, ha mástól nem, a fogadtatásra Debrecenből felvonuló császári csapatoktól könnyen értesülhetett róla, hogy merről várják a királyt.[2]

Magyarországnak azon időben legnagyobb vármegyéje ki akart tenni magáért. Királyi rendelet hívta föl a megyét, hogy az Erdélyből Budára tartó svéd királyt minden tisztelettel fogadja, vele együtt jövő 800 főnyi katonáját pedig, a hadbiztosság utasítása szerint, élelemmel és forsponttal lássa el.

A rendelet megyeszerte nagy érdeklődést keltett. Biharmegye főként e célból két hét alatt Püspökiben és Diószegen tartott két közgyűlésén nagyszabású előkészületeket tett. Nincs még egy megye az országban, mely annyi ad hoc kijelölt biztost mozgósított volna, mint Biharvármegye. Finom borokat és fűszereket szerezzen be az adószedő. Balku pedig menjen a király elébe a szomszéd vármegyébe, figyelje meg miként fogadják, s ha ez végbement, gyorsan siessen vissza, hogy miheztartás végett idejében adhasson hírt a vármegye urainak.[3]

A helyi hagyomány szerint a várva várt király Szilágy-Somlyón a református paplakon hált volna meg. Az előadottakból világos, hogy ennek semmi alapja nincs: a király mondhatni nem is látta a városkát, mert sötét éjszakának idején robogott keresztül rajta. Elbucsuzásakor a tiszteletesnek állítólag egy imádságos könyvet adott emlékül, melyet aztán, 1853 és 55 közt, a «téglási gróf» t. i. Degenfeld-Schomburg Imre Kristóf, Arany Jánosnak ajándékozott volna.[4]

Szilágy-Somlyóról a király *Kémer* (akkor Kraszna-, most Szilágy-megye), *Déda* (most Berettyó-Déda, Bihar m.), *Margita* (sv. St. Marguerite), *Székelyhíd* (sv. Zegelhytt), *Nagy-Léta*, *Hosszú-Pályi* postaállomásokon át [5] ment *Debrecenbe*. Ha a nov. 10—11.

[1] Welczek a haditanácshoz. *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 nov. 21.

[2] *Orsz. levéltár* és *Biharmegye levéltára.* 1714 okt. 5.

[3] *Biharmegye jegyzőkönyve.* 1714 okt. 18 és nov. 2.

[4] *Vadász Edétől* nyert értesülésem. Arany László, atyja hagyatékában, nem találta.

[5] *Bjelkes* egenhändiga journal.

közötti éjjelen indult Szilágy-Somlyóról, akkor már 12-én bízvást Debrecenben lehetett. De e vonalszakaszon a király, alkalmasint gyöngélkedése miatt, úgy látszik lassabban ment, mint rendesen. Az utána jövő Bjelke és társai Hosszú-Pályiban töltötték az éjszakát,[1] s ha a király is ott éjszakázott, akkor csak 13-án ért Debrecenbe.

Ez annyival hihetőbb, mert a nov. 13-iki érkezés teljesen egybevág a Szilágy-Somlyó-bécsi út négy-öt napi időtartamával; és mert egykorú, hivatalos, minden tekintetben hiteles följegyzés is nov. 13-ára teszi, midőn a király «postai alkalmatossággal ment itt át, semmiféle nyilvános tiszteletadást nem fogadva el.»[2]

Az időpont szempontjából igazán tájékoztató, de egyébként sovány emez adatot, Debrecen monographusa így öltözteti fel: «a nélkül, hogy a város népe által örömest teljesített s fényes állásához méltó pompát és udvarlást elfogadta volna, haditiszti egyszerű öltözetében akkori főbíró Diószegi Sámuel Széchenyi-utcai (most Váradi Szabó) házában megszállva, itteni rövid tartózkodásának legtöbb percét, a főbíró s tanácsbeliek, papok és professorokkali kedélyes társalgásban töltötte el, s alighogy magát eddigi fáradalmaiból kissé kipihente, utját — úgy, mint eddig is tevé — lóháton folytatva, néhány haditiszt és lovász kíséretében tovább sietett, s ő utánna hátramaradott kancellárja báró Müller(n), néhány nap mulva, t. i. nov. 24-ikén szinte Debrecenen keresztül utazott hazafelé.»[3]

Ime a képzelem és a præconcepta ideák szerepe a történelemben! Bár a szerző nem említi, nyilvánvaló, hogy összes tudása a városi jegyzőkönyvek pár sorából áll, s mégis egyebünnét szerzett ismereteiből részletesen összeállítja a király elhelyezkedését a debreceni társadalomban. Így tódítja az ismert anyagot azzal, hogy «lóháton» ment tovább a király. *Előtte* volt a forrás mely pontosan megmondja, hogy «postai alkalmatossággal (occasione postaria)» utazott a király,[4] s ha már jeleníti az eseményt, látnia kellene a királyt a postakocsiban: de mivel olvasott valamit a «gyorslovaglás» meséjéről, lóhátra teszi ő is azt, aki postakocsiban utazott!

[1] *Bjelkes* journal.

[2] *Debrecen város jegyzőkönyve.* 1714 nov. 13.

[3] *Szűcs István:* Sz. k. Debrecen város történelme. Debrecen, 1871. 744. l. — V. ö. *Egyetértés*, 1885. ápr. 26. 144. sz.

[4] Debrecen város jegyzőkönyve. 1713.

A derék Zoltai Lajos, hirlapi cikkében továbbfejleszti Szűcs István regéit s szónoki elemet vegyít a képzelem játékaiba. «A koronás hitsorsos» szerinte Benderből (?) jött s «csak egy éjjel» volt Debrecenben. A Széchenyi-utcai, hajdan Német-utcai [1] Simon házzal szemben lévő házban szállott meg, amely akkor — úgymond — Diószegi Sámuel főbíró uramé volt, jelenleg pedig a Váradi Szabó Miklósé. A fesztelen vacsora alatt kellemesen találta magát a király, mert a főbíró úr rögtön hírt adott a tanácsbélieknek, akiknek társaságában jóféle érmelléki mellett, kedélyesen töltötte a pihenés rövid óráit svékusoknak Péter cárt verő királya» [2] (— ami kissé mal á propos Poltáva után!).

Ez mind igaz lehet s a nagyközönség számára való könnyed tárcacikkben, aminek a Debrecent ismertető becses műveiről ismert szerző írta, megjárja. De természetesen nem ez a módja annak, ahogy egy történelmi eseményt tudományos értekezésben elő kell adni. Debrecen városa János király óta, közel kétszáz éve koronás főt nem látott. S most egyszerre ott terem köztük a protestáns státus legelső királya, kinek hitbuzgalmával és hősi hírnevével tele van a világ. Ha fölismerték, pedig fölismerték! — bizony valószínű, hogy a híres protestáns városban máshoz ugyan nem igen mehetett, mint épen a főbíróhoz, s állítólag csakugyan ott is tartózkodott, a mostani Weisz-féle házban.[3] Bizony valószínű, hogy ott voltak a tanácsbeliek, s első sorban a lelkipásztorok és professzorok. Érmellékit is ihattak, de valószínűbb, hogy tokajival traktálták a királyt, mikor az tudvalevőleg az édes, finom és erős borokat szerette, s épen a főbíró alig egy hónap múlva, dec 7—9-én, még a király katonáit is azzal tartotta![4] S bizony juttattak abból báró Müllernnek is, a svéd kancellárnak, az egyetlen miniszternek aki Benderben a király környezetében volt [5] és aki, hivatalos följegyzés szerint «nov. 24-én ment itt át, királya után,» [6] ezuttal is, mint mindig, nyiltan bevallva nevét és rangját.[7]

[1] *Révész Kálmán* magán-értesítése.

[2] *Debreczeni Ellenőr.* 1890. szept. 11. 176. szám.

[3] *Dr. Iványi Béla* egyetemi tanár közlése.

[4] *Debrecen város levéltára.* 1714 dec. 31.

[5] *Recueil* des instructions données aux ambassadeurs de France. Suede. Paris, 1885. p. 275.

[6] *Debrecen város jegyzőkönyve.*

[7] Welczek a haditanácshoz. *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 17.

Az meg épen föltehető, sőt részben bizonyítható is, hogy a debreceniek XII. Károlyt, kinek udvarnépével való ellátására és illendő fogadtatására kormányszéki felhívást kaptak: betű szerint tyúkkal, kaláccsal,[1] minden jóval várták. Így pl. a város, a sámsoni határban lévő földesúri birtoka után járó dézsmailletéket mindössze hat köböl búzára szállította le, azon föltétel alatt, ha a sámsoniak «a felséges svéciai király transitusának alkalmatosságira feles vadakat hoznak». [2]

Egy újabb történelmi munka szerint «még ma is (1878) kegyelettel emlegetik» Debrecenben, hogy «az országokat vesztett hős király a híres debreceni füvészhez Diószegi Sámuelhez» szállt volna.[3] Azt ugyan — amint láttuk — nem emlegetik. Mert Debrecenben úgy tudják, hogy nem a «füvész» Diószegi Sámuel, hanem a hasonló nevű, akkor immár harmadízben megválasztott *főbíró* látta volna vendégül XII. Károlyt. A méltán nagynevű debreceni füvész a svéd király ottjárta után, nem kevesebb mint 47 évvel született. XII. Károly 1714-ben volt Debrecenben, a füvész Diószegi pedig csak 1761-ben jött a világra!

Debrecenből *Balmaz-Ujvároson* (sv. Vivaros; akkor Szabolcs-, most Hajdú-megye) át, szikes, fátlan és tanyátlan síkságon hajtatott a király a *Hortobágyra* (sv. Hortabai; most Nagy-Hortobágy), hol közvetlenül az 1699-ben épített hortobágyi csárda nagy kőhídja előtt állott a végtelen puszta nehány épülete: a postaház, a vám és a malom. *Csegénél* (most Tisza-Csege) komp viszi át a Tisza túlsó partjára s *Bábolna* (most Tisza-Bábolna; Borsod m.), *Poroszló* (sv. Borotslo; Heves m.), *Átány*, *Bod* (sv. Booth; most Tarna-Bod) a Csősz- vagy Csörszárka mentén *Árokszállás* (akkor Jászság, most Jász-Nagykun-Szolnok m.), *Hatvan* (Heves m.), *Aszód* (sv. Assut; Pest m.), *Kerepes* (sv. Kerebes) postaállomásokon át[4] nov. 14-én ér *Pestre*.

Pesten XII. Károly helyi hagyomány szerint a Lipót (most Váci-) utca és a Franciskánus-utca (később Új-, majd Kalap-utca, most Irányi -utca) szögletén álló, akkor 159. telekkönyvi számú házban szállott volna meg. E házat 1696-ban Szabó János

[1] Már akkor híres volt «a tiszta fehér debreceni cipó, mely olyan, hogy a világ negyedrészén sincs párja». *Evlia Cselebi* magyarországi utazásai. II. 242.

[2] *Debrecen város jegyzőkönyve*, 1714.

[3] *Csúthy Zsigmond:* Magyar prot. egyháztörténet, 116. l.

[4] *Bjelkes* egenhändiga journal.

szabómester 6 forinton vette ; 1703-ban Ivanovics Tamás birtokába ment át 50 forinton, s azé volt a király ottlétekor is. Csak 1718-ban írták át özvegye nevére.

A pesti polgárság nagyra volt a király-látogatással. Weszerle József egyetemi tanár és Szalay Ágoston bizonysága szerint meg is örökítette vörös márvány emléktáblával.[1]

Én még nagyon jól emlékszem e házra, melynek nevezetességére öreganyám, Novák közalapítványi præfectus leánya és Toldy Ferenc is figyelmeztetett. Nagy földszintes sarokház volt, a XIV Lajos korabeli petite-maisonok mintájára, padlásszobákkal, kettős Mansard-tetővel építve. Emléktábla azonban nem volt rajta. A 282·43 □-ölnyi nagyságú saroktelek utcai része egészen be volt építve. Tulajdonjoga 1882. aug. 10-én kisajátítási egyezség alapján 70,000 forint vételáron, özv. Wimmer Jánosnéról Budapest főváros közönsége birtokába ment át.[2] Az ócska házat a főváros azonnal leromboltatta, s telkére a belvárosi felsőbb leányiskolát építtette.[3]

Rómer Flóris téved, midőn «a Bujanovics, ma (1871) Széherféle házat» jelöli meg, mint XII. Károly szállóhelyét. Ez, jelenleg Lakos Lajosé, *szemközt* van a történelmi nevezetességű házzal. Davidsson is téved, a Veres Pálné-utca 42. sz. házat tartván ennek[4] *Kun Gyula* fővárosi h. polgármester, aki még arra is emlékszik, hogy a Mansard-tetős házban Wimmer «Schildwirth» kocsmája volt, szintén úgy ismeri a dolgot, mint ahogy előadtam.

Mindez azonban puszta szájhagyomány, mely alkalmasint összefüggésben van Leszczyński Szaniszló átvonulásával. Akkoriban az a hír járta Budán, hogy az álnéven utazó lengyel király jókora kíséretében ott rejtőzik maga a svéd király is.[5]

A most is élő pesti traditiónak legföljebb annyi alapja lehet, hogy XII. Károly, mielőtt átkelt volna a Dunán, valami csekély ideig megpihent a pesti oldal megjelölt helyén. A mostani Irányi-utca ugyanis a Budára szándékozóknak tényleg utjába esett, mert egyenesen neki vitt a dunai repülőhídnak. Ez akkor a Rudas-fürdő irányában volt. Az itt fennálló régi török fürdőt, a kupolá-

[1] *Rómer Flóris:* A régi Pest, 128., 129. l.
[2] *Budapest székesfőváros új telekkönyve.* 109. betét, 110. helyrajzi szám.
[3] V. ö. *Egyetértés.* 1885 ápr. 21.—109. sz.
[4] *Hvar 8 dag,* d. 4. Maj. 1913. s. 489. a ház képét is közli.
[5] *Relationis historicae continuatio,* a. 1714. p. 36.

ját tartó rudakról [1] alkalmasint már a török-világ alatt Rudasfürdőnek hívták. De az is lehet, hogy a török hódoltságbeli tabáni rác lakosság keresztelte el rudná-vodá-ról (annyi mint: ásványvíz) *Rudná-kupell*-nek (a. m. ásványos fürdő) s ebből lett a magyar Rudas-fürdő.[2] Német nevét pedig, a budai polgárság körében legalább száz esztendő óta élő s maig szájról-szájra szálló hagyomány szerint, a visszavívás után betelepedő német lakosságtól nyerte, mely épen a repülő-hídról nevezte el *Bruck-Bad*-nak.[3]

A két várost a török hódoltság korában hatvannégy hajóra vert, hatszáz lépésnyi hosszú hajóhíd kötötte össze.[4] Ez a nagy ostrom idején tönkre ment. Attól fogva a közlekedés repülőhídon (pons volatilis, fliegende Brücke), magyarán kompon bonyolíttatott le. Az 1687 óta járó komp már a történetünk idején igen rozoga állapotban volt. Új repülőhídra volt szükség, melyet épen 1714-ben Buda városának tanácsa lejebb akart vinni; amit azonban Pest városa megakadályozott.[5] XII. Károly még a régi helyén, a régi repülőhídon (på flygande bryggan) kelt át Budára.[6]

A király Budán léte igen fontos tájékoztató pont az út irányára nézve. Ha ugyanis Budának ment, akkor továbbra is a Szeben-bécsi postauton haladt, s ennélfogva nem mehetett Vácnak, ahol pedig egy 1763-iki följegyzés szerint, szintén időzött volna.

Igaz, hogy a székesfőváros levéltárában semmi nyoma XII. Károly akár pesti, akár budai tartózkodásának. De a pesti

[1] 1663: «A Jesil direkli ilidse (zöld oszlopos hévvíz): Debbág-kháne külvárosban (a. m. Tabán) van a Duna partján; nyolc boltíve fölött magas kerek kupola van. Kupolájának négy sarkát deszkazsindely fedi. Egy zöld oszlopa van, azért nevezik zöld oszloposnak». *Evlia Cselebi* magyarországi utazásai. I. 247.

[2] *Joanovich Pál* államtitkár értesítése.

[3] «Der Name Bruckbad stammt aus der Mitte des vorigen Jahrhunderts (?). Aus Mangel einer Schiffbrücke behalf man sich damals mit einer fliegenden, deren Landungs-Plätze in Pest vor der katholischen Pfarrkirche, in Ofen vor dem Bruckbade, waren.» *Schams:* Beschreibung der kgl. freyen Haupt-Stadt Ofen. Ofen, 1822. S. 585.

[4] *Heinrichs Herrn v. Lichtenstein*, Röm. Keys. Maiest. Abgesandten, Reysz auff Constantinopol, im 1584. Jar. S. 519.

[5] *Budapest székesfőváros levéltára.* 1714 dec. 20. V. ö. 1714 febr. 26, márc. 2, márc. 5.

[6] *Bjelkes* egenhändiga journal.

szájhagyománynál hasonlíthatatlanúl súlyosabb adatok tanuskodnak budai időzéséről.

Nemcsak az egykorú Nordberg szól XII. Károlynak Budán való átutazásáról,[1] hanem nyoma van annak is, hogy báró Görtz a nagy intrikus miniszter Budára jött a király elébe.[2] A király hazautazásának a bécsi udvarnál Görtz volt a titkos közvetítője.[3] Holsteini követ létére ekkor és ezzel lett a király legbizalmasabb tanácsadójává,[4] — anélkül, hogy alattvalója lett volna ; s közvetlen ezután svéd követ, majd főkincstárnok, — anélkül, hogy svéd állampolgár volna.

Görtz Nagy-Szebenből 1714 okt. 29-én érkezett Bécsbe.[5] Itt valószinűleg végleges megállapodásra jutott Eugennel és Öttllel, s most ennek a hírét hozta meg Budára.

Kevésbbé fontos az az egy ívnyi jelentés, amit Budáról egykorúlag írtak a király elindulásáról. Ebből csak annyit tudunk meg, hogy várták a királyt Budán.[6]

Budáról XII. Károly *Vörösvár* (sv. Wäresvar ; most Pilis-Vörösvár), *Dorog*, (sv. Turak ; Esztergom-megye), *Nyergesújfalu* (sv. Neudorff) érintésével, mely utóbbi helyen Poniatowski, társaival együtt, meghált, *Neszmély* (sv. Nesmiel ; Komárom-megye), *Komárom* (sv. Comorra), *Gönyű* (sv. Gunig ; Győr-megye), *Öttevény* (sv. Hochstras), *Moson* (sv. Wieselburg) postaállomásokon át jut el *Német-Járfaluig* (sv. Taschiandorf).[7]

Itt kanyarodott be Köpcsényen és a Dunán át a posta Pozsonyba, Magyarország akkori tényleges fővárosába. Ez volt a rendes járata a postának. S mivel a nagyvilág csak annyit tudott biztosan, hogy a király sub incognito az «ordinaria postán»

[1] *Konung Carl XII:s historia.* II. 469.

[2] *Droysen:* Gesch. der Preuszischen Politik. IV : 2. S. 101.

[3] *Lind:* Carl XII. i Turkiet, s. 97.

[4] *Nordenflycht:* Die schwedische Staats-Verfassung. Berlin, 1861. S. 247.

[5] «H. Baron v. Görtz, komt von Hermanstatt, log. in der Mehlgruben.» *Wienerisches Diarium*, 1714. Nr. 1173.

[6] *Relation* von dem March und Aufbruch Caroli XII., . . . aus Orient und von Demotica, nach seinen königlichen Landen ; communiciret nach dem Extract eines Original-Schreibens von *Ofen* aus Ungarn. 1714. 4-r. (A British Museum könyvtárában.)

[7] «Teutsch-Järndorff». Specification deren Posten v. Wienn durch Nider-Hungarn auf Ofen. *Közös pénzügym. levéltár.* 1712. márc. 23. — *Bjelkes* eg. journal.

utazik : ebből azt következtették, hogy a közbeeső Pozsonyban is megfordult. XIV. Lajos udvara is úgy értesült, hogy a király Pozsonyban járt volna.[1]

Ide azonban semmi esetre sem ment XII. Károly, miután semmi szín alatt nem akart érintkezni VI. Károly császárral, ki akkor ott tartózkodott.

Egykorú kormánylap ugyan kilátásba helyezte VI. Károly és XII. Károly találkozását, de ebből semmi sem lett. «Ő császári és katholikus Felsége — így olvassuk — hír szerint közelébb Pozsonyba megy a magyar rendek országgyűlésének berekesztése végett s azt hiszik, hogy ez alkalommal egy vadászaton (dans un parti de chasse) Ő Felsége érintkezhet (pourra s'aboucher) a svéd királlyal, aki incognito utazik».[2]

Már e híradás is csak lehetőségről szól. De még ez sem forgott fenn, mert amint mondottuk, a király szemében erkölcsi lehetetlenségnek tünt fel, hogy a császárral parolázzon vagy épen — mint Reichsfürst — fedetlen fővel, kétrét, háromszor meghajolva bókoljon a föltett kalappal peckesen álló császár előtt!

A király Német-Járfaluról *Köpcsény*nek menve, jobb kéz felől hagyta Pozsonyt, s a legrövidebb úton, *Deutsch-Altenburg*on át[3] hajtatott Bécsbe, egyenesen a postára. Akkoriban a budai postaút, másként «mészáros-út» — mert azon hajtották a magyar vágómarhát Bánhidán, Győrön, Magyaróváron,[4] Zurányon, Bruckon és Schwecháton keresztül Bécsbe[5] — a Landstrasse külvárosba torkollva, ott a róluk maig úgynevezett «Ungar-Gasseba» kanyarodott ; a Wien folyót az Ungar-Brückén, a város falait a Stubenthornál lépte át. E mögött, a Wollzeilén volt a postaház, ott, ahol most a herceg Paar-féle palota van.

[1] «Le roi a eu nouvelle sûre que le roi de Suède étoit arrivé à Presbourg, n'ayant que douze homme avec lui.» *Journal du marquis de Dangeau.* XV. 287.

[2] *Relations veritables.* 1714. nov. 16.

[3] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[4] *Országos levéltár, Budapest.* 1715. szept. 23.

[5] «dasz alle diejenige, so aus Hungarn in Österreich, mit allerley Gattung u. Waaren auch Wein oder Viech handlen, sich zu Landt, allein der gewöhnlichen Landstraszen, nemblich von Hungarisch-Altenburg erstlich nach Zürndorf, von dannen auf Prugg an der Leutha, Schwechat u. folgents nach Wien gebrauchen» etc. Österreichisches Strass-Patent, 7. Juny, 1715. *A Magyar Nemzeti Muzeum levéltárában*, T. a. 1714.

Voltaire óta folyton emlegetik, hogy az európai irodalomban a király hosszú útja alatt sehol meg nem állott.[1] Kimutattuk, hogy ez valótlan.

Hasonló, még elsőrendű történetírók által is számtalanszor megismételt tévedés az, hogy a király egyvégtiben lovagolt volna a török határtól Stralsundig.[2] Egy erdélyi szász író, meg egy dán író külön kiemeli, hogy mindig lóháton ment Erdélyben és Magyarországon.[3] Holott — amint láttuk — minden kételyt kizáró teljes történelmi bizonyosság, hogy a király Szász-Sebestől Bécsig postakocsin tette meg az utat. Igaz, hogy vágtatva : Vöröstoronytól Bécsig mindössze 8 nap alatt. A menetgyorsaság legtájékoztatóbb mértéke az, hogy ugyanazon évben, ugyanazon az úton Leszczyński Szaniszló Brassótól Bécsig 35 napig, Fabrice és De la Motraye Törcsvártól Bécsig 18 napig ment egyfolytában.

XII. Károly csak keresztülhajtatott Bécs városán. Mivel az volt a cél, hogy észrevétlen vegyüljön el hét társa közt : a magyar határon alkalmasint gondoskodtak nyolc emberre való kocsiról (Landkutsche), aminők akkoriban forgalmasabb helyeken a személyszállítást végezték. Egy magyar református papnövendék épen akkor «fedeles kocsin, mellyben nyólc ember fért», utazott külföldi akadémiákra.[4]

A királyt Bécsben a postaháznál senki, állítólag még Stjernhök se várta ;[5] társaival együtt feltünés nélkül váltott kocsit és lovat. Már fentebb előadtam, hogy azok közt ment el, kikről a bécsi ujság ezt írta : «nov. 16-án Oláhországból ide érkezett nyolc svéd tiszt, kik azonnal folytatták útjokat a birodalom belsejébe».[6] A nyolc tiszt, minden bizonnyal : maga XII. Károly, Düring,

[1] «sans s'arrêter en aucun lieu.» *Voltaire:* Hist. de Charles XII. p. 294.

[2] «sitt största kraftprof som ryttare aflade han, som bekant, i november 1714 genom snabbridten från turkiska gränsen till Stralsund». *E. Carlson:* Karl XII :s bref, s. XX. — «sin berömda ridt från Demotika till Stralsund». *Hvar 8 dag,* d. 4. Maj 1913. N:o 31.

[3] «Karls XII. Ritt durch Siebenbürgen.» Két cikk. *Siebenbürger Bote.* LV. Jahrg. *Transsilvania.* Hermannstadt, 1840. Nr. 37., 38. — «So reiste er, stets zu Pferde, durch Siebenbürgen, Ungarn u. Oesterreich.» *Chr. v. Sarauw:* Die Feldzüge Karl's XII. S. 307.

[4] *Miskolczy Szigyártó János* naplója. 1714. jul. 25.

[5] «1. déc. 1714. On mande de Vienne qu'on a des soupçons que le roi de Suède y a passé incognito sans en avoir même fait avertir son ministre.» *Dangeau,* XV. 288.

[6] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nro 1178.

Rosen, Poniatowski, Bjelke, Bousquet, Adlerfelt és Buddenbrook.

A mesék országába való tehát az a sok mindenféle mendemonda, hogy a király Bécsben a «Zum goldenen Bären» címzett vendégfogadóban szállt meg, melynek helyén ma, Wiedener Hauptstrasse 12. szám alatt, a Hôtel zur Stadt Triest áll ; [1] vagy hogy egy félórára társával együtt egy aznap megnyilt kocsmába tért be, mely aztán róluk kapta a nevét : «Aux deux Cavaliers» (Wieden, Pressgasse Nr. 7) ; hogy odaérkeztükkor mindkettőnek a lova a rettenetes fáradságtól egyszerre felfordult s kilehelte páráját ; hogy mikor tovább indultak, a titokzatos lovagok egyike mint valami műlovas, kengyel nélkül szállt nyeregbe, s erről ismertek rá XII. Károlyra.[2] Mindez nem egyéb, mint Voltaire művének hatása alatt kigondolt koholmány. Még az is megállapítható, hogy a Wieden külvárosra vonatkozó mindkét mondvacsinált anekdota a XIX. században keletkezett, amikor már a magyar közlekedés útvonala a Wiedenen keresztül vezetett Bécsbe. A traditiókoholók megfeledkeztek róla, hogy még 1714-ben a «budai», vagyis a magyar posta nem a Wieden, hanem a Landstrasse városrészen keresztül járt Bécsbe.

Említettük, hogy Somlyótól Bécsig a 73½ osztrák postamérföldnyi utat Cedercreutz és Gyllenkrok 1714 nov. 14-től 18-ig, Ferman nov. 14-től 19-ig, Åkerhjelm, Feiff és Ehrenpreuss nov. 16-tól 20-ig tették meg. Ez a postaút tehát *négy-öt napig* tartott.

Ha tehát XII. Károly nov. 11 és 12 közti éjjelen indult Somlyóról s nem is haladt gyorsabban, mint a svéd tisztek : akkor is *nov.* 16-*án* már Bécsben kellett lennie.

Tényleg ott is volt nov. 16-án, bevárva az utána jövő Poniatowskit és társait.[3] Öttl a magyarországi ügyek referendariusa a császári udvari haditanácsnál, nov. 21-én magánlevélben jelenti bizalmasának, Welczeknek, hogy XII. Károly incognito ment át Bécsen *nov.* 16-*án*.[4] Öttl legelsőrendű forrás e részben ; szava

[1] *Bermann :* Gesch. der Stadt u. Vorstädte Wiens, S. 431.

[2] *Franz Grässer:* Kleine Wiener Memoiren. Wien, 1846. IV. 211—217.

[3] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[4] Öttl e levelére, mint a gr. Wilczek család seebarni levéltárában meglevőre hivatkozik 1874-ben *Burenstam:* Retour de Charles XII. p. 124. A seebarni levéltárat azóta Kreuzenstein várába vitték át ; őre azonban, Goldmann Arthur, kijelentette előttem, hogy Öttl szóbanforgó levele elveszett.

döntő. Állítását megerősíti a haditanács, mely nov. 24-én «zur geheimben Nachricht» közli Stainville-el, hogy a király, *Nagy-Szebenen* keresztül, «auch allhier unbekhant *auf der Post ferrers durchpassieret* seye».[1]

Mindez Eugen és a haditanács lehető legpontosabb tájékozottságát tanusítja, s minden ízében igazolja föltevésünket, hogy Eugen és Görtz teljesen megegyeztek XII. Károllyal a császár elkerülésére nézve. Csakis így volt lehetséges megoldani azt a kényes feladatot, hogy egy puskalövésnyire megy el a király Burgtól, de feléje se megy az udvarnak.

A következő hetekben a király által előre küldött vagy a seregtől különvált számos svéd főember érkezett Bécsbe, itt is svéd kapitány gyanánt jelentkezve. Többnyire a Stuben-Thor-on keresztül, vagyis a posta felé mentek a városba ; csak egy-kettő ment, bizonyosan előre kiszemelt vendégfogadójuk miatt, a Wiedener Hauptstrassén át a Kärnthner-Thor-nak ; amint ez a jegyzék mutatja :

Nov. 18. «Stuben-Thor. — Herr Hauptmann Creutz v. Schwedischen, u. Herr Baron v. Crock kommen v. Adrianopel, log. bey der goldenen Enten.

Nov. 19. «Kärnthner-Thor. — Herr Bermann, Königl. Schwedischer Officier, komt v. Adrianopel, log. im goldenen Pfauen».

Nov. 20. «St. Th. — Herr Ankerhelm, Herr Pfeiffer u. Herr Ehrenpreis, Schwedische Hauptleuthe, kommen aus Türkey, *gehen ins Post-Amt*».

Nov. 21. «K. Th. — Ein Schwedis. Capitain, komt v. Peterwardein, log. im goldenen Pfauen».

Nov. 22. «St. Th. — 2 Schwedische Officiers, kommen aus Türkey, log. bey der Aenten».

Nov. 25. «St. Th. — Die Herren v. Adlersfeld, Dumuut, u. Solan, drey Schwedis. Capitains, kommen aus der Türkey, log. bey der Aenten».

Nov. 26. «St. Th. — 2 Schwedis. Capitains, kommen aus Türkey, log. bey der Aenten».

Dec. 3. «St. Th. — Herr Baron v. Müller, u. Herr v. Koch, Schwedische Capitains, kommen aus Türkey, log. auf der Mehl-

[1] *Hadi-levéltár, Bécs.*

gruben». — «H. Johannes Streel, Schwedischer Currier, komt aus Türkey, log. bey der gold. Aenten».[1]

XII. Károly, Bécsből menet, nagy vargabötűt tett, félívben járva körül a vele ellenséges Szászországot. Most már lóháton megy. Úgy Rosen, mint Poniatowski és társai ugyanazon az úton utána, ez utóbbiak postakocsin. De többé nem tartják meg a négy, illetőleg 24 órányi távolságot. Egyre jobban elmaradnak tőle. Mert a király, holdtölte lévén, éjjel-nappal nyargal.[2] Immár nem betegeskedik, mint Magyarországon ; Düring is bírja a fáradságot, az út is jobb. A király, mint maga is Reichsfürst, semleges német területen teljes biztonságban megy. Csak vaklárma volt, mintha Magyarországon és Németországban attól tartott volna, hogy felbérelt tisztek útközben elfogják.[3]

Bécsből a király *Purkersdorf*, *Sieghardskirchen*, *Perschling*, *Sanct-Pölten*, *Mölk*, *Kemmelbach*, *Amstetten*, *Strengberg*, *Enns*, *Linz*, *Efferding*, *Peuerbach*, *Eisenhirn*, az Innen át *Passau*, *Vilshofen*, *Plattling*, *Straubing*, *Pfatter* (sv. Pfada), *Regensburg*, a Dunán át *Laaber*, *Parsberg*, *Deining*, *Postbauer* (sv. Peschbaur), *Feucht*, *Nürnberg*, *Erlangen*, *Altendorf* postaállomásokon keresztül, legtöbb helyt meg sem állva, lovagolt *Bambergbe*.[4]

Bambergben a király megállott nehány órára, azon reményben, hogy «a bambergi érsektől egyenesen Stralsundig szóló útlevelet szerezhet». De mivel az érseket nem találta otthon,[5] azonnal folytatta sietős útját. Most már a Nürnberg-bambergi északi irányból egyszerre délnyugatra csapott át. *Burgwindheim*, *Neuses am Sand*, *Stadt-Schwarzach* (utmed ett Bernhardinerkloster benämd Schwartso), *Dettelbach*, *Würzburg*, *Remlingen*, *Esselbach*, *Lengfurt*, hol harmadszor kél át kompon a Majnán (på färgan öfver Maijn utmed lilla staden Langefurt), *Rohrbrunn*, *Bessenbach*, *Dettingen* (sv. Dettling), *Hanau*, *Friedberg*, *Giessen*, *Marburg*, *Josbach*, *Jesberg*, *Werkel* postaállomásokon át jutott *Cassel*ba,[6] nov. 18-án.[7]

[1] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nrr. 1179., 1180., 1181.

[2] *Nordberg*, III. 170.

[3] «er war auch in Sorgen, dasz in den Ungarischen u. Teutschen Landen gewisse Officiers bestellt seyn mögten, ihn aufzuheben». *Neu eröfneter Historischer Bilder-Saal.* VIII. 297. V. ö. *Conlin:* Carolus VI. S. 659.

[4] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[5] *Lundblad*, II. 423. — *Burenstam*, 126.

[6] *Bjelkes* egenh. journal.

[7] *Westrin:* Anteckningar, .s 23.

A hessen-casseli tartománygróf megbízta Kagge brigadérost, aki svéd nemes ember volt s régóta szolgált seregében, hogy a posta-vendéglőben figyelje meg a jövő-menőket s ha meglátja a királyt azonnak jelentse neki. Két nap mulva csakugyan betoppant oda Károly, Düringgel. Kagge tüstént szóba állt velök. A király megfeledkezve szerepéről, föltett kalappal állt Kagge elé, aki hóna alatt szorongatta kalapját s mély tisztelettel válaszolgatott a hozzá intézett kérdésekre. Düring a fölismertetéstől tartva pajtáskodó hangon kezdett ellenkezni a királylyal, hogy Kagge gyanuját eloszlassa. Együtt ebédeltek mind a hárman. Kagge ismét gyanut fogott, mikor látta, hogy az idegen nem iszik bort. Meg is jegyezte, hogy úgy látszik királya példáját követi, ki tudvalevőleg szintén bornemissza. A király erre menten elhárítá a gyanut, azzal a kijelentéssel, hogy ő csak evésközben nem szokott bort inni, de mikor megebédelt, jót húz a kancsóból. Kagge ekkor a két tiszt egészségére ivott, felköszöntötte a köztudomásulag útban levő királyt, s szerencsés útat kívánt neki. Ekkor a király egy teli kancsó bort hozatott s azt körömpróbáig kiitta, udvariasan megköszönve az «Ő Felsége» a svéd királyra köszöntött pohárt. Ebéd végeztével lóra pattant a király, s az ajtóban álló Kaggehoz odakiáltott svédül: «Isten áldja kedves Kagge; köszöntse nevemben a tartománygrófot.» Azzal elvágtatott, ott hagyva a bámuló brigadérost, ki végre bizonyos lehetett benne, hogy csakugyan a királlyal ebédelt.[1]

Nemsokára Rosen is megérkezett Casselbe. Thiesenhausen alezredes az akkori hesseni trónörököshöz, XII. Károly nővérének Ulrika Eleonorának jegyeséhez, a későbbi svéd királyhoz vitte, aki előtt Kagge épen bizonyítgatta, hogy a király itt járt. Rosen ezt váltig tagadta s bizonyítékul fölmutatta a három álnévre még Pitesten kiállított útlevelet. Ő nem a királlyal kelt útra, hanem az útlevélben megnevezett svéd kapitányokkal, kiktől ügyei elintézése végett, csak Bécsben maradt el. Kagge az útlevél láttára megadta magát: «akkor hát csakugyan nem a király volt, akivel együtt ebédelt.[2]

Casselből a király *Münden*, *Haste* és *Einbecken* át megy *Bantelnba*, honnét az utána jövő Poniatowskiék Hannover és

[1] *Nordberg:* Konung Carl XII:s historia. II. 470.

[2] *Lundblad*, II. 423. — *Transsilvania.* (S. B.) 1840. S. 1 0. — *Burenstam*, 127., 128.

Cellén keresztül, a rendes postauton hajtattak Ülzenbe. De a király, Hannovert elkerülendő, Bantelnban mellékútra csapott [1] s Hannovert balkéz felől hagyva, torony iránt ment *Ülzen*nek. Majd *Dannenberg*, az Elbén át *Dömitz*, *Grabow*, *Parchim*, *Goldberg*, *Bellin*, *Kirch-Rosin*,[2] (lehet, hogy még *Güstrow* [3]) — *Reinshagen*, *Plaaz* (sv. Plate), *Neukrug*, *Walkendorf*, *Lübchin* elhagyásával — *Tribsees*nél [4] már otthon, Svéd-Pomerániában, *Stralsund*ban pedig végcéljánál volt.[5] Több mint ötéves odysseája véget ért.

A világirodalomban, Voltaire nyomán, az van elfogadva, hogy a király 1714 nov. 21-én éjjel egy órakor ért Stralsundba.[6] Ujabb svéd történetírók nov. 11-ike (a. m. 22-ike) éjfélután 1 órára teszik érkezését.[7] Mindezeknél fontosabb Bjelke főhadsegédi naplója, mely szerint a «nov. 10 és 11 közti (a. m. 21. és 22. közti) éjjel,[8] valamint az ezzel nem ellenkező, de a dátumot szabatosan megállapító s Westrin által is leghitelesebbnek ítélt egykorú forrás, mely szerint a király «*nov. 22-én hajnal előtt 3 és 4 óra közt*» [9] kopogtatott a stralsundi várkapun.

XII. Károly, bár rettentő hanyag levélíró volt s kegyetlenül össze volt törve, még aznap (nov. 11/22) levelet írt öreganyjának, melyben így taksálja utazásának időtartamát: «14 *nappal ezelőtt* (för fiorton dagar) hagytam el Oláhországot, s annyira siettem, hogy ma már Stralsundba értem.»[10] Ez azonban semmiképen sem szabatos dátum: ha Vöröstoronytól számítja útját, akkor 14 nap sok, ha Pitesttől akkor kevés.

Egykorú, ha nem is pontos, de meglehetős alapos becslés szerint «Demotikától több mint 350 mérföldet tett meg a király,

[1] V. ö. *Nell:* Postarum seu veredariorum stationes per Germaniam.

[2] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[3] «Güstrau». *Nordberg:* Konung Carl XII:s historia. II. 469.

[4] *Rosen* szerint Güstrowból Loitzon át ment volna Stralsundba.

[5] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[6] «à une heure après minuit». *Voltaire:* Hist. de Charles XII. p. 294.

[7] «Den 11 nov. klockan 1 på natten». *Veibull och Höjer:* Sveriges historia. Sthm, 1881. IV. 587.

[8] «Konungen var redan dijt ankommen natten emellan d. 10 och 11.»

[9] «imellan 3 och 4 om morgonen». «Berättelse om kon. Carl XII:s ankomst ifrån Turkiet til Stralsund d. 22. Nov. 1714.» *Handlingar* hörande till kon. Carl XII:s historia. III. 220. — «le Roi arriva en chaise le 22. nov. à 3 heures du matin.» *Mercur historique et politique.* LVII. 600.

[10] *K. Karl XII:s* egenhändiga bref, s. 7.

Oláhországtól pedig 14 nap alatt 287 mérföldet.»[1] Tényleg Pitesttől Stralsundig nem kevesebb mint 286 geogr. mérföldet ment.

Az út időtartamát különbözőképen becsülik. Egykorú historicusok egyébként pontos híradásukban azt mondják, hogy a király Magyar- és Németországon keresztül Stralsundig 8 nap alatt jutott el.[2] Akkora tévedés, hogy ez *csak* a német útra vonatkozhatik; de még arra sem helyes. Az is hibás, hogy «13 éjjel és 13 nap» ment volna.[3] Egyik kiváló svéd történetíró 14 napot állapít meg.[4] Egy másik 15 napot mond, hozzátéve, hogy e szerint naponkint «középszámítással» 20 mérföldet hagyott hátra.[5]

Csupa hozzávetés, tele tévedéssel! XII. Károly híres útját Pitesttől kell számítani, mert onnét kezdve ment megszakítás nélkül, egyvégtében.

Pitestről indult nov. 7-én éjjel 11 óra 10 perckor, Stralsundba ért nov. 22-én hajnalelőtt 3 és 4 óra közt. Ha ez utóbbit valószínűségi számítással 3 óra 30 percnek vesszük, akkor az egész útat 13 *nap*, 4 *óra és* 20 *perc* alatt tette meg. S így egy nap alatt, nem «középszámítással», hanem egészen szabatosan, átlag 21·8 geogr. mérföldet haladt.

A király útjának ez az igazi becsüje.

Miként látták képzeletükben a közel-egykorúak a hazafelé sietö királyt, legjobban mutatja egy rézmetszvény, melyen két vágtató lovas tiszt közt kivont karddal vágtat maga a király.[6]

[1] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1185.

[2] «il traversa en huit jours et autant de nuits, avec une vitesse incroyable, tout le Royaume de Hongrie, toute l'Allemagne». *De Limiers:* Hist. de Suede. Amsterdam, 1721. V. 475. — «nachdem er Siebenbürgen mit seinem Volck erreichet, nur in Gesellschaft des Obristen Thüring auf der Post gantz ohnerkannt voraus geritten, in solcher Geschwindigkeit, dasz er über Ungarn, Wien, Heszen-Cassel u. Mecklenburg innerhalb 8 Tagen zu Stralsund glücklich angelanget». *Desing:* Auxilia historica. Regensburg, 1747. Suppl. III. 498.

[3] «dans treize jours et treize nuits de course». *De la Croix:* Hist. Ottomane. Paris, 1768. II. 700.

[4] «tillryggalade 286 mil på 14 dagar». *Beskow:* Karl den Tolfte. Stockholm, 1868. I. 252.

[5] «Han hade från Pitesti tillryggalagt 286 mil på 15 dagar, således is medeltal vid pass 20 mil om dagen». *O. Sjögren:* Karl den Tolfte och hans män. Stockholm, 1904. s. 577., 578.

[6] *Neu eröfneter Bildersaal.* VIII. 298.

A kivont kardra persze nem volt szükség. De maga a híres utazás, körülbelül *fele részében* méltán neveztetik szinte műszóvá lett kifejezéssel *gyorslovaglásnak* (snabbridt; Eil- od. Schnellritt), sőt villámgyors lovaglásnak (blixtridt).[1] Mert valóban az volt.

A «gyorslovaglást», parforce-lovaglás szempontjából, úgy mérhetjük meg, ha összehasonlítjuk a német, osztrák és magyar tisztek által 1892 őszén végbevitt Bécs-berlini távlovaglással. A Bécs-berlini vonal 580 kilométer, vagyis mindössze körülbelül $^2/_5$ része a király által Bécstől Stralsundig ugyanazon irányban, de nagy kerülővel tett útnak.

1892-ben a három monarchia szemenszedett, legkiválóbb, több mint kétszáz lovastisztje, pihent erővel, kitünő úton, hónapokig tartó próbalovaglások s egyéb trainirozás után, — nem nehéz, acélos, száraz, egyensúlyban járó, könnyű kezelésű, válogatott 5—10 éves, jobbára telivér vagy magasvérű félvér lovakon vett részt a Francia- és Oroszországban gyakori, nálunk jóformán egyetlen nagyszabású távlovagláson. A versenyt gr. Starhemberg Vilmos huszárfőhadnagy, a Bacsák huszárszázados által idomított, gr. Forgách méneséből való Athosz nevű magyar lovával nyerte meg. Második lett gr. Reitzenstein német vértes-hadnagy; harmadik Miklós Aladár huszárhadnagy, Marcsa nevű lován. Az első 71 óra 35 perc, a második 73 óra 6 perc, a harmadik 74 óra 25 perc alatt ért célhoz. A 17 első díj nyertese közt csak öt német volt, a többi osztrák és magyar. De a legtöbb versenyző kidőlt.[2] S a 200 közül az elsők is, oly rendkívüli előkészületek után szerzett annyi előnnyel, aránylag alig számottevő csekélyebb időtartam, t. i. indulás és érkezés szerint véve 4 nap alatt futották be a $^3/_5$-del rövidített útat, mint XII. Károly, fáradtan, sebes lábbal, soha nem látott útakon!

E teljesítmény oly parforce-lovasnak mutatja be a királyt, aminőhöz foghatót sem azelőtt, sem azóta nem ismer a történelem. Igaz, hogy sokszor lebukott a lováról. De ez a régi világban sűrűn megesett a legjobb lovasokkal is. II. Rákóczi Ferenc kitünő lovas volt, s mégis alig volt nagyobb ütközete, hogy vakmerő száguldozása közben le ne esett volna a lováról. Azt hiszem

[1] «Karl XII:s blixtridt till Stralsund.» *Svenska Dagbaldet*, 1914. N:o 54. — «recordridt». *Hvar 8 Dag*, 1913. N:o 31.

[2] *Egyetértés*. 1892. 276., 277. sz. — *Vadász- és Versenylap*. 1892. 35., 60., 61. sz. — *Pesti Napló*. 1892. 275 s köv. sz.—Hist. Tidskr. 1900. s. 23.

mindkettőnél nem a lovasban, hanem a lóban volt a hiba. Urlovasok paripái mai napság csikókoruktól fogva jól nevelt, szépen idomított, nyeregbetört, istállózott, jóerkölcsű szelid házi állatok. Hajdan a szilaj ménesről fogták ki a nyerges lovat, melyből alkalomadtán ki-kitört a vadvér s akkor többé-kevésbbé kormányozhatatlan volt.

XII. Károly gyermekkora óta szenvedéllyel űzött minden erőteljes, férfias testgyakorlatot. Már 12 éves korában mint «szerencséről» beszél nővéréhez írt levelében, hogy Brillant-on lovagolhatott, hogy ügetve ment Lilla Stodeten s ugrathatta Näsvist. Később második természetévé lett a mindennapi huzamos lovaglás, mi ha elmarad, nagyon fájlalja. Hadjárataiból is több erőszakolt lovaglásának emléke maradt fenn.[1] Mégis, azt hiszem hogy bármily edzett lovas volt, — novemberben, az év azon szakában midőn legrövidebb a nap, hatodfél nap alatt csak úgy mehetett Bécstől Stralsundig, hogy nappal lovagolt, de éjszakára kocsit kerített s abban aludt másnap reggelig. Németországban nagyforgalmú fővonalakon járva, mindenütt kaphatott jó pénzért gyorskocsit. Casanova ugyanazon időtájban, mikor megszökött a kifosztott prímástól, éjten éjszakán is kitünő gyorskocsit tudott felhajszolni Pozsonyban.

A Stralsundba vergődött király, végkép összemocskolódott barna ruhájában mértéket vétetett új köntösre, hogy históriai nevezetességű kék kabátját ismét felölthesse. Hosszú szakállát leborotváltatta a «felcserrel», aki lábát is bekötötte, mert, útközben egynehányszor leesvén a lóról, régi sebe kiujult. Csizmáját úgy vágták le a lábáról.

Nov. 23-án fogadta a tábornokok, ezredesek és «gavallérok» hódolatát. Eznap délben — más forrás szerint 24-én — érkezett meg egyik főhadsegéde, Rosen tábornok, 27-én a másik, gr. Bjelke Ture, Bousquet alezredes és Roos, királyi felcser társaságában. Ugyanakkor jött meg Fabrice. Nov. 29-én Koskul alezredes vezetésével a Holstein ezred gyakorlatozott a király előtt. Nagyon tetszett a meglepetés, mikor két parancsszóra az egész regiment a király nevét mutató, — «C (arolus) XII» alakzatba sorakozott s a négyszeres díszlövés után harsányan vivátozott.[2] Estefelé megjött Feif (Feist) Kasten kancelláriai

[1] *Konung Karl XII:s* egenhändiga bref, s. 11., 12., 97., 254.
[2] *Europäische Fama.* 1715. Th. 175. S. 802.

tanácsos is vejével, a királytól különösen kegyelt, később bárói rangra, államtanácsosságra és főudvarmesterségre emelt[1] Åkerhjelm Sámuel kapitánnyal együtt.

Nov. 30-án ért Stralsundba a király kíséretéből Tegenskjöld alezredes és Adlerfelt testőrkapitány. December elején jöttek meg Cederhjelm és Cederholm királyi titkárok. Dec. 3-án Mentzer ezredes, a királyi kancellária nehány szolgájával, másnap pedig két királyi szolga, persa ruhában (so auf Persianische Manier gekleidet waren) vonult be a városba, kiknek egyike, Savary Baptist, a király keleti tolmácsa volt.[2] Csak dec. 5-én verekedett be Buddenbrock és Sternberg Stralsundba.[3]

Az egész hivatalos világ, mely a nagy fegyvercsörtetés alatt egyedül nyilatkozott meg, örömáradatban úszott. Hiszen, egykorú följegyzés szerint «ha a király tovább is a hitetlen törökök közt marad, a nemzetnek végtére is de facto *békét* kellett volna kötnie az ellene szövetkezett északi hatalmakkal» (melyekkel még épen csak 15 év óta háborúskodik szakadatlanul)!

A lakosság a miatt, hogy megérkezett a háború, — mert hisz' azt jelentette XII. Károly betoppanása Stralsundba — még oly kereskedő városban is, mint Bréma, riadó örömben tört ki. Transparentek így fejezték ki a hangulatot:

VIVat CaroLVs reX soL sVeCICVs
feLICe nVnC sIDere reDVX.[4]

A király pedig fogadta a hódolatokat oly felülmulhatlan úri tempóval és grandezzával, mely biztos róla, hogy a világszerte feltétlenül érvényesülő tekintélyi elv klasszikus korában élve, mindent megtehet amit akar, s alattvalói minden tettéért, még a koldusbotra juttatásért is csak dicsőíteni fogják.

Az ily királynak királyi mesterségéhez tartozik, hogy viszonozza az alattvalók természetszerű hódolatát. Viszonzásának symbolicusnak kell lenni, mert az szól a képzelemhez, tehát azt érti meg mindenki.

Az ő bujdosásának hőn óhajtott végcélja Stralsund volt,

[1] *Burenstam*, p. 117.

[2] *Europäische Fama*. 1715. Th. 175. SS. 802—804. — *Theatrum Europaeum*. XX. 389., 390.

[3] *Bjelkes* egenh. journal.

[4] *Europäische Fama*. 1715. Th. 175. SS. 805—810. — *Theatrum Europaeum*. XX. 390.

hova éjnek idején, fáradt vándorként jutott be a város elzárt s nehezen megnyiló kapuin. Megtette hát azt, hogy Stralsund városa egész tanácsát nemesi rangra emelte s fényes katonai pompa kifejtésével a városházán adatta át a várparancsnokok s ezredesek által a város összes kulcsait a tanács kezébe, további kezelés és megőrzés végett.

Érmek sokasága örökítette meg az európaszerte visszhangzó nagy esemény emlékét. Az egyik, Benderre és Dimotikára célozva, félhold világánál nyugvó oroszlánt ábrázol:

PERAMICA SILENTIA LVNAE

felirattal, s az oroszlán alatt:

OCVLIS DORMITAT APERTIS.

A másikon:

CAROLUS DUODECIMUS REX
Per Anagramma
REDI SOL AC DUX SUECORUM.

A harmadikon:

A FINIBVS ORIENTIS TVRCICIS
POST QVINQVENNEM MORAM
REDVCI EXPECTATO SACRVM.

Egy érmen meg ez a büszke biztatás díszlett:

WAS SORGET IHR DOCH?
GOTT UND ICH LEBEN IA NOCH.[1]

A sok mindenféle ünneplés után az útra vonatkozólag még csak a köszönet volt hátra, melyet mulhatatlanul (s halasztha-tatlanul!) le kellett róni a császár irányában. E célból a király Müllern svéd udvari kancellárt küldte Bécsbe, ki 1714 dec. 4-én. ért oda s «in der Mehlgruben» (a mai Hotel Munsch) szállott meg. Azonnal fölkereste az osztrák és a külföldi minisztereket,[2] ami azon téves föltevésre adott okot, hogy *hivatalos* kiküldetése van XII. Károlytól;[3] holott creditiva hiányában a császár termé-

[1] Ábráik *De Limiers*-nél: Hist. de Suede sous le regne de Charles XII. Amsterdam, 1721. V. 477—483.

[2] *Europäische Fama.* 1715. 166. Th. S. 876.

[3] *Relations veritables*, le 28. dec. 1714.

szetesen nem fogadhatta. Küldetése mindössze arra korlátozódott hogy *közvetve*, a főminiszterek útján, akik körében forgott, megköszönte a császárnak a svédek átutazása körül tanusított nagy jóindulatát.

Müllern félhivatalos köszönete csak arra volt jó, hogy a király a maga részéről is a császárt *személyileg* megillető s ennélfogva méltán megkövetelhető közvetlen köszönetet minél tovább halogathassa. Így történt, hogy csak nagy későn, 1715. junius 15-én küldte el Stralsundból, Müllerntől ellenjegyzett levelét a császárhoz, melyben hivatkozik arra, hogy külügyminisztere, báró Müllern, a császári minisztereknek már megköszönte a fogadtatást — amit, nagyon nagy jóakarattal! mentségnek is lehet venni. Megköszöni a császárnak, az ő ünnepélyes és fölöttébb megtisztelő fogadtatására gr. Stainville és Welczek útján tett intézkedéseit, melyek igénybevételében őt *egyedül* szükségszerű nagy sietsége gátolta meg (qua sola festinatio perquam necessaria uti prohibuit), s köszönetet mond a «kísérete» (comitatus) — értsd hadcsapatai — irányában tanúsított pazar bőkezűségért. Ő Felségének ezen átvonulás körül mutatott barátságát emlékezetében meg fogja őrizni s nem mulaszt el a jövendőben egy alkalmat se, hogy nagyrabecsülésének bizonyítékait szolgáltassa.[1]

A császárt a szép szavak aligha elégítették ki. Már akkor sok volt a rovás on! Azon zimankós idők morális becsüje, mint világszerte elismert «legvitézebb katonát», minden fejedelmek fölé helyezte XII. Károlyt.[2] Dicsőségének tartotta volna a császár, ha kezet foghat vele. Hogy ezt, annyiszor nyilvánított kívánságára sem érhette el: amúgy is szertelen önérzetét mélyen sérté. XII. Károly nem állott vele szóba. A császár még a személyi köszönetet sem kapta kézhez kifogástalan személyi jóindulatáért és szolgálatáért. Politikai tekintetben is rászolgált a király a neheztelésre, mivelhogy nem küldte el meghatalmazottait a braunschweigi congressusra.

[1] Udvari levéltár, Bécs. 1715. jun. 4/15.

[2] «... *l'homme* le plus intrépide dans tous les périls de la guerre, on ne dit pas *du prince*, pour ne pas donner trop peu d'étendue à la valeur et à la fermeté du roi de Suède. Il est certain, que la témérité du grenadier le plus déterminé n'approchoit pas de celle de ce grand prince, dont la réputation sur le courage a peu d'exemples dans nos temps et même dans toute l'antiquité». Mémoires du *maréchal de Villars*, éd. de Vogüé, 1891. IV. 125.

A megbántások e sorozatára vonatkozik a Bécsben tartott miniszteri értekezlet elförmedő kifakadása: — «soh'se hittük volna, hogy a király el tudja felejteni azt, amit a császár érette tett!» [1]

A végre valahára beérkezett köszönő levélért a császári udvar nem maradhatott adós a megfelelő válasszal. A forbatjog különben is virágjában. Szeget szeggel. Kétségtelennek tartom, hogy Szavójai Eugen, kora szellemének legkiválóbb képviselője, és a császár személyi érzelmeinek legélesebb szemű megfigyelője adta vissza a kölcsönt.

A kései köszönetre először is az volt a felelet, hogy megvárták a következő esztendőt. Csak 1716 január 18-án küldték el Bécsből a császár válaszát. De — hogy a csekélybevevő fitymálás annál felötlőbb és érezhetőbb legyen — a levelet antedatálták 1715 dec. 8-ikára. Fejedelmek személyi ügyeiket akkoriban gyorsfutárral intézték el. Az előbbre keltezésnek az volt a célja, hogy kifejezésre jusson a *csigaposta*, amely a dátum szerint hat hétig rostokolt Bécsben, s még azonfelül csak három hét mulva jutott a király kezéhez Ystadban (Svédország legdélibb csúcsán).

Nem kevésbbé ügyeltek fejedelmek személyi érintkezésében arra, hogy amilyen hosszú volt a küldött levél, lehetőleg ép oly terjedelmű legyen a válasz. Ez esetben eltértek a szokástól. XII. Károly levele háromszorta hosszabb mint a császár nyúlfarknyi válasza, s azon frázis kivételével, hogy a király igért barátságát nem múlónak, hanem állandónak (non diuturnam modo sed perennem) kívánja a császár,[2] — igazán nincs benne semmi.

XII. Károly bizonyosan nagyon elértette a diplomatia e mesterfogásait és megérdemelt vágásait. Mert ő is kora gyermeke volt, ki a ceremoniale és az udvarias formák kultuszának hódolt, s azt megkövetelte mindenkitől. Egyedül a sógorával levelezett «katonásan, minden udvari szabálytól mentesen».[3] Politikában gyakran volt goromba, mint a pokróc, de személyi levelezésben, főként családja tagjaival szemben, rendszerint a legszélsőbb udvariasság jellemezte.

*

[1] *Udvari levéltár, Bécs.* 1715. márc. 19.

[2] *Udvari levéltár, Bécs.* 1715. dec. 8.

[3] «auf krigrisch, — mit auszlaszungh aller Curialien». *Konung Karl XII :s egenh. bref, s. 194.*

A Dimotikából Magyarországon át Stralsundig tett utazás, világtörténelmi hírre és nevezetességre emelkedett, két okból. Az egyik irodalmi. A nagy író tolla, mely a képzelem életadó erejével megalkotván «Észak Nagy Sándorának» hősi egyéniségét, az emberek érdeklődése tárgyává tudott tenni mindent, ami arra vonatkozik. A «Histoire de Charles XII.», *Voltaire* műve 1730-ban került sajtó alá Párizsban. De elkobozták s a szerző 1731-ben nyomatta ki újra, most már titkon, Rouenban. Végleges szövege, melyre a neki zúdúló támadások igen kedvező hatással voltak, 1751-ből való. E mű első nagy összefoglalása a király életének. Történetírói szempontból is úttörő. Könnyed, szellemes, kiterjed a művelődéstörténeti vonatkozásokra is. Bár sok tekintetben hézagos és történetellenes,[1] minden bizonnyal ez volt a legolvasottabb történelmi könyv az egész XVIII. században, s ma is elegen forgatják. Úgy Franciaországban, hol időnként iskolai segédkönyv gyanánt is szerepelt, mint másutt is, rengeteg kiadást ért. A stockholmi királyi könyvtárban ottlétemkor nem kevesebb mint tizenegy fordításban volt meg ú. m. latin, olasz, portugall, német, svéd, dán, holland, angol, orosz, arab és török nyelven. A magyart nem találtam, holott magyarul is megjelent már a XVIII. században, csakhogy a címlapon nincs rajta Voltaire neve.

A magyar kiadás címe: «Tizen-kettődik Károly' Svétzia Ország' Királlyának Élete, és álmélkodást fel-múló Vitézségének és több tsudálkozást okozó nagy dolgainak Le-Írása, mellyeket Hazánk Anya-nyelvén az olvasásba gyönyörködők' kedvekért írt Gróf Gvadányi József, Magyar lovas Generális. Pozsonyban és Komáromban, — 1792.» (8-r. XII.+386. lap). Ez voltaképen nem egyéb, mint Osterwalder D. «Geschichte Carls des Zwölften Königs von Schweden durch den Herrn von Voltaire. Neue u. verbesserte Auflage. Frankfurt am Mayn, 1761.» (8-r. 15 számozatlan levél+493 lap) című szabad fordításának átdolgozása, megtüzdelve Gvadányi eredeti verseivel. Még a rézmetszetek is, hazai művészek által, azonmód másoltattak a német kiadásból. Újabb fordítása Pruzsinszky Páltól az Olcsó Könyvtárban (1287—93. sz.).

A magyarországi átvonulás ily nemben példátlan nagy

[1] Le Charles XII de Voltaire et le Charles XII de l'histoire par A. Geffroy. *Revue des Deux Mondes.* 1869. LXXXIV. 360—390.

hírének oka, Voltaire művén kívül, ez esemény egyetemes történelmi és nagypolitikai jelentőségében is keresendő. Nyitánya lett XII. Károly viharos életében, hatodfél évi pihenés vagy helyesebben lázas tervezgetés után, szakadatlan háborúknak, melyek kitörölték Svédországot a nagyhatalmak sorából. Ez XII. Károlynak négy év múlva bekövetkezett erőszakos halálával bevégzett ténnyé vált.

Jelen munkám, bárha nem alkalminak készült, XII. Károly titokzatos lelövetésének (1718 dec. 11) épen kétszázadik esztendejében jelenik meg.[1]

A svédek kegyelettel szokták megünnepelni történelmük emlékezésre méltó napjait. Így 1868-ban, XII. Károly halálának százötven éves fordulóján, Oszkár királyi herceg — később mint svéd király : II. Oszkár — méltatta a királyt lendületes és főként katonai szempontból igen tartalmas beszédben.[2] Így adták ki az anniversariumkor a király kiséretében Magyarországon át hazatért Savary tolmácsnak terjedelmes emlékiratát a király törökországi tartózkodásáról.[3]

XII. Károly magyarországi útjáról sem feledkeztek meg. Hirlapokban és folyóiratokban csak az én tudomásom szerint is, három értekezés jelent meg.[4]

Úgy ezeket, mint sok egyéb XII. Károlyra vonatkozó művet megrendeltem ugyan, de a háború miatt nem juthattam hozzájok. Többszöri sürgetésemre még csak választ sem kaptam, ami világosan bizonyítja a háborús kalamitást. Mert különben személyes tapasztalatból tudom, hogy a svédek udvariasság dolgában felülmulhatatlanok : méltán nevezik őket «les français du Nord»-nak.

[1] Így számítottam. De bizony csak jóval később láthat napvilágot ; mert a háború s az utána bekövetkezett munkaszünet miatt minden egyes ív kinyomatása körülbelül egy hónapig tartott!

[2] Tal af *Oscar Fredrik* vid militärsällskapets i Stockholm minnesfest. Stockholm, 1868. — Charles XII. par S. M. *Oscar II.* roi de Suède. Paris, 1880.

[3] *J. B. Savarys* relation om Karl XII:s vistelse i Turkiet. Utgifven af C. Carlquist. Karolinska förbundets årsbok 1913. (nyomatási éve 1914) s. 223—307.

[4] *J. A. Davidsson:* Karl XII i Ungarn. Tvänne hus i Ungarn, hvarest Karl XII bott under sin berömda ridt från Demotika till Stralsund. (Hvar 8 dag 1913. Árg. 14, s. 489., 493. 3 képpel.)

B. Leffler: Interessanta svenska minnen från Ungern. Aktstycken och monument från Karl XII:s blixtridt till Stralsund för nu 200 år sedan. (Svenska Dagbladet, 25. II. 1914. No 54.)

E. Zeeh: Kung Karls ridt till Stralsund. Enligt svenska urkunder och engligt ungerska. (Svenska Dagbladet, 8. III. 1914. No 65.)

A svéd sereg hazatérése Benderből Magyarországon keresztül.

Az elhatározásaiban mindig souverain XII. Károly nemcsak önmagára, de még seregére nézve sem fogadott el semmiféle rendelkezést. E részben is egészen az ő akarata szerint történt minden.

Báró Sparre Axel gyalogsági tábornok, a Benderben tanyázó svéd sereg főparancsnoka, már 1713 febr. 16/27-én azt írja a moldvai hospodárnak, hogy «talán nemsokára Ő Felsége egész seregével Moldván keresztül Erdélybe megy».[1] Ebből azonban a kalabalikokozta bonyodalmak és a magyarországi pestis miatt semmi sem lett. A sereg hazatérését csak a következő év őszén tűzte napirendre maga a király ; mire a tárgyalások megkezdődtek.

1714 szept. 14-én gróf Herberstein tudatta Stjernhökkel, hogy a császár jó néven venné, ha a király csapatait *két* csoportban küldené haza.[2] A haditanács, Fleischmann útján, megismételte a kérelmet magánál a királynál. Az élelmezés megkönnyítése céljából a svéd sereg *két* vagy *három* részre lenne osztandó.[3]

Gróf Stainville az átvonulás gyorsítása címén kérte, hogy ne a tervezett öt, hanem *két* vagy *három* csoportban jöjjön a svéd sereg, ami a lakosságnak is nagy könnyebbségére lenne, mert nem öt, hanem csak két-három napon át kellene behordania a kijelölt helyekre az élelmiszereket.[4] Még az utolsó percben is, mikor a svédek már Erdély kapujánál voltak, megismételte kérését, hogy legföljebb *három* csoportban vonuljanak. Így könnyebb lenne az élelmezés, a császár is ezt kívánja.[5]

Mind hiába ; annak kellett történnie, amit a király akar. Az pedig már szept. 25-én Dimotikában elrendelte, hogy a Benderben maradt svéd katonaságot Sparre tábornok *öt* oszlopban vezesse haladéktalanul (ofördröjligen) *Tergovistre* («Targowitz»), Oláhországba.[6] Ha e parancs végrehajtatik, a svédek Szinajának menve,

[1] *Hurmuzaki:* Documente. Vol. IX. P. I. p. 507.

[2] Stjernhök XII. Károlyhoz. Bécs, 1714. szept. 5/15. *Állami levéltár, Stockholm.*

[3] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714. szept. 16.

[4] Eredetije a *stockholmi levéltárban.*

[5] A haditanács jegyzőkönyvében. *Hadi levéltár, Bécs.*

[6] Királyi parancs Sparrehoz, 1714. szept. 14/25. *Állami levéltár, Stockholm.*

a tömösi szoroson át is bevonulhattak volna Erdélybe. Ez esetben útba ejtik Brassó városát. Már pedig a császári kormány semmiképsem volt hajlandó megengedni Szeben és Brassó, a két legnagyobb szász és lutheránus város érintését. A leküzdhetlen akadály miatt XII. Károly első parancsán csakugyan módosított annyit, hogy csapatai ne Tergovistról, hanem *Pitestről* induljanak Erdélybe (akkor nem esik az útba Brassó!). De ugyanekkor konokúl megismételte és részletezte, hogy serege *öt* hadoszlopban, mindenike három csoportba oszolva,[1] egymásután egy-egy napi időközzel meneteljen.[2]

A király, második parancsával egyidejűleg, Silfverhjelm ezredessel 9400 tallért küldött Dimotikából Benderbe a tiszteknek és kisebb összeget a legénység közt való kiosztás végett.[3]

A sereg most jó kedvvel indult meg hosszú számkivetése színhelyéről Pitest felé. De nem a legrövidebb úton, hanem Jassyn keresztül s jó darabig a Szeret vonalán haladva. Forspontot, élelmet és szénát a török kormány adott. Szokott módja szerint. Eleget panaszkodtak miatta. A sereghez csatlakozott, politikai leégett emberként, Orlyk Fülöp, Mazeppa unokaöccse és a kozákhetmanságban 1710 óta utóda, akit a király a pártfogása alatt önállósítandó Ukránia fejedelmévé akart tenni.[4] Családostul a király költségén utazott. A hitelezők küldöttei is együtt mentek a sereggel.

A benderi tábor körülbelül száz-száz főből álló 15 csapatban, okt. 26-án ért Pitestre.[5] A már egy hete ott tartózkodó király, miután Sparre számadásait átnézte, nov. 3-án az egész sereget *öt* egyenlő osztályba (divisioner, fördelningar) sorozta, melyek mindenike egy-egy tábornok parancsnoksága alatt, ezredesek vezetésére bizott, egyenként száz főből álló három csapatra (troppar) oszlott.[6] A hadosztályok első csapatát nov. 5-én még maga személyesen indította útnak Törcsvár felé.[7]

[1] V. ö. *Udvari levéltár, Bécs.* 1714. nov. 17.

[2] *Nordberg*, III. 167. — *C. Lind:* Carl XII. i Turkiet, s. 97.

[3] *Westrin:* Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer. H. T. 1900. s. 19. 20.

[4] *Ukrainische Rundschau.* 1909. SS. 289., 386.

[5] *Jorga:* Acte şi Fragmente cu privire la Istoria Românilor. I. 101.

[6] *Bjelkes* egenhändiga journal. — *Gierlas* anteckningar.

[7] Francia jelentés. *Acte* şi Fragmente, I. 100. — Westrin s utána Jorga (*Studiĭ* şi Documente. IX. 109) tévesen állítja, hogy «az első különítmény nov. 5-én indult Cîneni és Vöröstorony felé.» A király ment arra!

Kétségkívül még a király egyenes parancsára végzi a szállásmesteri teendőket az első hadoszlop kiszemelt vezére, Hård Károly Gusztáv altábornagy, kit forrásaink mindig Holl vagy Holle néven említnek.[1] Hård előre ment Brassóba Stainvillehez. A főhadparancsnok épen akkor, Borromæus Szent Károly napján, ünnepelte szinpadias nagy pompával a császár nevenapját. Hård tudatta vele, hogy a király parancsára három-három csapatból álló öt hadoszlopban fognak jönni, s midőn Stainville kérte volna tőle e csapatok létszámának kimutatását, ezt az altábornagy megtagadta. A hadtáp dolgában akként egyezkedtek, hogy a svédeknek Erdélyben, Törcsvártól Szilágysomlyóig 1500 ember- és 1800 lóadagot fognak kiszolgáltatni.[2]

A csapatok útirányát Stainville határozta meg, s azt Rozsnyótól Szilágysomlyóig pontosan megtartották. Brassó nincs benne az útitervben.[3] A svédek csak vasárnap akartak pihenni, de Stainville csütörtököt is pihenőnapul tűzte ki.[4]

Ily előkészületek után indul meg Pitestről Erdély felé az első hadosztály 1714 nov. 5-én, hétfői napon. Taktikai beosztása: hadosztályparancsnok Hård altábornagy; 1. csapata Chambre ezredes; 2. csapata Villalonga ezredes; 3. csapata Segerskjöld testőr-szállásmester (qvartermästare vid drabanterna) — rangja szerint kétségkívül ezredes — vezetése alatt.[5]

Az első hadosztály első nap a Domnu és a Tirgului patak mentén ötödfél órai menetelés után Stilpeni Poenari faluban (sv. Gtilipen, Steilp, Stillp) hált meg. Másodnap Rucaru (Ruka) falunál,[6] harmadnap az erdélyi hegyválasztó-szorosnál (gräntz skillnaden Pasadi; Passada) vannak,[7] s negyednap nov. 8-án Törcsvárnál ereszkednek le Erdélybe.[8]

[1] Welczeknél «Holl.» *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 17. Campredonnál is «Hohl» vagy «Holle» néven említve. *C. G. Malmström:* Handlingar rörande Sveriges Historia under åren 1713—1720. Upsala, 1854. s. 46., 48.

[2] Vogel főhadbiztos jelentése. Kolozsvár, 1714 dec. 8. *Közös pénzügyminiszteri levéltár, Bécs.*

[3] Stainville jelentése. *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 nov. 8.

[4] Welczek jelentése. *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 17.

[5] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[6] Borsos Tamás második konstantinápolyi követségekor, ellenkező irányban, Rozsnyóról Oláhország felé ugyanezen az úton ment; 1618. 21. apr.: «mentünk által az nagy utálatos havasokon az Királyköven és jutottunk Rukaljra Havaselben.» *Erdélyi történelmi adatok.* II. 8.

[7] *A. Swahns* dagböker. — *Bjelkes* egenh. journal. — Drabanten *Chr. Gierlas* anteckningar.

[8] Extractus Suecorum transeuntium per Passum Törcsvar in quinque diebus. Törcsvár, 1714 nov. 12. *Udvari levéltár, Bécs.*

Vezérük Hård altábornagy Brassóban Thalheim álnevet vett föl. Tényleg együtt ment az első hadosztállyal: báró Müllern udvari kancellár, Düben udvarnagy, de Bon, a király titkára, Ehrenskjöld alezredes, Ramer svéd- és Vineroski lengyel kapitány[1] (alkalmasint Venerovskij kozák tábornagy, Mazeppa sógora).[2]

Stainville mindjárt ezen első csoportról így nyilatkozik: «Amit eddigelé a svéd csapatokból láttam, nyomorúságos állapotban van, rosszul fölszerelve, lovaik hitvány gebék».[3]

Welczek a három első csoportról azt mondja, hogy «azok a svéd katonák, kiket eddig elvonulni láttam, nagyobbrészt főtisztek. Alig van köztük közkatona, s ami van, az is fegyvertelen. Általában, úgy a tisztek, mint a közkatonák rosszul vannak fölszerelve». Más szóval: kopottak és rongyosak. «Egyébként — veti utána — nagyon finom emberek»,[4] ami már föllépésükre és modorukra vonatkozik.

Báró Weyberg dán miniszter még rikítóbb képet ad e Falstaff-hadról, melyet egészében volt alkalma alaposan szemügyre venni:

«Ehhez hasonló, valóban torz és tarkabarka jelenséget egy festő, még egy Callot[5] sem tudna elképzelni. Nem láttam öt katonát vagy draganyost együtt és egyszerre. Ez a csapat nem több 300 katonánál, kik három oszlopba vannak osztva. Nem lehet őket egymástól megkülönböztetni, mert se a tiszteknek, se a tábornokoknak nincs külön jelvényük. Nagyobb részük török, oláh, kozák, zsidó, tatár és lengyel.[6] Mindenik a maga gusztusa szerint öltözködik. *Mindnyájan*, a közkatonák és a tisztek egyaránt, *lovasok*. A tábornokoknak elég jó lovaik vannak; de a többi,

[1] «Laimer und Vinerosky (dieser ein Polack).» *Relationis historicae* semestralis vernalis *Continuatio*. Franckf. a. M. 1714/5. S. 34. — «Raimer u. Vinerosky.» *Europäische Fama*. 157. Th. 1714. S. 873. Mindkettő tévesen nov. 3-ára teszi a dátumot. A törcsvári jelentésben «duo Capitanej Ramer, et Vineroyki Polonus.» *Udv. levéltár, Bécs.*

[2] «Venerovsky, sororinus Mazeppae ducis». *Krmann*, 514., 536. *Ráday*, 419.

[3] Az udvari haditanácshoz. Brassó, 1714 nov. 10. *Hadi levéltár, Bécs.*

[4] «Copia eines Schreibens, Zilay, den 1. Dec. 1714.» *Europäische Fama*. 1715. Der 166. Th. S. 874.

[5] Jacques Callot, XVII. századi híres rajzoló és rézmetsző, ki korának különösen katonai és népéleti züllött viszonyait és iszonyatosságait zordon hűséggel tüntette föl műveiben. Leghíresebb alkotásai: Les petites misères de la guerre és Les grandes misères de la guerre. Ezekre emlékeztette Weyberget a toprongyos svéd és keleti csőcselék szemlélete.

[6] Német is sok volt köztük. Drabanten *Chr. Giertas* anteckningar.

odaszámítva a tiszteket is, hitvány tatár és kozák gebéken jár, melyek nem nagyobbak, mint a seelandi parasztok macskalovai.»

«Kocsijaik, csaknem kivétel nélkül, igen kurták és szélesek, kerek, ekhós fafödéllel, melynek oldalain gyermekfejnagyságú lyukak vannak, hogy az utazók egy kis levegőhöz jussanak s kikukucskálhassanak. A jobb minőségűek köröskörül lefityegő vörös posztóval borítvák. Mivel pedig az említett fafödélzet nem magasabb mint a közönséges taligáké: azok a kik alatta vannak csak fekvő vagy legföljebb ülő helyzetben utazhatnak. Menetközben a lovasok és a szekerek összegabalyodva, rendetlenül követik egymást. Magyarországon cigányok is csatlakoztak e csapatokhoz, de az osztrák hatóságok ezeket már a határon elkergették.» [1]

A karaván tarkaságát nagyban fokozta még a málhavonatra kuporodott lengyelzsidó hitelezők sokasága, kikhez nehány, hasonló jóban fáradozó görög, örmény és török hitelező is járult. Nők is voltak egynehányan. Így Orlyk kozákhetman felesége cselédségével, egy Vege Zsófia nevű zsidóasszony, aki egy markotányosnak volt a felesége és mellesleg a király ékszereivel spekulált. Azonkívül «különböző gazdasszonyok (åtskilliga hustrur)» [2] — ami nagyon homályos minősültség.

Ilyen groteszk keretben kellett idegen világ szemeláttára végigléptetnie a hírneves svéd hadsereg legfőbb embereinek. Valóban nem csodálom, hogy nemcsak a király, hanem vezérei, udvari főtisztjei, ezredesei s más törzstisztjei is incognito utaztak, vagy az igazinál alsóbb rangúaknak adták ki magukat.[3] Károlynak legfőbb büszkesége volt hadserege, mely a jobb napokban kitünően fölszerelve és ellátva, dicsőséges csaták egész sorozatát vívta ki; most a nehéz napokban elzüllve, megkopva, — siralmas látvány. Csak szánalom tárgya lehet. Ezért rendelte el nov. 3-án, hogy tábornokai mint «kapitányok», tehát voltakép incognito, vezessék a sereget.[4] Ez igen jó gondolat volt. Mert XII. Károly, aki gyülölte az álságot és hazugságot, ekként oly kifejezést használt, mely vezérei fényes rangját és címét eltakarta és mégsem

[1] *Burenstam:* Retour de la Turquie de Charles XII. pp. 135—137.

[2] *Westrin:* Anteckningar om Karl XII:s orientaliska kreditorer. H. T. 1900. s. 8., 21.

[3] Welczek levele. *Europäische Fama.* 1715. Der 166. Th. SS. 874., 875.

[4] *Burenstam,* p. 83.

volt benne hazugság. A *kapitány* ugyanis, eredeti, a kora renaissance óta használt nemzetközi értelmében, annyi mint az olasz *capo*, t. i. fő vagy főnök, a seregben parancsnok, vezér jelentésű. Amint nálunk is a nádor, mint a magyar királyi hadsereg fővezére, közjogi címe szerint «generalis regni Hungariæ capitaneus»; «kapitány» minden várparancsnok s kapitány, főleg a román népeknél, minden vezérnek még széltire használt neve.

Törcsvárnál úgy az első, mint a többi hadosztály embereit, lovait és kocsijait, az ottani harmincados, Stainville megbízásából, észrevétlenül (ohnvermerkht) megszámolta és jegyzékbe vette. E szerint az első hadosztály 220 ember, 280 ló, 3 svéd szekér és 6 oláhországi forspontból állott.[1]

A második hadosztály nov. 6-án indult Pitestről. Stilpeni falun és Kimpolung városkán (staden Kamplunka) át[2] nov. 9-én ér Törcsvárra. Állománya: 233 ember, 290 ló, 17 svéd szekér és 14 oláhországi forspont.[3] Taktikai beosztása szerint parancsnoka Zöge Benedek Fábián tábornok,[4] aki azonban újév napjától nov. 10-ig állandóan Brassóban tartózkodván,[5] csak Erdélyben vette át tényleg a vezetést. A császári hadbiztosság menetterve szerint a második hadosztályt «General-Major Züch (t. i. Zöge) undt Manteüffel» vezette volna.[6] Ez utóbbinak a nevét azonban sehol másutt nem találom. Az 1. csapat parancsnoka br. Albedyl Henrik Ottó draganyos-ezredes; a másodiké maga Zöge; a harmadiké gr. Torstenson ezredes.[7] Velök jöttek Soldan (Sotan, Zoltum, Zoltam) Gusztáv főhadbiztos,[8] «Engelhard, Elsentag (?)[9] és gr. Torstenson[10] kapitányok.»

[1] Extractus Suecorum transeuntium per Passum Törcsvar in quinque diebus. Törcsvár, 1714 nov. 12. *Udvari levéltár, Bécs.*

[2] *Giertas* anteckningar.

[3] *Udvari levéltár*, Bécs, 1714 nov. 12.

[4] «General Sie» néven említve mint parancsnok, 1714 nov. 17. *Udvari levéltár, Bécs.*

[5] «G. M. Bengk (Bengt helyett) Fabian von Zöge.» *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VI. 162.

[6] Stationes v. 8. Nov. bis 3. Dec. 1714. *Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.*

[7] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[8] *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 94.

[9] *Relationis* historicæ semestralis vernalis *continuatio.* 1714/15. S. 34. — A törcsvári jelentésben «Elfentaj.» *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 12. — Másutt «Elsentay.» *Europäische Fama.* 1715. 166. Th. S. 874.

[10] Voltakép a már említett gr. Torstenson ezredes. Handlingar rör. Carl XII. vistelse i Turkiet. *Az upsalai egyetem kézirattárában.* — A törcsvári jelentésben «Tursenson»; az Europäische Fama i. h. «Jarsensohn.»

A harmadik hadosztály Pitestről a másodikkal együtt indult nov. 6-án,[1] de az erdélyi határnál egy nappal maga előtt eresztette a másodikat. Törcsvárra nov. 10-én érkezett. Állománya 236 ember, 294 ló, 33 szekér, melyből oláhországi forspont 11.[2] Parancsnoka, incognitóban, Zülich (Szylich, Schillick, Suliki, Zilik, Zulik, Zühlich) Gusztáv tábornok, aki a király távozása után alparancsnoka volt a benderi seregnek.[3] Az 1. csapat parancsnoka Glasenapp ezredes ; a másodiké maga Zülich ; a harmadiké br. Grothusen Keresztély Albert ezredes,[4] ügyes diplomata, a király bizalmasa. Velök volt még Fahlström (Falstraa), szintén «capitaneus incognitus»,[5] Jakab, a királyi tolmács,[6] és Sternelle Károly udvari prédikátor (concionator aulicus), a királyi darabontok papja, aki evangelikus paptársai látogatására másnap Brassóba kocsizott s onnét egyenest Höltövényre ment a vonuló csapatokhoz.[7]

A negyedik hadosztály nov. 7-én indult Pitestről. Stilpenin és Kimpolungon át [8] nov. 11-én ért Törcsvárra. Állománya 221 ember 287 lóval, 15 svéd szekérrel és 8 oláh forsponttal.[9] Parancsnoka Hierta (Jerta, Gertha) tábornok ; az első csapaté Roos Axel ezredes ; a másodiké maga a tábornok ; a harmadiké Koskull Ottó ezredes.[10] Velök ment Gierta (Giertta) Keresztély testőr is, a sereg hazatéréséről szóló itinerarium írója, kit a király ez évben nevezett ki alezredessé egy draganyos gárdaezredbe (öfverstelöjtnant vid Skårnska ståndragonerna.) [11]

Végre nov. 12-én vonult be Törcsvárra az utócsapat, az ötödik hadosztály. Ez volt a legnépesebb. Állománya 258 ember 474 lóval, 28 svéd szekérrel és 23 oláh forsponttal.[12] Hadosztálypa-

[1] *Giertas* anteckningar.
[2] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 12.
[3] *Historisk Tidskrift*, 1890. s. 59.
[4] *Bjelkes* egenhändiga journal.
[5] Alkalmasint Fahlström Lajos hadi tanácsos (megh. 1721.). *E. Carlson:* K. Karl XII : s egenh. bref, s. 106.
[6] *Europäische Fama.* 1715. 166. Th. S. 874.
[7] *Blätter* für Vaterlandskunde. 1838. S. 322. — Diarium *Dan. Fronii*, p. 415.
[8] *Giertas* anteckningar.
[9] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 12.
[10] *Bjelkes* egenh. journal.
[11] Westrin. *Historisk Tidskrift*, 1898. s. 63.
[12] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 12.

rancsnok br. Sparre Axel gyalogsági tábornok. Az első csapat parancsnoka Silfverhjelm ezredes; a másodiké Lagerberg ezredes; a harmadiké Arfvedson ezredes.[1]

A törcsvári szoroson bevonult egész svéd sereg létszáma 1168 ember, 1625 lóval, 85 svéd és 62 oláh kocsival, s külön fölszámítva 24[2] vagy 28 zsidó hitelező.[3]

A vonulás egész ideje alatt víg napok folytak Brassóban. Stainville fogadta a csapataiktól oda kiránduló fő-főkatonákat, kiket felszólított, hogy a tiszteletadás okáért adják tudtul rangjukat. Ezek azonban, a király parancsához alkalmazkodva, jóformán valamennyien megmaradtak a mellett, hogy ők «királyi kapitányok».[4]

Hård altábornagy, álnevet használt ugyan, de mivel tárgyalnia kellett Stainville-el a sereg vonulásáról, nem titkolhatta a rangját.[5] Többen, mint Müllern főkancellár, ki csak most lábadt fel súlyos betegségéből[6] és csakhamar, a seregtől elválva, előre ment Bécsbe,[7] továbbá Düben udvarnagy, Feif államtanácsos, Sparre és Zülich tábornok valódi nevük és rangjuk szerint mutatkozván be, minden képzelhető udvariassággal s pazar vendégszeretettel fogadtattak.[8]

Egyéb tiszt is nagy számmal mehetett Brassóba, különösen az első hadosztállyal.[9] A város a svédek fogadtatására nem kevesebb mint 1648 rajnai forintot és 50 krajcárt költött, melyből a következő évben 1000 forintot térítettek meg.[10] Ez összegben bizonyosan benne van a törcsvári ellátás költsége is. Törcsvár vára és uradalma már 1498 óta Brassó város tulajdona lévén,[11] a kiadást kétségkívül a város fedezte.

[1] *Bjelkes* egenhändiga journal.

[2] Extractus Suecorum transeuntium. *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 nov. 12.

[3] *Hadi levéltár, Bécs,* 1714 nov. 13.

[4] Stainville a főhaditanácshoz. Brassó, 1714 nov. 13. *Udvari levéltár, Bécs.*

[5] Vogel jelentése. Kolozsvár, 1714 dec. 8. *Közös pénzügym. levéltár.*

[6] *Fabrice,* pp. 331., 334., 335., 342.

[7] Az útasok jegyzékében: «Den 4. Dec. 1714. Herr v. Müller, Königl. Schwedischer Hof Canzler, komt v. Adrianopel, log. in der Mehlgruben.» *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1183.

[8] *Udvari levéltár, Bécs,* 1714. nov. 13. Turc.

[9] A. Swahns dagböker. *Állami levéltár, Stockholm.*

[10] *Blätter* für Geist, Gemüth u. Vaterlandskunde. 1838. S. 322.

[11] *Fritz Schuster:* Die Törzburg u. das Törzburger Dominium. 1917. SS. 8—19.

A brassói fogadtatást különösen bensővé tehette még az a körülmény, hogy az odavalók a sokat szenvedett svéd seregben számos fajrokonukat üdvözölhették. Az aránytalanul nagyszámú tisztikarban igen sok német lutheránus akadt. De a legénységben is. Mert XII. Károly, (bár Grotius már régen meg is halt) fittyet hányt minden nemzetközi jognak. Németországban széltire toborzott. Csak Szászországban legalább 12,000 ujoncot szedett össze.[1] Ezekből és a másutt toborzott német zsoldosokból elég szép számmal lehettek még Brassóban is.

Nov. 11-én, vasárnap, Sternelle svéd udvari prédikátor Brassóba rándult, Neidel Pál városi első pap (Stadtpfarrer) és Fronius Dániel városi predikátor (Stadtprediger) látogatására. Ugyanakkor odament a három első hadosztály több tisztje is, kiknek báró Müllern udvari kancellár kívánságára Neidel Pál városi első pap «Teutonica oratiot» tartott, vagyis «in hochteutscher Sprache» predikált, a «fekete templomban (in der evangelschen Pfarrkirche).»[2] Akkoriban még az erdélyi szászok istenitiszteletén az ottani tájnyelvet használták, s azért emeli ki az egykorú Fronius Dániel, Colb Lukács és Teutsch József (1702—1770), hogy «hochdeutsch» nyelven ment a predikáció. A hamisítatlan erdélyi szász dialectust aligha értették volna meg még a birodalmi-németek is, kik a svéd seregben szolgáltak.

Az erdélyi szászok egyházi élete igen-igen megnyerte a svédek tetszését.[3] Hiszen abban ők jóformán a magukéra ismertek. A lutheranizmus Svédországban és a Királyföldön terjedt el leg-

[1] *Vehse:* Gesch. der Höfe des Hauses Sachsen. IV. 322.

[2] *Blätter* für Vaterlandskunde. 1838. S. 322. — *Quellen* z. G. der Stadt Brassó. IV. 125. — «11. Nov. Hacce Dominica 24. post festum Trinitatis [tévedés; 1714 nov. 11-én pünkösd utáni 25-ik vasárnap volt] auditorium Coronense e suggestu Teutonicam orationem audit, cuius vix meminit Corona.» *U. o.* VII. 415. — A keresztyénfalvi ev. egyház albuma; kézirat *a barcarozsnyói ág. h. ev. egyház levéltárában.*

[3] Non possum non, quia hic adiiciam iudicium Suecorum nonnullorum, qui occasione demorationis Caroli regis in vicina Moldavia Benderæ Coronam subinde advolarunt, sacrisque nostris interfuerunt sæpe, reducesque in patriam facti mihi anno 1713 in Suecia subsistenti narrarunt, Lutheranos Transsilvanos singulari devotione in cultu publico omnibus reliquis Lutheranis, quos illi viderint, merito palmam præripere nec laudare satis poterant Coronensium hospitalitatem erga Suecos religionis confessione sibi addictos.» *Schmeizel:* Dissertatio de statu ecclesiæ Lutheranorum in Transsilvania, pp. 69., 70.

előbb, s így a katholicizmus külső formáiból egyaránt sok mindent vettek át az új szertartásba. Az első svéd istenitisztelet amit életemben láttam, mikor Anderberg Ottó és Berg Sven philologus barátaim elkalauzoltak a lundi székesegyházba — azt a hatást gyakorolta reám, mintha erdélyi szász istenitiszteleten lettem volna.

De ez csak külsőség. Alig számottevő az eszmei kapcsolathoz képest. Az erdélyi szászok vezetői — csupa világlátott ember! — akkoriban súlyosan érzik az idők változásának aggasztó fordulatát. Brassóban már otthonosak a jezsuiták; Rákóczi leveretése után azonnal, már 1712-ben, csaknem két évszázadnyi szünetelés után ismét felvonul a «pápista (bäpstler)» egyházi körmenet, midőn a szászoknak még az utcán sem szabad mutatkozniok; templomaik fölött fenyegetőleg lóg a Damokles kardja stb.

> ‚Ach Gott! verlass doch nicht dein kleines Häufelein,
> Erhalt bei uns dein Wort und Sacramenta rein.'

Szorongattatásukban, a kornak különben is pietizmusra hajló irányzata mellett, a szintén súlyos csapásokkal látogatott svédekben valóban megértő, résztvevő szívekre találhattak. Nem csoda, ha irántuk való vonzalmuk egész a rajongásig fokozódik. S minő fölemelő hatással lehetett reájuk, amikor köztük forgó hitfeleik, a cselekvés teréről jó ideje leszorított svédek, el vannak telve diadalérzettel: közeli jobb jövőjük biztató reménységével. Szentül hiszik ők is, hogy a svédek ismét talpra állva, mihamarább nagyot fognak lendíteni a földresújtott protestantizmus általános helyzetén. Áldja meg az Isten őket minden jóval. «Suecorum causam Christus tueatur!» rebegi róluk egy brassói szász, már 1713-ban, és egy másik, 1714-ben velök küldi minden jó kívánságát: «Rex regum regem pium et comites comitetur!»[1]

Valóban megható az erdélyi szászok legkiválóbbjainak naplók és egyéb jegyzetek intim vallomásaiból kiolvasható hangulata, általában a svédek, de főleg maga XII. Károly irányában. Örömmel hallják, hogy az ifjú fejedelem mintaképe az istenfélelemnek.[2] Minden mozdulatát szeretettől áradozó,aggódó figyelemmel kísérik. Megdöbbenve veszik hírül a kalabalikot s kép-

[1] *Christophoris* Tagebuch. S. 53. — Annotata *Martini Ziegleri*, p. 256.
[2] *Quellen* d. Stadt. Brassó. VII. 99.

zelmük menten megrajzolja az esetleges következmények sötét körvonalait :

O wär es nur nicht wahr, wie man ietzund spargieret,
Der Schwed sei auf der Strass von Türken massacrieret,
Das wär ja unsrer Kirch ein rechter Herzens-Stoss
Und könnte leichtlich sein, der Bapst ging auf sie los.

Szemükben a király «der unerschrockene, löwenmutige Held ;» míg ellenségei «heillose Schelme und Buben». Határtalan a bizalmuk iránta. «Gott führ ihn in sein Land, der Kirch zu vielem Glück.» Ha ez megtörténik, akkor hitük szerint be fog következni az, aminek egy beavatott, a svédekkel állandóan érintkező brassói polgár így adott hangot :

Ich denke, dass ihn Gott noch wird zu Ehren bringen
Und über seine Feind erhöhen seinen Stuhl.[1]

A svéd papok, csapattestüktől egy időre megválva, mind berándultak Brassóba. A höltövényi Tiszteletes tizenkettőne a nevét jegyezte föl.[2] Most alkalma nyílt az előkelőbbeknek b zalmasan érintkezni a király környezetében forgó lelkipásztorokkal, kik részint udvari, részint tábori papok. Odaadó rokonérzésük nyilvánítása mellett, lehetetlen, hogy ki ne öntötték volna előttük keserveiket, s ki ne fejezték volna kegyes óhajtásukat, hogy ha megsegíti az Isten a királyt, ne feledkezzék meg távol országokban sanyargatott buzgó hitfeleiről!

[1] Aus dem Tagebuch des *Simon Christophori alias Gaitzer.* Veröffentl. v. Julius Gross. SS. 41—53.

[2] Magnus Aurivillius, pastor Hollmensis Marianus, Suæ Maiestatis a sacris primarius et confessionarius. Carolus Sternell, pastor aulicus seu dero königl. Majestät Trabantenpriester. Petrus Brenner, præpositus et pastor ordinarius. Ericus Agrivillius Svecus, pastor Hermogenensis. Nicolaus Ursinus Finnlandensis, pastor inclyti regiminis equestris Carol. Johannes Hedenius, notarius consistorii castrensis. Johannes Walchier, pastor Calentium. Laurentius Lennaeus, pastor Hudnigensis. Laurentius Norbeck, pastor regiminis Schönfeld. Petrus Wettermann, pastor Hitemsvigensis. Laurentius Tursenius, vocatus pastor Schletsugensis. Johannes Sevallius, regiminis legionis Wesmanicæ pastor ordinarius. *Blätter für Vaterlandskunde.* 1838. SS. 322., 323. — *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. VII. 415., 416. Közülök Tursenius kalandos utat tett Azovba 1713-ban, a török-tatár rabságba esett svédek kiszabadítása végett. *Nordberg*, III. 98., 99. — Walchier : Walthier, Norbeck : Norbik néven említve *a keresztyénfalvi ág h. ev. egyház albumában.*

Nov. 8-án ért Törcsvárról az első svéd hadosztály *Rozsnyóra* ma Barca-Rozsnyó; sv. Staden Rosenau, Rosenou).[1] A második 9-én, a harmadik 10-én, a negyedik 11-én volt Rozsnyón.[2] Az ötödik — amint látni fogjuk — más útra csapott.[3]

Nov. 9-én az első hadosztály *Brassón* keresztül, megállapodás nélkül («gleich weiter») vonul *Höltövényre* (Heldsdorf; sv. Hälsdorf),[4] hova a három következő napon, Brassót oldalt hagyva, a legrövidebb úton (tehát Vidombákon keresztül) ment a második, harmadik és negyedik hadosztály. Itt a svédek isteni tiszteletet tartottak s úrvacsorát vettek. Állítólag sok ajándékot osztottak szét a lakosok között. Höltövényen az ág. h. ev. egyházi könyvekben semmi sincs a svédekről,[5] de a természetben itt kiszolgáltatott élelmiszereknek jegyzéke megvan a bécsi hadi levéltárban.

Nov. 10—13. az Olt mentén nyílegyenest északra halad a négy első hadosztály *Magyarós*ra (Nussbach, svéd forrásokban Nusbagck, ma Szász-Magyarós).

Nov. 11—14. a Barcaságot elhagyva, Felső-Fehérmegyén át egyenesen északra *Vargyas* (svéd kútfőkben Wargas és Wargias) udvarhelyszéki határszéli faluba érnek.

Nov. 12—15. egyenest nyugatra csapva mennek *Zsombor*ra (Felső-Fehérmegye; ma Székely-Zombor, sv. Sommarburg, Schomberg),[6] mely község számukra 19 magyar forint és 20 dénár árú sört szállított.[7]

Nov. 13—16. délnyugatra, a Homoród mentén vonul a négy hadosztály *Kőhalomra* (sv. Reps Stad, Markfläck Räps),[8] hol Lang Mihály királybiró már jó ideje nagy előkészületeket

[1] *Swahns* dagböker.

[2] *Giertas* anteckningar. — Stationes deren Kgl. Schwedischen Truppen in Siebenbürgen. *Közös pénzügyminiszteri levéltár, Bécs.*

[3] «reliqui diversis in viis e Barcia in Transsilvaniam profecti sunt.» Mart. Ziegleri Annotata. *Quellen* der Stadt Brassó. VI. 256.

[4] *Fronius* Dániel brassai ev. lelkész naplója szerint (i. h. VII. 415.) «wie es hiesz, 300 Mann starke Abtheilung Schweden.»

[5] *Platz Helén* urnő és *dr. Wagner Adolf* ág. h. ev. lelkész értesítése.

[6] Stationes. *Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.* — V. ö. *Giertas* anteckningar.

[7] *Blätter* für. Vaterlandsk. 1838. S. 85. — *Archiv* d. V. für siebenbürgische Landeskunde, 1910. XXXVII. 329.

[8] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar. — Stationes. *Közös pénzügyminiszteri levéltár, Bécs.*

tett «a svéd király átutazása» méltó megünneplésére. Tyúkkal-kaláccsal, pulykapecsenyével, ugrai és halmágyi halászoktól vásárolt oltbeli halakkal és káposztás csíkkal, borsó-főzelékkel, a polgármesterné készítette mindenféle fűszeres konfektekkel és kukrejttel, oláh ó-borral és sörrel várta a bejelentett kedves vendégeket. Gyertyabelet szerzett s gyertyát mártottak, hogy legyen mivel világítaniok. A polgármesternél volt a lakoma s végre egy tanácsbeli kísérte el a svédeket Segesvárig, a város, a szék és Zsombor által kiállított forspontokkal.[1]

Nov. 14—17. északnyugatra fordulnak a svédek, s ezentúl ez irányban haladnak egész Erdélyen át. Így érnek el *Szász-Keresztúrra* (Kreutz ; Szeben-szék).[2]

Az alatt, míg a négy első hadosztály Szász-Keresztúrig hatolt előre, a legnagyobb hadosztály, az ötödik, a többitől eltért s egyenesen északnyugatra tartott. Inkább került egyet, de jobb útra volt szüksége, mert málhavonata mégegyszer akkora volt, mint bármelyik más hadcsapaté. Nov. 12-én érkezett Törcsvárra, de ott nem állott meg, hanem még aznap tovább ment *Vidombák*nak,[3] ahol azonban ismét nem térhetett szállásra, mert az a község épen félévvel előbb, 1714 május 14-én felerészben leégett.[4] Itt aztán nem a Vidombák patak mentén haladt tovább északra Höltövénynek, hanem a községen keresztülmenő régi jó postautat használta föl Feketehalmon és Vledényen át Sárkányig. Így történt, hogy a törcsvári hágótól (ami Felső-Törcsvárnak felel meg) egy huzamban meneteltek egyvégtében kétségkívül egész Feketehalomig. Ily hosszú és fáradságos menet egy nap alatt csak úgy volt lehetséges, ha már hajnalelőtt indultak. És ha akkor indultak, azon ugyan meg nem ütődtek. XII. Károly serege megszokhatta az éjjeli menetelést, mert a király igen-igen gyakran fuvatott éjfélkor vagy két órakor indulót.

Az utócsapat nagy kerülője természetesen nem valami pillanatnyi elhatározás műve volt, hanem a jó eleve elkészített

[1] *Archiv* für siebenb. Landesk. XXXVII. 329., 330., 460. — Conscription és Extract. *Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.*

[2] *Swahn*nál «Creutz», *Gierlánál* «Croutz» ; *Szilágyi Ferenc:* Zilah történelméből, 47. l. összetéveszti «Maros-Keresztúrral», mely távol innét, Marosszéken van.

[3] *Blätter* für Vaterlandskunde, 1838. S. 322.

[4] J. Teutsch : Besondere Nachricht v. Burzenland. *Quellen* z. G. der Stadt Brassó. IV. 58.

úti tervnek megfelelő. *Sárkány*on (Fogaras vidéke) az ott fekvő császári kapitány csapatostul elvonult, hogy helyet adjon a svédeknek.[1] Az errefelé vonuló utócsapat ellátására a szomszéd Nagy-Sinkszék és Szebenszék nagymennyiségű különböző élelmiszert küldött,[2] Nagy-Szeben városa külön 24½ köbölnyi, 67 forint 50 dénár[3] értékű lisztet.[4]

Sárkánynál az Olton átkelve, legközelebbi állomásuk *Kóboron* (Kőhalom-szék) volt. Kőhalomszék számadásaiban olvassuk, hogy nov. 21-én Kóborra a svédek számára 34 magyar forint s 24 dénár értékű sört szállítottak.[5] Ez a hadosztály aztán vagy Kőhalmon vagy ami valószínűbb, Szász-Keresztúron sorakozott sereghajtónak a többi csapat után.

Nov. 15—20. egymásután ér mind az öt hadosztály *Segesd*re (Schäsz ; sv. Skees ; Segesvárszék).[6]

Nov. 16—21. a közeli *Segesvár* városában nem állnak meg, hanem — kétségkivül a protestánsok miatt — csak keresztül mennek rajta,[7] s legközelebbi állomásuk *Cikmántor* (sv. Szentmintor, Sickmantel ; Küküllő-megye).[8]

Nov. 17. szombaton *Szent-Gericére* (sv. Szentkerize, Sengeritz ; Maros-szék) ér az első hadosztály s vasárnap, 18-án pihenőt tart. A sereg többi része 23-ig jut ide. Itt Flåtman hadnagy és Samecs nevű közkatona (drängen) meghalt. Mindkettőt ugyanitt temették el.[9]

[1] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714. Nr. 105.

[2] Conscription der Naturalien. *Közös pénzügym. levéltár, Bécs.*

[3] Mivel dénár van a forint mellett, magyar forintról van szó, mely a. m. 100 dénár ; rénusi forintra mutat, ha krajcárban számítják a kisebb összegeket : egy rénusi forint a. m. 120 dénár.

[4] *Archiv* für siebenb. Landeskunde. XVII. 305.

[5] *Blätter* für Vaterlandskunde. 1838. S. 85. — Kóbor mint «Bobor», Zsombor mint «Sobor» említve a *Kronstädter Zeitung* 1918. máj. 14-iki számában.

[6] Stationes. *Közös p. ü. m. levéltár, Bécs.*

[7] «genom Staden Skesburg till Szentmintor». *Swahns* dagböker. *Áll. levéltár, Stockholm.*

[8] Rozsnyótól Cikmántorig a svéd tiszti-asztal és a hadtápszerű fogyasztásnak igen hézagos jegyzékét másolta le a hadilevéltárból Nikolaus György höltövényi nyug. főjegyző és gondnok. E másolat jelenleg a höltövényi ág. h. ev. egyház levéltárában van s onnét tette közzé a *Kronstädter Zeitung*, 1918. május 11-iki számában Gross Gyula brassai ev. főgymn. igazgató (névtelenül).

[9] *Gierlas* anteckningar.

Nov. 19—24. *Maros-Vásárhelyt*[1] (sv. Markfläck Maros vassar heij, Wasserhell stor Stad) vannak a svédek, hol a vezérek, a törzskar és a katonaság a várba vonult, mely akkor, nem lévén még készen a gyulafehérvári új várerősség, egész Erdélyben a legnagyobb vár volt. Maros-Vásárhely ugyanis, hivatkozva Bethlen Gábortól 1616-ban nyert szabad királyi városi kiváltságlevelére, mely a várost minden katonai beszállásolástól mentesíté, nem adott nekik szállást. Hiába tiltakozott ez ellen Stainville[2] Marosvásárhelyt csak mezővárosnak (oppidum) minősítve : a város makacson ragaszkodott kiváltságaihoz úgy a beszállásolás, mint az élelmezés és forspont tekintetében is. A gubernium nagy óvatossággal egyenlítette ki a vitás kérdést. Igazat adott a városnak a beszállásolás dolgában, de nem merte a nagyhatalmú császári főparancsnokkal szemben egész terjedelmében megvédelmezni Bethlen Gábor kiváltságlevelét. Marosvásárhelyt tehát mezővárosnak (oppidum) nevezve, az átvonuló csapatok részben való élelmezésére kötelezte,[3] míg az aránytalanul nagyobb részt, a forsponttal együtt ugyanitt a Torda vármegye felső járásában összeszedett élelmiszerrel látta el.[4] A svéd tisztikar értesülhetett e vitáról s egyik átvonuló alezredes valószinűleg e kiváltság miatt nevezi Marosvásárhelyt «nagy városnak (stor Stad).»[5]

Nov. 20—26. *Mező-Bándon* (Marosszék) van a sereg.[6]

Nov. 21—27. Tordamegyén keresztülmenve, *Méhesen* (sv. Michist, Mykes ; ma Mező-Méhes ; akkor Kolozs-, most Torda-Aranyos megyében) állnak meg, még pedig, a negyedik hadosztály kivételével két napra ;[7] részint mivel e helyen az egyébként nem érintett Tordamegye roppant élelmiszer-készletet halmozott fel,[8] részint mert a közbeeső 25-ike vasárnap. Az átvonuló svédek külön kiemelik róla, hogy «oláh falu (valosk bygen)».[9] Nagyon

[1] Stationes. *Közös p. ü. m. levéltár, Bécs.*

[2] Stainville az erdélyi kormányzóhoz. Brassó, 1714. nov. 3. *Erdélyi udvari kancelláriai levéltár.*

[3] Conscription der Naturalien etc. *Közös p. ü. min. levéltár, Bécs.*

[4] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714.Nr. 121.

[5] *Giertas* anteckingnar.

[6] *Maros-Tordamegye* (rendezés alatt levő) *levéltárában*, Engel József értesítése szerint, nincs a svédekről semmi.

[7] *Swahns* dagböker. — Stationes. *Közös pénzügymin. levéltár, Bécs.*

[8] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714. Nr. 121.

[9] *Giertas* anteckningar.

felötlő lehetett előttük a még akkor tiszta székely Mező-Bánd és Méhes közti különbség. Méhes igazi typicus mezőségi oláh falu.

Nov. 23—28. *Szováton* (sv. Saat, Saatt; most Magyar-Szovát, Kolozsmegye) vannak. Eredetileg Mocs volt kitűzve állomáshelyül, de ezt a főkormányszék megváltoztatta, mert csak kerülő-úton lehetett volna odajutni.[1]

Nov. 24-én, szombaton ér az első hadosztály *Válaszútra* (Dobokamegye) s ott marad vasárnap is. A többi 26-tól 29-ig ér ide.[2]

Törcsvártól Válaszútig Sparre tábornok mellé báró Esch, a gróf Vehlen Kristóf Ottó draganyos-ezred alezredese volt beosztva kísérőül, illetőleg parancsőrtiszti minőségben. Válaszúttól Somlyóig ugyanezen tisztet egy Breuner-ezredi őrnagy (Obristwachtmeister) teljesítette.[3]

Gr. Székely László leirván XII. Károly látogatását Zsúkon atyja házánál, ehhez fűzi, hogy «ezen időtájban» történt — tehát nem a király látogatásakor — hogy «a király comitivái közzül egyiknek Válaszuton, Zsúk mellett lévő mulatozása alatt» ellopták egy lovát, s «az falu Válaszút kételeníttetett nagy summa pénzzel megfizetni és ekkor az tolvaj ki nem tudódott».

Nyilvánvaló, hogy ez az egész incidens XII. Károly hadainak átvonulásakor történt, s azok vették meg a falun a lopott ló árát, miután a nyomozás nem derítette ki, hogy ki volt a lókötő. De «majd 26 esztendők mulva — úgymond — egy zsúki oláh jobbágyom dicsekedni kezdett, hogy bezzeg a volt ám az jó ló, mert az kerteket széltiben ugratta vélle által; az embert fel nem akaszták ugyan, de minden marháját elfoglalák s a tehetős jobbágyunk koldussá marada».[4]

Nov. 26—30. *Derzsén* (sv. Derzij, Derze; most Magyar-Derzse) van a sereg, honnét a dobokamegyei szegény falvak közt kétfelé ágazva halad tovább északnyugatra.

[1] Liber Regius Hungaricus. *Erdélyi főkormányszéki levéltár*, 1714. november 11.

[2] Stationes. *Közös p. ü. min. levéltár, Bécs.*

[3] Stainville a haditanácshoz. Brassó, 1714. nov. 13. *Udvari levéltár, Bécs.* — Vogel főhadbiztos a bécsi főhadbiztossághoz. Kolozsvár, 1714. dec. 8. *Közös pénzügyminiszteriumi levéltár, Bécs.*

[4] *Gr. Székely László* élete, 1763. (kézirat a polgári iskolai tanítóképezde könyvtárában, Budapest).

Nov. 27—dec. 1. a sereg eleje *Banyikán* (sv. Panika),[1] utócsapata a negyedik hadosztálytól fogva, *Balázsházán* (sv. Balasc)[3] pihen meg.

A kétfelé vált sereg ismét egyesült *Zilahon* (Középszolnok megye), melynek nevét az átvonuló svéd tisztek hallomásból egészen jól, a helyi elnevezés szerint jelölik meg «Zilai»[4] és «Zila»-nak.[5] Zilahon volt az első hadosztály nov. 28. és 29-én, a második 29-én, a harmadik 30-án, a negyedik dec. 1., 2. (vasárnap) és 3-án, az ötödik dec. 2. és 3-án.[6] Élelmet és forspontot Középszolnok megye adott.[7]

Zilahon kezdődik a Partium. Az erdélyi út tehát itt ért véget. Sparre itt állította ki a nyugtákat az Erdélyben fogyasztott élelmiszerekről az idáig jött erdélyi biztosok részére. S itt állapították meg végleg a menetelés rendjét Magyarországon, mely nagyon eltért a haditanács eredeti tervétől.

A haditanács ugyanis azt kívánta, hogy a svédek, ha már Erdélyben nem tették, legalább Magyarországon két irányban meneteljenek.

Az első útvonal állomásai Kolozsvártól (!) Szilágy-Somlyó, Szent-Margita, Böszörmény (Bestermin), Hortobágy, Csege (Czege), aztán Heves megyén keresztül Hatvan, Buda s Pest, Esztergom, Komárom, Győr, Moson (Wisslburg) megyéken át Lajta melletti Bruck. Ha az egész sereg együtt maradna, ezen az úton menjenek, de ha egy részök külön válnék, az a következő irányt vegye :

Somlyóról Szent-Jobbra, Nagyváradra, Kraszna és Szatmár (!) megyéken át menjenek Göncre (Göns) — ez Abaujban van! — onnét Ibrány, Tokaj, Ónodra s Borsod, Pest (!), Nógrád megyéken (!) át Esztergom, Komárom, Nyitra és Pozsony dunáninneni megyékbe, s Pozsonynál a Dunán át kelve, Lajta melletti Bruckba.

Vagy pedig Komáromnál kelve át a Dunán, menjenek Csallóközbe s Magyar-Óvárnál ismét a Dunán keresztül Lajta melletti Bruckba.[8]

[1] *Közös pénzügymin. levéltár.* 1714.
[2] *A. Swahns* dagböker.
[3] *Giertas* anteckningar.
[4] *Swahns* dagböker.
[5] *Giertas* anteckningar.
[6] Stationes. *Közös pénzügym. levéltár.*
[7] Specification. *Közös p. ü. m. levéltár.*
[8] «March-Route», mint melléklete az «Ex Consilio Bellico, Posony» 1714. okt. 23-án a magyar kancelláriához intézett átiratnak. *Magyar udvari kancelláriai levéltár.*

Burenstam, aki az 1860-as évek végén svéd követségi titkár volt Bécsben, ismerte és készpénznek vette e tervet, melyet aztán Zimmermann is kiadott.[1] Ehhez képest állítja, s amennyire tudja, térképen is bemutatja, hogy a svéd sereg egy része Szent-Jobb, Nagyvárad, Gönc (!), Ibrány, Tokaj, Ónod, Buda, a Dunán átkanyarodva Komárom, majd a Vágon és Pozsonyon keresztül ment volna Bécs külvárosaiba.[2]

Ámde ezt a tervet sohasem hajtották végre. Nem is lehetett megvalósítani, mert merő helyrajzi képtelenség. Úgy hogy ezen útirány kitűzése csak azt mutatja, hogy a főhaditanácsnak rettenetes térképei lehettek Magyarországról! Épen 1714-ben gyűjtötték az adatokat Erdély térképéhez, s a jövő évre kilátásba helyezték hogy e célból egy hozzáértő mérnököt fognak odaküldeni.[3] Nem ártott volna egy másikat az akkori Magyarországba is kiküldeni.

Még Válaszútról értesítették futár által a Szilágy-Somlyón időző Welczek altábornagyot és császári meghatalmazott biztost a svédek közeledéséről. Eléjök sietett Zilahra, hol nov. 28-án a vele épen együtt érkező Hård altábornagyot,[4] majd a többi svéd tiszteket is, fényes fogadtatásban részesítette. A császártól nyert felhatalmazása szerint, az ő költségén «naponként 15—20 személy részére szabad asztalt (Freytafel) tart, melyhez meghívhatja a királyi kiséret előkelőbbjeit».[5] Welczek pazarul élt szabadalmával Zilahon. Később nem igen volt rá alkalma. Mert mint a svédek útimarsallja Zilahtól Bajorországig, rendszerint nem a sereggel, hanem mindenütt egy nappal előre ment, az előkészületek elintézése végett.

A szabad-asztal és a vele együttjáró poharazás, meg a király beláthatatlan messzeségben való távolléte idézhette elő, hogy a svédek vezetői már Zilahtól kezdve bátorkodtak eltérni a király eredeti utasításaitól. Welczek ugyanis, Zilahon végre rá tudta bírni őket, hogy ezentúl öt hadosztályuk ne öt, hanem csak két oszlopban meneteljen. Ezentúl Hård altábornagy vezeti az egye-

[1] *Archiv* für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 328., 329.

[2] *Burenstam:* Retour de la Turquie de Charles XII. p. 133. és melléklete: Carte de l'itinéraire du Roi Charles XII. et de ses troupes par la Transylvanie, la Hongrie et l'Autriche, 1714. Három útvonalat mutat be nagyjából; mindenik tele tévedéssel.

[3] *Archiv* für siebenb. Landeskunde. N. F. XVII. 331.

[4] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1184., 1185.
Haái levéltár, Bécs. 1714. okt. 22.

sített három első hadosztályt, Sparre gyalogsági tábornok a negyedik és a legszámosabb ötödik hadosztályt.[1] Az egyesítés már Zilahon végbement, kivéve a harmadik hadosztályt, mely csak Margitán csatlakozott a két elsőhöz.[2] Menetelés közben minden vasárnap és csütörtökön pihenő. A sereg állománya Zilahon, Welczek becslése szerint 1500 ember, 2033 ló.[3]

A postaúton ment a sereg Zilahtól *Szilágy-Somlyóra* (sv. Somblio Stad, Markfläck Schomlau ; Kraszna megye). E városka, zsúpfödelű házaival, alig különbözött a falvaktól. Szemtanú írja ugyan róla már 1693-ban, hogy vára úgyszólván a földdel egyenlővé volt téve ;[4] de ez adat inkább csak a város fölött, a Várhegyen épült somlyai várra vonatkozhatik. A Báthoryak, majd Bánffyak híres várának omlatag, de még mindig födött kerek bástyája, körfalai, kapui, egy-egy puszta kőháza, a városka piacán, most is megvannak.[5] 1714-ben vármegyei lakások, börtönök voltak benne s részben katonai élelmiszerraktárul szolgált. A svéd tisztek körülbelül elhelyezkedhettek még benne.

Az első és a már vele egyesült második svéd hadosztály nov. 30-án érkezett Somlyóra ; a még külön menetelő volt harmadik hadosztály dec. 1-én és 2-án ;[6] az egyesült negyedik és ötödik hadosztály dec. 4-én.[7] Az ellátásról Kraszna megye gondoskodott.[8] Innét számították a császári had- és élelmezési biztosok a szoros értelemben vett magyarországi utat.

Dec. 1-én *Margittán* (sv. Margita Stad, Markfläck Margreta ; Bihar megye) az első hadcsapatot, az előkészületek után itélve, nagyszerűen fogadta Bihar vármegye.[9] A három első hadosztály itt alakult egy hadoszloppá. A két első dec. 2-án, vasárnap lévén,

[1] Vogel tábori hadbiztos jelentése. 1714. dec. 8. *Közös pénzügym. levéltár.*

[2] «zu St. Margitha». *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1186.

[3] «Copia eines Schreibens, Zilay, d. 1. Dec. 1714.» *Europäische Fama.* 166. Th. 1715. S. 875.

[4] «arx antiqua, quam solo ita æqvavit vetustas, ut nil nisi speciem pristini nitoris ostendat». *A. Pinxner:* Apodemia ex Transylvania per Pannoniam suscepta, pp. 55. 56.

[5] Két képet közöl róla *Petri Mór:* Szilágyvármegye monographiája, 1901. II. 139. 191.

[6] Specification. *Közös pénzügymin. levéltár, Bécs.*

[7] *Giertas* anteckningar.

[8] Specification. *Közös pénzügymin. levéltár.*

[9] *Biharvármegye levéltára.* 1714. nov. 2.

úgyis pihenőt tartott; 3-án megérkezett Somlyóról a harmadik hadosztály s 4-én hajnalban együtt indultak tovább.[1] A sereg másik fele, a volt negyedik és ötödik hadosztály dec. 4-én ért Margittára, s másnap is itt rostokolt.[2]

A már végleg egyesült első hadosztály dec. 4-én, a második dec. 6-án *Székelyhidon* (sv. Szekelhed, Szekelheid) van. A székelyhidi vár romjainál, az érmelléki hegyek lábában érték el a nagy magyar Alföldet, hol a toprongyos csapatok sokat szenvedhettek a hidegtől. 1714-ben nagyon korán köszöntött be a tél. Az Alföldön mindenütt, még legdélibb helyein, Torontálban és Temesben is, rendszerint nagyobb a hideg, mint a magasabb fekvésű túl a Dunán. Távol a tengertől, klimáját különösen hűvösítik az ide mint valami, medencébe, a környező hegyekről áramló széljáratok. Legmélyebb része a leghidegebb. Itt átlag januárban van a legnagyobb hideg, de főként Debrecen táján néha decemberben, a Mátra alján pedig februárban.

Ily klimatikus viszonyok mellett a svédek, kik egész széltében mentek keresztül a fátlan Alföldön, hol a szárított ganéjon kívül egyéb tüzelőszer nem akadt: igen természetesen fölöttébb ki voltak téve az idő viszontagságainak. Annyival inkább, mert épen átvonulásuk idején a rendes magyarországi helyőrségek is, Egerben és Budán, panaszkodnak, hogy majd megveszi őket az Isten hidege.[3]

Tovább haladva, a sereg első fele dec. 5. és 6-án, második fele 8-án és 9-én *Nagy-Létán* (sv. Letha, Naleta); dec. 7.—9. (vasárnap), illetőleg a második oszlop 10-én *Debrecen* (sv. Debrizin Stad, Staden Debrizin) sz. kir városban van.[4]

Debrecen akkoriban a Thünen-féle képzeleti «elszigetelt államnak (der isolierte Staat)» valóságos megtestesülése. Nincs hajózható folyója vagy csatornája s nincsenek jó közlekedési útjai. A viszonyokhoz képest már nagy városnak mondható, jóval több mint 5000 lakossal. Roppant határa tejben-vajban fürészti a lakosságot, mely főként a föld után él. Ott akkoriban a Mulhall-féle meghatározás a földművelésről, hogy az nem egyéb, mint a mezei vagy vidéki munka («agriculture, under which are included

[1] *Swahns* dagböker.
[2] *Giertas* anteckningar.
[3] *Közös pénzügyminiszteriumi levéltár.* 1714. nov. 23.
[4] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.

all pastoral pursuits»), ellentétben a városival[1] — mesebeszéd; mert ott a mesterember csak télen űzi mesterségét: nyáron az is földművelő. Mert a «ház után járó földek» rendszerénél fogva, minden civisnek földje is volt. S szüret idején szünetel a közigazgatás és bíráskodás, mert a félváros «a hegyre» takarodik, t. i. érmelléki szőleibe.

Debrecen az 1693 ápr. 11-én kiadott királyi nagy kiváltságlevél óta hivatalosan nem mezőváros (oppidum) többé, hanem szabad királyi város. De külsejére még mindig inkább nagy falu, mint város. Úgyszólván gödörbe épített, legnagyobbrészt faházai, a nagytemplom tája kivételével, egyebütt zsúppal vagy náddal födvék.[2] A diploma Debrecennek még akkor nem biztosította a szabad királyi városokat megillető jogok teljességét: még mindig nem volt becikkelyezve, a városnak tehát nem volt országgyűlési ülés és szavazatjoga. Ezt csak az 1715 : 108. t.-c. alapján éri el, az udvar részére Bécsbe hajtott száz gőböly árán. A katonai bekvártélyozástól való mentességet («ab omni personali militum impositione seu sic dicta inquartirisatione») pedig, tényleg épen csak a svédek ottléte napján szerzi meg a kassai császári hadipénztárba befizetendő 26.000 rajnai forinton. A szerződés negyedik pontja külön kikötötte, hogy «ezen a télen» az átvonuló katonaság ellátása a fenti összegbe betudatik.[3] Mivel azonban ez a szerződés csak december 18-án hagyatott jóvá: a svéd katonaságot valószínűleg a város látta el. Erre azonban a városi számadáskönyvekben nincsen egyéb adat, mint mindössze csak ennyi: «Egy hordó tokaji borát T. Biró urnak gazda uraimék költötték el az svékusokra, biró uram commissiójára fizettünk fl. 40».[4]

Egykorúlag közzététetett Welczeknek egy Debrecenből írt

[1] *History of Prices.* London, 1885. p. 78.

[2] «aedes in profundum jacent, stramento tectas, paucas si excipias, templo affines». *Pinxner:* Apodemia ex Transylvania per Pannoniam, 1694. p. 57. — «ad instar aliarum liberarum regiarumque civitatum nullae dantur domus integrales sic dictae ad formam palatiorum erectae, sed praeter aliquas lateritias in foro et platearum frontispitiis existentes, omnes ligneae arundinibus aut straminibus tectae». Regnicolaris conscriptio a *nádori levéltárban.* 1715. szept. 23.

[3] «si etiam transeunti militiae aliquid in naturalibus vulgo Etappen hac hyeme subministrare contigerit, aut si civitas priorem aliquam superfluitatem demonstrare poterit, prae appromissae summae imputabitur». *Közös pénzügyminiszt. levéltár,* 1714. nov. 14. jóváhagyva dec. 18.

[4] *Debrecen város levéltára.* 1714. dec. 31.

levele, melyben elmondja, mennyi viszontagságon ment át eddig az átvonuló sereg. Előadásához ezt a történelmi érzékre valló megjegyzést fűzi : «kivánatos volna, ha valaki közülök elkészítené vándorlásaik valamirevaló térképét, s napvilágra hozná igaz elbeszélését az átélt eseményeknek, főleg most, amikor még minden eleven emlékezetükben él, s egyik a másikat figyelmeztethetné, ha valamit kihagyott volna belőle».[1]

A háromnapi pihenő után, dec. 10-én, az első csapat Böszörményen át — hol a volt harmadik hadosztály egy napra elmaradt a többitől [2] — nagy utat tett *Nánás*ra (sv. Nanes, Nanäs ; Hajdukerület) ; a sereg másik fele 11-én már *Böszörmény*ben (sv. Markfläck Bessermin) megállott.[3]

Dec. 11., illetőleg 13. *Tisza-Eszlár* (sv. Eszlär, Esler ; Szabolcsmegye.) Ugyancsak 11-én Welczek tábornok s utána a svéd sereg egy kis része megérkezik *Tokaj*ba (Zemplénmegye).[4] Ide igyekezett még Somlyóról két lengyel tiszt, Krulowitz János és Buszk Kázmér, azzal a szándékkal, hogy Kassán tesznek látogatást. Welczek mindenkép iparkodott lebeszélni a kirándulásról a lengyeleket. Az eleve megállapított uti tervet nem is engedte megbontani. Gassner tokaji biztost utasította, hogy ne adjon nekik forspontot Kassára, hanem küldje őket tovább a sereggel.[5]

Tokaj volt akkoriban a legnagyobb közlekedési csomópont egész északkeleti Magyarországon. Vára, melyben akkor a Lanthen gyalogezred félszázada tanyázott,[6] a posta- és sóház, meg számos egyéb kincstári épület, katonai raktár, kapucinus klastrom stb. elég kényelmes helyet adhatott az átvonuló svédeknek. Állandó híd azonban itt sem volt, mint általában a Tiszán sehol az egész országban. Így a svédek előcsapata is «öfwer Strömmen Teijs med färga» vagyis kompon kelt át a Tiszán,[7] s Tokajban maradt 12-én is.

[1] Copia eines Schreiben v. Debrezin, d. 9. Dec. 1714. *Europäische Fama.* 166. Th. 1715. SS. 875. 876.

[2] Etappen-Aufsatz, 1715. jan. 29. *Közös pénzügym. levéltár.*

[3] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.

[4] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1188.

[5] Welczek a haditanácshoz. *Udvari levéltár,* Bécs. 1714. nov. 17.

[6] Dislocatio excubantis militiae in Regno Hungariae, A. 1714. *Nádori levéltár.*

[7] *Swahns* dagböker.

Az átvonulás számadásai Tokajtól Esztergom-megyéig nincsenek ugyan meg a bécsi közös pénzügyminisztériumi levéltárban, de azért a svéd sereg összes állomáshelyei svéd és részben magyar forrásokból pontosan kimutathatók.

Sparre vezetése alatt az utócsapat dec. 14-én csak elvonult Tokajnál (Staden Tockeij förbeij) s *Szerencs*re (sv. Marckfläck Serentz) ment éjjeli szállásra.[1] Az előcsapat, Hård altábornagy vezetésével ugyanaznap vonul be *Miskolc*ra (sv. Misko, Markfläck Miskuss; Borsodmegye), hova Sparre dec. 15-én ér, s mivel 16-ika vasárnap, aznap pihenőt tart.

Dec. 15., 16-án Hård serege *Mező-Keresztes*en (sv. Kierites); 17-én Sparre a szomszéd *Nagy-Mihályon* (sv. Neit Michel; most Mező-Nagymihály).

Dec. 17-én az előcsapat *Átányon* (sv. Atan), 18-án az utócsapat a szomszéd *Heves*en (sv. Häves); de vezére Sparre szintén Átányon marad.[2] Itt lépett a sereg Hevesmegye területére. A vármegye már nov. 8-iki közgyűlésén tárgyalta «a keleti részekből Erdélyen és Magyarországon át érkező *Károly svéd király*» díszes fogadtatása ügyében kiadott két rendbeli királyi rendeletet.[3] A megyei főbiztos számadásai nincsenek meg; bizonyosan kiselejteztettek a levéltárból.[4]

Dec. 18-án az előcsapat, 19-én s 20-án az utócsapat *Árokszálláson* (sv. Aerkselles v. Herkselles, Arock Sallas; Jászság).

Dec. 19-én és 20-án az előcsapat *Horton* (sv. Hårl; Hevesmegye);[5] 21-én az utócsapat *Hatvan*ban (sv. Markfläck Hatvan).[6]

Az Aszód-Gödöllő-pesti útvonalon a svéd seregnek élelemmel és forsponttal ellátását Pest vármegye a Duna-tiszaközi «három városra», Kecskemét, Kőrös és Ceglédre vetette ki, — akkori szóval: repartiálta. Ez nagy terhet rótt rájuk. Tíz-tizennégy mérföldnyire kellett szállítaniok az eleséget, mikor amúgyis annyira ki voltak élve, mint hogyha háború lett volna.

A császári kormány ugyanis, Pongrácz János, Czelder Orbán, Pollereczky és «emissáriusaik» kuruc mozgolódásairól

[1] *Gierlas* anteckningar.

[2] *Swahns* dagböker. — *Gierlas* anteckningar.

[3] *Hevesmegye levéltára, Eger.*

[4] *Dr. Zseltvay János* megyei levéltárnok és *Holik Samu* értesítése.

[5] *Swahns* dagböker. «Hårl» magyar kiejtés szerint «Horl»; nem hiszem, hogy tévedtem volna másolatomban, a «t» helyett «l»-et írva.

[6] *Gierlas* anteckningar.

értesülve,[1] elővette az elrettentés azon eszközeit, melyeket abban az időben több délvidéki olasz állam szokott volt alkalmazni. Máskor, a különböző ezredek, béke idején, rendszerint csak október végén, az állomáshelyek új beosztásakor szoktak helyükből kimozdulni; most, 1714 nyarán, megfélemlítésül rengeteg császári csapat jár fel s alá az országban,[2] mintegy állandóan szem elé tárva ezzel a *hatalom* pallosát.

Így történt, hogy csak maga Cegléd, a «három város» közt a legkisebb, 1714. május legvégén Jász-Berénybe; juniusban Duna-Vecsére a táborba; juliusban a gr. Jörger zu Tollet draganyos ezrednek a váci és a pilisi járásba; gr. Eszterházy József ezredének Harasztiba, Dömsödre; megint más csapatoknak főhadbiztosi megkeresésre, természetesen a vármegye útján, Szegedre; szeptember első napjaiban a Bonneval-ezrednek Pestre; majd az Isaszegen táborozó csapatoknak küld töméntelen sok vágómarhát, élelmiszert, szénát, forspontot.[3] Úgyhogy maga a vármegye is, a rendkívüli szolgáltatmányok egymást érő elrendelésekor a paraszt-bírák előtt, szokása ellenére, kénytelen mentegetőzni.

«Kigyelmetekre kellett — úgymond — azon szekereket repartiálni, mert mostanában annyira aggraváltatnak a szegény faluk, hogy bizony magokkal éppen jót tehetetlenek; sok ő Fölsége hadainak sűrű és gyakori marsi miatt, egész marhájokat edgyszerre kihajtyák, egy-két hétig is odajárnak, azért most másképen nem lehetett, kigyelmeteket kellett megtalálnunk.» Vagy más alkalommal:

«Kigyelmetek vévén ezen levelemet, mindgyárást küldgyön az fellyebb megnevezett mandur alá az assignált szekereket. Tudgya az Ur Isten, hogy kigyelmetekre nem vetettem vólna, de a sok transenna és az táborok miatt annyira aggraváltatnak az helységek az egész vármegyében, hogy éppenségesen utolsó romlásra jutottanak. Azért mostanában megbocsásson kigyelmetek, mivel más mód nem lehet a dologban.»[4]

[1] *Hadi levéltár, Bécsben.* 1714 máj. 5. — jun. 4. — júl. 18. — aug. 29. — szept. 12. — szept. 15. — szept. 19.

[2] V. ö. *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 máj. 16., júl. 21. reg.

[3] *Cegléd város levéltárában.* 1714 máj. 29., jún. 9., júl. 20., júl. 24., szept. 6., szept. 13. — Kecskemét hasonlóan. V. ö. *Sárospataki Füzetek.* 1860. 248. l.

[4] *Cegléd város levéltárában,* 1714 júl. 24. és szept. 6.

Ilyen terhes nyár és ősz után szakadt a «három város» nyakába decemberben a svéd sereg ellátásának nehéz feladata.

A vármegyének szemmelláthatólag imponált az, hogy «a Felséges Svécziai Királynak udvara és feles tisztyei, úgy militiája» végigvonul a vármegyén, annyival inkább, mert ezeknek «bőséges gazdálkodást (ellátást) parancsolt ő Felsége igen nagy büntetés alatt». Ehhez képest, Pest vármegye alispánja gróf Welczek megkeresésére azonnal, dec. 8-án nemcsak a repartitiót végezte el, hanem úri tisztjének ismerte, hogy az előkelő idegen vendégeket úrilag fogadja. Elrendelte, hogy a három város «vadásztasson és madarászasson, — főkép foglyokat, túzokot, szarvast és vadkant». Ha pedig valaki efféle nemes vadat lőne «minden úttal móddal el kelletik tőlök venni. Az árrát adgyák meg Birák Uraimék: ha mindgyárt 60 pár leszen is a fogoly, acceptálja a Nemes Vármegye, vagy penig — úgymond — kész pénzűl megfizettetem.»

A régi magyar nemes ember gavallér gondolkodását tárja föl ez intézkedés, mely az osztálybeli urat általában, hát ha még az idegen országból való! — mindenkor túláradó vendégszeretettel halmozta el. Ezt kívánta «a vármegye becsülete», s azért a vármegye neheztelésének büntetése alatt (sub poena gravissimæ animadversionis Inclyti Comitatus) hagyta meg a vicispán bírák uraiméknak, hogy a nemes vadról mindenkép gondoskodjanak.

Ez pedig nagy dolog volt főkép azért, mert a vadászat és madarászat, mint fegyverrel űzött foglalkozás, egyedül a nemes embert illette meg. A jobbágyot, bírák uraimékkal együtt, szigorúan eltiltja tőle az 1504 : XVIII. törvénycikk, külön kiemelve hogy «az ország jobbágyai és parasztjai közül senki se merjen bármi módon szarvasra, őzre, nyúlra és vadkanra vadászni, úgyszintén fácánra vagy császármadárra madarászni». És ha volt törvény nálunk amit igazán megtartottak, úgy bizonyára ez volt.[1]

A svédek előcsapata Hortról kiindulva *Héviz-Györk* és *Bagon* át Gödöllőnek tartott. E vonalon Héviz-Györkre Kőrös bort, Cegléd buzalisztet, szénát és abrakot küld, Bagra Kőrös városa húsz akó bort. *Gödöllőn* Kecskemét nagy borszállítmánya várta a sereget. Itt volt a forspontváltás is, mert az alispán iderendelte csütörtökre, azaz dec. 20-ára a három város huszonkét szekerét százharminckét ökörrel és harminckét nyerges lóval.[2]

[1] V. ö. *Corpus statutorum Hungariæ municipalium.* V. 426. — *1729: XXII. t.-c.*

[2] *Cegléd város levéltára.* 1714 dec. 8., 13. és 18.

Dec. 21-én az előcsapat *Szadán* (sv. Sada) szállt meg,[1] hova számára Kőrös városa buzát vagy lisztet, szénát és abrakot szállított.[2]

Az utócsapat Hatvanból párhuzamosan haladt az előcsapattal, de északibb vonalon, *Aszód*nak. Ellátására Nagy-Kőrös és Cegléd városa dec. 20-án Aszódra szállított tíz-tíz akó bort.[3] A dátum után ítélve itt, vagy talán már Hatvanban fogadta Sparre Axel a fővezér, a király alteregója, a pest- és nógrádmegyei ev. papok küldöttségét s itt vette át XII. Károlyhoz intézett kérvényüket.

«Miután hallottuk és olvastuk — így szól a folyamodvány — császárunk és királyunk rendeletéből, mely némely megyében kihirdettetett, hogy Felséged szerencsésen megérkezett Magyarországba : azonnal megbíztuk az Alföldön és a Buda vidékén lakó evang. testvéreinket, hogy Felségedet üdvözöljék s kérjék pártfogását úgy a mi üldözött egyházunk, valamint főkép száműzött papjaink részére, kiket így vagy amúgy megjutalmazni és segíteni kegyeskedjék. Vesse magát közbe Dicsőséges Császárunknál, hogy evangelikus státusunk elvesztett szabadságát visszanyerje, előbbeni állapotába visszahelyeztessék és a kivert száműzöttek azelőtti szószékeiket (priora pulpita) visszakapják». A folyamodványt a következő kettős chronosticon zárja be, melyek mindenike 1714-et mutat :

Anno qvo
sVeCorVM gLorIa
LIberata & ornata DonIs transIt
Per VngarIaM.
FIDeLes ChrIstI, LætentVr!
Die 20. Decembris præsentata.[4]

Aszódnál a postaút Pestnek megy. De Bécsbe igyekezve, a jóval közelebb eső Vácnak is lehet menni. Épen akkor, midőn a svédek már közeledtek Aszódhoz, 1714 dec. 10-től 12-ig, báró

[1] *Swahns* dagböker.

[2] *Cegléd város levéltára.* 1714 dec. 13.

[3] *Cegléd város levéltára.* 1714 dec. 8.

[4] Serenissimo Potentissimo Svecorum Gothorum et Vandalorum Reg Gloriosissimo etc. . . . Evangely Christi Patrono desideratissimo — devotissimi clientes, Pastores Evangelici et exuli pro Christo in Inclytis Comitatibus Pestiensi et Neogradiensi existentes. Egykorú másolat. *Állami levéltár, Stockholm.* 1714 dec. 20

Perényi Imre Nagyszőllős és Bécs között a legrövidebb utat keresve, Balmazujváros, Tiszafüred, Átány, Árokszállás, Aszód és Vácon át haladt.[1] Mivel ezen az úton is elegen jártak s Tiszántúlról a vágómarhát is gyakran Hatvan, Vác, Érsekujvár, Szered és Szencen át hajtották Ausztriába,[2] tehát főforgalmi vonal volt: nem tartom valószínűtlennek, hogy egy csoport svéd, esetleg csak néhány tiszt, Vácon át ment Pozsonyba s onnan Bécsbe.

Annyi bizonyos — a vonulásban résztvett svéd alezredes írja — hogy a svéd utócsapat dec. 22-én *Veresegyházán* (sv. Veresathssa) volt s ott szentelte meg pihenéssel a másnapra eső vasárnapot is.[3] Pest vármegye alispánja pedig megparancsolta Kecskemét, városának, hogy a svéd seregnek «jó bepecsételve» Veresegyházára küldjenek húsz akó bort.[4] Már pedig Veresegyháza a Hatvan—aszód—szada—pesti úttól annyira északnyugatra, vagyis félreesően fekszik s már annyira a Gödöllő—váci útba esik, hogy a folytonosan erre, amarra szállingózó svéd tisztek nagyon könnyen benézhettek a közeli püspöki városba.

Még több valószínűséget kölcsönöz e föltevésnek egy irodalmi följegyzés. Dezsericzky 1763-ban, tehát a svédek ittjárta után alig 49 évvel *már kiadott* munkájában azt állítja, hogy XII. Károly álruhában (mentito habitu) Vácon át ment volna Bécsbe.[5] Ennek valami alapjának kell lenni. Dezsericzky bizonyosan csak egy helyi hagyományt örökített meg, ami nem lehet más, mint hogy a nagy átutazáskor a svéd seregnek egy része, esetleg csak néhány tisztje csakugyan megfordult Vácon, kik közül az odavalók valamelyikben a svéd királyt vélték fölismerni.[6]

Pest városába szombaton, dec. 22-én vonult be az ismét három hadosztályra osztott svéd sereg előcsapata, s ott hált meg. 23-án *Budára* ment. A pestmegyei alispán apróra ismervén az útitervet, pontosan intézkedett: «Szombaton már — úgymond — a Svécusok benn lesznek, rostogot fognak tartani Pesten, azért valami felvetés vagyon, mind Pestre kelletik küldeni».

[1] *Történelmi Tár.* 1895. 156. l.

[2] *Nádori levéltár*, Budapest. 1715 szept. 23.

[3] *Giertas* anteckningar.

[4] *Cegléd város levéltára.* 1714 dec. 8.

[5] *J. I. Desericii* Historia episcopatus diœcesis et civitatis Vaciensis, f. 227.

[6] *A váci püspökség levéltárában*, melyet, Vác jobbágyközség lévén, legelőbb kerestem föl, úgyszintén *Vác városa levéltárában* semmi nyoma.

Kecskemétről hajtsanak fel húsz sőrét (hízlalt ökör), s Cegléddel együtt szállítsanak konyháravalót, meg szénát ugyanoda.[1]

A svédek második csapata dec. 24-én jött meg s a jégzajlás miatt nem a repülőn, hanem hajókon (med promar) kelt át a Dunán Budára, hol még egy napig tartózkodott.[2] Miként ment a katonaság átszállítása hajókon, jégzajláskor: szemléltetően tárja elénk ugyanezen időszakban, 29 évvel később, egy erdélyi utazó. «Már ekkor (1743 dec. 20-án) — úgymond — a Duna zajjal folyván, az kómpot kitették volt, csak ama nagy sajkákkal jártanak által Pestre az Dunán. Ekkor épen két nagy sajka járt, melyben circiter három-négy szekér, közel háromszáz ember elférhetett vólna. Az főhajómester cifra ezüst nagy gombos öltözetben volt. Egy sajka — akkor indult Budáról militiát hozván által. Az Duna itt széles lévén s az zaj nagyon menvén, az menés nem igen derék volt. Én többször ily széles vizet nem látva, a zaj is megrettentvén, csaknem elhitettem magammal, hogy odaveszek s többször nem látom hazámat, kivált látván, hogy az militiát Pest felé általhozó sajka mely nagyon billeg! s nem tudván én azt, hogy szántszándékkal cselekszik azért, hogy az zajt annál inkább ronthassák. Mintegy tiz óra volt mikor mi odaérkeztünk volt az Dunához. Szörnyű sok ember volt ott, várván azt az alkalmatosságot, hogy általmehessenek. Még egy tiszt is kucorgott ott egynéhány naptól fogva s nem mehetett által. E pedig magyar tiszt volt. Azonban az sajka az militiával elérkezik s megüresedik. Mi, hogy hamarabb általmehessünk, az cifra hajómesternek egy tallért nyomtunk az markába. Az sajka megindulván és feleségemnek feje szédülvén, feleségemet egy ládára leültették, mi pedig többire mind az sajka közepére állottunk és mikor az hajós azt kiáltotta: «Luláj!»,[3] kétfelé lógattuk az sajkát, hogy annál jobban rontsa az sürü zajt. Rontotta is. És igy Isten jóvoltából békével általmenénk az Dunán».[4]

A svédek megérkezése napján, dec. 24-én, karácson vigiliáján éjjel 12-kor, ágyúdörgés verte föl az éj csöndjét. Buda visszavétele óta a jezsuita parochusok a keresztyénség glorificálása végett és

[1] *Cegléd város levéltára.* 1714 dec. 18.

[2] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.

[3] Lulajen, Lula machen (haj.): himbálni, lulájozni, himbálódzni. *Ballagi Mór* nagy szótára.

[4] *Gr. Székely László* élete (eredeti kézirata a pædagogium könyvtárában).

hogy a keresztyén hívőket képzelmük megragadásával serkentsék az imitatio Christire : Krisztus Urunk születésének minden évfordulóján ágyúszóval adattak jelt az éjféli misére, mintegy jelképezve a christianismus készenlétét az iszlám ellen. Ily célból a budai vár fokáról ez alkalommal, 1714 dec. 24-én sütötték ki *utoljára* az ágyúkat.[1]

Már Pesten és Budán, bárha mindkét város szabadalmas polgársága merő német, nem járt veszedelemmel a lutheránus svéd hadak időzése. Tizenegy évvel azelőtt látta el I. Lipót mindkét várost szabad királyi szabadalommal, még pedig úgy, hogy azokban polgárjogot csakis *igaz római katholicusok* nyerhetnek, más vallásút semmiféle ürügy alatt sem vehetnek föl a polgárok közé s nem szabad megtűrni maguk között.[2]

A svédek *Budára* érkezéséről a bécsi ujság, kétségkívül Welczek tudtával írt következő két eredeti levelet közli :

«Dec. 21-én gróf Welczek (Welzeck) császári valóságos udvari haditanácsos és tábornok, Tokajból Hatvanon át Budára érkezett. Nyomban utána jönnek a svéd csapatok meg Orlyk (Orleck) kozák vezér, egész családjával, hogy az ünnepeket Budán és Pesten üljék meg, abban a reményben, hogy januárban már Lajta melletti Bruckban lesznek. És ámbár esni kezd a hó, a jég meg olvad, pár napi esőre is van kilátás, ami egyre nehezebbé teszi a svédek menetelését : mindamellett úgy a tiszteket, mint a közembereket kimondhatatlan vágy sarkalja útjuk továbbfolytatására. Mert közhírré lett köztük királyuk szerencsés meg érkezése Stralsundba, ami még nagyobb buzgalomra indítja őket, attól tartván, hogy azalatt olyasmi mehetne végbe Pomerániában, melynél örömest lennének jelen.»[3]

«Dec. 22-én a svéd csapatok egy része, 600 ember, 700 lóval és sok szekérrel, Holl (t. i. Hård) svéd tábornok vezetése alatt Budára érkezett ; másik része karácsonkor (25-én) jött ; a többit 26-án várják.»[4]

[1] *Diarium* parochiæ Budensis S. J. (kézirat).

[2] «hoc per expressum declarato, ut nemo a vera Orthodoxa Romano-Catholica religione alienus in Concivem, ullo sub prætextu admittatur, aut toleretur», dd. 23. oct. 1703. Mind a két okirat eredetije, mely e pontban betü szerint megegyezik, *Budapest székesfőváros levéltárában.*

[3] *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1190.

[4] *Wienerisches Diarium.* 1714/15. Nr. 1191.

Buda várának ez év nyarán kinevezett új parancsnoka,[1] gróf Regal Miksa Lajos, császári altábornagy, gavallér vendégbarátsággal fogadta a svédeket. Páratlan házigazda volt. Lady Montague is úgy rajzolja, feleségével együtt.[2] Regalt a svédek irányában az is sarkalhatta, hogy császári tábornok létére, hithű lutheránus volt mindhalálig.[3] Sparre Axel, a svéd főparancsnok, Bécs külvárosából 1714. dec. 31-én a királyhoz írt levelében alig tud betelni dicséretével. Regal altábornagy — úgymond — lutheránus ember, Buda (Offen) mostani kormányzója, a császár legjobb gyalog katonája, becsületes és derék tábornok. Ő és társai, csak a legteljesebb dicsérettel illethetik a sok tisztességtétel és udvariasságért, amivel őket, a legkisebbig, valósággal elárasztotta.[4]

Pesten és Budán a svédeket, amint láttuk, Pest vármegye élelmezte, forspontot is az adott. Mindkét város az alább közlendő okiratok szerint legföljebb ha szállásról gondoskodott, arról azonban úgy látom, hogy ingyen.

A székesfőváros levéltárában ugyanis, semmi nyoma a svédek átvonulásának. Ez amellett szól, hogy jószerint csakugyan megtartották a Buda és külön Pest városa részére 1703. okt. 23-án kiadott nagy kiváltságlevél amaz intézkedését, mely mindkét várost az élelmezés, bekvártélyozás és forspontadás terheitől mentesítette. A városi számadások okvetlenül megemlékeznének a svédekről, ha akár természetben, akár pénzben kiadás lett volna reájuk. Ha tehát ez, a meglevő számadáskönyvekben egyáltalán

[1] *Mercure historique et politique.* A La Haye, 1714. LII. 32.

[2] «the governor-general Ragule (sic!), an officer of great merit — came immediately to see us in his coach to his house, where I was received by his lady with all possible civility, and magnificently entertained.» *Letters.* 1717 jan. 30.

[3] Ágyúgolyótól találva, Belgrád előtt esett el, mint General-Feldzeugmeister. Holttestét Szavojai Eugennak Löffelholz tábornokhoz «Laager vor Belgrad 13. Aug. 1717.» intézett levele szerint és parancsára Pétervárадra vitték, az előző évben elesett Lanken szintén lutheránus tábornok hamvai mellé s ugyanúgy temették el a templom körzetébe: «fuit enim Lutheranus; et ad instantiam Serenissimi Principis Eugenii sepultus est extra Ecclesiam in ambitu, sine ullis ecclesiasticis ceremoniis, per manus absolute secularium.» *Prothocolum* sive Archivium Conventus Sancti Francisci Petrovaradini, per R. P. Josephum Mihich Anno 1729 tunc actualem Guardianum. Jelenleg *a szerémujlaki (illoki) szentferencrendi zárda levéltárában.*

[4] *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 93.

nem fordul elő: bizvást föltehetjük, hogy az itteni költségeket a vármegyén kívül, a hadi kincstár és a magyar kamara fedezte.

Föltevésünket egyéb adatok is igazolják. Félévvel a svédek elmenetele után, 1715. jul. 25-én Buda városa óvást emel az ellen, hogy az átvonuló katonaság élelmezésével terheljék. Ez *eddig nem volt gyakorlatban;* «mit gehorsambter Bitt, doch zu considerieren, wie Ofen denen durchmarschierenden Soldaten nicht einmahl Quartier zu geben schuldig seye, massen die kais. u. königl. privilegia die Statt Ofen a quorumvis hominum condescensionibus eximiren». Ha behoznák, óriási teher lenne, mert a legtöbb átvonulás erre felé történik.

1715 aug. 1-sején Pestvármegye panaszára megparancsolja a király a pestvárosi tanácsnak, hogy az átvonuló katonaságot ne csupán szállással lássák el, hanem élelmezéséről is gondoskodjanak és ne hárítsák az utóbbit a vármegyére; «siquidem mos et consuetudo *in aliis* liberis regiisque civitatibus eo modo observari valeat,[1] ut occasione transennarum militarium, dum pro exigentia temporis eosdem in civitatibus condescendere continget, non tantum de hospitiis, verum etiam de intertentione etapali per cives et incolas ipsis provideatur.»

Pest városa erre 1715. szept. 3-iki fölterjesztésében e teher alóli mentesítését kéri. Mert *eddig sem viselte azt;* és mivel a dunai átkelés miatt minden katonai átvonulás erre történik, ha az élelmezés is az ő feladata lenne, egyéb városoknál nagyobb terhet kellene viselnie.[2]

A svédeket Zilahtól Tokajon át Budáig megfigyelő hadként szemmel tartotta Közép-Szolnok és Kraszna-megyében a Bonneval gyalog- és a gr. Breuner vértes-ezred; Bihar-megyében gróf Pállfy Miklós morva gyalog-ezrede és a Montecuccoli vértes-ezred;[3] a hajdú-városokban és Szabolcs-megyében a Bonneval

[1] Ez valóságos jogi kelepce, mert a város ellen fordítja nagy kiváltságlevelének egyébre vonatkozó következő részét: «ea conditione (t. i. kapja a város közönsége a kiváltságot), ut in omnibus, *aliis* Civitatibus nostris Regiis se conformare studeant.»

[2] *Budapest székesfőváros levéltára.*

[3] Mennyire hiányos a cs. és kir. hadi levéltárnak az ezredtulajdonosokról fölvett hivatalos jegyzéke, kiáltóan bizonyítja, hogy csupán az itt felsoroltakból nem ismeri a Bonneval, a két Neuburg, a Lanthen, a Montecuccoli és az Ahumeda ezredeket. Lehet, hogy ezek egyik-másika a még 1714-ben dívó szokás szerint, ezredeséről neveztetett. De azt már mégsem lehet elhinni, hogy a császári hadseregben sohase lett volna Montecuccoli vagy Heister ezred! Pedig ezek is hiányzanak!

gyalog- és a Montecuccoli vértes ezred ; Zemplén-megyében a Neuburg, a Lanthen meg a hg. Württemberg gyalog- és a Neuburg vértesezred ; Borsod-megyében a hg. Württemberg gyalog- és a gr. Uhlefeld Leo vértes ezred ; Heves-megyében és a Jászságban a Lanthen gyalog- és a báró Ebergényi László huszárezred ; Pest-megyében a gróf Regal Miksa Lajos és az Ahumeda gyalog-, meg az Ebergényi huszárezred.[1]

Budáról Magyarország legnagyobb forgalmú országutján, a Mészáros-úton ment a svéd sereg Bécs felé. Több tiszt előresietett, hogy tovább mulathasson Bécsben. Egyet név szerint is ismerünk.[2]

A svéd sereg ismét három hadosztályba tagozódva menetelt. Az első hadosztály Budáról dec. 24-én indult és érkezett *Vörösvárra* (sv. Wereswar, Veresval ; Pestmegye), ahol másnap is, karácson első napján, pihenőt tartott. Szép fehér karácsonuk volt. De a sűrűn esett hó után hirtelen beállott enyhe idő annál nehezebbé tette a további útat. A sereg többi része 26-án és 27-én van Veresváron.

Dec. 26-án, karácson másodnapján, száll meg az első, 27-én a második hadosztály *Dorogon* (sv. Dorogo, Dorock).[3] Esztergom-megyében a svédek csakis itten rostokoltak. Átvonulásukról nem emlékeznek meg a vármegyének se a jegyzőkönyvei, se azok elenchusai, se az 1700—1724 évek közé eső irományai. Dorog káptalani birtok, tehát még a dorogi aktákat magábafoglaló esztergomi káptalani magánlevéltár nyujthatott volna e részben némi felvilágosítást. De ott se maradt fenn semmi.[4]

Komárommegyétől fogva, hol ismét minden «csupa hó és jég»,[5] megint megállapítható, hogy mind a három hadosztály mikor, hol tartózkodott.

[1] *Országos levéltár, Budapest.* 1714.

[2] «Den 25. Dec. 1714. — Cärntner Thor. — Herr Benking, Königl. Schwedischer Hauptmann, kommt v. Ofen, log. im goldenen Pfauen.» *Wienerisches Diarium.* 1714. Nr. 1189.

[3] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.

[4] «A vármegye akkori főjegyzője is, Zlinszky Imre, igen kímélte a vármegye pennáját s fölöttébb szűkös jegyzeteket vetett a protocollum lapjaira.» *Dedek Crescens Lajos* esztergomi kanonok közlése.

[5] «betreffend sonsten den Marsch öfters erwehnter Truppen, bleibe solcher noch in einer Hitz, obschon abermalen ein paar Tag wieder Schnee zu fallen, das Eis auch zu rinnen angefangen ; inmassen in der Gegend von Commoren nichts, als Schnee und Eis zu sehen.» *Wienerisches Diarium*; 2—4. Jan. 1715. N. 1192.

Dec. 27-én az első hadosztály,[1] 28-án a második, 29-én a harmadik *Neszmélyen* (sv. Messmijl); tábornokaik a tőszomszéd *Almáson* (sv. Olmass;[2] a ref. egyház anyakönyveiben: Rév-Almás), alkalmasint a Dunaparton lévő kénes melegfürdők kedvéért.[3]

Dec. 28—31. tehát összesen négy napig tartózkodnak *Ácson* (sv. Ats, Attz), mert a közbeeső 30-ika vasárnap, s aznap nincs menetelés.

Dec. 29-én az első hadosztály *Szent-Iványon* (sv. Sangtjoan; Győr-megye);[4] a második 31-én ér ide; a harmadik, Ácsról jőve, itt meg sem áll, hanem 1715 jan. 1-én egyenest tovább megy *Győr*be, hova az első hadosztály már 30-án érkezett s a Szilvesztert is ott töltötte.[5] Több előkelő svéd tiszt azonban Győrből egyenest Bécsbe sietett.[6]

Győr még akkor elsőrendű vár és kerített város, melynek kapuit estenden bezárják. A svédek a Fehérvári- vagy Pusztakapun vonulhattak be a városba és a Bécsi-kapun át[6] mentek tovább. «Az említett kapuk egyikén bemennek, a másikon kijönnek s egyéb út nincs, mivel e vár a Rába és a Duna között sziget gyanánt áll.»[7] Az egészen új kaszárnya és a székesegyházzal szemben épült császári katonai élelemtár elláthatta őket födéllel és élelemmel. De hogy fogadtatásuk miként történt, s minő szerepe volt ebben a Püspökvárban lakó gr. Heister Siegbert várpa-

[1] March-Route és Specification; az első hadosztály 32 forspontja csak dec. 28-án indult Ácsra, ld. Aufsatz, 1715 jan. 7. Mindhárom *a közös pénzügyminiszteri levéltárban.*

[2] *Giertas* anteckningar.

[3] *J. J. Torkos:* Thermæ Almasienses. Posonii, 1746. p. 21.

[4] A *Wienerisches Diarium* szerint (Nr. 1192. 2—4. Jenner, 1715) «zu St. Ivan, unweit Raab.» Welczek aznap, de még a sereg megérkezése előtt «schon zu gedachtem St. Ivan angelanget.»

[5] *Swahns* dagböker.

[6] «um diese Residenz-Stadt zu sehen.» *Wienerisches Diarium.* Nr. 1193. Eredeti tudósítás 1715 jan. 5-ről. V. ö. «Den 1. Jenner 1715. Ein Schwedischer Hauptmann, kommt von Raab, logiert bey dem Herrn Residenten v. Sternhöck.» *U. o.* Nr. 1191.

[6] «Tres portas habet, quæ dicuntur das Wiener, Weissenburger und Wasserthor.» *A. Pinxner:* Apodemia ex Transylvania suscepta. Wittenbergæ, 1694. p. 76.

[7] *Evlia Cselebi* magyarországi utazásai. Ford. Karácson Imre. 143. l. — Szemléltetőn, három régi rajzban mutatja be *Villányi Szaniszló:* Győr-vár és város helyrajza. Győr, 1882.

rancsnok-generálisnak: a leghivatottabbak sem deríthették ki; mert a győri levéltárak a svédek ottlétéről egyáltalán semmi felvilágosítást nem adnak.[1]

A második hadosztály, Szent-Iványról jövet, Győrött meg sem állt, csak keresztül ment rajta (genom staden Rab)[2] ujév napján, *Abdára*,[3] hol mindenesetre elég jól helyezkedhetett el. Abda akkoriban, mély földsáncokkal erősített előretolt védműve volt Győr várának; őrséggel is az látta el. A Rábca hídjánál, melyről német nevét vette («Germani Brückel vocant»), a győri püspökség szedett vámot.[4]

1715. január elején az első, 2-án a harmadik hadosztály *Lébeny-Szent-Miklóson* (sv. S. Niclas; Mosonmegye) — ahol a császári helyőrség adhatott nekik helyet[5] — és *Lébenyen*.

Jan. 2-án az első hadosztály az akkor még odáig érő Hanság szélén, *Szolnokon* (sv. Zanig, Zanneck) táborozik, s eznap megy a második hadosztály az országúton Abdáról *Mosonba* (sv. Weisselburg). Jan. 3-án szokatlanul, mert keddi nap van, pihen az egész sereg.

Jan. 4-én és 5-én az első hadosztály *Zurányban*;[6] a második *Miklósfalván* (sv. Nickelsdorf) s ott időzik 5-én és 6-án (vízkereszt) is;[7] a harmadik *Magyar-Óvárt*.

Jan. 5. és 6-án, pénteken és szombaton, a magyarországi út számadásainak rendezése végett, ismét pihenő. A császári biztosokkal Sparre és Hård tábornok Magyar-Óvárt számolt le.[8] Miután a pontos ellátásért nagy megelégedésüket nyilvánították:[9]

[1] Köszönettel tartozom Dr. *Bedy Vince* prépost-kanonok, Dr. *Németh Ambrus* győri-, *dr. Sörös Pongrác* pannonhalmi főisk. tanár, *Sefcsik Ferenc* városi főlevéltárnok, *Szabady Béla* tatabányai káplán uraknak, kik evégett átkutatták a városnak és a város egykori földesurának a káptalannak a levéltárát, meg a karmelita-rend diariumát. Győr-megye levéltárát magam kerestem föl; de szintén eredmény nélkül.

[2] *Giertas* anteckningar.

[3] March-Route. *Közös pénzügyminiszteri levéltár, Bécs.*

[4] *J. Tomka-Szászky:* Notitia Comitatus Jaurinensis, a. 1730. (A Magyar Nemz. Muzeum kézirattárában.)

[5] «Die gvarnizonen zu Hung. Altenburg u. S. Nicolai.» *Mosonmegye levéltára*, 1708. dec. 8.

[6] March-Route. *Közös pénzügym. levéltár, Bécs.* — *Swahns* dagböker.

[7] *Giertas* anteckningar.

[8] 1715. jan. 5. és 6. *Közös pénzügym. levéltár.*

[9] Grimburg hadbiztos jelentése v. Brosamer főhadbiztoshoz. Győr, 1715. jan. 15. *Közös pénzügym. levéltár.*

az előbbi hatodmagával lóháton, az utóbbi kocsin, tizenöt lovastól kísérve, egy végtiben ment Bruckba [1] ahol Sparre 1715. jan. 8-án utolsó nyugtáját állította ki a Magyarországon felhasznált élelmiszerekről.[2]

Jan. 7-én a két első hadosztály már bevonul Alsó-Ausztriába, Brucknál, míg a harmadik Miklósfalván és Zurányban áll meg. Végre jan. 8-án a harmadik hadosztály is elhagyja Magyarországot,[3] szintén Brucknál. Ekkortájban már Bécsbe érkeztek:

«Den 7. Jenner. H. Crackhüssen, Schwedischer Obrist, kommt von Oedenburg, logiert im goldnen Pfauen.

«Den 9. Jenner. Ein Kaufmanns Sohn Carl Mommasch, kommt mit denen Schwedischen Truppen aus Türkey, log. bey dem Herrn Grafen v. Sinzendorf, Reichs Hof Rahts Vice Präsidenten.» [4]

Az egész hosszú menetelés alatt más baj nem történt, mint hogy az elcsigázott forspontos lovak közül a rossz út miatt egynehány megrokkant vagy kidőlt a hámból. Nem csoda; mert VI. Károly uralkodásának első szakában a Magyarországból Bécsbe vivő főutak is nyomorúságos állapotban voltak. Pl. 1722-től fogva a birodalmi székváros attól tartva, hogy nem tudja magát élelmezni, kénytelen volt maga intézkedni az ú. n. budai-út jókarban tartásáról.[5]

Megfigyelő, összevont csapatokul szerepeltek a svédek mellett Budától az ország határáig, Pestmegye dunántuli járásában a Regal gránátosok és az Ebergényi huszárok; Esztergom és Komárom-megyében az Faber gyalog- és a báró Splényi János László huszárezred, Győrmegyében a Heister gyalog- és a Mendoza Conde de Galbes draganyos ezred, Moson-megyében a gr. Starhemberg Guidó gyalog- és a gr. Jörger zu Tollet draganyos ezred.[6]

E császári csapatok a kijelölt útvonalak főbb pontjain készenlétben álltak; de nem kísérték a svédeket. Azok csak elvonultak előttük. Ily alkalommal fedezhették föl a svéd dra-

Aufsatz. Wieselburger Gespanschaft. *Közös pénzügym. levéltár.*

[2] «Prugg an der Laitha» 1715. jan. 8. *Közös pénzügym. levéltár.*

[3] March-Route durch die Commorner, Raaber u. Wieselburger Gespannschafften. *Közös pénzügym. levéltár.*

[4] *Wienerisches Diarium.* 1715. Nrr. 1193., 1194.

[5] *Bidermann:* Die Wiener Stadtbank. S. 88.

[6] *Orsz. levéltár, Budapest.* 1714.

ganyosok soraiban egy Leitner nevű ausztriai polgárnak a fiát, aki a császári zászlók alól szökött meg.[1]

A magyar határról Bruckból a svédek egyik csapata egyenest Fischamendnek ment, a másik Höfleinnek kanyarodva került ugyanoda. Ott voltak Bécs kapuinál. De a végkép lerongyolódott svéd csapatokat, — bizonyosan még mindig az egyébként már megszünt pestis behurcolásától rettegve, — nem eresztették be a császári székvárosba.[2] Így csak a Wien folyó mentén a sanctpölteni országút mellett, a város tőszomszédságában fekvő négy faluban szállásolták el őket.[3] Ott tanyázva, Baumgarten, Sanct-Veit, Hütteldorf és Purkersdorfban 1715. jan. 11-én ülték meg a svéd új-esztendőt.

Maga a fővezér, Sparre gyalogsági tábornok a végleszámolás miatt legtovább időzött Magyarországon. Csak jan. 10-én ért Bécsbe. Vele jött Orlyk a kozák vezér, s több előkelő tiszt. Egy-két napi bécsi tartózkodás után, postán követték a svéd csapatokat, melyeknek seregházjtója jan. 14-én indult hazafelé.[4]

A svéd sereg további utján főbb állomások Alsó-Ausztriában *Sieghardskirchen, Perschling, Sanct-Pölten, Mölk;* Felső-Ausztriában *Enns, Linz, Wels, Neumarkt, S.-Mariakirchen.*[5] Az utbaeső Bajorország még akkor a császáriak okkupált területe volt, s a haditanács gondoskodott róla, hogy a bajor földön ugyanoly ellátásban részesüljön a svéd sereg, mint az örökös tartományokban.[6] Welczek is idáig vezette a svédeket, mint útimarsall.

A svédek Eichstätt, Ansbach, Bamberg, Würzburg, Fulda, Hessen-Cassel, Eichsfeld, Hildesheim, Hannover és Mecklenburg-Schwerin német birodalmi tartományokon keresztül jutottak el saját területükre, Vorpommernba. Ehhez azonban minden egyes tartomány által eleve kiállított átvonulási engedéllyel kellett rendelkezniök, amiben, valamint az élelmezés elrendezésében rendkívül nagy segítségükre volt a bécsi udvar.[7] Ez megint

[1] *Burenstam:* Retour. p. 137.

[2] Ez lehet az oka, hogy *Bécs város levéltárában* semmi adat nincs a svéd seregről.

[3] A haditanács Welczekhez, 1715. jan. 8. *Gr. Wilczek-család levéltára, Kreuzenstein.*

[4] *Wienerisches Diarium.* 1715. Nr. 1194., 1195.

[5] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.

[6] *Udvari levéltár, Bécs,* 1714. dec. 26.

[7] Sparre a királyhoz. *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 96.

csak ujabb bizonyíték a XII. Károly és a bécsi politika vezérembere Szavojai Eugen közti szoros kapcsolatra. Mivel *a német irodalom semmit sem tud a svéd sereg németországi átvonulásáról:* azt sem tartom lehetetlennek, hogy a svédek helyenként mint birodalmi segédcsapatok szerepeltek németországi menetelésök alatt.

A svéd sereg *Schärding*nél kelt át az Innen s *Griesbach* irányában haladva, *Neustadt*nál a Dunán. A Duna balpartján megy *Pförring*, *Wackerstein* és *Mehring*be,[1] hol egyenest északra vág *Nürnberg* birodalmi városnak, de csak Sparre megy be a városba.[2] *Gremsdorf*, *Lonnerstadt*, *Burgwindheim*on keresztül menve, *Schweinfurt* birodalmi városnál kél át a sereg a Majnán, *Kissingen* mellett a Saalén. *Hettenhausen*, *Fulda*, *Hersfeld*, *Bischofferode*, *Walburg*, a további állomások.[3] Sparre előre bemegy Casselbe is,[4] de a sereg Walburgból *Witzenhausen*, *Hohengandern*, *Mengelrode*, *Seulingen*,[5] *Gieboldehausen*,[6] *Seesen*, *Wolfenbüttel*, *Güstrowon* (Mecklenburg-Schwerin) keresztül megy *Richtenbergbe*,[7] mely már Svéd-Pomeránia tartozéka. A király eredeti parancsához mérten ismét öt hadosztályban menetelő svéd sereg első csapatja *Stralsundba* 1715 márc. 18-án, az utolsó csak 29-én tudott elvergődni.[8]

140 napra azaz húsz hétre volt szükségük ugyanazon út megtételére, melyet XII. Károly 14 nap alatt tett meg.

A távol keletről Pomerániába érkező svéd sereg — 1499 ember, 2056 lóval — taktikai beosztása szerint, ismét olyan volt mint Brassóban, csak vezéreiben változott meg. Öt hadosztályból állott, melyek mindenikében az első századot egy tábornok, a másik kettőt egy-egy ezredes vezette, ú. m.:

1. hadosztály: Báró Sparre tábornok, Silfverhjelm és Lagerberg ezredesek. — 2. hadosztály: Zöge tábornok, Albedill és gr. Torstenson ezr. — 3. hadosztály: Báró Zülich tábornok, Glasenapp és Grothusen ezr. — 4. hadosztály: Hierta tábornok, Vosz és Koskull ezredes. — 5. hadosztály: Hård altábornagy, a testőrség alkapitánya és Segerskjöld ezredes.[9]

[1] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.
[2] 1715. febr. 9. *Historisk Tidskrift.* 1900. s. 95.
[3] *Swahns* dagböker. — *Giertas* anteckningar.
[4] 1715. febr. 14. *Hist. Tidskrift.* 1900. s. 97.
[5] *Giertas* anteckningar.
[6] 1715. márc. 5. *Hist. Tidskrift.* 1900. s. 98.
[7] *Swahns* dagböker.
[8] «Anno 1715 Martz. Emellan d. 7 och. 18 kommo de 5 divisioner flocktals til Stralsund.» *Bjelkes* egenhändiga journal.
[9] Lista der aus Turkey in Pommern angelangten suite Schwedischer Mannschaft. *Az upsalai egyetem kézirattárában.*

A svédek ellátása és közgazdasági viszonyaink 1714-ben.

A svéd átvonulás államköltségen, egészen a császári katonaság részére alkotott szabályzat alapján ment végbe. Ehhez képest a svédek ellátásáról és a kiadások ellenőrzéséről, az udvari haditanáccsal és az udvari kamarával egyetértőleg a «központi főhadbiztosság (General-Kriegs-Commissariats-Amt)» volt hivatva gondoskodni.

A központi főhadbiztosságot III. Ferdinánd, szóba se állva a magyar országgyűléssel, Magyarországra is kiterjedő hatáskörrel, egészen önkényüleg állította fel 1650-ben. I. Lipót az udvari hadi tanáccsal egyenrangú kormányszékké emelte, de az anyagi eszközök megszerzése és folyósítása tekintetében az udvari kamarától tette függővé.[1] Ettől fogva főnöke rendszerint épúgy mindig az udvarnál tartózkodott, mint a haditanács vagy a kamara elnöke.[2] Háború idején is csak a helyettese ment a hadsereghez, mint «tábori főhadbiztos (Obrist-Kriegs vagy Feld-Kriegs-Commissär).»

Rákóczi szabadságharca alatt Magyarországon egyik félen a császári tábori főhadbiztosság, másik félen a magyar «Hadi Generalis Commissariatusság» működött, melynek mindhárom generalátusban «provincialis commissariatusságok» voltak alárendelve. Egyik legfőbb teendőjét, a vonuló csapatok beszállásolásának rendtartását, Rákóczi már 1706-ban külön ki is nyomatta.[3]

E magyar intézmény sok tekintetben különbözött a császáritól. Rákóczi a Hadi Generalis Commissariátusságot igen emberséges, az ország lakosainak nehéz sorát szorgosan szemmel tartó utasításokkal látta el.[4] Nagyon figyelembe vette, hogy hadbaszállásának főoka a császári katonaság népnyomorgató zsarolása (exactions, concussions et vexations) volt és hogy «a

[1] *Feldzüge* des Prinzen Eugen von Savoyen. Wien. 1876. I. 194.

[2] *Janus Perontinus:* De Consiliis ac Dicasteriis, quæ in Urbe Vindobona habentur. Halae Magdeb., 1732. pp. 42., 43.

[3] Az Méltóságos *Rakoczy* Ferencz Vezérlő Fejedelem mostani *Quártélyozásának* rendit illető Particularis Regulamentumának *Punctumi* s. l. 2-r.

[4] *Regulamentum Universale.* Ónod, 5. Julii, 1707. 2-r.

háború kezdete óta a föld népe ingyen és önként» élelmezte hadseregét.[1]

Az 1712-iki magyar országgyűlés igen természetesen szerette volna lehetőleg a régi lábon fenntartani a hadsereg anyagi ügyeinek vitelét. Ezért hozta javaslatba külön magyar haditanács és mellette magyar legfőbb hadbiztosság fölállítását.[2] De miután a javaslat Eugen ellenállásán hamarosan megbukott: 1712 óta az összes magyarországi katonai transenna vezetése és ellátása végleg és ellenmondás nélkül a központi (bécsi) főhadbiztosság kezére került.

A császári központi főhadbiztosság főnöke 1714-ben gróf Thürheim Ferenc Sebestyén császári valóságos titkos tanácsos és gyalogsági ezredes. A svéd átvonulás összes számadásai hozzáküldettek s ő közölte azokat tudomásul a haditanáccsal, elvi megállapodás céljából az udvari kamarával,[3] kiegyenlítés végett (bonificatio) a hadi pénztárral.[4]

Közvetlen alárendeltjei voltak a főhadbiztosok. Magyarország akkor nyolc, Erdély két főhadbiztosságra volt osztva. A svédek ellátását Erdélyben Rosenzweig János György,[5] Magyarországon Nolten kassai,[6] Vorstern budai[7] és Brosamer győri főhadbiztosok intézték.[8]

Koronás fő királyi fogadtatása lévén napirenden, a császár e rendkívüli alkalomra külön komiszárius kiküldését is szükségesnek látta. A magyar kamarához intézett császári rendelet szerint a svéd király udvari embereivel és saját 800 főnyi katonaságával Buda felé jő. Adassék meg neki az őt megillető tisztelet, szekér-

[1] Memoires du *Prince Fr. Rakoczy*. A La Haye, 1739. I. 290.

[2] Acta dietae. 1712. jun. 9. *A M. Nemz. Muzeum kézirattárában.*

[3] «ob die zweifelsohne billige guttmachung dieser præstationen dem Land aus denen dortigen Cameral-Intraden beschehen, od. an der jährlichen ordinari-Verwilligung abgeschrieben werden solle?» *Közös pénzügym. levéltár.* 1715 jan. 2. és febr. 5.

[4] *Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.* 1715 jan. 28., febr. 4., febr. 20., ápr. 16.

[5] Discretiót fogadott el. *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714 márc. 28. — *Közös pénzügym. levéltár.* Szeben, 1714 dec. 17.

[6] *K. p.-ü. lt.* Bécs, 1715 febr. 14.

[7] «Pro supremo belli commissario Domino a Vorstern discretionis loco pro hoc anno resolventur floreni Rh. 400.» Prothocollum actorum extensive inscriptorum, 1715. *Pestmegye levéltárában.*

[8] *K. p.-ü. lt.* Bécs, 1715 jan. 15.

szám és előfogat; «*katonái pedig* a vármegyék által, melyeken keresztülmennek, *a mi császári katonaságunk szabványaihoz mért hadtáp-ellátásban részesíttessenek*».[1] E feladatok szabatos végrehajtására a császár Harenne tanácsost küldi ki biztosul. Egyúttal felhivja a kamarát, hogy a Bihar, Szabolcs, Nógrád, Pest-Pilis és Solt, Esztergom, Komárom, Győr és Moson megyékben lévő harmincadosokat és kamarai altiszteket szólítsa fel: járjanak mindenben kezére a biztosnak, aki készpénzzel fizet s mindenről nyugtát ád.[2] Nem is felötlő, csak a szokásos slendrián! hogy a rendelet a megyék közül kifelejti Zemplént, Borsodot és Hevest, ellenben hozzácsapja Nógrádot, mely nem esett a tervezett útba.

A hadcsapatok vonulását 1714-ben részint még az 1711 dec. 29-én, részint a csak elkésve, 1715 jan. 15-én kiadott császári rendelet szabályozta. Az utóbbinak az előbbenitől eltérő határozmányai, amint látni fogjuk, tényleg már 1714 nov. 1-én életbe léptek.[3]

Ezek szerint átvonulások alkalmával az illető magyarországi vagy erdélyi fő- vagy hadibiztos mindenekelőtt a menetelők számához képest minden részletében elkészíti a «menetelés tervét (projectum commissariaticum).» Aztán a főhadparancsnok közvetítésével idejében (in tempore) jelentést tesz Erdélyben a főkormányszéknek, Magyarországon a nádornak, mint az ország főkapitányának,[4] hogy erdélyi vagy magyar területre mikor, merre, t. i. mely útvonalon, melyik hadtáp-állomásra, mennyi és minő (lovas, gyalog) katonaság érkezik s annak naponkint mennyi ember- és lóadagra, esetleg italra (mit und ohne Trunck), a betegek részére mennyi forspontra van szüksége.

A poltikai főhatóság az ellátás tervéről külön emberek kiküldésével értesítette a polgári fő- vagy tartományi biztosokat (commissarius provincialis), kik viszont az érdekelt törvényhatóságokat szólították föl, hogy küldjék ki biztosaikat a területükön lévő megjelölt helyekre.

A csapatokat az ország vagy kerületük határán a tartományi

[1] «Volumus, eidem omnem debitum exhibendum honorem, necessariisque vecturis, præjuncturis; militibus vero ejusdem etapale secundum normam militiæ nostræ Cæsareæ intertenimentum, per illos comitatus præstandum, per quos prævius Regio-Svecicus transitus peragetur.»

[2] Pozsony, 1714 okt. 22. *Közös pénzügym. levéltár.*

[3] Mindkettő egykorú hivatalos nyomtatvány *az országos levéltárban.*

[4] *Erdélyi főkormányszék levéltára.* — *Orsz. levéltár, Bp.* passim.

biztosok fogadták s vezették a legközelebbi állomásig, ahol átadták azokat a megyei biztosoknak.[1]

1714-ben az erdélyi gubernium által «a sveciai király eő Felsége, minden udvarnépe és hadai tisztességes excipiálására a provincia részéről» gr. Mikes Mihály erdélyi főkormányszéki tanácsos küldetett ki Brassóba, s ugyanakkor gr. Kornis István főkomiszárius parancsot kapott, hogy «mindenfelé minden késedelem nélkül szoros parancsolatokat küldjön, hogy az (megyei, székbeli és sz. k. városi) tisztek, konyháravaló, abrak és széna felől prævie dispositiót tegyenek»,[2] ami pár nap mulva meg is történt.[3]

A vármegyékben a biztosi intézmény egészen önkormányzati alapon alakulván, nem volt benne semmi egyöntetűség. A főbiztos (supremus commissarius comitatensis, commissarius stationalis, néhol præfectus commissarius comitatus,[4] egyhelyt præcommissarius[5]) hatásköre rendszerint kiterjedt az egész megyére. Mellétük járásonként 4—10 al-, segéd- vagy úti-biztos (subcommissarius, commissarius marschualis, commissarius transennalis, commissarius contractionalis, Erdélyben : adjunctus commissarius[6]) rendeltetett. Biharban ezek mellett teljes munkamegosztással működtek a járásonkint kirendelt borbíró (subcommissarius pro vino), a szénabiztos (pro fœno), a kenyér- és gabonabiztos (pro pane et frumento), a pajtabíró (pro stabulo), a majorságbiztos (pro altilibus), a székbíró (pro carne v. ad macellum) és ezek segédei (coadjutores).[7]

Az átmenő csapatok által közvetlenül nem érintett, de valamely szomszéd törvényhatóságba élelmiszer szállítására kötelezett megyének vagy széknek a főbiztosát «legátusnak» nevezték, ki mellett albiztosok forgolódtak. Csikszék pl. a svédek elé Mikes Mihály parancsára Czirjék László legátus alá rendelt nyolc embert küldött ki albiztosul, kik öt hétig voltak oda, s ezért 105 forintos számlát nyujtottak be.[8]

A főbiztosi állásokat a nyugati és északi megyékben a XVII.

[1] *Regulament* u. Ordonanz fürs Königreich Hungarn. 1711 dec. 17. — *Regula* militaris. 1715 jan. 15.

[2] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1714 szept. 28.

[3] *Brassó város jegyzőkönyve.* 1714 okt. 3.

[4] *Hontmegye jegyzőkönyvei.* 1697—1709.

[5] *Biharmegye jegyzőkönyve.* 1714 nov. 2.

[6] *Jakab E. és Szádeczky L.:* Udvarhely vármegye története. 447. l.

[7] *Biharmegye jegyzőkönyve.* 1714 nov. 2.

[8] *Erdélyi főkormányszéki levéltár.* 1715 febr. 28.

század legvége óta rendszeresíteni kezdték, évi 30—100 forint rendes fizetéssel (salarium annuum). Működésük alatt a megye területén néhol semmi, másutt csekély (15—20 póltra) és a megye határain túl fölemelt (1 imperiális, t. i. tallér) napidijban részesültek.[1] Végleges rendszeresítésük azonban országszerte még 1715-ben sem vált ténnyé.[2]

A megyei főbiztosok kivetése szerint (juxta repartitionem Domini Supremi Commissarii Comitatensis) látták el a lakosok a tábori konyhát élelmiszerrel ;[3] ők vigyáztak rá, hogy a beszállásolás a stációkon arányos legyen és hogy a katonaság az igénybe vett szolgáltatmányokról nyugtát adjon a lakosságnak. Ez utóbbi tekintetben fordult elő a legtöbb erőszakosság és visszaélés. Állandó a panasz, hogy «a militia marsussában igen ritkán ád quientantiát a szegénységnek ; ha ád is, félannyiról a quietantiához képest».[4]

Az átvonulás közvetlen vezetése a katonaság részéről a tartományi főhadbiztosok alá rendelt tábori hadbiztosok (Feld-Kriegs-Commissär) és hadbiztosok (Kriegs-Commissär) feladata volt. A svédeket Erdélyben Vogel Lambert Eberhard tábori hadbiztos,[5] a mellé rendelt Thinell hivataltiszt (Ambts-Officier), majd Neffzern Márton Frigyes volt szekerésztiszt segédkezésével[6] vezette. Magyarországon Somlyótól kezdve az Alföldön Süsz Pál Lipót,[7] Tokajban Gassner,[8] túl a Dunán pedig Grimburg J. R. hadbiztos[9] intézkedett.

Katonai részről a hadtáp, forspont és bekvártélyozás ellenőrzését az egész vonalon az 1697-ben szintén Magyarország tudta és hozzájárulása nélkül újjászervezett kerületi biztosság gyakorolta.

[1] *Nógrád- és Nyitramegye jegyzőkönyvei.* 1694—1716, illetőleg 1712—1726.

[2] «ut *quantum fieri potest*, provinciales commissarii penes commendantem condescentis militiæ adsint, et insuper, in comitatibus vicecomite in transeuntis militiæ exire non valente, ex potioribus prolibus in singulis comitatibus tempore restaurationum commissarii ordinarentur.» *Acta dietae* a. 1715. (A M. N. Múzeum kézirattárában.)

[3] *Heves megye jegyzőkönyve.* 1714 nov. 8.

[4] *Gr. Teleki-család levéltára, Marosvásárhely.* 1537. sz.

[5] *K. p.-ü. lt.* Kolozsvár, 1714 okt. 8.

[6] *K. p.-ü. lt.* 1714 dec. 8., 17. és Conscription der Victualien.

[7] *Bihar megye jegyzőkönyve.* 1714 nov. 2. — *K. p.-ü. lt.* Nagy-Kálló, 1715 jan. 29.

[8] *Udvari levéltár, Bécs.* Szilágy-Somlyó, 1714 nov. 17.

[9] *K. p.-ü. lt.* Bécs, 1715 jan. 15. és 28.

Magyarországon három, Erdélyben egy kerületi biztos működött.[1] A hadtáp-állomásról elvonuló csapatok tényleges fogyasztását a hadtáp-terv (Etappen-Entwurf) szerint «éjjeli szállásról éjjeli szállásra» a csapatparancsnok és a kerületi biztos vagy helyettese vette számba. Az ekként ellenőrzött főösszegről a svédeknél időről-időre maga a főparancsnok is állított ki nyugtákat, más szóval hadtápigazolványokat. Maig fennmaradtak Sparre Axel Zilahról keltezett úgynevezett «főnyugtái (Haubtquittung)», magyaróvári és brucki menetszakasz-nyugtái. De csakis a legénység és a lovak fogyasztásáról ; [2] mert a tisztek ellátása külön számlára ment.

E nyugtákat a főhadbiztosság az udvari kamarához, illetőleg annak épen 1714-ben szervezett katonai gazdasági ügyosztályához (œconomicum militare),[3] az meg, kiegyenlítés végett a főhadipénztárhoz szolgáltatta be. A hadtáp-igazolványokat a főhadipénztár a hadiadó (contributio) fejében, készpénzül fogadta el.

A kerületi biztosok voltak a közvetítők egyfelől az udvari kamara és a főhaditanács, másfelől az országos hatóságok közti tárgyalásokban. Ha nem tudtak megegyezni, az ügyet mint felebbviteli forumhoz, egy bizottsághoz terjesztették, mely a nádor elnöklete alatt, a magyar rendek, meg a haditanács és a központi főhadbiztosság kiküldötteiből állott.

A forspontok akként voltak rendezve, hogy a megyei biztos a csapatnak állomásra érkezése és hadtápszerű ellátása után, az idegen vagy másmegyebeli forspontokat elbocsátotta s helyökbe állította a saját megyebelieket. Forspontot csakis az országgyűléssel való megegyezés alapján, a császári «March-Patent» szabályozása szerint, lehetett igénybe venni. E szerint 1714-ben az ezredtörzset két szekér, a gyalogszázadot szintén kettő, a lovasszázadot egy jó ökrös vagy lovas szekér illette meg. Fegyver- vagy ruhakészlet számára ingyenes a forspont.[4] A svédek a szabályzatban megállapított számnál jóval több előfogatot kaptak, s azonkívül még külön lovakat (ledige Pferdt) is.[5]

[1] *Feldzüge* des Prinzen Eugen v. Savoyen. I. 287.

[2] *Közös pénzügyminiszteri levéltár.* 1714. s. m. et d. 1715 jan. 8.

[3] *Fellner-Kretschmayr:* Die österreichische Zentralverwaltung. I. 125.

[4] *Regulament* fürs Königreich Hungarn. 1711. dec. 17. — *Regula* militaris. 1715 jan. 15.

[5] Specification des Vorspahns. Tokaj, 1715 jun. 29. *Közös pénzügym. levéltár, Bécs.*

Minden négylovas vagy hatökrös szekérért egy-egy menetelés után 45 krajcár fizetendő, melyet az illető csapattest az országnak megtérít. Ha pedig valamely tiszt a rendes menetelésen kívül egyes lovakat önkényesen s erőszakkal lovaglás céljából vagy forspont részére kicsikar : ennek értékét a kerületi fő- vagy hadibiztos megbecsüli s visszatéríti az országnak.

Az előfogatok kirendelésénél uralkodott nagy rendetlenség elhárítása végett forspontot csakis a kerületi biztos írásbeli rendeletére kellett kiállítani. Gondos földesurak e tekintetben pontosan kioktatták jobbágyaikat : «Forspontot, se *gyalogpostát* senkinek, se tisztnek, se közönséges németnek (t. i. császári közkatonának) ne adjanak, hacsak a hadi commissariustól vagy vármegye tisztitől nem lészen írása vagy parancsolatja.»[1]

A forspont átvételénél a fogat értékének megfelelő óvadékot kellett volna letenni, mely a fogat visszaszolgáltatásakor visszaadandó lett volna.[2] De az óvadék letétele, mint annyi más rendelkezés, úgy látszik, csak papiroson maradt. Én legalább sehol semmi nyomát nem találom.

A kihágásokról, mint aminők : készpénz kicsikarása vagy a kivetést (repartitio) meghaladó élelem vagy forspont, jelentés teendő a parancsnoknak, s rögtön elégtételt kell érte kérni. Ha pedig ez azonnal (in instanti) nem következik be, az egész ügy, a bevégzett menet után nyomban, a károsultak esküvel erősített vallomásával együtt irásba foglalva adatik át az országban lévő császári fő- vagy hadbiztosnak, aki azt felsőbb hatóságához küldi elintézés végett.[3] A panaszt a «vármegye commissariusa, ki is minden héten vagy holnapban a falukat fogja járni és excessusokat conscribálni»,[4] a bevégzett menet után legkésőbb két vagy három hét alatt bejelenti, mert különben, e határidőn túl a főhadbiztosság nem fogadja el.

Az elszámolás a katonasággal havonként megy végbe. A polgári és a katonai hatóság számlája közti különbözetet az év végén egyenlítik ki.[5]

Az elszámolás még a legkülönbözőbb pénznemek átszámí-

[1] *Sörös Pongrác:* A tihanyi apátság története. II. 561.

[2] *Feldzüge* des Prinzen Eugen v. Savoyen. I. Serie, I. Bd. S. 289.

[3] *Regulament* u. Ordonnanz fürs Königr. Hungarn. 1711 dec. 17. (Az orsz. levéltárban.)

[4] *Sörös P.:* A tihanyi apátság története. II. 562

[5] *Maros-Tordamegye levéltára.* 1715. máj. 10

tásával történt. A «folyópénz» átlagos forgalmi értéke 1709 és 1729 közt, a magam-gyűjtötte adatok alapján, dénár- (magyar kispénz, fillér vagy félkrajcáros)-kulcs szerint :

1 körmöci (Tiszántúl és Erdélyben «nagybányai») árfolyama legalább 490,[1] legföljebb 506 dénár, tehát középszámítással 498 dénár ; 1 császár-arany átlag annyi mint 495 dénár ; 1 svékus, hollandi vagy Kazimirus a. m. 490 d. ; 1 cekkel-, cikkely-, cikény-, v. cikkiny-arany (zecchino) fajtája szerint 470—490 d., sőt még több, tekintve, hogy a körmöcivel egyenlő árfolyamon is forgott.[2] 1 öreg- v. császár-tallér, másként species v. imperialis a. m. 240 d. ; 1 kurta-tallér 180 d. ; 1 Rhénusi, rénes-, v. német forint (féltalléros) 120 d. ; 1 vonás-forint 102 d. ; 1 kurta- v. magyar-forint 100 d. ; 1 paraszt-forint 99 d. ; 1 márjás 34 d. ; 1 ó-dénár v. horgas 30 d. ; 1 dutka (Szepességen : Düttchen) 18 d. ; 1 peták 14 d. ; 1 suszták (Erdélyben «susták») 12 d. ; 1 garas 5·5 d. ; 1 póltra v. poltúra 3 d. ;[3] 1 krajcár 2 d. ; 1 félpóltrás (később «gresli», a morva : Gröschl, ld. 1741 : 32. t.-c.) 1·5 d. ; 1 oszpora 1·3 d. ; 1 körmöci v. német kispénz 1·2 dénár.

Magyarország e rendszertelenség-okozta «káros zavarok (nocivæ confusiones)» megszüntetése végett, országgyülésileg (1723 : 68. t.-c.) a magyar forint és dénár szerinti számítást rendelte el. De a katonaságnál nálunk is, a birodalmi ezüst-valuta szerint, amint előbb, úgy ezután is rénes forintokban és krajcárban ment a számítás. Erdélyben az egész idő alatt a közforgalomban még széltire a magyar forint és dénár járta ; csak a jezsuiták számolnak úgy, mint a katonaság.

A svéd átvonulás (transitus Svecicus) alkalmából természetben kiszolgáltatott javak értékét az erdélyi megyék és székek 11350 forint 15 krajcárra becsülték. Ez összeget a gyulafehérvári

[1] Épen XII. Károly átvonulásakor «az aranynak a böcsi igen leszállot, a körmöczit sem veszik többe 4 forintnál 5 graiczárnál» (a. m. 490 dénár) írja Berényi Tamás, anyjához. Bécs, 1714 okt. 31. *Gr. Berényi levéltár.*

[2] Velencei, florenci, genuai, bolognai stb. 1691 : «Czikény *vagy* Körmöczi jó és igaz mértékű arany» ; 1709 : «Czikény a mely akor költ fl. Rh. 4. xr. 15», ugyanannyi mint a «Nagybányai, mely költ per fl. Rh. 4. xr. 5.» *Kamarai levéltár, Bpest.*

[3] Jóformán a legelterjedtebb és igen kedvelt pénznem : «polturæ autem Hungaricæ, in Bohemia et Moravia deinceps quidem sint valituræ.» *Közös pénzügymin. levéltár, Bécs ; Helytartótanácsi levéltár, Budapest.*

élelmezési biztosság, külön-külön tárgyalva a törvényhatóságokkal, leszorította 9626 frt 36¾ krajcárra.[1] Az erdélyi gubernium lecsapta a százasokat, a forintokat és a ¾ krajcárt s kerekszám 9000 forintot számított. De a kiküldött császári főhadbiztos, v. Rosenzweig, a számadások megvizsgálása után még ebből is levont egy harmadrészt: csak 6000 forintot talált igazoltnak.

A főkormányszék és a főhadbiztos között így támadt vitába Stainville főhadparancsnok is belevonatván, úgy nyilatkozott, hogy ez ügyben a hadsereg érdeke a legfontosabb, s helyénvalónak látja, hogy a főhadbiztos a nyugtával nem igazolható költségeket nem fogadja el (expensas illas quæ per quittanzias legitimare nequeunt, acceptare recuset). Egyébként ezen tisztán gazdasági ügyről (de negotio hoc pure œconomico) az a nézete, hogy e tekintetben az illetékes hatóságok, még pedig úgy a kamara, mint a főhadbiztosságok körében külön utasítások adattak ki, melyek elbírálására magát hivatva nem érezvén az egész ügynek felsőbb helyre fölterjesztését javasolja.[2]

Így került a vitás kérdés a bécsi császári főhadbiztossághoz, s így intéztetett el akként, hogy a svéd átvonulás költségei véglegesen 6000 rajnai forintban állapíttattak meg, mely összeg az 1715. évi erdélyi adójövedelemből fedezendő.[3]

*

A XVIII. század elején, főként nálunk, a fakószekér fénykorában, rosz közlekedési viszonyok, gyér lakosság, turkáló őstermelés, kezdetleges kereskedelem stb. mellett, az anyaföld emlőin csügg az ország. A jó és rossz évek sorozati váltakozása dönti el az árhullámzás színvonalát. Az állandóan alacsony gabnaáraknál, kisebb árkülönbözet is %-okban már nagy különbség. S amint jelenleg, a nemzetközi gabnaellátás korában, világszerte egyetemes rosz termés nem fordult elő még soha, és szinte elképzelhetetlen: úgy a XVIII. században, zárt piacok mellett, midőn még egyes államok aratási eredményei szerint igazodnak az árak, gyakori jelenség az országos rosz termés, elmaradhatatlan kísérőjével, az éhséggel.

[1] *Közös pénzügym. levéltár, Bécs.* 1715 júl. 4.

[2] Stainville a guberniumhoz. Gyulafehérvár, 1715 máj. 25. *Erdélyi főkormányszéki levéltár.*

[3] Gr. Thürhaimb F. S. eredeti levele az erdélyi udv. kancelláriához. *Az erdélyi udv. kancellária levéltárában.* Bécs, 1715 júl. 27.

A svédek átvonulása soha rosszabbkor nem jöhetett volna. Erdélyben és Magyarországon már 1712—13-ban is alig volt termés, 1714—15-ben meg általános az inség, mely szomszéd országokra is kihat. Csehországban egy alsóausztriai mérő árpa ára, mely 1713-ban 88 kr., 1714-ben egyszerre 97 krajcárra szökik föl; a buza 1713: 1 frt 29 kr.; 1714: 1 frt 41 kr.; 1715 —a maximum— 1 frt 56 kr.; a rozs 1713: 1 frt 19 kr.; 1714: 1 frt 31 kr.; 1715: 1 frt 35 kr.[1]

Jelenleg vita tárgya Kremp és a statisztikusok közt, vajjon az árképződésben a naptári évet vegyük-e számba, vagy pedig az utána következőt. Hajdan tisztában volt vele minden számottevő ember, — maga is őstermelő, — hogy minden termésnek egységes hatása két naptári évre terjed s az egész időszakra ármeghatározó ereje van augusztustól a következő évi juliusig és nem januártól decemberig. Ennélfogva mindenki tudta, hogy ha meg akar élni, egyik aratástól a másikig kell berendezkednie. S azt is tudták, józan eszök vezette rá a régieket, hogy a jellegére nézve egyéni árképződés tekintetében szorgosan szemügyre veendő az illető állam, tehát nálunk Magyarország sőt olykor csak egy-egy vidékének előző évi termése.

Az országos rosz termés, — a rosz közlekedési viszonyok és a tisztára helyi gazdálkodás mellett, országos drágaságot idézett elő. Még pedig azonnal. A termés meg az árak szoros összefüggését, melyet Tooke nagy műve (History of Prices. I. 1—3) első fejezetében mintegy fölfedezni látszik, holott őstermelő népünknél minden gazda ismert, — legyen elég egyetlen egykorú levelezéssel megvilágítanom.

«Ha kegyelmed — írja Károlyi Sándorné 1712. márc. 21-én az urának — le talált volna jönni, nem tudom mivel élt volna egész pünkösdig is, mert tiszta puszta ez a darab föld; hét máriás a vajnak iccéje, s így sem kaphatni.»[2] 1712. jun. 4-én:

«Én innét (Baktáról) csak a nagy ínséget irhatom, szívem. Bereg-, Ugocsavármegyékben s a Szamos köze éhel, hogy szintén nem halnak. Itt édes szívem az Isten ostora rettenetes; ollyan a szárazság, hogy szörnyű, mely miá az egész tavaszhoz reménység nincs; a fű elégett, a marhák sem hízhatnak föl, nem is szánthatni.»[3]

[1] *Schebek:* Beiträge zur Geschichte der Preise. Prag, 1873. SS. 79., 97.
[2] *Gr. Károlyi-nemzetség levéltára.*
[3] *Éble Gábor:* Károlyi Ferenc gróf és kora, I. 84.

Három év mulva, ismét tavasszal,[1] 1715. ápr. 1-én, megint így ír az urának: «A vetéseknek szép volta miá az élet (t. i. a gabona) megócsódott. Nyerünk a búzavételbe, mint Bertók a csíkba.»[2]

Ez egyszerű sorok azt is elárulják, hogy még az urak is űzték a spekulációt. Összeszedték inség idején a gabonát, hogy mesterségesen csigázzák fel az árakat. Csak a nevük volt más, mint a modern világban. Akkor, Szenci Molnár Albert és Pápai Páriz szerint, nem «árdrágító» hanem a legfontosabb cikkről «*búzadrágító* (dardanarius)» volt a nevük.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy az előző év aratási eredményei a következő év árképződésének okai közt mindenesetre tekintetbe veendők. 1713-ban országszerte rosz termés volt. Az 1714. szept. 17-én újra megnyílt folytatólagos országgyűlés tele van panasszal az 1713-iki év sanyarúságai miatt.[3] Vihar, szűnni nem akaró esőzés s annak következtében széltire jelentkező árvizek tönkre teszik a termést. Ungmegyében 1713. április 20-tól jul. 30-ig, s aztán szeptembertől novemberig egyre szakad az eső. Néhol még a processiót sem lehet megtartani miatta,[4] Sárosban árvíz.[5] A Széchenyiek Sopron-, Vas-, Zalamegyei uradalmaiban folyton esik az eső, sarjút nem takarhatnak, a szőlőt tőkéstül lehordja a víz stb.[6] E részben, tudtommal, egyetlen kivétel a csallóközi Csákán (Pozsony m.), ahol 1713-ban «bő széna termés» mellett, — ami egyébként a sok eső miatt másutt is előfordulhatott — «elég szép gabona-termés» volt.[7] De általában, a rosz aratás miatt már 1714 tavaszán inség dolgában országszerte csak fokozati különbség van. Pl. a Szatmár- és az ugocsamegyei állapotokat így méri össze Károlyi Sándor, anyósához intézett levelében: «A szükség csak elhiszem ha itt is (Olcsván) jó nagy: ottan (Salánkon) nagyobb!»[8]

[1] V. ö. dd. 1715 márc. 24. *Békefi Remig:* A pilisi apátság története. I. 162. l.

[2] ad a. 1712. *Takáts:* Barkóczy Krisztina, 180. l., ad a. 1715. *U. o.* 90., 239., 240.

[3] Acta dietæ. *A M. N. Múzeum kéziratt árában.*

[4] Diarium Collegii Ungvariensis Soc. Jesu. *A budapesti egyetem kézirattárában.*

[5] Sóvári *Soós-levéltár.* Eperjes, 1713 aug. 7.

[6] *Bártfai Szabó László:* A gr. Széchenyi-család története. I. 407.

[7] *Békefi R.:* A pilisi apátság története. I. 157.

[8] *Gr. Károlyi-nemzetség levéltára.* 1714 május 2.

Az 1713-iki rosz esztendőnek méltó párja volt az 1714-iki év. Egykorú erdélyi naplóban olvassuk: «Ezen 1714 esztendő szűk esztendő volt, mert az gabonának bősége igen ritka helyt volt az eleinten való nagy szárazságoknak miatta; hasonlóképen az bornak bősége is igen ritka helyt találtatott.»[1]

Brassó vidékén, «1714. február 28-tól junius 20-ig se hó, se eső nem esett, úgy hogy a termés tönkre ment. A gabona köble 5 magyar forint, a haricska (der Haritsch) 2 forint 60 krajcár».[2]

Ehhezképest adta ki az erdélyi főkormányszék következő rendeletét: «mivelhogy az egész országban felette szűkön lett az idén az gabona, publicé et universaliter prohibeáltuk az gabonából való égettbor- s pálinkafőzést».[3]

Szatmár-megyében nagy az inség. «Tegnaptul fogva — így ír Károlyi Sándor felesége az urának Olcsváról, szept. 2-án — úgy neki erede ujonnan az esső, irtóztató nézni is, mikor épen megszáradt volna a föld; a jó Isten tudja mikor lehet szántanivetni. Rettenetes az esővíz a mezőn.»[4] Majd két hét mulva: «Olcsváról írják, hogy a disznók az erdőről kiszorultak. Nem vethetni. Az példás Isten ostora rajtunk. Jobbára puszták a faluk: most vergődnek kínnal haza a jobbágyok; alig jő szegény munkájokra két köböl életjök.»

Beregben, Zemplénben,[5] Szabolcsban ugyanilyen a szükség. «Én megvallom — írja ugyancsak Károlyiné Gelényesről — elijedtem: a gazdaság után el nem lehet tisztességesen élni.»[6] Hozzá még a jövő évi termés is veszedelemben forog. «Innet egyebet nem írhatok ha nem a rendkívül való sok eső miatt a temérdek panaszát az embereknek, mert ez kiváltképen való Isten ostora, csak kétséges dolog ha lehet-e vetni későn is, mivel a *keverés* már el is mult» (szept. 11). Majd ismét Gelényesről, 1714 szept. 20: «Itt az eső éjjel-nappal esten-esik. Se szánthatni se vethetni, úgy hiszem nem is szűrhetni; de hajókázhatni már is Tákosig, úgy-

[1] *Czegei Vass László diariuma*, 477. l.

[2] *Quellen* zur Gesch. der Stadt Brassó. IV. 348., VI. 363.

[3] *Csíkmegye levéltárában*, 1714. febr. 15. — *Brassó város levéltárában*. Szeben, 1714 szept. 14.

[4] *A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.*

[5] *Gr. Bethlen-család levéltára.* Csaroda, 1714. szept. 8.; Magyar-Jesztreb, szept. 18.

[6] *Takáts S.:* Barkóczy Krisztina. 242., 243. l.

annyira : mind lovon mind gyalog irtóztató innét ki s be-járni, úgy a Nyíren is amint mondják.» [1]

Sárosban és Zemplénben kevés gabona és bor termett s az se jó. A Jézus társaságának eperjesi háza csak azzal pótolhatta elmaradt jövedelmét, hogy maradt még egy kis tavalyi készlete, melyet a bekövetkezett nagy drágaság következtében jó áron értékesíthetett.[2]

Debrecen városa 1714-ben, ohati pusztáján «az élet szűk és szegény voltához képest» leszállítja a kilencedet és tizedet.[3]

Hevesmegyében egészen hasonlók az állapotok. Poroszlórul írt levélre ez a válasz 1714. szept. 11-én : «Elég szomorúság hallani oda is a mezőbeli sok kárt s reménlhető nagy drágaságot.» [5] Az be is következett, a nagy inséggel együtt. 1715 elején a pásztóiak annyira megvannak szorulva, hogy úgylátszik már vetőmagjuk se volt[4]. Fehér-megyében «kimondhatatlan nagy károk vannak a buzában a sok esők miatt.»[6] Zalában, Varasd-megyében, Szlavoniában «sokan, a gabona szűke miatt korpán élnek. Számosan vetemednek kenyérszerzés végett rablásra és házfeltörésre.»[7]

Az egész ország nyomorúságos állapotának leginkább megkapó rajzát, épen a katonaság eltartása szempontjából, gr. Károlyi Sándor adta, az 1714-iki pozsonyi koronázó országgyűlésről írt, maig kiadatlan nagybecsű naplójában. Mindjárt az első ülésről azt mondja : «ezen sessio tulajdon csak arra való, hogy felséges urunknak adattatnék értésére, — mostani nagy látogatását Istennek ő szent Felségének s az emberek és marhák dögi után következett már két esztendőbeli terméketlenségét az földnek s abbul következett nagy szükségét és inségét az ország lakosainak, úgy hogy még vetését sem teheti, nemhogy kvártélyosnak tartására érkezhetnék, de maga evő falatját sem remélheti — ezen igyefogyott s minden beneficiumoktul megfosztatott ország.»

Az országgyűlésen, egy hónapi tárgyalás után, «az egész

[1] *Gr. Károlyi-nemzetség levéltára.*

[2] «Parum crevit frumenti, parum et vini, idque prorsus non bonum. Sed aliquot centeni floreni, ex antiquo divendito frumento comparati, resarciere damnum.» *Historia* Missionis Eperiesiensis Societatis JESU. (A budapesti egyetem kézirattárában.)

[3] Zoltai cikke. *Magyar gazdaságtörténelmi szemle.* 1902. 26. l.

[4] *Gr. Károlyi-nemzetség levéltára.*

[5] *Gr. Szögyény-Marich-család levéltára,* Csór, 1714. aug. 4.

[6] *Békefi:* A pásztói apátság története. II. 72.

[7] Annonæ caritas et fames. *A M. N. Múzeum kézirattárában.*

elmék abban nyugodtak meg, hogy azon kezdődjék az (ő Felségének benyujtandó) memoriális, hogy — az egész hazában történt nagy szükség — már tatárka, köles, zab, kukorica, sőt némelyben fahéjbul, makkbul összecsinált kenyérre való jutását az szegénységnek exaggerálja, ki miatt amennyi had csak már is benn vagyon az hazában nem lehetséges, hogy élhessen és az ország lakosai is megmaradhassanak, annyival inkább ha még több hadak is jönnek be, mint az projectualis dislocatiójábul látszik, teljességgel fogyatkozást fog szenvedni az ő Felsége népe, az szegénység éhelhalásra fog jutni, azért ő Felsége hacsak az országon kívül levőkrül is méltóztassék oly dispositiót tetetni, hogy azokkal már az ország ne terheltessék és enerváltassék sőt az benn levőknek kenyerérül is méltóztassék ő Felsége nem csak a præsidiumokban, hanem qvártélyban levőkrül is kegyesen provideálni». [1]

A rossz termés, a rettenetes pénzszűkében tengődő ország viszonyaihoz képest, felszöktette az árakat. De viszont, ha nagyon jól ütött ki a termés, abból még nem következett okvetlenül egyetemes árhanyatlás a saját zsírjában fuldokló Magyarországon ; mert a termények feldolgozói nem vettek róla tudomást, hanem igyekeztek továbbra is tartani a magas árakat. E természet- ellenes törekvés idézte elő s tette szükségessé a hatósági beavatkozást. Már az 1659 : LXXI. t.-c. elrendelte az árúcikkek «limitálását» (amit ma helytelenül nevezünk «maximálásnak», mert tényleg : minimálás) a vármegyék által. Az őstermelő országban így védekeztek a mesteremberek és kereskedők árdrágító törekvései ellen.[2]

[1] *Gr. Károlyi-nemzetség levéltára.* 1714 szept. 27 és okt. 26.

[2] Szeleczky M. pestmegyei alispán indokolása szerint: «quamvis omnis speciei frumentum vili vendatur prætio, sed et alia victualia nullam sentirent caristiam ; nihilominus in hac libera Regiaque Civitate, non tantum per ipsos pistores, pistrices, laniones, braxatores, piscatores, diversorumque hospites, verum etiam per universos mechanicos opifices, pro libitu, tanta exerceatur fœneratio, appretiatio, taxatio et caristia, ut quicquid in aliis tam exteris vicinis, quam in hoc Regno liberis Regiisque Civitatibus, justo eoque leviori venderetur prætio, hic duplo et triplo se debere persolvere, communiter querularetur. Ut itaque hujusmodi nimiæ fœnerationi et caristiationi modus ponatur, et præattacti opifices, ac alii cujuscunque nominis nummulatores caristiam exercentes, in sua usuratione ad condignum rerum valoris prætium, reducantur, et circumscribantur, placebit Inclytæ Universitati, horum I. Pest, Pilis et Sólt Comitatuum, adæquatam rerum mechanicalium ac venalium, justam limitationem instituere et fectui mancipare.» *Budapest székesfőváros levéltárában.* Pest, 1717 jún. 5.

Ily limitatióknak felel meg a hadsereg körében a központi főhadbiztosság által időről-időre, nagyobb seregmozdulatoknál, mint pl. a svédek átvonulásakor is, esetről-esetre megállapított ú. n. «ordonnanzmässiger Preis». Ez meglehetős önkényesen ment végbe. Nem a kereslet és kinálat szabta meg az árakat, hanem az állam szükséglete és — lucus a non lucendo — pénzereje, fizetőképessége. Mivel a terményekből, a nyugati határszéli vármegyék kivételével jóformán semmi kivitel nem volt : mondhatni egyedül a katonaság számított mint nagybanfogyasztó. Az pedig lehetőleg nem a termés és a rendek által követelt piaci árak szerint igazodott, hanem, mint az absolut kormányzat legerősebb szerve, mindig csak arra törekedett, hogy minél olcsóbban jusson minél több élelemhez. —

A svéd sereget kétféle konyháról élelmezték. Az egyik lacikonyha-féle, hol tábori étkezésben részesült a legénység ; a másik a tiszti tábla (Officiers-Tafel) számára főzött. A legénység Magyarországon naponként 1500, a lovak számára 2033 adagot kapott. A tiszti asztal napi szükséglete 15 juh, 80 tyúk, 15 pulyka, 30 lúd, 1500 tojás, 50 font zsír és 120 pint bor.[1] Ausztriában ugyanennyi, csak a lóadag változott. Nálunk minden egyes ló naponként 6 font zabot kapott. Ezt Sparre keveselte s Bécstől fogva 8 fontot utaltak ki.[2]

Abban az időben Magyarország gyér lakosságú, termékeny, de műveletlen területén körülbelül az állattenyésztés volt a mezőgazdaság legfontosabb ága. Egész puszták évi bére potom 20—30 forint. A széle láthatatlan, kövér legelőkön télen-nyáron karámok és nádból kötött szárnyékok védelme alatt úgyszólván vadon tenyészik a tömérdek *lábas jószág*, ami gyűjtőneve a szarvasmarha, juh és sertésnek, melyeket azért neveznek lábas jószágnak, mert a maga lábán lehet elhajtani a sereg után vagy a bécsi piacra.[3] Nem kell hozzá semmi közlekedési eszköz s nem kell hozzá jó út :

[1] *Közös pénzügyminiszt. levéltár, Bécs.* 1714. s. d.

[2] *Udvari levéltár, Bécs.* 1714 okt. 22.

[3] Boum tantus est in campis præsertim numerus, ut vel centena millia annis singulis in alias regiones depelli queant. Hinc post vinum et frumentum inter præcipuos regni proventus referuntur. — Nec desunt in quibusdam partibus loci, quos ovium multitudo, velut alba nive contegit. Multa millena millia quotannis Viennam depelluntur, etc. *Tractatus* de re rustica Hungarorum, cc. a. 1736. ff. 18., 19., 28. A M. N. Múzeum kéziratárában.

a hajcsár vigan elhajtja a marhát a maga lábán, akárminő rossz úton.

Innen van a húsárak rendkívüli olcsósága.

A hadbiztosság megállapítása szerint a *marhahús* fontja Erdélyben egy poltura vagy póltra, azaz másfél krajcár, Magyarországon két krajcár, Dunántúl a tiszti asztalra tálalt marhahús fontja 3 krajcár.

Egy borjú Erdélyben 3 forint, Magyarországon 2 frt 30 kr.

Egy *birka* átlag-ára 45 kr., de a jobb minőségű, tiszti asztalra feladott ürü vagy vén juh ára Zilahon 1 frt 45 kr., Tokajban 1 frt, Komárom, Győr és Moson megyében 1 frt 30 kr.

Egy disznó Dunántúl, a tiszti asztalra szánva 3 frt 30 kr.[1] A disznóhús, bár vidékenként a legkülönbözőbb fajta kondákból kerül,[2] fontonként mindenütt csak 3 kr. A szalonna fontja 6 kr., a tiszti asztalra való Dunántúl 12 kr. De már a zsír aránylag igen drága : Erdélyben fontja 17 kr., Dunántúl 24 kr. Amiből azt lehet következtetni, hogy a verő-disznó, vagyis a makkoltatásra az erdőre kihajtott magyar disznó bizony csak ösztövér maradt, a külföldön már ólakban hizlalt disznókhoz képest. Egy egykorú magyar diák Hollandiában elálmélkodott a rettenetes kövér disznók láttára,[3] s csak a tájékozatlanság mondhatta, hogy a hazai disznó a legkövérebb a világon.[4] Épen azért veszett ki nálunk egy-egy hosszú orrú, felálló rövidfülű, magaslábú disznófajta,[5] mert az idők folyamán rájöttek, hogy nem érdemes tenyészteni.

A vaj fontja Zilahon és Tokajban 15 kr.

Baromfiban legdrágább a kényes természetű és még nem eléggé elterjedt pulyka. Nagyrabecsült pecsenye. Sokhelyt egy birkát lehet venni egy pulykán. Darabja átlag 30 kr., Tiszántúl 40 kr. ; a tiszti asztalra való pulyka Zilahon 1 frt, Dunántúl 51 kr

Aránylag annál olcsóbb a liba ; mert még akkor csak igazi urak párnáit dagasztotta lúdtoll, az is többnyire fosztatlan. Csak az anyagi jólét emelkedésével kapcsolatban terjed el mind széle-

[1] *Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.* 1714.

[2] quot partes regni : tot fere sunt suum species. *Tractatus* de re rustica Hungarorum, f. 32. (A M. N. Múzeum kézirattárában.)

[3] (Franequerában) «a disznóknak nagysága olly rendkívül való, hogy hízlalt sertésekben soha ingyen se láttam mását.» Album itinerarium *Stephani Kérészi*, dd. 1718.

[4] nullibi pinguiores porcos Hungaricis existimavimus. *Tractatus*, f. 32.

[5] *Archiv* d. V. für. siebenbürgische Landeskunde. XXXIX. 385.

sebb körben a pihével és fosztott libatollal tömött dunyha és vánkus, melyekből ezentúl kiszórják az eddig használt kukoricahajat. Erdélyben egy liba ára 9 kr., a legtöbb helyt 10 kr.; jobb minőségű Szilágyban 15 kr., Dunántúl 17 kr., Tiszántúl 18 kr.

Egy kacsa Erdélyben 6, Magyarországon 8 kr.; tiszti asztalra való a partiumban 7, Tiszántúl 8, a Duna-Tisza közén ugyanannyi,[1] Dunántúl 9 kr. Bécs fogyasztása szemmelláthatóan hatással van úgy a kacsa, mint minden egyéb baromfi áraira.

Egy csirke Erdélyben csak 4½ kr., Magyarországon 6 kr.; a partium és Tiszántúl a tiszti asztalra is csak 6 krajcárért szállít, de már Dunántúl 8-ért.

Egy polturáért, vagyis 1½ krajcárért 9 tojást adnak Erdélyben, Zilahon 8-at, az egész Alföldön nem kevesebb mint 12-t, de már Komárom, Győr és Mosonban — megint Bécs közelsége miatt — dupla áron, két poltráért, azaz 3 krajcárért csak 5-öt.

Fűszerárúk közt legdrágább a sáfrány, kivált a keleti, a jóféle, a bajnóci, a bécsi sáfrány stb. Régi közmondás: «drága, mint a sáfrány» vagy «Szűken bánik vele, mint a sáfránnyal». Sok fajtája közül a magyar sáfrány a közönséges és olcsó. De már a jóféle egészen egyárú úgy a XVII., mint a XVIII. században. 1618-ban gr. Thurzó Imre lakodalmi számadásában: «Három font kan sáfrán (t. i. safran de Gatinois) à 32 fl. a. m. 96 fl.»[2] Vagyis, mivel egy fontban van 32 lat, a sáfrány latja 1 forint. S 1714-ben 1 lat sáfrány szintén 1 forint.

A gyömbér, taksa szerint 34 krajcár, a hadbiztosság azonban Erdélyben csak 24 krajcárt térített meg belőle.

A szerecsendió latja 9 kr. A szerecsendió-virág limitált ára 24 kr., de az erdélyiek csak 17 krajcárt kapt ak érte.

A szegfűszeg hivatalosan megállapított ára 12 kr., fizettek érte 9 krajcárt.

Az aprószőlő fontja, levonás nélkül, 9 kr.

A mandula fontja szintén levonás nélkül 18 kr.

A fahéj latja Erdélyben 9 kr.

A bors fontja 1 forint.

A cukor fontja hivatalosan 50 kr., Erdélyben azonban csak 45 krajcárt fizettek érte.

[1] Registrum perceptionum et congestialium, a. 1714. *Cegléd város levéltárában.*

[2] *Kovacsóczy:* Árpádia. I. 349.

Méz abban az időben nagy mennyiségben került különösen Buda, Rozsnyó, Miskolc és Körmöc piacára. Többre is volt szükség, mert a cukrot is pótolta és mert a sztearin-gyertya gyártása csak 1818-ban kezdődvén, akkor még a viaszgyertya volt a jobbmódúak világító szerszáma. Mise alkalmával se volt mással pótolható. Leginkább az asszonyok foglalkoztak méhtartással, s a nemesemberek közt szokásban volt, hogy a «méh hasznát», a méz jövedelmét mintegy gombostűpénzül feleségeiknek engedték át.[1] Azok pénzeltek úgy, ahogy belőle ; mert a méz pintje akkoriban, árszabás szerint csak 18 kr., és még ebből is az erdélyieknek csak 15 krajcárt térített meg a hadbiztosság.

A gyertya ára nagyság és minőség szerint ½ krajcártól 9½ krajcárig váltakozik.

A tört só itcéje 2 kr.

A dohány nem fordul elő a számadásokbar. Nálunk már akkor termesztik, s Ausztriában 1711—21-ig átlag 66.000 forint jövedelme van belőle az államnak.[2] A dohányzás széltére el volt terjedve az urak közt, de a parasztnak és a kézművesnek tilos a dohányzás.

Az ecet pintje 9 krajcárba számítva, de Erdélyben csak 6 krajcárt térítettek meg belőle. A borecetért Tokajban 30 krajcárt számítottak ; nem tudom, hogy a hadbiztosság mennyit fizetett ki érte.

Ellenben az olasz tartományok terményeit az erdélyieknek taksán felül számították be. Így a gesztenye fontját a császári árszabás 4 krajcárra tette, Erdélyben azonban 6 krajcárral bonifikálták. A faolaj fontja taksa szerint 15 kr., Erdélyben 18 kr. A rizs fontja 4½ kr., Erdélyben 6 kr. A citrom darabja 2 kr., Erdélyben két darab 5 kr. A citromlé pintje egyaránt 30 kr.

Erdélyben s Magyarországon főként a Tiszaháttól Pozsonyig és Sopronig a borból pénzelt a lakosság. Ennek ára a minőség és vidékek szerint annyira különböző, hogy alig lehet valamit következtetni belőle. De az bizonyos, hogy már 1713-ban nálunk mindenütt megdrágult a bor, mert olyan rossz esztendő volt.

[1] Sæpe multa orcarum millia paucissimo ære commutantur. Itaque quod mariti nobiles mellis proventu prosequi rem domesticam nequeunt, uxoribus id, quod ex apium mercatu provenit, dant ad vestes. *M. Belius:* De re rustica Hungariæ, f. 162.

[2] *Oesterreichische Revue.* 1867. S. 63—65.

Erdélyben kevés és hitvány bor termett.[1]

Ezen esztendőben kevés bor termett vala,
Az mely termett volt is, az savanyú vala,
Emberséges ember azt meg nem ihatta,
Kinek ó-bora volt, azt jó ízűn itta.[2]

Sopron megyében, Vasban és Zalában «az évi bortermés ismét nagyon kevés volt. Gr. Széchenyi Györgynek néha 3000 akó bora is termett a sárvár-felsővidéki uradalmakban, — most a hegyvámokkal együtt alig 230».[3]

1714-ben a szerednyei borvidéken nem volt szüret, s az a csepp bor is ami termett, olyan volt, hogy alig lehetett eladni.[4]

A Hegyalján, az eperjesi jezsuiták szőleiben kevés bor termett s az is rossz.[5]

A pozsonyvidéki borról, mely híres kiviteli cikk volt, így ír Berényi György a feleségéhez : «Ez idei bornak a vássárlássával nem köll sietni ; tegnap ittam itt való ürmess bort, képtelenül savanyó».[6]

A siralmas bortermés rettenetes pénzszűkit idézett elő, úgy hogy a lakosság, bár a kalászosokban is rossz volt a termés, mégis 1715 január havában az adót természetben akarta fizetni. Csak akarta, mert a haditanács, mely közgazdasági viszonyainkat semmibe se vette, kereken visszautasította az egyenesen hozzáintézett ajánlatot.[7]

A bormértékek dolgában irányadó a pint (pinta ; Maasz), Erdélyben ejtel (Achtel), a. m. két itce vagy 4 messző v. meszely (sextarius, Seitel). Rendszerint pintben számolnak, mert ez országszerte egyenlő. Egyéb mértékek vidékenként változnak s ürtar-

[1] «Hoc anno pauca et miserabilia vina creverunt.» *Apor:* Synopsis mutationum notabiliorum ætate mea in Transylvania, p. 156.

[2] *Br. Apor Péter* verses művei. Szerk. dr. Szádeczky L. I. 293.

[3] *Bártfai Szabó László:* A gr. Széchenyi-család története. I. 408.

[4] «1-ma Oct. Vinea in Geren colligitur, ubi nec vasculum vini fuit. — 19. Oct. Redierunt e vindemia Szerednensi exigua. — 20. Oct. Collecta vinea Trombitas habuit 3 putnas. — 22. Oct. Collecta vinea Kertallya, habuit unum vas nil amplius. — 13. Nov. Judæus, Lazari Judæi affinis, gustavit nostra vina, nondum adæquate convenit etc. *Diarium* Collegy Ungvariensis Societatis JESU. (A budapesti egyetem kézirattárában.)

[5] *Historia* Missionis Eperiesiensis. (A budapesti egyetem kézirattárában.)

[6] *Gr. Berényi-család levéltára.* Pozsony, 1714 okt. 24.

[7] *Hadi levéltár, Bécs.* 1715 jan. 13.

talmukat úgy a kamarák, mint a helytartótanács is csak helyileg szabályozzák.[1] Az itt közölt 1714-iki számadásokban előfordul még a hordó (dolium, Fass) mint «negyvenes», mert 40 pint (Maasz v. az osztrák Achtering) van benne. Az erdélyi szászoknál 1 Fass a. m. 40 Eimer, 1 Eimer a. m. 8 Maasz v. Achtel.[2]

A svédnek adott új bor pintje 8 dénár azaz 4 krajcár. Zilahon 7 krajcárral akarták megfizettetni, mert a hitvány szüret miatt — drága.

A tiszti asztalra került ó-bor pintje Erdélyben s Magyarország nagy részében 9 kr., Zilahon 13½, Komárom-, Győr- és Mosonmegyében 18 kr. A svédek nagyon szerették a magyar bort: táborukban is azt ittak.[3]

A sör pintje Erdélyben egy poltura azaz 1½ krajcár, Szilágyban 3 kr., az Alföldön két kr., Dunántúl ugyanannyi, de a tiszti asztalon 4 kr.

Pálinka, melyet akkor inkább égettbornak vagy ákovitának (aqua vitæ) neveztek, nem fordul elő a számadásokban. A magyarság nem igen élt vele: még akkor bor, sör vagy méhsör mellett mulatott. Természetesen a svédeket sem kínálta pálinkával.

Ezek a ridegen álló számadatok csak egyetlen időpontban s abban is tökéletlenül tájékoztatnak az árak színvonaláról. Tiszta fogalmunk az árakról csak az esetben lehetne, ha megtudnók állapítani *az árúcsere összes értéktényezőit*, még pedig az összehasonlításra alapul szolgálható hosszabb időre. Ez azonban a vidékenként különböző, hivatalos beavatkozás által is zavart, s hozzá még szerfölött szórványos árúmozgalmi adatok alapján, abban az időben, a rendszeres statisztikai fölvételek kora előtt, — lehetetlen! A hiányzó adatoknak hozzávetés útján, tehát mintegy találomra való kiegészítése, amivel statisztikusok, főleg az indexszámoknál, sűrűn próbálkoznak, — történetellenes eljárás, mely nemhogy elősegítené, inkább csak lerontja minden ilyen számítás hitelességét.

Kétségtelennek tartom, hogy a XVIII. század közgazdasági viszonyaira vonatkozó statisztikában igazán reális számítás többre nem viheti, mint legföljebb, hogy nagy időtartamok nagy

[1] 1712—18. *Magyar gazdaságtörténelmi szemle.* 1906. 132. l.
[2] *Archiv* f. siebenb. Landeskunde. XXXIX. 256.
[3] *Krmann:* Historia ablegationis, p. 548.

számait (grands numéros) állapítja meg az emelkedő, állandó vagy hanyatló irányzat hullámos jelzésével.

Ez bizony siralmas eredmény. De megfelel a pozitiv történetkutatás amaz aranyszabályának, mely szerint nem a szépen kikerekített, mindent megfejtő történetírás járdal az igazság dülőin, hanem az, mely nem zárja ugyan ki a hypothezist, de az adatoktól annyira mégis megkötve érzi magát, hogy épen tájékozottsága alapján ki meri mondani az «ignorabimust».

*

A gabona, mint a lakosság jövedelemforrása, 1714-ben aligha ért még föl a lábas jószággal. Rosz faekékkel tél-túl művelik a földet s a trágyát nem hordják ki a földekre. Alig van tiszta búza ; mindenütt a kétszeres járja, vagyis búza és rozs együtt. A termés vermekben, tehát a lehető legprimitivebb módon elhelyezve. Az egész Alföld tele mocsárral és nádasokkal. Fogyasztó központok nincsenek, mikor a legnagyobb városunk lakossága sem több 18,000-nél. Az ország határain túl, csak a nyugati megyék szállítanak gabonát. Távolabb eső vidékek nem is gondolhatnak rá. Mit kezdjenek vasalatlan, úgynevezett fakó szekerükkel, mikor az egész országban nincs egyetlenegy műút sem. Még a «lutum ponunt super lutum et nominant eum töltés» mondása is csak későbbi kor terméke!

Minden versenytárs nélküli, egyetlen nagy vásárlója a gabonának a hadsereg volt. Átvonulásoknál a törvényhatóságok a katonaság részére helyi mértékek : budai, pozsonyi, váradi köböl, kila, öreg véka, karc, kassai szapu stb. szerint szállították a gabonát és a lisztet. A mértékek különfélesége, mint külföldön, nálunk is sok bajt okozott s különösen a szegénység nagyon károsodott vele. Még sem lehetett rajta segíteni. Királyi rendeletek hiába próbálták szabályozni : minden vidék tovább is ragaszkodott megszokott mértékeihez. A haditanács 1695-ben és 1712-ben úgy próbált segíteni e zűrzavaron, hogy elkészíttette a magyar mértékek táblázatát s alapul véve az alsóausztriai (bécsi) mérőt (Landmetz), úgy arányszám, mint űrtartalom szerint ehhez viszonyított minden mértéket. Ez eljárás mintájára kérték a dunántúli vármegyék 1706-ban Rákóczitól : «parancsoltatnék meg commissarius uraiméknek, hogy mindenütt egy mértékkel, úgymint az pozsonyi köböllel administráltassék a victuálé és így vegyék is be commissarius uraimék.»

A császári katonaság 1714-ben is a bécsi mérőhöz viszonyítva számította át a gabonaneműeket és a lisztet. Eszerint egy kolozsvári köböl, mely egész Erdélyben átalános érvényben volt,[1] a bécsi mérőhöz úgy aránylik mint 2·867 : 1·9471-hez, s egy erdélyi v. kolozsvári köböl a. m. 4 véka v. fertály (Viertel a számadásokban). Űrtartalom szerint a nagyszombati mérőbe 35 font gabona fért, a fülekibe 60 font, a *bécsibe* 74 *font*, a pozsonyiba 74½ font, a komáromiba 76½, a győribe 95½ font. A svéd átvonulás számadásaiban a mérték (metreta ; Metzen) mindig csak bécsi.

Kész kenyeret, helyenként «fehéret» is állandóan kaptak.

A hadsereg élelmezése Magyarországon (Provianthirung in Hungarn) ép 1714 végén adatott ki három évre a «zsidó Oppenheimer Emanuelnek»,[2] kinek neve mellől *hivatalos* okmányokban *soha* el nem marad az, hogy «zsidó». A svéd csapatokat már ő kalauzolta s ő látta el prófonttal Debrecentől Bécsig.

Ez az ember, mint Oppenheimer Sámuelnek, a legnagyobb császári «hadi főfaktornak» a fia — nagy hatalom volt. Atyai öröksége csődbe került s a császári kincstár a csődtömeg ellen indított pörét megnyerte, amiért is 1719-ben törvényszéki ítélet folytán 4.101,114 forintot kellett volna fizetnie. Ez azonban nem következett be. A pör nem kevesebb mint 59 évig húzódott, míg végre 1762-ben ítélet és kártérítés nélkül úgyszólván magától megszünt.

Oppenheimer Emanuelnek mindamellett sikerült már 1706-ban, még örökségi pöre kezdetén, atyja halála után három évre, összeköttetésbe lépnie magával a könnyűvérű császárral. Megbizottja Amsterdamban vett át gróf Kollonitsch császári megbizott kezeiből 186,200 forint értékű császári ékszert és klenodiumot kézizálog gyanánt, melyekre Oppenheimer 90,000 forintot fizetett ki készpénzben. Ezzel útat tört ismét a hadi szállításokhoz s ezentúl VI. Károly császárt meg a megszorult kincstárt is sűrűn segíthette ki nagyösszegű készpénz-előlegekkel. Kölcsönközvetítései és hitelműveletei nagyságáról fogalmat adhat, épen a svédek átvonulásakor, 1714. dec. 1-jén kiállított okirata, melyben 1.331,666 forintnyi kincstári követelését cedálja Wertheimer, Sinzheimer, Moyses és Reutlinger részére.[3]

[1] *Approb. Constit.* regni Transilvaniæ. P. III. Tit. XLV. art. 1.

[2] *Hadi levéltár, Bécs.* 1714 dec. — «dem Juden Emanuel Oppenhaimber.» *Közös pénzügyminisztériumi levéltár.* 1714. passim.

[3] «Summarisches Schema der auf dem kaiserl. Aerario Militari haftenden Creditorum.» *Közös pénzügyminisztériumi levéltár.*

Atyja nyomdokába lépve, kiről gr. Starhemberg azt mondta, hogy rajta nyugszik «fast das ganze Bellicum»: Oppenheimer Emanuel az úgynevezett «Jüdische Admodiation in Hungarn» élére állott. Nagyszabásúan rendezkedett be. Az udvari kamarától Rupp, budai élelmezési sáfárhoz (Provianth-Verwalter) rendeletet eszközölt ki, mely meghagyja, hogy miután Oppenheimer elvállalta a magyarországi hadsereg élelmezését három esztendőre, addig is míg a császári dunai malmok átadatnak neki budai gabonakészletének földolgozása végett, rendes árban rendelkezésére bocsássa a dunai malmokat.[1] Majd Pichler János Mihály élelmezési biztos számbavette s átadta «a zsidó élelmezési-admodiatornak Oppenheimbernek» a péterváradi, szegedi, aradi és borosjenői (Genö) császári magazinokat.[2] Aztán 500 forintot utalványoznak részére sütőház építésére Huszton,[3] stb. stb.

A hivatalosan «Jüdische Admodiationnak», másként «Élelmezési igazgatóságnak (Directio rei Annonariæ)» nevezett intézmény Magyarországon 1714-ben szerveztetett. Ettől fogva a vármegyéknek nem kell többé, mint annakelőtte, gabonát természetben, vagy lisztet, illetőleg kenyeret szállítani a császári raktárakba. Mert az új szervezet szerint, Oppenheimer Emanuel mint három évre szerződött élelmezési igazgató és főügyvivő (constitutus admodiator et superior factor Noster Hebræus Em. Oppenheimber) látta el az összes helyőrségeket s alkalmilag a transennát, kenyérrel. Tekintetbe vették ugyanis, hogy Magyarország rengeteg katona bekvártélyozásával túlon-túl igénybe van véve s ezért megengedték, hogy egy-egy kiszolgáltatott kenyérért csak két krajcárt térítsenek meg.[4] Már pedig a kenyér nagy volt, mert egy pozsonyi mérőből csak 48, egy kassai köbölből 96 prófontot készítettek.[5]

A Jüdische Admodiation közvetlen hatósága a legfőbb

[1] *Közös pénzügymin. levéltár.* 1714. s. d.

[2] Gr. Thürhaimb jelentése az udvari kamarának. 1715 márc. 29. Nagy iratcsomó *a közös pénzügyminisztériumi levéltárban.*

[3] A központi főhadbiztosság «an die Jüdische Admodiation.» 1715 ápr. 16. *Közös pénzügymin. levéltár, Bécs.*

[4] *Regula* militaris. 1715 jan. 15. § 13.

[5] «In einem jetzigen Caschauer Kübl seindt just zwey prespurger Metzen, und von einem prespurger Metzen fallen portiones Brodt 48. als das ein Caschauer Kübl obbwurfft portiones Brodt 96.» *A kamarai levéltár limbusában.*

élelmezési hivatal (Obrist-Proviant-Amt) volt Bécsben. Béke idején ez ügyelt fel a magyarországi prófont és gabonaraktárakra, és a marhaszállításra, mellyel Erdélyben különösen az örmények, Magyarországon macedon-görögök és néha-néha magyar nemesemberek is foglalkoztak.[1] Főprófont-raktárak Magyarországon 1714—1717-ig: Komárom, Buda, Eger, Kassa, Munkács, Várad, Szeged, Pétervárad, Kanizsa; kisebb raktárak: Pozsony, Nagy-Szombat, Lipótvár, Érsekujvár, Trencsén, Árva, Murány, Lőcse, Eperjes, Tokaj (itten nincs malom; csekély szükséglete Kassáról is fedezhető, ahol évenként 3654 mázsa lisztnek vagyis 6090 alsóausztriai mérőnek kell lenni raktáron); továbbá Ungvár, Huszt, Kővár, Szatmár, Gyula, Boros-Jenő, Arad, Szolnok, Eszék, Szigetvár, Kőszeg, Sopron, Győr, Székes-Fehérvár, Simontornya, Veszprém.[2]

A legfőbb élelmezési hivatal az udvari kamara és a központi főhadbiztosság alá volt rendelve. De a központi főhadbiztosság útján az élelmi készletek, a raktárak és az élelemszállítás dolgában a főhaditanács is rendelkezett vele. Ami mind csak arra szolgált, hogy minél bonyolodottabbá tegye az ügykezelést.[3] Alkalmazottai voltak az élelmezési főbiztosok, mint pl. Erdélyben a svédek bevonulásakor Haan Ignác,[4] — a biztosok, igen nagy számmal, a sáfárok, az élelmezési tisztek, pékek és mészárosok. Ügykörükbe tartozott a raktár-kezelés és ellenőrzés, az élelem-szállítás és a vágómarha átvétele.

Ezek közt sok a zsidó és a keresztelt zsidó, akik az állami pénzügyek, s kivált a hadsereg ellátása körül még legnagyobb üldöztetésük idején is nagy szerepet játszottak. Philander v. Sittewald már a harmincéves háború alatt (1646) kürtölte világgá, hogy «alle Commissarii sind Juden, und alle Juden sind Commissarii».

A zsidóság, ez az «államtalan» nép, a modern állam megalkotásában látszólag semmi részt nem vett. De a valóságban elsőrendű szerepet vitt. A zsidó, és a modern állam úttörője: az absolut fejedelem — egymást kiegészítő s egymástól elvá-

[1] *Közös pénzügymin. levéltár*, passim.

[2] *Kamarai levéltár.* 1717 aug. 10., szept. 2.

[3] *Feldzüge* des Prinzen Eugen v. Savoyen. I. 196.

[4] *Hadi levéltár.* Bécs, 1714 szept. 19: «Oberproviant-commissarius»; *Közös pénzügymin. levéltár.* Gyulafehérvár, 1715 máj. 25.: «consiliarius annonæ»; júl. 4.

laszthatatlan történelmi jelenség. Még a pápaság sem nélkülözhette őket, amint Rodocanachi (Le Saint-Siége et les juifs. Le Ghetto a Rome. Paris, 1891) pontosan kimutatta.

A nagy synthesisre képes zsidóság üzleti szelleme és nemzetközisége, az idők tapasztalati próbáján legalkalmasabbnak bizonyult nagyszabású vállalatok lebonyolítására. Ezek közt első helyet foglal el a háború anyagi eszközeinek előteremtése. Anyagilag a hadiszállítás, eszmeileg a francia forradalom óta hovatovább egyetemes érvényesülésre törő szabadság-eszmék segítették mai helyzetébe a zsidóságot.

Közvetlenül tárgyunkat nézve, a látszat azt mutatja, hogy a császári központi kormányzat távol tartotta magától a zsidókat: 1670-ben kiverték őket Bécsből s Ausztriából. De a Burggal szemközt, a Michaeler Thornál, ott volt a kiváltságolt zsidóház, hol már 1684 óta az Oppenheimerek, a Wertheimerek és egyéb bankártársaik laktak,[1] kik valamennyien hadseregszállítók. Közülök, az állam nyomorúságos pénzügyi helyzete legnagyobb kizsákmányolójának[2] Oppenheimer Sámuelnek, aki hivatalos címe és saját aláírása szerint «Kaiserlicher Kriegsoberfactor und Jud», — mindenkor szabad bemenete volt a császárhoz.

A Wertheimer-ház feje, Sámson, épen most mult kétszáz éve 1717. aug. 26-án neveztetett ki Magyarország főrabbijává;[3] címe szerint «Oberkriegsfactor und Landesrabbiner», s egyúttal fő-fő hadseregszállító. «Önzetlen szolgálatai» fejében nagy kiváltságok birtokosa. Kétségkívül nem ok nélkül. Reá és társaira nagy szüksége volt a pénzügyileg elzüllött császári kormányzatnak «in treuherziger Beobachtung des jetzigen grossen Geld-

[1] 1699-ben Bécsben lakásra még mindig csak Oppenheimernek és Wertheimernek volt szabadalma, de «hozzátartozóik» már 13 házban tartattak nyilván (*M. Grunwald:* Samuel Oppenheimer u. sein Kreis. Wien, 1913. S. 171); 1714-ben pedig, a svédek ott jártakor, 15 bécsi házban laktak zsidók (*G. Wolf:* Gesch. der Juden in Wien. Wien, 1876. S. 61).

[2] *Freiherr v. Mensi:* Die Finanzen Oesterreichs. Wien, 1890. SS. 88. 132—148.

[3] *D. Kaufmann:* Samson Wertheimer. Wien, 1888. S. 43; Grunwaldnál 1719. aug. 26-án. A *Jewish Encyclopedia* szerint (XII. 503) 1711 aug. 26-án nevezte volna ki a császár; holott akkor a magyarországi zsidók tették meg országos főrabbinak, 1717-ben pedig nem a császár, hanem III. Károly mint magyar király nevezte ki.

mangels», «zur Erhalt- und Completirung der kaiserlichen Armaden». Európa minden kereskedelmi gócpontja és tőzsdéje nyitva állott Oppenheimer és Wertheimer váltóinak; Ausztria hitele és így hadisorsa is nem csekély mértékben az ő hitelükön nyugodott.

Innen van, hogy bár VI. Károly császár és spanyol környezete annyira gyülöli a zsidót, hogy a «Hebraeus Simon Michl» által Pozsonyban felállítani szándékolt magyar bank tervét VI. Károly sajátkezüleg így utasítja vissza: «Inveniantur cambiarii Christiani ed omnimode semper excludantur Judei»:[1] a császár hadvezérei, főleg a legnagyobbak, Lajos badeni őrgróf[2] és Szavojai Eugen[3] mindenkép gyámolítják őket s szoros kapcsolatban vannak velük; a zentai győző, Starhenberggel szemben, még nyilvánvaló visszaéléseiket is védelmébe vette. Bizonyára nem ok nélkül. Mindkettő fényes hadivállalatainak sikerét igen-igen sok tekintetben magyarázza a korviszonyokhoz képest kitünőnek nevezhető felkészültség, melyet mondhatni kizárólag a zsidó liferánsok üzleti élelmességének és nemzetközi hitelének köszönhettek.

Magyarországon, az átvonuló svéd sereg ellátása a császári hadsereg számára fennálló keretben ment végbe, s így, amint különben a nevekből is látjuk, jó részben szintén a Jüdische Admodiation emberei kezelték és osztották ki a svédek élelmiszereit is.

[1] *Országos levéltár, Budapest.*

[2] «von E. Kayserl. Majestät loblichen Hofcamer der Jud Oppenheimber in seinen bis dato richtigen u. gutten liferungen nit allein nit befördert, sondern gar mit hochsten fleis verhindert wird;» «ohnfehlber aus mangl des Proviant alles zu grund hette gehen müssen, welches E. Kayserl. Maj. vorzustellen mich schuldigst erachtet, Dieselbe allergehorsamst bittend, mir nicht in Kayserlichen ungnaden zu vermerkhen, wan mich auf solche neue Cameralische disposition nicht verlasse u. von aller Verantworttung der Proviantirung gänzlich entziehe, casu quo es dabey sein Verbleiben haben u. der Jud Oppenheimber, als welchen *allein* dieses Werkh hieraussen zu heben u. durch sein Credit zu bestreitten *capabl* halte, von diesen Proviantirungsweesen verstossen werden solte.» *A. Schulte:* Markgraf Ludwig Wilhelm v. Baden. Karlsruhe, 1892. II. 112.

[3] «Emanuel Oppenheimer habe Armaden u. Festungen erhalten, auch erobern helfen.» *M. Grunwald:* Samuel Oppenheimer u. sein Kreis. S. 200.

OKIRATOK.

I.

Báró Andrássy István magyar tábornok levelei gr. Bercsényi Miklóshoz Meijerfelt svéd tábornok magyarországi útjáról. 1709 szept. és okt. hó.

1.

Méltóságos Groff Locumtenens és Fő Generalis Urnak, Nagyságodnak kötelességgel szolgálok.

Tegnap vöttem Eperjesről Otlik György Hopmester Ur levelét, mellyben irja ő kegyelme, hogy Munkácsról érkezett Eperjesre egy Majerfelt nevű Sveciai Generalis, más tisztekkel edgyütt, kivel a Muszka Czár passusa is volna ; irja ő kegyelme, hogy Lőcsére utozván, onnét kisértessem Késmárkra, azután a Lengyelországi passusig, ez lévén Felséges Urunk parancsolattya, mellyet el is fogok követni ; sőt azon leszek, hogy gyenge erővel lévénn is, Késmárkon udvarolhassak neki.

Csakugyan confirmáltatik, hogy Augustus már ben van alkalmas haddal Lengyelországban, hogy a Muszqua akarattyából ujonnan királyságban helyhesztessék. Mondgyák aszt is, hogy Lubomerszki Ur nagyob része hadát Szinyoczki mellé küldötte : maga ugyan mostanában könnyű szerrel kifordult Lublóra, de ujjabban viszsza fog menni.

Itt valoban savanyu idők kezdettek járni, a Késmárki havasok hóban borultak ; még a melly regementek mezőben vadnak valoban sollicitallyák hogy falukra bocsássam. —

Hunsdorff 17. Sept. A. 1709.

Nagyságodnak nagy kötelességgel való szolgája

Andrásy István mpr.

2.

... Tegnapelőtti levelemben emlékesztem felüle, hogy az Kézmárkra jött Sveciai Generalis nem bátorkodván Lengyelországra, kivánta, hogy passus felül irtam vólna Tolet Generalisnak, az mint is irtam, mely levelemmel egy maga kapitányát küldötte az

kisirőinkel Rádekre [1] Tolethez, mely kapitány tegnap estve jött visza ide hozzám, két kisirő katonát megtartosztatván Tolet ottan, kik is az passust fogják elhozni ezen Generalisnak (hihető Tolet magától s hir nélkül nem akarta megadni még azon katonák el nem jöttek). Aszt beszéllette azon kapitány, hogy ő, maga religióján levő tisztel confidenter beszélvén .... Referálta azt is azon lutranos német tiszt relatiójából .... Nagyob része most is kin van e tájon az gabonának az essős üdők miatt. —

Hunzdorff. 21. 7-bris 1709.

Andrásy István mpr.

3.

Tegnapelőtt érkezett bé ide Késmárkra későn estve Johannes Augustus liber Baro de Meyerfeld nevű Sveciai Generalis, a ki felől ezelőtt is irtam volt Nagyságodnak ; nékem ugyan azt irta volt Otlik György Uram, hogy a Muszka Czár passussa volna nálla minthogy igyenesen jő a Sveciai Királytol, lévén nálla az Svéciai Király passusa, mellyet magam is láttam tegnap nálla, de abban semmi sem fog lenni hogy a Muszka Czár passusa volna nálla, minthogy Lengyelország felé semmiképpen nem mér menni, hanem velem iratot Tolletnek hogy Liptón bocsássa által Silesiában, a minthogy irtam is ; de a mint Paur Uram portássi irják, kik is Liptóban ollyat értettek, hogy Ebergényi az velle valo lovas haddal kiment volna Liptóbol, meg talán az Szent Péteri sánczbol is kivitte volna egészen az hadát, a sánczot pusztán hagyván ; ha igy van hihető Eszterhasi Daniel Uram hirére nézve ment el Ebergényi, melly ha ugyan való fog lenni, azonnal ujjobban beküldöm Paur Uramat, hogy az Szent Péteri sánczot is demoliáltassa.

Csak megvallya ezen Sveciai Generalis, hogy igen nagy veszedelmek volt az Muszkáktol ; a Király is csak alig tudott által szaladni a Nepper vizén, egynéhány ezeren is adták meg magokat a Muszkáknak,[2] hanem azzal szépíti, mellyet nehéz elhinni, hogy rabul adták ugyan meg magokat, de ugy, hogy a fegyvert el ne szedgyék tőllök, a mint hogy el sem szedték volna,

[1] Tiz nappal Poltáva után a király menekülését fedező Lewenhaupt tábornok Perevolocznánál 14731 emberével megadta magát Mencsikoffnak.

[2] Liptó-Ujvár, tótul Hradek.

és hogy cartellát fogván csinálni egymás közöt más rabokon ki fogja szabadítani, a tisztek pedig becsületben s jol tartatnak a Muszkától. Mondgya azt is, hogy noha győzedelmes volt a Muszka, mindazáltal mégis kész volna a Svéddel megbékélleni, de az Sveciai Király nem akar ; hogy a Töröktől vött volna segicséget, mellyekkel már meg is indult volna Podolya felé ; ezt is mondgya, hogy a Király sebes a lábán, de még az harcz előtt sebesedett volt meg egy particularis actuson.

Ujjobban is confirmáltatik Augustusnak bizonyos számu haddal Lengyelországban ben létele, illyen formán, hogy ő a királyságot nem keresi, hanem mivel feles prætensiója vagyon az országon, válaszszák az előbbeni Király fiát Constantinust Királlyoknak az Lengyelek ; az meglévén az özvegy Királyné, minden prætensioiért satisfactiot tészen Augustusnak az országért.

Stanislaus patenseket bocsátott, hogy válaszszon az ország Királyt magának valakit akar, ő kész azonnal az országot resignálni.

S. d. (1709. okt.)

Andrásy István mpr.

(A Magyar Nemzeti Muzeum kézirattárában.)

II.

Schultze svéd főhadsegéd Meijerfeltről és XII. Károly tervbe vett magyarországi útjáról. Sárospatak, 1709. szept. 10.

Hochwohlgebohrner Herr. Hochgebietender Herr General Feldt Zeugmeister gnädige Herr.

Wie ich vor alle mir erwiesene Gutthat jederzeit groste Ursache habe zu danken, so erkenne mich auch anitzo högsz schuldigst Ew. Hochwohlgebohrne Excellenz zu berichten dasz in Ungarn über 14 tage arrestiret aber durch Hülffe desz Frantzösischen Gesandten Herrn General des Alleurs heute meine reise wiederumb anfangen und morgen mit Herrn General Meyerfeldt in Vrona [1] zusammen kommen werde, weilen selbiger gestern von Munkatz fereiset (!) und lautet die ordre von Ihro Durchl. den Fürsten Ragosky dasz ich mit ihm soll ausz dehm Lande convoyret werden ; ich weisz nicht wie er hieher kommen ist von

[1] Varannó, Zemplénmegye.

die (!) Moscowiter ; es ist aber gewisz, weilen dehm Frantzösischen Gesandten vom ihm ebenfalsz geschrieben ist, mein arrest ist von die Moscowiter herkommen ; darausz können Ihro Excellenz judiciren wie es alhier zu stehet, ich darff der Feder nicht mehr vertrauen, doch habe ich einen guten Freund gefunden, welcher mich selbsten angeredet und versichert, dasz diese letz specificirte gute schwedische wären, und wan Ihro Mayestät wolten durch Ungarn gehen sie wolten ihm incognito durchführen ; er ist der Oberhoffmeister, sein Nahm ist Otlik ; ich habe auch mit dehm Frantzösischen Herrn Gesandten davon gesprochen, welcher vermeinet es sey ihm wohl zu trauen, er will selber der frantzösische Gesandte Ihro Königl. Mayestät in Marmoros entgegen gehen und alle nachricht ertheilen, auch hat mir der Herr von Otlik zu wiszen gethan dasz er durch einen gewiszen Potstarostæ nahmens Rudkowsky in Ziwecz wohnhafft an der Schlesischen Gräntze alle Brieffe ausz Teutschlandt erhielte und wolte er selber die Correspondence zu Ihro Königl. Mayestät befördern ; es ist ein gewiszer Capitain von Ihro Mayestät von Pohlen, nahmens Brian alhier durchgangen und wird er von allem diesen welches ihm wohl bewust mündliche Nachricht ertheilen. Grüsze hiemit alle gutte Gönner und Freunde und recommandire mich in Ew. Exc. Gnade der ich lebenslang bin Hochwohlgebohrner Herr Hochgebiethender Herr General Feld Zeugmeister Gnadiger Herr Ew. Hochwohlgeborner Excellentz unterthaniger Diener

Potok den 10 September 1709.

J. Schultze.

A levél boritékán: A Son Excellence Monsieur le Baron de Puniatowsky : Grandmaitre d'Artillerie de Sa Majesté le Roy de Pologne.

A levél hátlapján ugyanezen kéztől :

Georgius Ottlik suppremus aula(e) Prefectus et Consiliarius.

Johannes Radewaesk [1] Thesorarius Confœderatorum Regni Ungaricæ.

Johannes Schrœder Inspector Artilleriæ.

Johannes Prilicky Consiliarius.

Johannes Rode Vice Comes.

Johannes Kloisz Judex Civitatis Eperies.

[1] Radvánszky.

Erre vonatkozik a Rákóczihoz intézett következő levél:

Eperies 26. 9-br. 1709.

Felséges Fejedelem jó kegyelmes Uram.

Az elfogatot Lajtinantnál* minémű Lisztát tanáltak alázatossan megkűttem edgyütt az Examenivel; ugy látom valamely czincius kedveskedni akartt evel; de bár vegye ell az én Partékámot, aki Barátoknál van, Barát uram.

Felségednek

alázatos szolgája

Ottlyk György mpr.

(A Magyar Nemzeti Muzeum kézirattárában.)

III.

Id. Kray Jakab kézsmárki főbíró jelentése Rákóczi fejedelemhez Meijerfelt tábornokról s egyéb átvonuló svéd tisztekről. 1709. okt.

Felséges Fejedelem, kegyelmes Urunk.

Onnan hazul való indúlásomat præpediálta volt az Svéciai Generálisnak Majerfeldtnek érkezése, az kinek mivel contra spem, Generalis Tollet az kivánt passust ki nem adta, Pálfihoz relegálván magát, hogy irt felőle, ahoz képest Majerfeldt Uramnak késni kelletet Késmárkon, engemet is tartósztatot, várván Pálffitul az passust, melynek érkezésse mivel sokára halladot, kért mutassak modot, mikint mehessen directe Ziveczik Lengyelországon által, és így beküldvén embereimet az kik visgálták együt is másut is az circumstántiákot: azoknak megtérésével resolválta volt die 26. 7-bris elindúlásomkor magát, hogy incognito azon által veszi Ziveczre úttyát, mellyre nézve is kivánságára, bizonyos meghit embert, kalauznak disponáltam melléje. Magam akkoron megindúlván Meczenzeiff és Szepssi felé vöttem útamot és tegnapi napon érkeztem ide feleségemmel együtt;

* Schulze, a király főhadsegéde királyi hadnagynak vagyis «helytartónak (locumtenens, lieutenant)» adta ki magát.

az útban szerencsétlenül jártam, midőn 12 kék liberiáju lovas, mellém szivódván az Perenyi Erdőrül az Németi hid felé való ereszkedőben, fell vert, kocsimban való fegyverhez hirtelen kapot, ugy hogy egy lövést sem tehettem, hanem a szolgáim óltalmazták magokat az két szekeremnél, ugy hogy az szekerekben kárt nem tehettek az hol legderekassabb mint (!) Jaraszlai mind más irássim vóltanak, de a mi a kocsimban volt ugy raitam, az prædára ment, magamon alkalmas száraz ütés esset ; az egyik szolgám midőn látta, hogy ellent nem álhatunk, elrugaszkodot s sálválta egyik fegyveres paripámot, az másikát elvitték ; egyik szolgámon kettőt vágtak az homlokán, oldalban megszúrták, az kezét általlőtték, mégis Sveciai kétélő vassal kivágta magát közzülek. Vallottam legaláb 300 tallérig kárt, dolmányomban és tarsolyomban való leveles táskában lévő irásim is oda löttek, mellyek közöt volt Majerfeld Uram, Felségednek szólló levele, mellyben (az mint olvastatta velem) köszöni az Felséged assistentiaját, attingálván hogy miatta kelletet indúlásomat egynehány napig halasztanom. Ebben az négy legközöleb való esztendőben, miólta Felséged szolgálattyát érdemetlen vóltomban folytattam, nem szollok idegen országban történt, s Isten kegyelmességébül elkerült periculumokrul, de Magyarországban mennyi járást töttem az Confœderált Magyar hadak közöt, soha legkisseb impetitiom nem volt, mint mostanság egy rövid üdő alat ezen casuson kivül is experiáltam az mostani vitéz kuruczoktul ; mellyel mindazonáltal pro hic et nunc Felséged Méltóságos személlyét nem akarom terhelnem.

Itt e táján is járnak kóborló katonák, az ide való réteknél is az elmult estve lovat vittek el : ha in tempore nem præveniáltatik, igen el fog terjedni ezen állapat. Én továbbá meg sem indulhatok comitiva nelkül, mert, nem exponálhatom periculumon, egyéb kezem közöt lévő Felséged dolgait. Mostani kárvallásomon is, nagy alázatossan instálok, méltoztassék Felséged kegyelmes reflexioval lenni. Melly kegyelmességén, az Isten Eö Szent Felsége kivánsága ( ) való jókkal megáldgya Felségedet, én pedig maradok Felségednek, kegyelmes Urunknak

érdemetlen legkisebb igaz hive szolgája

üd. Kray Jakab mpr.

Kivül, egykorú más kéz: «5. 8-br. Munkács, propositio sine responso.»

Ennek melléklete:

Sveciai Generalisnak Titulusa:

A son Excellence, Monsieur Jean August Baron de Meyerfeld General Major des Trouppes de sa Majesté Svedoise etc.

Az ő levelét következendő copertában kell includálni:

A Monsieur, Monsieur Klinkostron, Schloszhauptmann pour Sa Majesté Svedoise à Stettin.

Ezen levelet pedig kell includálni Ziveczre:

à Monsieur Monsieur Ru«*b*»kovszki Csesznika Ploczkj
à Ziviecz.

Ezen ember Stetinben elköldi a levelet. Clávissa leszen az a deák s kit az Urnak adtam.

A Tiszteknek Generalison kivül következendő nevek:

Generalis auditor Johannes de Lövenheim.
Generalis adjutans Johannes de Schultz.
Capitaneus gvardiæ Christianus de Binnet.
Secretariussa Wirtenbergiai Hertzegnek. Fridrich von Würzburg *(más kéz)*. die 3. 8-bris 1709.
Jacob Vallrave Drabant Regius.
Christ. Oxhufvud Drabant Regius.
Robertus Gustavus Frahser Capitaneus Dragonum ex Legione domini Colonelli Hielm.
Frid. Arnkiel Rittmeister ex Legione d. Colonelli de Örnstedt. die 9. 8-bris.
Reverendus Dominus Petrus Rydell Pastor Aulicus Regiæ Majestatis Svveciæ.
Petrson Capitaneus de Legione Dragonum Regis.
Carolus Pyper Capitaneus de Legione Vesmanica.
Johan. de Gerten Regimentarius Legionis Smolandiæ Pedis.
Aron Holm Auditor ejusdem Regiminis.

(A M. Nemz. Muzeum kézirattárában.)

IV.

Zülich svéd tábornok Rákóczihoz. XII. Károly nevében tiltakozik az ellen, hogy a magyar seregbe osztott svéd draganyosokat a császáriak ellen harcba vigye. Átány, 1710. ápr. 10.

Copie de la lettre pour Son Altesse Serenissime Monseigneur le Prince Ragozy.

Aprés la declaration de Vostre Altesse Serenissime, qu' Elle retient les dragons françois du Roy mon maitre, par ce qu'on avoit pris il y a quelques années, le Regiment de Bielke en Pologne, comme Son Excellence Mons. le Palatin de Kiovie m'en vient informer : Je me vois obligé par un ordre exprés de Sa Majesté, du 27. fevrier, de representer a V. A. S., *qu'Elle n'etoit pas contente, que ses dragons avoient eté employé contre les trouppes de l'Empereur son Amy et allié a son insçu ; que Sa Majesté croyoit, que V. A. S. n'obligeroit plus les dits dragons a faire la guerre contre les Imperiaux, a quoi Elle ne pouvoit pas consentir, sans agir contre l'allience qu'Elle avoit avec l'Empereur.* Qu'en cas que V. A. S. voudroit garder et se servir de dragons du Roy par droit de repressailles a cause du Regiment mentionné de Bielke, arretté par le General Major Smigelski en Pologne, je devois marquer a V. A. S., que la mauvaise conduite du Comte Bielke en avoit eté la cause, et qu'ainsy Sa Majesté vouloit croire, que ses dragons ne seroient plus employé contre l'Empereur et encore moins retenues sous un tel pretexte. Quoique S. Exc. Monsieur le Palatin m'ait assuré qu'il avoit marqué hier tout cela a V. A. S., mais qu'Elle avoit repondu que Monsieur le marquis Desalleurs n'auroit pas manqué de faire valoir aupres de Sa Majesté les raisons qu'Elle avoit d'agir de cette sorte, et qu'Elle ne pouroit changer de resolution : Neantmoins mon devoir m'a contraint d'obeir aux ordres du Roy mon maitre et de le reiterer encore suppliant tres humblement V. A. S. qu'en cas qu'Elle voudra retenir contre l'opinion de Sa Majesté les dragons françois, tout au moins les officiers qui s'en veulent aller, puissent obtenir par la grace de V. A. S. des passeports du General de l'Empereur, pour pouvoir passer par l'Allemagne. Je me

flatte que V. A. S. ne refusera pas cette tres humble priere, et je suis avec une tres profonde veneration

Monseigneur

de V. A. S. le tres humble et tres obeissant serviteur

D'Attanie ce 10. Avril 1710.

G. Zülich.

(A gr. Erdődy-család levéltárában, Vörösvár.)

V.

Jahnus v. Elberstädt orosz tábornok Bercsényi Miklóshoz. 1710 máj. 1.

A Jaroslaw ce 1-er May 1710.

Monsieur

Vostre Excellence jugera d'Elle meme à quoy, ce qui est passé avec Monsieur le Palatin de Kiow et ses Polonnois, me pourroit avec juste raison obliger de faire, puisque sans la reflexion qu'on a faite sur la parole du Prince et les asseurances que V. Exc. a donné, on auroit peu prevenir cet accident, cepandant comme je remette á Sa Majesté Czarienne le jugement sur tout cela, j'ay seulement voulu dire a Vostre Excellence, que des raisons tres fortes m'obligent de luy faire scavoir, que *si il arrivoit, que Sa Majesté le Roy de Suede entra en Hongrie par le moyen et secours de ces trouppes Polonnaises*, ou que le dit Palatin, ou une partie de ses trouppes y rentrassent, je ne pourrois prendre cela, que pour une rupture ouverte avec Sa Majesté Czarienne, et pour un affront, qu'on feroit a dessein premedité a Sa ditte Majesté, ce qui m'obligeroit de chercher Son ennemi par tout ou je sçauray l'estre.

Les continuelles correspondances qu'on a de son costé avec Sa dite Majesté le Roy de Suede, me donnent entre autres choses des grands soupçons la dessus, ainsy Vostre Excellence sçaura comment prevenir cela, sur quoy j'attend par le present porteur une reponse positive estant au reste avec beaucoup de considerations de Vostre Excellence le tres humble et tres obeissant serviteur

Jahnus d'Elberstädt, mpr.

(A gr. Erdődy-család levéltárában, Vörösvár.)

VI.

Talaba Máté, Rákóczi oroszországi rezidense Rákóczihoz. 1710. jul. 1.

Felséges Herczeg, nékem természet szerént való kegyelmes uram s Fejedelmem.

Méltóságos Generalis Janus urammal ő Excellentiájával lévén bizonyos conversatióm, Kioviai Palatinusnak Magyarországbul valo kiszökése felet, az iránt minemű ordere légyen eő Excellentiájának, communicálván velem, Felségednek is nagy alázatos summissióval accludálom. Melly orderre én egyebet eő Excellentiájának nem feleltem hanem 1mo Hogy az nem ujság, hogy eddig is, sőt most is elegen mesterkednek (kivált azok az kik az Ausztriai Házhoz tacite addictusok) hogy az Felséges cárt ellenünk irritálhassák, de minekünk eő Felsége kegyelmessége iránt tellyes bizodalmunk s assecuratiónk vagyon. 2do Az Felséges cár is securus lehet irántunk, hogy valamint eddig, ugy ennekutánna is semminemű ellenséginek is protectori nem leszünk, de ha valaki segittségünkre jün ellenségink ellen, hogy szolgálatunkba fogadjuk, mind az szükség, mind penig similis ratio juris gentium hozza magával. Hogy penig az Palatinus hada kiszökött, vette is jutalmát rebellisi módon való kiszökésének.

3tio Hogyha penig (akit nem reménlünk) maga az *sveciai király* is sokszor említett kioviai Palatinussal edgyütt Magyarországon által venné vissza maga uttyát, hogy impediálljuk az sem lehet, mert ob quam rationem augeálnók mi is magunknak az ellenséget, aminthogy bár csak az mostaniaknak felelhetnénk meg, felejtenénk többeket irritálnunk Hazánk ellen; ugy az Magyarországi Confœderatio, hogy a neutralitate recedállyon, nisi habita justa causa, teljes lehetetlenség. Sőt ugyan micsoda kivánság volna az, hanem- (kit Muszkában is az Méltóságos Ministereknek is proponáltam) ha

4to az Felséges Czár azt akarja, hogy az ellenségivel ellenségesen bánjunk, præeat primus exemplo s mi is pro interesse Cæsareæ suæ Majestatis mind végig eö Felségéhez való hűségünkben megmaradni el nem mulattyuk; sőt contentissimusok is leszünk illyetén kegyelmes resolutiójával eö Felségének.

Jaraszló, die 1-a July 1710. *Talaba Máté.*

(A gr. Erdődy-család levéltárában, Vörösvár.)

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

VII.

Klinckowström utazása Rákóczihoz és elfogatása. 1710. okt. 27.

. . . von Bender ich gedachte über Belgrad auf Wien zu gehen, allein mir ward anbefohlen mich zum Fürsten Ragotzi und dem Frantzösischen General Monsieur des Alleurs zu wenden, welche schon mittel finden würden mich weiter durchzuhelfen. Ich folgte also ordres, kam übers Gebirge in Ungarn alwo die Sachen des Fürsten in Ungern und unsere in Polen seit meiner vorigen durchreise sich so sehr geändert hatten, dasz die Keyserligen einen ort nach den andern an den Polnischen Gränzen erobert und den Fürsten dergestalt in die Enge getrieben, dasz schon alle Anstalt gemachet war, sich nach der Walachei zu retiriren wesfalsz dan auch der Canzley Director Radai nach Bender bereits vorausgeschicket, umb bei der Pforten durch den Bascha dasigen orts eine sichere Retraite auszuwirken. In Polen war der Herr General Lieutenant Crassau gezwungen worden sich nach Pommern zu reteriren und war der Palatin von Kiow mit seinen zerstreuten Völckern den tag vorhero in Ungern angelanget, also dasz der Fürst Ragotzi so wol alsz der Herr Des Alleurs mir gleich vorstelleten, wie schwer, ja fast ohnmöglig es fallen würde, da die Moscowiter die Gränzen stark besetzet und die Keyserligen dem Herrn General Lieutenant Meyerfeld ohnzehlige Schwierigkeiten gemachet durchzuschleichen; dennoch wolten Sie den Herrn Cronuntermarschall Graf Tarlo, so sich in Ungern acht Meylen von Monkatz aufhielte kommen laszen, umb sich desfalsz mit ihm zu besprechen. Gedachter Herr Graf langte den folgenden tag an, da er sich dan erboht einen von seinen Leuten aus seinen Güter auf der Gräntze, welchem die Wege über das Gebirge bekant, kommen zu laszen, der mich ohn alle Gefahr durchhelfen solte. Ich reiste also mit ihm den andern tag auf Barfeld (!) von wannen ich mich mit dem Wegweiser und einen Knecht auf die Reise begab, kam auch des Nachtes glücklig durch die Moscovitischen wachten, da wir aber bei Piwnice des Starosta Spicki leute, welche einige gefangene Polen zum Palatin von Belz führten, begegneten, und weder mosco-

vitische noch polnische Päsze aufzuweisen hatten, wurden wir — nach dem Schlosze Lubownia geführet und von dannen denen Moscoviten überliefert.

Barht (Pommern) 27. Octobr. 1710.

Otto de Klinckowström.

(Állami levéltár, Stockholm.)

VIII.

A magyarországi császári posta fölállítása, a postajáratok elrendelésével. 1712 márc. 23.

Pro informatione.

Wie die ordinari Correspondenz in- und durch gantz Hungarn ratione Cammeralis et Militaris Interesse vorhero geführt wordten, und annoch geführt werden muesz, consequenter daraus abzunehmen, was massen die hierunter specificirte Posten ad modum, wie solche vorhero gestanden, so wohl auf der Hochlöbl. Hoff-Cammer, als Hoff Kriegs Raths requisition würcklich nothwendig wider eingerichtet worden.

Primo ist die ordinari Correspondenz von hier aus durch Nider Hungarn auf Ofen, und von dorten über Debrezin bis in gantz Sibenbürgen, et vice versa anhero.

Secundo ist von hier ebenfahls die ordinari Correspondenz über Preszburg in gantz Ober-Hungern, et vice versa.

Tertio ist ingleichen von hier aus die ordinari Correspondenz über Ödenburg, undt einerseits grad auf Szakaturn, Warasdin, Agram, und Carlstatt; anderseits aber gegen Esszeckh durch gantz Sclavonien auf Peterwardein und die Türckhische Gränitz, et vice versa.

Quarto haben die Inner Österreichischen landen Ihr ordinari Correspondenz über Warasdin auch einerseits gegen Agram und Carlstatt mit denen Windisch- und Petrinianischen Vöstungen, anderseits aber über Legrad und Jarosch (allwo sie mit der hiesigen zusamben treffen) und sodann weiter miteinander fortlauffen, wie vorgemelt über Esszeckh, Peterwardein, Segedin,

Arrath, Lippa bis in gantz Sibenbürgen welche Correspondenz die Inner Österreichischen landen sambt Sclavonien und gemelten Gräniz Vestungen Peterwartein, Arrath, Lippa etc. mit 7 bürgen nötig haben.

Quinto hat gantz Ober Ungarn die ordinari Correspondenz über Tockhay einerseits über Zatmar nach Nagybania auch mit Sibenbürgen, et vice versa, andererseits über Erlau mit Ofen in Nider Hungarn.

Sexto hat Ofen seine Correspondenz einerseits auf Esszeckh mit Sclavonien, andererseits über Kecskemet auf Segedin und andere Örther wegen der Salzläg-Stätt.

Specification.

Deren Posten von Wienn durch Nider-Hungarn auf Ofen, und von dorten über Debrezin durch gantz Sibenbürgen bis Cronstatt.

Wienn, Fischament, Teutschaltenburg (die 3 haben schon Ihre anweisung in den hiesigen Vicdomb-ambt.) Presburg (Pozsony), Teutsch-Järndorff (Német-Járfalu), Wiszlburg (Moson), Hochstrassz (Öttevény), Raab (Győr), Gonay (Gönyü), Commorn (Komárom), Nesszmill (Neszmély), Neudorff (Nyerges-Ujfalu), Dorock (Dorog), Vöröswar (Vörösvár), Ofen (Buda), Kerebes (Kerepes), Assut (Aszód), Hatwann (Hatvan), Araxalas (Árokszállás), Both (Bod), Attan (Átány), Boroslo (Poroszló), Babina (Tisza-Bábolna), Czege (Csege), Hortova (Hortobágy), Vivaros (Balmaz-Ujváros), Debrezin (Debrecen), Bali (Hosszú-Pályi), Letta (Nagy-Léta), Sekelhüt (Székelyhíd), Margitta (Margita), Deda (Déda), Kemer (Kémer), Somlio (Szilágy-Somlyó), Silay (Zilah), Pretej (Bréd), Magiar Egres (Magyar -Egregy), Sombor (Magyar-Nagy-Zsombor), Berent (Berend), Corod (Kóród), Clausenburg (Kolozsvár), Torda (Torda), Kotschar (Székely-Kocsárd), Weissenburg (Gyulafehérvár), Pannadi (Pánád), Csanad (Szász-Csanád), Hörmanstadt (Nagy-Szeben), Vornbach (Porumbák), Somboth (Szombatfalva), Csarkan (Sárkány), Vladein (Vledény), Cronstadt (Brassó).

Von Wienn über Presburg in gantz Ober-Hungarn bis Tockhay.
Ad num.: 2-dum.

Preszburg (Pozsony), Zekles (Cseklész), Sarffő (Sárfő), Gerentschir (Gerencsér), Freystättl (Galgóc), Ripa (Nagy-Rip-

pény), Topoltschan (Nagy-Tapolcsány), Schambokret (Nyitra-Zsámbokrét), Westeniz (Alsó-Vesztenic), Boiniz (Bajmóc), Rudna (Rudnó), Zambokret (Zsámbokrét, Turóc-megye), Noltschova (Nolcsó), Rosenberg (Rózsahegy), Bertendorff (helyesen: Bettendorf; Bertalanfalva), Okolicsna (Okolicsna), Hiba (Hibbe), Lautspurg (Lucsivna), Schwaboz (Svábóc), Leutschau (Lőcse), Koritna (Korotnok), Berthot (Bertót), Epperies (Eperjes), Zetschird (Licsérd), Caschau (Kassa), Sönna (Szina), Willmann (Vilmány), Talia (Tállya), Tockay (Tokaj).

Von Wienn über Ödenburg, Szakaturn, Warasdin, Agram bisz Carlstatt. Ad num.: 3-tium.

Wien (Bécs)
Hochau (még A. Ausztriában)
Wimpässzing (Vimpác, Sopron m.)
Groshöflein (Nagy-Héflány)
} die 4 haben ihre anweisung schon in den hiesigen Salzambt.

Ödenburg (Sopron), Wahrestorff (Nagy-Barom), Günsz (Kőszeg), Steinenanger (!) (Szombathely), Kierment (Körmend), Löwő (Lövő, Zala m.), Kutosch (Kerka-Kutas), Lendova (Alsó-Lendva), Skakaturn (Csáktornya), Warastin (Varasd), Osteriz, oder Gätlhof (Ostrice), St. Martin (Sveti-Martin, Kőrös m.), Bellowar (Belovár), Agram (Zágráb), Jastrowiz (Jaska), Carlstadt (Károlyváros).

Von Kierment auf Canischa. Ad num.: 3-tium.

Kierment (Körmend), Egersee (Zala-Egerszeg), Hachut (Hahót), Canischa (Nagy-Kanizsa).

Von denen Inner Österreichisschen Landen über Warastin, Fünffkürchen, Peterwardein bis Hörmanstadt. Ad num.: 4-tum.

Warasdin (Varasd), Lubring (Ludbreg), Legrad (Légrád), Canischa (Nagy-Kanizsa) allwo die Wiennerische und Inner Österreichische zusamben treffen; Jarosch (Iharos-Berény), Presenz (Berzence), Baboza (Babócsa), Istvandi (Istvándi), Sigeth (Szigetvár), Fünffkürchen (Pécs), Siclos (Siklós), Baroniwar (Baranyavár), Esseck (Eszék), Bokowar (Vukovár), Sottin (Szottin), Bacs (Bács)*, Scherengrad (Sárengrád), Nestin (Neštin, a régi

* Az egyenes vonal: Szottin, Sárengrád. A Duna tulsó felén levő Bács községbe, Szottinból és vissza, külön postajáratnak kellett közlekedni.

Neszt), Banoster, (Banoštor, a régi Bánmonostora), Peterwardein (Pétervárad), Petsch (Ó-Becse), Ostrova (Ada, szerbül Ostrova), Segedin (Szeged), Arrath (Arad), zwischen Segedin und Arrath seint 10 Ungar. meill weeg, und mieste also für 5 posten ex utraque parte bezahlt werden, den einem gleich wie dem andern, Lippa (Lippa), Baessova (Berzava), Totvardia (Tótvárad), Selistia (Szelistye), Illia (Maros-Illye), Deva (Déva), Sassvaros (Szászváros), Engyes (Bencenc), Müllenbach (Szász-Sebes), Reismarck (Szerdahely), Hörmanstadt (Nagy-Szeben).

Von Tockhay über Zatmar, Nagybania bis Clausenburg. Ad num.: 5-tum.

Tockhay (Tokaj), Buli (Buj), Kalo (Nagy-Kálló), Julaj (Gyulaj), Dobosch (Dobos, most Nagy-Dobos), Matotz (Matolcs), Czege (Csegöld), Zattmar (Szatmár), Medies (Aranyos-Meggyes), Illova (Iloba), Nagybania (Nagy-Bánya), Remete (Kápolnok-Remete, most Kővár-Remete), Nagibut (Nagy-Búny), Sosmezö (Sósmező), Deesz (Dés), Igloth (Nagy-Iklód), Nemeshu (Nemes-Zsuk), Clausenburg (Kolozsvár).

Von Tockhay über Erlau. Ad num.: 5-tum.

Tockhay (Tokaj), Serenz (Szerencs), Onod (Ónod), Daroz (Tibold-Daróc), Erlau (Eger), Werpelet (Verpelét), Gőnges (Gyöngyös), Hatwan (Hatvan), allwo ohne deme die Post bis Ofen auf den 7-bürger strassz schon oben No. 1. einkombt.

Von Tockhay über Debrezin bis Groswardein. Ad num.: 5-tum.

Tockhay (Tokaj), Nannas (Nánás), Westermin (Böszörmény), Pagos (Hajdú-Bagos), Potschaj (Pocsaj), Groswardein (Nagy-Várad).

Von Ofen bis Esszeckh. Ad num.: 6-tum.

Ofen (Buda), Hansabeck (Hamzsabég, a. m. Érd), Ertschin (Ercsi), Adan (Adony), Pentele (Duna-Pentele), Földwar (Duna-Földvár), Pax (Paks), Tollna (Tolna), Sixart (Szekszárd), Bajia (Baja lesz, mint mellékállomás; a fővonalon Szekszárd—Bátaszék csak egy póstányira van egymástól), Batazeck (Bátaszék), Sőtző (Duna-Szekcső), Mohatz (Mohács), Waroniwar (Baranyavár, ld. 4. sz.), Esseck (Eszék).

Von Ofen über Keskemet auf Segedin. Ad num.: 6-tum.

Ofen (Buda), Arasti (Haraszti), Otscha (Ócsa), Ketskemet (Kecskemét), Segedin (Szeged); zwischen Ketskemet und Segedin werden ingleichen sein 10 meill, und mieste also ingleichem dem Postmeister zu Ketskemet die besoldung auf 5 Posten assigniret werden gleichwie oben denen zu Segedin und Arrath.

Kivül: Specification. — E. — Exped. den 23-ten Marty 1712. — fiant copiæ — Cameræ Ungaricæ — Inspectioni Sclavonicæ — Inspectioni Szegediensi — Eszekiensi, et — I. Canc. in Transylvania. — *Más kéz.*: factæ sunt copiæ. — Originale maneat in expeditoratu cum relatione Karafiana.

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs).

IX.

Gr. Mikes Mihály gr. Károlyi Sándorhoz Szaniszló lengyel és XII. Károly svéd király útjáról. 1713. jan. 31.

Méltóságos Gróff úr, bizodalmas jó uram.

— Irhatom bizonyos relatiokbul Stanislaus királynak Erdélyen Brassó felé való általmenetelét és noha titkosan continuálta útját, mindazáltal Bécsbül passuáltatott volt; Generalis Baron Tiss uram is látta magát a királyt. Nagy híre van annak is, hogy a Svét királynak 12 ezer tallért hoztak volna pro viatico, akivel hazájába mehessen, kinek kisérésére nem kevés számú ezer tatárság gyülekezett öszve. Mint lészen tovább való progressusa arrul is kötelesen tudósítanom a Méltóságos urat el nem mulatom. Az én csekély opinióm az, hogy ha a svét király elmegyen, mindjárt meg fog a török a muszkával békélleni. —

Méltóságos Gróff urnak köteles igaz szolgája

Adámos 31. Jan. 1713.

G. Mikes Mihály m. pr.

(A gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.)

X.

Fogarasi Talaba Máté, Rákóczi diplomatája, a haditanácshoz folyamodik amnistiáért. 1714. jul.

Hochlöblicher Kays. Hoffkriegs-Rath.

Durchleuchtigster Fürst etc. Gnädigster auch gnädig und hochgebüettende Herrn Herrn etc.

Ewer Durchl. Exc. und Gnaden bin ich bemiessiget unterthänigst beyzubringen und zu bekhennen, dasz ich wehrenden lezteren Hungarischen Rebellion anfänglichen zwar eine sehr kurze Zeit in des aufrührerischen Ragoczy diensten nolens volens stehen müessen, vor ohngefahr Süben Jahren, aber habe ich mich von dannen über Moscau und Türkhey in Frankhreich begeben, und mich alda den erfolg eines Universal Friedens zu erwartten aufgehalten. Nun habe zwar durch dises, dasz bey eraigneter gelegenheit mich nicht alsogleich auf die seithen meines rechtmässigen Landsfürsten und herrn begeben, der Kayserlichen Ungnad in ettwas mich theillhaftig gemacht.

Weillen aber mit dem allerhöchsten bezaigen khann, dasz wehrenden all diser Zeith anhero wider Ihro Kayserl. May. nicht die geringste Waffen geführet, auch wehrenden Ragoczyschen diensten nichts anderes als die stelle eines Gentilhomme bey ihme vertretten.

Alsz gelangt an Ewer Durchl. Excell. und gnaden mein unterthänigst flehendtliches bitten Selbe geruehen Ihro Kayserl. Mayestät angeborenen allerhöchsten Milde nach, mir durch (titl.) dero allhier an der Ottomannischen Porthen subsistirenden H. Residenten eine Amnistie fördersamb gnädigst ertheillen zu lassen, vor welche höchste gnadt gegen Ihre Kays. May. als meinem allergnädigsten und rechtmässigen Landsfürsten Ich in unveränderlicher submission treu und gehorsamsb ersterbe. Zu gnädigster gewahrung dessen mich unterthänigst gehorsambst empfehle

Euer Durchl. Excell. und Gnaden unterthänigst gehorsambster

Johann Talaba von Fogarasch, Sübenbürgischer Edlmann.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XI.

Müllern svéd kancellár Talabát a konstantinápolyi császári követ figyelmébe ajánlja. Dimotika, 1714. jul. 13.

Wohlgebohrner Hochgeehrter Herr Resident.

Denselben mit gegenwärttigen zu besuechen gübet(!) mir gelegenheit überbringern dises ein Unterthan von Ihro Kayserl. Mayt. nahmens Talaba, welcher nachdeme Er sich für ungefehr 10 Tagen ausz Frankhreich über Italien hier eingefunden, ansuechung gethan in Ihr Königl. Mayt. meines allergnädigsten Herrn diensten aufgenohmen zu werden. Es haben aber höchst gedachte Ihre Königl. Mayt. in ansehen der aufrichtigen für Seine Kayserl. Mayt. tragenden Freundtschafft, von welcher Sie bey allen gelegenheuten kräfftige Proben an den Tag zu geben gesinnet seyn, bedenkhen getragen, demselben seiner unterthänigsten bitte zu gewehren, zumahlen mann in Erfahrung gebracht, dasz Er wehrender Hungarischen Unruehe den Fürsten Ragozy gedienet, und noch zur zeit deswegen Seiner Kayserl. Mayt. gnade und Amnestie nit erhalten hat. Wann nun obermelten Mr. Talaba dieselbe durch des Herrn Residentens Vermittlung und Vorsprache am Kayserl. Hofe zu erbitten vorhabens ist, zu disem Ende auch umb meine Vorschrifft an den Herrn Residenten welche Ihm nit abschlagen können, angelegenheitlich ersuechet hat ;

Alsz ergehet hiemit an dem Herrn Residenten mein dienstliches gesinnen, Es beliebe derselbe dise mir gleichsamb abgenöttigte Reccomendation in so weith bey sich stattfinden zu lassen, alsz die Sache ihren mir allerdings unbekhandten Umbständen nach, thuenlich seyn würdt. Der ich übrigens mit besonderer Hochachtung und Ergebenheit stetig verharre, des Wohlgebohrnen Hochgeehrten Herrn Residenten

Demitocka den 13. July 1714.

Königl. Schwedischer Hoff Canzler

bereithwilligster und ergebnister diener

H. G. von Mullern.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XII.

Fleischmann császári rezidens a fényes portán a hadi tanácshoz, XII. Károly indulásáról és a spanyol címről. 1714. aug. 27.

P. S.

Jezt gleich berichten mich meine zu Dimatoka habende Confidenten dasz das Königl. Schwedische Consilium gesambter hand anwenden, Ihren König dahin zu persuadiren auf d. Selber Ihro Röm. Kays. und Catholische Majt. mit dem Spänischen titulo ein höffliches schreiben zueschickhe, mit welchem nach des höchstgedachten Königs aufbruch der hier seyende Schwedische Envoye Herr Baron von Grothausen in gleichem Caracter an den Kays. Hoff abgeschikhet werden dörffte.

Constantinopel, 27. aug. 1714.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XIII.

Gr. Stainville István erdélyi főhadparancsnok sürgönye az erdélyi kir. főkormányszékhez XII. Károly fogadtatása és tartományi biztos kiküldetése tárgyában. 1714. szept. 27.

Cum Sua Majestas Regia Sveciæ ex Turcia loco Dimotica prout notitiæ proxime allatæ referunt, iam actu moverit, paulo post cum tota sua aula et militia ibi adhuc et Benderi hactenus residua istam Provinciam Transylvaniæ intraturus, Augustissimique nostri intentio sit, ut altefatus Rex omni dignissimo honore recipiatur et de subsistentia in itinere, nec non de vectura alysque necessarys congrue provideatur. Hinc est, quod Dominum Supremum Belli Commissarium de Rosenzweig staffettaliter ad me vocaverim, mentemque meam oretenus eidem hoc in passu declarando, et siquidem omnino de re visum sit, ut dispositiones absque mora fiendæ cum Inclyto Gubernio in ordine concertentur, ita per præsentem staffettam idem Inclytum Gubernium hisce officiosissime requiro, non gravetur pro parte sua quam citissime quemdam commissarium provincialem denominare cum fato Domino supremo Commissario Cibiny ad actuale dispositionis

opus manus admoturum, confido quoque, quod repetitum Inclytum Gubernium mecum communicabit intentionem suam, quomodo videlicet et denominative per quem, suam Regiam Majestatem quoad ceremoniale introducere et per hanc Provinciam comitari cogitet. Interea solitis me favoribus commendo.

Albæ. 27. 7-bris 1714. *Stainville* mpr.

Kivül más kéz.: Literæ Excellentissimi Domini Generalis Commendantis Steinville, adventum Regis Sveciæ, intimantes, acceptæ in itinere ad Bogács die 28. 7-bris A. 1714. per staffetam vexilliferum, ex Regimine Tolletano.

(Erdélyi főkormányszéki levéltár. A. 1715. No. 205.*)*

XIV.

Az erdélyi főkormányszék értesíti Brassó városát, hogy a svéd király fogadtatására tartományi biztosúl gr. Mikes Mihályt küldte ki. 1714. szept. 28.

Méltóságos Commendans Generalis uramtól ő Excellentiájától staffettáliter úgy informáltatunk, hogy az Felséges sveciai király hamar időn ezen nemes Hazában a Brassai passuson be érkezik, minthogy pedig a mi Felséges urunk kegyelmes intentiója ez : hogy azon monarcha királyi statussához képest debite acceptáltassék, és az kivántató szükségekről mind ő Felségének mind mellette levő udvarának és militiájának provideáltassék : committállyuk azért per præsentes kegyelmeteknek, az fenn megirattakban ollyan készséggel legyen, hogy gróf Mikes Mihály attyánkfia a nemes ország részíről ez végre delegált commissarius oda Brassóba érkezvén, annak dispositiója szerint mindenek, ugymint victualék, vecturák és egyéb szükségesek elé állitathassanak s adathassanak. Secus non facturis altefata Majestas propensa manet.

Datum Bogáts, die 28-va 7-bris 1714.

Sigismundus Kornis gubernator mpr.
Gabriel Allvinczj registrator mpr.

(Brassó vármegye és város levéltárában, Brassó.)

XV.

Császári miniszteri titkos értekezlet jegyzőkönyve XII. Károly átvonulása tárgyában. Bécs, 1714. szept. 30.

Protocollum Conferentiae de 30. Sept. 1714.

Propositio. Printz Eugeni v. Sauoyen traget vor : der hieszige Schwedische Secretarius Stőrnhők hette Ihm den 26 dises angezeigt, die unterm 14. Sept. aus Demotica abgegangene jüngsthin hier angelängte zwey Schwedische Officier hetten von ihres Königs abreisz folgendes ausgesagt : dasz Selber ohngefehr 14 täg hinnach gegen der Wallachey aufbrechen, sich allda mit seinen zu Bender hinterlassenen Leüthen conjungieren, und so dan bis an die Sibenbürgische Gräntzen fortruckhen wurde, allwo des Stőrnhőks meinung nach der König mit einer kleinen suite incognito die post gegen Pommern nemmen werde, wouon auch er Stőrnhőck seine nachricht hette. Er hette zwar keine ordre dises hier anzuzeigen, noch auch von seines Königs ankunfft parte zu geben : könnte aber versichern, dasz die vom König unterlassende förmliche notification dieser seiner ankunfft aus keiner üblen meinung, sondern bloss wegen des Spanischen Titulsz unterbleiben thette, zu dessen Zeügnusz er einen Extract von einem Königlichen schreiben schrifftlich von sich gegeben, worinnen ein und andere contestationes, und jetzerzellte entschuldigung enthallten. Welches alles der Prinz lediglich Ihrer Kayserl. Mayt. vorzutragen übernommen : gleichwohlen ihme Stőrnhőck angedeuthet hette, nicht fassen zu können, wie der König in Ihrer Kayserl. May. lande kommen könnte ohne vorhero das geringste dauon förmlich zu notificieren ; neben dem andertens bekannt wäre, dasz Hungarn mit Poln, Moldau und der Wallachey angränze : dasz das land offen und voller rauber und auf dise weisz keine möglichkheit wäre, dem König eine sicherheit zu verschaffen.

Nachdem die sachen in deliberationem kommen hat die gehorsambste Deputation guetachtlich daruor gehallten, dasz man

Erstlich auf dem Spanischen Titul vest bestehen, und dauon keines wegs abgehen solle noch könne. Man müsste dem eigensinnigen Genio dises Königs disseits die Standhafftigkeit entgegen sezen, und gegen Ihm einige apprehension oder forcht nicht zei-

gen etc. ; alles mehrere innhallts der vorhin bereits abgelegten allergehorsambsten referaten, welche von Ihrer Kayserl. Mayt. allergnädigst approbirt worden.

Andertens Seine durchreisz belangend wäre ohnlängsten der vorbericht eingangen, der König würde durch einen anhero abschickhenden Ministrum oder Officier die in dergleichen fällen gewohnliche formbliche notification dauon thuen und alles wegen seines verlangenden tractaments, auch zu nemmen vorhabenden weegs für sich so wohl, als seine mitbringende Mannschafft und deren abtheylung hier ordentlich abreden und einrichten lassen : jetz aber, da Er von allem disem und zwar bloss wegen des Spannischen Titulsz abgienge, und Ihre Kays. Mayt. ausser diser des Stőrnhőcks anzeige, welche alsz eine formliche notification von disem hier nicht accreditierten Mann nicht aufgenommen werden könnte, noch er selbsten dise für also gethan hallten wollte, nicht einmahl mit einer beschickhung, oder sonst gezimmenden begrüss- und ansuechung beehren thette, wäre anderes nichts übrig, alsz dem General Steinville zu rescribiern was der Prinz ihme Stőrnhőck hier bereits mit wenigen doch nachtruckhlichen wortten geantworttet, dasz Er nemlichen dem König bey seiner ankunfft andeuthen solle, dasz Ihre Kays. May. alle vorsorge zu seiner des Königs sicheren und gelegenlichen durchreise durch Ihre lande genommen ; jedoch aber vorläuffig, wie billich erwahrtet hetten, dises werckh, absonderlich wie der König tractiert werden : was für einen weeg Er in seiner durchreisz und widerum bey seinem austritt aus denen Erblanden, wie verlauthe, gegen Pommern nemmen wollte, mit dem erwahrteten Königlichen Ministro ein zu richten. In deme aber dise abschickhung unterblieben, Ihre Kays. Mayt. mithin in der ungewissheit obigen alles gelassen wurden ; So müssten Sie zwar dem König gewehren lassen, könnten Ihm aber einige sicherheit in Ihren landen aus obangeführten ursachen vorderst wan Er mit einigen wenigen Persohnen seinen weeg incognito durch diselbe nacher Pommern hazardieren wollte, nicht zusagen. Eben so wenig wurde Ihnen zuegemuethet werden können, zu gestatten, dasz der König seinen weeg durch dise oder jene Kayserl. Erblande nach eigener willkühr und belieben, ohne vorwüssen und vorherige bewilligung Ihrer Kayserl. Mayt. nemmen, oder auch allein, weniger noch mit seiner mitführenden Mannschafft etwa in Sibenbürgen, oder auch in Schlesien mit so grosser gefahr den Krieg seinetwegen

dahin zu zihen sich aufhallten, oder auff eine lange Zeit allda sich niderlassen sollte. Derowegen ihme Generalen aufzutragen wäre, den König mit vorstellung all dises mit gueter manier zu disponieren, dasz Er seine und seiner folge [1] durchreisz mit ihme eigentlich abreden, und selbe also anstellen möchte, dasz der König seine sicherheit dabey gehaben möchte, und anderer seits Ihrer Kayserl. Mayt. und dero landen daraus einige gefahr oder ungemach nicht zuegezogen werde.

Placet in toto, *Carl* mpr.

Im übrigen allem, alsz wegen abtheylung der Schwedischen Mannschafft, gueten obsicht auff den König etc. lasset man es bey dem bewenden, was vorhin allerunterthänigst eingerathen und ihme Steinuille bereits überschriben worden. Dörffte endlich auch noch wohl geschehen, dasz der König über das an Ihn durch den Stőrnhők letsthin erlassene schreiben, und disseitiges anerbiethen eine nähere erkhlärung abgeben dörffte.

Egészen lent, a lap alján: *Buol* mpr.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XVI.

A haditanács a magyar udv. kancelláriához XII. Károly úti tervéről. 1714. okt. 4.

No. 73.

Inclytæ Cancellariæ Regio-Hungaricæ Aulicæ hisce amice significandum. Notificatum fuisse per supremum Caesareorum armorum in Transylvania Præfectum equitumque magistrum Dominum Stephanum Comitem a Steinville Serenissimum Svecorum Regem cum Aulicis suis Dimotica jam movisse, et iter assumptis octingentis Bendero in Moldaviam venientibus proprys militibus in præfatum Transylvaniæ Principatum prosequi, ubi sua Regia Majestas omni honore et adjuvamine ulterius in Hungariam promovebitur, nec non Ei necessarys prævecturis assistetur, militibus vero intertenimentum etappale secundum normam militiæ Cæsareæ assignabitur, et cum idipsum in Inclyto Hungariæ Regno,

[1] a. m. Gefolge.

alysque hæreditarys Cæsareis Provincys, quas prædictus transitus Regio-Svecicus tangit, observandum Sacra Cæsarea Regiaque Majestas clementissime ordinaverit.

Sic id Inclytæ Cancellariæ Regio Hungaricæ Aulicæ hisce eum in finem amice significare voluit, quatenus ad Comitatus, quos hocce Regium Suecicum iter Somblio in viciniam Magni Varadini, et inde versus Budam, ac tandem in inferiorem Austriam Leythepontum tangere posset, mandata congrua expedire, ysque tam circa vecturas angarias, quam intertentionem etappalem secundum Commissariatus Bellici Generalis assignationem præstandam omnem promptitudinem injungere velit.

Ex Consilio Bellico Viennæ 4a 8-bris, 1714.

Antonius Josephus ab Öttl m. pr.

(Eredetije *a m. udvari kancelláriai levéltárban.*)

XVII.

Rossz idő és termés Magyarországon 1714-ben.

1.

Adom tudtára az Urnak, hogy ezen a földön hellyenhellyen igen szegények az őszi buzák, csak kigyohagyma ki gyött a földbül buza hellet. Az erős száraz tél szőlőknek is igen ártot.

Csoór, 23. Apr. 1714.

Kovács György (Mecséry Ádámhoz, Pozsonyba).

Alázatosan adom tudtára az Urnak, hogy az urasság buzáját megaratattam, kilenczven kereszt lett, de kimondhatatlan nagy károk vannak az buzában a sok essők miat; már egyszer felverettem és megszáraztattam, midőn már be akartam volna hordatni, meg még esső kezdet esni, és egy héttől fogva minden nap esik az esső, talán mind elromlik, ha csak Isten nem ad jobb időt. Tavaszbuza is huszonnégy kereszt; az abrakot szél nagyob részrül elrontotta.

Csoór, 4. Aug. 1714.

Kovács György (Mecséry Ádámhoz, Pozsonyba).

Az urasság buzáját megarattattam, de kimondhatatlan sok essők miat be nem lehet hordatni, elig nagy kár van benne, igen kicsirázot: őszi buza 90 kereszt és tavaszi buza 24 †. Az abrakban szél husz-harmincz kiláig kárt tett; ha jó idő leszen, csak kaszáltatni kell, nem lehet aratni.

Csoór, 4. Aug. 1714.

Kovács György (Mecséry Ádámné Madocsányi Annához, Pozsonyba).

(A Szögyény-Marich család levéltárában.)

2.

Isten ő Felsége országunkban bűneinkértt majd semmitt nem adott, az mitt adottis kin veszett a sok eső miatt, mely az egész országban mindenütt esik majd minden nap. Nekem ujjig valo sohol nincs, karácsonigis ha vetünk csak valamitt is, hát nállam szegényebbeknek, félő nagy éhel halástul, csuda eszközökbül való kenyerekkel tengetik sok helyt magokatt téltül fogva, kit megirni most nemis tudnék. Szegény Lomniczának is vége lesz mostt ugy e tájon, már marhájokatt vesztegetik; 12 márjáson veszi köblitt az életnek, ugy esznek. Fiat voluntas Domini.

Csaroda, 8. Sept. Anni 1714.

Nagyságod köteles szolgája

Rhédei László (gr. Bethlen Miklóshoz Bécsbe).

«vizek sárok is nagyok;» «éjjel-nappal esik még ma is.»

Magyar Jesztreb, 18. Sept. A. 1714.

Rhédei L. (gr. Bethlen M.-hoz Bécsbe).

(A gr. Bethlen-család levéltárában.)

XVIII.

Mosonvármegye és a svédek jövetele. 1714 okt. 5—1715 nov. 26.

1.

VI. Károly császár meghagyja Mosonmegyének, hogy az udvarával és 800 katonájával közelebbről Erdélybe érkező s

onnét Budán át Alsó-Ausztriába tartó svéd királyt minden megillető tisztességgel fogadja; katonaságának a vármegye területén szekereket és előfogatot adjon és a főhadbiztosság utalványaira a császári sereg szabványai szerint lássa el hadtáppal.

Bécs, 1714. okt. 5.

2.

VI. Károly császár megparancsolja Mosonmegyének, hogy a keletről Erdélybe és Magyarországba jövő, saját országába visszatérő svéd királynak, udvari népével s katonáival együtt, a megyén átvonulása alatt minden lehető módon kezére járjon, biztonságáról gondoskodjék s lássa el szekereken és előfogaton kivül minden élelmi szerrel, mely aztán készpénzben vagy elszámolással fog visszatéríttetni.

Kelt pozsonyi királyi várunkban, 1714. okt. 23.

3.

Mosonvármegye közönsége 1714. nov. 5-én Németjárfalun tartott közgyülése elrendeli és jegyzőkönyvbe foglalja, hogy a fenti két rendelet értelmében, alattvalói kötelességüknek megfelelve, a svédek állomáshelyeit a szükséges élelmiszerekkel idejében úgy lássák el, hogy semmi néven nevezendő panaszra okot ne szolgáltassanak.

4.

Mosonvármegye közönsége 1715. nov. 26-án Németjárfaluban tartott közgyűlése jegyzőkönyvi határozatban kimondja, hogy a pozsonyi főhadbiztos, a tett igérethez képest, hivatalos levélben szólíttassék fel a Törökországból hazatérő svédekre tett kiadásoknak a vármegye részére való megtérítésére.

(Mosonvármegye levéltárában, Magyar-Óvárott.)

XIX.

Apró hirek a svéd király jöveteléről Erdélyben. 1714. okt. 15—nov. 27.

Gr. Haller Gáborné gr. Károlyi Klárának édes atyjához gr. Károlyi Sándorhoz irt leveleiből.

(Kerellő) Szent-Pál 1714, október 15-én.

Nagyságodnak semminemű új hirrel nem kedveskedhetem, hanem az Svekus Király jön, mivel nagy lármáját hallom, mert az Gubernator elejébe fog menni s mindenfelől hivatják az urfiakat. János (Haller) urfi is el fog menni.

Szent-Pál 1714 október 31-én.

Nagyságodnak semmi uj hirekkel nem kedveskedhetem, mivel semmit sem hallani itten, hanem csak az Svekus Király jövetelének vagyon nagy hire, s itten csak a sok lakodalmak vannak stb.

Szent-Pál 1714 november 27-én.

Egyéb uj hirrel nem tudok Nagyságodnak kedveskedni, hanem hogy Svekus most megyen Erdélyen által. Gondolnám egy mérföldnyire lehet az utolsó trupp ide, de a királyt most sem tudja senki hol van, elment hol van.

(Eredeti missilisek *a gr. Károlyi-nemzetség levéltárában.)*

XX.

Fleischmann császári rezidens a török udvarnál, Talaba és a kurucok dolgában az udvari haditanácshoz. Konstantinápoly, 1714. okt. 19.

Den 15ten dises ist der dem Königl. Schwedischen Hof bisz Comarova nachgeeylte Kayserl. Sprach Knaab Vener, von dar hier zuruckh angelanget und hat mir von selbigem Hof Canzler Herrn Baron von Müllern auf mein Ihme wegen Communicierung der lista deren mit seinem Höchsten Principalen hinauszgehenden Personen zugesendten schreiben gehorsambst Beyligendes mitgebracht, worausz Euer Durchl. Exc. u. Gnaden sowohl die Schwedischer seiths deszwegen vorwendende unthuenlichkheit, alsz desz Königs in Schweden in weitherer forthsezung Seiner raise habende intention, wie auch dasz weder dem Sibenbürgischen Edlmann Talaba (so neulich umb die allerhöchste Kayserl. und Königl. amnistial gnad allerunterthänigst angehalten) weder jemand andern suspecten einigen unterschlaiff geben wolle, gnädigst zu ersehen belieben.

Constantinopel, 19. oct. 1714.

Anselm Franz v. Fleischmann.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XXI.

Császári miniszteri titkos értekezlet jegyzőkönyve a gr. Welczek altábornagynak adandó utasítás tárgyában. 1714. okt. 19.

Conferentia de 19. Oct. 1714. apud Principem de Sabaudia.

Præsentibus Domino Principe à Trautsohn
DD. CC. à Seilern
Sinzendorf
Stahrenberg
me (t. i. Buol) et Domino Öttel.

Materia:
die nachricht über des Königs in Schweden abreisz aus der Türckhey.

Ob der Welzeckh dem König noch entgegen zu schickhen, nachdem dise all' incognito passieren will.

2. wie er mit gellt, silber etc. zu versehen.

Leguntur literæ des Schwedischen Secretari Störnhök scriptæ Domino ab Öttl continentes tenores literarum Regis Sueciæ 17. Sept. st. v. Demotica ei scriptarum, quibus Rex declarat, se velle all' incognito transire per Transylvaniam, Hungariam et Austriam in Ducatum Zweybrückhen, una cum suo comitatu et reliquo milite ultra numerum 1000 capitum ascendente.

Dum advocaretur dominus Comes a Welzeck — ez kijelenti, hogy jelenleg: periculum belli Turcici in Venetos.

Stjernhök értesítendő, hogy írja meg a királynak: Cæsarem desiderasse regem in suo transitu pro sua dignitate tractare, at cum incognitus transire desideret, tamen Cæsarem mittere ( ) Welzek, ut disponat iter sui comitatus et militis per illa loca deserta.

Cæterum subministretur annona militi Sueco.

Officialibus subministrentur naturalia.

Welzek mensa instruat pro 15 vel 20 personis.

Remittatur Steinvillio, num copias Suecicas bifariam in duo dispertiri, vel una via incedere velit.

In utrumque casu probentur itinera proposita a commissariatu.

Tum admissus Dominus Generalis Welzek, — közlik vele, hogy: ratione sumptuum placuit ut ipse rem omnem cum Domino Öttel et Sauber transigat.

Detur ei ein offener befehl an all Generales in Hungarn und Siebenbürgen.

Comes Welczek dissuadeat regi, ne se in itinere periculo exponat cum paucis transitando.

(Eredeti fogalmazat *a bécsi udvari levéltárban.)*

XXII.

Harenne János András császári tanácsos XII. Károly és serege elé magyarországi élelmezési biztosúl küldetik ki. 1714. okt. 22. és 24.

Carolus Sextus Divina Favente Clementia Electus Romanorum Imperator semper Augustus, ac Germaniæ, Hispaniarum, Hungariæ, Bohemiæque Rex.

Spectabiles ac Magnifici, et Egregy, fideles Nobis dilecti.

Serenissimus ac Potentissimus Princeps, Dominus Carolus Svecorum Rex, Frater et Vicinus Noster Charissimus, unacum suis aulicis, et proprys octingentis militibus, propediem ad Principatum Nostrum Transylvaniæ cum penetraturus, et abinde per charum Regnum Nostrum hæreditarium Hungariæ, Budam versus, tandem in Inferiorem Austriam, iter prosecuturus esset : volumus Eidem omnem debitum exhibendum honorem, necessarysque vecturis, præjuncturis ; militibus vero ejusdem etapale secundum normam militiæ nostræ cæsareæ intertenimentum, per illos comitatus præstandum, per quos prævius Regio-Svecicus transitus peragetur. Ut hæc exacte exequantur, fidelem nostrum Joannem Andream Harenne, consiliarium et commissarium nostrum expediendum duximus. Hic non solum curam effectuationis præmissorum, sed et eam agat operam, ne in præmissis, alysque pro hoc actu necessarys exigentys ullus defectus subsequatur ; quare et id clementer decrevimus, quo Vos universis tricesimatoribus et cameralibus subalternis officialibus nostris in antelato chari Regni nostri Ungariæ districtu, in specie in Comitatibus Bihariensi, Szabolcsensi, Neogradensi, Pest, Pilis et Sold, Strigoniensi, Comaromiensi, Jaurinensi, et Mossoniensi constitutis, indilate committere debeatis, memorato commissario nostro, in prævio actu, omnimode adesse, victualibus quidem, erga paratum ab eodem de-

ponendum pretium, pecunys vero pro casu necessitatis, erga ejusdem commissary debitas quietantias succurrere teneantur, vosque succurrere teneamini.

Pro eo vobis hisce clementer committimus ac mandamus, quatenus acceptis præsentibus, et intellecta prævia benigna Nostra voluntate, eidem vos accommodare debeatis, ac teneamini, in eo benignam Nostram mentem ac voluntatem expleturæ. Dabantur in Arce Nostra Posony, vigesimasecunda mensis octobris, Anno millesimo, septingentesimo, decimo quarto.[1]

Carolus mpr.
G. Starhenberg mpr.

Ad mandatum Sacræ Cæsareæ et Catholicæ Hungariæque Regiæ Majestatis proprium.

J. E. Comes a Mollarth mpr.
Jacobus Mesko mpr.

2.

Sacræ Cæsareæ Regiæque Majestatis Inclytæ Cameræ Ungaricæ peramice intimandum.

Posteaquam nonnulli regy Svecici, et militares officiales, qui aliquot annorum cursu, in partibus orientalibus dimorabantur, nunc per Principatum Transylvaniæ, et Inclytum Regnum Ungariæ aliasque hæreditarias Sacratissimæ Suæ Majestatis provincias, ad proprias oras reversuri essent ; his ab augusta aula in occursum deputatus est, Sacræ Cæsareæ Regiæque Majestatis Generalis Dominus de Welzek, cui adjunctus est ejusdem consiliarius Dominus Joannes Andreas de Harenna, tanquam commissarius, huic commissario, ut regy camerales officiales in districtu eo, quem ydem dicti aulici transirent, et talis jam eidem Inclytæ Cameræ Ungaricæ, per benignum cæsareo regium mandatum insinuatus esset, ibidem constitutis officialibus regio cameralibus eadem Inclyta Camera Ungarica injungere ne gravetur ; quo illi nominato commissario de Harenna respectu dictorum aulicorum Svecicorum officialium, in quantum victualibus egeret, eidem erga paratum deponendum pretium, pecunys vero pro casu necessitatis, erga ejusdem commis-

[1] Ez okirat eredeti fogalmazata és másolata, pár szó különbséggel, megvan Bécsben is, *a közös pénzügyminisztérium levéltárában.*

sary de Harenna debitas quietantias, succurrant ; adeoque hic succursus respectu gregary antelati militis ex parte cameralium officialium præstandus non sit intellectus, iidem enim gregary milites per Inclyti Regni Ungariæ Inclytos Comitatus etapaliter intertenebuntur. Cum autem in attacto benigno regio mandato expresse memoria Serenissimi Regis Sveciæ esset, expeditio vero Inclyti Consily Bellici nequaquam de ipsa Regia Sveciæ Persona mentionem contineret, ut itaque ad conformitatem Inclyti Consily Bellici etiam camerales, ad subalternos dictos officiales formentur insinuationes, hæc Cæsareo Aulica Camera, eidem Inclytæ Cameræ Ungaricæ præsentibus id ipsum quoque insinuandum duxit, ne ipsius Serenissimi Regis Sveciæ memoria, in instituenda ad subalternos officiales camerales, expeditione fiat.

Eapropter hæc Cæsareo Aulica Camera eandem Inclytam Cameram Ungaricam officiose requirendum duxit, quatenus in præmissis, modalitate prævia debitas dispositiones indilate facere ne gravetur. Cui in reliquo etc.

Ex Consilio Cameræ Aulicæ. Posony 24-ma 8-bris A. 1714.

Jacobus Mesko mpr.

(Mindkét okirat eredetije *a kamarai levéltárban, Budapesten.)*

XXIII.

Grófj Wellingk Móric svéd államtanácsos és főkormányzó Stjernhökkel közli a császári udvar ultimátumát XII. Károly átvonulásáról. Pozsony, 1714. okt. 13/23.

Copie de lettre du Secretaire Monsieur le Comte Velling, à Stiernhœk Exc.

Presbourg, 13/23 Oct. 1714.

Je me donne l'honneur de communiquer à Votre Excellence sous couvert à cachet volant à Son Altesse Royale et au Senat, ma depeche au Roy, qu'un courier de l'Empereur, qui est parti aujourd'huy vers la Transsilvanie, porte. Le motif de la mission de Monsieur le Comte Weltzeck non obstant que le Roy ait fait declarer, qu'il souhaite qu'on ne s'informe pas de sa personne

au passage, moins lui fasse aucuns honneurs, — est en partie (ce que je sçay positivement) d'observer par un principe de precaution et d'un reste de mefiance conservée depuis les tems passés, Sa Majesté et ceux de sa suite, comme aussi en meme tems les Hongrois protestans, qui en chemin voudroient les accoster. — D'ailleurs il a ordre de se regler en tout suivant la volonté et à la satisfaction du Roy à l'egard du passage tant de sa personne que de sa suite, et si le Roy persiste de vouloir passer tout inconnu, de faire du moins à ceux de sa suite toutes les honnetetés, mais en cas que contre la declaration que j'ay faite par ordre de sa Majesté, la suite de Sa Majesté voulut tourner vers la Silesie, il est instruit de ne point le permettre, la Cour Imperiale ne le trouvant absolument point de sa convenience.

— Monsieur le Comte Weltzeck m'ayant prié de luy donner une lettre d'adresse et de recommandation à Monsieur le General Axel Sparre commendant des trouppes du Roy qui ont a passer par les pays de l'Empereur, — je l'ay fait.

(Állami levéltár, Stockholm.)

XXIV.

Stjernhök bécsi svéd ügyvivő gr. Welczek altábornagyhoz, XII. Károly és a svédek útjáról. Bécs, 1714. okt. 27.

Monsieur le General,

ce peu de mots ne sont que pour avoir l'honneur de Vous dire, qu'un secretaire depeché par le Roy Stanislas au Roy Mon Maitre partant ce soir pour se rendre en diligence aupres de Sa Majesté, je luy donne les lettres, que j'avois dessein de prendre la liberté de Vous envoyer, si cette occasion ne se fut presentée. Il vient d'arriver un Courier du Roy, qui l'a quitté le 15 en Wallachie. Monsieur le General Sparre ne l'avoit pas encore joint avec la trouppe de Bender, mais le Roy l'attendoit incessamment. Je ne doute point, que vous ne trouvies, Monsieur le General, le Roy sur la frontiere de Transilvanie là ou vous avès ordre d'aller. Mais s'il voudra se faire connoitre contre la declaration qu'il a fait faire, c'est une autre question. Il faut voir. Mais il y a asses lieu d'en douter, quoy que pourtant je ne veuille pas l'assurer. Quoy qu'il en soit, je Vous souhaite toute sorte de satisfaction

dans votre commission, et suis avec beaucoup de respect bien veritablement, Monsieur le General,

Votre tres humble et tres obeissant serviteur

Vienne ce 27 Octobre 1714. *de Stiernhöck.*

Kivül; «Præs. d. 28. 8-br. 714.»

(A gróf Wilczek-család kreuzensteini levéltárában.)

XXV.

Az Erdélyben fekvő császári sereg félévi költségvetése, 1714. nov. 1—1715. ápr. 30.

Entwurff

Was die sambentliche in dem Fürstenthumb Sibenbürgen stehende Kayserl. Regimenter zu Fuesz und zu pferdt, nebst dem General und kleinen Staab, Feldt Artiglerie und Räzischen National Miliz durch die 6 Winther Monath à 1-ma 9-br. 1714. bis ultima April 1715 zur Verpflegung erfordern.

	Monathliche Adjuten und Besoldunge		Monathliche Portiones				Betragen Monathlich in geldt		Mithin durch die 6 Winther Monath à 1. 9-br. 1714 bisz ult. Apr. 1715.	
			Mundt			Pferd				
	Rfl.	kr.	à 3 fl.	à 4 fl.	à 5 fl.	à 3 fl.	Rfl.	kr.	Rfl.	kr.
Löbl. Virmont:										
Regiment.....				2823½	167	253	12388		77328	
Tollet.....				2822½	170	214	12782		76692	
Wellenstein...				2848	168	213	12871		77226	
Stainville				628	953	1071	10490		62940	
Breüner.....				523	913	1141	10080		60480	
Vehlen.....				521	906	1130	10004		60024	
General Staab mit dem Kleinen	2694	50	68	470	—	305	5489	50	32939	
Feldt Artiglerie						29	291		1746	
Räzische National Miliz. ..	48	—	490	552		648	5670		34020	
Summa desszen	2742	50	558	11188	3277	5004	80565	50	483395	

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

XXVI.

Gr. Stainville főhadparancsnok gr. Kornis Zsigmond erdélyi kormányzóhoz XII. Károly és serege átvonulásáról. Brassó, 1714. nov. 3.

Excellentissime Domine Gubernator Domine mihi Colendissime!

Literas Excellentiæ Vestræ binas de 20-ma scilicet et 23-tia Mensis mox præterlapsi signatas cum solita honoris observantia accepi. Quod attinet Regis Sveciæ transitum, necdum se positive declaravit Sua Majestas, an susceptum iter aperte, vel incognite in ditionibus nostri Augustissimi continuare desideret. Hoc itaque incerto rerum statu non mihi integrum est Excellentiam Vestram sive de uno vel de altero firmiter assecurare. In negotio vero dislocationis communicavi mutationem projecti cum Domino supremo commissario de Rosenczweig, eidemque mentem meam explicui, quam Excellentiæ Vestræ a Domino supremo commissario provinciali uberius percipere non gravabitur. Inter alia, quæ approbare non potui censendum etiam est illud, ubi animadvertere licuit Civitatem Marus Vásárhely, ab omni quartirio immunitari velle, Colonello, Stab et Militiæ in accomodationem sola arce relicta. Distracti multitudine negotiorum sensus non admittunt me ad plura nunc extendere, hisce itaque brevibus quod residuum est reparationem viarum ex partibus Claudiopolitanis, Sombloinum usque placitæ Excellentiæ Vestræ dispositioni commendo, et in solita observantia indesinenter maneo Excellentiæ Vestræ

Coronæ 3. 9-bris. 1714. obligatissimus servus

Stainville.

(Erdélyi udvari kancelláriai levéltár. 1714. No. 88. c.)

XXVII.

Fleischmann portai rezidens gr. Stainvillehez, XII. Károly utazásának elhalasztásáról. Konstantinápoly, 1714. nov. 3.

Extract.

Von hier aus berichtend einer eben iezo abgehenden gelegenheit, wie dasz mir der Grosz Vezier diser tagen eröffnet

habe, von dem den König in Schweden beglaithenden Capuzi Bascha Mustafa Aga brief bekomben zu haben, in welchen Er ihm notificieret, das der höchst-berührte König in Schweden ihm Mustafa Aga hinterbracht von dem Kayserlichen Hoff durch einen expressen Curier ersuechet worden zu seyn sich, weillen man in Hungarn zu seiner receptation nicht alles verferttiget, noch vierzehen täg in der Wallachey aufzuhalten mich fragend, ob Ich hieruon einige nachricht hette, worüber ich ihme Grosz Vezier antworthete von disem kheine, in gegentheill aber nachricht zu haben, das Kayserlicherseiths aller orthen bereiths schon die behörige ordres und anstalten zu des mehr höchst-gedachten Königs in Schweden annehm- und durchpassirung vorgekehret worden seyen, hiernechst meldete der Grosz Vezier, das Er dises alsz ein abermahlige Schwedische aufzögerung ansehe, da es aber doch nur auf 14 täg ankombe, wolte er es dabey bewenden lassen; Allein alsz Er öffters höchst-berührte König sich über den besagten termin in der Wallachey zu verweillen trachte, hat verflossene Wochen der Grosz Vezier einen Tartarischen Aga mit ordre an den obbemelten Capuzi Bascha abgeschickhet auf alle orth daran zu seyn, damit der König in Schweden ohne fernern zeit verlust aufstehen, und dasz türckische Territorium verlassen möge, weillen Ich dem von Einem Hochlöbl. Kayserl. Hoff-Kriegs Rath gnadigst-gegebenen Befelch gemässz an Selben über Wallachey nachschreiben kan, alsz bitte Eüer Excellenz Sye belieben Ihres orths solches dahin zu berichten mir aber gnädig zu notificiren, wie es sich dise Schwedische sach aigentlich verhalte, und ob man Kayserlicher seiths, was Ich doch nit glaube, dise tardirung verursachet; meines erachtens dörfften die aufs neüe in Pohln heruorgeschinnene aufruhren hierzu das mehriste veranlassen.

Constantinopel, den 3-ten Novembris. 1714.

Kívül: Copia des an dem Conte Steinville von dem Kays. Residenten Fleischmann ausz Constantinopel den 3-ten Novemb. 1714. erlassenen Schreibens.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XXVIII.

Gr. Stainville értesíti gr. Welczeket, hogy XII. Károly incognito, anélkül, hogy látta volna, átment az erdélyi határokon. Brassó, 1714. nov. 8.

Monsieur

ie me sêr (sers) de ma mauuesse pleume (plume) pour auoir moy meme lonneur de vous faire sauoire que S. M. Suedoisse et passée inconitot par un passagues ou ie ne latandet pas

il ce sèr de ces propre chevaux autant quil poura ; appre quoy lont di quil prandeura la posste par quel chumint (chemin) ie ne le cett (sais) pas

ieu creux (j'ai cru) deuuoir vous donner cett nouuelle par le courrier que ie ranuoy a vienne

ie ne manquere pas de vous informer par un staffeett qui suiueura de sessa (ce ça), du nonbre et de la marche, des troupe suedoisses, qui ont eous (eues) ancett aux iourduy leur antré dans le peyss issi faiet moy ie vous suppli lonneur et la grasse (grace) de me croyre.

Monsieur

gronstatt ce 8. 9-br. 17(14.)

vostre tres humble
et tres hobeissan seruiteur
Stainuille.

(Egészen eredeti sajátkezű missilis *a gróf Wilczek-család kreuzensteini levéltárában.)*

XXIX.

Hevesmegye intézkedései XII. Károly fogadtatására. 1714 nov. 8.

Lectum est Suæ Maiestatis Sacratissimæ duplicis ordinis mandatum, quo innuitur Serenissimum Dominum Carolum Sueciæ Regem ex partibus orientalibus per Transylvaniam et Regnum Hungariæ in ditionem Suam transiturum ; ex ea occasione omnem honorem ei exhibendum esse necessariasque vecturas et præiuncturas et comitivæ ipsius militari ættapale intertenimentum præstari debere ; æque determinatum est omnia culinaria apud

incolas reperibilia iuxta repartitionem Domini Supremi Commissarii Comitatensis esse administranda, butyrum autem, lardum, mel et vinum ac condimenta parato ære comparanda esse, ita porcos saginatos, gallos Indicos et vitulos eo modo procurandos et ex perceptoratu comitatensi exsolvendos.

(Hevesmegye 1714 nov. 8-ki jegyzőkönyve, a megye levéltárában, Egerben.)

XXX.

Az erdélyi főkormányszék elrendeli a Kolozsvártól Somlyóig menő rendes postaút kijavítását. 1714. nov. 9.

NOVEMBER

Die 9-na Mensis Novembris Colos, Doboka, K. Szolnok, Kraszna Vármegyéknek.

Parancsolt volt az Gubernium kegyelmeteknek még Bonczidárol az utak megcsináltatása iránt, most azért ultimate ujjobban parancsollyuk kegyelmeteknek, magok személlyekben kimenvén az vármegyéiben Somlyóig menő rendes postautat így megcsináltassa hogy vágások, dölös és szoros helyek megigazítatván, az vízmosásokra is hidak építtetvén, minden alkalmatlanság nélkül in instanti készen legyenek ; külömben kegyelmetek az Gubernium kemény animadversióját semmiképpen el nem kerüli.

(Erdélyi Liber Regius Hungaricus. 1714. f. 2. *az erdélyi főkormányszéki levéltárban.)*

XXXI.

Az erdélyi főkormányszék közli a kormányzóval, hogy XII. Károly nyolcadmagával incognito átutazott, s egyúttal megváltoztatni kéri a svéd sereg kijelölt állomáshelyeit. 1714 nov. 11.

Die 11-ma Novembris. Méltoságos Gubernator Uramnak.

Kivántunk vólna köteleségünk szerint még tegnap kegyelmednek informatiót tennünk, az minden nap ezen által szálingozó

Svecusok és ezek között tegnap két óra tájban nyolczad magával, az mint az kik láthatták azoktol opináltatott, de már alkalmasint bizonyosodott, ab incognito postán, lovakonn által ment királlyok felől : de minthogy mellettünk egy posta sem volt, nem tehettük kötelességünket : edszersmind tudván, hogy Dósa uram, mind Méltoságos Generalis uramtol viszen azokról is bizonyos informatiót, amellyek minállunk sub opinione vadnak ; kinek is szovaiból itt hozzánk bétértében értettük, hogy már az elment király hadainak marsussára való statiók el is legyenek intézve, az kegyelmed approbatiójáig, és magunk között considerálván minémű romlássa következékazon statiókat sustineáló vármegyéknek, az holott két helyen is egy vármegyében statió lészen, annál inkább pusztulás az stationalis helyeknek, az rajtok (ámbár per vices legyen is) által mennő hadak miatt az Urnak akartuk, omni cum debito respectu insinuálni ; disponállya úgy az Ur determinatiójától függő statiókat, hogy ne recurállyon egy vármegyében kéczer, hogy ezel és az általmenő hadak mellé rendelendő értelmes és habilis commissariusok által, könnyebbíttetvén az helyek bonificatiójok is azon terhet nem érező részeitől az országnak könynyebben lehessen. Mivel pedig itt Mots iránt is emlékezet vagyon, hogy oda intéztetett legyen egy statio, kegyelmedet kérjük, nem lévén egyenes ut arra, találljon módot megváltoztatásában és alkalmatosabb egyenesebb is lévén Szovát, pro statione assignáltassa. Minthogy pedig minékünk semmi dispositiót tenni nem lehetett az communicatióknak nem lévén elküldésében módunk, méltosztassék az Ur prævie committálni az vármegyékre az statiok és és ad congerendum kivántató mediumok iránt ollyformán, hogy egy statióban concurrállyanak más vármegyék vagy processusok is, példának okáért Méhes is, Szováth is Kolos vármegyében lévén és Tordára statio nem jutván, igen nagy könnyebsége lenne Kolos vármegyének, ha az méhesi expensákat Tordának közelebb való processusa administrálná; és azon statiobéli terhet egésszen subeálni elég jutván Kolosnak mind az szováthi statióban, mind az Szomoson túl Zilhaig (!), holott is az Felső járásnak concurrálni szükséges ; mind ezek iránt is pedig cselekedgyék úgy az Ur, az mint jobnak ítíli lenni.

Liber Regius Hungaricus. Az ennek megfelelő okirat *az erdélyi főkormányszék levéltárában*, Nr. 366. lenne, de csak a palliuma van meg.

XXXII.

Az Erdélybe vonuló svéd csapatok számbavétele. Törcsvár, 1714. nov. 12.

	Personæ	Equi	Currus Succici	Currus Valachici
Extractus Suecorum transeuntium per Passum Törcsvar in quinque diebus.				
Die octava Novembris				
Generalis Holl mutato nomine in Dalheimb duo Capitanej Ramer, et Vineroyki Polonus, Vice Colonellus Erinsild, cum Secretario Regis nomine de Bon, Aulæ Mareschallus de Duben, Aulæ Cancellarius Müller cum.....	220	280	3	6
Die nonâ				
Tres Capitanej Engelhard, Elfentaj, Tursenson, Supremus Bellicus Commissarius de Sotan cum	233	290	17	14
Die decimâ				
Generalis Szilik, incognitus Capitaneus Falstram, Interpres Regius nomine Jacob cum...	236	294	22	11
Die undecimâ				
Duo Capitanej Ron et Jerta cum	221	287	15	8
Generalis Szpár cum	258	474	28	23
Summa:	1168	1625	85	62

Inter hos Judæi nro 24.

Signat. Torcsvar die 12ma Novembr. Anno 1714.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XXXIII.

A svédek a Barcaságon, 1714.

Das Jahr 1714 ist in so ferne merkwürdig, als in demselben der schwedische König Karl 12. auf seiner Rückkehr aus der Türkei, wohin er sich nach der Schlacht von Pultawa geflüchtet

hatte, über Rothenthurm nach Siebenbürgen hereinkam, während fünf schwedische Truppenabtheilungen vom 9. bis zum 13. Novembr. desselben Jahren über Törzburg Burzenland und Neustadt betretend ihren Marsch durch Siebenbürgen weiter fortsetzten.

In der dritten Abtheilung befand sich der Hofprediger Carl Sternelle, welcher in die Stadt fuhr, und den Stadtpfarrer Paul Neidel, so wie den Stadtprediger Daniel Fronius besuchte. An dem nämlichen Tage (11-ten 9-br.) wurde den in die Stadt gekommenen Schweden, auf den Wunsch des schwedischen Hofkanzlers Baron Molern in der evangelischen Pfarrkirche in hochteutscher Sprache gepredigt.

Der Zug der Schweden ging von Neustadt durch Weidenbach, Heldsdorf und Nussbach über Reps weiter. Es waren unter ihnen ein General Spar, und Graf Torstenson ; ausserdem mehrere Geistliche, namentlich Peter Brenner, Johann Walthier, Lorenz Norbik, Peter Wettermann und der obengedachte Carl Sternelle.

(«Album merkwürdiger Begebenheiten von Neustadt» (Keresztyénfalva). 2-r. kézirat az 1800-as évek elejéről, *a barcarozsnyói ág. h. ev. egyház levéltárában.)*

XXXIV.

Stainville jelentése a haditanácshoz a király útjáról és az összes svéd csapatok beérkezéséről 1714 nov. 13.

Hochlöbl. Kays. Hoffkriegs Rath.

In continuatione meiner biszhero vorgeloffenen Berichten diene hiemit ferrers in unterthänigkheit an, wasgestalten gestern die fünffte Schwedische Troupp mit dem Generalen Spaar aus Wallachey über den hiesigen Pass Törzburg herein den Schlusz gemachet. Und wird der March in solcher Abtheillung auch unter denen vorhin bemerckhten veranstaltungen ohnänderlich bisz Somblio fortgesezet werden. Ich habe durch den auf iezt ernenten Pass angestelten Dreyssiger alles, was alldorten hereingekomben, ohnevermerkht abzehlen lassen, und zaiget darüber der sub lit. A. beygefügte extract des mehrern.

Was die höchste Königliche Persohn anbetrifft, da habe ich mich biszhero zwar eüsseristen fleises beworben die wahrhaffte

beschaffenheit von Ihro genohmenen route gebührend hinterbringen zu können, wie dann auch, was zu verkundschafften mir nur immer menschen möglich gewesen, von Zeit zu Zeit auf die arth, wie mans erfahren, alles an Einen Hochlöbl. Keys.-en Hoff-Kriegs-Rath in gezimbenden respect relationiret worden, bey so villfältigen contrarieteten aber weisz Ich ein mahl nicht mehr, was man aigentlich glauben könne, oder solle, das sub lit. B. in fünff original briefen bestehende convolutum, wan solches durchzugehen gnädigst belieben möchte, ist das neüeste, was ich schrifftlich habe.

Mündlich hingegen wird mir von dem erst untern 8-ten dises per P. S. in Ziffris benenten Officier de novo anheünt beygebracht, es sollen Ihre Mayt. über den Valkauner Pass durch den Hazeker Thall herein, und über Arath, und Segedin nacher Ofen forth gegangen seyn, des willens in diesem letzten Orth die Post zu nehmen, welches iedoch absolute zu confirmiren, oder positive zu negiren mich nicht mehr gethraue, sondern allein der hoffnung lebe, es werde sich in Hungarn oder Teütschlanden eine mehrere verlässlichkheit eüsseren, die man hier ex præcedenti biszhero nicht zu weege zu bringen vermöget hatte.

An sonsten seynd dise leztere täge hindurch verschidene Schwedische Herren Ministers und Officiers in dise Stadt hereingekomben, welche man umb Ihnen dasz gebührende tractament angedeyen lassen zu können, Ihre characteres zu eröffnen anfänglich gleich ersuechet hatte, allein Sye wolten immer bey Ihrer verstelten qualitet alsz königl. Capitains verbleiben, unter welchen nahmen auch der Minister Feiff mit andern vornehmern successive hier von dannen per Posta passiret seynd, mithin hat sich ausser dem Canzler Müllern, Hoff-Marschalln Düben, General Holl, Zilig und Spaar dahier fast kheiner zu khennen gegeben, denen iedoch allen insgesambt mit erdencklicher höflichkheit, und bewürthung begegnet worden, über die in iüngsteren Bericht gemeldete, denen fünff marchirenden Classen oder Divisionen zuegegebene kayserl. Officier wird dem Herrn Generaln Spaar in specie der Vehlnische Obristleüthenandt Baron Esch bisz nacher Valasuth zur beglaittung adjungiret, wo dise ablösung durch den Obristwachtmeister von Breünerischen Regiment bisz gar nach Somblio geschehen wird, alsz welche veranstaltung bey gegenwerttigen umbständen mir für die thuenlichist und benebens zuelänglichste geschinnen hat.

Ich lege zum Beschlusz sub lit. C. hierbey einen Extract, so aus dem leztern an mich eingelangten Fleischmannischen Schreiben gezogen worden, und empfehle mich anmit zu höchsten hulden, und gnaden.

Einer Hochlöbl. Kays. Hoffkriegs Raths unterthänigst gehorsambster

Cronstatt den 13-ten 9-bris 1714. *Steinville.*

(Udvari levéltár, Bécs.)

XXXV.

XII. Károly Nemes-Zsúkon, 1714. nov.

— Gr. Székely László naplójából. 1763. —

Carolus XII-mus Svetiai Király, kinek az ő idejében kevés párja vólt, bellicosus, bátor szívű, sokat próbált, végben vitt, de végre életét hadban, Királlyi Vérét Nórvégiában Fridrichstall (!) nevű várnak megszállásában óntótta ki és végzette, 36 esztendős kórában, ki is azelőtt megverettetvén Múszkaországban, Otsakoiban (Ocsakov) szaladott, ótt sókáig múlatott, és azómban véletlenűl Erdéllyen, Magyarországón keresztűl Stralsúndiában érkezett.

De eddigvaló bújdósásából vissza akarván térni Hazájában, Erdéllyen keresztűl menvén sub incognito, hogy már nem felettébb sókad, de nem is negyed-magával, de nevezetesen két személlyel tisztjei közzül, kedves embereivel kettővel, úgyhogy a Király ismeretlen légyen, azóktól nem tiszteltetett úgy, amint kellett vólna. Az Atyám Zsúkón lévén, ebédre az megírt személlyekkel az Király az Atyámhoz ment. Ekkor az Atyámnál vólt egy Suki István nevű főrend-nemes, tehetős, emberséges, Felső-Zsúkón lakótt unitarius ember, cui præter religionem unitariam nihil restabat. Vólt úgyan az Atyámnál ekkor Zsúkón quártélyban lakótt német tiszt is, kinek is rangjáról már megfelejtkeztem. A Király az Atyámhóz menvén a két kedves emberivel, az jelentett német tiszt aszt móndotta az Atyámnak : *Domine Illustrissime Comes, ego fui in servitio Regis hujus, et ego tibi ostendam Regem.*

A Király bélépvén az Atyámhoz a házban, aszt kérdette az Atyámtól : *Domine Illustrissime Comes quid quærit Iste hic?*

mutatván az német tisztre, kiis magát meghajtván az Királynak, kiment az Atyám házából Az Atyám aszt felelte az Királynak: *Hic est in quartirio, Serenissime Rex.* Az Királyt már az Atyám az tiszt titkós intéséből észre vette volt, azért illette Királyi Titulussal. A Király pedig az Atyám szavaira aszt felelte: *Non sum Ego Rex, Illustrissime Domine Comes.*

Az említett Súki István pedig tóvábra is az Atyámnál maradván, mind a felljebb megírt dólgot, mind az következendőt maga az szerint beszéllette nékem.

Azómban a Királynak magával lévén egy kedves vizslája, az Atyámnak móndótta, hógy az vizslájának valami levest csináltassón, melyre az Atyám ezüst tálban téjlevest hózatótt, és az vizsla, abból megévén az levest, az Király az újjából egy szép gyürüt kivévén, az Atyámnak eszt móndótta odanyújtván az gyürüt: *Domine Illustrissime Comes, accipiat in perpetuam rei memoriam.* De az atyám egynéhányszóri kinálása útán is el nem vette a gyürüt. Súki István igen szép gyürüt móndotta nékem lenni, sőt aszt móndótta, hógy maga haragúdótt, hógy miért nem vette el az Atyám az gyürüt. Denique az Atyám tudta miért nem vette el. Talám ha elvette vólna, vehettük vólna mi hasznát, ha ez is mint sókak egyebek el nem tévelyedtenek vólna házúnkból, sok fátuma által házúnknak.

Ezen időtájban a Király comitivái közzül edgyiknek Válaszútón Zsúk melett lévő múlatozása alatt, ellópatván egy lóva, az falu Válaszút kételeníttetett nagy summa pénzel megfizetni, és ekkor az tolvaj ki nem tudódott.

És ez 1714 esztendőtől fógva mind abban vólt, hanem ha jól jut eszemben már minekútánna kivettem volna a jószágót, cúrátóróm Báró Josika Daniel Ur keziböl, circiter 1740 esztendő felé, és igy e szerint majd 26 esztendök múlva egy súki oláh jobbágóm (!) kórcsómán részegen diczékedni kezdett, hógy bezzeg a vólt ám az jó ló, mert az kerteket széltiben úgratta vélle által; ez az szó az válaszútiaknak fülekben menvén, eskettenek, az szó beszéd ki jött, az embert fel nem akaszták úgyan, de minden marháját el fóglalák s a tehetős jobbágyúnk kóldússá marada.

(Eredeti kézirat 1763-ból, *a polgári iskolai tanítóképezde könyvtárában, Budapesten.)*

XXXVI.

A svéd tisztek és a hadsereg ellátására Erdélyben naponként szükséges élelmiszerek, ember- és lóadagok kiszámítása 1714.

Aufsatz Einiger Victualien, welche zur Spesirung deren gesambten Schwedischen Herrn Officiers zur Kuchel-Nothdurff täglich ausgesezet sindt, als :

Schaf 15, Hühner 80, Eyer 1500, Indianische 15, Gänsze 30 Stück. Schmaltz 50 ℔. Wein 120 Maasz.

Specification Was die Königl. Schwedische durch das Fürstenthumb Siebenbürgen passirende Hofstatt undt Truppen nach denen abgetheilten 5 Classen täglich an Mundt- undt Pferdt portionen erforderen.

	Portiones	
	Mundt	Pferdt
1-te Class	309	390
2-te «	284	366
3-te «	286	405
4-te «	226	292
5-te «	395	580
Summa ..	1500	2033.

(Közös pénzügyminiszteriumi levéltár (Hofkammer-Archiv), Bécs.)

XXXVII.

Tordamegye felső járásától a svéd sereg részére Marosvásárhelyre szállított élelmiszerek jegyzéke. 1714.

Anno 1714. In statione Maros Vásárhely pro Inclita militia Svecica percepta sunt naturalia et accidentia ex Comitatu Thordensi processu superiori hoc modo.

Avenæ met. 225. Foeni curr. 41. Verveces num. 12. Vinum vetus oct. 300. Vinum novum oct. 422. Gallinæ num. 227. Anseres num. 79. Galli Indiaci num. 22. Ova num. 2795. Butyrum oct. 82½. Lardum libr. 81. Candellæ num. 304. Mel oct. 4½. Acetum oct. 76. Attagenes num. 6. Damæ num. 1.

(Erdélyi főkormányszéki levéltár. 1714. Nr. 121.)

XXXVIII.

Gr. Welczek császári altábornagy jelentése a haditanácshoz XII. Károly és a svédek átvonulásáról Erdélyben. Szilágy-Somlyó, 1714. nov. 17.

Hochlöbl. Kayser. Hoffkriegs-Rath. Gnädig hochgebiettend-hochgeehrtiste Herrn.

Hoffe dasz die heüntige aus Sübenbürgen erwarttende Posst, nachdeme die letztere gar nichts gebracht, auch die erwarttende Staffetta von Herrn General Graffen Steinville dato nicht angelanget, also seither den Courir so den 11-ten passiret nichts von Ihme vernohmen, wasz von dem Schwedischen Anmarche bringen, und Ich Ewer Hochfürstl. Durchlaucht. Excell: und Einem hochlöbl. Kays. Hoff-Kriegs-Rath wasz zuuerlässzliches werde relationiren können, damit aber sodann dise alhier passierende Post nicht aufhalte, vorschreibe, und wasz alhie passieret, gehorsamst referire, nemblich dasz den 14-ten drey Schwedische Officiers Antoni Fermann, Hörmann Ceder-Creütz, und Andreasz Gillenbrock passiret, alle mit pass von dem Schwedischen Staats Secretario Feiff versehen, und noch zu Pitesch in der Wallachey datiert, vorgebend, dasz Sye von dannen bey Abmarche der leztern Trouppen weeg gangen, und ohne Cronnstadt zu passiren, gerad auf Hermanstatt, und so herausz khommen.

Den 15-ten komme niemand.

Den 16-ten aller früehe kommen abermahls drey Officiers Capitain Ackerielm, Capitain Magnus Feiffer, und Carl Didacus Ehrenpreüs Jeder mit einem besonderen Pass von Herrn General Steinville de Dato Cronnstatt den 11-ten dises versechen.

Weill Ich nun mit Jedem passierenden Officier selbsten rede, alsz hat sich der eine von Ihnen Feiffer zu erkhennen geben, dasz Er der Staats Secretarius Feiff seye, zugleich entschuldiget dasz sowohl Er, alsz andere nicht unter aigenen Nahmen und Character passiren, und dasz auch dergestalt die bey denen Trouppen commandierende Generales thuen würden, es hätten Es aber Se Königl. May. von Schweden dergestalt für guet befunden, weillen niemand unter Ihnen im stand seye, sich seinem Caracteri gemäsz aufzufüehren, destwegen blosz andere nehmeten, und Herr Canzler Miller allein unter seinen Nahmen kuerz nach seiner

alhie passiren wurde, massen Er nacher Wienn zu gehen beordert seye, weill Er mir nun dergestalt von seinen König erwehnung gethan, wo Er dann seye Ihne befraget, und Selben gleichwie schon vorhin dem Herrn General Paniatowski Königl. Favoriten zu erkhennen geben, dasz solches nicht ausz blosser curiositet geschehe, dann wan Se Königl. May. auch völlig unbekhannt bleiben wolten, weeder umb dessen Persohn fragen, vill weniger mich zu denselbigen näheren, oder zu reden verlangen wurde, dises aber destwegen erwehnete, damit Sr Königl. Mayt. alle gehörige sicherheit und beförderung verschaffen könne, sintemahlen dises Königreich an Pohlen gränze, auch sonst aller orthen offen stünde, mit villen raubern angefüllet, folgbahr so schlechterdings ohne alle anstalt mit wenig Persohnen per posta voran zu gehen wie verlautten wolle, Se Mayt. vill hazardierte, nahme auch zugleich dabey die Gelegenheit zu sagen, wie dasz in ybrigen ausztruckhliche ordre hätte, in allen auf dasz möglichste Sr Mayt. willen und befelch zu vollziehen, und wan Sye es auch noch aniezo haben wolten, alle ersünliche Ehr und höfflichkeit auf die art alsz ob Se Kayserl. Mayt. selbsten zugegen wären, zu erweisen, massen Se Kayserl. Mayt. in allen Ihre gegen den König tragende besondere Freündschafft zeigen wolten, und wie sich ob Ihre ankunfft in seine Erb-länder erfreyten, stunde also bey deroselben, wasz Sye immer erwehleten, und Ich auf ein- oder anderen formb alles zu seiner Satisfaction einzurichten verlangete.

Worauf gemelter Herr v. Feiff mir geanthworttet, dasz in confidentia eröffnen wolle, wie dasz der König bereiths passieret seye, und zwar in der Gesellschaft des Herrn General Poniatowsky gewesen, habe aber unterweegs vernohmen, dasz weill so vill pferdt alsz Sye sambentlich nöttig gehabt, auf einmahl auf der Posst nicht finden können, derselbe mit einen einzigen Officier vorangegangen, und also der Jenige gewesen, welcher ohne Zweiffel nur etliche Stunde vor Ihme Herrn General Poniatowski alhie passiret. Von disen habe in meiner relation von 11-ten welche durch den Courier geschickht, gemeldet, dasz eine halbe stund von hier den 10-ten dises in der nacht, alsz anhero gefahren, Ihme begegnet, Es ist aber so finster gewesen, dasz nur an den blasenden Postillion dasz Jemand passirt, gewust, und obwohlen mit disen beyden Officieren hart an meiner Chaise geredet, keinen wie Er auszgesehen, ausznehmen, vill weniger beschreiben könnte, will es also indessen dergestalt glauben, auch nicht in geringsten Zweifflen

Ewer Hochfürstl. Durchl. Excell: und ein Hochlöbl. Kays. Hof Kriegs Rath werden dauon mehrere sicherheit von Ihme Herrn General Steinville schon haben, sintemahlen supponire, dasz obwohlen Er mir in seinem schreiben von 8-ten nur schlechterdings die ankonfft des Königs, und das incognito per posta weither gehen wuerde, berichtet, Er mir etwan dauon im geheimbnusz machen wolte. Indessen dessentwegen diesen Courir welcher sonst bey mir verbleiben solte nach Wienn spedieret, dahero auch supponirend, das wasz wichtiges dahin traget, Ihne bey mir nicht behalten, sondern gleich befördert habe, und werde umb souill mehr darinn bestättiget, weil diser Staats Secretarius so mit dem König zu Cronnstatt gewesen, mir gemeldet, dasz nachdeme ernenter Herr General Steinville, von dem Generalen so die Trouppen commandiert hat, zu wissen verlanget, wasz bey dennenselben an Officiern und Gemeinen sich befindet, umb hiernach den Entwurff auf die portionen zu machen, und nicht bekhommen, Er Ihme ebenfahls in confidenzia die specification der Officier geben, und alsogleich wie dises vermuethlich auch das andere wierd vertrauet haben. Will also hoffen, dasz Ewer Hochfürstl. Durchl. Excell: und Ein Hochlöbl. Kays. Hoff-Kriegs-Rath zeitlich genueg von der Königlichen durchraisz avertiert seyn worden. Ich habe ehender Zuuerlässzliches nichts erfahren können, bekhenne zwar, dasz den 12-ten einen grossen Argwohn gehabt, dasz mit dem General Poniatowsky der König gewesen, doch weill es nur meine muethmassung ware, in meiner relation von 13-ten an dises Hochlöbliche Mittel zu referiren mich solches nicht unterstanden, in particulari aber dannoch an Herrn Hoff Kriegs-Rath und Referendarium von Öttl selbe Posst yberschriben, und also nicht gar verschweigen wollen, wasz mich zu diser opinion veranlasset, der es wohl erwehnet haben wirdt, damit nach beschaffenheit der yberschribenen umbstände mit dero hocherleüchten Judicio wasz an der sach seye, ertheillen, und obwohlen diser Staats Secretarius Herr von Feiff, das der König nicht in diser gesellschafft, sondern den Tag zuuor vorausz gangen, meldet, so kan Er es doch auch so positive nicht sagen, massen welche Officiers unterweegs von Ihme Poniatowf(s)ki voran gangen, oder welche bey Ihm geblieben, Er ebenfahls nur muethmassentlich judiciert, deme seye aber, wie Ihm wolle, so ist seiner Aussag nach gewisz, dasz der König bereiths passiret, und mir lieb das nicht allein selbiger banda alle möglichste Ehren zu erweisen mich

beflissen, sondern auch offtgemelten Generalen Poniatowfski in Gegenwart dises seines mir verdächtigen Gespann alles wasz aniezo Herrn Staats Secretario von Feiff gesagt, also dasz, wo Es auch der König nicht gewesen, Er Ihme doch balt eingeholt und widerumb referirt haben wierd.

In der opinion aber, dasz bey Ihme der König ware, bestärckhet mich unter anderen auch dises dasz gleich nach seiner die Erste zwey Officiers welche passierten in einer Chaise gefahren, da es doch junge und gesunde leüth waren, wo sonst alle andere geritten, ausz welchen geurtheillet, dasz dise dem König nachfüehren, damit wan Er unterweegs ausz einen Zufahl nicht mehr reitten konnte, oder wolte, sich einer gelegenen Chaise bedienen könne, und wie von denen den 15-ten dises alhie mit einigen Türckhischen pferdten passierten bedienten des Hollsteinischen gesandten Fabrizi vernohmen, solle diser in der Chaise passierte Officier, so sich den Nahmen Hőrmann Ceders Creüz geben, und Sye in vorbey passiren Ihne gesehen, und kennen, ein Königl. General Adjutant gewest seye; wasz an allen disen seye die Zeit weisen wierd.

Sonst hat mir unter anderen erwehnter Herr von Feiff auch referirt, dasz nicht nur bereitts alle 5 Divisionen ihrer Trouppen in Siebenbürgen wären, sondern auch alle in wüerckhlichen marche, und hat mir von der dritten division die hiebeygelegte marcheroute so Er allein bey sich gehabt, gegeben, dabey gemeldet, dasz obwohlen anfänglich auf der Schweden verlangen nur der Sontag zum rasttag destinieret ware, Herr Graff von Stainville Ihnen auch den donnerstag darzue gewidmet hätte, und zaigte sich in allen ganz content zu seyn, und wären nicht allein die 5. divisiones, sondern auch auf verlangen 15. nur destwegen gemacht, damit ihre Trouppen, so wenig alsz nur möglich, disem König-Reich beschwehrlich fallen.

Ferner passirten auch den 16-ten mit einem Pass vom Herrn General Steinville de dato Cronstatt den 6-ten zwey Officiers Johann Krulowitz und Casamir Buszk mit Vorspann, welche von Tokey über Caschau sich einige Zeit aufhalten wollen, denen Ich aber, das disem weeg khein anstalt gemacht, dahero weder Vorspann noch Subsistenz, darzue üblen weeg finden wurden zuerkhennen geben, und über Ofen den Marche zu nehmen gerathen, deme Sye zu folgen versprochen, daruon auch Herrn Commissario

Gassner nach Tokey parte geben, damit dahin, und nicht anders sye befördern.

An sonsten bestättige den richtigen empfang dero gnädig untern 10-ten an mich erlassenen, und weillen daraus ersehen, das mit nechsten berichten solle, wohin der Zug der Schwedischen Mannschafft von Bruckh an der Leutha aigentlich abzihlen möge, so will nicht ermanglen mit dem ehist alhier erwarthenden Canzler, und der nachfolgenden Generalitet aus der sach zu reden, und sodann schleunig zu referiren. Anbey solle auch zur nachricht nicht verhalten, was bey disen Schwedischen 5 Divisionen vor Generales commendiren, und zwar bey der erstern Herr General Holl, der anderten Herr General Sie, dritten Herr General Suliki, vierten Herr General Gertha, fünfften Herr General Spaar, so wie man es von dem lezt passirten erfahren.

Gleich kombet die Siebenbürgische Post, und mit diser erhalte von Herrn General Steinville beygelegten brief, sambt drey Beylagen, so Ich alsogleich abschreiben lassen, zur nachricht gehorsambst überschickhe. Indessen meines orths das behörige bester massen schon fürkehren werde, damit im hiesigen König-Reich alles in guter ordnung fortgebracht und Ihrer Mayt. allergnädigste Intention vollzogen werde.

Somblyo den 17-ten 9-ber 1714.

Graf von Welzeckh.

(Udvari levéltár, Bécs.)

XXXIX.

A svédek számára Tordamegyéből

In rationem Inclitæ Militæ et Dominis Officialibus Serenissimi utroque processu ad stationem Méhes assignata

Loca administrata		Caro bovina libr.	Caro porcina lib.	Verveces numer.	Pisces nr.	Panes albæ	Vinum vetus oct.	Vinum novum oct.	Cerevisia nr.	Gallinæ numer.	Anseres num.	Anetes nr.	Indiaci nr.	Ova nr.	Butyrum oct.	Lardum libr.
Thorda superior administravit hoc modo	Záh	.	.	1	.	73	.	.	.	3	1	.	.	36	2½	.
	Sályi	.	70	.	.	.	.	.	.	6	2	2	.	30	2½	.
	Mező Bodon	.	.	.	.	.	.	.	.	8	2	.	.	.	1½	.
	Mező Szakál	83	.	1	.	.	.	.	.	6	2	.	1	22	2	.
	Kemén Telke	.	.	2	.	.	.	.	.	6	2	3	1	27	2	.
	Mező Szengyel	.	.	1	.	.	.	.	.	7	2	3	1	.	1	.
	Pagocsa	.	.	2	.	.	.	.	.	7	1	.	1	36	3	.
	Gerebenes	100	.	.	.	.	.	.	.	7	2	.	.	48	1½	.
	Ikland	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Summa	183	70	7	.	73	.	.	.	50	14	8	4	199	16	.
Thorda inferior administravit in una summa		1443	.	11	40	.	284	282	.	.	12	.	.	.	.	48
Item ad hæc. Inferior. Eörke		.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Item Paksy Uram processusa		.	70	.	.	10	.	.	.	17	.	.	.	590	30	.
Item Simonfi Uram processusa		.	.	.	.	.	.	.	.	24	.	.	.	120	4	.
Item Tirszky Uram processusa		.	.	.	.	18	.	.	.	27	.	.	.	300	12	.
Item Egerbegy		.	.	.	.	43	.	.	.	8	.	1	.	60	5	.
	Summa	1443	70	11	40	71	284	282	.	76	12	1	.	1070	51	48
Torda várossa		.	.	.	.	5	78	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Erogationes pro libera tabula Dominis Officialibus Commissarys et intervenientibus et alys	Thorda superior	.	70	2	.	154	.	.	.	50	14	8	4	149	16	.
	Inferior	.	70	10	13	142	284	85	.	76	12	1	.	1070	44	48
	Alsó Thorda	.	.	.	5	78	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Pro Truppis erga quietantiis erogatum scilicet	Thorda superior	183	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	Thorda inferior	1158	.	.	.	.	.	197	.	.	.	.	.	.	.	.

Notandum az liszt és kenyér erogatioja abban nem edgyez, hogy az profontal nem erték (estéli?) kenyeret kellet süttetni azonban az asztali czipó is kenyérszámban tetetet fel.

(Erdélyi főkormányszék levéltára. 1714. Nr. 121.)

szállított élelmiszerek jegyzéke. 1714. nov.

Regis Sveciæ percepta Naturalia ex Comitatu Thordensi sequenti ordine in mense 9-bri anni 1714.

Candellæ nr.	Damæ nr.	Zingiber lib.	Piper libr.	Cariofilla loth.	Flores nucis miristicæ	Nux miristica loth	Cinnamomum loth.	Sacharum lib.	Malum medicum lib.	Crocum lot.	Malum medicum	Mali medici (succus)	Castaneæ	Acetum oct.	Mel oct.	Olea libr.	Oriza lib.	Mandola lib.	Avena cubb.	Fœni curr.	Farina libb.
18	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1/2	.	.	.	8	2	.
20	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	4	4
18	.	.	.	.	.		.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.
20	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	4	.
10	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	.	.
10	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1/2	.	.	.	4 1/2	1	.
25	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1	.	.	.	7	5	.
18	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	10	4	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	21 1/2	.	.
139	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	71	20	4
.	.	1/2	1	2	2	6	3	2 1/2	4	2	8	1	.	.	.	2	4	2	156	64	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	3	.
.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	14 1/2	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	2
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	5	.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1 1/2	1 1/2	.	.	.	.	.	.
.	2	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6 1/2	16	.	.	.	.	3	2
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	.	.	.	4	.	.	.	.
139	.	.	.	.	.	6	.	.	.	.	.	.	.	.	2	.	.	.	7	.	1
.	2	1/2	1	2	2	.	3	2 1/2	4	2	8	1	.	6 1/2	8	2	4	2	8	17	1/2
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	.	.	.	4	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	63	20	3
.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	147	47	1

Az Alsó Járásban vittenek vissza az perceptioban tetetet vajbol és mézbül, egyebet az mit vissza vittek perceptumban nincsen.

Az Felsö Járásban öt berbecset vissza vittenek.

Extradatum per Samuelem Namenyi Commissarium.

XL.

A svéd sereg állomásai Erdélyben. 1714. nov. 8.—dec. 3.

Stationes

deren Königl. Schwedischen Trouppen in dem Fürstenthumb Siebenbürgen vom 8. Novembris bisz 3. Decembr. Anno 1714. als nemblich:

Erstere Division unter dem Herrn General Feldt-Marschall Leuth. v. Holle		Anderte unter dem Herrn General-Major Züch undt Manteüffel	Dritte unter dem Herrn General-Major Zühlich	Viertte unter dem Herrn General-Major Hierta	Fünffte unter dem Herrn General v. der Infanterie Baron v. Sparr
den 8-ten 9-br. 1714.	zu Rosenau	In der Wallachey	Wallachey	Wallachey	Wallachey
9	Hölzdorf	Rosenau	Wallachey	Wallachey	Wallachey
10	Nusbach	Hölzdorff	Rosenau	Wallachey	Wallachey
11	Vargÿas	Nusbach	Hölzdorff	Rosenau	Wallachey
12	Sombor	Vargÿas	Nusbach	Hölzdorff	Rosenau
13	Reps	Sombor	Vargÿas	Nusbach	Hölzdorff
14	Kerestur	Reps	Sombor	Vargÿas	Nusbach
15	Szeges	Kerestur	Reps	Sombor	Vargÿas
16	Szikmantor	Szeges	Kerestur	Reps	Sombor
17 undt 18	St. Gerlize	Szikmantor	Szeges	Kerestur	Reps
19	Vasarhelÿ	St. Gerlize	Szikmantor	Szeges	Kerestur
20	Band	Vasarhelÿ	St. Gerlize	Szikmantor	Szeges
21 undt 22	Mihes	Band	Vasarhelÿ	St. Gerlize	Szikmantor
23	Sovat	Mihes	Band	Vasarhelÿ	St. Gerlize
24 undt 25	Vallasut	Sovat	Mihes	Band	Vasarhelÿ
26	Derse	Vallashut	Sovat	Mihes	Band
27	Ballashaza	Derse	Vallashut	Sovat	Mihes
28	Szilaÿ	Ballashaza	Derse	Vallashut	Sovat
29	Szillaÿ	Zilaÿ	Ballashaza	Derse	Vallashut
30	Somlio	Somlio	Zilaÿ	Ballashaza	Derse
den 1 X-bris	Margita	Margita	Somlio	Zillaÿ	Ballashaza
2	Margita	Margita	Somlio	Zillaÿ	Silaÿ
3	Margita	Margita	Margita	Zilaÿ	Silaÿ

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

XLI.

Vogel tábori hadbiztos a svéd csapatok erdélyi útjáról. Kolozsvár, 1714 dec. 8.

Unterthänig gehorsambste Relation. Über den Marche der Königl. Schwedischen Hoffstatt und trouppen durch das Fürstenthumb Siebenbürgen.

Nachdeme mit dem nacher Cronstatt vorausgekommenen Königl. Schwedischen General Feld Marschall Lieutenant Herrn v. Holle der Marche der Königl. Schwedischen Hoffstatt und trouppen aus der Wallachey durch das Fürstenthumb 7-bürgen bisz nacher Somlio dahin concertiret worden, dasz solcher in 5 divisionen jede in 3 trouppen bestehend, geschehen, und also eine auf die andere folgen solle, die étappen aber, weilen gedachter Herr General den Stand dieser trouppen specifice auszuhändigen sich geweigert, auf dessen Verlangen auf 1500 : Mund- und 1800 : pferd regulirt worden, alsz hierauf die erstere division den 8-ten verwichenen Monaths 9-br : zu Rosenau eingetroffen, auf welche die anderte, 3-te 4-te und 5-te succesive gefolget, und ist nach beyligender route der Marche bisz in Hungarn fortgesezet worden, und weilen diese trouppen fast in lauter Officieren und Bedienten bestehen, alsz seynd zu deren Spesirung auf Verordnung des commandirenden Herrn Generalen Grafen Steinville Excell : einige wenige Kuchel-Nothdurfften anfänglich vom Land auszgeworffen, welche nachgehents bey ankunfft des Herrn Generalen von der Infanteria Baron von Sparr, alsz welcher diese trouppen commandirt, auf dessen ansuchen, wie beyverwahrter aufsaz weiset, nicht alleine vermehret, sondern auch auf die von demselben beschehene remonstration, dasz mit dem ordonnanzmässigen ℔ fleisch, auch mit denen 6 ℔ Habern nicht auszzukommen wäre, anbefohlen worden auf jede Mund-portion täglich 1½ ℔ fleisch, auf die pferd-portion aber 8 ℔ Haber abzureichen, in wieviel Mund- und pferd-portionen aber jede Class eigentlich bestanden, zeiget beygehende von dem Herrn Generalen v. Holle

im Marche mir behändigte specification, und ist aus beykommenden Extract gnädig zu ersehen, wie viel in jeder Station an étappen genossen, und von jeder Class besonders quittiret worden, worüber die particularquittungen, der geweste Fuhrweesens Officier Herr Neffzer, welcher mit der 5-ten oder lezten Class geschicket worden, mit sich nacher Zilai gebracht, worüber der Herr General Baron von Sparr 2. Haubt-quittungen, nach auszweisz beyverwahrter abschrifften und zwar über das Brod besonders, weilen solches nicht vom Land, sondern aus denen Kays. Magazinen verschaffet worden, gegeben hat, wehrenden marches welcher in sehr gutter ordnung und Disciplin geschehen, ware von des Commandirenden Herrn Generalen Excell: denen Schwedischen Herrn Generalen v. Holle und Zülich jedem ein Rittmeister oder Haubtmann, dem Herrn Generalen Baron v. Sparr aber Herr Obristlieutenant Baron v. Esch, welchen zu Valassut der Herr Obristwachtmeister von dem Löbl. Graf Breunerischen Dragoner Regiment abgelöset, zugeordnet, umb in Habhafftwerdung der Verpflegung und Vorspann, so sie auch aller ohrten (!) ohne einzigen abgang gefunden, zu assistiren, welche dann auch eine taffel gehalten, wobey die schwedische Herren Generalen und andere capitains sich gar gerne eingefunden; von Vallasut aus habe dem Herrn Kriegs-Commissario Süss von dem anmarch durch einen Expressen nacher Somlio die nachricht gegeben, welcher dann nebst S. Exc. dem kayserl. General Feldmarschall-Lieutenant Herrn Grafen v. Welzek sich nacher Zilai erhoben, allwohin mich aus der lezteren Station zu Ballashaza voraus begeben, umb Beeden, wie es in 7-bürgen mit der Verpflegung dieser trouppen gehalten worden, die Information zu geben, worauf Hochgedachte Se Excell: resolviret, durch das Königreich Hungarn es auf gleiche weisze zu continuiren, solche aber in so vielen abtheilungen fortmarchiren zu lassen, haben dieselbe allzu unbequem zu seyn erachtet, und dahero mit dem Herrn Generalen v. Holle sich dahin verstanden, dasz mit der Ersteren die anderte und dritte, mit der vierten aber die 5-te abtheilung sich conjungiren, und solchergestalt den Marche prosequiren sollen, zu Zilai habe über die in oben allegirten Aufsatz vor die Herren Officiers entworffene Victualien, wie dann auch über die vor diese trouppen täglich ausgesezte 60: Bespannte wägen und 75: Reitt-pferd vermög gehabter Instruction die quittung und richtigkeit ver-

langen wollen. Nachdeme aber gesehen, dasz Sie zu Zilai sich geweigert solche gegen quittung zu acceptiren, sondern sich erbotten solche lieber mit baaren geld zu bezahlen, dieses aber des Herrn Generalen Grafen v. Welzek Excell: nicht gestatten wollen, sondern Einem daselbst stehenden Haubtmann von dem Löbl. Bonnevallischen Regiment anbefohlen dem Comitat nur allein eine Attestation zu geben, alsz habe hierauf meines ohrts auch nicht wohl tringen können; wie hoch aber sothane consumtion in 7-bürgen sich belauffet, zeiget anverwahrter von dem Herrn Neffzer aus dessen in jeder Station gemachten Vormerkungen gezogener Extract; übrigens haben sambtliche Schwedische Herren Generalen und übrige capitäns über die in 7-bürgen Ihnen widerfahrene Bewürthung sich sehr vergnügt bezeiget.

Clausenburg den 8-ten X-bris 1714.

Lambert Eberhardt Vogel,
Kayserl. Feld-Kriegs Commissarius.

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

Deren jenigen Victualien welche an die Königl. Schwedische
des fürstenthumb Siebenbürgen in denen Stationen

Stationes	Rindfleisch	Kälber	Schweinfleisch	Hammel	Brodt	Mehl	Wein		Bier	Hünner	Gäns	Änden	Indianische	Ayer
							alter	neuer						
	℔	St.	℔	St.	Laib	Viertl	Maas	Maas	Maas	St.	St.	St.	St.	St.
Roszenau	300	.	.	.	50	16	361	.	108	65	11	.	11	319
Helzdorff	220	.	.	1	60	8	240	.	.	53	11	.	4	360
Nuszbach	99	.	.	2	19	4	119	.	.	61	20	1	2	320
Vargiass	293	.	.	.	40	.	131	.	118	65	11	.	1	295
Sombor	184	.	.	5	28	.	128	.	60	73	20	.	5	400
Reps	293	.	.	11	72	.	367	480	.	153	30	21	11	2000
Kerestur	140	.	25	12	.	16	180	.	.	160	26	.	19	1100
Szegess	491	.	.	13	54	8	137	225	73	144	29	20	23	1730
Zikmantel.....	331	.	54	19½	58	4	221	89	.	140	35	8	30	1620
Szent-Gerlize..	376	.	94	17	47	4	163	268	.	130	58	64	20	2567
Wassarhell....	751	.	47	24	.	57	593	650	.	289	100	2	42	4438
Bane(!)	241	.	100	14	110	5	178	383	48	143	60	7	23	1370
Möhess	470	.	229	25	214	13	236	237	160	266	79	41	32	3958
Szovat	336	.	122	22	120	4	352	100	20	168	57	37	29	2240
Valashut	282	.	60	16½	39	2	.	412	.	125	41	19	27	1680
Dersche.....	310	.	148	15½	59	4	60	260	.	156	48	32	28	1800
Ballashaza	316	4	150	18½	74	5	136	202	.	128	33	38	21	1510
Summe in denen Stationen.....	5433	4	1029	216	1044	150	3602	3306	543	2319	669	240	328	27707
Cronstatt was ein ander Minister von dieser königliche Hoffstatt die sich alda eingefunden zu Ihre subsistenz empfangen	1250	5	.	25	.	.	460	.	.	120	40	30	50	.
Summe dieser consumption..	6683	9	1029	241	1044	150	4062	3306	543	2439	709	270	378	27707

(A közös pénzügyminisztérium levéltárában, Bécsben.)

Officiers bey denen 5. Divisions Trouppen im durchmaschiren administrirt und durch Selbe consumiret seynd worden.

Schmalz	Speck	Pfeffer		Imber		Nägl	Muscatnusz	Muscatblüe	Zimmet	Zucker		Weinberl	Mandl	Saffran	Citronen	Citronsafft	Kästen	Essig	Hönig	Paumböhl	Reysz	Haber	Hew
Maas	℔	℔	loth	℔	loth	loth	loth	loth	loth	Huth	℔	℔	℔	loth	St.	Maas	℔	Maas	Maas	℔	℔	Viertl	—
19	30	1	.	1	.	3	1	2	1	1½	.	2	.	.	21	.	.	25	.	.	.	32	2
12	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	64	5
17	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	12	4
16	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	37	2
20	21	.	16	.	16	2	.	1	.	.	.	.	.	1	.	.	.	.	.	.	.	.	.
88	50	1	16	.	7	4	.	3	3	2	.	7	6	3	15	.	.	.	.	.	2	.	.
30	30	1	.	1	.	1	1	.	1	2	.	1	.	.	.	.	.	16	4	2	5	.	.
60	23	3	.	1	.	3	4	3	4	2	.	2	.	3	8	½	6	20	3	.	6	.	.
66	15	2	.	1	.	4½	1½	4½	.	.	1	.	.	3½	.	.	.	10	4	½	9	48	6
52	44	.	.	.	16	4	.	4	.	.	2	1	.	2	14	½	2	12	3	½	8	.	8
121	106	2	.	.	16	6½	2	4	1	.	14½	3	7	2	11	½	4	75	5	½	5	24	4
51	39	1	.	.	4	1	1	1	.	.	5	2	2	1	12	½	12	36	4	½	16	16	5
120	86	2	.	.	24	6	2	5	5	.	5½	6	4	3	12	2½	6	66	12	1	13	.	.
89	80	2	.	.	2	4	2	4	2	.	2½	6	2	3	14	2	4	35	13	.	6	.	.
37	55	2	.	1	.	2	.	2	2	1½	.	4	3	2	12	½	3	16	8	1	3	.	.
28	131	2	.	1	16	3	.	2	1½	.	.	4	1	2	.	½	.	16	6	½	9	.	.
81	91	3	.	3	.	6	.	4	.	.	.	3	2	3	14	1	10	4	8	1	10	.	.
907	801	24	16	12	5	50	14½	39½	20½	9	37½	41	27	28½	133	9½	47	331	70	7½	92	233	36
200	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	400	100
1107	801	24	16	12	5	50	14½	39½	20½	9	37½	41	27	28½	133	9½	47	331	80	7½	92	63	136

Martin Friedrich von Neffzern.

XLIII.

A svéd csapatok állomásonkénti hadtáp-ellátása Erdélyben, 1714.

Extract

Was die Königl. Schwedische Trouppen in dem Fürstenthumb Siebenbürgen im durchmarch und hiernach specificirten Stationen an Etappenmässiger Verpflegung genossen haben.

Stationen	Fleisch	Brod	Wein	Bier	Haber	Heu	
	Pfundt	Port.	Halbe Maasz	ganze Maasz	Viertl.	Fuhren	℔
Rosenau.....	1990	1475	.	1466	680⅔	68	110
Helzdorff	1922½	1473	.	1473	663⅓	67	144
Nuszbach....	2001	1479	.	1511	766	68	204
Vargyas	2195¾	1483	.	1481	792½	66	204
Sombor.....	2213	1486	579	907	769	69	20
Reps	2732¾	1881	.	1881	1108⅔	89	229
Kerestur	2532	1720	1720	.	1032½	77	49
Szeges	2598¾	1794	1794	.	1104½	82	180
Zikmantor...	3108¾	2180	2180	.	1305	99	125
St. Gerlize...	2937	2030	2030	.	1162½	90	95
Vasarhel.....	3195	2189	2189	.	1430½	102	45
Band	2903¾	2004	2004	.	1283½	89	95
Mihes.....	3123¾	2104	2142	.	1361½	96	250
Sovat	2868½	1785	1861	.	1204	82	250
Valashut	2839½	1811	1849	.	1215	82	25
Derse.....	2374½	1501	1539	.	1020	69	25
Balashaza ...	2374½	1501	1539	.	1020	69	25
Silain	.	2100	.	.	.	.	.
Summe...	43910½	31996	21426	8719	17919	1370	275

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

XLIV.

Bihar vármegye és a svédek átvonulása.

Anno 1714 die 18. mensis 8-bris in oppido Püspöki celebrata est generalis comitatus Bihoriensis congregatio, ubi ante omnia :

Benignæ litteræ Majestatis Sacratissimæ super exceptione Serenissimi Regis Sveciæ per hunc comitatum transeuntis intimationales provisione, intertentione ac neccessarias vecturas præjuncturas per administrationem 5. 8-bris 1714 emanatæ perceptæ sunt.

Carolus VI. Dei gratia etc. Rex. Domini Honorabiles etc. Quandoquidem Serenissimus Svecorum Rex frater et vicinus noster una cum aulicis suis necnon 800 propriis militibus propediem ad principatum nostrum Transylvaniæ penetraturus et abinde per Regnum nostrum Hungariæ Budam versus ac tandem inferiorem Austriam iter suum prosecuturus sit, cui omnem debitum honorem exhibendum, necnon necessarias vecturas et præjuncturas, militibus vero ætapalem secundum normam militiæ nostræ cæteræ intertenimentum per comitatus, quos supradictus Rex Svecicus transiturus tanget administrandum clementer velimus.

Deinde vobis benigne committimus et mandamus, quatenus dum et quando supratitulatum Serenissimum Svecorum Regem cum sua comitiva ad istum comitatum vestrum pervenire contigerit, eidem non solum omnem honorem exhibere, verum necessarias vecturas et præjuncturas ac militibus etiam ætapalem intertentionem secundum generalis commissariatus nostri bellici assignationem præstare debeatis et teneamini. Gratia nostri reliquo etc. Datum in civitate nostra Viennæ Austriæ, die 5. 8-bris Anno Domini 1714. Carolus. Comes Nicolaus Illésházy. Ladislaus Hunyadi. (Protoc. 1714. Tom. II. p. 669.)

Pro pecoribus mactabilibus emptis anticipato lanionibus Margitensibus dabunt flor. Hungar. 120 ; Szekelyhidiensibus totidem 120, Lethaiensibus et Vértessiensibus similiter tot 120. Summa fl. H. 360.

Processus Érmelyikensis debet habere in promptu avenæ cubulos videlicet 120 ; Sárritimelyikensis 150 ; Varadiensis 100 ; Belinyisiensis 150. Summa cub. 520.

Foeni currus processus Érmellyike 120; Sárrittye mellyike 150; Varadiensis 100; Belinyisiensis 120. Summa curr. 490.

Tritici cubulos Debreczenienses processus Érmelylyikiensis 60; Sárittye mellyikiensis cubulos 45; Varadiensis 50; Belinyisiensis 45. (Protoc. 1714. Tom. II. p. 670.)

Locorum judices providebunt ratione vini quoad ætapalem intertentionem erga bonificationem I. comitatus fiendo præstabunt. (Protoc. 1714. T. II. p. 672.)

Perillustris Dominus Ladislaus Balku est iturus in Transylvaniam pro experientia qualiternam excipietur Serenissimus Svecorum Rex, cui incumbit comitatum continuo informari et si eo advenit post expertam exceptionem festinanter properabit redire. De vino speciali et aromatibus dominus perceptor providebit. (Prot. 1714. T. II. p. 672.)

Anno Domini 1714 die 2. 9-bris in oppido Diószeg celebrata est generalis congregatio, ex quo . . .

Constituunt ad stationes Serenissimi Regis Sveciæ et primo quidem in Margitta præcommissarius, qui reliquis subcommissariis etiam invigilabit, Generosus Dominus Nicolaus Mester, subcommissarius pro vino Joannes Nánássi, pro fœno Andreas Bikasi, pro pane et frumento Joannes Füleki, pro stabulo erigendo Michæl Ujfalusi, pro altilibus Joannes Debreczeni, ad macellum Michæl Somtii (?), pro coadjutoribus Bélteki, Kállay, Endrődi et si qui reperiri possent; juxta dispositionem commissarii Dominus Stephanus Egri.

In Székelyhid præcommissarius D. Stephanus Debreczeni, subalternus Stephanus Pécsi, Stephanus Nagy pro fœno, Stephanus Kereki pro stabulo, pro frumento Thomas Bige, pro carne Joannes Torma, pro altilibus Dominus Keresztszeghi, coadjutores Dominus Kárándi, Kállay, Konta, Daniel Rácz, Kereki, Kis in Álmosd, ac Dominus Baranyi in Székelyhid.

In Léta præcommissarii Domini Paulus Félegyházy, Ladislaus Revitzki, subcommissarius pro vino Junior Senior (sic!) Joannes Revitzky, pro fœno Joannes Mille, pro stabulo Petrus Csiffi, pro altilibus Michæl Kos et Franciscus Vajcsi, pro frumento et pane Sigismundus Koncsy, ad macellum Vasvári, coadjutores Domini Jurati processuales Franciscus Törösdi, Samuel Jenei, Michæl Szabó, Stephanus Olasz.

Pro domo vigiliarum, stabulorum aliorumque necessariorum ex emendis providebit de lignis D. Stephanus Varasdi, ex stationibus æstivalibus pro quorum avectione succurrat in currubus Dominus Fodor. (Prot. 1714. T. II. p. 676.)

Literæ Domini commissarii Sies ratione adventus Serenissimi Regis Sveciæ tangentis accommodandi ablegatos Debreczynum mittendos innuentes perlectæ sunt.

Si quidem tum ob adventum Serenissimi Regis Sveciæ tum vero publicorum Inclyti Comitatus intervenientium negotiorum Dominus ordinarius commissarius Michæl Czeglédi in peragenda conscriptione præsenter fieri nequit. Ideo Perillustris Dominus substitutus vicecomes Adamus Boronkay in processu Varadiensi, cum Domino Emerico Deméndi, in Ermelikiensi vero Dominus Adamus Bakay et Dominus Gregorius Pagacsicz pro effectuandis effectuandorum determinatur.

(Prot. 1714. T. II. p. 677.)

Anno 1715 die 21. mensis Januarii Generalis celebrata est in oppido Konyár congregatio.

Domini judlium expensas in transenam Svecicam factas in suo processu conscribant et incolas locorum desuper quietent specifice quid et quantumve et in quibus naturalibus præstiterunt.

(Protoc. 1715. T. II. p. 682.)

Anno 1715 die 23. mensis Januarii in libera regiaque civitate Debrecziniensi sedria est celebrata . . .

Ad instantiam Domini Pauli Fodor Dominus Varnay judlium exmittitur. Domino Rupprecht triticum e processibus Várad et Belényes pro condescensione Svecica repartitum administrabitur. (Prot. 1715. T. II. p. 700.)

Congregatio generalis in oppido Diószegh die 26. Aprilis 1715.

Rationes de transena Svecica reassumandæ terminantur pro die 17. Maii in oppidum Bihar quatenus permonentur Domini commissarii de extradatione locorum incolis de perceptis naturalibus quietantiis rationemque suarum complanationem et ad præfixum terminum comparitionem. (Prot. 1715. T. III. p. 4.)

Pro inquisitione peragenda super expensis Svecicis ac administratione lignorum vel pecuniæ per miseram plebem factis

ambo notarii exmittuntur cum instructione superinde emananda in processu Sarittyiensi Dominus Nicolaus Baranyi et notarius cum Emerico Deméndi, in Érmellyikiensi Dominus vicenotarius et Adamus Bakay cum Josepho Szénás. (Prot. 1715. T. III. p. 9.)

(Biharvármegye levéltárában, Nagy-Várad.)

XLV.

XII. Károly Debrecenben.

«A Samsoniak hat köböl buzában hagyatnak meg, cum conditione, hogy a felséges svecziai király transitusának alkalmatosságára feles vadakat hozzanak.»

(Debrecen város jegyzőkönyve, 1714. 419. l).

Die 13-tia Novembris, a. 1714. Serenissimus rex Sveciæ Carolus huius nominis duodecimus viam tenens, quam nuper Stanislaus rex Poloniæ e ditionibus Turcicis post tristissimam et funestissimam cladem annis superioribus ad Pultava a Moschovitis sibi illatam animo ad proprium sceptrum redeundi occasione postaria hic transiit per modum incogniti, nullos honores publicos uspiam recipiens. (Jk. 32. kötet.)

Die 24. Novembris 1714. Aulæ regis Sueciæ cancellarius Baron de Miller hic transiit etc. post suum regem.

(Jk. 32. kötet.)

1714. dec. 31. «Egy hordó tokaji borát T. Biró urnak gazda uraimék költötték el az svékusokra, biró uram commissiójára fizettünk . . . fl. 40.—» (1715. évi számadási füzet.)

(Debrecen város levéltárában.)

XLVI.

A svéd sereg ellátása Zilahtól Tokajig.

1. Aufsatz

über die von seithen der Königl. Schwedischen Trouppen durch den Oberhungarischen District zwischen der Kays. und 7-bürgen wehrenden ihren durch-marche genossenen Etappen, und was solche nach der Kayserl. allergnädigsten Ordonnanz an geldt entwerffen.

Durch den Ober-Hung. District zwischen der Theysz und 7-bürgen	Seynd genossen worden	Pfund Brod à 1 x.	Pfund Fleisch à 2 x.	Halbe Wein à 2 x.	Masz Bier à 2 x.	Caschauer 4-tl Haber à 3 port. jede zu 4 x.	Caschauer 4-tl Gersten à 4½ port. zu 4 x.	Pfund Hey 10 auf 1 port. à 2 x.
Zu Zilaÿ im Löbl. Med. Zolnoker Comitat	1te Division	1240	930	620	.	390	.	7800
	2te «	568	494	322	.	184	.	3900
	3te «	578	438	294	.	206	.	4200
	4te «	1342	1174¼	671	.	431½	.	9370
	5te «	683½	1185	790	.	580	.	11600
	Cantzley	14	10½	7	.	11½	.	240
	S.	4425½	4231¾	2704	.	1803	.	37110
Zu Somlyo im Löbl. Krasnaer Comitat	1te 2te Division	.	957½	593	.	379	.	7800
	3. «	.	856	572	.	405	.	8100
	4. «	.	339	226	.	146	.	3300
	5. «	.	592½	395	.	290	.	5800
	Cantzley	.	21	14	.	23	.	460
	S.	.	2766	1800	.	1243	.	25460
durch den Löbl. Byharer Comitat — Zu Margitha	1. 2. 3. Division	4702	3526	2350	.	2007½	.	31800
	4. «	904	678	452	.	292	.	6600
	5. «	1382½	1185	790	.	580	.	11600
	Cantzley	28	21	14	.	23	.	230
Zu Szekelhid	1. 2. 3. Division	2324	1747½	1165	.	580½	135	15810
	4. «	452	339	226	.	.	146	3600
	5. «	691¼	592½	395	.	.	290	5800
	Cantzley	28	21	14	.	.	19	460

Durch den Ober-Hung. District zwischen der Theysz und 7-bürgen	Seynd genossen worden		Pfund Brod à 1 x.	Pfund Fleisch à 1 x.	Halbe Wein à 2 x.	Masz Bier à 2 x.	Caschauer 4-tl Haber à 3 port. jede zu 4 x.	Caschauer 4-tl Gersten à 4½ port. zu 4 x.	Pfund Hey 10 auf 1 port. à 2 x.
durch den Löbl. Byharer Comitat. Zu Letha	1.} 2.}	Division	2372	1779	1186	.	756	.	15120
	3.	«	572	492	286	.	.	202½	4050
	4.	«	904	678	452	.	.	292	7200
	5.	«	1382½	1185	790	.	.	580	11600
	Cantzley		14	10½	7	.	.	13	300
		S.	15756⅓	12192	8127	.	4239	1677½	114170
In der königl. Frey-Stadt Debrezin	1.} 2.}	Division	3558	2668½	1779	.	.	756	22680
	3.	«	1172	879	586	.	.	285½	8700
	4.	«	452	339	226	.	146	.	3600
	5.	«	691½	592½	395	.	290	.	5800
		S.	5873¼	4479	2986	.	436	1041⅓	40780

										Ertragen in geldt fl.	xr.
durch die Königlichen Heÿducken Städt. zu Beszermin	1.} 2.}	Division	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	3.	«	586	438½	.	293	.	213½	4350	.	.
	4.	«	452	339	226	.	146	.	3600	.	.
	5.	«	691¼	592	395	.	290	.	5800	.	.
zu Nannás	1.} 2.}	«	1186	889½	593	.	378	.	7560	.	.
	3.	«	586	439½	.	293	214	.	4350	.	.
	4.	«	452	339	226	.	146	.	3600	.	.
	5.	«	1382	1185	790	.	580	.	11600	.	.
		S.	5335¾	4222½	2230	586	1754	213½	40860	.	.
zu Eszlar in Löbl. Szabolzer Comitat.	1.} 2.}	«	1186	889½	593	.	378	.	7560	.	.
	3.	«	1172	879	.	586	427	.	8700	.	.
	4.	«	452	339	226	.	146	.	3600	.	.
	5.	«	.	.	.	.	290	.	.	.	.
		S.	2810	2107½	819	.	1241	.	19860	.	.

Extract								Ertragen in geld fl.	xr.
Med. Zolnoker Comitat.....	4425½	4331¾	2704	.	1803	.	37110	789	15
Krasznaer	.	2766	1800	.	1243	.	25460	485	40
Byharer	15756¼	12192	8127	.	4239	1677	114170	2671	31¼
Stadt Debrezin.....	5373¼	4479	2986	.	436	1041⅓	40780	882	15¼
Heÿducker Stadt	5335¼	4222½	2230	586	1754	213½	40860	874	35¾
Szabolcz.....	2810	2107½	819	586	1241	.	19860	478	19
Summa	34200¾	29998¾	18666	1172	10716	2932⅓	278240	6181	36¼

Ferner inhærirt das Landt dem Wein, welcher in allzu hohen werth ist, und suchet gleichfalls den Marckgängigen Preisz darüber bonificirter zu haben, welchen à 7 x. für 18666 halbe ausztragt 2177 fl. 42 x.

Sign. Kallo den 29. Jan. 1715.

L. S. Paul Leopold Süessz
K. Kriegs Commissarius.

L. S. Gorgius Ranoszahazy (!) incl. Cottus de Zabólcs deputatus.
L. S. Nicolaus Baranyi Cottus Byhariens. Jur. Not. et deputatus.
L. S. Jo. Danyadi lib. et Reg. Civ. Debrecen senator et ablegatus.
L. S. Elias Csengeri Oppidi Heydonicalis Nanus (!) Jur. Not. et ablegatus.

Dieser extra genuss ist auff besonders verlangen deren Königl. Schwedischen H. H. Officieren abgereicht, nicht aber quittirt. sondern nur durch die in denen Stations Orthen angestellte Kayserl. H. H. Officiers auf S[r] des Herrn Feldt-Marschall Lieuthenant Grafen Welzeck Exc. Veranlassung der richtigen abgab halber attestirt worden, wovon sich auch die original attestata bey meinen henden befinden.

Sign. Kalo den 29. Jan. 1715.

L. S. Paul Leopold Süessz
K. Kr. Commissarius.

G. Ranosahazi. (!)
N. Baranyi.
J. Danyadi.
E. Csengeri.

2. Aufsatz.

was von seithen der königl. Schwedischen Suite an denen von die H. H. Officiers Kuchl extra ausgeworffene Naturalien durch den Ober-Hungarischen District zwischen der Theysz und 7-bürgen empfanden worden, und was solche von dem Land angeschlagener an paaren Geld ertragen.

Durch den Ober-Hung. District zwischen der Theys u. 7-bürgen.	Seynd an extra Naturalien zur Kuchl vor die H. H. Officiers geliefert worden.	Stuck Schepszen à 1 fl.	Stuck Indian à 40 xr.	Stuck Gänsz à 18 x.	Stuck Änden à 8 x.	Stuck Hüener à 6 x.	Stuck ayr 4 à 1 xr.	Halbe Schmalz à 24 xr.	Halbe Wein à 9 xr.	Viertl Mehl à 1 fl.	Pfund Rindfleisch à 2 xr.	Ertragen in geld fl.	Ertragen in geld xr.
Zu Zilai	1—5. Division	21	21	42	84	112	2100	70	.	.	.	.	.
	Summa per se												
zu Somlio	1—5. Div.	9	9	18	24	48	900	30	.	.	.	.	.
	Summa per se												
zu Margaritta..	1. 2. Div.	18	18	36	35	96	1800	60	.	.	.	.	.
	3. «	6	6	12	15	32	600	20	.	.	.	.	.
	4. 5. «	12	12	24	32	64	1200	40	.	.	.	.	.
zu Szekelhid...	1—5. Div.	15	15	30	40	80	1500	90	240	14	.	.	.
zu Letha	1. 2. Div.	12	12	24	32	64	1200	40	192	.	.	.	.
	3. «	3	3	6	8	16	300	10	48	.	30	.	.
	4. 5. «	15	18	36	44	106	180	58	312	.	120	.	.
	S.	81	84	168	206	458	8400	318	792	14	150	.	.
in der. k. Freystadt Debrezin	1—5. Div.....	30	30	60	120	160	3000	100	.	.	.	.	.
	Summa per se												
zu Beszermin..	1. 2. Div.....	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
	3. «	3	3	8	11	20	300	10	76	.	50	.	.
	4. 5. «	6	7	16	22	40	600	20	152	.	109	.	.
	1 Cosacken Obrister.....	1	1	2	4	6	50	3	20	.	10	.	.
zu Nannos.....	1—5. Div.	19	20	38	54	119	1890	74	572	.	280	.	.
	S.	29	31	64	91	185	2840	107	820	.	449	.	.
zu Eszlar	1. 2. Div.	6	6	12	16	32	600	20	40	.	.	.	.
	3. «	6	6	12	16	32	600	20	20	.	.	.	.
	4. «	3	3	6	8	16	300	10	34	.	25	.	.
	5. «	2	2	5	5	11	200	6½	46	.	20	.	.
	S.	17	17	35	45	91	1700	56½	140	.	45	.	.
Extract													
L. Med. Zolnoker C.		21	21	42	84	112	2100	70	.	.	.	106	45
Krassner.....		9	9	18	24	48	900	30	.	.	.	44	9
Byharer		81	84	168	206	458	8400	318	792	14	150	560	40
Fr. St. Debrezin		30	30	60	120	160	3000	100	.	.	.	152	30
K. Heyducken Städt		29	31	64	91	185	2840	107	820	.	449	292	6
L. Szabolczer Comitat		17	17	35	45	91	1700	56½	140	12	45	118	5
Summa		187	192	387	570	1054	18940	681½	1752	26	644	1274	15

Specification

der von Seithen Königl. Schwedischer Suite durch den Ober-Hungarischen District zwischen der Theysz und 7-bürgen empfangenen Vorspahn auf jede 2 Meihlen von 4 pferdten oder 6 ochsen 45 xr. gerechnet, ertragen thuet.

Zwischen der Theysz und 7-bürgen	seynd erfolgt worden	von	bisz	Meyl	bespante Wägen	ledige pferdt	ertragt in geldt fl.	xr.
zu Zulag durch den Löbl. Medias-Zolnoker Comitat.	1te division	Zilay	Margita	8	15	19	59	15
	2te «	«	Somlyo	2	15	15	14	3¾
	3te «	«	Margita	8	15	15	56	15
	4te «	«	Somlyo	2	15	15	14	3¾
	5te «	«	Margita	8	25	26	94	30
						S.	238	7¾
zu Somlyo durch den Löbl. Krasner Comitat.	1. division	.....	.....					
	2. «	Somlyo	Margitta	6	15	15	42	11
	3. «	.....	.....					
	4. «	Somlyo	Margitta	6	15	15	42	11
	5. «	.....	.....					
						S.	84	22
durch den Löbl. Biharer Comitat. zu Margitta	1. division	Margitta	Szekelhid	2	15	19	14	48
	2. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	3. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	4. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	5. «	«	«	2	15	26	23	37¾
zu Szekelhid	1. div.	Szekelhid	Letha	2	15	19	14	48
	2. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	3. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	4. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	5. «	«	«	2	25	26	23	37¾
zu Letha	1. div.	Letha	Debrezin	4	15	19	29	36
	2. «	«	«	4	15	15	28	7¾
	3. «	«	«	4	15	15	28	7¾
	4. «	«	«	4	15	15	28	7¾
	5. «	«	«	4	25	26	47	15
						S.	322	27
in der Königl. Freystadt Debrezin.	1. division	Debrezin	Eszlar	6	15	19	44	24
	2. «	«	«	6	15	15	42	11¼
	3. «	«	Beszermin	2	15	15	14	3¾
	4. «	«	«	2	15	15	14	3¾
	5. «	«	«	2	25	26	23	37¾
						S.	138	20¼

Zwischen der Theysz und 7-bürgen	seynd erfolgt worden	von	bisz	Meyl	bespante Wägen	ledige pferdt	ertragt in Geldt fl.	xr.
durch die königl. Heyducken Städt. zu Beszermin	1. division	.....	.....					
	2. «	.....	.....					
	3. «	Beszermin	Nannas	2	15	15	14	$3\frac{3}{4}$
	4. «	«	«	2	15	15	14	$3\frac{3}{4}$
	5. «	«	«	2	25	26	23	$37\frac{2}{4}$
zu Nannas	1. division	.....	.....					
	2. «	.....	.....					
	3. «	Nannas	Eszlar	2	15	15	14	$3\frac{3}{4}$
	4. «	«	«	2	15	15	14	$3\frac{3}{4}$
	5. «	«	«	5	25	26	59	$3\frac{3}{4}$
						S.	138	$56\frac{1}{4}$
	1. division	Eszlar	Tokaj	1	15	19	7	24
	2. «	«	«	1	15	15	7	$1\frac{3}{4}$
	3. «	«	«	3	15	15	21	5
	4. «	«	«	3	15	15	21	5
	5. «	.....	.....					
		Extract				S.	56	$35\frac{3}{4}$
	Löbl. Med. Zolnoker Comitat						238	$7\frac{2}{4}$
	Krassna						84	22
	Bihar						322	27
	Stadt Debrezin						138	$20\frac{1}{4}$
	Heyducken Städt						138	$56\frac{1}{4}$
	Szabolz						56	$35\frac{3}{4}$
			Summa				978	$48\frac{3}{4}$

Sage Neün Hundertacht und Siebenzig Gulden $48\frac{3}{4}$ Kreizer.

Sign. Tokay den 29-ten Juny 1714 (!).

L. S. Paul Leopold Süssz
Kays. Kr. Commisarius.

L. S. Georgius Ramotsahazy, Incl. Cottus de Zabolz deputatus.

L. S. Nicolaus Baranyi Cottus Bihariens. juratus notarius et deputatus.

L. S. Joannes Danyadi Lib. et Regiæ Civit. Debrezin. senator et ablegatus.

L. S. Elias Csengeri oppidi Hajdonicalis Nöras (Nánás) jur. notar. et ablegatus.

(Közös pénzügyminisztérium levéltára, Bécs.)

XLVII.

Laczkovics László, Pest vármegye alispánja a «három városhoz» a svéd csapatok ellátásáról. 1714. dec. 8—18.

1.

Isten áldgya meg kigyelmeteket.

Mivelhogy a Felséges Svécziai Királynak udvara és feles tisztyei, ugy militiája sok lóval érkezik e következendő hétenn, a mellyeknek bőséges gazdálkodást parancsol ő Felsége igen nagy büntetés alatt, a Nemes Vármegye azért kívánván ő Felsége kegyelmes parancsolattjának engedelmeskedni, az említtet Felséges Király mellett lévő kegyelmes Urunk ő Felsége Generálissa Groff Voltzik Uram ő Excellentiája parancsolattja szerint tette kigyelmetekre az alább megírt naturaliákbéli repartitiót.

Naturalia	Metr. tritici	Pabuli	Currus fæni	Oves	Anseres	Anates	Gallinæ	Capones	Ova	Media Butyri	Columbæ
Kecskeméth .	57	428	80	12	15	36	50	6	600	20	16
Kőrös	32	238	56	8	16	20	34	4	400	12	9
Czegléd	11	86	20	3	7	9	10	3	160	6	6

Ezeket azért kigyelmetek elkészittse mennél elébb, és Kecskemétről mindeneket hadgyva be Pestre ( ) Kőrösrül is és Czeglédről a buzán, abrakon és szénán kivül.

Pest 8. Decembris Kigyelmeteknek szeretettel szolgál

Laskovicz László.

2.

Sok jókkal áldgya meg Isten kigyelmeteket.

Az annexából bőven megértheti kigyelmetek, micsoda sok naturalékat kelletik præstálni a Felséges Svecziai Király udvarának, és embereinek, hogy azért ily felesleg lett a repartitio, nem másnak, hanem az ujjabb való kemény assignatiónak tulajdonítsa kigyelmetek. Mivel pedig sok bort is kérnek, a mint az is az annexából kitetszik, arra való nézve kigyelmetek Kecskemétről küldgyön jó bepecsételve Gödöllőre, Veresegyházára 60 akót

tudniaillik mindenüve 20 és 20 akót, Kőrösrül Bagra 20 akót Aszódra tizet és Hévíz-Györkre is tizet, Czeglédről is Aszódra tizet. Az árrát a kigyelmetek impositiójában fogja a Nemes Vármegye acceptálni, a mint most kigyelmeteknél jár, per præsentes assecurálom kigyelmeteket. E mellett a vadászatot és madarászatot kírem, sőt tisztem szerint azt hozván most a szükség, sub pœna gravissimæ animadversionis Inclyti Comitatus hagyom, kigyelmetek reassumáltassa, vadásztasson és madarászasson, ha másféle emberek kapnának is valamely madarakot, főkép foglyokat, tuzokot, szarvast és vadkant, ne merészellyék distrahálni, hanem minden uttal s móddal el kelletik tőlök venni. Az árrát adgyák meg Birák Uraimék, ha mindgyárt 60 pár leszen is a fogoly, acceptálja a Nemes Vármegye,vagy penig kész pénzül megfizettetem. Kecskemétről a szénát és victualét mind ide behozzák, siettséggel. Kecskemétről az 20 sőrét hajtsák fel ha kivetik.

Pest 8. X-bris 1714. Kigyelmeteknek szeretettel szolgál

Laskovicz László.

3.

Becsületes Czeglédi és Kőrösi Birák Uraiméknek ő kigyelmeknek. Isten áldgya meg kigyelmeteket.

Czeglédről kigyelmetek a szénát küldgye Héviz-Györkre siettséggel az abrakkal edgyütt, a buzát penig megőröltetvén küldgye ugyan oda.

Kőrösről a szénát küldgyék Szadára, ugy az abrakot is, nem külömben a buzát is, vagy lisztet. A több culinarekat mind Pestre kelletik vinni. A széna az Istenért jó legyék, az árpát külömben kell vinni, s a zabot is. Az Istenért kigyelmetek siettessen mindenkit, most négy vagy öt napok alatt bizonyára felviszik.

Sámbok, 13. X-bris 1714. Kigyelmeteknek szeretettel szolgál

Laszkovicz László.

4.

Jóakaró Birák Uraiméknak kkk. ajánlom kész szolgálatomat.

Substitutus Vice-Ispány Laskovicz László Uram eő Kegyelme mit parancsollyon levelében nékem, kivánttam kigyelmetekke communicálnom, mely parancsolattyának valóságos tenora ez :

Szombaton már a Svécusok benn lesznek, rostogot fognak tartani Pesten, azért valami felvetés vagyon, mind Pestre kelletik küldeni, az Kőrössi árpán vagy zabon, ugy szénán kivül, Kőrösrül vigyék siettséggel oda az hova vólt rendelve, Kecskemétről penig és Czeglédről mind bé kelletik vinni Pestre. Ha már elhordtták volna az impositiókat egészlen (mely is ad effectivum meg légyen) nem bánnám ha csütörtökre reggelre Aszódon lenne, úgy hogy akkor kelletvén eleiben menni, mégis többen lennének. Azonban sok szekér kivántatik forspontnak: Kecskemétre esett 12 szekér hat-hat ökörvel és 20 nyerges ló, Kőrösre szekér 7, 13 ló, Czeglédre 3 szekér és hat nyerges ló. Ezeket okvetetlen állítsák csötörtökön Gödöllőre. Szent-Lőrincz-Kátán. die 18. X-bris. 1714. L(aczkovics). L(ászló)

Melyre való nézve (mindhogy már magam feljöttem) kivánttam kigyelmeteknek értésekre adnom, hogy az hol még mi hátra vagyon az imponált abrakban és szénában, aztat az determinalt helyekre minden városról vitesse; ha valami difficultása lészen Vice-Ispány Uramnak kegyelmetekkel számot adok; ugy az lovakat és szekereket is elküldgye kigyelmetek; nem kétlem, hogy maga is az Ur ő kegyelme nem parancsolt volna kigyelmeteknek arántok.

Kókán 18. X-bris 1714. Kigyelmeteknek kész szolgája

Csejtei Pál.

(Cegléd város levéltára.)

XLVIII.

Rosenzweig főhadbiztos jelentése gr. Thürheim központi főhadbiztoshoz a svéd csapatok ellátásáról Erdélyben. Szeben, 1714. dec. 17.

P: P:

Wie der March der königl. Schwedischen Trouppen durch diese Provinz abgelauffen, geruhen Eure Hochgräfl. Excell. aus beykommender Relation des H. Kriegs-Commissary Vogel, als welchen diese bisz an die Hungarischen Confinien zu beglaithen undt den Effect der beschehenen Veranstaltung zu deren Verpflegung undt nöthigen Vorspann zu bewürcken, die Commission nebst ertheilter Instruction seines weitheren Verhaltens aufgetragen, gnädig zu ersehen. Ich habe zwar auch zu besserer beobachtung dieses March undt was sonsten dabey vorfallen möchte,

weiln sothane Trouppen nicht mit einander, sondern in 5 abgetheilten Classen marchiret, bey der lezten den Herrn Ambts Officier Thinell (Thindl?) anfänglichen angestellt, wie aber Ihme zu anderen nothwendigen Herrn-diensten gebrauchen müssen, als habe an statt dessen den gewesten Fuhrweesens Officier Neffzer substituiret, welcher zu observiren gehabt, das Jenige, was die vorhergehende Classen in jeder Station empfangen, mit denen vom Landt deputirten Officianten genau zu notiren, darbey die Jenige Unterschrifft, deren sich besagte Landts Officianten in derley Vorfallenheiten zu ihren eigenen Nuzen gerne bedienen, so viel möglich, zu verhüthen.

Was unter anderen besagten Herrn Kriegs Commissary Vogel Relation bemercket, ist, wie sothane Schwedische Svite verpflegt worden, undt was diese in währenden March durch diese Provinz consummiret hat, bey welcher Verpflegung, indeme man sich mit dieser, theils nach dem Etappenmässigen Tractament respectu des Gemeinen Manns, theils in Spesirung der Officiers mittelst gewisser von dem Landt ausgeworffenen Kuchel-Nothdurfften richten müssen, sich so viel eussert, dasz über die Etappenmässige Verpflegung zwar von dem commandirenden General dieser schwedischen Trouppen Herrn Grafen von Sparr die ordentliche quittung gegeben, ratione dessen aber, was die Officiers genossen undt man an Vorspan suppeditiret, diese unterlassen worden.

Wie hoch sich nun die Consumption nach denen quittungen, als ohne diesen, in geldt belauffet, hierüber habe einen beylaüffigen Aufsatz gehorsamst beyfügen wollen, nach welchen diese zusamben 11350 fl 15 xr betraget.

All solches hat das Landt, ausser des Brodts, so man aus denen Magazinen reichen lassen, hergegeben, undt wir dieses ohne Zweiffel die refusion oder die Betragnusz an dem qvanto Contributionis zu acceptiren zu seiner Zeit prætendiren wirdt, als frage mich bey Euer Hochgräfl. Excell. hiemit in unterthänigkeit an, wie mich dieszfalls zu verhalten, undt ob dieser Consumtion halber mit dem Landt einige Berechnung zu unternehmen habe?

Hermannstatt den 17. x-br. 1714.

Johann Georg Rosenzweig Ober Kriegs Commissarius.

(Közös pénzügyminiszteriumi levéltár, Bécs.)

XLIX.

Svéd itinerariumok XII. Károly magyarországi útjáról.

A.

Gróf Bjelke Ture G. főhadsegéd naplója (egenhändiga journal).

Anno 1714 *st. v. October* 30. Gingo de 1 tima ifrån Laquina öfver strömmen Huolt (t. i. az Olt folyón). Två timmar derifrån är Sibenburgiska gräntzeskillnaden vid Rothe Thurm. De gåfvo der bort sina hästar, hvilket ock Konungen med dem som honom följde giordt hade, åt en Lieutenant af General Feld Wachtmeister Tollets regemente, som var commandant på skantzen, densamma länte dem häster til Hermanstad, tre mihl ifrån Roten Thurm.

Uti Hermanstad blefvo Neuman, kocken Boberg och en dräng effter at gå öfver Schlesien til Stralsund, och de öfrige togo posten.

	Från	Hermanstad til Reismarck	1½	Poster
	«	Reismarck til Millenbach	1	«
		här blef Adlerfelt med en dräng effter		
	«	Millenbach til Weissenburg	½	«
	«	Weissenburg til Engert	1½	«
	«	Engert til Fellwintz.....	1	«
October 31.	«	Fellwintz til Torda	1	«
		utmed strömmen Aringa		
	«	Torda til Claussenburg	2	«
	«	Claussenburg til Korod	1	«
	«	Korod til Berend	1	«
	«	Berend til Sombor	1	«
	«	Sombor til Egret	1	«
	«	Egret til Brett	1	«
	«	Brett til Sillain	1	«
		denna dagen blef Rosen effter med ordres at gå emellan Konungen och denna suiten.		
November 1.	Från	Sillain til Somlyo	1½	«
		der mötte dem Gen. Feldmarechal Grefve Wilscheck skickad af Käij-		

		saren emot hans Maijtt. Han frågade hvar Konungen vore och sade det han dagen förut talt med de officerare, som bestält hästar.		
	Från	Somlyo til Kemmer	1	Poster
	«	Kemmer til Deda.....	1	«
	«	Deda til St. Marguerite	1	«
	«	St. Marguerite til Zegelhytt....	1	«
	«	Zegelhytt til Leta	1	«
	«	Leta til Paly	1	«
November 2.	Från	Paly til Debreczin	1½	«
	«	Debreczin til Vivaros	1½	«
	«	Vivaros til Hortabai	1½	«
	«	Hortabai til Czeghe	1½	«
	«	Czeghe til Babolna	1½	«
	«	Babolna til Borotslo	1½	«
	«	Borotslo til Attan	1½	«
	«	Attan til Booth	1	«
November 3.	Från	Booth til Arokszalas	1½	«
	«	Arokszalas til Hatvany.....	1	«
	«	Hatvany til Assut	1½	«
	«	Assut til Kerebes	1½	«
	«	Kerebes til Ofen.....	1½	«
		Emellan Pest och Ofen gick man öfver Donau strömmen på flygande bryggan		
	«	Ofen til Wäresvar	1½	«
	«	Wäresvar til Turak	1½	«
	«	Turak til Neudorff.....	1	«
November 4.	Från	Neudorff til Nesmiel	1	«
	«	Nesmiel til Comorra	1	«
	«	Comorra til Gunig	2	«
	«	Gunig til Raab	1	«
	«	Raab til Hochstras	1	«
	«	Hochstras til Wieselburg	1½	«
	«	Wieselburg til Taschiandorf ...	1½	«
	«	Taschiandorf til Deutsch Altenburg.....	1½	«
	«	Deutsch Altenburg til Fischa ..	2	«

November 5.	Från	Fischa til Wien	2	Poster
	«	Wien til Purchersdorf	1	«

B.

Gierta Keresztély királyi testőrkáplár és alezredes följegyzései (Anteckningar).

Ocktober 28 (1714).		til Staden Kamplunka öfver faslige berg moste vi nu och genom skog.	4½	Timar
«	29.	til bygen Rucka	4	«
«	30.	« bygen Passada ..... 2000 stegh härifron lyctas valoska grensn och begynnes Sibenbirgen nu 6 mil.	4	«
«	31.	til Staden Rosenau.		
Novämber	1.	til bygen Hälsdorf	1½	«
«	2.	« bygen Nusbagck	1½	«
«	3.	« bygen Wargas	2	«
«	4.	« bygen Schomberg	1½	«
«	5.	« Markfläck Räps	1½	«
«	6.	« bygen Croutz.....	1½	«
«	7.	« Rasdagh. Milena begynte		
«	8.	« bygen Schäss	1½	Milena
«	9.	« bygen Sickmantel ..... ända på tiska bygar.	2½	«
«	10.	« bygen Sengeritz	2½	«
«	11.	« Rastdagh. Döde Lieutenant Flåtman och drängen Samecs der begraven.		
«	12.	« Markfläck Maros vassar heij ..	1½	«
«	13.	« bygen Band	1½	«
«	14.	« Rastdagh		
«	15.	« Bygen Mykes (valosk bygen) .	2	«
«	16.	« Bygen Saatt	2	«
«	17.	« Bygen Valasut	2	«
«	18.	« Bygen Derzij	2	
«	19.	« Bygen Balasc	3	
«	20.	« Markfläck Zila	3	«
«	21. 22.	« Rastdagh. K. Gen. Sparre stod stilla, ända på Seibnbirgen, mötte		

			oss Keiserliga general Voillschuk, földe oss til Bäiyerska gränsen.		
Novämber	23.	til	Markfläck Schomlau	2	Milena
«	24.	«	Markfläck Margreta	3	«
«	25.	«	Rastdagh.		
«	26.	«	Bygen Szekel heid	2	«
«	27.	«	Naleta	1½	«
«	28.	«	Rastdagh.		
«	29.	«	Staden Debrizin	3	«
«	30.	«	Markfläck Bessermin	2	«
Decämber	1.	«	Markfläck Nanäs	2	«
«	2.	«	bygen Esler	2	«
«	3.	«	Staden Tockeij förbeij		
		«	Markfläck Serentz	3	«
«	4.	«	Markfläck Misskuss.	4	«
«	5.	«	Rastdagh.		
«	6.	«	Bygen Neit Michel.....	2	«
«	7.	«	Bygen Häves.....	3	«
			och Gen : Maijor i Atan.....	2	«
«	8.	«	Bygen Arock Sallas	2	«
«	9.	«	Rastdagh.		
«	10.	«	Markfläck Hatvan	2	«
«	11.	«	Bygen Veresathssa	3	«
«	12.	«	Rastdagh.		
«	13.		öfver Donau strom ved staden Pest mäd promar til Ofen	3	«
«	14.		Rastdagh		
«	15.	til	Bygen Verresval	2	«
«	16.	«	Bygen Dorock	3	«
Decämber	17.	til	Bygen Messmijl, Gen : Maijor i Olmass	4	«
«	18.	«	Bygen Attz	3	«
«	19.	«	Rastdagh.		
«	20.	«	Bygen Sangtjoan	3	«
«	21.		genom staden Rab til bygen Abda	1½	«
«	22.	«	Markfläck Weisselburg	3	«
«	23.	«	Rastdagh.		
«	24.	«	Bygen Nickelsdorf	3	«
«	25, 26.	«	Rastdagh.		
«	27.	«	genom staden Bryck til Bygen		

Heflein. Begynnes Österrike vid staden Bryck.

C.

Swahn András udvari számvivő naplója.

(Hofbokhållaren Anders Swahns dagböker.)

A napló «Anno 1705 i Martij» kezdődik s végződik a következő bejegyzéssel: «Anno 1719. 27. Jan. till Carelberg.»

A napló írója Stockholmból indult a királyhoz s követi azt «Pultawán» át Benderbe.

«Anno 1714.

Maj: 24. kom iag till Timotika 3 mjl på andra sydan om Adrianopel, hwarest hans Kongl. May: stod i quarter.

Sept: 20. Marscherade Hans May. med sin Suite, till Demurtasch ..... 6 timmar

21. — 4 timmar; 22. — 3 tim.; 23 — 2 tim.; 24. — 7 tim.; 25. — 8 tim.; 26: stilla; 27 — 6 tim.; 28. till g. Stambul 5½ tim.; 29 — 12 tim.; 30. till Dona strömmen eller Staden Rusce 10 tim.

Octob: 1. stilla; 2. med prålmar öfwer Dona Strömmen till Staden Jurie 2 tim.; 3. in Walakie 10 (?) tim.; 4. — 2½ tim.; 5. — 6 tim.; 6. — 6 tim.; 7. — 5 tim.;

« 8. till Staden Pitest ..... 8 «
här fördeltes folcket i 15 troupper, och hans May: reste allena med 2 eller 3 personer.

« 25. till Gtilipen ..... 5 «

« 26. till Ruka ..... 11 «

« 27. öfwer stora bärgen till gräntz skillnaden Paradi ..... 3 «

timmar 112

Sibenburgen

Octob: 28. til Rosenou ..... ? timmar

« 29. « Cronstadt ..... 4 «

Octob:	30.	til	Nusbach	4 timmar
«	31.	«	Wargias	4 «
Novemb:	1.	till	Sommarburg	5 «
«	2.	«	Reps Stad	4 «
«	3.	«	Creutz	4 «
«	4.	«	Skees	4 «
«	5.	«	genom Staden Skesburg till Szentmintor	5 «
«	6.	«	Szentkerize	3 «
«	7.		stilla	— «
«	8.	«	Wasserhell stor Stad	3 «
«	9.	«	Band	3 «
«	10.	«	Michist	4 «
«	11.		stilla	— «
«	12.	«	Saat	4 «
«	13.	«	Walasut	4 «
«	14.		stilla	— «
«	15.	«	Derze	2 «
«	16.	«	Panika	6 «
			Ungern	
«	17.	«	Zilai	6 «
«	18.		stilla	— «
«	19.	«	Somblio Stad	4 «
«	20.	«	Margita Stad	6 «
«	21, 22.		stilla	— «
«	23.	till	Szekelhed	3 mjlen
«	24.	«	Letha	3 «
«	25.		stilla	— «
«	26.	«	Debrezin Stad	5 «
«	27, 28.		stilla	— «
«	29.	till	Eszlär	4 «
Decemb:	1.	till	Staden Tokaj öfwer Strömmen Tejs med färga	1 «
«	3.	«	Misko	3 «
«	4.	«	Kierites	3 «
«	5.		stilla	— «
«	6.	«	Atan	3 «
«	7.	«	Aerkselles (Herkselles)	4 «
«	8.	«	Hârl	2 «
«	9.	«	stilla	— «

Deceemb:	10.	till	Sada	3 mjlen
«	11.	«	Staden Pest	? «
«	12.		öfwer Dona Strömmen med vetiner ? till Staden Ofen.	
«	13.	«	Wereswar	3 «
«	14.		stilla	— «
«	15.	«	Dorogo	3 «
«	16.	«	Olmas	7 «
«	17.	«	Ats	3 «
«	18.	«	St. Johan	2 «
«	19.	«	Staden Raab	1 «
«	20.		stilla	— «
«	21.	«	S : Niclas	2 «
«	23.		stilla	— «
«	24.	«	Zirendorf	3 «
«	25.	«	stilla	— «

Österrjket

«	27.	förbj	Staden Presburg till Staden Brugg	2 «
«	28.	till	Fischament Marckfleck	2 «
«	29.	«	Staden Wjen. 30. Dec. S : Veut 31. Dec. S : Pölln Stad	9 «

Anno 1715.

Jan. 1., 2. stilla. Jan. 3. Melck M : fleck. *Azután:* «Ens, Lins, Scherting, Mehring, Nürnberg, Lonnerstadt, Burgwinnen, Schweinfurt, Fuldo (förbj), Bischofrode, Wolfenbeutel, Gustrow, Richtenberg.»

Martj 13. till Stralsund.

från Bender till Tjmotika är ungefer....	70	mjlen
från Tjmotika till Pitest ar 112 timar .	56	«
genom Sibenburgen	28	«
Ungern	81	«
Österrjket	31	«
Bejern	30	«
åtskillige små fürstendomer	62	«
Hessen Cassel	19	«
Eeisenfeld	6	«
Lüneburg	26	«
Meckelburg	12	«
Pommern	10	«
(Summa)...	431	mjlen.

(Állami levéltár, Stockholm.)

L. *A svédek átvonulásakor Erdélyben*

deren Jenigen Naturalien, welche in durchmarchiren der Königl. Schwe- und Stuchl, an dieselbe administrieret worden, und

kiszolgáltatott élelmiszerek jegyzéke.

Con-

scription

dischen Truppen des fürstenthumb Siebenbürgen, von denen Comitaten solche vermög der Taxierung an geld betragen.

	Rindtfleisch	Kälber	Schweinfleisch	Hammel	brodt	Mehl	alten wein	neuen wein	bier	hüener	gänsz	änden	Indianische	ayer	schmalz	spekh
	pfunt à 1½ x.	St. à 3 fl.	℔ à 3 x.	St. 45 x.	laib 6 x.	virtl 30 x.	masz 9 x.	masz 4 x.	masz 1½ x.	St. 4½ x.	St. 9x.	St. 6 x.	St. 30 x.	St. 9 per 1 ½ x.	masz 17 x.	℔ 6 x.
Erstlichen Statt Cronstatt incluss. der 3 Station ...	7429	.	.	18	264	28	904	.	4558	381	49	51	33	1699	248	397
Sedes Udvarhell	4362	.	80	.	40	.	.	131	1599	125	31	.	11	621	47	.
Reps incluss. Sombor vorunter 793 port. brod begriffen, welches der Stuehl gegeben	5422	.	.	16	100	.	495	769½	2804	226	50	21	16	2400	108	71
Sedes Nagysching	915	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6	.	4	.	.	.
Sedes Cibiniensis	1757	.	25	12	.	16	180	860	.	160	20	.	15	1100	30	30
Sedes Schegesvariensis worunter 6 ff. vor erkaufte fisch begriffen	3099	.	.	13	57	8	180	1122	73	144	29	20	23	1730	60	23
Comitatus Kökölö	5199	.	54	19½	58	4	221	2301	.	140	35	8	30	1620	66	15
Oppidum Maros-Vasarhell.....	312	.	47	1	.	57	246	309	.	40	6	2	3	519	8	28
Comitatus Tordensis.....	2793	.	149	41	160	13	463	1025½	60	341	125	9	40	5371	164	120
Sedes Maross..	5216½	.	161	23	169	9	461	2276½	48	243	93	21	36	3417	82	83
Comitatus Clossiensis.....	5265	.	235	37	174	4	352	2030	120	312	110	69	57	4940	149	124
Comitatus Dobocænsis.....	8496	4	358	50½	172	11	196	3337½	.	409	122	89	76	4990	146	277
Comitatus Zolnokiensis.....																
Summa	50265½	4	1109	231	1194	150	3698	14162	9262	2521	676	290	344	28407	1108	1168

	pfeffer		ingber		nägl	muscathnusz	muscathblüe	zuckher	weinberl	mandl	saffran	citronen	citronsafft	kästen	essieg	honig	paumöhl	zimmet	reisz	haaber	heu	betragen in gelt	
	℔ 1 fl.	loth	℔ a 24 x.	loth	loth 9 x.	loth 9 x.	loth 17 x.	℔ 45 x.	℔ 9 x.	℔ 18 x.	loth 1 fl.	St. 2per 5 x.	masz 30 x.	℔ 6 x.	masz 6 x.	masz 15 x.	℔ 18 x.	loth 9 x.	℔ 6 x.	viertl 6 x.	fuhr 2 fl.	fl.	x.
Erstlichen Statt Cronstatt incluss. der 3 Station ...	1	.	1	.	3	1	2	4½	2	.	.	21	.	.	25	.	.	1	.	3217	328	1648	49¾
Sedes Udvarhell	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	48	1½	.	.	.	829½	68	424	12
Reps incluss. Sombor vorunter 793 port. brod begriffen, welches der Stuehl gegeben	2	.	.	23	6	.	4	6	7	6	4	15	.	.	.	.	.	3	2	1877	158½	980	10¼
Sedes Nagysching	1	.	.	16	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	16	.	.	.	.	120	20	80	34
Sedes Cibiniensis	.	.	.	16	1	1	.	6	1	.	.	.	.	.	.	4	2	1	5	912½	57	396	12½
Sedes Schegesvariensis worunter 6 ff. vor erkaufte fisch begriffen	3	.	1	.	3	4	3	6	2	.	3	8	½	6	20	3	.	4	6	1109	82½	553	56
Comitatus Kökölö	2	.	1	.	4½	1½	4½	1	.	.	3½	.	.	.	10	4	½	.	9	1353	105	755	4½
Oppidum Maros-Vasarhell.....	2	.	.	16	6½	2	4	14½	3	7	2	11	½	4	13	2	½	1	5	28	4	143	31¼
Comitatus Tordensis.....	1	.	.	16	2	2	2	4½	6	4	1	18	2	18	30	7	[illegible]	2	13	992½	107	740	33
Sedes Maross..	2	16	.	20	5	1	5	5	1	.	3	16	1	2	32	7	1	.	18	3747	256	1399	35
Comitatus Clossiensis.....	3	.	.	6	8	2	7	5½	8	4	5	18	3½	4	101	19	1	5	12	1722½	111	957	35
Comitatus Dobocænsis.....	7	.	5	16	11	.	8	10½	11	6	7	26	2	13	36	22	2½	3½	22	3255	220	1546	23½
Comitatus Zolnokiensis.....																							
Summa	24	16	12	150	14½	39¹	63½	41	27	28½	133	9½	47	331	70	7½	20½	92	19163	1517	9626	36¾	

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

LI.

Az 1714-iki éhség és drágaság Magyarországon.

Annonæ caritas et fames.

— Præterire non possumus, quin interseramus eam annonæ vicissitudinem, quæ in nostram ætatem incidit. Non dicemus quanta fame regnum hoc annus decimus post MDCC adflixerit, quippe quam non sterilitas magis quam vesana fugitiuorum rebellium depopulatio pepererat, adeo, ut, qui frumentum igni dederant, auenacei deinde panis ardore sæpe frustra tenerentur. *Maior secuta est fames anno decimo et quarto*, non quidem passim per regnum, sed per aliquot prouincias, Comitatum, quod scimus, Saladiensem, et vicinam Sclauoniam, ubi furfuribus multi vitam recreabant, frumento deficiente. Non paucos ad latrocinia fames cogebat, et ad violandas domos panis caussa. Presbyterum quendam vicus Varasdino vicinus habebat ; quem noctu sunt adorti esurientes nonnulli, dum vellent exiguam, quam subolfecerant portionem eripere. Vitam cum pane eripuerunt misero, dum cuperent ipsi viuere. Ceterum muliercula quædam, itinere diei unius profecta, cum ad campos Declesienses veniret, famis caussa, liberis primum, quos tres secum in via habebat, deinde sibi ipsi manum intulit, Longum esset recensere, quos huius temporis fames abstulerat. Tametsi vero sequentium deinceps trium annorum conditio tolerabilior paulo fuit ; tamen in annum octauum et decimum, tanta annonæ caritas et difficultas reciderat, ut ad annum usque vicesimum fames velut relapsa esse videretur. Atque hæc non in unam, alteramue regionem tantum sæuierat ; sed per uniuersum regnum, velut dato signo vastarat. Modius siliginis unus quatuor et quinque florenos præualuit ; tritici sex ; hordeum tribus vilius non erat.

(A M. Nemz. Muzeum kézirattárában.)

LII.

A svéd sereg részére Erdélyben kiszolgáltatott összes élelmiszerek hozzávetőleges jegyzéke. 1715.

Beyläuffiger Aufsatz

Was die Consumption der Königl. Schweedischen Hofstatt und Trouppen im March durch die Provinz Siebenbürgen nach den aus denen Kayserl. Magazinen und von dem Landt theils mit-, theils ohne Quittung subministrirte Verpflegung, wann solche nach der Taxa zu geldt geschlagen wird, betraget,

Verpflegung gegen Quittung vor die gemeine Mannschafft.

	Rhfl. xr.
Aus denen Kayserl. Magazinen 31996 port. brodt à 2 x. thut	1066.32
Von dem Land 43910½ ℔ fleisch à 2 x.	1463.41
21426 halbe Wein à 2 x.	714.12
8719 Maas Bier à 2 x.	290.38
17919 Viertl haaber à 6 x.	1791.54
1370 fuhr hew 275 ℔ à 2 rh. fl.	2741.50

Verpflegung ohne Quittung als die speisung der officiers.

Rindfleisch 6683 ℔ à 2 x.	222.46
Kälber 9 à 2 fl. 30 x.	22.30
Schweinfleisch 1029 ℔ à 3 x.	51.27
Schaaf 241 Stuck à 45 x.	180.45
Brod 1044 Laib à 6 x.	104.24
Mehl 150 Viertl à 40 x.	100.—
Alter Wein 4062 Maas à 9 x.	609.18
Neuer Wein 3306 Maas à 4 x.	220.24
543 Maas Bier à 2 x.	18.06
Hüner 2439 Stuck à 6 x.	243.54
Gäns 709 Stuck à 10 x.	118.10
Änden 270 Stuck à 8 x.	36.—
378 Stuck Indianische à 30 x.	189.—
Ayer 27,707, 12 à 3 x.	115.31
1107 Maas Schmaltz à 21 x.	387.06
Speck 801 ℔ à 6 x. thut	80.06

Pfeffer 24½ ℔ à 1 fl. thut	24.30
Ingber 12 ℔ 5 loth à 34 x.	6.53
Nägl 50 loth à 12 x.	10.—
Muscat-blühe 39 loth und ½ à 24 x.	15.24
Zimmet 20½ loth à 12 x.	4.06
Zucker 60 ℔ à 50 x.	50.—
Weinberl 41 ℔ à 9 x.	6.09
Mandln 27 ℔ à 18 x.	8.06
Saffran 28½ loth à 1 fl.	28.30
Citronen 133 Stuck à 2 x.	4.26
Citronensafft 9½ Maas à 30 x.	4.45
Kästen 7 ℔ à 4 x.	3.08
Essig 331 Maas à 9 x.	49.39
Hönig 70 Maas à 18 x.	21.—
Baumöhl 7½ ℔ à 15 x.	1.52½
Reysz 92 ℔ à 4½ x.	6.54
Haaber 633 Viertl à 6 x.	63.18
Hew 136 fuhr à 2 fl.	272.—
Summa dessen .	11350.15

(Közös pénzügyminisztérium levéltára, Bécs.)

2. Specification

Was denen löbl. Königl. Schwedischen in 3 Classen bestandenen Trouppen in wehrenden ihren Durchmarche in dem löbl. Comorner Comitat auf die Officiers-taffeln an nacher folgenden victualien abgereicht worden ist und

den 27. et 28. X-bris 1714. auf 2 täg.

	fl. kr.
12 Schaaf à 1 fl 30 kr.	18.—
12 Indian à 51 kr	10.12
24 Gänsz à 17 kr.	6·48
34 Änten à 9 kr.	5.06
68 Hüner à 8 kr.	9.04
1200 Ayer 5 stuck à 3 kr.	12.—
48 ℔ Schmalz à 12½	10.—
10⅓ ℔ Kerzen à 9½ kr.	1.38

120 Maas alten Wein à 18 kr.	36.—
30 Maas Bier à 4 kr.	2.—
12 ℔ Salz à 4 Ung.	—.28½
14 grossze Laib weisszes Brod à 14 kr.	3.16
1½ Schwein à 3 fl. 30 kr.	5.15
24 ℔ Speck à 12 kr.	4.48
An Kräutelwerk und Obst, den Werth von 2 fl. 30 kr.	2.30
An verschiedenen gewürz, den werth von 10 fl.	10.—
An Fischen den werth von 4 fl. 40 kr.	4.40
Summa ...	141.45½

Der anderten Class,

vom 28. bisz 30. X-bris 1714. inclusive also auf 3 täg.

120 ℔ Rindfleisch à 3 kr.	6.—
18 Schaaf à 1 fl. 30 kr.	27.—
18 Indian à 51 kr.	15.18
24 Gänsz à 17 kr.	6.48
36 Änten à 9 kr.	5.24
100 Hüner à 8 kr.	13.20
1800 Ayer 5 stuck à 3 kr.	18.—
72 ℔ Schmalz à 12½ kr.	15.—
16 ℔ Kerzen à 9½ kr.	2.32
160 Maas alten Wein à 18 kr.	48.—
114 Maas Bier à 4 kr.	7.36
6 ℔ Salz à 4 kr.	—.14½
30 grossze Laib weisz Brod à 14 kr.	7.—
1½ Schwein à 3 fl. 30 kr.	5.15
24 ℔ Speck à 12 kr.	4.48
An verschiedenen gewürz den werth von 14 fl. 12 kr.	14.12
An Kräutlwerk und obst den werth à 2 fl. 24 kr.	2.24
An Fischen den wehrt (!) von 6 fl.	6.—
Summa ...	204.51½

Der dritten Class

Vom 29. bisz 31. X-bris 1714. auf 3 täg.

40 ℔ Rindfleisch à 3 kr.	2.—
10 Schaaf à 1 fl. 30 kr.	15.—
10 Indian à 51 kr.	8.30

20 Gänsz à 17 kr.	5.40
30 Änten à 9 kr.	4.30
52 Hüner à 8 kr.	6·56
1000 Ayer 5 stuck à 3 kr.	10.—
37¾ ℔ Schmalz à 12½ kr.	7·45¾
10 ℔ Kerzen à 9½ kr.	1.35
100 Maas alten Wein à 18 kr.	30.—
100 Maas Bier à 4 kr.	6.40
6 ℔ Salz à 4 H.	—.14½
14 grosse Laib weisz Brod à 14 kr.	3.16
1½ Schwein à 3 fl. 30 kr.	5.15
32 ℔ Speck à 12 kr.	6.24
An verschiedenen gewürz den werth von 10 fl. id est	10.—
An Kräutelwerk und obst den werth von 1 fl 45 kr.	1.45
An Fischen den werth von 3 fl. 45 kr.	3.45
	129.16¼
Summa der Betragnusz in geld	475.53¼

Dasz hierinn specificirte Kuchel-victualien denen königl. Schwedischen Trouppen auf die Officiers-Taffeln der löbl. Commorner Comitat also richtig abgereicht habe, ein solches thun wir Ends unterschriebene (alsz wir von (tit.) des Herrn General Feld Marschall Lieutenant grafen von Welczek Exc. zu Beobachtung dessen hiezu aigends beordert worden seind) unter unserer fertigung hiermit bester masszen attestiren.

Sign.

L. S.) *Carl Ferdinand Calvo*,
Haubtmann.

L. S.) *I. Fr. Geyer*,
Lieutenant.

3. Specification

was denen königl. Schwedischen Trouppen — in dem L. Raaber Comitat auf die Officiers-Taffeln, an — victualien abgereicht ist, und zwar

Der Ersten Class

von 29. bisz 31. Dec. 1714. inclusive, auf 3 Täg.

18 Schaaff à 1 fl. 30 kr.	27.—
18 Indian à 51 kr.	15.18
36 Gänsz à 17 kr.	10.12

54 Änten à 9 kr.	8.06
108 Hünner à 8 kr.	14.24
1800 Ayer 5 stukh à 3 kr.	18.—
72 ℔ Schmalz à 12½ kr.	15.—
18 ℔ Kertzen à 9½ kr.	2.51
180 Maasz alten Wein per 18 kr.	54.—
54 ℔ Salz	2.09½
72 Laib Weissz Brod à 7 kr.	8.24
3 Schwein à 3 fl. 30 kr.	10.30
72 Speck à 12 kr.	14.24
An Kreutlwerkh u. Obst	3.45
An versch. gewürtz	15.—
An Fischen	7.—
Summa	226. 03½

Der Anderten Class
den 31. X-bris 1714 u. 1. January 1715 auf 2 täge

120 ℔ Rindfleisch à 3 kr.	6—.
12 Schaaf à 1 fl. 30 kr.	18.—
12 Indian à 51 kr.	10.12
24 Gänsz à 17 kr.	6.48
36 ändten à 9 kr.	5.24
64 Hünner à 8 kr.	8.32
1200 Ayer 5 stukh à 3 kr.	12.—
48 ℔ Schmalz à 12½ kr.	10.—
10 ℔ Kertzen à 9½ kr.	1.35
20 ℔ Salz à 4 Hung.	—.48
200 Maas alten Wein à 18 kr.	60.—
168 Maas Bier à 4 kr.	11.12
24 grossze Laib weisszes Brod à 14 kr.	5.36
48 ℔ Speckh à 12 kr.	9.36
An .... gewürzt	9.36
An Kreitlwerkh u. obst	1.36
An Fischen	4.—
Summe	180.55

Dritten Class
den 1. Jenner 1715. alsz auf 1 Tag.

3 Schaaf à 1 fl. 30 kr.	4.30
3 Indian à 51 kr.	2.33

6 Gänsz à 17 kr.	1.42
12 Ändten à 9 kr.	1.48
16 Hünner à 8 kr.	2.08
300 Ayer 5 stukh à 3 kr.	3.—
3 ℔ Kertzen à 9½ kr.	—.28½
10 ℔ Salz à 4 H.	—24.
40 Maas alten Wein per 18 kr.	12.—
6 Laib grosz weisz brod à 14 kr.	1.24
½ Schwein	1.45
16 ℔ Spekh à 12 kr.	3.12
An ... gewürtz	3.20
An Kreutlwerkh u. Obst	—.45
An Fischen	1.15

... hiermit bester masszen attestiren, Sign. Raab den 2-ten Jenner 1715.

L. S.) *M. Pairgilli Freyherr v. Kurchberg,*
Haubtmann.

L. S.) *M. Val. Knipper,*
Haubtmann.

L. S.) *M. Kränner,*
Lieutenant.

4. Specificaton etc.

in dem löbl. Wiselburger Comitat

Der Erstern Classe

vom 1. bisz 6. Jenner 1715 inclusive auf 6 täg

36 Schaaf à 1 fl. 30 kr.	54.—
36 Indian à 51 kr.	30.36
72 Gänsz à 17 kr.	20.24
108 Änten à 9 kr.	16.12
216 Hüner à 8 kr.	28.48
3600 Ayr 5 stuck à 3 kr.	36.—
144 ℔ Schmalz à 12½ kr.	30.—
36 ℔ Kerzen à 9½ kr.	5.42
360 Maas alten Wein per 18 kr.	108.—
108 ℔ Salz	4.51½
144 Laib weisz Taffelbrod à 7 kr.	16.48
6 Schwein à 3 fl. 30 kr.	21.—
144 ℔ Speck à 12 kr.	28.48

An Kräutlwerk u. Obst	7.30
An ... gewürz	30.—
An Fischen	14.—
Summa	452.39½

Der anderten Class
vom 2. bisz 6 Jenner 1715 inclusive auf 5 täg

30 Schaf à 1 fl 30 kr.	45.—
30 Indian à 51 kr.	25.30
60 Gänsz à 17 kr.	17.—
90 Änten à 9 kr.	13.30
180 Hüner à 8 kr.	24.—
3000 Ayer 5 stuck à 3 kr.	30.—
120 ℔ Schmalz à 12½ kr.	25.—
30 ℔ Kerzen pr. à 9½ kr.	4.45
90 ℔ Salz	4.03
300 Maas alten Wein à 18 kr.	90.—
120 Laib weisz Brod .. à 7 kr.	14.—
5 Schwein à 3 fl. 30 kr.	17.30
120 ℔ Speck à 12 kr.	24.—
An ... gewürz	24.—
An Kräutlwerk u. Obst	4.—
An Fischen	10.—
Summa	372.18

Der dritten Class,
vom 2 bisz 7. Jänner 1715 inclusive auf 6 täg.

23 Schaaf à 1 fl. 30 xr.	34.30
23 Indian à 51 xr.	19.33
26 gänsz à 17 xr.	13.02
138 Hüner à 8 xr.	18.24
69 Änten à 9 xr.	10.21
2300 ayer 5 stuck à 3 xr.	23.—
92 ℔ Schmalz à 12½ xr.	19.10
18 ℔ Kerzen à 9½ xr.	2.51
69 ℔ Salz	3.26
230 Maasz alten Wein à 18 xr.	69.—
92 Laib weisz Brod à 7 xr.	10.44
3 Schwein à 3 fl. 30 xr.	10.30
96 ℔ Speck à 12 xr.	19.12

An .... gewürz ..... 20.—
An Kräutlwerk u. Obst 3.30
An Fischen 7.30

Summa der Betragnusz in Geld 1109.40½

Záradéka: mint a többi.... attestiren. Sign. Hungar. Altenburg den 9-ten Jenner 1715.

L. S.) *W. P. Virgili (!) Frh. v. Kürchberg,* Haubtmann.

L. S.) *M. Val. Knipper,* Haubtmann.

L. S.) *M. Kränner,* Lieutenant.

C.

Előfogat.

1. Aufsatz

Was denen Löbl. Königl. Schwedischen Trouppen in währenden Ihren Durchmarche zu derselben beförderung die auch Löbl. Comorner Gespanschafft an Vorspann nachfolgendt administriret hat ; nemblich

Der Ersteren Class.

	Meyl weegs	bespannte wägen	ledige pferdte
Den 28. x-br. 1714 von Nesmyl undt Almás bisz Ács	3	32	41
Den 29-ten von Ács bisz St. Iuán in den Raaber Comitat	3	32	41
	6	64	82

Der anderten Class.

Den 29. x-br. 1714 von Nesmyl undt Almás bisz Ács	3	32	41
Den 30-ten Rasttag	—	—	—
Den 31. dito von Ács bisz St. Iván in den Raaber Comitat	3	32	41
	6	64	82

Der dritten Class.

Den 31. x-br. 1714. von Nesmyl undt Almás bisz Ács	3	32	41
Den 1. Jan. 1715. von Ács bisz Raab ..	4	32	41
	7	64	82
Extract Erste, Anderte, Dritte Class Summa	19	192	246

Ács den 7. January 1715.

L. S.) *Carl Ferdinandt Calvo*,
Haubtmann.

L. S.) *Joh. Frantz Geyer*,
Leuthenant.

2. Aufsatz

auf löbl. Raaber Gespannschafft, an Vorspann nachfolgent subministriret hat. Nembl.

Der Erstern Class.

Den 31. x-br. 1714 von Szent Iván nach Raab	1	32	41
Den 1. January 1715. von Raab nach St. Nicola undt Leyden, in dem löbl. Wisszelburger Comitat	2	32	41
	3	64	82

Der anderten Class.

Den 1. Jener 1715 von St. Iván bisz nach Abda	2	32	41
Den 2-ten von Abda bisz nach Wieselburg in den Löbl. Wieselburger Comitat ...	3	32	41
	5	64	82

Der dritten Class.

Den 2. Jener 1715 von Raab bisz St. Nicola u. Leyden	2	25	26
Detto besonders für Herrn General Sparr	2	1	15
	4	26	41
Extract. — Summa ...	12	154	205

L. S.) *M. Pairgili Freyh. v. Kürchberg*,
Haubtmann.

L. S.) *M. Z. (!) Knipper*,
Haubtmann.

L. S.) *Kränner*,
Lieutenant.

3. Aufsatz

Löbl. Wieselburger Gespanschafft.

Der Ersteren Class.

Den 2. Jenner 1715 von St. Nicola von Leyden bis Zanneck	3	32	41
den 3-ten dito Rastag	—	—	—
den 4. dito von Zanneck bis Zürndorff..	3	32	41
den 5-ten u. 6-ten dito Rasttag	—	—	—
den 7. dito Zürndorff nach Brugg	2	32	41
dito besonders für Hern General Holl von Hungarisch-Altenburg bis Brugg	4	—	6
Summa ...	12	96	129

Der Anderten Class.

Den 4. Jenner 1715 von Wieszelburg auf Nickelstorff	3	32	41
den 5-ten u. 6-ten Rasttag.....	—	—	—
den 7. dito von Nickelstorff in Österreich auf Höflein bey Brugg	3	32	41
Summa ...	6	64	82

Der dritten Class.

Den 4. Jenner 1715. von St. Nicola und Leyden bis Hungarisch-Altenburg	3	25	26
dito besonders für Herrn General Sparr .	3	1	15
den 5-ten u. 6-ten dito Rasttag	—	—	—
den 7. dito von Hung. Altenburg bis Nickelstorff u. Zürndorff	2	25	26
den 8. dito von Nicklstorff u. Zürndorff in Österreich bis Göttelsbrun	3	25	26
dann besonders für Herrn General Spaar von Hung. Altenburg bis Brugg	4	1	15
	15	77	108
Extract. — Summa ...	33	237	319

... hiermit bester massen attestirt. Sign. Hungarisch-Altenburg den 9. Jenner 1715.

L. S.) *M. P. Virgili (!) Freyh. v. Kirchberg,*
Haubtmann

L. S.) *M. Knipper,*
Haubtmann

L. S.) *Kränner,*
Lieutenant

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

LIII.

A svéd sereg Komárom-, Győr- és Mosonmegyében. 1714 dec. 27—1715. jan. 9.

A) Menetrend.

March-Route

der Königl. Schwedischen Hoffstatt undt trouppen, in drey Classen abgetheilter durch die Löbl. Commorner, Raaber, undt Wiselburger Gespanschafften bis in Österreich.

	den 27. X-br.	28-ten	29-ten	30-ten	31 ten	den 1. Jenner	2-ten	3-ten	4-ten	5-ten	6-ten	7-ten	8-ten
Erste Class	Nessmÿl und Almas	Aács	St. Joan	Rastag	Raab	St. Nicola und Leyden	Zaneck	Rastag	Zurndorff	Rastäge		in Österreich	. . . .
Anderte Class		Nessmÿl und Almas	Acs	Rastag	St. Joan	Abda	Wiselburg	Rastag	Nickelstorff	«		«	
Dritte Class			Nessmÿl und Almas	Rastag	Acs	Raab	St. Nicola und Leyden	Rastag	Hung. Altenburg	«		Nickelstorff und Zurndorff	in Österreich

B) Élelmezés.

Summarischer Extract

Wasz in nachgesezten dreyen Gespannschafften, der durchmarchirten Königl. Schwedischen Hoffstatt undt trouppen, an Etappenmässiger Verpflegung abgereicht worden ist, undt der sonst gewöhnlichen Ordonnance nach, an geldt betraget.

	Brodt ℔ à 1 xr.	Fleisch ℔ à 2 xr.	Maasz Wein à 4 xr.	Maasz Bier à 4 xr.	Haaber Nied. Öst. Mezen à 32 xr.	Heu Centen. à 25 xr.	Heu ℔	Ertraget in geldt fl.	xr.
Nemblichen vermög anverwahrter Quittungen									
In der Löbl. Commorner Gespanschafft	7559 3/4	5892	1173 1/2	1581	902	546	30	1162	1 1/4
In der Raaber	6325 1/4	4818	—	3212	714 2/3	428	80	932	2/4
In der Wiselburger	16453 1/2	12784	—	8523	1936	1161	60	2501	2/4
S.	30338 1/2	23494 1/2	1173 1/2	13316	3552 2/3	2136	70	4595	2 1/4

LIV.

Zemplén vármegyének a svédekre tett kiadásairól szóló számláját a központi főhadbiztosság kifogásolja. 1715. febr.

A.

Extract-Schreibens

an mich Franz Sebastian Grafen v. Thürhaimb vom Herrn Ober-Kriegs-Commissario v. Nolten dd. Caschau den 3-ten Febr. 1715.

Auff Ewer Hochgräfl. Exc. unterm 22-ten 23-ten u. 25-ten passato an mich gnädigst erlassene Verordnung thue den gehorsambsten Bericht erstatten u. erstlich beylegen, was der Löbl. Zembliner-Comitat von wegen des Schwedischen Durchmarches für eine bonification verlanget; was nun gnädig darauf resolviert werden dörffe u. wie jedes im der Rechnung angenommen werden solle, darüber erwarta die nachere Belehrung, etc.

B.

Extractus

Pro extraordinaria provisione Dominis Officialibus Svecicis juxta mandatum Excellentissimi Domini Generalis à Welzeck erga attestationes Dominorum Officialium Cosareanorum (!) præstita.

31 oves propinquos et antiquæ à 1 fl. 45 kr.	54.15
27 indiani, galli et gallinæ indifferenter à 1 fl.	27.—
66 anseres à 15 kr.	16.30
50 anates à 7 kr.	5.50
167 gallinæ à 6 kr.	16.42
326 libræ carnis bubulæ à 2 kr.	10.52
860 ova, 8 à 3 kr.	5.18
61 panes albi domestici à 9 kr.	9.09
28 libræ albæ farinæ .. à 3 kr.	1.24
104 libræ butiri à 15 kr.	26.—
12 mediæ salis à 2 kr.	—.24
5 mediæ aceti vini à 30 kr.	2.30
666 mediæ vini à 13½ kr.	144.51
405 mediæ cerevisiæ à 3 kr.	20.15
310 candelæ à ½ kr.	2.35
Summa ...	343.35

C.

Hochlöbl. Kayserl. Hof-Cammer.

Nachdem der Zembliner Comitat die von denen königl. Schwedischen Trouppen in selben gemachte March-unkosten dem zu Caschau stehenden Kayserl. Ober-Kriegs-Commissario herren von Nolten überreichet, hat solche nebst denen gewöhnlichen Estappen, so dessen Rechnung nach 1443 fl. 13 kr. betragen, auch verschiedene auf 118 fl. 27 kr. belauffende Excessen dann 179 fl. 30 kr. wegen der Vorspan, nicht weniger vor die zur Officier-Tafel gelieferte Victualien nach inhalt dieses Extracts 343 fl. 35 kr. angesezet, worunter weillen die Estappen vorderist in dem Trunck- u. Pferd-portionen höcher alsz die gewöhnliche Kayserl. Ordonnanz mit sich bringt, angerechnet, auch die Excessen nicht in tempore, wo man Sie in gegenwarth der Trouppen gleich hätte complaniren können, angezeigt werden ;

Alsz habe gedachtem Herrn Ober-Commissario verordnet, dasz Er vor die leztere keine Vergüttung und bey denen Estappen vor eine mit dem Trunck abgereichte Mund-, wie vor die Pferd-Portion in der Verrechnung nicht mehr dann die Ordonnanzmässige 6 kr. durchgehends passiren, von der Vorspan aber gar præscindiren solle ; Welches gleichwie es in diesem casu das Regulament vorschreibet, also stehet bey Einer Hochlöbl. Kayserl. Hof-Cammer hohen decision, ob die denen Officiern subministrirte vistualien in pretio forensi vergüttet oder viel mehr destwegen mit besagtem Comitat eine pauschhandlung getroffen werden solle?

Wienn den 14. February 1715.

F. S. gr. v. Thürhaimb, mpr.

(Közös pénzügyminiszteriumi levéltár, Bécs.)

D.

Wien, 16. April 1715.

Ans Commissariat Ambt ohnschwär dahin zu sehen, damit desz Zembliner Comitats wegen deren Kgl. Schwedischen Trouppen

Estappen, Excessen, u. Vorspan gemachte prætension per pausch abgehandlet u. aus denen ferdigen oder heurigen verpflegsresten verguethet werde.

Kivül: den 17. Apr. 1715. V. Oppenheimer mpr.

(Közös pénzügyminisztérium levéltára, Bécs.)

LV.

Czirjék László csikszéki legátus, a svédek ellátására kirendelt székbeli albiztosok költségeinek megtérítését kéri. 1715. febr. 28.

Az Felséges Sövécz [1] Király elejiben paranczolván az Meltoságos Ur Mikes Mihály Urunk eő Nagysága némi nolcz személyeknek, kikis ött hétig levén oda, azon uti kölczégekre keletetett kárvalásokot is bonificalnunk fl. Hung. 105 szászött forintokot quantomukban ingrediálni alázatosson kíványuk.

Datum Szibiny die 28 Febr. 1715.

Ladislaus Czirjék, legatus ex sedi siculicali Csik utriusque Gyergyo et Kaszon mpr.

(Erdélyi főkormányszéki levéltár. 1714.)

LVI.

Erdélyi törvényhatóságok a főkormányszékhez fordulnak, mert a svédek részére természetben kiszolgáltatott teljesítményeik megtérítésére nézve a főbiztossal nem tudnak megegyezni. 1715.

A. 1715. Comitatus et Sedes per quas Sueci transeunt, petunt onerum supportationem ad alia etiam loca, ubi stationes non sunt, repartiri.

Nr. 268.

Méltóságos Erdélyi Regium Gubernium

Nagy alázatossan kelleték Nagyságtokat megtalálnunk, az Svetiai Militia számára erogált naturalékról computust ineálván

[1] A svédeket *összes* emlékeinkben egyedül itt nevezik «sövécz»-eknek.

főcommissarius urammal eő Nagyságával eő Nagysága egyebeket acceptálni nem akar, hanem csak az mellyek az militia számára és az libera tabulára erogálódtanak, az interveníenseket penig, főcommissarius, úgy több subcommissarius uramékra lött erogatiokat nem acceptállja mely is az statios helyeknek nem keves kárára leszen.

Instálunk nagy alázatossan Nagyságtoknak oly istenes mediumot feltalálni Ngtok méltóztassék, ne csak azon statios helyek aggravaltassanak ezekkel, hanem az nemes ország közönségessen magára felvenni és subdividálni méltóztassék; Ngtok ebbeli kegyes patrociniumaért Isten Ngtokat megálgya.

Kívül: Az Méltóságos Erdélyi Regium Guberniumhoz az Svetiai Militia általmenetelében levő statios vármegyéknek és székeknek alázatos instantiájok.

Kívül a végzés: P. P. Commissariatuson insinuállyák magokat s már vagyon determinatio.

(Erdélyi főkormányszéki levéltár. 1715. N. 268.)

LVII.

A Törökországból Pomerániába bevonuló svéd sereg lajstroma. 1715. márc. 24.

Lista der aus Turkey in Pommern angelangten suite Schwedischer Mannschaft.

1. *Division*	Mann	Pferde
General Major Sparre mit infanterie	120	219
Obrist Silffwerhielm	123	283
Obrist Lagerberg	83	96
2. *Division*		
General Major Zöge	111	114
Obrist Albedill	103	145
Obrist Torsten Sohn	72	81
3. *Division*		
General Major Zyllig	111	119
Obrist Glasenap	79	181
Obrist Grothusen	111	161

4. *Division*

General Major Hierta	77	105
Obrist Vosz	87	108
Obrist Koskull	62	77

5. *Division*

General Lieutenant Hårdh sonst-	183	213
Capitaine Lieutenant von drabanterne	89	77
Obrist Segerskiöldh	88	77
Summa ...	1499	2056

(Az upsalai egyetem kézirattárában.)

LVIII.

Stainville főhadparancsnok elhárítja magától a svédek uti költségének megállapítását. Gyulafehérvár, 1715. máj. 25.

Ex literis hesterna die ad me datis exortas Domino supremo commissario bellico Rosenzweig circa liquidationem et bonificationem consumptionis Suecicæ difficultates uberius quidem intellexi; cum vero de negotio hoc pure œconomico tam ab Excelsa Camera quam Inclyto generali commissariatu specificæ adsint instructiones, ego decisionem illarum non mei, sed altioris fori, illucque remittendas, subrepartitionem vero restantis quanti contributionalis nihilominus et ad concurrentiam prætensorum 9 m. florenorum quantocyus, eaque modalitate expediendam esse judico, ut si Aula dictam bonificationem 9 m. florenorum acceptam habuerit, antefata subrepartitio sic facta in suo maneat statu, et hoc ex hac ratione, ne exigua hæc differentia pro qua Augustissima Aula procul dubio justam habebit considerationem, indispensabilem subrepartitionis necessitatem, ex qua militiæ dependet subsistentia, retardet aut impediat. Quod de cœtero prænominatus Dominus supremus commissarius expensas illas quæ per quittanzias legitimare nequeunt, acceptare recuset, Inclytum Regium Gubernium procul dubio condignum existimabit.

Albæ die 25a May 1715. St. Stainville mpr.

(Eredetije az erdélyi főkormányszéki levéltárban. Nr. 152.)

LIX.

Haan Ignác élelmezési biztos jelentése az udvari kamarához a svéd átvonulás költségeiről. Gyulafehérvár, 1715. jul. 4.

Hochlöbl. Kayserl. Hoff-Kamer etc.

Euer Hochgräfl. Excellenz auch meine gnädig und hochgebiettende Herrn Herrn etc. Deroselben gnädiges Befehlschreiben sub dato 5-ten Febr. die refusion des jenigen, so das Land Sibenbürgen bey dem neulichen durchmarche der königl. Schwedischen trouppen zur verpflegung subministrirt, betreffent, erhalte mit allem unterthänigsten respect, und gebe unterth. zur beliebigen nachricht, dasz ob zwar das Land erstlich alle die jenige naturalien, so den gantzen marche hindurch consummirt worden, à 11,350 fl. 15 kr. æstimirt, man dannoch nachgehents eine particular rechnung mit denen Comitatibus et Sedibus vorgenohmen, und nach der gemachten billichen limitation befunden habe, dasz diese gesambte administrirte naturalien, wie die in copia anligente conscription auszeigt, nicht mehr dann 9626 fl. 36¾ kr. betragen, so man nach dem à 6000 fl. abgehandlet und adjoustirt.

Des Commandanten Herrn Generaln Exc. befragte umb dero beliebige meinung, wasz zu abtragung dieser 6000 fl. ex Camerali, und wieviel ex militari beygetragen werden solte, es antwortteten aber Selbte, dasz nachdem besagte 6000 fl. ex quanto Contributionis würkhlich abgeschriben, und dem Land bonificirt worden, die hiesige reditus Camerales dem militari überlassen seyen, es mithin gleich gelte, ob die zahlung ex uno vel altero fundo geschehe; khönte dahero das völlige quantum in der Commissariatischen rechnung verbleiben, ohne das mans in zwey theil dividire, und in zwey rechnungen meslire. Worbey es dann, bisz auf weitere Einer Hochlöbl. Kayserl. Hoff-Camer approbation, seine richtigkeit hat.

Dat. Weisszenburg den 4-ten July 1715.[1]

Ignaz Haan mpr.

(Közös pénzügyminisztériumi levéltár, Bécs.)

[1] «Wien d. 7. 7-br. 1715.» jóváhagyatván, leküldetett «an Ober-Commissarium Hann in 7-bürgen.»

LX.

Gr. Thürheim központi főhadbiztos jelenti, hogy az erdélyi hadbiztos az erdélyi főkormányszékkel a svédek útjára tett kiadást 9000 forint helyett 6000 forintban állapította meg. 1715. jul. 27.

Sacræ Cæsareæ Regiæque Majestatis Inclytæ Cancellariæ Regia-Transylvanicæ Aulicæ hisce reinsinuandum. Patere ex annexa ad hoc officium Cæsarei in Transylvania existentis superioris belli commissarii, Domini de Rosenzweig scriptarum literarum copia, Eundem super expensas occasione transitus Svecici causatas, cum Inclyto Principatus Transylvaniæ Gubernio eo jam convenisse, et transegisse, ut loco prætensorum novem millium florenorum Rhenensium, modo nominatum Gubernium sex millibus florenorum dictorum se contentum esse annuerit, et penes hanc summam acquieverit. Proinde cum hocce Generalis Commissariatus officium, hanc Conventionem ratihabendo affato superiori commissario bellico, desuper jam commiserit, ut dicta 6000 florenorum summa in defalcationem quanti contributionalis hoc anno a Provincia Transylvanica pendendi accipiatur. Idem officium sperat Inclytam Cancellariam Regiam Transylvanico-Aulicam hanc transactionem amplius non controvertere, sed negotium hoc prout actum et conclusum est, in suo vigore subsisti curare velle. Quibus præattactæ Cancellariæ Regia-Transylvanico-Aulicæ officium Generalis Commissariatus Bellici ad queuis exhibenda grata officia proptum et addictum permanet.

Viennæ 27. July 1715.

S. C. R. M. Actualis Consiliarius Intimus, Armorum Præfectus Generalis et Generalis Commissariatus ac Peditum Colonellus

Franciscus Sebastianus Comes à Thürhaimb mpr.

(Eredetije *az erdélyi kancelláriai levéltárban.)*

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Abauj megye 241 ;
— Szina 304.
Abda (Győr m.) 258, 366, 381, 383.
Abrak 152, 249, 250, 265, 314, 359, 360.
Achmed bey lengyelországi követ 67.
Ács (Komárom m.) 257, 366, 369, 380, 381, 383.
Ada (Bács m.) 305.
Adagolás. Ember- és lóadag 227, 264, 276, 334, 343, 386 ; italadag 264, 386.
Ádámos (Küküllő m.) 157, 306.
Adlerfelt Károly Albert sv. testőrkapitány, tábornok 68, 139, 160, 185, 199, 211, 219, 363.
«**Adlersfeld**» sv. kapitány 212.
Adó 153, 267, 270, 280, 362, 389—391.
Adony (Fehér m.) 305.
Áfonya, fekete — 21.
Afrika 164.
Agemler (Bulgária) 72.
Agnethler Mihály Gottlieb szebeni író 183.
Ágost Frigyes, I., szász választófejedelem, lengyel király (August der Starke) 55, 60, 67, 122, 137, 140, 157, 159, 160, 291, 293.
Agrivillius Erik sv. pap 235.
Aitosz (Rumili) 73.
Ajándékok: bor 149 ;
cobolybunda 130 ;
császári tábornokok elvárják 149;
ékszer 147 ;
ezüst készlet 146, 147 ;
gyűrű 30, 189, 333 ;
imakönyv 202 ;
ló 130, 149 ;
óra, pár-pisztoly 25 ;
pénzbeli — 25, 26, 95 ;
pohár 10 ;
sátor 130 ;
svédektől 83, 236 ;
szablya 130.
Akatholikusok üldözése Erdélyben 123, 234.
Åkerhjelm Sámuel sv. kapitány 200, 212, 335.
Akkermán (Neszter-Fehérvár) 59, 159, 160.
Akna (Têrgu-Ocna) 82.
Albedyl (Albedill) Henrik Ottó sv. draganyos ezredes 230, 261, 388.
Album: franekeri egyetemé 195 ;
Kérészi Istváné 277 ;
keresztyénfalvi ev. egyházé 233, 330.
Alchymista: Stainville 150.
Alexics György 82.
Alföld 266, 278, 281, 282 ;
—i evangelikusok 250 ;
— klimája 244.
Ali nagyvezér 59, 60, 108.
Államköltségen utazás 130, 144, 177, 262. [277.
Állattenyésztés Magyarországon 276,
Almás (Komárom m.) 257, 366, 380, 381, 383.
Álmosd (Bihar m.) 350.
Álnevek: Burs Lőrinc : Szaniszló 158.
Cronstein gr. : Szaniszló 162.
Feiffer Magnus kapitány : Feif Kasten 200, 201, 212, 335.

Felházy Károly : Zilahy Károly 193.
Frisck Károly (tévesen): XII. Károly 176.
Frisk Péter: XII. Károly 174, 175.
Lucas à S. Edmundo: Moesch Lukács 26.
Michailof Péter: Péter cár 111.
Palm János: Rosen brigadéros 174.
Pfeiffer kapitány: Feif Kasten 212.
Thalheim: Hård altábornagy 329.
Ungern Erik: Düring ezredes 174.
Alsó-Ausztria 94, 126, 127, 260, 383 ;
— Egregy (most Szilágy m.) 168 ;
— Lendva 304 ;
— Vesztenic (Nyitra m.) 304.
Altendorf (bambergi püspökség) 213.
Althann Gundacker gr., cs. tábornok 140, 141.
Altranstädti béke 98.
Alvinczy Gábor 310.
Ami Boué 132.
Amira Sándor 130.
Amnestia 116, 117, 307, 308, 317.
Amsterdam 196, 283.
Amstetten (A.-Ausztria) 213.
Anderberg Ottó 234.
Andrássy István br., magyar tábornok 15, 45, 47, 291—293.
Angol hitelezők 91, 130, 134 ;
— óra (horologium Anglicum) 25, 26 ;
—ország 59, 121, 164, 196.
Anna angol királynő 99.
Ansbach fejedelemség 260.
Ányos Lajos 4.
Apaffy Mihály 61.
Aprószőlő 278.
Ár, — drágítás 273, 275 ;
— képződés 271, 273, 275 ;
hivatalos —szabás (taxatio ; ordonnanzmässiger Preis) 276—279, 281, 323, 334, 346, 347, 353—356, 373—380, 384, 385 ;
Ár színvonal 89, 281 ;
olcsó —ak 153, 277 ;
piaci —276, 315.
Arab uzsorások 131, 134 ;
— ló 130.
Arad 11, 63, 182, 185, 201, 284, 285, 303, 305, 306, 331.
Arany: cikény —, császár — 269 ;
frengi — 69 ;
Kazimirus, körmöci, magyar —, nagybányai, svékus — 269 ;
tugrás — 69 ;
— árfolyama 269 ;
— János 48, 202 ;
— László 202 ;
— os folyó 187, 363 ;
— os-Egerbegy 340 ;
— os-Meggyes 305.
Arda folyó 73.
Arelt János besztercei polgár 30.
Arfvedson sv. ezredes 232.
Arges folyó 133, 178.
Arianusok: unitáriusok 167, 188.
Arneth Alfréd lovag 97, 106.
Arnkiel Frigyes sv. lovaskapitány 20, 297.
Árokszállás (Jászság) 169, 205, 247, 251, 303, 364, 366, 368.
Árpa 271, 353—355, 360, 361, 372.
Arsa (Besszarábia) 72.
Árva 285 ;
— megye 77.
Aszód 169, 205, 247, 250, 251, 303, 360, 361, 364.
Átány (Heves m.) 205, 247, 251, 298, 299, 303, 364, 366, 368.
Átkelés hajókon 133, 252, 366 ;
— kompon 170, 205, 213, 246, 364, 368.
Átöltözések, álruhák 49, 68, 87, 111, 158, 251.
Átvonulási engedély 260, 312 ;
Moldvában 22 ;
Rákóczitól 33.
Auersperg János Weichard, cs. «Principalminister» 178.
Aurivillius Magnus sv. udvari pap 235.

Ausztria 56, 74, 93—95, 100, 128, 144, 251, 276, 279, 286, 369;
—i ház (domus Austriaca) 43, 97, 98, 157, 188.
Azov 235.

Babadag (Bulgária) 72.
Babócsa (Somogy m.) 304.
Bábolna (Borsod m.) 205, 303, 364.
Bács 304;
— Bodrog m. 123.
Baden (Svájc) 99, 112.
Bag (Pest m.) 249, 360.
Bailleu Pál berlini levéltárnok 4.
Baja (Bács m.) 305; (Moldva) 38.
Bajmóc (Nyitra m.) 304.
Bajorország 127, 242, 260.
Bakay Ádám 351, 352.
Bákó (Bacău) 81.
Bakta (Szabolcs m.) 271.
Balázsháza (Doboka m.) 241, 342, 344, 346, 348, 365.
Balkánon Julianum 129;
— hegység 73, 132.
Balku László biharmegyei kiküldött 202, 350.
Ballagi Mór 15, 252.
Balmazujváros (Szabolcs m.) 169, 205, 251, 303, 364.
Baltes Stan oláh rabló 103.
Bamberg 213, 260.
Banderium 192.
Bánffyak 189, 243.
Bánhida (Komárom m.) 209.
Banoštor (Szerémség) 79, 305.
Banteln (Calenberg hercegség) 214 215.
Banyika (Doboka m.) 241, 368.
Barackot svéd tábornok sohse látott 32.
Bárány, birka 277, 356;
«— Tízs»: Baron Tige 161.
Baranyai Béla levéltárnok 4.
Baranyavár 304, 305.
Baranyi Miklós 352, 355, 358.
Barcarozsnyó 153, lásd Rozsnyó.
Barcaság 9, 10, 236, 329, 330.
Bardilli sv. titkár 20, 21, 33.
Baromfi 276—278, 334, 340, 346, 356, 359, 370, 373—378, 385.
Bart (Pomeránia) 53, 302.
Bártfa (Bartfeld) 53, 301.
Bartholdi bécsi porosz követ 80.
Basali (Bulgária) 132.
Bátaszék (Tolna m.) 305.
Báthoryak 243.
Bátori Gábor tasnádi ügyvéd 144.
Baumann sv. kapitány 87.
Baumgarten (A.-Ausztria) 260.
Bázeli zsinat 107.
Bécs (Wien) 51, 69, 75, 78—80, 88—90, 93, 94, 102, 110, 123, 129, 134, 139—142, 147, 157, 158, 162, 163, 170, 171, 182, 198—200, 203, 204, 208—214, 218, 220, 222, 231, 242, 251, 256, 257, 259, 260, 276—278, 283, 285, 286, 301—304, 306, 323, 349, 365, 369, 386, 390.
Bedy Vince dr. prépost 258.
Békés megye 123.
Belényes, «belényisi» járás Biharban 349—351.
Belgrád 51, 63, 79, 80, 127, 138, 140, 254, 301.
Bellin (Mecklenburg) 215.
Belovár 304.
Belzi palatinus 53, 301.
Bencenc (Hunyad m.) 305.
Bender 11, 16—18, 30, 38, 49—54, 57, 61—71, 76—78, 80—90, 95, 120, 131, 135, 148, 157—160, 220, 225, 226, 301, 309, 311, 313, 322, 367, 369;
—i szeraszker basa 21, 52, 54, 63, 68, 69, 71, 80, 87, 137, 139, 159,
Bene (Bereg m.) 32. [301.
Benking sv. kapitány 256.
Bennet (Binnet) Keresztély sv. ezredes, testőr 20, 297.
Berbécs (vervex) 334, 340, 341.
Bercsényi Miklós gr. 28, 35, 37—46, 55, 66, 77, 142, 291, 299.
Bereck (Háromszék) 81, 82, 161.
Beréd (most Szilágy m.) 168, 191, 303, 363.

Bereg 32 ;
— megye 271, 273 ;
— szász 32.
Berend (Kolozs m.) 168, 191, 303, 363.
Berethalom (Medgyes-szék) 181.
Berettyó-Déda 169, lásd Déda.
Berg Sven 234.
Berlin 171, 217.
Bermann sv. tiszt 212.
Bertalan-falva (Liptó m.) 304 ;
— kígyója 35.
Bertót (Sáros m.) 304.
Berzava (Arad m.) 305.
Berzence (Somogy m.) 304.
Berzevice (Sáros m.) 45.
Berzeviczy Albert 4, 8 ;
— család 8, 48 ;
— Egyed 8.
Beskow sv. író 68.
Bessarabia 17, 55, 71.
Bessenbach (mainzi érsekség) 213.
Beszterce 9, 22, 30, 76 ;
— vize (Bisztrica) 24, 82.
Bethlen Gábor 239 ;
— János gr. 30 ;
— Miklós gr. 315.
Bige Tamás 350.
Bihar (város) 351 ;
— megye 202, 243, 255, 264, 319, 349—357.
Bikasi (Bikácsi?) András 350.
Billstein sv. ezredes 68.
Bischofferode (Hessen, tart. grófság) 261, 369.
Bisztrica folyó 24.
Bjelke Ture gr. sv. főhadsegéd 39, 68, 136, 139, 172, 173, 187, 198, 199, 203, 211, 218, 363.
Blomhjelm sv. testőr 161.
Boberg sv. szakács 181, 363.
Bod (Heves m.) 205, 303, 364.
Boér József fogarasi alkapitány 152.
Bogács (Medgyes szék) 151, 310.
Bogat István főhadparancsnok 4.
Bogdán (Moldva török neve) 21.
Bojárok 133, 158, 177.
Bojca (Szeben szék) 180.
Bolgár 132, 165 ;
— ország 72, 73.
Bon, de —, sv. kir. titkár 228, 329.
Bonac, marquis de —, 33.
Boncida (Doboka m., most Bonchida, Kolozs m.) 327.
Bor 8, 22, 149, 156, 174, 249, 251, 273, 276, 279—281, 334, 340, 346, 350, 353, 355, 356, 359, 370, 373, 375—379, 384, 385 ;
— bíró 265, 350 ;
— ecet 385 ;
égett — 281 ;
— egyik főjövedelme Magyarországnak 276, 279 ;
érmelléki — 204 ;
fűszeres — 350 ;
jó magyar — 25, 27, 32, 156, 202 ;
— mértékek 280, 281 ;
oláh — 237 ;
savanyú — 280 ;
— szűke 273, 274, 279, 280 ;
tokaji — 204, 245, 352 ;
ürmös — 280.
Borgó-Prund (Doboka m.) 22.
Borjú 277, 346, 370, 373.
Boronkay Ádám bihari h.-alispán 351.
Boros-Jenő (Arad m.) 284, 285.
Boroszló (Breslau) 78, 88, 90, 171.
Borravaló 186.
Borsa (Mármaros m.) 25, 30, 31.
Borsod megye 241, 256, 264.
Bosznia 111.
Bousquet sv. alezredes 139, 199, 211, 218.
Böszörmény 241, 246, 305, 354, 356—358, 366.
Brassó 9, 14—16, 70, 71, 75, 80—82, 84—89, 95, 103, 123, 129, 134, 139, 143, 149, 152, 153, 155—163, 165—167, 174, 178, 192, 200, 226—228, 230—236, 261, 265, 303, 306, 310, 324, 326, 332, 335, 337, 338, 343, 346, 367.
Braunschweig 171 ;
—i congressus 221.

Brecht v. Brechtenberg brassai lektor 14.
Bréd (Közép-Szolnok m.) 168, 191,
Bréma (Bremen) 219. [303, 363.
Brenner Péter sv. pap 235.
Briant, de —, sv. kapitány 14, 85, 86, 294.
Brosamer győri főhadbiztos 263.
Bruck L/m. 93, 209, 241, 253, 259, 260, 267, 314, 339, 366, 367, 369,
Bucsák: Bessarabia 17, 64. [382.
Buda 96, 97, 112, 126, 127, 138, 148, 132, 163, 169, 170, 182, 192, 206—208, 241, 242, 244, 250—256, 259, 284, 285, 302, 303, 305, 306, 314, 316, 319, 331, 338, 349, 364, 366, —i út 259. [369 ;
Buddenbrock sv. testőr, őrnagy 138, 199, 211, 219.
Buj (Szabolcs m.) 305.
Bukarest 79, 95, 126, 129, 133, 155, 158, 161, 165, 166.
Buol János György cs. udvari tanácsos 105, 313, 318.
Burenstam sv. író 11, 133, 196, 197, 242.
Burgwindheim (bambergi püspökség) 213, 261, 369.
Buszk Kázmér lengyel tiszt 246, 338.
Búza 314, 315, 359, 360, 372.
Buzd (A. Fehér m.) 154.

Cabinet noir 86 ;
— politika mit jelent? 178.
Caineni (Kenin) 176, 179.
Callot Jakab festőművész 228.
Calvo Károly Ferdinánd cs. kapitány 376, 381.
Campegius Vitringa franekeri egyet. tanár 195.
Candia 71.
Caraffa Erdélyről 113.
Carelberg 367.
Carlopolis 65.
Cassel (Hessen) 213, 261.
Casanova J. Jakab kalandor 218.
Cedercreutz Hermann sv. tiszt 139, 200, 211, 335, 338.
Cederhjelm és **Cederholm** sv. kir. titkárok 219.
Cegléd 186, 247—249, 252, 359, 361 ;
—i Mihály 351.
Celle (Lüneburg hgség) 215.
Chambre sv. ezredes 227.
Chmelnicki kozák hetman 81.
Cibin patak 183.
Cigájagyapjúmosás 89.
Cigány 229 ;
— kovácsok 23, 27. [365, 368.
Cikmántor (Küküllő m.) 238, 342,
Citrom, —lé 279, 347, 371, 374.
Cobolybunda 130.
Colb Lukács ev. lelkész 233.
Colier Jakab gr. holland portai követ 94.
Comarova, ld. Kumarova.
Cook Th. and J. bankház 91, 130.
Coxe Vilmos angol történetíró 98.
Cozia oláh kolostor 180.
«Crackhüssen» sv. ezredes 259.
Creutz sv. tiszt 212.
Crock br. 212.
Cronstein gr. alezredes (Szaniszló álneve) 162.
Csákán (Pozsony m.) 272.
Csáktornya (Zala m.) 302, 304.
Csali Kavak (Bulgária) 132.
Csallóköz 241, 272.
Csanád (Alsó-Fehér m.) 181, 303 ;
— megye 63, 182.
Csaroda (Bereg m.) 273, 315.
Császári ezredek: Ahumeda, spanyol gyalog 255, 256.
Bonneval, gyalog 248, 255, 345.
Breuner, vértes és részben draganyos* 154, 240, 255, 323, 331, 344.

* Az ezred krónikája szerint «1655: vermehrte sich das Regiment durch Neu-Werbung um 4 Cürassier u. eine Dragoner Companie. — 1721 : eine Companie des aufgelösten Dragoner Regiment Battée incorporiert.» *Alphons Frh. v. Wrede* : Gesch. der k. u. k. Wehrmacht. Wien, 1901. III. 173.

Cusani, «rajter»* 113.
Ebergényi László br., huszár 256, 259.
Eszterházy József gr., gyalog 248.
Faber, gyalog 259.
Heister, gyalog 256, 259.
Hohenzollern, vértes 148.
Lanthen, gyalog 246, 255, 256.
Mendoza Conde de Galbes, draganyos 259. [256.
Montecuccoli, vértes 148, 255,
Neuburg, gyalog 255, 256.
Pálffy Miklós gr. gyalog 89, 255.
Regal, gyalog 256, 259.
Stainville, vértes 154, 323.
Starhemberg Guido, gyalog 259.
Tollet Antal Egyed gr., gyalog 154.
Tollet Ferenc gr., draganyos 151, 180, 248, 310, 323, 363.
Uhlefeld, vértes 113.
Vehlen, draganyos 154, 240, 323, 331.
Virmond Demjén gr., gyalog 323.
Wellenstein, gyalog 154, 323.
Württemberg hg., gyalog 256.

Császári főparancsnokságok 112, 140, 264 ;
— hadi főfaktor 283 ;
— hadi kincstár és pénztár 255, 263, 267 ;
— (és kir.) hadi levéltár 4, 255 ;
— legfőbb élelmezési hivatal 284, 285 ;
— megfigyelő csapatok 255, 259 ;
— minisztertanács és titkos conferentia 62, 104, 106, 110, 111, 117, 128, 134, 140, 311, 315 ;
— prófontraktárak Magyarországon 243, 257, 284, 285, 344, 362, 373 ;
— sereg eltartása Magyarországon kerül legkevesebbe 153 ;
— sereg költségvetési előirányzata 323 ;

*ld. *Archivum Rákóczianum* IX. 204.

Császári sereg népnyomorgató zsarolása 262 ;
— udvari (központi) főhadbiztosság 262, 263, 267, 285, 391 ;
— udvari haditanács 96, 113, 125, 128, 130, 140, 143, 144, 146, 153, 154, 176, 177, 212, 225, 241, 242, 262, 280, 282, 285, 313, 330, 335 ;
— udvari kamara 262, 263, 267, 285, 386, 390.
Császármadár (attagen) 334.
Csatal-Balkán, hegység 132.
Csege (Szabolcs m.) 169, 205, 241, 303, 364.
Csegöld (Szatmár m.) 305.
Csehország 121, 271.
Cseklész (Pozsony m.) 303.
Csengeri Illés 355, 358 ;
— Péter diák 195.
Csiffi Péter 350.
Csigaparipa, csigapósta 132, 222.
Csik-Gyergyó-Kászonszék 152, 156, 387.
Csongrád megye 123, 182.
Csór (Fehér m.) 314.
Csősz v. Csörszárka 205.
Csűrös István 4, 11.
Cukor 25, 278, 341, 347, 371, 374.
Czelder Orbán 103, 247.
«**Czibó** hegye», vízválasztó Máramaros és Bukovina közt 31.
Czirjék László 152, 387.
Czóbel István 8, 50.

Daldorf Bálint sv. tábornok 70.
Dámvad (dama) 334, 340.
Dannenberg (Dannenberg grófság) 215.
Dánia 46, 90, 107.
Dányádi János 355, 358.
Danzig 80, 48.
Darvay Ferenc mármarosi alispán 27—30 ;
— Gábor 28.
Deáki Jánosné Zoványi Anna 194.
Debrecen 112, 148, 169, 202—205, 244, 245, 274, 283, 302, 303, 305,

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

351, 352, 354, 355—358, 364, 366, 368.
Déda (Bihar m.) 79, 169, 202, 303, 364.
Dedek Crescens Lajos 4, 256.
Degenfeld-Schomburg Imre Kristóf gr. 202.
Deining (Amberg, most Bajorország) 213.
Deklešanec (Varasd m.) 371.
De la Motraye A. francia kereskedő, utazó 129—132 ;
— utazása Magyarországon 164—171.
Deméndi Imre 351, 352.
Demir-bas : vasfejű 64 ;
— kapu : Vaskapu 165 ;
— tas : Vaskő 74, 75, 129, 130, 367.
Derzse (Doboka m.) 240, 342, 346, 348, 365, 368.
Dés (Belső-Szolnok m.) 9, 189, 305.
Des Alleurs marquis, fr. követ, altábornagy 37, 45, 51, 52, 76, 77, 116, 130, 293, 298, 301.
Dettelbach (würzburgi püspökség) 213.
Dettingen (mainzi érsekség) 213.
Deutsch-Altenburg (A.-Ausztria)171, 209, 303, 364.
Déva 129, 185, 189, 305.
Dezsericzky (Desericius) József Ince, író 188, 251.
Dictiók:
Krmanné 20 ;
szigeti ref. diákoké 28 ;
Zoványié 196.
Dielke sv. tiszt 90.
Dietrich János keresztyénszigeti ev. lelkész 183.
Dimotika (Demotika) 16, 73—75, 87, 90, 92, 95, 97, 99, 102, 108, 116, 129, 131, 135, 144, 159—161, 164, 210, 215, 220, 223, 225, 226, 308, 309, 311, 313, 318, 367, 369.
Diószeg (Bihar m.) 202, 350, 351 ;
—i Sámuel debreceni főbíró 204, 205; debreceni ref. lelkész, füvész 205.
Dísz ebéd 111 ;
— lövés 218 ;
török—őrség XII. Károly mellett 69, 70.
Disznó (sertés) 273, 276, 277, 340, 346, 370, 373, 375, 377—379.
Diván a szultán elnöklésével 69.
Dnjepr (Nepper) vize 292.
Dnjesztr 17, 18, 21, 62.
Doboka megye 240, 327, 370.
Dohány, dohányzás 279.
Domnu patak 227.
Dorog (Esztergom m.) 170, 208, 256, 303, 364, 366, 369.
Dósa uram 328.
Dougal sv. testőr, hadsegéd 68.
Dömitz (Mecklenburg) 215.
Dömsöd (Pest m.) 248.
Draganyos-gránátosok 151.
Drágaság 271, 274, 275, 315, 372.
Dragomérfalva (Dragomir) 26, 30.
Dráva 79.
Drenovitza (Drjanovec) 132.
Drezda 121, 171.
Drinápoly 69, 73, 89, 129,, 131, 133, 164, 166, 212, 232.
Dugonics Ádám 200.
«**Dumuut**» sv. kapitány 212.
Duna 132, 133, 170, 206, 208, 213, 241, 242, 252, 255, 261, 364, 366, 367, 369 ;
— deltája 72 ;
— Földvár 305 ;
—i malmok 284 ;
—jec folyó 47 ;
— Pentele 305 ;
— Szekcső 305 ;
— Vecse 248.
Dunántúl 277, 278, 281.
Düben («Duwen») András sv. kamarás, karmester 138, 174 ;
udvarnagy 228, 232, 329, 331.
Dückenbusch sv. kapitány 88.
Düring Ottó Frigyes sv. ezredes 10, 139, 172—174, 178—180, 182—185, 196—199, 210, 213, 214.
«**Dybiz**» sv. kapitány 90.

Éber László 4.
Ebergényi László br., cs. altábornagy 47, 292.
Éble Gábor 4.
Ecet 93, 279, 334, 341, 347, 371, 374, 385.
Eckhardt Ferenc 4.
Efferding (F.-Ausztria) 213.
Eger (Heves m.) 244, 285, 303, 305, 327;
— begy (Torda m.) 340.
Egri István 350.
Egyenruha Pálffy gyalogoké 89.
Egyházi szertartás nélkül temetett császári tábornokok 254.
Ehed (Marosszék) 154.
Éhhalál 275, 372.
Ehrenpreuss Károly Didák sv. külügyi titkár 200, 211, 335.
Ehrenskjöld János sv. testőrkáplár, alezredes 78, 89, 134, 136, 182, 201, 228, 329.
Eichsfeld tartomány 260, 369.
Eichstädt püspökség 260;
— sv. ezredes 88.
Einbeck (Grubenhagen) 214.
Eisenhirn (F.-Ausztria) 213.
Éjféli mise ágyúszóval Budán 252,
Elbe 215. [253.
Elsentag (Elsentay, Elfentaj) sv. kapitány 230, 329.
Elszámolás polgári s katonai hatóság közt 268, 390, 391.
Eltévedés az úton 179, 184.
Engel József 239;
— hard sv. kapitány 230, 329.
Enneman Mihály 88.
Enns (F.-Ausztria) 213, 260, 369.
Eperjes 19, 45, 119, 274, 280, 285, 291, 295, 304.
Ercsi (Fehér m.) 305.
Érd (Fehér m.) 305.
Erdély: árúcikkek ára 277—281;
császári főhadbiztosság 263;
császári főhadparancsnokság 112, 140, 149—155;
császári katonaság 32, 76, 153—155, 320;
császári kerületi biztos 267;
előkészületek XII. Károly fogadtatására 149—157, 265;
— és XII. Károly 58, 106, 126, 127, 149—156, 166, 234, 235, 312;
12. sz. hadtestparancsnokság levéltára Szebenben 140;
határa 24, 123, 136, 137, 153, 165, 178, 180, 225, 227, 230, 231, 311, 319, 323;
—i menekvők Mármarosban 29, Moldvában 77;
inséges évek 272, 273, 279, 280;
—i vagy kolozsvári köböl 283;
királyi főkormányszék (gubernium) 151, 152, 155, 201, 264, 273, 309, 310, 327, 387;
koronás fő ritka vendég 151;
«köpönyege» a Kárpátok 118;
legnépesebb városai 123;
magyarság védbástyája 113;
pénznemek 269;
pósta 166, 186, 192, 303—306, 339;
posztóipar 89;
protestánsok üldözése 168;
rablók 103;
reformátusok 157, 187;
svédek átvonulása gyors legyen 105, 128, 312, 313;
svéd sereg ellátása 227, 348, 370, 371, 373, 387;
svéd sereg útja 229—241, 342, 343, 346, 348—350, 365, 367—370, 390, 391;
szájhagyományok XII. Károlyról 9—11, 183, 187;
Szaniszló lengyel király útja 157, 158, 160—162;
tartományi főhadbiztosság szervezése 151, 152;
tartományi póstamester 186;
térképe 242;
túlnyomóan protestáns 122, 123, 166, 167;
udvari kancellária 187;
új naptárral él 1590 óta 13;
utazni gyorsan lehet 185, 186;

útjai 22, 81, 155, 165—168, 180—202 ;
úrmértékek 281, 283 ;
várak 186, 187, 239.
Erdélyi szászok dialectusa 233 ;
egyházi élete 233, 234 ;
— és a pietizmus 124, 125, 234 ;
— és XII. Károly 155, 156, 180—186, 233—235 ;
iskolái 124, 125 ;
isteni tisztelete 71, 233, 234 ;
lutheranizmusa 233, 234 ;
mértékei 281 ;
ötvösök, kötélverők, csergevászon-kereskedők Oláhországban templomai 123 ; [155 ;
városai 167.
Éremgyűjtő 164.
Erlangen (Onoltzbach őrgrófság) 213.
«**Érmellyike, Érmelíke**» Biharban 349 — 352 ;
—i bor 204 ;
—i szőlők 245.
Erődített városok: Beszterce 76, Brassó 165, Enyed 187, Győr 257, Késmárk 46, Szeben 167.
Érsekujvár 251, 285. [120.
Erzsébet Krisztina magyar királyné
Esch br., cs. alezredes 240, 331, 344.
Esőzés 23, 24, 272, 273, 274, 292, 314, 315.
Esselbach (Wertheim grófság) 213.
Eszék 79, 138, 285, 302—305.
Eszki-Sztambol (Bulgária) 132.
Esztergom megye 241, 247, 256, 259, 264, 319.
Eszterházy Antal 115;
— Dániel, 292.
Etiquette 111, 112, 134, 143.
Eugen szavojai herceg 3, 56, 57, 60, 75, 88, 97—102, 104—106, 109, 111—113, 120, 128, 136, 137, 141, 146, 149, 157, 162, 176, 178, 198, 208, 212, 222, 254, 263, 287, 311, 318.
Ewerlöf O. 445.
Ezüst készlet 96, 97, 146, 153, 318 ;
— valuta 269.
Fabrice Frigyes Ernő br., holsteini miniszter 70, 71, 87, 92, 100, 131, 164—171, 174, 195, 218, 338.
Fa-eke 282 ;
— házak Debrecenben 245, Moldvában 22 ;
— héj 278 ;
— olaj 279, 347 ;
— templom Késmárkon svéd mintára 46, Svédországban 47.
Fahlström sv. kapitány 231, 329.
Fakószekér: vasalatlan 270, 282.
Farges Lajos 4.
Fedeles kocsi 210, 229.
Fegyver-elkobzás Székelységen 114 ;
—kezik az ország Rákóczi mellett (1713) 113 ;
—nek (Bihar, most Hajdú m.) 169 ;
—szállítás Brassóból Szaniszló lengyel királynak 89, Danzigból Rákóczinak 48.
Fehér megye 274.
Feif Kasten 72, 139, 176, 198, 201, 211, 218, 232, 331, 335—338, ld. Álnevek.
Fekete-Gyergyó : Gyurgyevo 133 ;
—halom (Barcaság) 237 ;
—templom Brassóban 71, 88, 233 ;
—tenger 54 ;
—ügy patak 81.
Félegyházy Pál 350.
Felmer Márton erd. szász író 181.
Felső-Ausztria 260 ;
—Fehér-megye 152 ;
—Törcsvár 237.
Féltorony cs. vadászkastély 7.
Felvinc (Aranyosszék) 187, 363.
Ferdinánd, I. —, 192 ; III. —, 107, 262.
Ferenc, I. —, francia király 61.
Fermán 71, 80, 87, 94, 160, 161, ld. útlevél. [335.
Ferman Antal sv. tiszt 139, 200, 211,
Feucht (Nürnberg bir. város területén) 213.
Fiedler József : az Actenstücke megbízhatatlansága 121 ; baklövése 53.

Figuli Pál höltövényi ev. lelkész 10.
Fischament 171, 260, 303, 364, 365, 369.
Flåtman sv. hadnagy 238, 365.
Fleischmann Anzelm Ferenc cs. rezidens a portán 94, 102, 114, 115, 118, 126, 129, 135, 225, 309, 317, 325, 332 ;
— neje 100.
Flemming Jakab Henrik gr., szász miniszter 157 ;
—er Ádám br., sv. tiszt 83, 84.
Fock sv. tiszt 182, 201.
Fodor Pál 351.
Fogaras 118, 162, 166 ;
— vidéke 152.
Fontainebleau 96.
Forgách Simon gr. 115, 142.
Forint 146, 274, 356, 370, 374—379, 385, 386, 389, 390;
kurta v. magyar — 192, 236, 238, 269, 273, 387, 391 ;
német — 269 ;
paraszt — 269 ;
rajnai, rénes, rhénusi — 23, 125, 238, 269, 373 ;
vonás — 269.
Forspont 226, 237, 246, 249, 267, 268, 316, 319, 338, 344, 361, 362, 380, 381, 385 ;
— mentesség 254.
Főhadsegéd hivatása 172 ;
naplója 173, 174.
Főkonyhamester, lengyel —, 160.
Földművelés 244, 282.
Főzászló: Hauptfahne 150.
Frahser Róbert Gusztáv sv. draganyos kapitány 20, 297.
Francia draganyosok XII. Károly és Rákóczi szolgálatában 58, 298 ;
— hitelezők 130, 134 ;
— nyelvi jártassága br. Flemmingernek 83 ; XII. Károlynak 194, Szaniszlónak 163 ;
— lengyel, magyar, svéd és török szövetség terve 56 ;
— ország 65, 69, 107, 116, 117, 307.
Franeker (Hollandia) 195, 196.
Friedberg (birodalmi város) 213.
Friedrichshall (hibásan : Friedrichstall, Norvégia) 332.
Fronius Dániel brassai predikátor 233, 330.
Fryxell András sv. történetíró 3.
Fulda 260, 261, 369.
Fullajtár 181.
Funck portai sv. követ 63, 74.
Furir-liszta 114, 115.
Futár (kurir, staféta) 78, 82, 86—88, 90, 102, 105, 135, 145, 146, 158, 167, 213, 242, 309, 322, 325, 326, 355 ;
tábori — 146.
Füleki János 350.
Fürdők: Almáson 257 ;
Budán 170, 206, 207 ;
gyógy — Meijerfeltnek 20, 33.
Fűszer 202, 278, 341, 347, 350, 371, 374, 377—380 ;
—es konfekt 237.

Gabona árak 270—272, 315 ;
— biztos, 265, 350 ;
— készlet feldolgozása 284 ;
— kivitel 282 ;
Magyarországon 1714-ben egyetlen vásárlója a cs. hadsereg 153, 282 ;
— mértékek, ld. ürmértékek ;
— mint jövedelemforrás 283 ;
— raktárak 284, 285 ;
— termés 270—274, 282.
Galamb 359.
Galgóc (Nyitra m.) 303.
Garda Samu dr. 4, 187.
Gárdonyi Albert 4.
Gáspár János 187.
Gassner tokaji cs. biztos 246, 266, 339.
Geffroy Mátyás Ágost történetíró 185.
Gelényes (Bereg m.) 273.
Gerdeme (Rumili) 73.
Gerebenes (Torda m.) 340.
Gerencsér (Pozsony m.) 303.
Gerta sv. hadnagy 161.

Gerten János sv. gyalogtiszt 20, 297.
Gesztenye 279, 341, 347, 371, 374.
Geyer János Ferenc cs. hadnagy 376, 381.
Gidófalvi Gábor 152.
Gieboldehausen (Eichsfeld tartomány) 261.
Gierta Keresztély sv. testőr, alezredes, író 68, 231, 365, ld. Hierta.
Giessen (hesseni tartománygrófság) 213.
Glasenapp sv. ezredes 231, 261, 388.
Goldberg (Mecklenburg) 215.
Goldmann Arthur levéltárnok 4, 211.
Goltz orosz tábornok 40, 53.
Golovkin Gábor gr., orosz főkancellár 35, 43.
Gólya György 192.
Gödöllő 7, 247, 249, 251, 359, 361.
Gömöry Gusztáv 4.
Gönc (Abauj m.) 241, 242.
Gönyü (Győr m.) 170, 208, 303, 364.
Görgey Albert 5, 50 ;
— György 49 ;
— János szepesvári parancsnok 15, 49 ;
— Pál 50.
Görög lakosok Dimotikában 74 ;
— népnyelven beszél a pesti görög pap 169, 170 ;
— szolga, nemzeti ruhában 166 ;
— templom Pesten 169 ;
— uzsorások 131, 134, 229 ;
—ül olvassa az új testamentumot XII. Károly 195.
Görtz György Henrik br., holsteini miniszter 87, 92, 100, 137, 167, 170, 171, 208, 212.
Göttelsbrunn (A.-Ausztria) 382.
Grabow (Mecklenburg) 215.
Grác 79.
Grassalkovich Antal gr. 7.
Grémonville bécsi fr. követ 178.
Gremsdorf (bambergi püspökség)261.
Griesbach (Bajorország) 261.
Grimburg J. R. cs. hadbiztos 266.
Grisonlitz (Oláhország) 165.
Groll sv. alezredes 90.
Gross András 155 ;
— Gyula brassói főgimn. igazgató 5, fölfedezése 70, 238.
Grothusen Keresztély Albert sv. kegyenc, diplomata 72, 95, 127, 130, 174, 231, 261, 309, 388 ;
— neje Brassóban 89.
Grudziński starosta 39, 65, 66.
Grund Ottó Frigyes sv. tiszt 89.
Gussin (Bessarabia) 72.
Gusztáv Adolf sv. király 119, 121, 122, 124, 156, 166.
Güstrow (Mecklenburg) 215, 261, 369.
Gvadányi József gr. 223.
Gyalog fogadja a szeraszker XII. Károlyt 18.
Gyertya 279, 334, 340 374, 375—379,
— mártás 237. [385 ;
Gyllenkrok András sv. tiszt 139, 200, 211, 335.
Gyorskocsi 163, 218.
Gyömbér 278.
Gyöngyös (Heves m.) 305.
Győr 170, 209, 257, 258, 285, 303, 319, 364, 366, 369, 381, 383 ;
— megye 241, 259, 264, 277, 278, 281, 376, 380, 381, 383, 384.
György, I. angol király 99.
Gyula (Békés m.) 285 ;
—Fehérvár 150, 167, 168, 181—187, 269, 303, 363, 389, 390 ;
—j (Szabolcs m.) 305.
Gyurgyevo 133, 165, 166, 367.
Gyümölcs 32, 375—380.
Gyűrű 30, 147, 333.

Haan Ignác cs. élelmezési főbiztos Erdélyben 285, 390.
Habukozás: poroszkálás 186.
Hadtáp (etape) 227, 238, 245, 247, 264, 266, 267, 316, 343—348, 353—362, 370, 373—380, 385—388.
Hadzsi-Oglu-Pazardzsik 72, 73.
Hahót (Zala m.) 304.
Hajdú-Bagos 305 ;
— városok 255, 354—356, 358.

Hal 191, 237, 340, 370, 375—380 ;
—ász (piscator) 275 ;
—ászat 192, 237.
Halle an der Saale 171.
Haller Gábor 32 ;
—né 316 ;
— János 316.
Hamburg 171.
Hamel-Bruyninx bécsi holland követ 200.
Hamzsabég (Fehér m.) 305.
Hanau (Hanaui grófság) 213.
Hannover 214, 215 ;
—i választófejedelemség 99, 100, 260.
Hanság 258.
Harang állítólag sv. őrnagy 157, 158.
Haraszti (Pest m.) 248, 306.
Hård (Holl) Károly Gusztáv sv. altábornagy 227, 228, 242, 253, 258, 329, 331, 339, 342—344, 382.
Hárem 60.
Harenne János András cs. tanácsos 316—319.
Haricska 273.
Harlau (Moldva) 22.
Harmincados 230, 319, 330.
Három-szék 152 ;
—város 247—249.
Hässlein Bertalan bécsi és augsburgi bankár és ötvös 89, 134, 146.
Hasszán basa 63.
Haste (Calenberg hgség) 214.
Hátszegi völgy 182, 331.
Hatvan (Heves m.) 169, 205, 241, 247, 251, 253, 303, 305, 364, 366.
Havasok 24, 31, 76—78, 165, 227 ;
késmárki — 291.
Havazás, hó: 77, 253, 256, 291.
Házak, Bécsben : 171, 209, 211, 212, 220, 256, 259, 286 ;
Debrecenben : Simon 204, Váradi Szabó Miklós 203, 204, Weisz 204 ;
Munkácson : Rákóczi 33 ;
Pesten : Budapest főváros, Bujanovics, Ivanovics Tamás, Lakos Lajos 206, Szabó János 205, Széher, özv. Wimmer Jánosné 206;
Zilahon : Balogh Gyula és Sándor, Bari Károlyné, Kerekes Sándor, Zoványi P. György 193.
Ház után járó földek 245.
Hedenius Károly János sv. pap 235.
Hedin Sven sv. író 56.
Hedvig Eleonora XII. Károly öreganyja 195.
Hegyalja 280.
—i ösvények 22, 23.
—i tolvaj 103, 132.
Heilsberg (Ermeland) 17.
Heister Sigbert gr., győri cs. várparancsnok 46, 50, 257.
Heldmann András upsalai lektor, erdélyi szász 181.
Helsingborg (Svédország) 50.
Herbaix fr. követ 43.
Herberstein Lipót gr., a cs. udvari haditanács h.-elnöke 96, 101, 114, 126, 140, 225.
Hermelin Olof sv. államtitkár 21, 29.
Hermsohn Samu 19.
Hersfeld 261.
Hessen-Cassel 213 ;
— tartománygrófság 216, 260, 369.
Hettenhausen 261.
Heves 247, 366 ;
— megye 241, 247, 256, 264, 274, 326, 327.
Héviz-Györk (Pest m.) 249.
Hibbe (Liptó m.) 304.
Híd 327 ;
hajó— Pest-Buda közt 207 ;
(Hidas)németi — 296 ;
hortobágyi kő— 205 ;
patak— Enyeden 187 ;
Rábca —ja 258 ;
török kő —ak 22, 73 ;
Ungarbrücke Bécsben 209 ;
—as, mint átkelő 82 ;
— nincs a Tiszán 246.
Hierta sv. kapitány 160, 162 ;
— sv. tábornok 231, 261, 329, 339, 342, 389.

Hildebrand Emil sv. levéltárnok 4.
Hildesheim püspökség (tartomány) 260.
Hintó, hatlovas — jár fejedelmeknek 163 ;
Fabricenak is az van 164.
Hjärne Harald 98.
Hitelezők 130, 131, 226, 232.
Hochau (A.-Ausztria) 304.
Hohengandern 261.
Holdkulcs 14.
Holik Samu 4, 247.
Holl, Holle: Hård, lásd ezt.
Hollandi (arany) 269 ;
—a 59, 121, 195, 196, 277.
Hollenberg cs. futár 146.
Holm Áron sv. hadbíró 20, 297 ;
—ström Izrael epigrammája 190.
Homonna (Zemplén m.) 42.
Homoród víze 236.
Hort (Heves m.) 247, 249, 368.
Hortobágy (Szabolcs m.) 169, 205, 241, 303, 364.
Horváth Ferenc, ládonyi —, Rákóczi portai ügyvivője 37, 41, 60 ;
— Stansith Boldizsár 48 ;
— család 8 ;
— Jenő 5. [303, 364.
Hosszupályi (Bihar m.) 169, 202, 203,
Höflein (A.-Ausztria) 260, 367, 382.
Höltövény 9, 231, 235—238, 330, 342, 346, 348, 365.
Hrabóc 51.
Hradek (Liptó m.) 292.
Hunfalu (Hunsdorf) 291, 292.
Hunyadi László 349.
Hus 277, 353—355, 373, 384 ;
—vét-számítás 13.
Huszt 30, 38, 284, 285.
Hütteldorf (A.-Ausztria) 260.
Hyltén sv. tanácsos 75, 85, 87, 94.

Ibrány (Szabolcs m.) 241, 242.
Időjárás: enyhe 187, 256 ;
hideg 24, 187, 244, 256 ;
rossz — 197, 314 ;
«savanyú idők» 291 ;
száraz tél 314.
Iharos-Berény (Jarosch) 302, 304.
Ikland (Torda m.) 340.
Ilgen porosz miniszter 121.
Illésházy Miklós gr. 349.
Illyefalva (Háromszék) 81.
Iloba (Szatmár m.) 305.
Incognitóban XII. Károly, lásd ezt ; Meijerfelt 295 ; Potocki 48 ; svéd tábornokok 229, 231 ; Szaniszló 157, 158, 160, 163.
Index-számok 281.
Inn folyó 213, 261.
Inség 31, 271, 273, 274, 315.
Ipar Brassóban 159.
Isaszeg (Pest m.) 248.
Isteni-tisztelet 71, 83, 88, 125, 233, 234, 236, 330.
Istvándi (Somogy m.) 304.
Iszteriköj (Bulgária) 72.
Iványi Béla dr. 5, 204.
Iza folyó 25, 26, 30, 38.
Izabella magyar királynő 192.
Izmail (Bessarabia) 72.
Jablunkai sánc 51.
Jahnus v. Elberstädt orosz tábornok 41, 42, 299, 300.

Jambol (Rumili) 73.
Jancsárok 70, 79, 131.
János magyar király 204 ;
III. — lengyel király 110.
Jaroslaw (Jaraszló) 42, 296, 298, 300.
Jaska (Jastrebarsko —, Zágráb m.) 304.
Jassy (Jászvásár) 21, 38, 64, 70, 71, 77, 79, 81, 84, 86, 158, 161, 226.
Jász-Árokszállás 169, lásd Árokszállás ;
— Berény 248 ;
—ság 256.
Jefferyes angol követ 86.
Jég 77, 253, 256 ;
—zajlás a Dunán 252.
Jelleg (character) nélküli diplomatának császárok nem adnak kihallgatást 108.
Jenei Sámuel 350. [213.
Jesberg (hesseni tartománygrófság)

Jezsuiták 19, 120, 234, 252, 269, 274, 280.
Joanovich Pál államtitkár 207.
Jobbágyok, parasztok, magyar —, 48, 113, 187, 248, 249, 273, 279 ; oláh — 77, 201, 240, 333 ;
— szökdösése 31.
Jordanow (Galicia) 49.
Jorga Miklós román történetíró 129, 174, 226.
Jorka István 155. [213.
Josbach hesseni tartományi grófság)
Jósika Dániel br. 333.
József, I., csak Pozsonyban volt Magyarországon 7 ;
II. —ről elnevezett szebeni vendéglő 180.
Juh 276, 334, 346, 359, 370, 373—377, 385.
Juszuf aga, kapidzsi-basa 129 ;
— basa, benderi parancsnok 54 ;
— nagyvezér 65.
Jüdische Admodiation in Hungarn 284, 287.

Kagge hessencasseli brigadéros 214.
Kajadzsik (Rumili) 73.
Kalabalik 16, 70, 71, 75, 83, 92, 158, 225, 234.
Kalendárium, lásd Naptár.
Kalisz (Lengyelország) 51.
Kállay biharmegyei biztos 350.
Källmann József 445.
Kálló megye : Szabolcs m. 169.
Kantakuzino István oláh fejedelem 133.
Kapitány: svéd főbb tisztek incognitója 212, 229 ;
— szó jelentése 229, 230.
Kápolnok-Remete (Kővár vidéke) 305.
Kapuk. Bécsben: Kärnthnerthor 212, Michaelerthor 286, Stubenthor 209, 212 ;
Győrött : Bécsi-, Fehérvári v. Pusztakapu 257 ;
Vas— Törökországban 165.
Karabonat (Rumili) 131.
Karácson: görög egyházban 13 ;
Magyarországon 12 ;
svédeknél 13, 75 ;
vigiliája Budán 252 ;
fehér —, 256.
Karácsonyi János 5.
Karagacs (Bolgárország) 72.
Kara Musztafa nagyvezér 74.
Karnobat (Rumili) 73, 132, 159.
Károly, VI., császár : III. Károly magyar király 7, 11, 99, 101, 106, 112, 153, 188, 209, 259, 283, 286, 287, 298, 315, 316, 319, 326, 349 ;
— nevenapja 227 ;
XI. — svéd király 119.
XII. Károly: «Észak oroszlánszívű Richárdja» 3 ;
«a svéd Nap» (sol Svecicus) 219, 220 ;
«Észak Nagy-Sándora» 223 ;
«rettenthetetlen, oroszlánszívű hős» 235 ;
«Istentől való király» (divino jure rex) 107, 119 ;
született autokrata 57, 86, 106, 107, 111, 112 ;
törökök szemében «felsőbb lény» 18 ;
örökös király 107, 110 ;
királyi címe 183, 250 ;
elsőbbsége keresztyén fejedelmek fölött 107 ;
tekintélyi elve 64, 194, 219, 225 ;
«tête sacrée» 57, 106 ;
«lutheránus pápa» 119, 120 ;
«protestáns hitvédő» (defensor religionis) 49, 57, 97, 120—123, 126, 235 ;
«második Gusztáv-Adolf» 121, 124, 156 ;
istenfélő 18, 196, 197, 234 ;
érzéke a symbolismus iránt 219, 220 ;
becsületérzése 68 ;
igéretet, szótartást szigoruan veszi 55, 63 ;
gyűlölködése e miatt 44, 55, 98 ;
megbántást soha nem felejti 71 ;

monomaniacus gyűlölete Péter cár iránt 43, 55 ;
«türhetetlen ambitiója» 18, 35 ;
nemzetközi jognak fittyet hány 233 ;
raison d'état 18 ;
politikában goromba, mint a pokróc 69, 222 ;
«vad-ember» (wilder Mensch) 122;
keresi a veszedelmet 68, 69, 104, 184 ;
«békegyűlölő» (friedhässiger König) 55, 69 ;
«legvitézebb ember» 221 ;
jelképe az oroszlán 220 ;
háború az eleme 98, 219, 224 ;
büszke hadseregére 229 ;
éjféli menetelései 132, 237 ;
táborozáskor sohse lakik városban 17 ;
szenvedélyes lovas 18, 175, 183, 211, 218 ;
páratlan mint parforce-lovas 217;
nyaktörő lovasgyakorlatai 138 ;
«Vasfejű» (demir-bas) 64, 112 ;
makacs 58, 64, 70, 104, 109, 110, 225 ;
«maga feje szerint igazodó» 36, 95, 109, 110, 137, 311 ;
ellenmondást nem tűr 132 ;
bizalmatlan, gyanakvó 69, 93, 108, 136, 137 ;
«nagy hallgató» 18, 95, 188 ;
környezetétől is titoktartást követel 51, 85 ;
levéltitkot nem respektálja 86 ;
hanyag levélíró 215 ;
gavallér 131 ;
pénzt megveti 96 ;
pazar bőkezűsége 18, 21, 147, 189 ;
lovagias 109 ;
királyi grandezzája 219 ;
büszkesége 3, 18, 64 ;
családjával igen udvarias 222 ;
egyszerű életmódja 18, 175 ;
misogam 174, 175, 181, 197 ;
nem táncol 181 ;
bornemissza 11, 175, 214 ;
de aszubort szereti 197, 204 ;
felismerést elkerülendő : iszik 214 ;
nyelvismerete 194 ;
nem tud helyesen írni 195 ;
kutyakedvelő 189, 190.
Kopasz 175 ;
szakállt ereszt 218 ;
kék kabátja, lovagcsizmája 175, 218 ;
angol zsebórája 26 ;
parókát, hálósapkát, hálóköntöst, papucsot, cipőt sohasem visel 174, 175.
Első külföldi útja 195, 196 ;
Poltávánál 17, 18 ;
ugyanott megsebesül 28, 34, 218, 293 ;
Meijerfeltet sebes lába miatt összetévesztik vele 28, 29, 33, 48 49 ;
Ágost király szójátéka róla : Benderben a Bär 67 ;
Benderben háromszor változtatja lakását 17 ;
Varnitzán kőházat építtet magának 64 ;
azonnal haza akar menni 54 ;
francia, lengyel, magyar, svéd, török szövetséget tervez 56, 299 ;
hazatérésének terve Lengyel- v. Magyarországon, v. a tengeren át 54—75, 299.
Meijerfeltet küldi Rákóczihoz 3, 19—38, 44—50, 291—297 ;
Klinckowströmöt Szaniszlóhoz 51—54, 301 ;
svéd magánpostát szervez Bender és Brassó közt 80—91.
— és Rákóczi 19, 28—30, 33—44, 57—60, 97, 118, 298—301 ;
— és VI. Károly 55, 57, 58, 75, 78, 98, 108—110, 121, 209, 219—221, 298, 308 ;
— és Eugen 3, 98—111, 311, 312 ;
— és Ágost 55, 67 ;

Károly és Péter cár 43, 55, 67, 196, 293, 299, 300;
— és XIV. Lajos 72, 99;
— és a protestánsok 119—128, 196, 322;
— és a török szövetség 56, 59, 61;
katonáit eltiltja a császár elleni harctól 298.
Álhír elfogatásáról 52, 213, haláláról 52, megöletéséről 124;
a nagyvezér meg akarja köztetni 64;
a khán a Dnjeszterbe akarja dobatni 68;
a töröknek milliókba került eltartása 65; [74;
megvonják tőle a pénzsegélyt 69,
lengyel, kozák és tatár hadat gyüjt 65;
lengyel béketerv török közvetítéssel 67;
koldusbotra jutva 66, 91;
a khán árulása vele szemben 67—69, 86;
vendégjogra hivatkozik 68, 69;
el akarják vinni élve v. halva 69, 71;
védelmére lakását megerősíti 70;
fetva elfogatására 70;
a kalabalik 70, 75, 234, 235;
betegnek tetteti magát 72;
Dimotikába hurcolása 71, 72;
Demir-tasban: a Vasfejű Vaskőn 74;
tehet amit akar, de lengyel útja lehetetlen 74, 75, 92;
tíz hónapi fekvés után felkél 75;
adósságai, uzsorás váltókölcsönei 91, 96, 134, 136;
trónfosztása szóban 91;
hazatérésének akadályai 3, 92, 93, 324, 325;
rászánja magát a hazamenetelre 131;
incognitója 38, 102, 104, 105, 109, 136, 141, 144, 145, 147, 165, 174—214, 294, 311, 312, 318, 324, 326, 332;
útirány megállapítása Magyar- és Németországban 126—128, 312, 313, 316;
ugyanoly tiszteletben részesülne, mint a császár 141, 144;
császári nyiltparancs fogadtatására 316, 319, 320, 349;
nem kell találkoznia a császárral 109, 112, 142, 145, 148, 212;
Fabrice tréfája az incognito parfaitról 174, 175.
Elindul Dimotikából 130, 208, 309, 311, 313;
útiköltsége 95, 131, 134—136, 177, 306;
törökországi útja 130—132;
oláhországi útja 133—139, 173—180, 319;
Bukarestben 174;
Pitesten 134—136, 174, 176, 226;
a spanyol címet nem adja meg a császárnak 97—112;
bár birodalmi fejedelem, nem ismeri el a császárt följebbvalójának 97, 106, 107, 109, 213;
mint kapitány utazik a legteljesebb incognitóban (incognito parfait, alldáles okände) 109, 176—178;
hiába keresik, senki sem tudja hol jár? 155, 166, 177, 317;
ha kell, tagadja hogy ő lenne a király 189, 195, 197;
útlevele Peter Frisck névre kiállítva 176;
úti társai 173—176;
egész útja alatt társaival teljesen egyenlő lábon 177, 179, 190;
csak egyszer feledkezik meg szerepéről 214.
Mikor indult Pitestről? 174;
kalauz nélkül, lóháton megy az erdélyi határig s eltéved 178, 179, 326;
lovas-postán Vöröstoronytól Szász-Sebesig 180—185;
postakocsin Szász-Sebestől Bécsig 171—210;

tévedés, hogy lóháton ment volna Magyarországon 203, 210 ;
legendák magyarországi utazásáról 7—11 ;
küldöttségeket nem fogad 177 ;
tiszteletadást visszautasít 203, 322 ;
államköltségen utazásáról nem akar tudomást venni 177 ;
megjátszott cselek 136, 174, 182, 197, 198, 201, 210, 214 ;
a vöröstoronyi láncban és N.-Szebenben 180, 181 ;
kaland Szecsel és Szerdahely közt 183—185 ;
N.-Enyeden 187 ;
Kolozsvártt 187, 188 ;
Zsúkon (?) 188—191 ;
Zilahon 192—199 ;
elkerüli Welczeket 198, 199, 336—339 ;
Sz.-Somlyón 199—202 ;
Debrecenben 202—205, 352 ;
Pesten 205—208 ;
Bécsben 199—200, 210—212 ;
elkerüli a császárt 108, 109, 198, 199, 212 ;
Bambergben 213 ;
Casselben 214 ;
Stralsundban 215—220.
Útjának hossza 215, 216, időtartama 203, 210, 215, 216, menetgyorsasága 210, 211 ;
útja, mint parforce-lovaglás 217, 218, 224.
Lelövetésének évfordulója 224 ;
emlékérmek hazaérkezésére 220 ;
arcképe Márkusfalván 8, egykorú rézmetszvényen 216 ;
honnan vette arcképét Gvadányi? 223 ;
emléktáblák magyarországi útjáról 193, 206 ;
Zilahon róla nevezték el a Király-utcát 193 ;
életiratai 165, 223.

Károlyi Sándor gr. 157, 272, 274, 306, 316 ;

Károlyi Sándorné 271, 273.

Károlyváros (Zágráb m.) 302, 304.

Kárpátok 50, 165.

Karszék illeti meg a souveraint 158.

Kártyázás 8, 50.

Kaspi-tó 164.

Kassa 112, 169, 245, 246, 285, 304, 338, 385, 386.

Kastélyok: Demirtason 74 ;
Féltoronyban 7 ;
Perényi N.-Szőllősön 32 ;
Stansith-Horváth Keresztfalván 48 ;
N.-Őrön 50 ;
gr. Székely Zsúkon 189.

Kászu-túró 25.

Katholikusok az erdélyi udvari kancellárián 187 ;
Budán s Pesten csak —nak van polgárjoga 253 ;
— körmenete 234, 272 ;
— nál ötször te többen a protestánsok Erdélyben 123 ;
—papsága 13 ;
— remetéi 165 ;
— szertartásainak maradványai a svéd luth. egyházban 234.

Katonai formaruha 89 ;
— kihágások 268 ;
— szabályzat (regula militaris) 265 ;
— szertartás souverainek fogadtatásakor 150, 151.

Kauermann erdélyi főpóstamester 103.

Kecskemét 247, 251, 252, 303, 306, 359—361.

Kegyelmi kérvény 116, 307, 308, 317.

Kém (emissarius) 41, 48, 113, 114, 118, 129, 247.

Keménytelke (Torda m.) 340.

Kémer (Kraszna m.) 169, 202, 303, 364.

Kemmelbach (A.-Ausztria) 213.

Kendő (Marosszék) 154.

Kenyér: barka — 31 ;
«csuda eszközökbül való» (inséges) 315 ;
debreceni fehér cipó 205 ;

fahéj — 275 ;
fehér — 27, 283, 340, 375—379, 385 ;
finom magyar — 27 ;
katona — (prófont) 283, 284, 344, 346, 348, 353—355, 362, 370, 373, 375, 384 ;
köles — , kukorica—, makk— 275 ;
mogyorófa — 31 ;
tatárka —, 275 ;
tengeri-kocsány — 31 ;
zab — 275.
Kereit (Bessarabia) 72.
Kereki István 350.
Kerellő-Szent-Pál (Küküllő m.) 316, 317.
Kerepes 169, 205, 303, 364.
Kereskedők, magyar — Moldvában 24 ;
ruthén — Erdélyben 22.
Kereszt 165 ; (búza) 314, 315 ;
egyenszárú — Késmárkon 47 ;
—falva (Szepes m.) 8, 48, 49 ;
latin — Kolozsvárt 167 ;
Keresztesmező 187.
Keresztyén fejedelmek szövetkezése a törökkel 61 ;
—falva (Barcaság) 153, 166, 330 ;
—sziget (Szebenszék) 182.
Kerka-Kutas (Zala m.) 304.
Késmárk 45—47, 49—51, 291, 292, 295.
Kézdi-Szászfalu (Háromszék) 154 ;
—Vásárhely 81.
Kézi zálogúl adott császári klenodiumok 283.
Kézműves (mechanicus, opifex) 275, 279.
Kijovszky, ld. Potocki.
Kilenced leszállítása inség miatt 274.
Kimpolung (Moldva) 22, 23, 31 ; (Oláhország) 230, 231, 365.
Kinpad 103, 112.
Király-fia Kis Miklós és az arany patkó 35 ;
—föld 233 ;
— hágó 192 ;
Királyháza (Ugocsa m.) 31 ;
— járás Erdélyben 151,192,Magyarországon 7, 204 ;
— kő (havas) 227 ;
Istentől való — 119 ;
örökös — 107, 110, 111 ;
választott — 110, 111.
Kirch-Rosin (Mecklenburg) 215.
Kirlibaba 24.
Kirva (Ugocsa m.) 31.
Kis-Doba (Közép-Szolnok m.) 192 ;
—Szeben (Sáros m.) 32, 45.
Kisértet Nagy-Őrön 9.)
Kissingen (Würzburg püsp.) 261.
Kiszuca folyó 51 ; — Ujhely 51.
Klastromok: bernhardinus 213 ;
franciskánus 254 ;
kapucinus 246 ;
oláh — 158, 180.
Klement János 44, 46 ;
iratai megbízhatatlansága 53,121.
Kleve 196.
Klinckowström Károly Bernát 51 ;
— Lénárt 51 ;
— Ottó Vilmos 51—54, 76, 301, 302;
— stettini várnagy 297.
Kloisz János eperjesi bíró 294.
Knipper M. Bálint cs. kapitány 378, 380, 381.
Kóbor (Kőhalom szék) 238.
Koch sv. kapitány 212.
Kochanski Mihály krakkói egyetemi tanár 15.
Kocsárd 181, 185, 187.
Kogilnik folyó 72.
Kóka (Pest m.) 361.
Kollekta Dániában és Svédországban késmárkiaknak 46.
Kollenbach orosz főszállásmesterhelyettes 41.
Kollonitsch gr., császári megbízott 283.
Kolozsmegye 327, 345, 370 ;
—vár 155, 167, 168, 181, 187, 188, 192, 198, 241, 303, 305, 324, 363.
Komárom 208, 242, 285, 303, 364 ;
—megye 241, 256, 259, 264, 277, 278, 281, 319, 374, 380, 383, 384.

Komarova, ld. Kumarova.
Komornyik 80, 181 ;
— udvari belső szolga 138 ;
fekete kulcsos — 139.
Komp a Dunán 170, 206, 207, 364, 366 ;
a Majnán 213 ;
a Tiszán 205, 246, 368.
Koncsy Zsigmond 350.
Konstantinápoly 50, 54, 60, 69, 71, 77, 78, 107, 117, 118, 137, 317, 325, 367.
Konyár (Bihar m.) 351.
Konyháravalók 265, 334, 343, 356, 362, 376.
Kornis István gr., erdélyi tartományi főhadbiztos 151, 152, 265 ;
— Zsigmond gubernátor 152, 310, 324.
Kóród (Kolozs m.) 169, 303, 363.
Korotnok (Szepes m.) 304.
Korpa (furfur) 274, 372.
Kos Mihály 350.
Koskull sv. alezredes 89, 218 ;
— András sv. testőrkáplár, ezredes 16, 68, 160, 161, 163.
— Ottó sv. ezredes 231, 261, 389.
Kovács György 314, 315 ;
— műhely Höltövényen 9.
Kozák 38, 39, 57, 60, 65, 133, 138, 228 ;
— hetman 81, 226, 229, 253, 260, 356 ;
— ló 229.
Kozludzsa (Bulgária) 73.
Köd (Közép-Szolnok m.) 156.
Kőhalom 10, 236, 330, 342, 346, 348, 365, 368 ;
—szék 238, 370.
Köpcsény (Moson m.) 208, 209.
Köprüköj (Bolgárország) 73.
Körmenet 234, 272.
Körmend 79, 304.
Kőszeg 285, 304.
Kővár 285.
Kövesd (F. Fehér m.) 103.
Közép-Szolnok megye 156, 191, 192, 241, 255, 327, 353, 355—358, 370.
Közgazdasági viszonyaink 1714-ben 270—283.
Közmondások 15, 186, 278, 282.
Központi kormányzat Bécsben 118, 124, 154, 262, 286.
Krakkó 46, 66.
Kränner M. cs. hadnagy 378—382.
Krassow (Crassau) sv. tábornok 34, 37, 38, 52, 301.
Kraszna megye 241, 243, 255, 327, 353, 355—358.
Kray Jakab id., 46, 48, 295, 296 ;
—né 295.
Kremp közgazdasági író 271.
Kreuzensteini levéltár 211.
Krmann Dániel zsolnai pap, superintendens 12, 19—21, 23—25, 28—32, 35, 50, 119.
Kropatow orosz brigadéros 41.
Krościenko (Galicia) 47, 49.
Krulowitz János lengyel tiszt 245, 338.
Kukorica-haj 278 ;
—kenyér 275.
Kumarli (Rumili) 73.
Kumarova (Bulgária) 115, 132, 133, 166, 317.
Kumurgi a szultán kegyence 74.
Kun Gyula 206.
Kurbrandenburg, —sachsen 119,127.
Kurirok, ld. futárok.
Kurucok 76, 77, 79, 103, 112—118, 247, 296.
Kutyák, udvari — 190 ;
kopófüzér 164 ;
vizsla 189, 190, 333.
Kutyfalva (A.-Fehér m.) 154.
Kücsük-Balkán 132 ;
—Derbend (Rumili) 131.
Küküllő megye 370.
Külső-Szolnokmegye 327.
Kvártélyozástól mentesség 239, 245, 254, 255, 324.

Laaber (Pfalz-Neuburg, most Bajorország) 213.
Lábas jószág 276, 277, 282.
Laczkovics László alispán 359—361.

Lagerberg sv. ezredes 232, 261, 388.
Lajos, XIV. 71, 178, 206.
Lajta 7, 93.
Lakmározás 8, 30, 50, 156, 237, 242.
Landau (hagenaui landvogtei) 164.
Lang Mihály kőhalmi királybíró 236.
Lanken cs. tábornok 254.
Lányi Márton 46.
«**Laquina**» falu Oláhországban 181, 363.
Lappónia 164.
Latin dictió M.-Szigeten 28, Zilahon 196;
— kereszt (croix Latine) 167; XII. Károly elég jól tud —úl 194—196, 332, 333;
—úl tud a dán király 195, a hospodár 158, a lengyel király 158, 163, 195, a magyar papság 194, minden magyar nemes 27.
Latin helynevek: Alba, Alba Julia ld. Gyula-Fehérvár.
Barcia: Barcaság.
Bononia: Banostor.
Carabogdania: Moldva.
Carlopolis: XII. Károly elsáncolt tábora Varnitza és Bender között.
Cassovia: Kassa.
Cibinium: Nagy-Szeben.
Claudiopolis: Kolozsvár.
Cornaco: Szottin.
Corona: Brassó.
Cusi: Pétervárad.
Holmia: Stockholm.
Jaurinum, Javarinum: Győr.
Leythapontum: Bruck an der Leitha.
Lublyovia, Lubownia: Lubló.
Magno-Varadinum: Nagy-Várad.
Maramarosium: Mármaros-megye.
Moldovia: Moldvaország.
Mursa: Eszék.
Neograd: Nógrád.
Nigra Bogdani Terra: Moldvaország 21.
Oenipons, Oenipontum: Innsbruck.
Petrovaradinum: Pétervárad.
Plotinopolis: Dimotika.
Posonium: Pozsony.
Rosonium: Barca-Rozsnyó.
Sabaudia: Szavoja.
Scepusium: Szepesség.
Singidunum: Belgrád.
Stephanopolis: Brassó.
Stralsundia: Stralsund.
Strigonium: Esztergom.
Terra Scepusiensis: Szepesség.
Tyrnavia: Nagy-Szombat.
Vacia: Vác.
Varadinum: Nagy-Várad.
Varasdinum: Varasd.
Via Carolina: a vöröstoronyi hágó országútja.
Vienna Austriæ, Vindobona: Bécs.
Latin (közép — és új —) **szók**, tekintetbe véve a jelentésbeli különbségeket is:
ab incognito: ismeretlenül 201, 328 (all' — 158, 318).
ablegatio: követség 20, 21, 28, 121, 281.
ablegatus: követ, küldött 351, 358.
acatholicus: nem-katholikus (főleg protestáns) 188.
accidentia: járulék, mellékes hozadék 334.
accomodatio: beszállásolás 324.
acetum vini: borecet 385.
actualis: tényleges 254, 309;
—consiliarius intimus: valóságos titkos tanácsos 391.
ad effectivum: valóban, tényleg 361.
adjunctus commissarius: megyei segédhadbiztos 265.
adjutans, adjutantius: hadsegéd 115, 116, 297.
adjutantura: hadsegédség, segédtisztség 172.
adjuvamen: segítség 313.

admodiatio : katonai élelmezési ügynökség 284.
admodiator : katonai élelmezési ügyvivő 284.
ærarium militare : katonai kincstár 283.
ætapalis intertentio : hadtáp-ellátás, 349, 350.
ættapale intertenimentum : hadtáp ellátás 326, 349.
album : emlékkönyv 330 ;
— itinerarium : útleírás 277 ;
— studiosorum : diákok lajstroma 188.
alimentatio : élelmezés 153.
alleviatio : könnyebbség, megkönnyebbítés 153.
angaria : forspont 314.
annexa : csatolmány, melléklet 359, 391.
antecamera : sátor előrésze 21.
appretiatio : értékbecslés, értékelés 275.
Ariana secta : ariánus, helyesen : unitárius felekezet 188.
archirex : főkirály 111.
archivium : levéltár 254.
armorum præfectus supremus v. generalis : főhadparancsnok 313, 391.
artilleria campestris : tábori tüzérség 154.
assecurare : biztosítani 33, 37, 324.
auditor regiminis : ezredhadbíró 297.
Augustissimus : császári Felség 324. [329.
aulæ mareschallus : udvarnagy
avectio : elvitel, elszállítás 351.
bonificare : kárpótolni, megtérítni 387.
bonificatio : megtérítés, kárpótlás 263, 328, 350, 389.
braxator : serfőző 275.
burenda Ungarica : kászu-túró 25.
cambiarius : pénzváltó, bankár 286, 287.
camera aulica, — Ungarica : udvari kamara, magyar kamara 321 stb.
cancellaria Hungarica aulica : magyar udvari kancellária 314 stb.
cancellarius aulæ : udvari kancellár 352.
capitaneus 88, 329 ;
—dragonum : draganyos kapitány 297 ;
— gvardiæ : testőr-kapitány 297;
— incognitus : idegen nevet használó főtiszt 231.
capitulatio : katonaszegődtetés 39.
cariofillum : szegfűszeg 341.
caristia : drágaság 275.
caristiatio : árdrágítás 275.
carpus : csuklya 175.
cartella : foglyok kicserélése 293.
Catholica Majestas : spanyol királyi Felség (címe) 320.
ceremoniale : szertartás 310.
centenarium : mázsa 384.
clavis : titkos írás kulcsa 297.
coadjutor commissarius : segédbiztos 265, 350.
Colendissimus : igen tisztelt 324.
collimare : arányozni, hozzávetni 42.
colonellus : ezredes 297, 324, 391.
comitatus : vármegye 78, 153, 249, 264, 319, 321, 349, 350, 370, 372, 387, 390.
comitiva : kiséret 155, 240, 296, 326, 333, 349.
commendans militiæ : katonai parancsnok 266.
commendans generalis : főhadparancsnok 310 ;
—militiæ : katonai parancsnok 266.
commando : parancsnokság 40.
commissariatus : biztosság 318, 388 ;
— bellicus generalis : főhadbiztosság 314.

commissarius : biztos 140, 162, 266, 282, 285, 319, 351 ;
— bellicus : hadbiztos 263, 329 ;
— comitatensis, — contractionalis : megyei biztos 265 ;
— marschualis : úti-biztos 265 ;
— provincialis : tartományi biztos 264, 266, 309 ;
— stationalis : megyei főhadbiztos 265 ;
— transennalis : szállásosztóbiztos, megyei kvártélymester 265.
commissio : megbízás, meghagyás 352.
comparitio : megjelenés 351.
complanatio : kiegyenlítés, megegyeztetés 351.
computus : számadás, számvetés 387.
concionator aulicus : udvari predikátor 231.
concivis : polgártárs 253.
concurrentia : hozzájárulás, befizetés 389.
condescensio : katonai beszállásolás 255, 351.
conferentia : (császári miniszteri) értekezlet : 103—105, 116, 140, 145, 311, 318.
confessionarius : gyóntató 235.
confoederatio : szövetkezés, szövetség 300.
conformitas : megegyezőség, megfelelőség 321.
congestualia : természetben behordott illetékek 278.
congregatio generalis : vármegyei közgyűlés 319—351.
consilium bellicum : haditanács, (Hof) Kriegsrath 321 stb.
contributio : hadi adó 267, 390.
contributionalis : adó . . ., hadi adóbeli 389, 391.
controvertere : ellenezni, kifogásolni 391.
conversatio : beszélgetés 300.
convolutum : iratcsomó 331.
cooperare : közreműködni 59.
coperta : levélboríték 297.
creditiva : követi megbízólevél 101, 108.
cubulus : köböl 341, 349, 350.
culinare, culinaria : konyhára való (élelmiszer) 326, 360.
dardanarius : buzadrágító 272.
debite : kellően 310.
defalcatio : levonás 391.
demoratio : tartózkodás, időzés vhol 233.
denominative : név szerint 310.
denuntiatio : följelentés, besúgás 113.
deputare : kiküldeni 320.
determinatio : határozat 328, 388.
dicasterium : kormányszék 262.
dimorare : időzni, tartózkodni 320.
directio annonariæ : élelmezési igazgatóság 284.
discretio : jutalom, megvesztegetés 147, 149, 263.
dislocatio : katonai elhelyezés 245, 275, 324.
distractio : szórakozás, mulatság 153.
districtus : kerület, vidék 315, 320.
drabant regius : királyi testőr 297.
ecclesiastica ceremonia : egyházi szertartás 254.
effectuatio : végrehajtás 319.
egregius : tisztelt (úr) 319.
ephippium Svecicum : svéd nyereg 23.
equitum magister (generalis) : lovassági tábornok 313.
etapale intertenimentum : hadtáp-ellátás 264, 319.
etapaliter : hadtápilag 321.
Excellentia Vestra : nagyméltóságod 41, 324.
Excellentissimus : nagyméltóságú 310, 321, 385.

Excelsus : nagyméltóságú, magas 389.
excessus : kihágás 268.
exigentia : követelmény 255, 319.
expeditoratus : kiadóhivatal 306.
expensa : kiadások 152, 270, 328, 351, 389, 391.
extensive : terjedelmesen 263.
exterminium : kiirtás 188.
extractus : kivonat, összefoglalás 230, 329, 385.
extradatio : kiadatás 351.
factor superior : élelmezési főügyvivő 284.
Fidelitas Vestra : hűséged 153.
florenus : forint 274, 372, 389, 391 ;
— Rhenensis : rénes v. rajnai forint 389, 391 ;
— Ungaricus v. Ungaricalis : magyar forint 192.
flores nucis miristicæ : szerecsendióvirág 341.
foeneratio : uzsoráskodás 275.
frontispicium : homlokzat 245.
fundus : alap, pénzalap 388.
gallus Indicus : pulyka 327, 334.
generalatus : főkapitányság, főhadparancsnokság 112.
generalis : tábornok 29, 53, 320, 329 ;
— adjutans : főhadsegéd 116, 297 ;
— adjutantius : főhadsegéd 115;
— auditor : főhadbíró 297 ;
— comitatus congregatio : megyei közgyűlés 349—351 ;
— commendans : főhadparancsnok 310 ;
— commissariatus : tartományi főhadbiztosság 389, 391 ;
— commissariatus bellicus : központi főhadbiztosság 349, 391 ;
— regni Hungariæ capitaneus : Magyarország főkapitánya, a nádor 230.
Gregorianum calendarium : Gergely-féle naptár 12—14, 16.
guarantia, quarantia : biztosíték 40, 121.
guardianus : házfőnök 254.
gubernator : kormányzó 310.
gubernium : főkormányszék (Erdélyben) 151, 152, 156, 270, 309, 310, 387, 389, 391.
hæreditarius : örökös 319, 320.
hostilitas : ellenségeskedés 40.
Illustrissimus : méltóságos 189, 332, 333.
immunitare : mentesíteni 324.
imperialis : birodalmi tallér 269.
impetitio : megtámadtatás 296.
impositio : adókivetés 360, 361 ;
— militum : katonai beszállásolás 245.
impracticabilis : járhatatlan 23.
impractibilitas : járhatatlanság 23.
incognito : ismeretlenül, «dopva» : 38, 41, 157, 294, 295, 311, 312, 318.
indesinenter : állandóan, szakadatlanul 324.
Indiacus : pulyka 340.
Indianus : pulyka 385.
indigena : honfiusított, hazafi 141, 149.
indilate : haladéktalanul 319, 321.
indispensabilis : okvetlen szükséges 389.
informatio : értesítés 328.
inquartirisatio : beszállásolás, bekvártélyozás 245.
inspectio : (kamarai) felügyelőség 306.
inspector artilleriæ : tűzérségi felügyelő 294. [389.
instructio : utasítás 186, 352,
interesse : érdek 300, 302.
intertenimentum : (hadtáp) ellátás 264, 319, 326, 349.
intertentio etapalis : hadtáp-ellátás 255, 314.
intimatio : értesítés 152.
itinerarium : útleírás 4, 12, 81, 171, 173, 231, 363 ;

itinerarium : útvonal 105.
judlium : (judex nobilium) szolgabíró 351.
Julianum calendarium : Julius-féle naptár 12, 14, 16, 129.
juratus processualis : járási esküdt 350.
jus gentium : népjog 300.
legatus : vármegyei v. székbiztos 265.
legio dragonum : draganyos ezred 297.
legitimare : bizonyítani 270, 389.
libera regiaque civitas : szabad királyi város 245, 255, 351, 358.
liberia : egyenruha 296.
limitatio : szabott ár (ordonnanzmässiger Preis) 276.
liquidatio : számbavétel 389.
litteræ intimationales : hivatalos értesítés 349.
Magnificus : nagyságos, nagyméltóságú 319.
major : őrnagy 158.
malum medicum : citrom 341.
mandola : mandula 341.
marsus : mars, menet 266, 328.
mechanicus opifex : kézműves 275.
media : itce 359, 385.
memorialis : emlékirat 275.
metreta : mérő 280, 283.
milliare : mérföld 78, 88 ;
— Hungaricum : magyar mérföld 26.
modalitas : mód, módozat 321, 389.
naturale : termesztmény, természetbeli 387.
neutralitas : semlegesség 40, 300.
nummulator : pénzforgató, pénzember 275.
nux miristica : szerecsendió 341.
octalium (Achtel) : (Erdélyben) ejtel (pint) 280, 334, 340, 341.
oeconomicum militare : főhadbiztosság gazdasági ügyosztálya 267.
officialis : hivatalnok, tisztviselő 318, 385 ;
— aulicus : udvari tiszt 320 ;
— cameralis : kamarai v. kincstári tisztviselő : 319—321 ;
— comitatus : megyei tiszt 154 ;
— militaris : katonatiszt 320 ;
— sedis : székbeli tiszt 154.
officiose : hivatalosan 321.
ordinaria : rendes pósta 82 ;
— posta : rendes pósta 191, 208.
oretenus : élő szóval 309.
originale : az eredeti 306.
oriza : rizs 41.
pacificatio : békekötés 121.
palatinalis : nádori 32.
palatinus : vajda (Lengyelországban) 39—41, 53, 300.
pascha Svecicum : svéd husvét 13.
passus : útlevél 47, 291, 292, 295;
— : hágó, szoros 40, 291, 292, 310, 329.
pastor ; — aulicus : udvari pap 235, 297 ;
— regiminis : ezred papja 235.
peditum colonellus : gyalogsági ezredes 391.
perceptoratus comitatensis : megyei adószedő-hivatal 327.
perceptum : bevétel, bevételi jegyzék 341.
Perillustris : nemzetes 351.
permonere : fölöttébb meginteni, figyelmeztetni 351.
pinta : pint 280.
pistor : pék 275 ;
pistrix : sütőasszony 275.
pluralitas votorum : szótöbbség 151.
poltura Hungarica : magyar póltra v. poltura 269.
positive : határozottan, világosan 126, 324, 337.
postaria occasio : póstai alkalmatosság 203, 352.
postarum magister : póstamester 186.

præattactus : előbb említett 391.
præcedentia : elsőbbség (Arany Jánosnál : «először») 107.
præcommissarius : (megyei) főhadbiztos 265, 350.
præfectus commissarius comitatus : megyei főhadbiztos 265.
præjunctura : forspont 264, 319, 326, 349.
prænominatus : előbb megnevezett 389.
prærogativa : kiváltság, elsőbbségi jog 107.
præsentare : bemutatni 152.
prætensio : követelés 293.
prævectura : előfogat 313.
presbyter : felszentelt pap 372.
pretium forense : piaci ár 386.
processio : körmenet 272.
processus : szolgabírói járás 328, 340, 349—352.
projectualis : tervbevett 275.
projectum : terv 324 ;
—commissariaticum : hadbiztosság-készítette menetelési terv 264.
promptitudo : készség 314.
prothocolum, prothocollum, protocollum : jegyzőkönyv 105, 254, 263, 311.
provisio : intézkedés 156 ; ellátás 385.
pulpitum : szószék 250.
putna : putton 280.
quadragesima : nagybőjt 13.
quantum contributionale v. contributionis : adómennyiség, adóösszeg 362, 389—391.
quartirium : kvártély, katonai szállás 324, 333.
quietantia, quittanzia : nyugta, nyugtatvány 266, 270, 320, 321, 340, 351, 389.
quotta pecuniaria : pénzbeli (adó) hányad 153.
ratihabere : érvényesnek tekinteni 391.
recatholisatio : visszakatholizálás 122.
recommendatio : ajánlás 308.
referendarius : előadó hadi tanácsos 101, 144, 337.
regimen : ezred 297 ;
— equestre : lovas-ezred 235 ;
— Germanicum : német ezred. 19.
regimentarius : ezred-intendáns 297.
registrator : lajstromozó, irattárnok 310.
regulamentum : szabályzat 262.
reinsinuare : viszontközleni 391.
repartitio : kivetés, felosztás 153, 266, 268, 327, 359, 389.
reperibilis : feltalálható 327.
reportum : jelentés 192.
res mechanicalis : mesterség 275.
restauratio : tisztújítás 266.
Rex Catholicus : a spanyol király titulus perhonorificusa 97, 99.
sacculus pecuniæ : egy erszény pénz 21.
salarium annuum : évi fizetés 266.
salvus conductus : menedéklevél 117.
secretarius : titkár 297, 311.
sedes : szék, megye 370, 387, 390;
— siculicalis : székely szék 387.
sedria (sedes judiciaria) : megyei törvényszék 25, 351.
semestralis : félévi 160, 228, 230.
septimana : hét, egy hét 13, 116.
Serenissimus : Felséges, v. Fenséges 250, 254, 313, 319, 321, 326, 349—352.
Serenitas Vestra : Fenséged 115.
sextarius : meszely, messző 280.
siculicalis : székely 387.
species : arcképes tallér 269.
Spectabilis : tekintetes 319.
staffeta : futár ; sürgöny 309 ;
— vexillifer : zászlós futár, gyorsposta 310.
staffetaliter : sürgöny útján 77, 309, 310.
subalternus officialis : alárendelt tisztviselő 319, 321.

subcommissarius: megyei segédbiztos 265, 350, 388.
subditus: alattvaló 41.
sub incognito: ismeretlenül 40, 160, 189, 208, 332.
subrepartitio: illeték kivetése, részekre osztása 389.
subsistentia: tartás, eltartás 153, 309, 389.
substitutus vicecomes: helyettes alispán 351.
succursus: segítség 41.
succus mali medici: citromlé 341.
superfluitas: túlfizetés 245.
superior belli commissarius: tartományi főhadbiztos 391.
supportatio (onerum): (teher) viselés 387.
supradictus, supratitulatus: fenntemlített, fennttisztelt 349.
supremus; — belli v. bellicus commissarius: tartományi főhadbiztos 263, 309, 329;
—cæsareorum armorum præfectus: császári főhadparancsnok 313;
— commissarius: főbiztos 324, 327, 389;
— equitum magister: lovassági tábornok 313;
— vigiliarum præfectus: tábornok, Generalmajor, Generalfeldwachtmeister 36.
thesorarius: kincstartó 294.
titulatura: címzés 105.
transena, transenna militaris: katonai átvonulás 152, 248, 255, 263, 284, 351.
tricesimator: harmincados 319.
truppa: csapat, sereg 340.
universaliter: átalában, közönségesen 273.
usuratio: uzoráskodás 275.
veredarius: lóváltó-póstás 83.
veterista: régi naptárhoz ragaszkodó 15, 16, 41.
via vehicularis: szekérút, kocsiút 180.
viaticum: úti költség 192, 306.
vice; — colonellus: alezredes 329;
— comes: alispán 28, 266, 294;
— notarius: megyei aljegyző 352; [303.
— versa: viszont, oda-vissza 302,
vigor: érvény, érvényesség 391.
vinum speciale: fűszeresbor 350.
vojvoda: lengyel vajda (palatinus) 43.
Latorca folyó 44, 45.
Lébeny 258, 381—383;
— Szent-Miklós (S.-Niclas) 93, 258, 369, 381—383.
Lefort F. J. 111.
Leffler Béla dr. 224, 445.
Legendák Magyarországon XII. Károlyról 7—12;
— Nagy Péterről 196.
Légrád 302, 304.
Leibic (Szepes m.) 45.
Leitner sv. draganyos 260.
Lengfurt 213.
Lengyelország 3, 23, 52—56, 58—60, 62—67, 74, 80, 107, 117, 137, 159, 291—293, 301, 325, 336;
— zsidó 229.
Lennaeus Lőrinc sv. pap 235.
Leszczyński Szaniszló, lásd Szaniszló.
Léta (Bihar m.) 169.
Lewenhaupt gr. könyvtárnok 4;
— tábornok 292.
Libatoll 278.
Licsérd (Sáros m.) 304.
Liewen Henrik János sv. tábornok 92, 196.
Limitálás 275, 276, 390.
Linz 163, 199, 213, 260, 369.
Lipcse (Leipzig) 171.
Lipót, I. császár 110, 111, 178, 262;
— vár 285.
Lippa (Temes m.) 303, 305.
Liptó megye 44, 47, 77, 292;
— Szent-Miklós 51;
— Ujvár 47, 292.
Liszt 238, 282, 285, 341, 346, 356, 360, 370, 373, 385.

Ló: 23, 177, 178, 184, 357, 358, 363 ;
agyonnyargalva 155, 185, 186 ;
arab — 130 ;
fegyveres paripa 296 ;
forspontos — 259 ;
XII. Károly lelöveti a szultántól kapott lovait 70 ;
kidőlt — 23, 27, 77 ;
kozák — 229 ;
külön — (ledige Pferdt) 267, 380 ;
lopott — 245 ;
lovak nevei: Athosz, Brillant, Lilla Stodet, Marcsa, Näsvis 217, 218 ;
lovas gyakorlatok 138 ;
lovas nemesség 192 ;
— váltó-hely 83 ;
nyerges — 164, 218, 249, 344, 361 ;
ország lova 186 ;
posta — 177, 181, 185, 201 ;
rokkant — 184, 185 ;
svédeké gebe 228, 229 ;
szilaj — 217, 218 ;
török — 338 ;
tatár — 229 ;
telivér —,magasvérű félvér — 217 ;
vezeték — 24, 174 ;
— adag 276, 334, 343, 386.
Lobkowitz Vencel Özséb hg., cs. miniszter 178.
Lomnica 315.
Lonnerstadt (bambergi püspökség) 261, 369.
Loos sv. őrnagy 160.
Lotharingia 160.
Lőcse 45, 46, 285, 291, 304 ;
—i naptár 15.
Löffelholz Vilmos br., pétervárad fő-parancsnok 94, 96, 129, 140, 254.
Lövő (Zala m.) 304.
Löwen br., sv. főhadsegéd 90 ;
—heim János sv. főhadbíró 20, 297.
Lublin 34.
Lubló (Lubownia) 32, 45, 53, 119, 291, 302.
Lubomirski Tódor hg., szepesi lengyel helytartó 45, 47, 53, 291, 301.
Lucsivna (Szepes m.) 304.
Ludbreg (Varasd m.) 304.
Luláj! 252.
Lund (Svédország) 234 ; [445.
—blad Kanut író 172 ; — ström V.
Lutheránus császári tábornokok 254 ;
—ok erdélyi városokban 167 ;
— pápa 119 ;
— reformáció 32 ;
— templomok 46, 49, 233 ;
— tisztek 233, 292.
Lübchin (Mecklenburg) 215.
Lüneburg 369.
Lyonne Hugo marquis, fr. külügyminiszter 178.

Macedon-görögök, mint hadseregszállítók 285.
Macskamajom (Meer-Affe) 81.
Madarászat 191, 249, 360.
Mágnási cím: bárósság pénzért, kereskedőnek 91 ;
császári kémek és denunciánsoknak 113 ;
grófság, Rákóczi elleni merényletért 141, 142.
Magyar ág. h. evangélikusok 21, 49, 119, 250
— asszonyok mély gyásza: szürke vászon 32 ;
— bank terve 286 ;
— bárósságok 113 ;
— Derzse 240 ;
— Egregy (Doboka m.) 169, 191, 303, 363 ;
— ételek 25, 237 ;
— főhadbiztosság 262, 263 ;
— francia, lengyel és török szövetség terve 35, 56 ;
— hadi commissariátusság 262 ;
— hadi tanács és legfőbb hadbiztosság terve 263 ;
— hazafi (indigena) 149 ;
— híd (Ungar-Brücke) Bécsben 209;
— Jesztreb (most — Sas) 315 ;
— kamara 255, stb. ;

Magyar királyi cím 101, 110 ;
— királyok nem laknak Magyarországon 2 ;
— királyság előbbrevaló, mint a lengyel 110, 111 ;— kihagyva VI. Károly titulusából 110 ;
— lakosok Moldvában és Oláhországban 22, 155 ;
— menekvők Moldvában 76, 78, 113, 114 ;
— mérföldszámítás 26, 305 ;
— Nagy-Zsombor (Kolozs m.) 191, 303 ;
— nemesember mind tud latinul 27;
— nemes emberek mint hadi szállí-
— tók 285 ;
nemesi udvarházak Keresztfalván 8, Toporcon 49, Vajnágon 29 ;
— nemesség gavallérsága 249 ;
— Neszter-Fejérvár (Besszarábia) 59 ;
— s (Brassó vidéke) 236, 330, 342, 346, 348, 365, 368 ;
— Óvár 93, 209, 241, 258, 267, 382, 383 ;
— postás Brassó és Tatarkői közt 87 ;
— protestánsok 119—128, 322 ;
— Szovát (Kolozs m.) 240 ;
— udvari kamara 263, 321 stb. ;
— udvari kancellária 313 stb. ;
— utca (Ungar-Gasse) Bécsben 209 ;
— virtus 186 ;
— Zsombor (Kolozs m.) 168, 191, 363.
Magyarország Eugen szerint tele zsivánnyal 103 ;
— főrabbija hadiszállító 286 ;
— legnagyobb forgalmú országútja 256 ;
— Rákóczi mellett fegyverkezik 113 ;
— recatholisatiója 122.
Majna 213, 261.
Majorságbiztos 265, 350.
Málhavonat 91, 237.
Malmok 205, 284, 285.
Mandula 278, 341, 347, 371.
Manteuffel sv. tábornok 230, 342.
Marburg (hesseni tartománygrófság) 213.
Margitta (Bihar m.) 169, 202, 243, 244, 303, 342, 350, 353, 356, 357, 364, 366, 368.
Marhadög 274 ;
—hús 277, 340, 346, 356, 370, 373, 385 ;
— szállítás 285.
Máriássy-család 48 ;
— Ferenc 8 ;
— Ödön 8, 9.
Marica folyó 73.
Mária Terézia Magyarországon 7.
Mármaros megye 23, 24, 29, 37, 42, 52, 76, 77, 294 ;
— neve a Marostól! 24 ;
— Sziget 27, 30.
Maros 24, 186, 187 ;
—Illye (Hunyad m.) 305 ;
—szék 363 ;
—Vásárhely 10, 239, 324, 334, 342, 346, 348, 365, 368, 370.
—völgye 182.
Marseille 54, 71.
Máté és Mátyás összetévesztve 115, 116.
Matolcs (Szatmár m.) 305.
Mátraalja 244.
Matucoff bécsi orosz követ 141.
Mátyás király 150.
Maurokordatos Miklós moldvai hospodár 158.
Mazeppa 226.
Mazsola 347.
Mecenzéf (Abauj m.) 295.
Mecklenburg-Schwerin 216, 260, 369;
Mecséry Ádám 314 ;
—né 315.
Mecset Budán és Kanizsán 170.
Megfigyelő csapatok 154, 255, 256, 259.
Megvesztegethető császári államtanácsos 146, 147 ;
császári tábornokok 149 ;
cs. főhadbiztosok 263 ;
törökök 59, 137.

Megyei tisztek: alispán 25, 28, 113, 249, 251;
esküdt 27;
főbiztos 265, 266;
főjegyző 256;
jegyző 32;
szolgabíró 25—27, 113.
Mehemet Baltadzsi nagyvezér 60, 65.
Méhes (Kolozs m.) 239, 240, 328, 340, 342, 346, 348, 365, 368.
«**Méh haszna**», a nemes-asszonyok gombostűpénze 279.
Mehring (Bajorország) 261, 369.
Meijerfelt János Ágost br. sv. tábornok 3, 19—38, 44—50, 56, 76, 296, 297, 301.
Meiss Sámuel szebeni diák 23.
Meltzel Mihály magyar ev. követ 119.
Meltzer sv. kapitány 88.
Mencsikoff 292.
Mengelrode (Eichsfeld) 261.
Menzer sv. ezredes 90, 219.
Meskó Jakab 320, 321.
Mester Miklós 350.
Mészáros (lanio) 275, 349;
—út 209, 256.
Meszes-kapu 192.
Méz 279, 334, 340, 341, 347, 371, 374.
Mező-Bánd 239, 240, 342, 346, 348, 365, 368;
—Bodon 340;
—Keresztes (Borsod m.) 247, 368;
—Méhes 239;
—Szakál 340;
—Szengyel 340.
Michael (Michl) Simon hadseregszállító pozsonyi zsidó 287.
Michaelides János késmárki polgár 46.
Mihmándár: török úti kalauz 130, 132.
Mikes Kelemen 118;
— Mihály gr., tábornok, gub. tanácsos 30, 152, 153, 157, 265, 306, 310, 387.
Miklós Aladár 217; —**falva** (Moson m.) 258, 259, 366, 382, 383.
Mille János 350.
Miskolc 247, 366, 368.
Mocs (Kolozs m.) 240, 328.
Mohács (Baranya m.) 305.
Mojszin (Mármaros m.) 26, 30.
Moldva 21—24, 41, 65, 67, 71, 76—78, 80, 81, 103, 114, 142, 179, 225;
—i hoszpodár 21, 22, 77, 80, 86, 87, 158, 225;
—vize 22, 23, 38, 82.
Molk sv. kapitány 90.
Mollart J. E. gr. 320.
Mommasch Károly, kereskedő fia 259.
Montague, lady 254.
Montecuccoli altábornagy 112, 161.
Móric István huszti várparancsnok 30.
Moson 208, 258, 259, 303, 364, 366, 381—383;
— megye 7, 241, 264, 277, 278, 281, 315, 316, 319, 378, 381—384.
Moszkva 40, 117, 307.
Moyses bécsi hadseregszállító 283.
Mölk (A.-Ausztria) 213, 260, 369.
Mölzer sv. kurir 88.
Munkács 28, 32—35, 37, 43, 44, 46, 49, 52, 76, 77, 285, 291, 293, 297, 301.
Murány (Gömör m.) 77, 285.
Murfatlar (Bulgária) 72.
Muskétás, mint várépítő 187.
Musztafa aga kapidzsi-basa 135, 325;
—Pasa-Köprü (Rumili) 73.
Müller Frigyes segesvári igazgató 10;
— báró, sv. kapitány 212;
—n báró, sv. kancellár 14, 38, 55, 62, 72, 115, 118, 138, 174, 203, 204, 220, 221, 228, 232, 233, 308, 317, 329—331, 335, 352.
Münden (Braunschweig) 214.

Nádas-Berend (Kolozs m.) 168, 191;
—Kóród 168, 191.
Nadir-Derbend (Bulgária) 73.
Nádor 7, 32, 230, 264, 267.
Nagy-Bánya 30, 32, 303, 305;
—Barom (Sopron m.) 304;

Nagy-Búny (Kővár vidéke) 305 ;
—Dobos (Szatmár m.) 305 ;
—Enyed 156, 185, 187, 363 ;
—Héflány (Sopron m.) 304 ;
—Iklód (Doboka m.) 305 ;
—István megyei szénabiztos 350 ;
—Kálló 305, 355 ;
—Kanizsa 79, 170, 285, 304 ;
—Kőrös 247, 249, 359—361 ;
—Léta (Bihar m.) 169, 202, 244, 303, 349, 350, 354, 356, 357, 364, 366, 368 ;
—Mihály (Borsod m.) 247, 366, (Zemplén m.) 32, 45 ;
—Őr (Nehre) 8, 50 ;
—Rippény (Nyitra m.) 303 ;
—Sinkszék 238, 370 ;
—számok törvénye 282 ;
—Szeben 14, 15, 23, 112, 123—125, 139, 150, 151, 156, 162, 166, 180, 181, 192, 208, 226, 238, 303—305, 362, 363, 387 ;
—Szombat (Pozsony m.) 285 ;
—Szőllős (Ugocsa m.) 31, 32, 251 ;
—Tapolcsány (Nyitra m.) 304 ;
—Várad 126, 127, 241, 242, 285, 305.
Naményi Sámuel megyei biztos 341.
Nánás 246, 305, 354, 355, 358, 366.
Nánássi János megyei borbíró 350.
Napló- és emlékírók: Anonymus (Schwedische Reisz-Beschreibung) 19.
Balla Gergely 27.
Bandin pater 22.
Beniczky Gáspár 33.
Bjelke 172—174, 363.
Borsos Tamás 227.
Brassai kalendáriumi bejegyző 16, 160.
Budai jezsuiták 253.
Christophori alias Gaitzer 70, 81.
Colb Lukács 153.
Daniel István br. 78.
De la Motraye 164—171.
Dugonics András 200.
Fronius Dániel 71, 153, 231, 236.
Gassner 9.
Gierta Keresztély 75, 365.
Haller Gábor 32.
Heidendorff Konrád 144.
Károlyi Sándor gr. 274.
Kérészi István 277.
Komáromi János 71.
Krmann Dániel 19.
Meijerfelt svéd útitársa 19
Miskolczy Szigyártó János 210.
Pétervárady franciskánusok 254.
Pinxner 187.
Ráday Pál 29.
Rosen 172—174.
Rozsnyay Dávid 74.
Sándor Pál 73.
Savary 138, 224.
Sebesi Ferenc 81.
Strassburg Pál 132.
Swahn András 130, 367.
Szakál Ferenc 168.
Székely László gr. 79, 188—190, 332, 333.
Szeles János 144.
Teleki Mihály 30.
Teutsch J. 237.
Ungvári jezsuiták 280.
Vizaknai Briccius Gy. 168.
Ziegler Márton 9.
Zoványi György 193, 194, 197, 198.
Naptár: brassai 15, 16, 160, 161 ;
Brecht-féle 14 ;
Gergely-féle 12—14, 16, 173 ;
görög-orosz (Julianum) 13, 14, 16;
lőcsei 15 ;
svéd 12—16 ;
szebeni 15 ;
—i év terméskiszámításnál 271.
Nedeczky Sándor, Rákóczi oroszországi követe 33, 39, 40, 43.
Neffzern Márton Frigyes cs. szekerész-tiszt 266, 344, 345, 347, 362.
Neidel Pál brassai ev. első pap 233, 330.
Nemes Gábor 192 ;
— Zsúk (Kolozs m.) 188—191, 240, 305.
Német Ambrus dr. tanár 258 ;

Németbirodalom 13, 157;
—Járfalu (Moson m.) 171, 208, 303, 316, 364;
— irodalom semmit nem tud a svéd sereg németországi útjáról 261;
— isteni tisztelet svédeknek 9, 71, 83, 233;
— nyelvben gyenge Eugen 146, beszéli Szaniszló 163, elég jól beszéli XII. Károly 194;
— (hochdeutsch) prédikáció svédeknek 9, 71, 83, 233, 330;
— ruha 158;
— zsoldosok 233.

Német helynevek: Adrianopel lásd Drinápoly.
Agram: Zágráb.
Bettendorf (Bertendorf): Bertalanfalva.
Breslau: Boroszló.
Bruck-Bad: Rudasfürdő;
— an der Leitha: Lajta melletti Bruck.
Burzenland: Barcaság.
C. lásd K.
Debrezin: Debrecen.
Deutsch-Jahrndorf: Német-Járfalu.
Erlau: Eger.
Freystättl: Galgóc.
Fünfkirchen: Pécs.
Gättlhof: Ostrice.
Grossau: Keresztyénsziget.
Gross-Wardein: Nagy-Várad.
Güns: Kőszeg.
Heldsdorf, Helsdorf, Hölzdorf: Höltövény.
Hermannstadt: Nagy-Szeben.
Hochstrass: Öttevény.
Honigberg: Szász-Hermány.
Hungarisch-Altenburg: Magyar-Óvár.
Jarosch: Iharos-Berény.
Jastrowitz: Jaska.
Karlstadt: Károlyváros.
Kaschau: Kassa.
Klausenburg: Kolozsvár.
Komorn (Commoren): Komárom.
Konstantinopel: Konstantinápoly.
Kreutz: Szász-Keresztur.
Kronstadt: Brassó.
Lautspurg: Lucsivna.
Leutschau: Lőcse.
Leyden: Lébeny.
Müllenbach: Szász-Sebes.
Nehre: Nagy-Őr.
Neudorf: Nyerges-Újfalu.
Neustadt: Keresztyénfalva.
Neustättel: Kiszuca-Ujhely.
Nussbach: Magyarós.
Ofen: Buda.
Pesth: Pest.
Petersburg: Szent-Pétervár.
Peterwardein: Pétervárad.
Pommern: Pomeránia.
Presburg: Pozsony.
Presenz: Berzence.
Raab: Győr.
Reismarck: Szerdahely.
Reps: Kőhalom.
Rosenau: Barca-Rozsnyó.
Rosenberg: Rózsahegy.
Rothenthurm: Vöröstorony.
Sanct-Martin: Sveti-Martin.
Sanct-Nicolaus: Lébeny-Szent-Miklós.
Saybusch: Zywiec.
Schäsz: Segesd.
Schomberg: Zsombor.
Sickmantel, Zickmantel: Cikmántor.
Stuhlweissenburg: Székes-Fehérvár.
Tartlau: Prázsmár.
Törzburg: Törcsvár.
Ungarisch-Altenburg: Magyar-Óvár.
Vladein: Vledény.
Vornbach: Porumbák.
Wahrestorff: Nagy-Barom.
Warasdin: Varasd.
Weidenbach: Vidombák.
Weissenburg: Gyula-Fehérvár.
Wien: Bécs.

Wieselburg : Moson.
Wimpassing : Vimpác.
Wranau : Varannó.
Zanneck : Moson-Szolnok.
Zeben : Kis-Szeben.
Zurndorf, Zürndorf : Zurány.
Nestin (Szerém m.) 304.
Neszmély (Komárom m.) 170, 208, 257, 303, 364, 366, 380, 383.
Neszter-Fehérvár: Akkermán 159.
Neugebauer sv. portai követ 108 ;
—krug (Mecklenburg-Schw.) 215 ;
—mann Menyhért sv. komornyik 181, 363 ;
—markt (F.-Ausztria) 260 ;
—ses am Sand (würzburgi püspökség) 213 ;
—stadt (Bajorország) 261.
Nevek eredete: Abda : Brückel 258 ;
Aux deux Cavaliers, Bécsben 211 ;
Boghdan (Moldvaország) 21 ;
Bruck-Bad 207.
Carlopolis 65 ;
Jesil direkli ilidse, Budán 207 ;
Király-utca Zilahon 193 ;
Mármaros 24 ;
Mészáros-út 209 ;
Novák havasa 132 ;
Orhé 82, 83 ;
Römischer Kaiser, N.-Szebenben 180 ;
Rudas-fürdő 206, 207 ;
Skogkloster 172 ;
Stainville 149 ;
Tabán, Budán 207 ;
Törcsvár 165 ;
Tyúkól-utca Zilahon 193 ;
Ungar-Brücke, Ungar-Gasse Bécsben 209 ;
Ungvár 45 ;
vadrác 38 ;
Via Carolina 180.
Newinger br., sv. tiszt 148.
Nicomedia a Virágok mezeje 71.
Nikolaus György, höltövényi főjegyző 238.
Noah hegyi tolvaj 132.
Nógrád megye 241, 250, 264, 319.
Nolcsó (Túróc m.) 304.
Nolten kassai főhadbiztos 263, 385, 386.
Norbeck Lőrinc sv. tábori pap 235, 330.
Nordberg sv. író 157, 181, 182, 185.
Nordenflycht sv. író 100.
Nostitz császári tiszt 80.
Novák Jozefa, Tomcsányi Józsefné 206 ;
— havasa 132.
Novytarg (Galicia) 46, 49.
Nuuman basa nagyvezér 60.
Nürnberg 213, 261, 369.
Nyalábvár (Ugocsa m.) 31.
Nyárádselye (Marosszék) 154.
Nyergesujfalu 170, 303, 364.
Nyílt parancs (offener Befehl) 154, 319 ;
— szakítás (rupture ouverte) 43, 299.
Nyír, Nyírség 273 ;
—Bakta 271.
Nyitra megye 93, 241.
Nyugták 156, 241, 259, 266, 267, 270, 320, 321, 340, 351, 389.
Nyujtód (Háromszék) 154.

Ó-Becse (Bács m.) 305.
Ócsa (Pest m.) 306.
Ocsakov (tatár hódoltság) 54, 332.
Odhner Tivadar Kolozs 4, 172.
Ohat (Szabolcs m., most Hajdú m.) 274.
Ojtoz 81, 83, 158, 160, 161.
Okiratok 289—391.
Okna (Moldva) 82, 86.
Okolicsányi Mihály 39, 42.
Okolicsna (Liptó m.) 304.
Oláh-Dellő (Torda m.) 154 ;
—falvak 239, 240, 365 ;
—lókötő 240 ;
—ország 52, 127, 135, 142, 148, 153, 155, 199, 210, 215, 216, 301, 311, 322, 325, 342, 367 ;
— rablók 103 ;
—úl tud Rosen 179.

Olaj 341, 347, 371, 374.
Olasz István 350;
— kőfaragók és építészek Törökországban 22.
Olcsva (Szatmár m.) 272, 273.
Olt folyó 81, 178—181, 236, 238, 369.
Oltár, Késmárkon 47, Szász-Hermányon 83;
—kép Höltövényen 9, Késmárkon47.
Ompoly, folyó 167, 187.
Ónod (Borsod m.) 241, 242, 305.
Oppenheimer Emanuel 283, 284, 287, 387;
— Sámuel 286.
Orbán Kálmán 5.
Orgona Szász-Hermányon 84.
Orhé (Orheiu, Őrhely) 82, 83.
Orlyk Fülöp kozák hetman 226, 253, 260;
— neje 229.
Orosz cárok fogadtatása a bécsi udvarnál 110, 111;
— Csík: Ruszcsuk 132, 166;
— és német ellen ötös szövetség terve 56;
— hadsereg gyöngesége 61, 61;
—ország 3, 62—64, 100, 112, 137.
Országútak kijavítása 155, 327;
— rossz karban Magyarországon 182, 259;
Buda-bécsi — 209, 256;
Gödöllő-váci 251;
sanctpölteni 260.
Ó-Sánc szoros 83.
Osnabrücki béke 106, 121.
Osterländer D. író 223.
Ostorpénz 146.
Ostrice (Varasd m.) 304.
Oszkár, II., sv. király 224.
Ottlik György, Rákóczi udvarmestere 45, 76, 291, 292, 294, 295.
Ovadék, forspont értékéről 268.
Oxhufvud Keresztély sv. testőr 20, 297.
Őrke (most Mező-Őrke) 340.
Örmény hadiszállítók 285;
— lakosok Budán 170;
— uzsorások 131, 134, 229.
Örömlövés 96, 150.
Öttevény (Győr m.) 171, 208, 303, 364.
Öttl Antal József cs. titkos referendárius 56, 101, 114, 127, 144, 146, 147, 154, 176, 208, 211, 314, 318, 337;
— leánya 100.
Özvegy magyar úri nők szürkében gyászolnak 32.

Pacichelli abbé 139.
Pagacsicz György 351.
Pagocsa (Torda m.) 340.
Pairgilli Freih. v. Kirchberg 378, 380.
Pajtabíró 265, 350.
Paks 305;
—y tordamegyei szolgabíró 340.
Pálffy János gr. 38, 103, 116, 117, 295.
Pálinka ára 281;
inség miatt nem szabad gabonából főzni 273.
Pályi (Bihar m.) 169.
Pánád (Küküllő m.) 181, 303.
Pápay János portai ügyvivő 44;
— Páriz Ferenc 272.
Parancsőrtiszt 173, 240.
Parasztok, lásd jobbágyok.
Parchim (Mecklenburg) 215.
Párizs 36, 223.
Paróka: sötétszínű 175;
tarka 163.
Parsberg (Bajorország) 213.
Partium 241.
Pasakőj (Rumili) 131.
Passau 213.
Pásztó (Heves m.) 274.
Paur Ferenc kuruc ezredes 292.
Páva (Háromszék) 103.
Pécs 13, 79, 304;
—i István 350.
Pecsétszeg (Belső-Szolnok m.) 154.
Péntek (Kolozs m.) 154.
Pénz-nemek: ákcsa 69;
arany, lásd ezt;
dénár 236, 238, 269, 281;

dutka 269 ;
erszény — 66 ;
félkrajcáros, félpoltrás, fillér, folyó — 269 ;
forint lásd ezt ;
garas, gresli 269 ; gurus 69 ;
horgas 269 ;
krajcár (grajcár) 146, 232, 238, 269, 277—279, 281, 284, 356 ;
kazimirus, körmöci; körmöci kispénz, magyar kispénz 269 ;
máriás 269, 271, 315 ;
nagybányai, német kispénz 269 ;
ó-dénár, peták 269 ;
póltra (poltura) 69, 266, 269, 277, 278, 281 ;
susták, suszták 69, 269 ;
svéd rézlap, mint — 183 ;
tallér, lásd ezt ;
zolta 69 ;
Pénz-szűke Magyarországon 153, 275, 280.
Perény (Abauj m.) 296 ;
—i család 32 ;
—i Imre br. 251 ;
—i Péter 32.
Perevcloczna 292.
Perschling (A.-Ausztria) 213, 260.
Pest 11, 169, 200, 248, 251—255, 359—361, 364 ;
— megye 182, 241, 247, 250, 251, 254, 255, 259, 264, 319.
Pestis Dimotikában 91 ;
— Magyarországon 92, 93, 225, 260.
Péter cár 34—36, 39, 40, 42, 52, 58, 60, 62, 67, 80, 110, 142, 160, 196, 291, 292, 299, 300.
Peterson sv. draganyos kapitány 20, 297.
Pétervárad 63, 79, 80, 94, 97, 112, 126, 138, 199, 212, 254, 284, 285, 302—305.
Petki Nagy Zsigmond 152.
Petrinia 302.
Pettau (Stájerország) 79.
Peuerbach (F.-Ausztria) 213.
Pfatter (Bajorország) 213.
Pförring (Bajorország) 261.
Philander v. Sittewald 285.
Pichler János Mihály cs. élelmezési biztos 284.
Pietizmus erdélyi szászok közt 124, 125.
Pilis-i járás 248 ;
—Vörösvár 208.
Piper Károly sv. gyalogkapitány 20, 297 ;
— Károly gr., sv. miniszter 20.
Pitest 110, 134, 135, 137—139, 148, 174, 181, 214—216, 226, 230, 231, 335, 367, 369.
Piwniczna (Galicia) 53.
Plaaz (Mecklenburg-Schw.) 215.
Plattling (Bajorország) 213.
Platz Helén 236.
Pleyer Ottó császári lengyel rezidens 117.
Pocsaj (Bihar m.) 305.
Podhorszky Sámuel 19, 21, 25, 33.
Podolia 293.
Pogány a római 14 ;
—nak rágalmazva a török 61.
Polgárjoga Pesten, Budán csak katholikusnak van 252.
Politikai gyilkosságok, merényletek 67, 68, 86, 87, 137, 162.
Pollereczky Mátyás kuruc kapitány 247.
Poltáva 17, 18, 28, 35, 54, 56, 78, 157, 292, 329, 352, 367.
Pomeránia (Pommern) 34, 52, 66, 76, 89, 102, 127, 139, 157, 215, 253, 261, 301, 311, 312, 369, 388.
Pongrácz János kuruc ezredes 103, 247.
Poniatowski Szaniszló gr., táborszernagy, Szaniszló lengyel király testőrségének ezredese 16, 45, 59, 62, 68, 73, 74, 131, 137, 159, 160, 162—164, 181, 185, 198, 199, 201, 208, 211—214, 294, 336—338.
Poprád vize 47.
Poroszló (Heves m.) 169, 205, 274, 303, 364.
Poroszország 100, 112, 127.
Portenson gr., sv. tiszt 88.

Porumbák (Fogaras vidéke) 166, 303.
Posen 66.
Positiv (orgona) Szászhermányon 84.
Posse sv. testőr 68 ;
— Ottó főlevéltárnok 4.
Posta és a pestis 93 ;
—futár 80 ;
—ház (maison de poste) 79, 142, 166, 187, 209, 210 ;
—hivatal 168 ;
—jog 80 ;
—kocsi, kordé, kolyesza 82, 91, 167, 184, 187, 199, 201 ;
—kürt 201 ;
—legény (postillon) 184, 336 ;
—ló 91, 167, 177, 181, 185, 186, 336 ;
— mérföld 148 ;
—mester 79, 103, 184, 186, 306 ;
—mester-kapitány 84—86 ;
—út 32, 155, 162, 170, 182, 184, 186, 192, 237, 243, 327 ;
— vendéglő 214 ;
Császári — 79, 80, 302—306, 335, 337 ;
dupla — 82 ;
gyalog — 268 ;
erdélyi — 166, 186 ;
lovas — 183, 185 ;
magán — : Konstantinápoly Pétervárad 79, Munkács és Danzig közt 80 ;
rendes — (ordinaria, poste reglée) 79, 82 ;
semidupla — 82 ;
simpla — 82, 199 ;
svéd — Magyarországon 76—91, Svédországban 81 ;
török — 158.
Postbauer (Amberg, most Bajorors.) 213.
Posztógyártás Erdélyben 89.
Potocki J. Mihály gr., kiewi palatinus 39—44, 52, 58, 118, 298—301.
Pozsony 93, 142, 145, 148, 154, 207—209, 218, 241, 242, 251, 279, 280, 285, 302, 303, 314, 315, 320, 369 ;
—i koronázás 120, 274 ;
Pozsony megye 93, 241.
Prága 171.
Prázsmár (Barcaság) 9, 81.
Prileszky (Prilicky) János, Rákóczi tanácsosa 294.
Prjeslav (Bolgárország) 132.
Prófont 283, 284, 340 ;
— komiszárius 265, 350 ;
— raktárak Magyarországon 285.
Protestáns: Erdélyben ötször annyi, mint a katholikus 123 ;
— elnyomatás 168 ;
— kérdés 119—128 ;
— nemesség 48 ;
— törvényhatóságok 156 ;
— vallásgyakorlat tilalmazva Olaországban 155.
Provadija (Bulgária) 73.
Pruth folyó 21, 62.
Pruzsinszky Pál 223.
Pulyka 276, 277, 370, 373—375, 385.
Purkersdorf 162, 213, 260, 365.
Puszta-bérlet Magyarországon 276 ;
—falvak Szatmárban 273, Ugocsában 31.
Püspöki (Bihar m.) 202, 349.
Püspökvár Győrött 257.

Rába 257.
Rábca 258.
Rác századok, császári — 103, 154, 323 ;
—ok : a császár tatárjai 38 ;
—ok Budán 170 ;
— Dániel 350 ;
vad — 38.
Rad Kristóf bankár és ötvös 89, 134, 146.
Ráday Pál 30, 38, 42, 52, 53, 56, 301.
Radu Popescu úti biztos 177.
Radvánszky János, Rákóczi kincstárnoka 294.
Ráhó (Gömör m.) 49.
Rákóczi Ferenc, II. : 3, 19, 28, 34, 35, 42, 49, 51—60, 62, 64, 79, 107, 113, 116, 121, 142, 149, 160, 217, 234, 262, 282, 293, 295, 298—301, 307, 308 ;

Rákóczi emissáriusok 114, 118 ;
— érzelmű magyarság 26, 48, 113, 115, 117.
Rakovitza Mihály moldvai vajda 21.
Rålamb sv. báró 87.
Ramer (Rainer) sv. kapitány 228, 329.
Ramocsaházy György 355, 358.
Ranck Konrád hesseni tábornok 87.
Rangvita 110—112.
Rastatti béke 127 ;
—i kongresszus 7.
Rechel sv. alezredes 90.
Református egyház sérelmei 196 ;
— főúr 189 ;
— kántus Szigeten 28, 29 ;
— kollégium Gyula-Fehérvárt 187 ;
— magyarok Oláhországban 155 ;
— papok 30, 192 ;
— paplak 193, 202 ;
— papnövendék külföldi útja 210 ;
— theologus nem megy ág. h. ev. theologiára 196 ;
— törvényhatóságok 166, 167, 169, 191.
Regal Miksa Lajos gr., budai várparancsnok 162, 254, 256.
Regensburg 57, 78, 213.
Régi magyar szók: ákovita : aqua vitæ, pálinka 281.
buzadrágító : dardanarius 272.
cekkel, cikkely, cikény, cikkinyarany : zecchino 269.
cincius : ármányos, furfangos ember 295.
császár-képe : a császár képviselője 150.
dölös hely : ahol a kocsi könnyen feldől 327.
égettbor : Branntwein 281.
ejtel : Achtel 280.
felvetés : repartitio 251, 361.
gazdálkodás : ellátás 249, 359.
gránic : határ 40.
habukozás : poroszkálás 186.
hátra : hátrány 36.
kalibások : Brassó város törcsvári uradalmi jobbágyai 123.
kan-sáfrány : safran de Gatinois 278.
keverés : vetés alá való szántás 273.
kigyóhagyma : allium scorodoprason 314.
király-képe : a király képviselője 30.
kukrejt : Küchelkräuter 237.
lábas jószág : a szarvasmarha, juh és sertés 276, 282.
megegyez : egyesül 66.
méh-haszna : a méz jövedelme 279 ;
mellészívódik : hozzáoldalog 296.
moszkva, muszkva : muszka 34, 41, 42, 291.
negyvenes : negyvenakós hordó (bor) 156.
orderez : parancsot ad, elrendel 42.
ország lova : (császári) postaló 186.
öröm-lövés : Salve, Salvenfeuer, 151. (v. ö. örömet lőni 96.)
pénzes-turba : pénzes táska 82.
portás : portyázó 292.
posta-kolyesza : posta-kordé v. talyiga 82.
rostog : Rasttag 251, 361.
sövéc, svékus, svét : svéd 40, 42, 245, 251, 306, 317, 328, 352, 387.
svéciai kétélű vas : kétélű egyenes svéd pallos 296.
száraz ütés : ami nem fakaszt vért 296.
turba : bőrláda 82. [43.
vajvoda, vojvoda : lengyel vajda
Reichel sv. ezredes 90.
Reimesch Frigyes szászhermányi ev. lelkész 5.
Reimshagen (Mecklenburg) 215.
Rekvirálás 65.
Remete (eremita) 165 ; — (Kővár vidéke) 305.
Remlingen (Wertheim grófság) 213.
Repülő-híd: komp Pest-Budán 170, 206, 207, 364.

Reutlinger bécsi zsidó pénzember 283.
Rév-Almás (Komárom m.) 257.
Révay László követi útja 133, 166.
Révész Kálmán 204.
Revitzky János és László 350.
Rewentlow gr., holsteini követ Bécsben 141.
Reychersdorf író 82.
Rhédey László 315 ;
— Pál magyar tábornok 29.
Ribbing br., sv. testőr 68.
Richtenberg (Svéd-Pomeránia) 261, 369.
Rizs 91, 279, 341, 347, 371, 374.
Rode (Roth) János alispán 294.
Rodocanachi író 286.
Rohrbrunn (mainzi érsekség) 213.
Római út: Rimski put 79.
Román, — vásár (Moldva) 82, 86.
Rómer Flóris 206.
Romhány (Nógrád m.) 57.
Roos sv. kir. felcser 218.
— sv. kapitány 329 ;
— Axel sv. ezredes 231.
Rosen Adolf E. gr. 176 ;
— Gusztáv Frigyes sv. főhadsegéd, naplóíró 138, 139, 172—174, 178, 179, 182, 198, 199, 211, 213, 214, 218, 363 ;
—strom András sv. kurir 88 ;
—zweig János György cs. főhadbiztos 152, 263, 270, 309, 324, 362, 389, 391.
«**Rosz**» sv. alezredes 90.
Rothalben (Zweibrücken hgség) 163.
Rottenhan br., cs. ezredes 148.
Rouen 223.
Rozs 372.
Rózsahegy (Liptó m.) 51, 304.
Rozsnyó (Barcaság) 9, 153, 165, 224, 236, 342, 343, 346, 348, 365, 367.
Römischer Kaiser, vendéglő Szebenben 186.
Rucaru (Rouca, Rukka) 165, 166, 227, 365, 367.
Rudasfürdő 206, 207.
Rudkowski podstarosta 50, 76, 294.
Rudnó (Turóc m.) 304.
Rupp budai élelmezési sáfár 284.
Ruszcsuk 93, 108, 132, 133, 165, 367.
Ruszkin (Szepes m.) 45.
Rydell Péter sv. udvari pap 20, 297.

Saale folyó 261.
Safirov (Saphirow) orosz miniszter 64.
Sáfrány 278.
Sajt, tejbenfőtt —, 25.
Salánk (Ugocsa m.) 272.
Sályi (Torda m.) 340.
Samecs (?) sv. közkatona 238, 365.
Sámson (most Hajdú-Sámson) 205, 352.
Sáncok: Abda 258.
Bereck 161.
Jablunka 51.
Liptó-Szt.-Péter 292.
Vöröstorony 180, 363.
Sanct-Mariakirchen 260 ;
— Pölten 213, 260, 369 ;
—Veit (A.-Ausztria) 260, 369.
Sárengrád (Szerémség) 304.
Sárfő (Pozsony m.) 303.
Sárga gyémánt 147.
Sárkány (Fogaras vidéke) 166, 237, 238, 303.
Sáros megye 272, 274.;
—patak (Zemplén m.) 45, 86, 293, 294.
Sárrítimellyike, Sárríttyemellyike Biharban 349, 350, Sárríttyi (járás) 352.
Sarud (Heves m.) 42.
Sárvár- felsővidéki uradalom 280.
Sátor 17, 21, 129—131.
Sauber 318.
Savary Ker. János sv. tolmács 138, 219, 224.
Scala (Oláhország) 165.
Schärding 261, 369.
Schmedemann János sv. főpostamester 85.
Schmeitzel Márton brassai születésű hallei egyetemi tanár 181, 183.

Schultz sv. kurir 88 ;
— János sv. főhadsegéd 20, 293, 294,
—e J. sv. tiszt 45. [297 ;
Schuster Hugo dr. 5.
Schwantz cs. mérnökkapitány 180.
Schwechat (A.-Ausztria) 209.
Schweinfurt 261, 369.
Sebesi Ferenc portai követ 81, 132.
Seebarni levéltár 211.
Seesen (Braunschweig) 261.
Sefcsik Ferenc főlevéltárnok 258.
Segerskjöld sv. testőr, ezredes, szállásmester 227, 261, 389.
Segesd (Segesvár szék) 238, 342, 346, 348, 365, 368.
Segesvár 10, 237, 238, 368 ;
—szék 370.
Seilern János br., cs. miniszter 59, 105, 140, 144, 318.
Selye (Marosszék) 154.
Seulingen (Eichsfeld) 261.
Sevallius János sv. tábori pap 235.
Sieghardskirchen (A.-Ausztria) 213, 260.
Sienawski (Szinyóczky) Ádám gr., lengyel koronanagymarsall 67, 291.
Siklós (Baranya m.) 304.
Silfverhjelm György sv. ezredes 161, 226, 232, 261, 388.
Simonfi tordamegyei szolgabíró 340.
Simontornya (Tolna m.) 113, 285.
Sinzheimer bécsi bankár 283.
Skegi (Moldvaország) 82.
Skokloster 172.
Smigelski lengyel tábornok 298.
Smitterloo sv. testőr 68.
Smolensk 54.
Só-ház 246 ;
—telepek (Salzläg-Stätt) 303 ;
tört —, 279, 375—379, 385.
Sobieski, ifj. —, 137 ; III. (—) János lengyel király 110 ;
— János özvegye 293.
— Konstantin 293.
Solan sv. kapitány 212.
Soldan Gusztáv sv. főhadbiztos 84, 87, 230, 329.
Somorja (Pozsony m.) 93.
Soós Ferenc franekeri diák 195.
Sopron 80, 93, 259, 279, 285, 302, 304 ;
—megye 272, 280.
Sósmező (Belső-Szolnok m.) 305.
Souverainek fogadtatása 134, 135, 143, 150, 151, 153, 159, 163, 263 ;
— találkozása 110—112, 209.
Sör 236—238, 281, 340, 346, 348, 353—355, 370, 373, 384, 385 ;
—főző (braxator) 275 ;
méh — 281.
Sőre 360.
Spanyol királyi titulus perhonorificus : Rex Catholicus 97—112, 127, 309, 311, 312 ;
—országban gyors utazás 185.
Sparre Axel br., sv. gyalogsági tábornok 71, 138, 148, 159, 160, 225—227, 232, 240, 241, 243, 247, 250, 254, 258—261, 267, 276, 322, 329—331, 339, 342—344, 362, 365, 381, 382, 388 ;
— Erik br. sv. kapitány 16, 90, 157, 160.
Spielberg 141—144.
Sréter (Schrœder) János, Rákóczi tüzérbrigadérosa 294.
Stadt-Schwarzach (würzburgi püspökség) 213.
Staféta 77, 110, 129, ld. Futár ; zászlós — 151, 310.
Stainville István gr., cs. lovassági tábornok 10, 89, 96, 103, 105, 124, 125, 129, 134, 136, 140, 143, 145, 148—150, 153—155, 165, 168, 178, 182, 200, 212, 221, 225, 227, 230, 232, 239, 270, 309, 310, 312, 313, 324, 325, 332, 335—339, 343, 389 ;
— jellemrajza 149, 150 ;
— neve 149.
Stansith-Horváth Boldizsár 8, 48 ;
— Gergely 8 ; —ok 8.
Starhemberg Guido gr., tábornagy 284, 287 ;
— Tamás gr., cs. udvari kamarai

elnök 104, 105, 114, 126, 140, 144, 318, 320; — Vilmos 217.
Stari-Kausany (Bessarabia) 72.
Starosta Spiski a. m. szepesi sztaroszta 53, 301.
Stenbock Magnus gr., sv. tábornok 66.
Sternberg Károly sv. kir. belső komornyik 138, 219.
Sternelle Károly sv. udvari prédikátor 231, 233, 235, 330.
Stettin 100, 297.
Stille A. G. H. 445.
Stilpeni-Poenari 227, 230, 231, 367.
Stjernhök János Károly bécsi sv. kir. ügyvivő 94, 101, 102, 105, 108, 110, 114, 120, 127, 128, 134, 141, 142, 146, 147, 162, 176, 198, 199, 225, 257, 311—313, 318, 321, 323.
Stockholm 20, 49, 50, 92.
Strahlen br., bécsi sv. követ 122;
—berg Péter Szigfrid brassai sv. kapitány-postamester 80, 81, 84, 85, 91.
Stralsund 90, 139, 171, 181, 196, 210, 213, 215—221, 223, 253, 261, 332, 363, 369.
Strassburg Pál sv. követ 132.
Straubing (Bajorország) 213.
Streel János sv. futár 213.
Strengberg (A.-Ausztria) 213.
Súki István unitárius főrend 186, 332, 333.
Súlymértékek:
font (libra) 276, 278, 334, 385;
lat (lotho) 278, 341;
mázsa (centenarium) 285, 384;
Süsz Pál Lipót cs. hadbiztos 266, 344, 351, 355, 358.
Sütő (pistor), — asszony (pistrix 275;
— ház építése Huszton 284.
Svábóc (Szepes m.) 304.
Svéd alapítvány Szász-Hermányon 83, 84.
— a. m. les français du Nord 224, 228;
— bizottság, követség helyett, Bécsben 101;
Svéd bőkezűség 25—30, 83;
— érdemrendek 147;
— ezredest agyonvernek Nagy-Őrön 8;
— fehér kenyér 27;
— francia, lengyel, magyar, török érdekegység 56;
— husvét 13;
— isteni tisztelet 71, 83, 88, 125, 233—236;
— kancellária 51, 53.
— karácsony 75, 92;
— király és egyház 119;
— királyok: I. Frigyes 147, Gusztáv Adolf ld. ezt, IX. Károly 147, XI. Károly 119, XII. Károly ld. ezt, Krisztina 106, 183.;
— kollekta magyar protestánsok részére 46;
— követet nem fogadják a portán 74;
— lázong XII. Károly ellen 92;
— lutheranizmus 233, 234;
— magyar helyneveket eltorzítja 12;
— naptár 12—16, 174;
— németnek nézve Ugocsában 32;
— nyereg 23;
— papok 235;
— pósta: Magyarországon 76—91, Svédországban 81;
— rézkiviteli tilalom 183;
— stylus időszámításban 14;
— tisztek titulusa 297;
— udvariasság 224, 446;
— új év 75, 260;
— úrvacsora 236;
— útleírás Magyarországról 23, 246;
— ügyvivő Bécsben 101;
— vallás (religio Svecica) 119.
Svédország címere 26;
— egyenlő hatalmi értékelése Franciaországgal 107;
— elsőbbsége Dánia s Lengyelország fölött 107, 110;
— nagyhatalmisága megszűnik 3, 224;
— németországi örökhűbérei 106.
Svéd-sereg átvonulása Erdélyen és

Magyarországon 144, 230—260, 365—369, 383 ;
Svéd-sereg átvonulása Brucktól Stralsundig 260, 261, 369, 388, 389 ;
— csupa lovas 228 ;
— éjféli menetelései 237 ;
— ekhós kocsijai 229 ;
— ellátása Magyarországon 262—287, 353—355, 370, 371, 373—382, 384—391 ;
— erdélyi szász luth. városokban nem tartózkodhat 161, 226 ;
— ezredei : Bjelke 298, Hielm dragonyos 297, Holstein 139, 218, a király francia draganyosai 298 ;
— gárdadraganyosai 231, 297 ; Meijerfelt draganyos 19, Örnstedt 297, Smoland gyalog 297, Södermanland 84, Sparre 163, Vesman 297 ; [312, 313 ;
— gyorsan kell hazatérnie 105, 128,
— itinerariuma 365—369 ;
— közkatonái 36, 228, 238, 253 ;
— létszáma 226, 230—232, 329 ;
— lovai gebék 228 ;
nők a — kiséretében 229 ;
— oláh forspontjai Magyarországon 230—232 ;
— rongyos 78, 228, 244, 260 ;
—ről semmi adat Bécs város levéltárában 260, Budapest 254, Esztergom m. és a káptalan ltárában 256, Maros-Torda megye 239, Győr város és a káptalan ltárában 258, Vácon a püspökség és a város ltárában 251 ;
térképet szeretne Welczek a — útjáról 246 ;
— tisztjei Magyarországon rangfokozati jelvény nélkül 229 ;
vivátozó katonák 218.
Sveti-Martin (Kőrös-megye) 304.
Swahn András sv. udvari számvevő 130, 367.
Szabad asztal 144, 242, 318, 340.
Szabad királyi városok kiváltságai 239, 245, 253—255.
Szabady Béla 5, 258.
Szabó János (középszolnoki kiküldött) 156 ; (pesti szabó) 205 ;
— Mihály 350.
Szabolcs megye 255, 264, 273, 319, 354—356, 358.
Szada (Pest m.) 250, 251, 369.
Szájhagyományok: a Barcaságon 9, 10 ;
Bécsben 200, 211 ;
Budán 7 ;
Debrecenben 205 ;
Enyeden 187 ;
Gödöllőn 7 ;
Höltövényen 9 ;
Keresztyénszigeten 183 ;
Kőhalmon 9 ;
Máriássyaknál 8, 9 ;
Nagy-Szebenben 180, 181 ;
Nordbergnél 182 ;
Pesten 7, 205—208 ;
Segesvárt 10, 11 ;
Szepes-Bélán 8 ;
Szilágy-Csehiben 11 ;
Szilágy-Somlyón 202 ;
Toporcon 8, 49 ;
történelmi családoknál 48, 189 ;
Zilahon 193.
Szakácsok 164, 181, 363.
Szalay Ágoston 206.
Szaloniki 67, 69, 71.
Szalonna 277, 334, 340, 347, 370, 373, 375—379.
Szamos (Szomos) 328 ;
—köz 271.
Szaniszló lengyel király 16, 39, 50—52, 66, 70, 92, 98, 110, 137, 147, 293, 322, 352 ;
— útja Magyarországon 157—164, 206, 306.
Szárazság 271, 273.
Szarvas : cervus 18, 249, 360 ;
—marha 169, 276.
Szász-Csanád (A.-Fehér m.) 181, 303;
—falu (Háromszék) 154 ;
—Hermány (Honigberg) 81—84 ;
—Keresztur (Szeben szék) 237, 238, 342, 346, 348, 365, 368 ;

Szász-Magyarós (Barcaság) 236 ;
—ország 120, 213, 233 ;
—Örményes (Küküllő m.) 103 ;
—Péntek (Kolozs m.) 154 ;
—Sebes 167, 182, 184, 185, 210, 305, 363 ;
—város 185, 305.
Szatmár 189, 285, 303, 305 ;
—i béke 112, 154 ;
— megye 241.
Szeben-szék 238, 370.
Széchenyi-család 272 ;
— György 280.
Szecsel (Szeben m.) 183.
Szeged 182, 185, 248, 284, 285, 302, 303, 306.
Székács József 11.
Székbíró 265, 350.
Székely Ádám gr. 189 ;
— alapítású város Besszarábiában 82 ;
— és oláh falu közti különbség 240 ;
—földön sohase járt XII. Károly 10 ;
—híd (Bihar m.) 169, 202, 244, 303, 350, 353, 356, 357, 364, 366, 368 ;
—Kocsárd (Aranyos-szék) 185, 303 ;
— László gr. 189, 190, 332 ;
—ség 114, 153 ;
—Zsombor 236.
Székesfehérvár 11, 182, 285.
Szeleczky M. pestmegyei alispán 275.
Szél-járatok az Alföldön 244 ;
—okozta károk 314, 315.
Széna 70, 152, 226, 248—252, 272, 334, 341, 347, 348, 353—355, 359—361, 371, 373, 374, 384 ;
—biztos 265, 350.
Szénás József 352.
Szenc (Pozsony m.) 7, 251 ;
—i Molnár Albert 272.
Szent-Gerice (Maros szék) 238, 342, 346, 348, 365, 368 ;
—Gotthárd (Vas m.) 93 ;
—Iván (Győr m.) 257, 258, 366, 369, 380, 381, 383 ;
—Jobb (Bihar m.) 241 ;
—Lőrinckáta (Pest m.) 361 ;
—Margita, lásd Margitta ;
Szent-Mihály (Sáros m.) 32 ;
—Péter (Liptó m.) 51, 292 ;
—Pétervár (Petrograd) 61, 62.
Szepes-Béla 8 ;
—i XIII. város lengyel kézen 40, 45, 47, 53 (Starosta Spiski), 119 ;
—ség 8, 46, 50, 269 ;
—vára 45, 49.
Szépmező (Têrgu-Frumos) 82.
Szepsi (Abauj m.) 295.
Szerbia 111.
Szerdahely (Szerdahely szék) 125, 181, 184, 305, 363.
Szered (Pozsony m.) 251 ;
—nye (Ung m.) 32, 45, 280
Szerencs (Zemplén m.) 247, 305, 366.
Szeret folyó 82, 226.
Szernye mocsár 32.
Szessul hegy Mármarosban 24.
Szigetvár (Somogy m.) 79, 285, 304.
Szilágy-Cseh 11 ; —megye 278 ;
—i Ferenc 193, 194 ;
—Somlyó 140, 143—145, 148, 149, 154, 155, 168, 182, 198—203, 227, 240—244, 246, 266, 303, 314, 324, 327, 330, 331, 339, 342—344, 353—357, 363, 364, 366, 368, 369, 380, 381, 383.
Szilézia 34, 47, 51, 53, 58, 76, 77, 104, 105, 119—122, 124, 126—128, 135, 181, 292, 312, 322, 363.
Szina (Abauj m.) 304 ;
—ja (Oláhország) 225.
Szinyatin 66.
Szirmay Miklós 119.
Szlavónia 79, 274, 302, 303, 371.
Szobránc (Ung m.) 32.
Szolgák görög ruhában 166 ;
— perzsa ruhában 219.
Szolnok (Külső-Szolnok m.) 169, 285;
— (Moson m.) 258, 382, 383.
Szombatfalva (Fogaras vidéke) 166, 303 ;
—hely (Vas m.) 304.
Szottin (Szerémség) 79, 304.
Szovát (Kolozs m.) 240, 328, 342, 346, 348, 365, 368.
Szőlő, — hegy 31, 32, 272, 314 ;

érmelléki —k 245 ;
pitesti —k 137, 138, 174.
Szőnyeg, perzsa —, 153.
Szucsány (Turóc m.) 51.
Szucsava 22, 79.
Szultán 18, 54, 55, 59, 60, 62, 63, 65—70, 74, 108, 120, 30, 137, 157—159.
Szuronyos draganyosok 70.

Tábori étkezés, konyha 276 ;
— főhadbiztos 262 ;
— tüzérség 154, 323.
Tákos (Bereg m.) 273.
Talaba Máté 115—118, 300, 307, 308, 317.
Talabor patak 29.
Tallér 21, 252, 296, 306 ;
birodalmi —, császár — 130, 134, 269 ;
fél —os 269 ;
imperiális —, jó — 26, 266, 269 ;
kurta —, öreg — 269 ; réz — 91 ;
species — 134, 269.
Tállya (Zemplén m.) 304.
Talman császári portai rezidens 37.
Tarło Szaniszló lengyel koronaalmarsall 53, 56, 58, 160, 301.
Tarna-Bod (Heves m.) 205.
Tarsoly 296.
Tatár: a cigány svédül 27 ;
— aga 136, 322 ;
— gebék 229 ;
—járta vidék 72 ;
— khán 66—69, 133, 158 ;
— kíséret XII. Károlynak 64, 67, 306 ;
—ország 60 ;
— XII. Károly seregében 65, 228 ;
—t nem ereszti be Rákóczi Magyarországba 37, 38 ;
—úl jól beszél Gierta sv. testőr 68.
Tatarkői (Rumili) 87.
Tatros (Moldva) 81.
Taube br. 88 ;
— B. E. K. br. 4.
Távlovaglás, bécs-berlini —, 217.
Técső (Mármaros m.) 29, 30.
Tegene (Tegenye, Tekkin, Tigin, Tigine) : Bender, oláhul 17.
Tegenskjöld sv. alezredes 68, 160 163, 219.
Tejleves 189, 333.
Temes megye 244 ; —vár 63.
Templomok 123.
Brassóban 71, 88, 233.
Budán 170.
Debrecenben 245.
Győrött 257.
Gyulafehérvárt 168.
Késmárkon 46, 476.
Kolozsvárt 167, 168.
Pesten 169.
Toporcon 49.
Tepla (Liptó m.) 51.
Tergovist 95, 126, 129, 133, 135, 165, 166, 225, 226.
Tîrgu-Frumos 82 ;
—Ocna 82.
Térkép XII. Károly útjáról 182, 242 ;
— a svéd sereg útjáról 242, 246 ;
vezérkari — 132.
Termés 271—273, 314, 315 ;
— és árak 271.
Teschen (Szilézia) 51.
Testőrök: sv. «drabant» 231 ;
— Szaniszlóéi 89, 159.
Teutsch József naplóíró 233 ;
— Pál szászhermányi ev. pap 83.
Tévedések: Axentienél 161 ;
Beskownál 216 ;
a brassai jegyzékben 16, 160 ;
Burenstamnál 133, 182, 196, 198, 242 ;
Carlsonnál 210 ;
a császári hadi-levéltár ezredlajstromában 255 ;
Csúthy Zsigmondnál 9, 205 ;
Dangeaunál 209 ;
Davidssonnál 206, 210.
De la Croixnál 216 ;
De la Motrayenál 71, 165, 168—171 ;
Desingnél 216 ;
Dezsericzkynél 11 ;
Engelnél 160 ;

Fabricenél 63 ;
Fiedlernél 51, 53 ;
Fryxellnél 3 ;
Geffroynál 185 ;
Grunwaldnál 286 ;
a helynevekben 29, 31, 32, 79, 165, 166, 168, 169, 171, 181, 182, 215, 238 ;
Hodor Károlynál 168 ;
Hurmuzakinál 74 ;
a Hvar 8 dagban 210 ;
a Jewish Encyclopediában 286 ;
Jorgánál 10, 174, 226 ;
Jókainál 82 ;
Karcsu Arzénnál 11 ;
XII. Károly leveleiben 115 ;
a keresztnevekben 115, 116 ;
Krmannál 30—32 ;
Limiersnél 160, 216 ;
Lundbladnál 138 ;
Mencsik és Kluchnál (Krmann kiadói) 29, 31 ;
naptári számításban 134, 173, 174, 179, 233 ;
a Neu eröffneter Bildersaalban 10, 216 ;
Nordbergnél 11, 176, 181, 182 ;
Pinxnernél 243 ;
a Quellen der Stadt Brassóban 160 ;
Ritter soproni krónikájában 93 ;
Rómer Flórisnál 206 ;
Rosennál 138, 215 ;
Sarauwnál 210 ;
Sjögrennél 216 ;
Stainvilleéi 150, 165, 178 ;
Szabó Károlynál 32 ;
Szilágyi Ferencnél 196, 237 ;
Szűcs Istvánnál 203 ;
a Történelmi Tárban 166 ;
a Transsilvaniában 210 ;
Udvarhely megye történetében 10 ;
Voltairenál 157, 185, 210 ;
Westrinnél 226 ;
a gr. Wilczek-családban 147 ;
Zimmermannál 134, 154, 173, 183 ;
Zinkeisennál 139, 174 ;
Zoltainál 204 ;
Zoványi Gy. naplójában 197.

Thalheim, lásd Álnevek.

Thinell cs. hivataltiszt 266.

Thiesenhausen hessen-casseli alezredes 214.

Thoiszné, vidombáki özvegyasszony 162.

Thököly Imre 71.

Thurzó Imre gr. 278.

Thürheim Ferenc Sebestyén gr., cs. főhadbiztos 263, 361, 385, 386.

Tibold-Daróc (Borsod m.) 305.

Tige br. cs. lov. tábornok 75, 150, 158, 161, 306.

Tirgului patak 227.

Tirszky szolgabíró 340.

Tisza (folyó) 29, 31, 38, 144, 148, 246, 308 ;
—Bábolna (Borsod m.) 205, 303, 364 ;
—Csege (most Hajdu m.) 169, 205 ;
—Eszlár 356—358, 366, 368 ;
—Füred 251.

Tiszántul 277—279.
—i ref. egyházkerület 123.

Tisztelgés, katonai —, 150.

Tiszti asztal v. tábla 238, 242, 276—278, 281, 376, 386.

Titkos conferentia, császári —, 104, 116, 311, 318 ;
— diplomatia 142, 178 ;
— írás 125 ;
— írás kulcsa 44.

Tized leszállítása inség miatt 274.

Tojás 276, 278, 334, 340, 356, 359, 370, 373—378, 385.

Tokaj 241, 242, 246, 247, 253, 255, 257, 277, 285, 303—305, 338, 339, 357, 358, 366, 368.

Toldalagi Zsigmond gr. őrnagy 4.

Tollet, Jörger zu —, Ferenc gr. cs. lov. tábornok 47, 89, 143, 151, 154, 291, 292, 295.

Tolmács : Jakab sv. királyi — 231, 329 ;
Krmann 28, 30 ;

Savary sv. — 138, 219, 224 ;
zsidó — 20, 26.
Tolna 305.
Tolstoi portai sv. követ 59.
Tooke: History of Prices 271.
Toperczer Sebestyén 46.
Toporc (Szepes m.) 8, 49, 50.
Torcy francia követ 135, 174.
Torda 181, 185, 187, 303, 340, 363 ;
— megye 239, 328, 334, 340, 341, [370.
Torma János 350.
Torontál megye 244.
Torstenson gr., (sv. ezredes) 230, 261, 330, 388, 391 ;
— (sv. kapitány) 16, 68, 160, 230, 329.
Tót (szlavon!) lakosok Budán 170 ;
—úl tud Klement 44 ;
—várad (Arad m.) 305.
Tömösi hágó 226.
Törcsvár 7, 136, 140, 165, 171, 226, 227, 230—232, 236, 237, 329, 330;
—i hágó 9, 165, 232, 237 ;
— neve «tarts-várból» származott volna 165.
Török családok Budán 170 ;
— csodálja XII. Károlyt 18 ;
— futár 87.
— fürdők Budán 170, 206, 207 ;
— hitelezők 131, 134, 229 ;
— mecsetek 170 ;
— megvesztegethető 60, 62, 137 ;
— módra útazás 72, 130—132 ;
—nél a szakáll nagy becsületben 65 ;
—ország 16, 212, 213, 307 ;
— pogánynak rágalmazva 61, 219
— svéd, francia, magyar és lengyel szövetség terve 56 ;
— tain 69, 91.
Törösdi Ferenc 350.
Történelmi családok : a hagyományok őrizői 48.
Történelmi módszertan: absolutismus és zsidóság kapcsolata 285, 286 ;
adott szó diplomatiában 42, 55, 59 ;
állami és személyi érdek 106, 112, 121, 142 ;
államtalan nép az államalkotásban 285 ;
alaptalan hagyomány 202 ;
álságok szerepe és felismerése 142—148 ;
anachronismus 154, 282 ;
analogia 7, 81, 218, 282;
anekdoták 10, 158, 174, 175, 184, 195, 200, 211, 214 ;
antedatálás 222 ;
antibarbarus a valótlansággal szemben 11 ;
aprólékosságok pontos megállapítása 3 ;
árak színvonala miért volt független a kereslet és kinálattól? 276 ;
árúcsere értéktényezői 281 ;
cabinet-politika 99, 178 ;
chronologia 12—15, 133 ;
coteriák 104 ;
Coxe : History of Austria 98 ;
családi kapcsolat 100 ;
dátumok 16, 19, 100, 130, 161, 171, 173, 174, 197, 215 ;
diplomatiai nyelv szólamainak kihüvelyezése 41, 118, 146 ;
disznófajták kipusztulásának oka 277 ;
drámai (egyetlen) szenvedély, mint okfő 3, 18, 102 ;
egykorú félrevezetés 11, 109, 129, 142—144, 150, 178 ; egykorú forrás még nem szentírás 129, 178, 188 ;
egyoldalúság 92, 98, 106 ;
elfogultság 103, 188 ;
elhallgatás, szépítgetés 98 ;
ellenséges terület kikerülése 45, 213 ;
élőszó államügyek elintézésében 106, 178, 294 ;
előzmények tekintetbevétele 122;
eltünt kútfők 75, 176, 193, 194 ;
emlékek hitelessége még nem igazolja a hozzáfűzött mondát 183 ;
érdekegység 56 ;

erkölcsi lehetetlenség 209 ;
erős egyéniségek 36, 44, 55, 57, 62—74, 95, 97, 99, 110, 112, 225 ;
események egybevetése 19, 100, — összefüggése 3, 125, 136, 206 ;
eszmei kapcsolat 234 ;
felelet a «miértekre» 3 ;
forbatjog 42, 222, 298 ;
források értékanalysise 19, 130, 164, 165, 172, 173, 191, 196, 211, 212 ;
frázis 222 ;
háborúk hatása 103 ;
hatósági beavatkozás oka 275 ;
helyrajzi képtelenségek 191, 241, 242 ;
helyzetképek 121, 123, 136 ;
a hír (fama) szava 12, 49 ;
hivatalos hangulat 219 ;
hivatalos slendrián 154, 264 ;
hypothesisek 4, 161, 198, 199, 212, 213, 282 ;
időtartam összehasonlítva 144, 148, 171, 200, 203, 210, 215—217, 261 ;
ignorabimus 106 (négyszemközt), 282 ;
index-számok történetellenessége 281 ;
irányzatos panegyris vigyázattal használandó 97 ;
jelenítés 97 ;
jóhiszemű félreértés 12 ;
kamatvétel uzsorának minősítve 131 ;
kapcsolatok párhuzamos irányzatok közt 124 ;
képzelem 18, 44, 122, 204, 216, 219, 223, 234, 235 ;
kiegyenlíthetlen ellentét elsimítása 109 ;
klima 244 ;
koholmány 183, 193, 194, 211 ;
kollektiv mozgalmak bukásukkal nem semmisülnek meg azonnal 112, 113 ;
korszellem 13, 96, 107, 137, 192, 222 ;
a kor szokása 20, 30, 149, 153 ;
körülmények változása 3, 56, 58, 99, 118, 127 ;
következmények tekintetbevétele 118, 124, 125, 149 ;
közelegykorúak hallomásból tett följegyzései 172, 184, 188, 189, 251 ;
közgazdasági állapotaink kezdetlegessége 282 ;
Kremp az árképződésről 271 ;
látszat és valóság 7, 285—287 ;
legendák 7—12 ;
lehetetlen helyzet 43, 75, 91, 92 ;
lélektan, mint a történelmi megismerés alapja 18, 37, 38, 43, 110, 150, 186 (virtus), 188, 197, 229 ;
magyar nyelvismeret nélkül magyarországi helyrajzban nincs tájékozottság 3, 154 ;
magyar nemesség szokásai 26—30, 32, 249.;
meglepetés értékelése 93, 94 ;
méztermelés miért nagyobb hajdan, mint most 279 ;
monarchia monarcha nélkül 7, 204 ;
morális becsü 221 ;
Mulhall a földmívelésről 244, 245;
nagy írók keltik föl és tartják ébren az érdeklődést történelmi jelenségek iránt 223, 224 ;
nagypolitikai helyzet 3, 4, 17, 34—37, 97, 98, 112, 121, 127 ;
nagy számok törvénye 282 ;
nemzetközi «exlex» 107 ;
nemzetközi jog 85, 106, 110, 233 ;
népsűrűség 123, 270, 282 ;
névcsere 116, 182, 201, 205 ;
nevek magyarázata 138, 139, 229, 230 ;
név, mint irányjelző politikai lobogó 113, 114, 119, 121, 122, 124, 126, 156, 166, 196, 219 ;
ok és okozat 55, 120, 153 ;
önkormányzat mellett nincs egyöntetűség 265 ;

ősibbség jogcíme 107, 110 ;
őstermelésnél mitől függ a jólét? 270, 275 ;
parasztfurfang 60 ;
passiva resistentia 74 ;
példátlan jelenségek 58, 62, 85, 119, 177, 208 (Görtz), 217 ;
politikai merényletek örökké ismétlődnek 137 ;
politikai számítás 54, 57, 92 ;
positiv történetkutatás aranyszabálya 282 ; postajog 80 ;
post eventum 168 (prot. üldözés), 205 ;
raison d'état 18 ;
rangkérdésben régiség a döntő 110 ;
realisticus jelleg 4 ;
részleges ok, mint általános 92 ;
rokonszenv vallási alapon 120, 122, 155, 156, 191, 234, 235 ;
sorsdöntő szó 41 ;
statisztika tökéletlensége rendszeres fölvételek kora előtt 281 ;
symbolismus 219, 446 ;
a szándék szerepe 123, 141, 191, 198 ;
szokások ismerete alapján tények állapíthatók meg 153, 191 ;
szónoki elem 204 ;
tapasztalat 137 ;
tekintélyi elv 92 (a király jelenléte), 219, 225 ;
tények egybevetése 177 ;
tévedés, mint tájékoztató 181 ;
Thünen-féle elszigetelt állam 244;
titkos diplomatia 178 ;
titkos fondorlatok 99 ;
Tooke : History of Prices 271 ;
a történelem két szeme 12 ;
történelmi anyag önkényes kibővítése, interpolatio 37, 185 ;
történelmi érzék 246 ;
történelmi közmondások 15, 278, 282 ;
történelmi legendák kiirtása 4, 11 ; [191 ;
udvari élet családias jellege 111, valószínűség 15, 16, 28, 97, 111, 177, 187, 190, 204, 205, 212, 251 ;
védekezés árdrágítás ellen 275 ;
világirodalmi jelentősége e műnek 4 ;
Voltaire, lásd ezt ;
zsidóság fölemelkedésének okai 286, 287.
Tranfelt sv. testőr 161.
Trautsohn Lipót hg., cs. miniszter 96, 104, 105, 117, 140, 144, 318.
Trencsén 19, 285.
Triebsees (Svéd-Pomeránia) 215.
Tulcsa (Bulgária) 72.
Tundzsa folyó 73.
Turba a. m. postatáska 82.
Tursenius Lőrinc sv. pap 235.
Tűzvész 162, 193, 194.

Udvarhely 10 ;
—szék 10, 370.
Udvari ember (gentilhomme) Rákóczinál 307 ;
— pártok Bécsben 104 ;
— szokások 108, 143, 153, 191, 194, 209, 222.
Ugocsa megye 31, 272.
Ujfalusi Mihály 350.
Ukránia 226.
Ulrika Eleonora XII. Károly ifjabb nővére 91, 175, 214.
Ung folyó 45 ;
— megye 272 ;
—vár 45, 285.
Unitáriusok Erdélyben 123, 167, 168, 187—189.
Upsalai egyetem 181, 196, 389.
Ur dolga : Herrendienst 362 ;
— mező (Mármaros m.) 29 ;
— vacsora Höltövényen 10, 236.
Ursinus Miklós sv. tábori pap 235.
Utazás lóháton 22—27, 178—180, 213—217 ;
— póstán, ld. pósta ;
— török módra 132 ;
— tutajon 51.
Utazók: Borsos Tamás 227.
De la Motraye 131, 164—171.

Evlia Cselebi 205.
Fabrice 131, 164—171.
Görtz 167, 170, 171, 208.
Haller Gábor 32.
XII. Károly, ld. ezt.
Klinckowström O. V. 51.
Krmann 19, 199.
Lichtenstein 207.
Lucas P. 60.
Meltzel Mihály 119.
Michælides János 46.
Perényi Imre br. 251.
Poniatowski 159—164.
Révay László 133, 166.
Szaniszló lengyel király 157—164.
Szirmay Miklós 119.
Talaba 116.
Vitális Pál 46.
Utcák: Bécsben 147, 209, 211, 212;
— Debrecenben 203, 204.
— Enyeden 187;
— Pesten 205, 206;
— Zilahon 192, 193.
Útcsinálás 155, 180, 321, 324.
Uti kalauz 19, 27, 43, 53, 123, 130, 132, 178—181;
— marsall 143, 260.
Útlevél 20, 21, 23, 33, 34, 36, 47, 53, 84, 93, 117, 137, 139, 146, 157, 158, 161, 162, 176, 200, 213, 214, 291 292, 295, 298, 302, 338;
török —, ld. fermán.
Uzon (Háromszék) 81.
Uzsora, uzsorások 91, 96, 131, 134.
Ülzen (Braunschweig-Lüneburg) 215.
Ürmértékek: akó 280;
alsóausztriai mérő 271, 282, 284, 384;
bécsi mérő 282, 283;
budai köböl 282;
debreceni köböl 350;
ejtel 280, 334;
erdélyi köböl 283;
fertály (Viertl) 283, 347;
füleki mérő 283;
győri mérő 283;
hordó 245, 281;
itce 271, 280;
karc 282;
kassai köböl 284;
kassai szapu 283;
kila 282, 315;
kolozsvári köböl 283;
komáromi mérő 283;
köböl 205, 238, 273, 315;
messző v. meszely 280;
nagyszombati mérő 283;
negyvenes (orca) 156, 192, 279, 281; öreg véka 282;
pint 276, 279—281;
pozsonyi köböl 282;
pozsonyi mérő 283, 284;
váradi köböl 282;
véka (modius) 283, 372.
Üxküll (Yxkull) br., sv. hadnagy 160.

Vác 7, 11, 207, 250, 251;
—i járás 248.
Vad 205, 352, 360;
—ászat 7, 102, 191, 209, 249, 360;
—ász Ede 5, 202;
—kert 40;
—rác név eredete 38.
Vág folyó 51, 242.
Vágómarha (Schlachtochs) 9, 209, 248, 285, 349;
gőböly 245;
sőre 252.
Vaj 271, 277, 334, 340, 341, 385;
—csi Ferenc 350;
—nág (Mármaros m.) 29, 30.
Vaklárma 92, 213.
Válaszút (Doboka m.) 240, 242, 331, 333, 342, 344, 346, 348, 365, 368.
Validé-szultána 60.
Váltókölcsön 91, 131.
Valuta 269.
Vám 258;
—ház 205.
Vár építés Budán 170, Gyulafehérvárt 167, 187;
—hegy Sz. Somlyón 243;
— romok: Nyalábvár 31, Székelyhíd 244, Sz.-Somlyó 243.

Várad, ld. Nagy-Várad ;
—i járás 349—351 ;
—i Szabó Miklós 203, 204.
Várak: Arad 303.
Buda 170, 253, 254.
Győr 257.
Gyulafehérvár 186, 187.
Huszt 30, 31.
Lippa 303.
Lubló 53, 119, 302.
Maros-Vásárhely 239.
Munkács 33, 43.
Murány 77.
Pétervárad 303.
Pozsony 320.
Püspökvár (Győrött) 257.
Szepes vára 45, 49.
Szilágy-Somlyó 243.
Tokaj 246.
Törcsvár 165, 232.
Ungvár 45.
vend- és petriniai — 302.
Varannó (Zemplén m.) 32, 45, 293.
Varasd 79, 302, 304, 372 ;
—i István 351 ;
— megye 274.
Vargyas (F.-Fehér m.) 10, 236, 342, 346, 348, 365, 368.
Vármegyei közgyűlések 29, 202, 247, 310, 349—351.
Varnitza (Besszarábia) 17, 62, 64.
Városi jogok 220, 239, 245, 253, 255.
Varsányi Mátyás dr. 446.
Vasárnapi betű 173.
Vasas német 168.
Vas-megye 272, 280.
Vay Ádám udv. marsal 42, 77.
Vege Zsófia zsidó asszony 229.
Velence 21, 74 ;
—iek, velencések 315.
Vendégfogadók Bécsben : deux Cavaliers 211, gold. Bär 211, gold. Ente 212, 213, gold. Pfau 212, 256, i. d. Mehlgrube 220, 232, Munsch 220, Stadt Triest 211 ; Casselben : Post 214 ; [180 ; N.-Szebenben: Römischer Kaiser
— Szlavóniában nincsenek 79.
Vendégszeretet: Budán 254 ;
Eperjesen 45 ;
Erdélyben 192, 197, 232—236 ;
magyar nemes embereké 249 ;
Mármarosban 27, 28, 30 ;
Szepesben 8 ;
Ugocsában 32.
Vener Ádám cs. tolmács 115, 129, 314, 317.
Veréce (Ugocsa m.) 31.
Verekedés 8, 70.
Veresegyháza (Pest m.) 251, 359, 366 ;
—mart (Ugocsa m.) 31.
Vérke ér 32.
Verpelét (Heves m.) 305.
Versailles 26.
Vértes (Bihar m.) 349.
Veszprém 285.
Vesztegetés 59, 60, 62, 146.
Vesztegzár pestis ellen (quarantaine) 93, 104.
Vesztenic (Nyitra m.) 304.
Vesztény (Szebenszék) 103.
Vesztfáliai béke 106, 107, 121.
Vetési László 36, 37, 52.
Vezeklő-nap 33.
Via Carolina Vöröstoronynál 180.
Vidombák (Barcaság) 162, 236, 237, 330.
Villalonga sv. ezredes 227.
Villars Kolozs L. H. hg., fr. tábornagy 112.
Vilmány (Abauj m.) 304.
Vilshofen (Bajorország) 213.
Vimpác (Sopron m.) 93, 304.
Vineroski lengyel kapitány 228, 329.
Vingárd (A.-Fehér m.) 154.
Visó folyó 25, 30, 38.
Visztula 121.
Vitális Pál késmárki polgár 46.
Vledény (Barcaság) 166, 237, 303.
Vogel Lambert Eberhard tábori hadbiztos 266, 343—345, 361, 362.
Voltaire 157, 184, 185, 210, 211, 215, 223, 224.
Vorpommern 260.
Vorstern budai főhadbiztos 263.

Vosz sv. ezredes 261, 389.
Vöröstorony szoros és sánc 136, 178—181, 191, 210, 215, 330, 363, 369 ;
— vár (Pest m.) 208, 256, 303, 364, 366, 369.
Vukovár (Szerémség) 304.
Vulkáni szoros 182, 331.

Wackerbarth bécsi szász követ 141.
Wackerstein (Bajorország) 261.
Wagner Adolf ev. lelkész 236.
Walburg 261.
Walchier v. **Walthier** János sv. pap 235, 330.
Walkendorf (Mecklenburg) 215.
Wallenstjerna sv. testőr 68, 87.
Wallrave Jakab sv. testőr 20, 297.
Wampersdorf (A.-Ausztria) 93.
Wawrinsky Ede sv. orsz. képviselő 84.
Welczek Henrik Vilmos gr. cs. altábornagy 3, 40, 102, 103, 117, 140—150, 154, 182, 198—202, 211, 221, 228, 242, 243, 245, 246, 249, 253, 260, 318—324, 326, 335—339, 344, 355, 359, 363, 366, 376, 385.
Wellingk Móric gr. sv. államtanácsos, főkormányzó 87, 90, 128, 135, 318, 321.
Wels (F.-Ausztria) 260. [213.
Werkel (hesseni tartományi grófság)
Wertheimer Sámson hadi szállító, magyarországi főrabbi 283, 286.
Westrin Tivadar János 4, 172, 215, 446.
Wesselényi, br. 11.
Wettermann Péter sv. pap 235.
Weyberg dán miniszter 141, 228.
Wien ld. Bécs ; — folyó 209, 260 ;
—erisches Diarium 199.
Wilczek Hans gr. 4, 147.
Witzenhausen 261.
Wiznica (Lengyelország) 39.
Wobeser gyulafehérvári parancsnok 186.
Wolfenbüttel (Braunschweig) 261, 369.
Wrangel sv. testőr 161.
Wratislaw cseh alkancellár 119, 121.
Würfler v. **Wirfel** greifswaldi egyetemi tanár 71.
Würzburg 213 ;
— Frigyes titkár 70, 297 ;
— tartomány 260.

Ystad (Svédország) 222.

Zaandam 196.
Zab 276, 334, 341, 343, 347—349, 353—355, 360, 361, 371, 373, 374, 384.
Zágráb 302, 304.
Záh (Torda m.) 340.
Zala-Egerszeg 304 ;
— megye 272, 274, 280, 372.
Zaporogi kozákok 133.
Zárt piacok 270.
«**Zechielm**» sv. gavallér 78.
Zemplén megye 256, 264, 274, 385, 386.
Zilah 103, 156, 168, 185, 191—199, 241—243, 255, 267, 277, 278, 281, 303, 328, 342, 344, 348, 353, 356—358, 363, 365, 368 ;
—y Kiss Károly 193.
Zimbroglava (Zimbroszlav) hegy Mármarosban 31.
Zimmermann Ferenc 133, 154, 173, 183.
Zinzendorff Fülöp Lajos gr., udvari kancellár 104, 105, 123, 259, 318.
Zlinszky Imre esztergommegyei főjegyző 256.
Zoltai Lajos 204.
Zólyom megye 44.
Zoványi Pipis Anna 194 ;
— György ref. esperes 192—198 ;
— Imre orvos 194.
Zöge Benedek Fábián sv. tábornok 90, 230, 261, 339, 342, 388.
Zöldség 375—380.
Zsámbokrét (Túróc m.) 304.
Zseltvay János 247.
Zsibó (Közép-Szolnok m.) 11, 191.
Zsidó 21 ;
—asszony 229 ;

Zsidó és a modern állam 285, 286 ;
— hadi szállítók 283—287 ;
— hadi intendatura («Jüdische Admodiation») 284 ;
— tolmács 20, 26 ;
— uzsorások 229, 232, 329.
Zsigmond magyar király 151.
Zsír 276, 277, 334, 347, 356, 370, 373—379.
Zsiványok, rablók 22, 24, 78, 103, 274, 296, 372.
Zsolna (Trencsén m.) 19, 50.
Zsombor (F.-Fehér m.) 2[illegible] 37, 342, 346, 348, 365, 370 ;
— (Kolozs m.) 168.
Zsúk (Kolozs m.) 240, 332, 3[illegible]
Zurány (Moson m.) 209, 258, 259, 369, 382, 383.
Zülich Gusztáv sv. tábornok 39, 86, 231, 232, 298, 299, 329, 331, 339, 342, 344, 388.
Zweibrücken 90, 131, 144, 160, 163, 164, 318.
Zywiec (Saybusch) 49, 76, 294, 295, [297.

UTÓSZÓ.

Több mint három esztendeig hevert e mű, végig kiszedetten, a nyomdában. Papir- és fedezethiány, politikai és társadalmi felfordulás, malheur a térképekkel és sok minden egyéb hátráltatta közzétételét.

Most, hogy végre nagy keservesen leküzdöttük a nemzeti szerencsétlenségünkkel kapcsolatos akadályokat, post tot fata, kedvező jelenségek mutatkoznak, melyekről pár szóval meg akarok emlékezni.

Svéd barátaink, tőlünk egyébként jóideig szinte hermetice elzárt hazájukban, teljesen elkészült művemről már két év óta tudomást vettek s nagy érdeklődéssel karolták föl. Kiadására *Källmann* József göteborgi tb. magyar konzul 10,000 magyar koronát küldött be a Magyar Tud. Akadémia főtitkári hivatalába.

Munkámra a svéd közönség figyelmét, úgy tudom, dr. *Leffler* Béla hívta föl legelőször. Nevezett hazánkfia, aki stockholmi egyetemi lector, sajtóelőadó és a stockholmi magyar társaság elnöke, szóval a svéd fővárosban számottevő egyéniség, — lelkes fáradozásai során komoly igéretet kapott *Stille* Arthur Gusztáv Henriktől, a lundi Kungl. Karolinska Universitetet-en a történelem tanárától, hogy művem költségeire megfelelő összeget fog kiutalványozni a vezetése alatt működő társulatnak XII. Károly emlékére szentelt alapítványából. Kevéssel ezután arról értesíté a M. T. Akadémiát, hogy többen lehetővé kívánják tenni dolgozatom német kiadását. Két hónappal ezelőtt, megindított akciója ujabb eredményéről adott hírt. *Lundström* Vilmos göteborgi egyetemi tanár — úgymond — szives volt tudósítani, hogy a könyv kiadását kellő összeggel szándékozik támogatni, sőt kilátásba helyezte egy svédnyelvű fordítás lehetőségét is, melyet az általa szerkesztett könyvsorozatban óhajtana elhelyezni. Egyúttal kijelentette Leffler úr, hogy a svéd

nyelvre fordítást, magyar részről való minden tiszteletdíj nélkül, szivesen vállalja, feleségével együtt, ki már eddig is számos magyar művet ültetett át svéd nyelvre. Ismeretlenül is fogadják szives ajánlatukért mély hódolatomat, illetőleg köszönetemet.

A művem iránt a svéd földön jelentkező nagy érdeklődést, Leffler úron kivül, úgy gondolom, még mások is szítják. Erre enged következtetni *Ewerlöf* O. bécsi svéd követnek személyes érintkezésem alkalmával tett egyik nyilatkozata. Dr. *Varsányi* Mátyás budai ág. h. ev. lelkész is nyilván hozzájárult azzal, hogy munkámat, a kinyomatott ívek alapján, ismertette a svéd lapokban. Végre nagy a gyanum, hogy régi, tisztelt barátom, *Westrin* Tivadar stockholmi állami főlevéltárnok sem maradt tétlen. Ő úgy áll előttem, mint a svédek méltán híres szeretetreméltóságának megszemélyesítője. Azt hiszem, nem ok nélkül. Elegendő arra a jelenetre utalnom, mely Stockholm főmulató helyén, a Djurgård szigetén, egy vasárnapi napon ment végbe. Együtt rándultunk ki a szigetre, hol a katonai zenekar, óriási közönség előtt, ép egy keringőt játszott. Westrin ekkor odaszól a karmesterhez, mire a banda félbeszakítja a megkezdett darabot s egyszerre rázendíti — a Rákóczit! Sohasem felejtem el ezt a kedves fogadtatást. Éreztem, hogy az személyemben a magyar nemzetnek szól, s igyekeztem symbolice meghálálni azzal, hogy a svéd nagy encyclopædiába megírtam a Rákócziak fejedelmi házának történetét.

Reám nézve fölöttébb megtisztelő, hogy azok, akik tanui voltak kutatásomnak, művem idegen nyelven terjesztésén is fáradoznak. Ennek forrását azonban mégis leginkább a nemes svéd nemzet ama fennkölt történelmi érzékének kell tulajdonítanom, mely nagy embereit igazán tisztelve, lelkesen fogad s terjeszt mindent, ami azok megismeréséhez ha csak egy porszemmel is járul.

Budapesten, 1921. dec. 3.

Ballagi Aladár.

M. T. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

	Lap
Előszó	3
A legendák	7
A svéd naptár	12
Meijerfelt svéd tábornok küldetése Rákóczihoz	17
Klinckowström küldetése Rákóczihoz és Szaniszló lengyel királyhoz	51
A király hazatérésének terve Lengyelországon, Magyarországon vagy a tengeren át 1709—14.	54
«Svéd pósta» Magyarországon	76
Haza fog menni a király, még pedig Magyarországon keresztül	91
VI. Károly császár spanyol királyi címe	97
A kuruc kérdés	112
A protestáns kérdés	119
A király útja Dimotikától Pitestig	129
Gr. Welczek küldetése	140
Fogadtatási előkészületek Erdélyben	149
Szaniszló lengyel király és svéd kiséretének utazása Magyarországon	157
Fabrice és De la Motraye útja Magyarországon	164
XII. Károly u. n. «gyorslovaglása» Magyarországon át Stralsundig.	172
A svéd sereg hazatérése Benderből Magyarországon keresztül	225
A svédek ellátása és közgazdasági viszonyaink 1714-ben	262
Okiratok	289
Név- és tárgymutató	393
Utószó	445

I. TÁBLA.

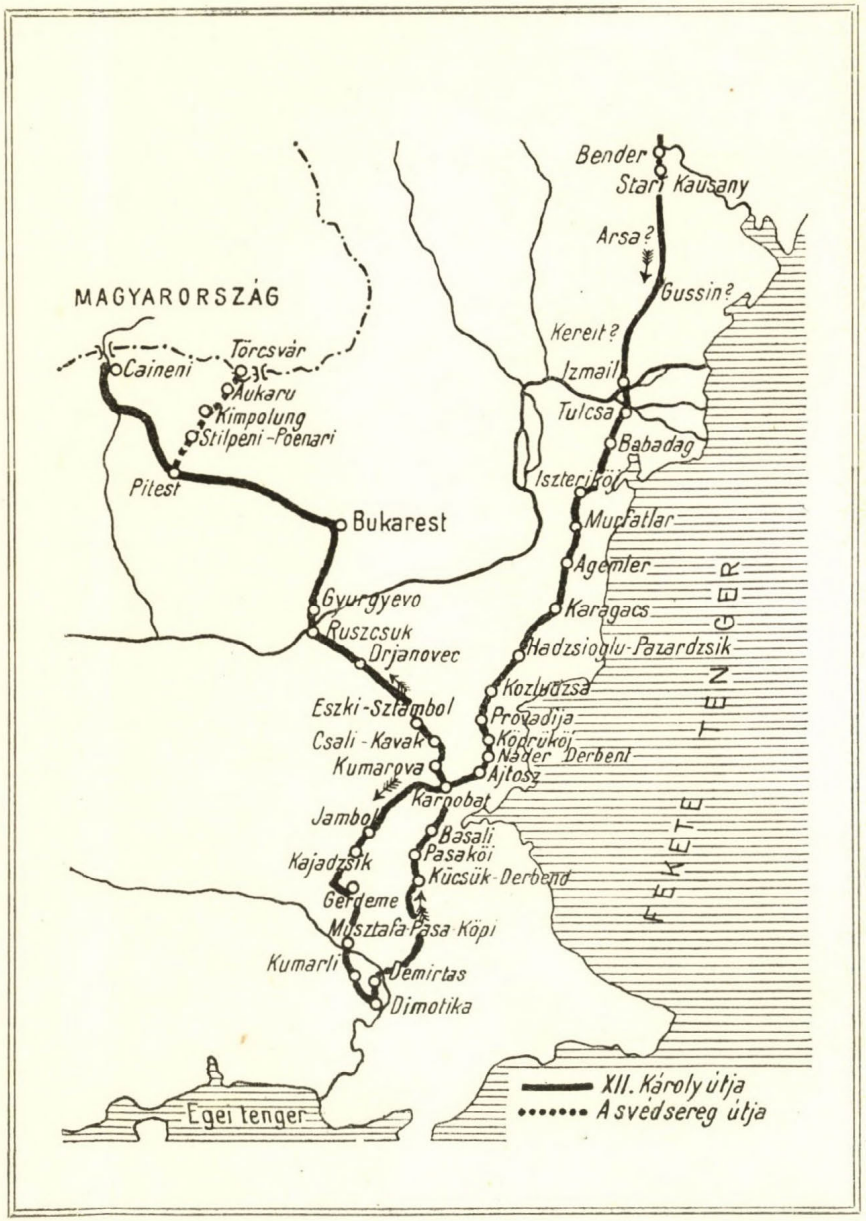
MAGYARORSZÁG
Törcsvár
Caineni
Aukaru
Kimpolung
Stilpeni-Poenari
Pitest
Bukarest
Gyurgyevo
Ruszcsuk
Drjanovec
Eszki-Szlambol
Csali-Kavak
Kumarova
Jambol
Kajadzsik
Gerdeme
Musztafa-Pasa-Köpi
Kumarli
Demirtas
Dimotika
Egei tenger
Bender
Stari Kausany
Arsa?
Gussin?
Kereit?
Izmail
Tulcsa
Babadag
Iszterikoj
Muchatlar
Agemler
Karagacs
Hadzsioglu-Pazardzsik
Kozludzsa
Provadija
Köprüköi
Nader Derbent
Ajtosz
Karnobat
Basali
Pasaköi
Kücsük-Derbend
FEKETE TENGER
XII. Károly útja
A svédsereg útja

II. TÁBLA.

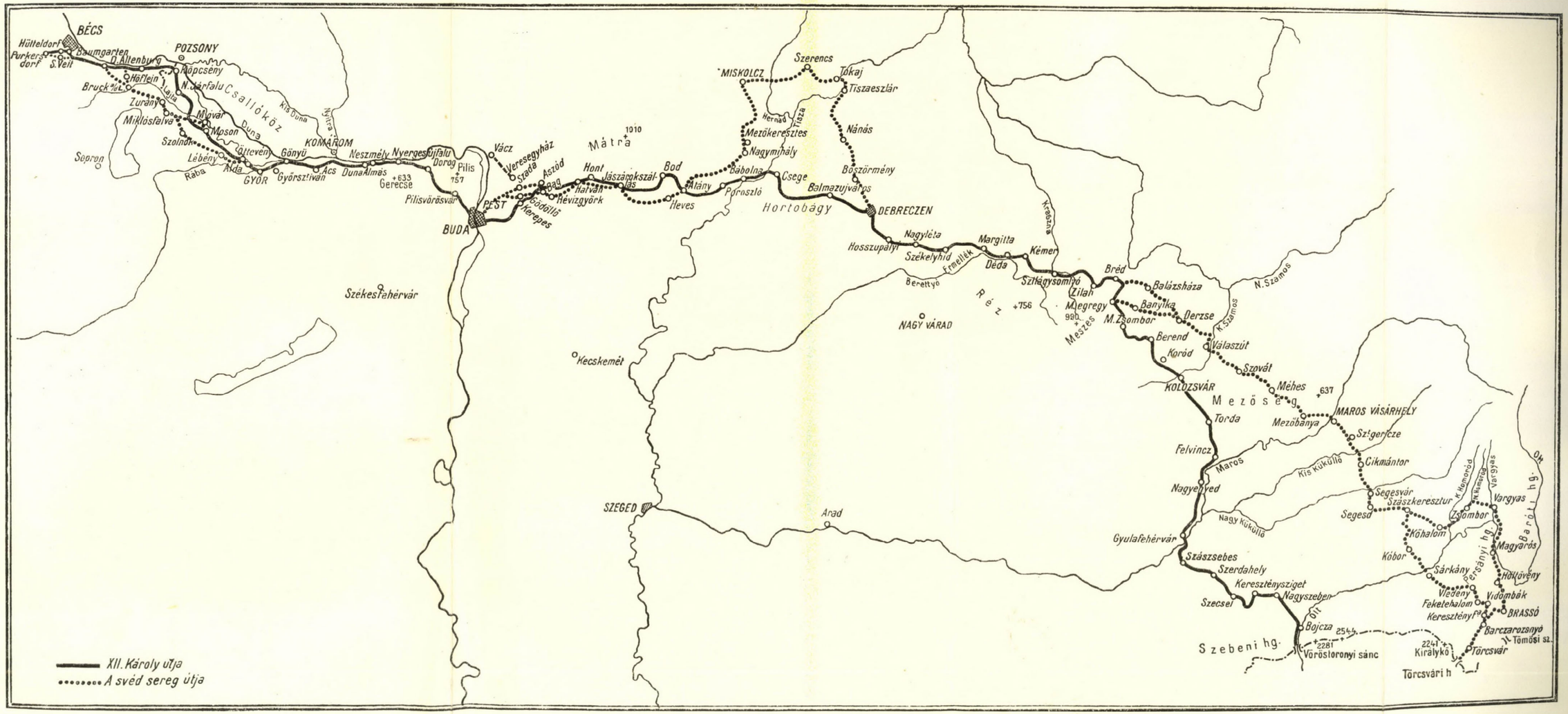
BÉCS
Hütteldorf
Purkersdorf
Baumgarten
S.Veit
POZSONY
D.Altenburg
Höflein
Hópcsény
Bruck/Lei.
N.Járfalu
Csallóköz
Kis Duna
Nyitra
Lajta
Zurány
Magyar
Miklósfalva
Moson
Duna
Szolnok
Sopron
Lébény
Rába
Ászka
GYÖR
Győrszt.iván
Töttevény
Gönyü
KOMÁROM
Ács
Neszmély
Duna Almás
Nyergesujfalu
Gerecse
+633
Dorog
Pilis
+757
Pilisvörösvár
Vácz
Verőcegyház
Szada
Aszód
Hont
Mátra
1010
Vásárpokszár
Bod
Halvány
Ilieves
Hévizgyörk
Gödöllő
Kerepes
PEST
BUDA
Tata
Baba
Csege
Balmazujváros
Poroszló
Hortobágy
DEBRECZEN
Bőszörmény
Nánás
Tiszaeszlár
Tokaj
Szerencs
MISKOLCZ
Hernád
Tisza
Mezőkeresztes
Nagymihály
Kreszna
Nagyléta
Hosszupályi
Székelyhid
Ermellék
Margitta
Dédа
Kémer
Berettyó
Sztlagysomlyó
Bréd
Zilah
Balázsháza
Megregy
Bánylka
Derzse
N.Szamos
Rez
+756
NAGY VÁRAD
990
Meszes
M.Zsombor
Berend
Válaszút
Koród
Szovát
KOLOZSVÁR
Mezőse
Méhes
+637
MAROS VÁSÁRHELY
Torda
Mezőbánya
Szigerfcze
Felvincz
Maros
Cikmántor
Kis Kükülló
Nagyenyed
Segesvár
Szászkeresztur
Segesd
Nagy Kükülló
Gyulafehérvár
Kőhalom
Kóbor
Vargyas
Zsombor
Magyarós
Sárkány
Barótt hg.
Szászsebes
Szerdahely
Keresztényszigel
Nagyszeben
Szecsel
Bajcza
2544
2281
Vöröstoronyi sánc
Szebeni hg.
Feketehalom
Keresztényfő
BRASSÓ
Barczarozsnyó
Tömösi sz.
Törcsvár
Törcsvári h.
Székesfehérvár
Kecskemét
SZEGED
Arad
XII. Károly útja
A svéd sereg útja

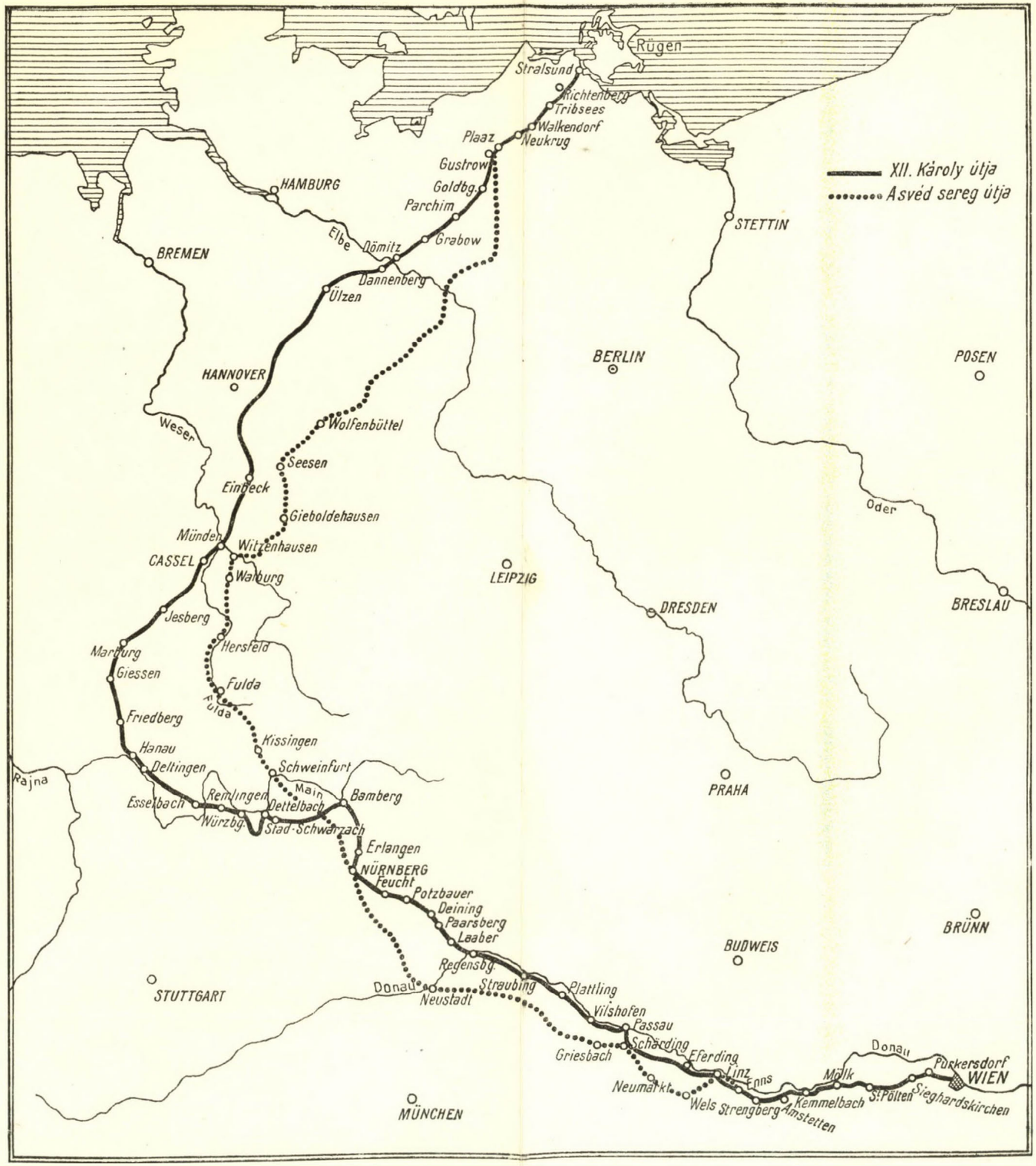
Rügen
Stralsund
Richtenberg
Tribsees
Walkendorf
Neukrug
Plaaz
Gustrow
Goldbg.
Parchim
HAMBURG
Elbe
Dömitz
Grabow
STETTIN
BREMEN
Dannenberg
Ülzen
BERLIN
POSEN
HANNOVER
Wolfenbüttel
Weser
Seesen
Einbeck
Gieboldehausen
Oder
Münden
Witzenhausen
CASSEL
Warburg
LEIPZIG
DRESDEN
BRESLAU
Jesberg
Marburg
Hersfeld
Giessen
Fulda
Friedberg
Kissingen
Hanau
Delitzingen
Schweinfurt
Rajna
PRAHA
Esselbach
Remlingen
Main
Dettelbach
Bamberg
Würzbg.
Stad-Schwarzach
Erlangen
NÜRNBERG
Feucht
Potzbauer
Deining
Paarsberg
Laaber
BRÜNN
BUDWEIS
Regensbg.
STUTTGART
Donau
Neustadt
Straubing
Plattling
Vilshofen
Passau
Schärding
Griesbach
Eferding
Linz
Enns
Donau
Purkersdorf
WIEN
Melk
Neumarkt
St.Pölten
Sieghardskirchen
Wels
Strengberg
Amstetten
Kemmelbach
MÜNCHEN
XII. Károly útja
Asvéd sereg útja